LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI
IV TOMAS. Knygos 1.

MÉMOIRES de la FACULTÉ DE DROIT de L'UNIVERSITÉ de LITHUANIE
IV Tome. Livr. 1.

Augustinas Janulaitis: Transnemunie sous la domination prussienne.
(1795 — 1807).

Prof. Augustinas Janulaitis

Užnemunė po Prūsais

(1795 — 1807)

Istorinis teisės ir politikos tyrinėjimas.

Kaunas Valstybės Spaustuvė 1928

PRAKALBA.

Šis mano darbas apima mažą Lietuvos dalį, būtent Užnemunę kurią kiti kartais vadina Suvalkija, ir be to už trumpą laikotarpį, nuo 1795 m. iki 1807 m., kuomet ji priderėjo prie Prusų vaistybės. Šitas laikotarpis visai nėra žinomas mūsų visuomenei, niekur neminimas lietuvių raštijoj, o nėra ištirtas ir turtingoj vokiečių raštijoj, kurioj tik keli dalykai iš Užnemunės gyvenimo tėra sulaukę monografijų.

Vienai savo darbo dalei naudojaus spauzdintais raštais, kitai nespauzdintąja archyvine medžiaga. Aktai, palytintieji Užnemunę, yra sukrauti Berlyne, Slaptajame Valstybės Archyve, geriausioj tvarkoj laikomi ir mokslininkams tyrinėti prieinami. Ašai dirbau tenai žiemą 1921/1922 metais. Ir tik dabar po kelių metų darbo tegalėjau išleisti iš spaudos.

Kas del savo rašto turinio, tai randu reikalingu duoti keletą paaiškinimų. Pirmojoj dalyj nagrinėju politines apystovas, kuriomis Prūsai gavo Užnemunę, trečiojoj - kaip jos nustojo; tose dalyse komažiau liečiu kitą Lietuvos kaimyną, Rusus. Jeigu nebus kliūčių, tai jais teks užsiimti vėliau, kai imsiu nagrinėti Lietuvos likimą po Rusais, pradėjus nuo 1795 m. Antrojoj dalyj nagrinėju Prūsų viešpatavimą Užnemunėj. Prūsai buvo sudarę atskirą provinciją, į kurią įėjo ir lenkai. Įstatymai palytėjo ją visą, tai nebuvo nei reikalo nei galima išskirti iš ten Užnemunę. Šitoji provincija, vadinamoji Naujieji Rytų Prūsai, turėjo du Departamentu, iš jų vienas, būtent Plocko, yra anapus Vyslos, tai jį liečiau ko mažiau. Tuo būdu turėjau nagrinėti daug didesnį plotą, negu Užnemunę.

Buvo dalykų bendrųjų visai Prūsų karalystei, tai turėjau čionai minėti kai ką iš ten, ką radau būtinai reikalingu dalykui išaiškinti. Šiaip Prūsų visuomenės ir teisės istorija ketinu užsiimti kitoj vietoj.

Nenorėdamas darbo didinti, stengiaus susispausti ir del to kur galima kalbėjau dokumentų žodžiais.

Nėsant lietuvių kalba istorinių atlantų, pridėjau N. Rytų Prūsų žemlapį.

Už leidimą dirbti Archyve turiu išreikšti ačiū Vokietijos Respublikos vyriausybei, kuri maloniai teikėsi jį man duoti, Lietuvos atstovui Berlyne p. Gailiui už išrūpinimą gauti šį leidimą ir palengvinimą dirbti esant Berlyne, Slaptojo Valstybės Archyvo direktoriui prof. Klückenborgui ir Archyvo personalui už suteiktą patogumą darbe, pagaliau Aukštųjų Mokslų Kursams už komandiruotę į Berlyną tam darbui žiemą 1921/1922 m.

A. J.

Kaunas.
1927-IV.

Šaltiniai ir literatūra.

I.

Archyvai.

GSA. — Geheimes Staats Archiv — Slaptasis Prūsų Archyvas. Kataloge pavadintame „Repertorium von den Acten des Neuostpreussischen Departaments des ehemaligen General - Directorii“, cituojama: a) titulai ir numeriai, kartais tomai; b) Repertorium 84 ir numeriai, c) Repertorium 7a ir numeriai, d) Repertorium NOP. ir numeriai.

VBD. — Vilniaus Bajorų Deputacijos Archyvas.

II.

Spausdintieji šaltiniai.

ALR. = V.Ž.T. — Allgemeines Landrecht für preussische Staaten, išleistas 1794 m.

d'Angeberg. Recueil des traités, conventions et des actes diplomatiques concernant la Pologne 1762 — 1862. Paris. 1862.

Gisevius. Briefe v. Timotheus Gisevius an Ludwig Ernst Borowski, mitgeteilt v. R. Reicke („Altpr. Monatsschrift“ B. XXXVII — XXXX).

Materialien zur Geschichte polnischer Landesteile unter preussischer Verwaltung. I Heft. Leipzig. 1861.

Martens F. Sobranje traktatov i konvencii zakliučonnych Rossijeju s inostrannymi deržavami t. VI - VII.

Mylius. Novum Corpus Constitutionum Prussico - Brandenburgiensium, t. X, XI, XII. (1796 - 1807.)

Publicationen. Publicationen aus den K. Preussischen Staats-Archiven. B. 18, 24, 53, 56, 76, 77. (Katolische Kirche, Teile IV - IX. Teile IV - VII. herausg. v. *Lehmann* u. Teile VIII - IX v. *Granier*).

Rubinštein. Chronologičeskii ukazatiel ukazov i pravitielstvennych rasporiaženii po gubernijam Zapadnoj Rossii. Vilnius 1894.

III.

Literatūra.

Askenazy Sz. Dwa stulecia, t. II. 1910.

Askenazy Sz. Napoleon a Polska t. I. 1918.

Augustaitis P. (A. P.) Vygrių ir Seinų vyskupija. („Vadovas" 1909, Seinai, t. III.)

Beheim-Schwarzbach. Die Hohenzollernsche Colonisation. Leipzig 1874.

Blankenfeld Fritz. Jüdisches Gemeinderecht in Altpreussen. Diss. Greifswald. 1918.

v. Boyen Hermann. Erinnerungen aus dem Leben. t. I. Leipżig 1889.

Bornhak Conrad. Preussen unter der französischen Herrschaft. 1926.

Bornhak Conrad. Preussische Staats- u. Rechtsgeschichte, Berlin, 1903.

Bornhak Conrad. Geschichte der Preussischen Verwaltung. B. II. 1885. Berlin.

Bourgeois E. Manuel historique de politique etrangère t. 3.

Bujak Fr. Siły gospodarcze (rink. „Przyczyny upadku Polski" 1918 m. p. 79—116).

Cavaignac Godefroi. La formation de la Prusse contemporaine. Paris. 1891.

Czacki Tadeusz. O dziesięcinach (Dzieła t. III., red. E. Raczyński, Poznań 1845. p. 31--80).

Delbrück Hans. Geschichte der Kriegskunst. B. IV. Berlin. 1920.

Driault Ed. Tilsit. Paris. 1907.

Driault Ed. Austerlitz. Paris. 1912.

Dubnov S. M. Novieišaja istorija jevreiskavo naroda. t. I. Berlin. 1923.

Dživilègov. Aleksandr I i Napoleon. Peterburg. 1912

Flakowski Curt. Beiträge zur Geschichte der Erbpacht unter dem König Friedrich I („Altpr. Monatsschrift", Band 47).

Grabe A. Gen.-leut. Freiherr v. Günther und das Günther Denkmal zu Lyck („Altpr. Monatsschrift". t. 28, p. 451—429).

Handelsman M. Napoleon et Pologne (1806 - 07). Paris 1909.

Handelsman M. Między Prusami a Rosyą. Warszawa 1922.

Handelsman M. Studya Historyczne. 1911.

Hasse Gustav Dr. Theodor v. Schön und die Steinsche Wirtschaftsreform. Leipzig. 1915.

Hegeman Ottomar. Friedrich der Grosse und die katolische Kirche in den reichsrechtlichen Territorien Preussens. Diss Heidelberg. 1901.

v. Heigel K. Th. Deutsche Geschichte von Tode Friedrichs des Grossen bis zur Auflösung des alten Reichs t. II. 1911. Stuttgart.

Heidrich K. Preussen im Kampfe gegen die französische Revolution bis zur 2 Teilung Polens. 1908.

Hertzberg Friedrich. Südpreussen und Neuostpreussen. Berlin. 1798.

v. Holsche A. E. Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu-Ostpreussen. I/II Band. Berlin 1800.

Hryszkiewicz M. Šiaulių ekonomija, vert. M. Davainos Silvestravičiaus (rankraštyj).

Hübner Hans. Westpreussen im Polnischen Aufstand 1794. („Altpreuss. Forschungen" 1923 II. p. 69—122).

Hüffer H. Die Kabinetsregierung in Preussen und Johann Wilhelm Lombard. Leipzig. 1891.

Jacobson Jacob. Die Stellung der Juden in den 1793 u. 1795 von Preussen erworbenen polnischen Provinzen zur Zeit der Besitznahme („Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums". Breslau 1920—21).

Jarochowski. Opowiadania historyczne. Poznań. 1860.

Iwaszkiewicz Janusz. Litwa w roku 1812. Warszawa 1912.

Kurczewski ks. Jan. Biskupstwo Wileńskie. Wilno 1912.

Karpavičius. Kozonius K. Mykoła Karpawicias unt gaylinga atprowijma pagraba už tus abywatelius, kuryi dyino pasykielima musu ziames Wylniuw, tapogi yr gindamy neprietelus sawa ziwata atwožnia už wałnasty yr sawa žiamy pabengi. Baznicio S. Jona sakitas Wylniuw Dyino 20. Karwela, 1794. O ysz prisakima Rodos Lituwu Ziamys i Druka paduwtas.

Karyšėv N. Viečno-nasliedstviennyi najom zemiel na kontinentie Zapadnoj Jevropy. Peterburg. 1885.

Klewitz W. A. An die polnische Nation. Ueber die preussiche Verwaltung in den ehemaligen Süd- und Neuostpreussen. Berlin. 1812. (vokiečių ir lenkų kalba).

Korzon T. Zamknięcie dziejów wewnętrznych Polski za Stanisława Augusta. Lwów. 1899.

Korzon T. Adam Skałkowski, Kościuszko i Litwini w roku 1807, laikr. „Kwartalnik Hist." 1911. Perspauzdinta „Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbory" t. IV. p. 134—136.

Koser R. Zur preussischen und deutschen Geschichte. Berlin - Stuttgart. 1921.

Kostomarov N. Posliednije gody Rieči - Pospolitoj t. I/II 1886.

Krause S. Der Preussische Provinzialminister Freiherr v. Schrötter und sein Anteil an der Steinschen Reformgesetzgebung. Teil I 1898. Königsberg i/Pr.

Krug Leopold. Beiträge zur Beschreibung von Süd- u. Neuostpreussen. I Band Heft. 1, 2. Berlin. 1803.

Krug Leopold. Abriss der neuesten Statistik des Preussischen Staates. Halle. 1805.

Kukiel M. Próby powstańcze po trzecim rozbiorze 1795 - 1797. Warszawa 1912.

Laurent M. Die Preussische Polenpolitik von 1772 - 1914. Berlin. 1920.

Lavisse et Rambaud. Histoire generale t. IX. Napoleon.

Lehmann M. Historische Aufsätze und Reden. Leipzig. 1911.

Lehmann M. Freiherr von Stein. 1921.

Loret. Między Jeną a Tylżą. Warszawa 1902.

Löning E.; Dr. Prof. Abhandlungen u. Aufsätze. 1914. t. I. Gerichte und Verwaltungsbehörden in Brandenburg u. Preussen. p. 108 - 128.

Martens. Mieždunarodnoje pravo t. I/II. 1898. Peterburg.

Maurenbrecher. Hohenzollernlegende. Berlin. t. I/II.

Mayer Clemens. Studien zur Verwaltungsgeschichte der 1793 und 1795 von Preussen erworbenen Polnischen Provinzen. Diss. Berlin 1912.

Mehring Fr. Jena und Tilsit. 1906.

Mehring Fr. Von Tilsit bis Tauroggen. 1912.

v. Meier Ernst. Die Reform der Verwaltungsorganisation unter Stein und Hardenberg. 1912.

v. Meier Ernst. Französische Einflüsse auf die Staats- und Rechtsentwickelung Preussens im XIX Jahrh. Leipzig. II Band. 1908.

Mościcki H. Dzieje porozbiorowe Litwy. t. I. Wilno.

Mościcki H. Jakob Jasiński i powstanie Kościuszkowskie. Warszawa. 1917.

Mościcki H. Pod znakiem Orła i Pogoni, 2 wyd. 1923. Warszawa.

v. Müller Berta. Luben von Wulffens Reformen 1700—1710. („Altpr. Monatsschrift", t. 55. Heft 1/2).

Noldė A. E. baron. Očerki po istoriji kodifikaciji miestnych graždanskich zakonov, vyp. I. 1906. Peterburg.

Oginski M. Memoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815 t. I — IV Paris 1826—27. (Yra dar lenkų ir vokiečių vertimai).

Peez A. u. Dehn. P. Englands Vorherrschaft. 1912.

Philippson M. Geschichte des preussischen Staatswesens t. I/II. 1882.

Prümers Rodger. Das Jahr 1793. Posen 1895.

Pytlak Antonius. Die deutschen Kolonisationsbestrebungen auf den Staatsdomänen im Königreich Polen von 1793—1864. Diss. Berlin. 1917.

Rambaud Alfr. L'Allemagne sous Napoleon I (1804—1811). Paris.

Rembowski A. Historya prawa wieczysto - czynszowego w guberniach Pułnocno i Południowo- Zachodnich cesarstwa Rossyjskiego. Warszawa. 1886. (tas pats rusiškai 1886.)

Ruprecht. Die Erbpacht. Göttingen 1882.

Seeley J. R. Stein. Sein Leben und seine Zeit, t. I—III, Gött. 1883.

Sevin. Das System der preussischen Geheimpolitik. Diss. Heidelberg. Berlin. 1903.

Skarbek Fryd. hr. Dzieje Księstwa Warszawskiego, t. I. 1897. Warszawa.

Smoleński W. Kukielio knygos recenzija laikr. „Przegląd Historyczny" 1912. t. XI p. 205—220.

Smoleński W. Pisma Historyczne. t. III. („Rządy Pruskie na ziemiach Polskich 1793—1807.)

Solovjov Sergiei. Istorija padenija Polši. Sobr. soč. t. 30, p 1—235.

Sorel A. L'Europe et la Revolution française. Paris. 1922

Sybel K. Geschichte der Revolutionszeit. 1898. t. 1—10. Stuttgart 1897—99.

Schmidt Robert. Städtewesen u. Bürgertum in Neuostpreussen. Königsberg. 1913

Schmidt Robert. Handel und Handwerk in Neuostpreussen. Diss. Göttingen 1910.

Schmoller. Umrisse und Untersuchungen. Leipzig. 1898

Schwartz Paul Dr. Prof. Die preussische Schulpolitik in den Provinzen Südpreussen und Neuostpreussen (1795—1806). (laikr. „Zeitschrift für die Geschichte der Erziehung und des Unterrichts", 3 Heft. 1911 p. 135—195).

Schottmüller. Der Polenaufstand 1806—7. Lissa. 1907.

Salomon F. Das politische System des jüngeren Pitt und die zweite Teilung Polens. 1895.

Salomon F. William Pitt, t. I—II.

Skałkowski. Kościuszko i Litwini w roku 1807. („Kwart. Historycz". 1911, t.—XXV p. 256—263.)

Skladny A. Ein schwarzes Register aus Napoleonischer Zeit („Zeitschrift der Hist. Gesellschaft für die Provinz Posen t. 22, 1907. p 277—309.)

Schulz Joachim. Reise eines Liefländers von Riga nach Warschau. 1796—1797. (Yra lenkų vertimas)

Stölzel Adolf. Carl Gottlieb Svarez. 1885. Berlin.

Totoraitis J. Dr. Vygrių ir Seinų vyskupijų steigimas. („Tiesos Kelias" II t. N. 7—8 1926 metų. VII-6. p. 1—7).

Totoraitis. Seinų vyskupijos vienuolynų naikinimas. („Tiesos Kelias" II t. N 9. 1926. IX. 4 p. 84—95.).

Vandal A. Napoleon et Alexandre. t. I. Paris.

Vivenot. Zur Genesis der zweiter Teilung Polens. Wien. 1874.

Vidal de la Blache. La régéneration de la Prusse après Jena. Paris - Nancy. 1910.

Zaleski Michał. Pamiętniki. Poznań. 1879.

Zymmermann Kazimierz Xiądz. Fryderyk Wielki i jego kolonizacja rolna na ziemiach Polskich. Poznań. 1915. t. I—II.

Užnemunė po Prūsais

(1795—1807)

PIRMOJI DALIS.

KAIP UŽNEMUNĖ ATITEKO PRŪSAMS.

I.

Lietuvos ir Lenkijos žlugimas.

1.

Žlugimo priežastys.

Lietuvos ir Lenkijos ūkis ir kultūra XVIII amž. visai puolė. Pradžios šitam reikia ieškoti jau XVII amž., kada tas pats atsitiko ne tik pas mus, bet ir vakaruose; tik vakaruose ūkis atsitaisė, o čionai krito dar žemiau, nes XVII amž. viduryje Lietuvą ištiko karo tvanas, kuris viską sunaikino. XVIII amž. pradžioj ištiko vėl naujas užplūdimas. Del to Lietuva XVIII amž. grįžta prie XII — XIII amž. tvarkos ir kultūros.

Tamsybė ir barbarizmas vyrauja visose kultūros šakose, o ūkio gyvenimas grįžta prie bemainės, arba uždarytosios, ūkio formos.

„Mainas ūkyje yra, ir dar gerokas, bet jis, be abejo, yra daug mažesnis, sulyginus su senesniais laikais, iš kitos pusės krypsta į blogąją pusę visuomenės atžvilgiu. Valstiečiai maino savo gaminius blogomis sąlygomis, nes dvarininkai iš jų pasiima juos dykai ar pigia kaina ir siunčia toli, svetur. Taip jie ardo visuomenės ūkį“.[1]

Ūkyje vyrauja pasaulinės ir dvasinės latifundijos, o pati valstybė — tai keli šimtai ponų, kurių niekas niekur nevaržo. Karalius visai jų priklauso, nes neturi kuo kitu remtis. Miestiečiai nieko nereiškia, miestai nupuolę.

[1] *Bujak*, p. 83 („Przyczyny upadku Polski“)

Javų išvežimas nedidelis; valstiečiai spaudžiami labiau negu pirmiau, sunki našta slėgia juos, ir nematyt geresnės ateities.

Pasaulio prekybos keliai jau senai buvo atsigręžę nuo Baltosios jūros. Portugalai atrado kelią į Indiją aplink Afriką, nebereikėjo gabenti rytų prekių per Lietuvą ar Lenkiją.

Karai sugriovė ūkį, išnaikino miestus, sodžius, išžudė ar išvaikė gyventojus. Karus lydėjo užkrečiamosios ligos, o ypatingai baisūs buvo marai. Iš 68 m. — tarp 1648 ir 1716 m. — per 56 metus ėjo naikiną karai, ir vis Lietuvos žemėje.

Karai sumažino ne tik gyventojų skaičių, bet ir jų kokybę. Po tų visų karų XVIII amž. pakilo bajorų pašveitimas, išbujojo apsirijimas, dykaduonių šėrimas. Pašveitimui ir brangioms prekėms iš užsienių gauti reikia daug pinigų, o sunkiai gautieji pinigai lengvai plaukia į užsienius. Ir visa tat slėgia valstiečius.

Visas valstybės išlaidas turi mokėti tik dalis gyventojų; nuo sunkios mokesčių naštos nuskuro miestai, sodžiai, o vyraują klodai, bajorai ir kunigai, nieko nemokėjo, o jeigu ir mokėjo, tai sugebėjo perkelti ant kitų.

Del karo valstybės finansai labai sumenkėjo. XVIII amž. pajamų buvo mažiau negu XVII amž. Del to tai ir negalima buvo išlaikyti tikros nuolatinės kariuomenės; ji visuomet iš tikrųjų būdavo daug mažesnė negu įstatymuose buvo nustatyta; o ir esamoji buvo menka.

Taip pat visame krašte buvo jaučiamas švietimo nupuolimas.

Kitaip atrodė gyvenimas pas kaimynus. Prūsai stovėjo daug aukščiau tvarkos atžvilgiu, finansai ir kariuomenė buvo geriau pastatyti. Ir kultūriškai žemai stovėjusioji Rusija ar Austrija kariškai ir finansiškai buvo galingesnės. Ir del to tai jos visos galėjo praryti Lietuvą ir Lenkiją.

Lengva buvo padaryti pirmąsias dalybas 1772 m. Lietuva ir Lenkija, del karų nuvargintos, nepajėgė spirtis. Valstiečių spaudimas Lietuvoj ir Lenkijoj buvo toks pat, kaip ir kitur, taigi jiems buvo vistiek valstybių likimas. O atsakomingieji vyraujantieji klodai neturėjo valios ją ginti ir del to leido daryti karpymus. Bet tos pirmosios dalybos sukėlė dabar reakciją, sujudino aukštuosius, toliau matančiuosius klodus. Pra-

sideda atgijimas. Jis reiškiasi taip pat ūkio ir kultūros gyvenime. Ūkio politikoj ima įsigalėti merkantilizmas. Atsiranda pramonė, amatai. Pakyla ir sodžiaus ūkis, padidėja javų išvežimas. Kai kur, didesniuose dvaruose, naikinamos lažos, mokamos čyžės, o dvaro santykius su sodžiu nustatydavo sutartys. Miestai pradeda augti del prekybos ir amatų stiprėjimo. Dargi bajorai gali prekiauti, nebelaikoma tat žeminančiu bajorą darbu. Daroma pagerinimai finansuose, susisiekime; kyla švietimas, pripažįstama naudingu ūkio gyvenimui ir kultūrai. Naujais pamatais tvarkomas visas valstybės gyvenimas. Sudaryta nuolatinė, nors nedidelė, kariuomenė. Bet vis delto kiekvienas kaimynas buvo stipresnis savo karo jėgomis už Lietuvą ir Lenkiją. Prūsai vieni buvo 3-4 sykius stipresni, o ką jau kalbėti apie plačiąją Rusiją. Valdantieji Lietuvoj-Lenkijoj klodai, iki šiol užmiršusieji savo pareigas, dabar atsigavo ir sukruto rūpintis, bet jau buvo pervėlu. Plėšrieji kaimynai sudraskė atsigaunantį organizmą. [1]

Jeigu žiūrėti kultūrinių jėgų, sulyginus su Rusais, tai Lietuva stovėjo aukščiau. Lietuva-Lenkija kovoje išstatė 150.000 žmonių, berods, blogai ginkluotų ir menkai aprūpintų, sudėjo daug pinigų (25 mil. auks.), bet priešai medžiaginėmis jėgomis galingesni. Taigi smurtas sutrukdė išgijimą. [2]

2.

Prancūzų revoliucija. Antrosios dalybos (1793 m.).

Ištikusi Prancūzų revoliucija padarė atmainų ne tik pas save, bet ir visoj Europoj: ji kitaip suskaidė esamąsias jos valstybių sąjungas. Vienas valstybes Prancūzai palytėjo tiesioginai, kitas tarpiškai. Prancūzų laimėjimas buvo pavojingas ypač anglams, kurie del to organizavo visą Europą prieš juos. Kiekviena valstybė turėjo savotiškų interesų eiti ar neiti į tą sąjungą.

Austrai. Austrai susidūrė su Prancūzais del savo Belgijos, kurią šie norėjo paimti. Berods, Austrai matė, kad Belgija neatneša jiems naudos, o ginti ją taip sunku, taigi sutiktų jos išsižadėti, o vieton jos velytų paimti kokią kitą žemę, arčiau esan-

[1] *Bujak*, p. 112—115 („Przyczyny upadku Polski").
[2] *Korzon*, Zamknięcie dziejów wewn. Polski, p. 42—43.

čią, pav., Bavariją. Šitoks mainas neparankus buvo Anglams, nes tat reikštų, kad Austrai nenori kariauti prieš Prancūzus, todel jie ir priešinos tokiam Austrų atsilyginimui. Iš kitos pusės užimti kova tolimam savo valdų krašte, Austrai turėjo geruoju sugyventi su Prūsais ir Rusais, nebepalaikydami reformos darbo Lietuvoj-Lenkijoj, kuris buvo taip pavojingas Prūsams ir Rusams.

Kancleris, senis Caunitz'as, palaikiusis Lenkiją-Lietuvą, atsistatydino 1792 m. rugp. 21 d. ir užleido vietą kitiems politikams, kurie kitaip galvojo ir dirbo. Jie leidžia Rusams ir Prūsams jas dalintis, o patys tuo tarpu užsiėmė, Caunitz'o nuomone, chimeromis: stengiasi pakeisti Nyderlandus Bavarais. Naujasis kancleris Cobenzlis sutinka su Prūsų sumanymais del dalybų, nes jis buvo susirūpinęs vienu planu: sujungti į vieną visas Austrų žemes, tai ant kito ko užmerkė akis. Cobenzlio nuolaidumas ėjo toliau: leidęs grobį kitiems, pats neėmė grobio dalies iš lenkų ir visai pralaimėjo. Ir iš tikro Austrai patys nieko negavo, o leido kaimynams dalintis Lenkiją ir Lietuvą. Del turkų ir Balkanų reikalų iširo rusų austrų santarvė, o įvyko prūsų bei austrų, bet ir čia neilgam.

Bendrame kare prieš Prancūzus Prūsai apleidžia Austrus, veikia skyrium, susižino su Prancūzais, daro paliaubas, nieko nesakę Austrams, nes Prūsų viršūnėse vyravo Austrų priešai.

Su Rusais Austrų santykiai taip pat atvėso. Prancūzams paėmus viršų kare, Prūsai gavo atlyginimą Rytuose, o Austrams nieko neteko.[1]

Prūsai. Prūsų valdžios vyrų uždavinys buvo praplėsti ir išlyginti savo valstybės sienas, atrėžus vieną kitą svetimą nepatogiai gulintį iškyšulį ar pleską; tam tikslui įsikišdavo į kaimynų gyvenimą, žadėjo nepatenkintiems pagalbą, o paskui apvildavo. Kai Belgai ruošėsi sukilti prieš Austrus, Prūsai kurstė juos prie šito, žadėjo savo pagalbą, o paskui jų išsižadėjo.

Taigi Prūsų diplomatams teko varyti gana painią savo valdžios politiką. O padėtis darėsi kebli ir kitu atžvilgiu: kartais už savo ministerio ar atstovų nugaros karalius turėjo kitą politiką, savąją, nuo anų nepareinamą, o galų gale abi išeidavo aikštėn. Oficialinę Prūsų politiką vedė Hertzberg'is, o nuo 1789 m. kitą politiką vedė slaptasis kabinetas, kuriame vyravo

[1] *Vivenot*, p. 1—21.

Bischoffwerder'is, kartais prie vienos kitos paslapties prileisdavo ir kitus politikus, kaip Lucchesini, Schlieffen. Vieni, kaip Hertzbergis, ieškojo sąjungos su vienais anglais, kiti žiūrėjo į Petrapilį, Paryžių ir Varšuvą. Paryžiuje ir Varšuvoje palaikė revoliuciją, be to, Paryžiuje dėjosi esą Austrų priešai, o Varšuvoj — Rusų, Vienoj — sakė: esą Austrų prieteliai, revoliucijos priešai, Petrapily — Austrų nevidonai.

Paryžiuj ta kryptimi veikė nuo 1789 m. atstovas Goltz'as. Jisai su savo karaliaus žinia užmezgė ryšius su prancūzų opozicija, o jų tarpe ypač palaikė pačius kraštutinius, duodavo jiems pinigų, žinių, per juos dėdavo straipsnius į prancūzų laikraščius. Tačiau ne viską galėjo pasiekti. Jakobinų klubas galėjo kartais pravesti seime naudingą Prūsams politiką, tik negalėjo palenkti visuomenės prie anglų, atvirkščiai, jiems priešingumas vis didėjo.

Del to tai, Prancūzams susidūrus su Austrais, demokratai laikė Prūsų karalių savo talkininku.

1790 m. baigiantis atsiranda slaptas karaliaus atstovas — apsukrus žydas Ephraim'as, kuris varė slaptąją karaliaus politiką. Tarp kitų darbų jisai pasižymėjo radikaliu kurstymu jakobinų prieš austrų Marę-Antaniną.[1]

Del ištikusios Prancūzų revoliucijos Prūsų vyriausybė apsidžiaugė, tarė, kad Prancūzai visai nusilpnėsią, ir dabar būsianti puiki proga savo valdoms išplėsti. Tam tikslui Prūsų valdžia palaikė pas visus savo kaimynus suirutes, turėjo ryšių su opozicijos veikėjais, nes rūpėjo per juos padaryti valdžiai sunkenybių — prancūzams, austrams, lietuviams, lenkams, del to buvo priešinga visoms rimtoms vidaus reformoms pas save ir pas kaimynus.

Rusų carė panašiai galvojo; ji norėjo įpinti vakarų valstybes į kovą su Prancūzų revoliucija, kad galėtų pati pelnyti pietuose ar vakaruose.

Bet Prancūzai del revoliucijos tik laikinai buvo nusilpę, greitai atsigavo, parodė didelę atsparumo energiją. Ir Prūsų vyriausybė negalėjo išsisukti nuo to karo su Prancūzais. Feodalai iš Elzaso prašo apginti nuo radikalių reformų, privažiavo į Prūsus prancūzų emigrantų; juos visus reikia šelpti. Prūsų iždas, šiaip tuščias, yra jiems davęs 5 mil., o savoji liau-

[1] *L. Sevin*, Das System der preussischen Geheimpolitik.

dis skursta. Bet į karą įsikišo nenoromis, visą laiką rūpėjo rytai — Lietuvos - Lenkijos žemės. Visgi anglų subsidijos prispyrė stoti į karą.

Prūsai, įsikišę į karą prieš Prancūzus, vistiek palengva vėsta, kad net anglų mokamoji subsidiją nebegali giliai įtraukti.

Prūsai norėtų rasti sau atlyginimo greta, Lenkų ar Lietuvos žemėse, o ne vakaruose. Iš pradžių jie nedaug tereikalavo, tik tų žemių, kurios jungia Prūsus su Šelezija, o Rusams pasiūlė imti iš Lenkų Ukrainą, kuri jungia Rusiją su žemėmis, ką tik (1792 m.) įgytomis iš Turkų.

Traukdami į karą prieš Prancūzus, Austrai ir Prūsai susitarė Moguntijoj (Mainz), kas ką tenai užgrobs.

Bet žygis į Prancūzus nebuvo koks linksmas, lengvas pasivaikščiojimas, kaip tarė iš pradžių prancūzų emigrantai, kurie visus kurstė į tą karą. Šitame kare jie turėjo savo egoistinių interesų, norėjo atgauti senąsias savo privilegijas, kurias kartu atėmė revoliucija. Rūsų imperatorė taip pat uoliai kurstė Austrus ir Prūsus eiti į tą karą, tuomet Rusija būtų laisvesnė kituose savo užgrobiamuose darbuose. Anglams rūpėjo Prancūzus suvaržyti ir parblokšti, del to davinėjo subsidijas ir Prūsams ir Austrams. Prancūzų emigrantai sakė, jog Prancūzų liaudis pasiduosianti lengvai, laukiant jų grįžtant. O iš tikrųjų buvo kitaip: ji niekur nepasiduodavo, visur spyrėsi ir atmušdavo visus puolimus. Emigrantai naudojo Prūsų, Austrų, Rusų iždą, eikvojo jų pinigus, o visa jų pačių surinktoji laisvanorių kariuomenė tai buvo sąvalkos ir svieto padaužos, netinką karui. Prancūzai ne tik atmušė Prūsus, bet dar įsiveržė į vokiečių žemes.

O dar nesenai, 1792 m. spalių mėn. Luxemburge Austrai, nenujausdami, kas darosi, kalbėjo apie užgrobimus: Austrai paimsią Bavarus, Elzaso ir Lotaringijos dalį, o Prūsai paimsią sau dalį iš Lenkų; dabar tai visa išnyko, lyg dūmas.

Pirmoji karo kompanija prieš Prancūzus Anglams nepavyko. Reikia galvoti apie antrąją. Prūsai nebenori dykai eiti į tą karą, nori turėti tikresnių laidų. Ir 1792 m. spalių 25 d. Prūsų vyriausybė praneša Austrams, jog sutinka ir toliau dalyvauti kare, jeigu gaus lenkų žemių. Rusai ir Austrai turį šitą laiduoti, dargi privalą leisti Prūsams toujau jas užimti. Ir Austrai davė sutikimą.

Dabar, turint Austrų pažadus, pirmas Prūsų vyriausybės rūpestis buvo gauti Rusų sutikimą. Ir Rusuose tasai pasiūlymas pateko į gerą dirvą, nes su baime žiūrėjo į atbundančius kaimynus.

Lenkijoj ir Lietuvoj reformos darbas ėjo stipryn. Prancūzų laimėjimai tik pastiprino norą ginti savo nepriklausomybę, reformų šalininkai pasidarė drąsesni, ypač inirtimas ėjo stipryn prieš rusus, nenori jiems pasiduoti, dargi laukia ateinant prancūzų. Ir valstiečiai bruzda, laukdami iš jų atėjimo sau atmainų.

Atvėsę prie Austrų del Balkanų politikos Rusai artinas prie Prūsų.

Dalybos. Iš pradžių Kotryna II, girdėdama, kaip Austrai ir Prūsai buvo susitarę del grobių Prancūzų valdose, nors visur prancūzai juos atmušdavo, pajuokdama sakė: „po tokio labai puikaus karo žygio, padarytojo abiejų kiemų, dar jie išdrista kalbėti apie užkariavimus“. Bet atmesti Prūsų pasiūlymus del dalybų Rusams vis delto buvo nepravartu. Derybos del to eina Berlyne ir Petrapilyje. Prūsų atstovas Petrapilyj, gr. Goltz'as, perėjęs iš Paryžiaus, pristatė Lenkų žemėlapį ir parodė, ką norėtų Prūsai paimti. Kotrynai II atrodo, jog jie nori perdaug, derėtis derasi, bet iš savo pusės nerodė, ką sau imtų Rusai.

Prūsai tuo tarpu paimtų iš lenkų žemių: Poznanę, Gnieznią, Kaliszą, Sieradzį, Łęczycą, Częstochową, Torunį, Gedonis (Danzigą), bet dar jie neketino nieko imti iš Lietuvos žemių, nes, jų nuomone, turi likti užvaras tarp Rusų ir Prūsų. Jie tarė, kad del jo išvengtų kivirčių savitarpyje, o apkarpytieji Lietuviai ir Lenkai dabar nebedarytų bent kam painių. Šitokioj dvasioj padaryta sutartis ir pasirašyta.

Įėjus rusų kariuomenei į Lietuvos ir Lenkijos sienas „senosioms respublikinėms valdymo formoms atgaivinti“, Rusų vyriausybė 1792 m. pradžioje pranešė Prūsų atstovui Petrapilyje Goltz'ui, kad imperatorė pritarianti Prūsų karaliaus sumanymui, kad jau dabar reikią dalintis, ir negalima jokiu būdu leisti, kad Lietuvoj ir Lenkijoj reformos įsigalėtų. Juo naujoji tvarka bus stipresnė, juo sunkiau bus dalybas pravesti, taigi reikia grąžinti senąją tvarką. Dargi įtikinėjo Prūsų valdžią, jog nenorėtų, kad Austrai ką nors pelnytų ar prancūzai nukentėtų.

nes Prancūzų apkarpymas tik sustiprintų Austrus, Rūsams būtų naudinga turėti vieną galingą sąjungininką — būtent Prūsus.

Del dalybų greitai susitarė. Į Lenkiją Prūsai nutarė nusiųsti dar keletą pulkų, ir tikrai 1793 m. pradžioj Prūsai užėmė tą teritoriją, kurią norėjo gauti ir del kurios buvo susitarę Petrapilyje.[1]

Kotryna II pavedė šitą padalinimą atlikti savo naujai paskirtam atstovui Sievers'ui, o Bulgakovą iš Varšavos atšaukė.

Prūsai apsidžiaugė del savo laimėjimų, o Austrai pamatė, jog kaimynai apvylė: Bavarų dar neturi, o Prancūzai jau užėmė jų Belgiją, nėra kuo mainytis. Dabar ir Austrai norėtų gauti dalį Lenkų žemės.

Prūsai siūlė Austrams atsilyginti kitaip: paimti bažnyčios žemes Imperijoj, jas sekuliarizavus; bet tai būtų abejotinos vertės laimėjimas. Austrai tuomet reikalauja, kad Rusai ir Prūsai bent aktingai dalyvautų kare prieš Prancūzus, tokiu būdu bent tenai atgautų, bet užsimena, kad nori šį tą gauti iš Lenkų žemių, tik dar nenustato tiksliai, ko norėtų. O tuo tarpu slapta trukdė Rusams ir Prūsams, ką tik užėmusiems naujas valdas. Del to tai Lenkijoj ir Lietuvoj jaučiama buvo pasipriešinimo ūpas, pasidarė kiek drąsesni reformos šalininkai.

Austrai buvo gana sunkioj būklėj; jie mato, jog turės apleisti Belgiją, ir jos mainyti ant Bavarijos negalima: Anglija neleidžia, be to, nesutinka ir Bavarų sosto įpėdinis. Ir Austrai nerimsta del Lenkijos dalybų. Paimti ką nors Vokietijoj sunku—susidaro naujos painiavos, taigi reikėtų ką nors gauti Lenkijoj, ima kalbėti, jog būtų galima pasidalinti visą Lenkiją ir Lietuvą, o jeigu to netektų daryti, tai Austrams reikėtų gauti bent Krokuvą ir Częstochową.

Ir pradėtosios dalybos neina sklandžiai. Susirinkę į seimą Gardine (1793) Lietuvos ir Lenkijos bajorai nenori pasiduoti, nenori užsileisti nei Rusams nei Prūsams. Tuomet Austrai siūlo padalinimą atidėti, bet kitu du dalyviu atranda, jog tas pasiūlymas pavėlavęs, nebesutinka peržiūrinėti ano nusistatymo.

Rusų atstovas Sievers'as ir Prūsų Buchholtz'as atliko dalybas. Su Rusais pasirašyta dalybų dermė 1793. VII. $^{11}/_{22}$, su Prūsais — 1793. IX. 25[2]. Taigi įvyko antrasis pasidalinimas.

[1] *Martens*, Recueil t. VI p. 154—163.
[2] *Angeberg*, 322, 342; *Vol. leg.* t. VIII.

Rusai paėmė žemes Lietuvoj į rytus nuo linijos Druja-Nesvižas-Pinskas per Naročės ežerą. Prūsai pasiėmė žemių iš Lenkų, Lietuvos dar nelytėdami. Rusai paėmė gana didelę dalį. Jie gavo žemės 4500 kv. mylių, 3 su viršum mil. gyv., Prūsai 1065 kv. m., ir 1.150.000 gyv.[1]

Prūsai grobimo darbe ėjo Rusų pėdomis: nenori, kad Rusai perdaug sustiprėtų, tai patys ėmė svetimų žemių. Prūsai davė progos ir padarė pradžią antrosioms dalyboms, įvesdami kariuomenę (1793 m.).

Bet nedaug telaimėjo Prūsai iš tų naujųjų grobių; gautasis kraštas buvo perdaug aptuštintas. Norėtų išspausti iš jų daug pinigų, bet nepajėgia, nes žmonės pavargę.

Prūsų tvarkos įvedimas, mokesčių pakėlimas nedavė tų vaisių, kurių tikėjosi. Ir apsivylė abudu: ir žmonės ir valdžia.

Naujoji provincija pavadinta Pietų Prūsais (Süd-Preussen).

Dalybų laiku Austrai ir Anglai nori pasipelnyti iš Prancūzų. Bijodami šito, Prūsai kursto Rusus, kad jie neleistų Austrams perdaug pelnyti vakaruose. Austrai, jeigu laimėtų, ketino pasiimti Elzasą ir Lotaringiją, bet reikia, kad ir Prūsai kariautų, todel to iš Prūsų reikalauja. Prūsai gi, nenorėdami leisti Austrams pasipelnyti, nori iš to išsisukti, reikalauja karui pinigų, iš viso paprašė 22 milijonų: Anglai duotų 9 milijonus, Austrai — 3, o 10 mil. vokiečiai, o tuo tarpu tuos pinigus už juos išmoka Austrai ir Anglai. Prūsai vilkina, prašo Rūsų užtarimo, vis reikalauja pinigų karui (1794). Austrai patys gauna subsidiją pinigais iš Rusų, o 1794 m. kovo mėn. prašo iš jų duoti ir kariuomenės, atsiųsti bent vieną korpusą karui prieš Prancūzus. Rusai nenorėjo prisiųsti, o čia pasitaiko gera proga išsisukti: prireikė kariuomenės patiems prieš pradėjusius karą lietuvius ir lenkus.

3.

1794 m. karas ir sukilimas.

Karo pradžia. Rusai, susitarę su Prūsais, naujas dalybas veda per seimą Gardine (1793 m.), be to, tenai davė seimui naują konstituciją. Atrodė, kad tai nepriklausomos valstybės

[1] *Philippson*, II 117—118.

bet jau artinas laikas virsti Rusų provincija. Rusų vyriausybė laikė Lietuvoj ir Lenkijoj savo garnizonus, žiūrėjo seimelių rinkimų; su savo kariuomene prispyrė seimą pasirašyti dalybas.

Ponų dauguma buvo Rusų valdžios užlaikomi, gaudavo tai nuolatines algas, tai vienkartines dovanas, todel jie palaiko Rusų pusę, prašo jų užtarimo nuo priešginų. Taigi seimas padarė Gardine savižudybę.

Smulkieji bajorai jautė šitą pavojų, bet matė, jog kraštas nualintas, spirtis nepajėgs, ir spiriantis gali būti dar blogiau, gal sukilti valstiečiai, o to ypač bijojo.

Bet aukštesnieji, veiklesnieji patriotai nenori pasiduoti rusų prūsų smurtui, ruošiasi gintis. Dar prieš Gardino seimą susižinota su Prancūzų valdžia, o pas save steigiamos slaptos draugijos sukilimui daryti. Sukilimo galva buvo numatytas T. Kastiuška. Jis veda derybas su Paryžium, iš ten turi gauti pinigų ir karininkų. Paryžiuje atsirado principinių abejojimų: čionai sukilimo vadais turi būti kunigai ir bajorai, o Prancūzijoj jie yra persekiojami, tai negalima esą reikalauti iš jų nuosakios demokratijos politikos. Bet del akių Prancūzai sutiko šelpti, nes suirutėmis užpakalyj reikia ir galima atitraukti Vokiečius nuo Prancūzų sienų. Be to, Prancūzų laimei Austrai ir Prūsai tarp savęs vaidijos, nesusitaria, taigi jų rytų fronte gali palengvėti. Prancūzų valdžia jau girdėjo, kad Berlyne galvoja trauktis iš karo, o tik del visa ko prašo Anglų duoti dar subsidijos ginklams pirktis. Bet visa tai dar netikra, Prūsai gali vėl grįžti, reikia prie to jų neprileisti.

Rusai, tikėdamiesi užimtuose kraštuose suiručių, reikalauja Lietuvoj bei Lenkijoj sumažinti kariuomenę: lenkams iki 9.000, lietuviams — iki 6.000. O juk ir be to ten jos buvo nedaug, iš viso vos 30.000, o rusų sumanyta įvesti 40.000.

Politikai suprato to reikalavimo tikslą, kariuomenė jautė pažeminimą, negali pakęsti šito niekinimo. O buvo ir medžiaginių interesų: nemaža karių liktų be duonos, o čia ketina, paleidę iš savo kariuomenės, įterpti juos į Rusų ar Prūsų karių eiles.[1].

Reikėjo tik kibirkšties. Prasideda nuginklavimas. Vienur praėjo ramiai, kitur ne. Madaliński, stovėjęs ties Pultusku, pirmas padarė maištą, puolė Ostrołęką, pritraukė bajorų iš

[1] *Sybel*, IV 211, 218.

apylinkės, kurie laukė ženklo sukilti. Jo tikslas buvo pulti Prūsus, padaryti ten sukilimą, eiti į Krokuvos pusę, kur turi būti sukilimo centras.

Madalińskis, eidamas per tą Prūsų dalį (Pietų Prūsus), kur daugumoj gyveno lenkai, turėjo geros kloties. Vokiečių įgulos nedidelės, ėmė jas puolinėti.[1]

Tuoj pasirodė sukilėlių raitelių būriai ir Pietų Prūsuose. Atsirado atsišaukimų, kurie šaukė bajorus ir valstiečius stoti į karą del tėvynės ir tikybos. Veltui oberprezidentas ir Poznanio vyskupas šaukė būti ramiems, būti ištikimiems naujam savo karaliui. Judėjimas buvo masinis, valdžia nepajėgė malšinti.[2]

Prūsų administracija pabūgo, sustabdė savo tvarkymo darbą, įstaigos ir kasos pabėgo.[3]

Prūsų vyriausybė, matydama pavojų, pasiuntė kariuomenės sienai saugoti, gyventojams malšinti, sudarė ilgą ištisą sargybų virtinę iki Ragainei (prie Nemuno).[4]

Ir Prūsų mozūrai išsigandę laukė, kaip toliau seksis sukilimui, ar prisidėti ar ramiai sėdėti.

Generolas Güntheris daboja sieną nuo lenkų, o nuo Lietuvos pusės nieko nepalikta. Del to konfederatai galėjo vyti iš savo žemės vokiečius, tie traukėsi atgal, dargi lenkai užpuolė Prūsų mozūrus.

Įėję jie kurstė žmones sukilti prieš Prūsų karalių prieš „savo nevidoną“. Bet abi pusi plėšė kita kitos gyventojus, todel konfederatai nepaskleidė didelio užsidegimo gyventojų tarpe prie sukilimo, o keršydama užtat Prūsų kariuomenė dar labiau naikino lenkų sodžius ir miestus šiapus sienos.

Sunkūs buvo metai gyventojams. Javai neužderėjo, laukai ir pievos vasarą išdžiūvo, ėmė kristi gyvuliai. Taigi kariai įnirtę prieš žmones, plėšimai didėjo.[5]

Atėjo dar sunkesnė žiema 1794-95 m., sunku pramisti, duonos trūksta.

Sodžiuj epidemijos, valstiečių skurdas didelis, o greta, už sienos, taip pat ne geriau — badas.[6]

1 *Boyen*, Denkwürdigkeiten I. 31.
2 *Philippson*, II. 134.
3 *Public.* VII nr. 143, 197.
4 *Boyen*, I 1 - 41.
5 *Gisevius* laiškai 1, 2, 3.
6 *ten pat*, 7.

Güntheris apgynė senąją Prūsų provinciją, už tą gavo medalį, kaipo Prūsų gelbėtojas 1794 m.[1]

O už tos jo saugojamos linijos, Prūsų kariuomenės užpakalyj, vis delto atsirado sukilėlių būriai. Pasiųsta 25.000 karių prieš lenkų raitelius ir dalgininkus. Bet tuo Pietų Prūsų neapsaugojo, tik išilgai sienos pastatytas ilgesnis kardonas. Nors Dombrowski, Madaliński pasitraukė, nuėjo į Krokuvą, bet Pietų Prūsuose veikė partizanai ir laisvanoriai.[2]

Kovo 24 Krokuvoj paskelbtas sukilimas, išleistas apie tat manifestas, vadu apšauktas Kastiuška, jam padaryta priesaika.

Į tą manifestą išleido Varšuvoj savo deklaracijas pasiuntiniai — Rusų Igelströhm'as ir Prūsų Buchholtz'as. Tenai buvo paskelbta, jog Prūsai eisią išvien su Rusais, eisią malšinti jakobinų ir padarysią tvarką. O Austrų pasiuntinys pareiškė viena, jog neteisybė esant, kad Austrai palaiką maištininkus.

Ir karalius Stanislovas Augustas išleido manifestą prieš sukilimą, kuriame sako, jog sukilimas esąs betikslis, tai svajonės, ne laiku pradėta daryti. Rusai rado, jog permaža šitokių žodžių.[3]

Sukilo visoj Lietuvoj, dargi toj daly, kuri buvo Rusų užimta. Pradžią padarė Šiauliai — balandžio 16, iš ten sukilimo banga perėjo į visus Žemaičius ir Aukštaičius.[4] Vilniuje padarytas sukilimas naktį iš 22 į 23 bal., organizuota laikinoji Lietuvos valdžia, vadu išrinktas radikalas *Jasinskis*, priruošęs šį darbą. Tasai sąjūdis Lietuvoj buvo respublikinis, demokratinėj dvasioj, be to, separatistinis, nes skyrėsi ir nuo Lenkijos. Lenkijai nepatiko tasai Lietuvos radikalizmas, jos separatizmas, todel stengiasi Jasinskį pašalinti, vadovybę paimti į savo rankas, nėjo į talką, kada ji buvo reikalinga pagalbos, savo intrigomis pasistengė pakeisti Lietuvos Tarybą ir karo vadovybę sau tinkamesniais žmonėmis.[5] Lietuvoj netikėtai prisideda valstiečiai prieš ponų norą ir aktingai dalyvauja tose kovose.

Varšuvoj dar tebesėdi Rusų atstovas Igelströhm'as, kuris pasižymėjo bailumu ir žiaurumu: jis pakeitė Sieversą, kurį

[1] *ten pat*, 13
[2] *Philippson*, II 135—6
[3] *Kostomarov*, Posliednije gody Rieči Pospolitoi.
[4] *Mościcki*, Dzieje porozb. Litwy i Rusi. *Mościcki* Jasiński.
[5] *Sybel*, IV 224—5.

imperatorė laikė per minkštu. Jis neteko galvos, nedrįso daryti jokių rimtų žygių.

O čia ties Roclavicais (Lenkijoj) Kastiuška sumušė rusus (bal. 4 d.). Bajorai tame mūšyje pabėgo, visa laimėjimo garbė priderėjo valstiečiams.

Igelströhm'as ir jo generalkvartiermeisteris Pistoris ima derėtis su aristokratais, jų vyriausybe, kurie velijo rusus, negu revoliuciją. Jie apsiima padėti rusams numalšinti sukilėlius, bet jau buvo per vėlu.

Tuomet Igelströhm'as prašo Prūsų karaliaus pagelbos. Bet šis dar užimtas prancūzų karu, atsisako padėti. Tik Madalińskio žygis per Pietų Prūsus, jų sukilimas, išjudino Prūsų karalių, jis įsikiša į tą karą, užima Zakroczym'ą, kurio per antrąsias dalybas Rusai nenorėjo Prūsams atiduoti.[1]

Prūsams dabar buvo pravartu kebli Rusų padėtis, džiaugiasi del Igelströhm'o baimės.

Bal. 17 d. sukilo Varšuva, išvijo ar išmušo rusus, bet pats Igelströhm'as išsigelbėjo, išspruko ir pabėgo pas Prūsus.[2]

Greitai atėjo čionai žinių apie ką tik įvykusį Lietuvos sukilimą, ir pirmas Varšuvos dalykas pasirūpinti paimti jį į savo rankas.

Prūsų politika. Sukilimas Prūsuose. Įvykęs sukilimas iš karto pakeitė Prūsų planus, pabaigė jų svyravimą. Šitas sukilimas suriša ir Rusus; jie turi atkreipti savo ginklus į savo vakarų sieną, dabar negali traukti į pietus prieš Turkus; bet tenai del to paties negali laimėti prieš Turkus ir Austrai, Rusų sąjungininkai. Dabar reikėjo laukti, kad Rusai puls Lietuvą ir Lenkiją, nes pats sukilimas, o dar labiau rusų išvijimas, kurie pasirodė bailiais, iširusiais, turės įsiutinti Rusų vyriausybę. Be to, dabar ir Austrai panorės čionai gauti atlyginimą už prancūzų atimtąsias žemes. Prūsų pasiuntinys Vienoje Lucchesini nurodė, jog tai gali įvykti, todel ir siūlė savo vyriausybei, kad ji ypatingai žiūrėtų Lietuvos ir Lenkijos; dar pridėjo, kad gali sukilti Prūsų lenkai, todel Prūsams reikią skubėti, kad kiti neužbėgtų už akių;[3] todel Prūsų vyriausybei tuojau reikia mesti Prancūzų frontą, apleisti visai Reino liniją ir žiūrėti rytų.

---

1 *Sybel*, IV 227—8.
2 *ten pat.*
3 *Sybel*, IV 234—5.

Lucchesini įtikinėjo karalių, jog tas sukilimas reikia laikyti patogiausia proga pasipelnyti, dabar galima lengvai užkariauti reikalingąsias žemes ir sau jas pasilikti.[1]

Prūsai skubinai mobilizuoja savo kariuomenę, greitai pastatė apie 50.000 vyrų, o Rusai Lietuvoj ir Lenkijoj teturėjo apie 12.000 ir tai dar visur išmėtytų.[2] Prūsų vyriausybė suprato, jog, kovodama Prancūzijoj, ji aukoja savo žmonėmis ne sau, o Austrų ir Anglų reikalams, o čionai gali tikrai pelnyti, juk Vysla jiems svarbiau, negu Reinas.

Kastiuška pasiūlė Prūsams derybas. Karalius sutiktų, bet jo politikos vedėjai atkalbėjo jį, patraukė karalių į savo pusę, į priešingą jam darbą, dargi jį patį išviliojo į Rytų frontą, nuo Reino fronto pareikalavo į rytus 20.000 karių, kad turėtų čionai didelę jėgą, su kuria visi skaitytųsi; akylai seka visus Rusų žygius. Prūsų atstovui Petrapilyj gr. Goltz'ui prisakyta susekti, ką žada daryti Rusų vyriausybė; iš pradžių jie nieko negali patirti. Berods, iš pradžių patiems Rusams buvo neaišku, ko jie nori: tai jie nori keršto, tai apimti baimės nerimsta del savo ateities, tai ketina dalintis, o kaip dalintis — nesako.

Prancūzų fronte nesiseka Austrams ir Anglams, reikia trauktis prieš Prancūzus, dargi turi apleisti Belgiją.

Austrai taip pat susirūpino, kas dabar bus, perdaug buvo įsitraukę į anas kovas, o čia greta Prūsai vis kyla ir kyla. Ir Austrai ima žiūrėti į Lenkus. Sumanė užbėgti už akių Prūsams ir daro Petrapily pastangas, kad Prūsai perdaug negautų. Rusų padėtis pasikeitė, tuo tarpu turi pasiųsti daugiau kariuomenės į Lietuvą ir Lenkiją, turi net atidėti pradėtąjį turkų karą. Jeigu Prūsai nesikištų, tai ir Austrai nieko didelio nereikalautų, būtų patogiau, o dabar reikia baigti.[3]

Rusų išvijimas iš Vilniaus ir Varšuvos parodė, jog jų kariuomenė menka, iširusi, be dvasios. Išvytieji, susirinkę didesniais būriais, užsidegė keršto noru, bet nėra jėgų kerštui daryti; Rusija vos surinko 30.000 tinkamų žmonių, o ir tų negali tuoj pasiųsti. Gabusis jų vadas Suvorovas turi pasilikti pietuose, negalima jo judinti, reikia laikyti prieš Turkus. Ir Švedų pusės taika taip pat netikra: juk jų atstovas Varšuvoj viešai palaikė naujają sukilėlių valdžią.

---

1 *Heigel*, II 135—6.
2 *Sybel*, IV 235—6
3 *Sybel*, IV 239, 267—7.

Rusai pamaži koncentruoja savo kariuomenę prieš Lietuvą ir Lenkiją. O kai del politikos tikslų, Prūsų klausiami, nesako nieko apie savo sumanymus.

Berlyno politikai daro planus ateičiai, kaip padėjus mažai vargo, nerizikavus, o daug žemių laimėjus. Jų planais, turint Breslavą, Poznanę, Karaliaučių, būtų visai gera turėti sienomis upes Nemuną, Narevą, Vyslą, o esant geroms aplinkybėms, galima būsią paimti ir daugiau.

Negalėdama varžytis savo jėgomis su daug stipresniais Rusais ir Austrais, Prūsų valdžia negali padaryti griežtų žingsnių; jos viršūnėse svyravimas: įvairių kelių ieško. Vieni reikalauja veikti greitai, sako reikią laimėti kova su maištininkais, pergalėti juos, užimti visas norimas vietas ir laikyti jas savo rankose.[1] O iš kitos pusės ima baimė, kad bekovojant su sukilėliais pas save, svetur, Lietuvoj, Lenkijoj, galima įklimpti, susirišti, nebeturėti laisvų rankų, o kiti tuo laiku grobs žemes.[2]

Prūsų politikai svyruoja, mėtosi čia ir ten. Pabėgęs prie Prūsų rusų pasiuntinys Igelströhm'as prašo jų duoti jam pagalbos, nes jie ką tik buvo įėję į Lenkų žemę. Greitai valstiečiai pajuto sunkią prūsų koją. Kariuomenė pasižymėjo grobimu, naikinimu. Ypač del to slėgimo nirto ir nerimavo *valstiečiai*. *Bajorai* — dvarininkai — buvo daug ramesni; pikčiausi Prūsų priešai buvo katalikų *kunigai*, kurie matė juose kreivatikius, katalikystės priešus, kunigų naikintojus.[3]

Igelströhm'as reikalauja iš Prūsų karo vadovybės būtinai imti Varšuvą, bet Prūsai negali to daryti, turėjo nemaža pasiteisinimui kliūčių. Jų kariuomenė čionai minta, eiti toliau neleidžia iždo stovis, ir pavojinga pasitraukti nuo savo kamieno, tikrųjų Prūsų, o nuo Reino kariuomenė neatimta, be to, dar nerangieji biurokratai savo keliu negalėjo nieko lemto sugalvoti tokiam karštam darbe.[4]

Šitas nesutikimas tarp rusų ir prūsų vadų leido Kastiuškai šiek tiek sustiprėti. Prūsų politikams atrodė, jog rusų bei prūsų kivirčus būtų galima pašalinti, jeigu į karo lauką atvyktų pats karalius.[5]

---

1 *Sybel*. 68—71.
2 *ten pat*.
3 *Boyen*, I 41—44.
4 *ten pat*. 31—51
5 *Heigel*, II 135—7.

Atvykęs pas jį Rusų kvieslys, kun. Nassau-Siegen'as, tyrinėja Prūsų planus. Iš savo pusės jis suteikė tariamąjį Rusų karo planą. Rusai turėtų užimti visą Lietuvą, Prūsai — visą Lenkiją, tik anapus Vyslos. Girdint šitokį pasiūlymą, Prūsams rodėsi, jog Rusai nori juos išvilioti, nuvesti į šalį, taigi tarė, jog kaip tik nereikią tuo sekti,[1] o geresnis jiems būtų kitas kelias — reikią pirma pergalėti Kastiuška, ir po to jau derėtis su Rusais del pasidalinimo. Dabar išvien su rusais (nors ir šnairuodami į kits kitą) puolė Kastiušką ties Ravka prie Pilicos. Valstiečiai ir čionai vėl kovoje pasižymėjo.

Prūsai užėmė Krokuvą (1794. VI. 5). Kastiuška norėjo, kad ji atitektų Austrams, bet tie pasivėlino atiduodamąjį miestą užimti.[2]

Karo lauke stovi išblaškytosios 3 didelių valstybių kariuomenės, kits kita nepasitikėdamos; diplomatai mezga savo tinklus, o tuo tarpu Kastiuška tvarkosi ir rimtai ruošia gynimąsi, kol to darbo jam nesutrukdė bajorai.

Pačioj Varšuvoj neramu, prasidėjo aštrios kairiųjų ir dešiniųjų savitarpio kovos. Kastiuška palaiko visur saikiuosius, slaptus rusininkus, iš visur šalina radikalus, raudonuosius. Į kariuomenę priima valstiečius, bet nedaro griežtų žygių jiems išvaduoti iš po ponų.[3]

Artinas lemiančioji kova. Tuo laiku atsimainė padėtis ir Rusų pusėje: jie susitaikė su Turkais, dabar gali visą savo kariuomenę mesti prieš Lietuvius ir Lenkus. Šitą atmainą pamatė ir Prūsai, jie pajuto, jog dabar tai gresia pavojus užgrobiamiems jų planams, jog Rusai dabar tai tikrai paims viršų. Ir tikrai Austrai ir Rusai įsiskverbia įvairiose vietose tarp Prūsų kariuomenės dalių ir stiprėja.

Prūsų pasiuntinys Lucchesini, tasai karštasis italas, šaukė savo valdžią prie offenzyvos, patarė imti Lietuvą, kiek galima daugiau, bet pas karalių persvėrė kita nuomonė: laikytis pasyviai, tegu rusai muša sukilėlius, o prūsai pažiūrės.[4]

Rusų generolas Fersenas buvo dar persilpnas, kad vienas pultų Varšuvą, be Prūsų pagalbos nenori, nedrįsta to daryti, o iš savo pusės jisai nori žinoti Prūsų karo planus, kitaip atsi-

[1] *Sybel,* V 74—82.
[2] *Boyen,* 38.
[3] *Sybel,* V. 85—90.
[4] *Sybel,* V. 93—5.

trauksiąs į Lietuvą, paliksiąs vienus prūsus. Prūsams buvo tat neparanku — nes jų užpakalyj visą laiką bruzda lenkai, o dabar jau ėmė puolinėti Prūsų būrius, naikinti vežamąjį maistą, atimlioti, tuštinti sandėlius[1].

„Tai šen, tai ten iškildavo būriai iš 80 - 100 žmonių, plėšdavo kasas, išvaikydavo mažesnius būrius ir išnykdavo prieš didesnes jėgas miškuose. Rugp. 22 d. jiems pavyko netikėtai užklupti prie Vroclavco didesnį parako transportą, kuris ėjo iš Graudenco (Grudziądz) Varšuvai apgulti, aukštyn Pavysliais, ir įmesti į vandenį. Sukilėliai tikriausiai nurimtų, jeigu būtų paimta Varšuva", taip tarė vieni... O čia Berlyno politikai vis vilkino[2].

Sukilimas ėjo platyn, vyriausybė baili, nerangi. Taigi Prūsams patiems grėsė pavojus[3].

O Petrapily ėjo derybos del dalybų. Į Berlyną atėjo žinia iš tenai, jog Austrai pareiškė savo norus del Lenkijos, ir dabar carė Kotrina, iki šiol tylėjusi į Prūsų atstovo užklausimą, galėtų duoti atsakymą.

Ir tikrai rugp. 19 d. rusų atstovas Alopeus Berlyne pasakė, jog dabar reikės baigti pradėtąsias Petrapilyje derybas, bet jau drauge su *Austrais*. Prūsų karalius nutarė pasiųsti savo įgaliotinį gr. Tauentzieną, o tuo tarpu Prūsų diplomatai visur ieško pinigų ir stengiasi daugiau valstybių įtraukti į karą prieš prancūzus, o patiems išeiti.

Lucchesini spiria savo vyriausybę, kad taikytųsi su prancūzais, nežiūrėdama į tat, kad kovai prieš juos ėmė pinigus iš Anglų. O iš kitos pusės jisai, nuvykęs į Vieną, reikalauja iš Austrų karo talkos Varšuvai imti. Austrai atsisako, Rusai taip pat neketina rimtai padėti prūsams, nors Varšuvos šturmas buvo paskirtas rugsėjo 1 d. Taigi dabar atrodo, kad visa karo našta turėtų kristi ant Prūsų, kurie nebuvo tenai tokie stiprūs, jų užpakalyje neramu, gresia didelis pavojus; kaimynai norėjo, kad Prūsus apipešiotų, tuomet bent sumažėtų jų apetitai prie dalybų. Rusai ne tik nėjo į talka, bet dargi pasitraukė nuo Varšuvos, todel liko vieni Prūsai, ir jie nedrįso jos imti. Ir paskirtojo rugp. 1 d. tenai šturmo nebuvo. Prūsai ne tik nepuolė, bet dar nutarė pasitraukti į sukilusią savo provinciją, į

[1] *Boyen*, I 64—67.
[2] *Sybel*, V. 95.
[3] *Philippson*, II 136.

Pietų Prūsus. O turėjo tikrai svarbių priežasčių tat daryti: jų užpakaly partizanai naikino Prūsų valdžią, kūrė savąją. Ir Prūsų kariuomenė jau rugs. 5-6 pasitraukė nuo Varšuvos.

Diplomatinės kaimynų kovos prieš Prūsus. Taip pat ir vakarų fronte, prieš Prancūzus, Prūsų reikalai pablogėjo. Austrai nutarė pasitraukti ir traukėsi iš Belgijos, palikdami vienus prūsus; dabar kelias į vokiečių Pareinę liko atdaras, ji gali būti užplūsta prancūzų. Austrai, berods, del to savo pasitraukimo turi teisintis prieš Anglus, iš kurių ir jie ėmė subsidiją. Negana to: naujas Austrų kancleris Thugut'as pradėjo diplomatinę kovą prieš Prūsus Londone ir Petrapilyje. Austrų politikos tikslas — suvaržyti Prūsus, ir šitame darbe Rusai turėtų padėti.

Thugut'o sumanymu, 30.000 prūsų turi būti prie Reino, o kitos jų karo jėgos privalėtų būti Anglų žinioje ir stovėti Belgijoj. Tuo planu norėjo apsilpninti Prūsus namie.

Tokį planą pasiūlė Anglams Austrų atstovas Londone, kad įtrauktų Prūsus į karo operacijas Belgijoj, kur Austrai buvo jau apirę.

Prūsai nepasidavė tam austrų planui, ėjo savo keliu. Ir todel, Prūsams užėmus Krokuvą, Thugut'as prisakė padidinti Austrų armiją Galicijoj, užimti kuo daugiau lenkų žemių, kad jos netektų Prūsams[1].

Taika su prancūzais. Vakarų fronte Austrai apsilpo, o Prancūzai rodo vis daugiau energijos. Anglai siunčia į Vieną lordą Spencerį ir Grenvillę vėl sukurstyti austrus. Austrai prašo duoti tam karui naujų subsidijų pinigais ir, be to, apginti nuo Prūsų užmačių. Apie tuodu dalyku ir ėjo derybos Vienoj. Anglams nevyksta suinteresuoti Austrus prie kovos Belgijoj, norėta baigti ją, ypač kai atėjo iš Rusų jiems palankių žinių del dalybų, todel ieško progos patogiai išeiti iš Belgijos. Matydami, kad negali pergalėti, ir anglai sutinka, kad Belgijos frontas būtų likviduotas. Thugut'as dabar prašo pinigų lenkų karui. Anglų pasiuntiniai atsakė į tai, kad jie tam dalykui nėra įgalioti, ir pinigų nedavė.

Šitą pajutę, ir Prūsai skubinas išsipainioti iš Prancūzų fronto ir išsivaduoti iš Anglų tinklo. Prūsai iš senai buvo Anglų samdininkai. Jau Frederikas Did. ėmė pinigus iš Anglų, bent

[1] *Sybel,* V 113—5.

buvo išsiderėjęs, kad jis kariaus anglų interesams, bet Anglai nesikiš į karo operacijas. Dabar sąlygos atsimainė.

Nuo 1794 m. Anglų vyriausybė kišas į karo vedimą, nurodo, kur kas turi daryti, reikalauja iš Prūsų, kad užimtų jų nurodytas vietas Flandrijoj, nors Prūsai velytų būti prie Reino savo sienai ginti. Anglai graso atsiimsią subsidijas[1].

Iki šiol padarytasis jų ten darbas nedavė jokių vaisių; nes visą laiką vengė aiškių susidūrimų ir kovos pabaigos. Del to Pitt'as, matydamas, jog Prūsai be reikalo ima subsidiją, nuo spalių 1 d. nebemoka Prūsams pinigų.

Prūsų valdžia tuojau atšaukė iš ten 20.000 karių, kuriuos dabar bus galima pastatyti lenkų-lietuvių fronte.

O su Prancūzais kitais metais padarė atskirą taiką Basely (1795. IV. 5).

Lietuvoj vėl įsivyravo rusai. Visos ginkluotos Lietuvos jėgos paliko savo šalį, Lietuvą, ėjo Varšuvos ginti, kad galu gale tenai žūtų.

Nuo Varšuvos, kaip minėta, pasitraukė Prūsai, dabar iš čia galima buvo pasiųsti pagalbos partizanams į Pietų Prūsus. Vyko su 3.000 karių Dombrauskas ir Madalinskis. Tenai jie turi pasisekimo; partizanų dvasia pakilo, jų skaičius išaugo iki 4.000, taigi Dombrauskas savo jėgomis galėjo lygintis su menkučiais prūsų vadais Favratu, Schwerin'u ir kitais.

Iš prūsų vadų pasižymėjo savo apsukrumu, bet ir žiaurumu bei plėšrumu, pulkininkas Szekely, vengrų kilimo; berods, dalis kaltės už žiaurumus krinta karaliui, kuris, išsigandęs sukilimo, liepęs jam nesigailėti sukilėlių. Szekely plėšė jų turtą, kai ką korė, o grasino iškarti visus, ką pagaus. Kadangi ir sukilėliai ketino daryt tą patį su jo žmonėmis, prieš jį pavartoti tas pačias priemones, tai Szekely turėjo liautis koręs, kuo buvo nepatenkintas karalius.

X 2. Dombrauskas paėmė Brombergą (Bydgoszczą). Jo gynėjas Szekely sužeistas buvo paimtas į nelaisvę ir X. 2. mirė[2].

„Šiaip Dombrauskas stovėjo aukščiau kaip prūsų generolai savo drąsumu, apsukrumu, užklupdavo netikėtai ir išnykdavo iš ten, kur jo ieškodavo. Jis išnaikino Szekely'o būrelius, užėmė Brombergą, grasino Toruniui. Visi Pietų Prūsai

[1] *Koser*, 217—18.
[2] *Hübner*, m. veik. 85, 94; *Boyen* I, 67.

sujudo. prasidėjo kovos visur, dargi sujudo Vakarų Prūsuose, pačiame Dancige (Gedonyse) jaučiami sąjūdžiai. Iš visų pusių gresia Prūsams pavojus — nuo Lietuvos sienos, nuo Austrų, nuo Varšuvos“.

Prūsai išsigando, jų viršūnės nustojo galvos[1]. Išgelbėjo Rusų carė Kotryna, kuri galėjo pasiųsti nuo turkų fronto atlikusiąją kariuomenę, gabiausiojo vado vedamą.

Prieš Kastiušką ėjo Suvorovas su didelėmis jėgomis: Kastiuška prašo pagelbos, Dombrauskas skubiai apleidžia Prūsus. Kastiuška buvo sumuštas ties Maciejovicais, jis pats paimtas į nelaisvę. Liko tik Varšuva gelbėti. Suvorovas, ilgai nelaukdamas, puolė Varšuvą. Vieni rusai ėmė ją. Buvusioji kariuomenė spirias jam Pragoj, Varšuvos priemiestyje. Rusai, miestą paėmę, suruošė baisias skerdynes. Mūšyje žuvo ir gabusis Lietuvos vadas, Vilniaus gynėjas, Jasinskis, kurį Kastiuška buvo atstatęs nuo vadovybės del jo raudonumo, o gal ir pavydo XI. 8.[2].

Pietų Prūsuose. Prūsai atsigavo, jau 1795 m. sausio mėn. Pietų Prūsai taip pat nuraminti. Dabar Prūsų karalius ir jo vadai galėjo keršyti sukilėliams už tą baimę, kurią turėjo sukilimo laiku. Prasidėjo turto naikinimas, žmonių žudymas. Žmones gaudė, remdamiesi įtarimais, sekiojo jų dvasią, pažintis su emigrantais. Nuteistųjų turtas konfiskuotas, teismo sprendimai skelbė mirties dekretus[3].

Rusai ir Prūsai, pergalėję Lietuvą Lenkiją, galėjo užimti žiemos butus užkariautose provincijose. Rusai įsitaisė Lietuvoj, dešinėj Nemuno pusėj, Prūsai, vedami generolo Güntherio, kairėj pusėj, Užnemunėj, o pirmiau jis buvo tarp Vyslos ir Narevo. Bet pradedant nuo Gardino rusai buvo ir kairėj Nemuno pusėj[4].

Prūsams reikėjo išspręsti, kas toliau daryti. Vieni tarė, jog reikią palikti barjerą tarp Rusų ir Prūsų, nes rusų pavojus būtų mažesnis. Kiti, tarp jų ir Prūsų viršūnės, žiūrėjo tuoj pasitaikančios naudos, puolė kuo greičiau, kol rusai ateis, kad tikriau užimtų savo būsimą grobį.

---

[1] *Sybel,* V, 141—2.
[2] *Sybel,* 151—4.
[3] *Philippson,* II. 137—143.
[4] *Boyen,* 156, 60.

Dabar Lietuvos Lenkijos kariuomenės neliko, tų kraštų likimas aiškus: turės būti padalinimas. Ir proga graži — baudė už tą, kad dėjosi su Prancūzais, esą pavojingi Europos taikai, reikią gintis nuo Prancūzų sąjungininkų[1].

4.
Prancūzų-anglų kovų atbalsiai Lietuvoje ir Lenkijoje.

Prie dalybų pagreitinimo ar jų užtęsimo, ar dalių nustatymo prisidėjo susidėjusieji tuomet politiniai Europos santykiai ir kiekvienos valstybės reikšmė ir jėga.

Kartais vakarai trukdydavo dalybas, o kartais net pagreitindavo. Situo atžvilgiu turi reikšmės P r a n c ū z ų ir A n g l ų politiniai santykiai. Besirūpindami savais reikalais, leido savo priešams pasipelnyt Europos rytuose.

Prancūzų politika. Prancūzų valdžia lengvai praleido pirmąsias Lietuvos Lenkijos dalybas 1772 m., dargi kaip tik buvo pradėjus meilintis prie Austrų, o taipogi ir Rusų, kurie kuo daugiausia buvo užgrobę, nes jai buvo kitų rūpesčių — buvo priešingumų su Anglais, ir del to turėjo ieškoti anų paspirties[2]. Norėdami Anglams pakenkti, Prancūzai nesenai palaikė Amerikos kovas prieš juos del savo nepriklausomybės. Amerikos kariuomenės eilėse buvo entuziastų lietuvių ir lenkų tarp jų tokie, kaip Kastiuška, Pułaski ir kt.

Ir Prancūzai ir Anglai, besivaržydami tarp savęs, stengiasi prisiartinti prie rusų, kad gautų sau pagelbos toj kovoj. Šituo atžvilgiu prancūzams buvo lengviau prieiti prie rusų, nes eina aiškyn rusų-anglų antagonizmas, kuris, jų nuomone, turės dar paaštrėti. Taigi bendra anglų neapykanta turėjo suartinti rusus ir prancūzus, ir del to prancūzai rado galimu ir reikalingu apleisti senuosius savo šalininkus, atidavę juos rusams — turkus, lenkus-lietuvius, švedus. Prancūzai tuomet gautų Olandus prieš Anglus, o Rusai galėtų turėti laisvas rankas Europos rytuose.

Pasikeitus politiniams santykiams vakaruose, reformų atgijimo šalininkai Lietuvoje Lenkijoje turėjo nusigręžti nuo

[1] *Heigel*, II 135—7.
[2] *Askenazy*, Napoleon a Polska I, 1—71.

Prancūzų ir atsikreipti į Prūsus ir Anglus, kad gautų atramos prieš Rusus. Rusai, prancūzai, austrai savitarpyje artinas. Bet netikėtai jiems ištiko Prancūzų revoliucija. Ar naujoji Prancūzija eis senomis pėdomis? Ar eis senąja vaga? Bet greitai ir Prūsai ir Anglai apvylė (1791) Lietuvą ir Lenkiją: abeji artinas prie tos pačios Rusijos. Rusai dabar ramiai galėjo keršyti, pergalėję kare ir pravedę antrąsias dalybas.

Prancūzų revoliucijos pradžia ir gera jos klotis nedavė atmainų Lietuvos-Lenkijos būklėj. Bajorų daromosios reformos nerado gero aido prancūzų radikaluose, kurstančiuose prieš bajorus, jiems atrodė ten daromos reformos monarkinėmis, nes paliekama bajorų privilegijos, kurias prancūzai pas save naikina.

Austrams rūpėjo palaikyt senąją tvarką Prancūzijoj, todel naujoji Austrų valdžia bando susiartinti su Anglais, Prūsais, taigi Lenkija Lietuva yra prieš Austriją. Naujoji Prancūzų valdžia, atsiradusi žirondinių rankose, paskelbė Austrams karą (1792), o Rusai — Lietuvai ir Lenkijai.

Prancūzai laimėjo, nes jų priešai austrai patys buvo iširę, rusai užimti grobiu prie Dauguvos, Dniepro, Vyslos. Jie leido Prūsams būti dalybose ir del to, kad tikėjosi, jog Prūsai už tat bus sąjungininkai, jie leido Prūsams ramiai atsitraukti nuo Reino, nors būtų galėję juos sutruškinti.

Padarę dalybas rytuose (1793 m.), Prūsai ir Rusai tariasi apie naujas dabar prancūzų dalybas, nes del anų dalybų susirišusios galės eiti kartu ir prieš prancūzus.

Ar naujoji respublikinė Prancūzija, pergalėjusi monarkistų koaliciją, virto kitokia? Lietuvoje ir Lenkijoje tarė, jog jos politika bus kitokia, del to tikėjosi iš jų pagalbos savo kovose prieš rusus ir prūsus. Prancūzų laimėjimai ir Varšuvoj ir Vilniuje džiugino demokratų širdis.

Ir galėjo turėti tam tikro pagrindo taip galvoti. Paryžiuje jaučiama atmainos, seimas demonstratyviai padarė Kastiušką prancūzų garbės piliečiu.

Konventas prancūzų tautos vardu pareiškė, kad gelbėsiąs ir padėsiąs visoms tautoms, kurios norį atgauti savo nepriklausomybę, ir prisakė valdžiai, kad jos generolai neštų pagelbą toms tautoms. Bet Konventas iš anksto nustatė, jog visur ten bus steigiamos respublikos, luomai naikinami, nebebus

bajorų ir baudžiauninkų, išnyks valstiečių vergija; jis prižadėjo nepasirašyti taikos, kol naujai užimtoj žemėj nebus įvesta visos demokratijos laisvės.

Del to tai suprantama, kodel Lietuvos Lenkijos atgaivinimo veikėjai, ieškodami pagelbos, kreipiasi į Prancūzus, su jais užmezga ryšius. Tarp jų 1793 m. pradžioj buvo ir Kastiuška. Jisai turėjo paruošęs planą karo žygiams daryti ir vidaus atmainoms pravesti. Tuo sumanymu turėjo būti įvesta respublika, o naikinama monarkija, naikinama episkopato, bajorų privilegijos, vergija, baudžiavos, suteikiama asmens laisvės ir t.t. Prancūzai ruošiamam sukilimui padėti turį atsiųsti korpusą.

Prancūzų respublika atsisakė duoti pašalpos, nes, sako, anie (Lietuvoj, Lenkijoj) nepripažįstą tautos suverenumo.

Nors prancūzams buvo aišku, jog Lenkija Lietuva dirbo prancūzų respublikos darbą, bet nerado reikalo derėtis ir gelbėti ir tartis, lai daro patys vieni.

Aplinkybės pagreitino dalykų bėgį, sukilimas įvyko anksčiau, negu Kastiuška norėjo ir ruošėsi[1].

Bet greitai pasirodė, kad tie visi prancūzų skelbiamieji obalsiai buvo tik tušti šauksmai akims apdumti, o savo kabinetuose vadai varė kitą, visai blaivią, realią, priešingą tam politiką. Ne viešai, bet slaptai pripažino antrąsias (1793 m.) dalybas.

O ir tie politikos vyrai, deklamavusieji taip gražiai apie tautų laisvę, del nepasisekimų savo kare turėjo žlugti. Robespierre'as nori taikos su monarkininkais, nes karas trukdąs jų vidaus reformas, jau nebesako piktų žodžių apie absoliutinę Rusiją, apie jos carę Kotryną II; Dantonas nebeskelbia baisių dekretų, privalomų visai žmonijai, atvirai tesirūpina tik prancūzų interesais, nė neketina kištis į kitų valstybių reikalus.

Kastiuška grįžo iš Paryžiaus tuščiomis rankomis. Gardino seimo leistasis padalinimas išgelbėjo prancūzus, išvadavo nuo Prūsų puolimo.

Derėdamasis su Prūsais, Visuomenės Gelbėjimo Komitetas turėjo galvoj savo Respublikos interesus, del to jis aukojo Lietuvą Lenkiją.

---

[1] *Sorel*, IV 51.

Tribūnose nauji prancūzų vadai karštai kalbėjo apie prislėgtąsias tautas, bet niekuomet apie tat nekalbėjo taryboje. Kitų tautų, bet ne prancūzų, nepriklausomybė ir suverenumas — jiems buvo tai pašalinis dalykas. Jeigu galima skaldyti Olandų respublika, tai ką kalbėti apie lenkų lietuvių revoliuciją, aristokratų pradėtą. Ji rūpėjo ne daugiau, kaip turkų imperija.

Del to dėdamiesi su Prūsais, prancūzų atstovai niekur nekėlė Lenkijos Lietuvos klausimo.

Bet Komitetas suprato, kad bruzdėjimas tenai būtų reikalingas ir naudingas Prancūzijai[1].

Juk pavojus prancūzams dar gali grįžti, taigi reikia už priešų nugarų sukelti revoliuciją. Prancūzų vyriausybė pati ir per agentus siūlo pagelbą, bet iš tikrųjų neketindama niekur jos teikti.

1794 m., ruošiant karą ir sukilimą, vėl ieškoma prancūzų pagalbos, ir jie vėl jos neduoda, tik vilioja.

1794 m. pavasarį įvyko sukilimas. Prašymai duoti pagalbos prancūzams įkyrėjo: jiems tuomet rūpėjo susitarti su Prūsais, del to neduoda sukilėliams nei žmonių nei pinigų. Šitam savo pasielgimui rado ir padorią priežastį. Visuomenės Gelbėjimo Komitetas pareiškė Saint-Just'o lūpomis: Prancūzų respublika neduosianti nė vieno grūdelio, nepaaukosianti nė vieno kareivio Lenkų revoliucijai, bajorų daromai.

Bet tas pats Robespierre'as nesenai galėjo palaikyti ir palaikė reakcinius oligarchus, vergininkus - monarkininkus amerikiečius jų kare prieš anglus ir t.t. Robespierre'o žlugimas nepadarė atmainų prancūzų užsienio politikoj: vyrauja griežti Prūsų šalininkai. Derėdamiesi Baselyj su Prūsais 1795 m., žlugus sukilimui, leido Prūsams paimti gautąjį grobį[2].

Visas prancūzų politikų rūpestis buvo — apsiginti nuo anglų.

Anglų politika. 1783 m. Anglai, Prancūzų pergalėti Amerikoj, pasirašė su Prancūzais Versalėj sutartį, kuriąja Žiemių Amerika virto nepriklausoma. Po to jie visur ieško talkininkų kovai prieš Prancūzus, kad atsigautų. 1784 m. nori susiartinti su austrais, su rusais, bet vieni ir kiti yra atsargūs, tačiau

---

[1] *Sorel*, IV 247—9.

[2] *Askenazy*, Napoleon a Polska, I p. 1—71; *Kukiel*, 47—57.

anglai nesiliauna, atkakliai varo savo pradėtąjį darbą, tuomet nuosakiai eidami susiartino bent su Prūsais.

Kadangi anglams pasirodė, jog del 1788 m. prasidėjusio revoliucijos sąjūdžio, prancūzai nebebaisūs, tai jie pradeda eiti prieš rusus. Dabar anglų politikai kalba apie savo sąjungą su Prūsais iš vienos ir su lietuviais bei lenkais iš kitos pusės. Prūsai, sutikdami įeiti į ją, norėtų vis delto paimti iš Lenkų Dancigą (Gedonis), Torunį ir kt.

Pablogėjus santykiams su rusais, anglų politikai apskaitė, kad tą pačią žaliavą, kurią gaudavo iki šiol iš rusų, dabar jie gali gauti iš kitų. Pitto įsitikinimu, Lietuva pilnai pavaduotų Rusiją, tuo atžvilgiu jį interesavo ypač Nemuno upynas; Anglai patarė Lenkams užleisti Prūsams Gedonis, Torūnį ir padaryti su jais gerą prekybinę sutarį. Už tat anglai apsiimtų juos ginti nuo rusų užpuolimo. Tuo reikalu Pitt'as kalbėjosi su nepaprastuoju pasiuntiniu M. Oginskiu. Jisai piešė planą atnaujinti seniesiems prekybos ryšiams, atkreipė akį į Palangą, Kauną, Merkinę. Pittas ketino eiti prieš rusus, ruošėsi palaikyt ir turkus.

Bet anglų opozicija, Rusų papirkta, prispyrė Pittą keisti politiką, jiems lengva buvo paleisti gražų obalsį nekariauti. laikytis taikos.

Prūsai negavo iš anglų žadėtosios paspirties prieš rusus, todel jie palengva traukias iš sąjungos su anglais, o artinas prie rusų, ir jau Lietuvos Lenkijos dalinimas nulemtas. 1791 m. varomoji Pitto politika žlugo. Anglai pritarė vedamai vidaus reformai, bet padėti negalėjo, nes jie patys ruošėsi į karą prieš Prancūzus, kurie atsigavo, sukaupė tiek daug energijos, ir anglams prancūzai pasidarė dar piktesni priešai, negu jie buvo monarkijos laikais.

Vakaruose eina anglų karas su prancūzais, o tuo tarpu rusai įžengė į Lietuvą ir Lenkiją. Dabar Anglų visuomenė buvo subruzdus prieš Rusus, bet vyriausybė jokių žingsnių jau nebedarė. Atėjus į Londoną žinioms apie antrąsias Lenkijos Lietuvos dalybas, Anglų vyriausybė sutikte nesutiko, bet ir nepadarė jokių rimtų žingsnių prieš tat. Susirūpinusi prancūzų karu, paliko nuošaliai Europos rytuose skaldomus kraštus[1]. O buvo kuo susirūpinti Prancūzų žygiais. Jie užkariavo Belgiją

[1] *Salomon*, Das politische System; *Oginski*, Memoires, I, p. 91 — 102.

priešais Anglijos, taigi atėjo pavojus jiems patiems. 1793. I. 21 prancūzai nužudė savo karalių Liudviką XVI nuteisę už išdavimą tėvynės, taigi griauna monarkijos pradus, bet nedaug tat jaudino anglų visuomenę.

Iš pradžių anglai dar šaltai žiūrėjo į visą tat, prisižiūrinėjo tiktai. Prancūzijos įvykiai atrodė naudingi: anglų prekyba nuo to tik didėjo.

Bet Anglai greitai pamatė, jog apsiriko. Europa suskaldyta, o Prancūzija vieninga jau 300 metų, taigi pavojinga buvo ją pulti, nors ir revoliucijai ištikus. Tik spiriant prancūzų emigrantų bajorams, kurie davė klaidingų žinių, ir prižadant rusų carei Kotrynai, kuri kurstė eiti į vakarus, kad turėtų laisvą lauką prieš turkus ir lietuvius-lenkus, susidarė monarkų sąjunga prieš prancūzus (1791 m.). Bet sąjungininkai buvo sumušti ties Valmy. Anglai ne labai tenusiminė.

Del to 1792. XI. 19. Konventas paskelbė obalsį vaduoti tautas[1]. Ir tas nejaudino.

Kas kita pasidarė, kai jauna prancūzų respublika užėmė Nyderlandus, praplėtė savo pajūrį, atsirado Šeldoj, grėsė Olandams.

1793. XII. 1. Pittas pasakė seime: Anglija neleis, kad prancūzai valdytų Nyderlandus, kad taptų visos Europos viešpačiais. Tik po to Londone ėmė kalbėti apie nedorą revoliuciją, pradeda piktintis, baisėtis karaliaus nudėjimu.

Ir 1793 m. anglai organizuoja visą Europą prieš prancūzus, sujudo diplomatai, nesigaili pinigų. Jie nori, kad Europos valstybės kontinente eitų kariauti anglų programa, o patys anglai tuo tarpu naikina Prancūzų laivyną. Prancūzai turį grįžti į savo ribas, negrasinti svetimai laisvei, nedaryti propagandos, kuri kursto tautas sukilti prieš savo valdžią.

Anglai, įtraukę kontinento valstybes į sąjungą, jūroj stengiasi įgyti sau galybės, paskelbė blokadą, badu marindami, naikindami Prancūzų prekybą, nori prispirti pasiduoti. O kontinente turi kariauti žemės valstybės, ir tam organizuoja vieną koaliciją po kitos.

Ir suprantama, kad trukdyti Lietuvos dalyboms Anglai negalėjo[2].

[1] *Peez-Dehn*, p. 39—40.
[2] *Peez-Dehn* 40—49.

5.
Trečiosios, galutinės dalybos.

1794 m. rugp. mėn. Rusija padarė senai laukiamą Prūsams pasiūlymą pradėti galutinai derėtis del Lietuvos Lenkijos likimo. Prūsų karalius jau turėjo apgalvojęs savo planą, ko jis reikalaus. Jisai, kaip minėta, tam reikalui pasiuntė naują pasiuntinį į Petrapilį — grapą Tauentzien'ą, davė jam plačią instrukciją, ko reikalauti ir kaip elgtis. Tenai buvo pasakyta, kad Prūsų karalius norįs gauti žemės plotą, esantį tarp Šlezijos, Pietų Prūsų ir Vyslos, be to, būtų naudinga, jeigu tarp naujųjų Rusų ir Prūsų sienų būt siaura juosta, iš kurios būtų galima padaryti nedidelę kunigaikštiją. Ją reikėtų pasiūlyti Zubovui, Kotrynos mylimajam, kad už tą jisai gintų Prūsus prieš Austrų grobštumą ir išrūpintų Prūsams jų dalies padidinimą, pridėjus iš Lietuvos Žemaičių dalį, būtent rėžį, esantį tarp Baltosios jūros, Kuršo sienos ir Ventos upės, iš Lenkų likusią Plocko vaivadijos dalį ir mažą Mozūrų kąsnelį tarp dešiniojo Narevo krašto iki Pultuskui. Bet Tauentzien'as galįs šitą tarpinę kunigaikštiją pasiūlyti, žiūrint aplinkybių, ir Nassau-Siegen'ui. Kai del elgimosi, tai jam buvo nurodyta, jog turįs su savo programa slėptis, tik ištyręs rusų sumanymus tegalįs statyti savo reikalavimus.

Dar neprasidėjo derybos, dar nesusitarta, o jau kiekviena pusė stengėsi užimti kuo daugiau žemės, bent tas, į kurias turi pretenzijų. Tuomet, turint įkaitą, lengviau apginti savo reikalavimus.

Tauentzien'as išvyko į Petrapilį rugp. 19 d., tenai jį gerai priėmė, ir jam pasirodė, jog bus lengva pergalėti austrų įtaka. O buvo tai dar tas laikas, kada Prūsų kariuomenė buvo apgulus Varšuvą, ir buvo galima laukti, jog Prūsai paims ją. Bet Prūsai tik tūpčiojo apie Varšuvą, ir juo toliau, tuo šalčiau ėmė žiūrėti Rusų kiemas Petrapily į Prūsų pasiuntinį. Austrų įtaka didėja, Rusų ministeriai nesako nė žodžio apie savo planus del Lenkų ir Lietuvių žemių. O kai atėjo žinia, jog Prūsų kariuomenė pasitraukė nuo Varšuvos, tai neslėpiama ir šaltumo. dargi paniekos, ir daroma Prūsų valdžiai išmėtinėjimų. Vis delto Tauentzien'as įsitikino, jog Rusai nori visai išdalinti Lietuvių ir Lenkų žemes. Visi Rusų mi-

nisteriai ėmė balsu kalbėti, jog, palikus bent kąsnelį neišdalintą, atsirastų del jo tik naujų painiavų kaimynų tarpe.

Slenka diena po dienos. o Tauentzien'ui nesako nieko, kada pradės derybas. Su juo nesikalba, o judrus Austrų atstovas turi gero pasisekimo. Tuomet Tauentzien'as, norėdamas pralaužti ledus, tuo reikalu kreipiasi spalių 7 d. į Zubovą, kuriam išpasakoja savo karaliaus norus apdovanoti jį kunigaikštija. Bet mato, kad ir Zubovas neištirpo, tat nepadarė jam jokio įspūdžio, dargi pasisakė, jog nežinąs, kur ir kaip galėtų būti sudaryta tokia kunigaikštija, bet dar iš Tauentzien'o nesužinojo, ko sau nori Prūsai. Vėliau Rusų vyriausybė pati paprašė Prūsų pasiuntinio pasisakyti apie jo karaliaus planus del Lietuvos-Lenkijos.

Tauentzien'as tuo tarpu atsisakė tat padaryti, nes buvo tos nuomonės, kad Rusai nori jį apvilti, iš pradžių ištyrę Austrų ir Prūsų sumanymus, o paskui galės būti anų dviejų teisėju.

Nuvykus Tauentzien'ui pas Zubovą, tasai ėmė klausinėti apie Prūsų planus, negavęs reikalaujamo atsakymo į užklausimą, ėmė pats įrodinėti Tauentzien'ui, kad reikia aprūpinti žemėmis austrus, kurie tiek daug vargo padėję kare prieš prancūzų revoliuciją, o jie dabar tegalį gauti atlyginimą tik Lenkuose. Tauentzien'as į tat atsakė, jog austrai kare prieš lenkus nieko nepadarę, o Prūsai pirmieji puolę juos, taigi būtų neteisinga šitaip dalinti. Žinoma, Zubovas nesutiko priimti siūlomos kunigaikštijos.

Dabar Rusų vyriausybė diena po dienos bando patirti iš Tauentzien'o, kokie yra Prūsų reikalavimai, eina prie to visokiais būdais. Galų gale Tauentzien'as apie spalių 21 d. prasitarė apie juos, tik nuo savęs pridėjęs, pareikalavęs daugiau, negu buvo karaliaus įsakyta, panorėjęs gauti žemės tarp Pultusko ir Žemaičių, taigi visą plotą apie Narevą tarp Zakročymo ir Tykocyno ir dar Nemuno liniją tarp Gardino ir Kauno, iš viso apie 1300 kt. mylių.

Zubovas, visa tat išgirdęs, pasakė, jog tie reikalavimai per dideli, bet derėtis esą galima. O iš savęs pridėjo, kad eina kalba, būk Prūsai derasi su Prancūzais, tai būtų imperatorės įžeidimas, sutarties laužymas; Tauentzien'as, žinoma, užginčijo, užsigynė, tai esąs šmeižtas. Diplomatams besirūpinant sužinoti kits kito paslaptis, atėjo žinių, kad Rusai paėmę

Varšuvą. Rusų ūpas pakilo, savimeilė padidėjo. Prūsų valdžios gobšumas suartino Rusus ir Austrus, abu rūpinas neleisti Prūsams perdaug paimti. Rusų valdžia tuoj užklausė Austrų atstovo apie jų pageidavimus. Rusų manymu, Krokuvą ir Sandomierą reikią atiduoti Austrams, Prūsai turėtų jų išsižadėti, geriausia ir tinkamiausia tarp Rusų ir Prūsų siena — tai Bugas ir Nemunas, gamta pravedus tikrą liniją, Kuršo nė dalelės negalima esą atiduoti, nes Rusija nėra gavus uostų ir jūros miestų, o jai tat reikalinga.

Taigi Rusai gerokai (ant 600 kt. mylių) apkarpė Prūsų planus, ir tat padarė Austrų naudai, su jais susitarę. Prūsams užteksią 700 k. mylių (vieton 1300), Austrams 1000 k. m., Rusams 2000, nes iki šiol nieko negavo. Už tai Austrai galėtų padėti išvyti turkus.

Tauentzien'as nusiminė, buvo norėjęs lėkti į Vieną tenai kurstyti Austrų vyriausybę, kad reikalautų ką nors iš Rusų dalies, Lucchesini, žinoma, tik pajuokė jį. O čia dar atėjo žinia, kad Prūsai pasitraukė iš prancūzų fronto, taigi sulaužė Haagos sutartį. Rusų vyriausybė turėjo puikios progos daryti priekaištų ir darė juos Prūsams del jų nepastovumo, nedėkingumo, be to, gavę didelį atlyginimą 1793 m., dabar vėl renka Lenkuose ir Lietuvoj didelę kariuomenę, prieš kažką stiprinas.

Ir atsakomingieji Prūsų politikos vyrai ėmė galvoti, kas Prūsams geriau — ar leisti Austrams paimti perdidelę dalį, ar visai nesidalinti, gal tik šen ten ištaisyti sienas. O jeigu Rusija po Suvorovo laimėjimų pradės prieš juos karą? Tuomet reikėtų sudaryti Prancūzų - Prūsų - Lenkų sąjunga. Jeigu susitaikyti su prancūzais ir turėti laisvas rankas, tai Rusai-Austrai nedrįs pulti Prūsų. Prūsų ministeriai nutarė susitaikyti su Prancūzais, palaikyti savo reikalavimus del žemių Lietuvoj ir Lenkijoj, o jeigu negalėtų gauti, tai verčiau dalybų nedaryti.

Rusai velijo viską užgrobti ir su nieku nesidalinti. Juk neseniai dar Rusai rūpinos pakurstyti Prūsus ir Austrus prieš Prancūzus, kad turėtų laisvas rankas pietuose.

Dabar ir aplinkybės pasikeitė: Prūsai Varšuvos nepaėmė, nebuvo reikalo gerbti jų. Nenorėdami Prūsų, turi dėtis su Austrais[1].

---

[1] *Philippson,* II 187.

Austrų politikai pradėjo aktingai veikti Petrapily prieš Prūsų planus. Jų tikslas buvo pasistengti, kad Prūsai kuo mažiau gautų, tegu daugiau ima Rusai. Jie norėjo sau iš viso apie 1300 kt. mylių.

Čionai Rusai nurodė, jog Austrai negali eiti už Bugo, tai Rusų siena, taigi Voluinės negausią.

Tuomet Thugutas kombinuoja kitą planą. Rusų Kotryna žiūrėjo, kaip varžosi Prūsai ir Austrai, tarė, jog galės karpyti abiejų apetitus. Rusų ministeriai siūlo derėtis skyrium su vienais Austrais be Prūsų, bet jeigu perdaug nori, tai dėtis su Prūsais.

Gruodžio 16 d. Petrapily derasi Rusai su Tauentzien'u. Nepriėjus prie susitarimo, jisai pasiūlė visai nesidalinti; Rusai į tat atsakė, jog imperatorė laiko tat būtinu dalyku, todel derybos atidėtos.

Tauentzien'as bandė derėtis su austrų Cobentzliu. Žinoma, nieko ir čia nelaimėjo.

Gruodžio 18 d. Tauentzien'as vėl tarėsi su Rusais. Del Lietuvos sienos ginčų nebuvo, tik rusai griežtai pasipriešino atiduoti Kuršo dalį nuo Ventos iki jūrai, nes Kuršas noris dėtis prie Rusijos, bet užtat Rusai galėtų pridėti truputį tarp Narevo ir Bugo.

Gruodžio 19 d. buvo bendra trijų šalių konferencija. Prūsai reikalauja sau Krokuvos, kurią jie užkariavę. Austrai pripažino Rusams jų reikalaujamas sienas, užtat Rusai palaikė Austrų reikalavimus. Tuomet, matydamas, jog nesutinka atiduoti Prūsams Krokuvos ir Sandomiero, Tauentzien'as vėl pasiūlė visai nesidalinti. Prieš tat užprotestavo šaukdami austrų Cobenzlis ir rusai (Ostermanas ir kiti).

Tauentzien'as nenusileido, ir diplomatai nesusitarę persiskyrė.

Ir po to vėl nutilo derybos. Rusai vėl pamažu pradeda užkalbinėti Tauentzien'ą, nieko nenusileisdami, o slapta padarė taip, kaip siūlė Cobenzlis: 1795. I. 3 pasirašė atskirą sutartį Rusai su Austrais, prie kurios gali, jeigu nori, prisidėti ir Prūsai, jiems dargi pasiūlyta. Austrai prisideda prie rusų ir prūsų dalybų dermės, 1793 m. padarytos, be to, slaptoj dermės dalyj susitarta išvien eiti prieš turkus, jeigu del to pultų ką nors Prūsai, tai išvien gintis.

Šitoji dermė pasirašyta 1795 m. sausio 3 d. (1794. XII. 23 sen. st.). Iš Rusų pusės pasirašė: Ostermanas, Bezborodko, Morkov, iš Austrų — Cobenzlis.

Austrai apsidžiaugė del šito savo laimėjimo. Dabar jie tarė galį turėti hegemoniją Vokietijoj ir net Italijoj.

Rusai po to priminė Prūsams, jog reikią būti saikesniams: ir jie galį prisidėti prie anos dermės[1].

Del to suprantama, kodel Prūsai skubinos padaryti taiką su Prancūzais Baselyje. Nepatiko tad Anglams, kurie liko vieni.

Austrai, turėdami tokią gerą sau sutartį, nebenorėjo nieko jau bepripažinti Prūsams, ar bent duotų visai mažai, bet su šituo pasiūlymu nesutiko Rusų valdžia.

Tuo reikalu vėl eina derybos tai Berlyne, tai Petrapilyje, galų gale pasirašyta Rusų Prūsų konvencija 1795. X. 13/24, pasirašė Tauentzien'as, visai neįgaliotas, bet karalius su tuo sutiko[2].

II.

Naujieji valdiniai.

1.

Valdinybės priesaika.

Karo okkupacija. Prūsų valdžia kovoje su Lietuva-Lenkija jau 1794 m. buvo pastačius savo kariuomenę iš pradžių Lenkų žemėje, į Lietuvos pusę dar mažai tepaisė, kad net netolimais pro jų sieną galėjo nekliudoma praeiti Lietuvos kariuomenė į Lenkų pusę, dargi abi pusi buvo patenkinti, kad nedaėjo iki susidūrimų. Karo metu, aiškėjant Prūsų politikų tikslams ir pasikeitus padėčiai Prancūzų fronte, Prūsų kariuomenė įsispraudė ir į lietuvių žemę, pasistengė ją užimti iki Nemuno.

Įsitaisant Užnemunėj jau nustatyta ir tie organai — kariniai ir pilietiniai, kurie žiūrės ir dabos tvarkos okkupacijos metu, o tat reikėjo daryti. Juk išnyko visi vietos teismo ir administracijos organai, tai reikia jie naujai sutvarkyti ir sudaryti. Visa tat atliekant, pirmon galvon reikėjo gauti iš gyventojų,

---

[1] *Sybel*, V 159—192; *Solovjov*, Istorija padenija Polši; *Heigel*, 169—171.
[2] *Martens*, VI 163—170; *Angeberg*, 396, 399; *Heigel*, 266.

kas reikia kariuomenei, siekti platesnių tikslų, negu karo reikalų patenkinimas, buvo negalima.

Karo vadovybė priklausė gen. Günther'iui[1]. Buvo tai darbštus, kuklus žmogus, mažais sau reikalavimais. Jis rūpinos ir savo kareiviais ir vietos gyventojais, kuriuos laikė jau savo piliečiais.

Naujoji žemė plati, turi daug miestų, miestelių, sodžių, bet nėra kareivinių, taigi nėra kur kariuomenė talpinti; kariai statoma kur pasitaiko, kur yra vietos ir kur karo interesai to reikalauja. Šituo atžvilgiu tinkamų butų nebuvo. Prūsų kareiviai buvo jau pripratę prie geresnių sąlygų, prie didesnių patogumų. Dėliai karo nuovargio, nešvarumo, blogo maisto, kareivinių stokos atsirado ligų. Ir būdavo vietomis tiek daug ligonių, jog nebuvo net kas į sargybą stotų.

Güntheris, neturėdamas iždo lėšų, dažnai savo pinigais padėdavo ligoniams[2].

Tvarkai palaikyti reikėjo grąžinti senuosius tvarkos ir teismo organus, kurie buvo iškrikę.

Pilietiniais ir administracijos reikalais rūpintis buvo pavesta (1794. XI. 24) Rytų Prūsų ministeriui Schrötteriui[3].

Jisai buvo išleidęs drauge su Güntheriu skelbimą į vietos gyventojus, kuriame nurodo, ko jie nori, ko reikalauja iš gyventojų ir kaip turi elgtis.

Jisai organizavo mokesčių rinkimą, įkūręs iš pradžių 3, o paskui 4 kasas: Pultuske, Virbalyj, Ščučyne, o vėliau jo vietoj Lomžoj, ir Balstogėj. Karo būstinė keitėsi; buvo Virbalyj, kaip matyt iš raštų, 1794. XI. 30, 1796. I 10, vėliau Zakroczyme ir t. t. Rinko visus mokesčius, kuriais vardais jie būtų, surinkdavo nemažą sumą pinigų, kuriuos kas mėnuo siuntė į iždą. Pamatas, kuriuo remiantis reikalauta prievolių iš gyventojų, kurie dar nėra Prūsų valdiniai, buvo toks: Prūsų kareiviai giną vietos gyventojus, taigi turi atsilyginti už „apgynimą"[4].

Naujųjų valdinių priėmimas. Nustačius su Rusais sienas, turint savo karo valdžioj naujai užimtąsias sritis, beliko dabar padaryti naujus žmones tikrais Prūsų karaliaus valdiniais, tie

---

[1] *Güntheris* gyveno 1736—1803, žr. žemiau pusl. 158—9.
[2] *Boyen,* I 61—3, *Gisevius,* laiškai (daugiur)
[3] *Schmidt,* Städtewesen, apačioj 6—2.
[4] *Schmidt,* Städtewesen 6.

santykiai turi būti legalizuoti, gyventojai iš svetimųjų turi tapti savais žmonėmis su visomis teisėmis ir pareigomis, o tam turi būti atlikta iškilminga priesaika[1].

Iš pradžių buvo manyta tinkamomis priemonėmis naująsias žemes padalinti tarp 4 karaliaus komisarų, tarp kurių buvo atitinkamai padalintas visas naujasis plotas: Krulle'i turėjo atitekti — Žemaičiai (keletas pleskelių, buvusių kairėj Nemuno pusėj), Kauno, Prienų, Merkinės pavietai ir Gardino dalis; v. Roebel'iui — likusioji Gardino pavieto dalis, Bielsko pav.; Schwarzbach'ui — Viznos, Lomžos, Ostrolękos pav.; v. Schimmelpfennig'ui — Nuro, Roczano, Ciechanowo, Zakroczymo, Zawskros pav.

Taigi pirmuoju du turėjo prisaikdinti Lietuvą, kiti du — Lenkus. Kiek vėliau buvo pakeisti ir asmenys ir vykdymo planas.

Lenkams saikdinti ir priimti į valdinybę pakviesta iš Pietų Prūsų Hoym'as, o Lietuvai — v. Schrötter'is, Rytų Prūsų ministeris.

Šita apeiga paskirtuoju laiku buvo iškilmingai atlikta, tik abiejose dalyse nevienoda buvo nuotaika.

Lietuvių saikdinimas. 1795 m. gruodžio 17 d. iš Berlyno išėjo įsakymas Rytų Prūsų ministeriui baronui Schrötteriui, kad jis yra paskirtas priimti valdinybės priesaiką (Einnehmung der Erbhuldigung in Pohlen).[2]

Pasirinko jį del to, kad tat arti jo valdomų Prūsų ir jam reikės valdyti. Jisai buvo paskirtas nesenai, būtent 1795 m. lapkr. 13 d., Rytų ir Vakarų Prūsų ministeriu ir generaldirektorijos viceprezidentu ir del to pasitarti pašauktas į Berlyną[3].

Jisai turės perimti naująsias žemes, skiriamas vyriausiuoju jų komisaru, o atliks tą darbą, kai ateis iš Petrapilio sutarties ratifikacija, taigi jisai jau dabar turi ruoštis. Tarp šitos ruošos dalykų nurodoma į tokius: bus reikalas parūpinti prideramą skaičių karaliaus ištisų portretų; bus reikalingi indai vaišinimui, tai turi jų paimti, kur gaus[4].

Vėliau jam suteikta daugiau smulkmenų, pav., 1795. XII. 26 d. jam rašoma, kad naujoj provincijoj turės primušti Prūsų

[1] Rašyta remiantis *GSA*. Tit 189 N 1 t. I. II Huldigungssachen.
[2] *GSA* Huldigungssachen, 1 1.
[3] *Krause*. Schrötter p. 16.
[4] *GSA* Huldigungs. I. t. (1795. XII. 17).

erelį, paskelbti karaliaus patentą (manifestą, skelbimą); visa tat turės skelbti ir atlikti kuo plačiau, visose valdžios įstaigose, per kunigus bažnyčiose, miestuose ir t.t.[1].

Žinoma, reikės nemaža pinigų, taigi turi surasti šaltinį. Schrötteris galvoja del plano, atsiranda vis naujų smulkmenų, keičiasi skaičiai, tai gauna nurodymų iš Berlyno, tai tuo reikalu susižino su Hoymu, kuris saikdys lenkus: darbas turi būti vienodai atliktas.

Skelbimų apie priėmimą į valdinybę (Erbhuldigungspatent) išspausdinta 12.000 egz., nes senoji 1793 m. praktika su Pietų Prūsais parodė, jog tenai reikėjo 10.000 egz.

Žmonių atminimui reikės išdalinti medaliai (Huldigungsmedaillen), todel įsakyta jie atmušti. Medalių buvo įvairių: a) aukso 12 dukatų skiriama vyskupams, vaivadoms, kunigaikščiams ir kitiems kilniesiems vasalams, naujųjų kolegijų prezidentams, generolams; b) aukso 5—6 dukatų — mažesniems kunigams ir bajorams; c) sidabro — 2 lotų — bajorams apskritai ir miestų bei kunigų deputatams; d) sidabro — ½ loto — mažesniems miestams, korporacijoms. Medalių skaičius dar nežinomas, reikės vėliau nustatyti, surinkus smulkesnių žinių. Schrötteris turės tat ištirti. Padėti jam gali Poznanės pavyzdys (1793 m.); tuomet reikėjo: 50 aukso did. med., 60 aukso maž., 1200 sidabro did., 2800 sid. mažesniųjų. Jis (Schrötter'is) turės duoti savo sumanymus (1796.I.4).[2]

Jis pradeda tyrinėjimus, sumetimus, skaitymus, vis mažina kiek gali. Pirmą sykį suskaitė, kiek reikėtų pagaminti medalių, būtent: reikalinga būsią 18 did. aukso, 60 mažųjų aukso, 400 did. sid., 500 žetonų ½ loto[3].

Po to greitai susigriebė, atrado, jog jų bus perdaug, galima būtų sumažinti skaičių, užtektų: 18 did. aukso, 196 sid. did., 220 mažųjų sid. Kai ką išbraukė iš sąrašo, pav., nereikią dalinti „miestelpalaikiams" (elende Flecken). Deja, negalima dar labiau piginti, taip pat negalima esą pasinaudoti medaliais, dalintais 1793 m.; nedaug jų teužsiliko, nes visi atliekamieji pinigų kalvėje ištirpyti.

[1] *ten pat.* l. 6. 7.
[2] *ten pat.* l.l. 6—16.
[3] *ten pat* t. II l. 7. (1796. V. 9.).

Skelbimų ir įvairių priesaikų žodžiai jau iš anksto turi būti nustatyti, priruošti, išspausdinti. Iš esmės žodžiai beveik vienodi, tik žiūrint luomo ir padėties šis tas pridėta ar pakeista: priesaikos pavadinime pažymėta, kokio kas luomo, pav.: turime priesaikas Romos katalikų kapitulos pralotams ir katedrų kanauninkams ir t. t., skyrium žymėta klebonams, kapelionams, administratoriams, kamendoriams ir t.t.

Priesaikos žodžiai buvo vokiški ir lenkiški, o parašo formula surašyta vokiškai ir lotyniškai[1]. Vokiškai ir lenkiškai priesaikos teksto žodžiai buvo parašyti mokytojams, bet parašo formula dar pridėta lotyniška greta lenkiškos.

O deputatams buvo priruošta priesaikos formula be pavadinimo.

Išspausdinta vokiškai ir lenkiškai naujojo viešpaties skelbimas:

„Prūsų karaliaus Patentas į visus luomus ir gyventojus iki šiol buvusiųjų lenkų vaivadijų ir pavietų žemiau aprašytose ribose. Duota Berlyne 1795 m. gruodžio 26 d.“ (Königlich Preussisches Patent an die sämmtliche Stände und Einwohner der bisherigen polnischen Woywodschaften und Districte innerhalb des nachstehend näher beschriebenen Gränz-Zuges. De dato Berlin den 26 Decem. 1795).

Tenai buvo parašyta, jog ima išvardytas žemes į savo valdymą, įjungia visus lenkus į savo valstybę, nurodomos sienos, įsakoma visa tat pripažinti, jo vyriausybei nesipriešinti. O kad būtų tikriau, jogei nesipriešins, turi paimti ištikimų valdinių (Erbhuldigung) ir klusnių vasalų priesaiką (Homagialeid).

Nurodoma dvi vieti, kur bus tat atliekama: Varšuvoj — priiminės Hoym'as ir Gumbinėje — priiminės Schrötter'is[2].

Skelbime smulkiai buvo išskaityta, kas pridera Gumbinei, o kas Varšuvai. Turi susirinkti atatinkamose vietose prieš 2 dieni, pasirodyti komisarams, parodyti įgaliojimus, pasirašyti, prisiekti ištikimybę. Vieni turi patys atvykti, kiti per atstovus.

Patys atvykti turi visi vyskupai, priorai, pralotai, vaivados, kastelanai, seniūnai, pakamariai (Cämmerer); teisėjai per tam tikrus įgaliotinius. Visi kiti žmonės ir luomai atvyksta per atstovus. O atstovų skaičius nustatoma šitaip: iš kiek-

---

[1] *ten pat,* l. 17—31.
[2] *ten pat,* 48—60.

vieno distrikto turi būti bent 4 nuo bajorų, 4 nuo kunigų ir pamokslininkų, 6 šaltyšiai iš sodžių; iš miestų nuo magistrato burmistras ir sindikas. Atstovai turi atsivežti su savim teismo patikrintąjį visų bajorų sąrašą.

O kas nenorės pripažinti Prūsų karaliaus ir neklausys jo vyriausybės, bus baudžiamas[1].

Schrötteris buvo susirūpinęs iškilme. Ar bus puota? — jis klausia. Jo nuomone, pavyzdžiu galėtų būti apeigos, kurios buvo daromos naujai prijungiant Vakarų Prūsus 1772 m. Marienburgo mieste. Tuomet puotos nebuvę, nes visi iš anksto buvę nusigėrę ir su triukšmu ėję namo, tai vakaro nebedarę; norint išvengti negražaus triukšmo, puotos visai nedaryta. Bet dabar vis delto priesaiką priėmus būtų galima puota iškelti, nes galima viską tvarkoj pravesti, ir kol eis visos priesaikos iškilmės, bus galima priruošti reikalingi atestatai. Tvarkai palaikyti ir šventei papuošti galima paimti lauko šauliai (Feldjäger), kurie tarnavo Marienburge, dabar jie tiktų ir Gumbinei; reikėtų paimti 1 vyriausiąjį šaulį (Oberjäger) ir 8—10 šaulių, ir tiek pat reikią jų paimti iš paleistųjų atostogoms, žinoma, reikią parinkti gerų, jaunų vyrų. Pravartu būtų turėti truputį artilerijos ir kavalerijos, galima ją paimti iš Įsručio.[2]

Rengiant indus baliui, pasirodė, jog negalima bus gauti karaliaus sidabro servizo, tai reikės tenkintis porceliana, ją pristatys į Gumbinę[3].

Dėliai stokos atitinkamų trobesių Gumbinėje, reikės pastatyti tam tikrus laikinius rūmus, jiems paims rąstus iš specialiai nurodytojo miško iš Gumbinės apylinkės. Iš ten gaus ir malkų kurui[4].

24 skrynios su indais, smulkiai surašytais, išėjo iš Berlyno į Gumbinę[5].

Schrötteriui priminė iš centro, jog jis, darydamas sąrašus, kai ką praleidęs, pav.: graikų kunigus, žydus. Nors del žydų kyla abejonių. Iki šiol iš žydų niekas nereikalavo priesaikos, jie buvo tik toleruojama, pakenčiama tauta. O dabar kaip rei-

---

[1] *Mylius*, X t., 1 d.
[2] *GSA, Huldigungssachen* t. I. 69—71. (raš. 1796. I. 17).
[3] *ten pat*, t. II, l. 6 (1796 II. 6).
[4] *ten pat*, 61.
[5] *ten pat*.

kia padaryti su žydais? Šiaip visos apeigos turi būti kukliai atliktos, reikia rūpintis, kad kuo mažiau išlaidų būtų daroma.

Jau besiruošiant ir darant ponų sąrašus, atsirado kliūčių: nevisi ponai namie, yra jų užsieniuose, kiti serga. Ar jie gali prisiekti per įgaliotinį?

Minima buvo šitokie vardai.

Grapas Ignotas Potockis, vienas sukilimo vadų, buvo suimtas ir laikomas Petrapily kalėjime. Bet jo dvarų buvo ir Užnemunėj. Tais laikais, žiūrint valdomųjų dvarų vietos, buvo galima būti kelių viešpačių valdiniu ir jiems siekti. Bet dabar jis pats negali atvykti, o yra jo įgaliotasis v. Mühlbergis, kuris jo vardu valdo jo dvarus (Kidulių, Lesnictvos), ir jis dabar prašo leisti jį prisiekti Potockio vardu. Schrötteris ėmė abejoti, ar galima taip padaryti, nors ir norėtų prileisti, todel turėjo atsiklausti Berlyno. Iš ten jam atsakė, jog Potockis sukilimo vadas, už tą ir sėdžiąs Petrapilyje kalėjime, del to negalima esą leisti šventos priesaikos atlikti jo įgaliotinio v. Mühlbergio, taip pat reikią atmesti ir kitų ponų įgaliotinius[1]. Ir Mühlbergis gavo atsakymą, jog Potockiui per jį neleis čia siekti del to, kad jis turįs dvarų anoj Nemuno pusėje[2].

Bet pasirodo kitiems ponams buvo leista tat daryti. Iš Gardino rašo (1796. VI. 6) Aleksandras Brzostowski (prancūziškai), ar galįs jis atlikti priesaiką per prokuratorių (įgaliotinį), kol grįš iš Petrapilio? Gavo iš karaliaus sutikimą[3].

Dziekońskis Antanas del nesveikatos prašo (rašė prancūziškai) leisti už jį atlikti priesaiką jo sūnui Mykolui.

O Sapieha del sūnaus nesveikatos prašo leisti atlikti vėliau (rašyta menka prancūzų kalba, su klaidomis)[4].

Stryńskis iš Gardino praneša, jog nori palikti savo nuosavybę, klausia, kaip tat galima būtų padaryti[5].

Šalies perėmimas. Be apeiginės dalies, Schrötteriui labiau rūpi tikras visos šalies perėmimas, pervedimas iš okupacinės karinės valdžios į taikos pilietinę. Tam tikslui Schrötteris renka žinių apie teismus: kokie buvo, ar jie tebeveikia. Be to, reikia perimti archyvai. Kadangi knygos buvo rašomos lenkiškai, tai

---

[1] *ten pat,* l. 10, 11, 72, 73 (17 96. II. 12, 27).
[2] *ten pat,* l. 155. (1796 IV. 12.).
[3] *ten pat,* l. 149—150.
[4] *ten pat,* 200—201.
[5] *ten pat,* 202—203.

joms susekti ir tvarkyti turi būti žmonės moką lenkiškai; nurodoma 8 žmonės, o priesaiką atliekant jau nurodyta 10 žmonių, iš kurių Schrötteris galės pasirinkti sau tinkamus[1].

Perimti reikia vietoje, atliekant tam tikrus formalumus. Schrötteris atskiroj instrukcijoj išdirbo taisykles, kaip turi būti padaryta. Į pavietus siunčiami subdeleguotieji komisarai, kuriems nurodyta elgimosi būdas: 1) į kiekvieną distriktą (pavietą) siunčiami 2 žmonės, 2) visur turi nuimti „lenkų“ ženklus (nes skirtumo nedarė tarp Lietuvos ir Lenkų erbų). 3) įteikti perėmimo patentus vyskupams ir t. t., 4) perimti magistratus ir t. t.[2].

Schrötteris turi išaiškinti, kur yra valdomas plotas, kur naujosios sienos, del to turėjo nemaža susirašinėjimo[3].

Ir komisarai periminėja naujas vietas. Darbas pradedamas nuo Virbalio. Pasiųsta buvo 9 komisarai. Važinėdami daro sąrašus vietų, žmonių, bajorų, kunigų, taip bent buvo padaryta Merkinėj, Prienuose ir t.t.[4].

Apeigų atlikimas. Priesaikai atlikti buvo nustatyta ta pati diena Varšuvoj ir Gumbinėj — būtent, 1796 m. liepos 6 d.[5]:

Nustatyta iš anksto ceremonialas, jo eilė, nurodyta vieta, nustatyta papuošimai, viskas iš anksto paruošta įsakymais.

Žmonės renkasi į Gumbinę daug anksčiau negu buvo pasakyta. Jau liepos 4—5 d. peržiūrimi įgaliojimai, 6 d. 8 val. ryto turi prasidėti pasidavimo priesaika (Huldigung). Susirenka visi reformatų bažnyčioj. Tenai bus išaiškinta, kas ką turi daryti. 9 val. eis į priesaikos salę (Huldigungs-Saal). Įeis tik su bilietais, kuriuos atiminės lauko šauliai. Tribunose, viršum, bus žiūrėtojai, moterys, bet ir ten teleis su bilietais. Salėje bus atliekamas pats pasidavimo priesaikos aktas. Po šitos apeigos apie 2 val. bus vaišinimas — duos valgyti. Dviejose vietose pastatys stalus, vieną ten pat salėje, kitą kitoj salėj. Valgant prašalaičių neįleis. 9 val. vakare, jeigu bus geras oras, bus promenada, šoks mazurką. 7 val. vakare bus viešas balius, visi „geresnieji“ bus leidžiami tik su bilietais.

Kad nebūtų triukšmo mieste, vaikštinės sargyba, patruliai.

---

[1] *ten pat,* 77, 94—6.
[2] *ten pat,* 105—6.
[3] *ten pat,* 132—140.
[4] *ten pat,* 147—154, 175—195.
[5] *ten pat,* t. II l. 30.

Gyventojų dauguma buvo katalikai. Tai katalikų bažnyčioje buvo pamaldos, giedama „Te Deum laudamus"[1], buvo pasakytas atitinkamas tai dienai pamokslas. Bet buvo skirtumas pamokslo turiny ir dvasioj Varšuvoj ir Gumbinėj.

V a r š u v o j kan. Pražmowski sakė pamokslą, kuriame išgyrė Prūsus, jų naują tvarką. Taip pat gyrė Prūsus kitoj vietoj bajorų kalbėtojai Drewnowski ir Młodzianowski.

G u m b i n ė j e bažnyčioj sakė kun. Karpavičius, Prienų klebonas, garsus savo laiku pamokslininkas. Nebuvo to nusižeminimo; jisai nesilenkė vergiškai prieš naująją valdžią, gailėjos senosios tvarkos, liūdėjo del to visa, kas įvyko, jis tikėjosi, kad naujas viešpats supras suspaustas jų širdis[2]. Ir pasirodo, jog jis šituo geriau patiko naujiesiems viešpačiams.

2.

Atsidalinimas nuo Rusų.

Sienų nustatymas. Padarius sutartį apie padalinimą, užėmus kiekvienai valstybei savo sulygtą dalį, reikėjo tiksliau nustatyti ir natūroj padaryti siena, visa tad įvykdyti.

Pirmoji sutartis tarp Rusų ir Prūsų pasirašyta 1795. X. 13/24, o tarp Rusų ir Austrų 1794. XII 23/1795. I. 3.[3]. Tenai sienos buvo pažymėtos tik bendrais bruožais, o visiškai perimant reikėjo daryti naują sutartį joms pravesti, nustatyti jas galutinai.

Paskirti komisarai sienoms pravesti. Prūsų valdžia paskyrė 1795. XII. 28 d. tris žmones: Aleksandrą Indriką v. T h i l e, gen.-m. Samuelį-Fridriką S t e i n ą, majorą Andrių Frid. V e t t e r į. Rusų valdžia 1795. XII. 27 d. tam darbui paskyrė du: Nikitą gr. P a n i n ą ir Vladimirą J a k o v l e v ą[4].

Demarkacijos planas padarytas ir pasirašytas 1796. VI. 21/VII. 2, kuriame buvo pažymėti svarbieji išeinamieji punktai ir nurodyta pradai, kurių abi šali turi laikytis, pravesdamos sieną natūroj. Šitoji sutartis pasirašyta Gardine. Tasai aktas

[1] *GSA.* Huld. II I. 30, 194—5.
[2] *Jarochowski,* Opowiadania historyczne. Poznań. 1860.
[3] *Angeberg.* 396—8, 399—401.
[4] *GSA.* Rep. 7a Nr. 23.

turi būti ratifikuotas bent po 6 savaičių ir pasikeistas Gardine. Jis buvo tų pačių asmenų ir pasirašytas.

Tikrenybėje buvo kitoniškiau daroma. Jau pavasarį 1796 m. pradėta nustatinėti sienos, tik jas jau suradę ir nustatę, ėmė rašyti bendrus dėsnius sienai pravesti.

Bendrais bruožais buvo aptarę ir sutarę 1796. V. 4/15. pradėjo žymėti sienas katras sau, kasti stulpus išeidami iš Gardino nuo V. 8/19; pradžią imdami nuo tos vietos, kur Lososnos upė susieina su Nemunu. Įkalė stulpus su parašais: iš Prūsų pusės buvo Prūsų erelis, parašas vokiečių, lotynų, lenkų kalbomis. Katras sau pasistatė savo stulpus, kurie stovėjo toliau nuo kits kito ten, kur upė skyrė[1].

Atlikę tą darbą Gardine, nustatė ir pasirašė galutinį demarkacijos planą 1796 m. rugs. 2/13 d. Pasirašė tie patys asmenys[2].

Siena eina upėmis ir upeliais: Bugu, Narevu, Kamenka, Lososna, Nemunu. Dešinioji pusė pridera Rusams, kairioji — Prūsams. Drauge nustato kaimynų santykius. Abiejų pusių žmonės gali laisvai plaukyti Nemunu, laisvai gali apsistoti tik savo pusėj, o priešingoj pusėj tik nelaimei ištikus. Žvejyba yra laisva visur, kur upės sudaro sieną, bet upėmis galima naudotis tik iki pusei (§ 2). Salos, kurios yra upėje, žiūrint artumo krašto, dešinėj pusėj pridera Rusams, kairėj — Prūsams (§ 3). Kiekvienas gali įsteigti savo muitines, keltuvus, katras sau savaip dalija sieną (§ 4). Malūnai ir užtvankos, esančios upėse, kurios dabar virto sienomis, pasilieka tos valstybės, kur jos yra, nors užtvankos ir atsiremtų į priešingąją pusę, ana pusė negali trukdyti jų taisymo. O kas norėtų ateity pastatyti užtvankas, turi klaustis priešingosios pusės.

Jeigu kieno nors malūnas yra priešingoj pusėj, gali jį perkelti į savo pusę, o jeigu paliktų, tai gauna atlyginimą ar samdą iš to, kurio žemėj jis yra. Pasirenka žemės savininkas (§ 5).

Nemunui įėjus į senąsias Prūsų žemes, siena eina senąja Žemaičių Prūsų siena iki Palangai (§ 6).

Smulkiau viskas turi būti pažymėta atskiru aktu ir sudaryti būtinąją šios dermės dalį. (§ 7). Ant sienos paupiais, ar kur reikės, bus įkasti stulpai, iškastas griovys (§ 8).

---

1 *GSA*. Rep. 7a Nr. 23 pusl. 1.
2 *Martens*, Recueil VI, 184—243.

Šitas aktas bus ratifikuotas ir pasikeista raštais Gardine už 6 savaičių ar anksčiau (§ 9)[1].

Pabaigus darbą einant nuo Gardino žemyn, lengviau ėjo darbas Nemunu aukštyn, nes siena ėjo upe.

Žemaičių siena. Siena nuo Žemaičių pusės turėjo eiti senąja Lietuvos Prūsų siena, taigi reikėjo ji patikrinti ir pastatyti nauji stulpai.

Iš Prūsų pusės komisarai buvo rimtai prisirengę prie jų nustatymo.

Vienas Prūsų mokslininkų Karaliaučiuje tam tikslui yra parašęs didelį darbą (apie 100 pusl. didumo), kur nurodytos visos buvusios sutartys tarp Lietuvos iš vienos pusės ir Ordino bei Prūsų iš kitos pusės, pradėjus nuo 1328 m. ir baigiant — 1657 m. vedant šitą sieną. Užbaigtas šitas darbas 1797. IV. 8.

Praktikoj ne taip lengvai ėjo tos sienos nustatymas. Senoji siena ėjo kartais miškais, kurių prieš kelis šimtus metų visai nebrangindavo, o dabar toj vietoj buvo dirvos, pievos. Žemaičiai kartais buvo jau išskynę mišką ir tuo padidinę savo ūkį; sienos komisarams nurodydavo savo laukus didesniais, kadangi ūkių neskaldydavo; savo teisėms įrodyti pristatydavo įrašymo dokumentus, teismo sprendimus, ir komisijai tekdavo juos peržiūrėti. Taigi atskiri savininkai galėjo pakeisti valstybės sieną. Kartais komisarai pastebėdavo, kad tuo būdu būdavo perkelta siena 1—2 kilometrais. Reikėjo turėti žinių vietoj, kad nustatinėtų tiksliau, kartais tuos įrodymus atmesdavo, atradę, jog sprendimas ar raštai palyti visai kitus plotus[2].

Aktai iš Rusijos. Visi valdžios, teismų ir įstaigų raštai, o taip pat ir seimo aktai atsidūrė pas Rusus. Todel Prūsų valdžia susirūpino gauti juos tai daliai, kuri yra po jąja.

Did. kancleris Goldbeckas, surinkęs žinių, 1796 II. 27 praneša sekretoriui, kad seimo aktai nuvežti į Petrapilį, tenai juos jau skirsto ir prideramąją Prūsams dalį atiduos, todel dabar dar negalima gauti nuorašų[3].

[1] *Martens* VI, 175—181. *GSA*, Rep 7a Nr. 23 pusl. 6.
[2] Smulki Žemaičių siena: Fasc 7, t. I—II.
[3] *GSA*, Tit. 181 Nr. (l. 20—22).

Reikėjo pasiųsti tam tikrus žmones tų archyvų ir raštų ieškoti. Zinoma, kad buvo pasiųstas Geh. Kriegsrat Jackstein'as, padėti jam duotas iš Baltstogės Hambruch'as; jiedu buvo Petrapilyje, Vilniuje, ketina keliauti į Varšuvą, vis del archyvų. Tuo reikalu Hambruchas rašo 1799. X. 20, prašydamas palikti jam užimamąją vietą teisme[1].

Prūsų valdininkai nebuvo taip gerai susipažinę su archyvais, kad būtų galėję pareikalauti visko iš karto, todel prisimena dalimis apie vieną, apie kitą dalyką ir reikalauja jo iš Rusų. 1797 m. did. kancleris Goldbeckas praneša Užs. Reikalų Departamentui, jog pareikalauta iš Rusijos grąžinti Karūnos Metrika, išvežtoji iš Varšuvos į Rusus, bent turi grąžinti tuos aktus, kurie palyti naująsias Prūsų provincijas. Jis priduria, kad tas darbas nelengvas, sunku yra išskirti aktai, liečiantieji visą Lenkiją, pav., seimo konstitucijos, kurie svarbu turėti ir Rusams ir Prūsams. Gal geriau būtų grąžinti visą Metriką į Varšuvą, o rusams leisti naudotis tenai; o jeigu bus galima gauti, tai jau iš ten išskirti ir po to grąžinti prideramus Rusams originalus[2].

Taip siūlė Goldbeckas. Kiti ministeriai taip toli nėjo. Toksai Arnim'as randa, jog pervėlu reikalauti grąžinimo visko į Varšuvą. Reikia dabar tenkintis reikalavimu aktų originalų savo provincijai, o kitų aktų, svarbių abiem pusėm, užtektų tik nuorašų[3].

Petrapily reikalauta grąžinti aktus per gr. Tauentzien'ą, Prūsų pasiuntinį. Tuo tarpu maža naudos tepastebėta. Vėliau Rusai pasidarė nuolaidesni ir sutiko atskirti aktus ir atiduoti, tik sako, reikią pasiųsti žinovų, kurie padėtų suskirstyti[4].

Prasideda susirašinėjimas tarp įvairių vadybų, vėl nustatoma reikalavimai, ieškoma žmonių.

Hoym'as, Pietų Prūsų ministeris, Karūnos (Lenkijos) reikalams pasiūlė Kuševskį. O Schrötteris, kuriam rūpėjo Lietuvos reikalai, sužinojęs, kad jie yra skirtini nuo Lenkų, o naujosios jo valdomos provincijos dalis priderėjo Lietuvai, pasiuntė v. Jacksteiną ir v. Slavinskį.

[1] *GSA*. Tit. 191 Nr. 7 f. 2. l. 143—4.
[2] raštas 1797. II. 13. (*GSA*. Rep. 94 Nr. 534.)
[3] raštas 1797. II. 19. (*ten pat.*)
[4] raštas 1798 I. 18. (*ten pat.*)

Iš Varšuvos užprotestavo prieš Kuševskį, nes neseniai Rusai buvo siūlę jam tarnybą pas save, tai dabar Prūsams būtų nepatogu, o visai tiktu Bohlendorf'as, tarnavęs savo laikų Varšuvos pasiuntinybėje. Su Jackstein'u sutinka, nes jisai jau yra turėjęs atlikti reikalus Vilniuje ir sugebėjęs juos atlikti.

Iš Varšuvos pranešė, kiek išvežta archyvinio turto: išvežę 9 skrynias, bet medžiagos buvę 13 skrynių. Varšuvos teismai ir administracija jau prašo jiems perduoti šituos aktus. Tą nuomonę palaiko ir Goldbeckas, bet tam priešinas Alvensleben'as, kuris nurodo, jog tenai yra ne tik justicijos aktų, be to, tenai gali būti aktai ir kitos provincijos.

Susitarus galutinai del grąžintinųjų Metrikos knygų, Rusų vyriausybė 1799 m. IV. 26 įsakė išskirti jos dalį ir atiduoti Prūsijai. Iš Prūsų pusės buvo jau tenai minėtasis Jackstein'as, o iš Rusų Aspelgrenas ir Kozelas. Iš Lietuvos Metrikos atiduota 29 tomai kopijų, padarytųjų 1778 m., ir 4 nuorašų. Iš teismų knygų atiduota 4 knygos, liečiančios Palenkę (Podlachia), vieną perrašų, 1556 metų aktai apie sienos pravedimą tarp Lietuvos ir Prūsų, iš viešųjų — diplomų aktai 1775—1792 m. ir tt.[1].

1799 m. pabaigoj Jackstein'as praneša vyriausybei, jog archyvai atvežti iš Rusijos; jam padėjęs dirbti protokolistas Hambruch'as; išleidęs tam dalykui 2404 dukatus.

Visi aktai nugabenti į Varšuvą, kur įsteigtas Vyriausiasis Archyvas (Hauptarchiv)[2].

Rodos, kito didesnio archyvo naujoj provincijoj nebuvo įkūrę.

3.

Santykiai su Rusija po dalybų.

Rusai, Prūsai ir Austrai pasidalino Lietuvą ir Lenkiją, bet dar ramūs būti negalėjo. Lietuvių Lenkų kariuomenės dalis išėjo į Europą, susidėjo su prancūzais ir tuo tarpu kariavo jiems, turėdami savo atskirus legionus. Už tai Prancūzų valdžia žadėjo atstatyti jų šalį. Kiti žmonės, nekariai politikai,

[1] *Ptašycki* p. 15–16.
[2] *GSA*. Rep. p. 84 Nr. 534 l. 36–74.

ieškojo užtarimo ir pagalbos tose valstybėse, kurių interesai buvo priešingi Lietuvos Lenkijos kaimynams. Ryšiai buvo palaikomi su esamomis ir kuriamomis organizacijomis, veikusiomis slaptą namie.

Šita jautė, numanė, girdėjo Rusų ir Prūsų vyriausybės. todel rūpinos nuslopinti abiejų tautų sąjūdį, kitą kitai padėdamos. Bet savo keliu dar nepasitikėjo kits kitu, o vėl jos vis norėjo kaip nors savo dalį padidinti. Rusai skersavo į Prūsų elgimąsi su naujais valdiniais, dargi įtarė, jog jie norį pradėti karą prieš Rusus ir gauti dar daugiau žemių, taigi tarė, kad Prūsų agentai galį kiršinti žmones, esančius Rusų valdžioje. tuos naujus Rusų valdinius.

Jau 1795 m. Rusų Prūsų santykiai atvėso. Rusijai reikėtų. kad Prūsai kariautų su Prancūzais, ji spyrė juos prie to, o čia Prūsai — 1795 m. bal. 5 d. padarė paliaubas su Prancūzais. Todel Rusija spėjo, kad Prūsai tikrai pereis visai į kitą pusę. atsigręš nuo Prancūzų ir atsikreips prieš Rusus. Kiekvienas Prūsų valdžios žodis, kiekvienas žingsnis Rusijai atrodė įtariamas; jau spėjo, kad Prūsai ir Prancūzai bus susitarę, nes iškilmingas paliaubų šventimas rodąs, jog turį būti kas nors daugiau, negu paliaubos. Riepninas, valdęs Lietuvą ir buvęs arti Prūsų, laukė viso pikto iš jų, bet Petrapilyj tos baimės dar neturėjo, galvojo kitaip: kad jeigu ir yra Rusijai pavojaus, tai tik iš Austrų pusės; tačiau del Austrų greitai nurimo, dabar ir Petrapily ėmė bijoti Prūsų, kurie būk ginkluojąsi ir, žinoma, eisią prieš Rusus. Del to tai vyriausybė prisakė karo vadybai ruoštis prie galimo su Prusais karo; jau rūpina maistą, pristato jį arčiau sienos. Bet iki karo nedaėjo, nesusipratimai išaiškinti diplomatiniu keliu, nes karas buvo pavojinga abiem pusėm: ką tik užgrobtosios Lietuva bei Lenkija galėjo pasinaudoti ir sukilti. Ir jau lapkr. 1795 m. Rusai atidavė Prūsams Varšuvą. kurią vis laikė įkaitu.

O vis Rusų vyriausybė nerimsta del savo naujųjų valdinių nuotaikos. Kartais kas paleis gandų, kad užgrobtieji gyventojai velytų Prūsus, negu Rusus; jei ir išsisklaido kalbos, vis delto netiki pastovumu: gali Prūsai padaryti nuolaidų ir privilioti gyventojus, esančius Rusų pusėje. Girdėjo, kad Prūsų karalius ketinąs būti Lenkų karalium, ilgainiui patirta, kad visa tat esančios pasakos, bet vis delto neramu.

Vėliau Rusų vyriausybė pamatė, jog neramumų židinio ir kurstytojų lizdų reikia ieškoti Galicijoj, Moldavijoj, tik ne Prūsų ir ne Rusų užimtose žemėse. Visa tat iš svetur esą atnešta. Kiti netaip ramiai į tat žiūrėjo: jie tarė, jog ir čia esą galimi sąjūdžiai vietoj iš apačios: ištikus karui su turkais esąs galimas sukilimas, kiti bijojo kaimynų intervencijos, įtarė, kad Prūsų karalius pradėsiąs karą prieš Rusus ir išvaduosiąs Lietuvą ir Lenkiją.

Prūsų valdžia tokių planų neturėjo, kaip įtarinėjo Rusų agentai. Jie patys nebuvo tikri, susektas sąmokslas ir prieš Prūsus. Pasirodė, kad židinio reikėjo ieškoti daug toliau: Prancūzuose[1].

Ir Prūsų valdžia turėjo tokios pat baimės ir svyravimo į visas puses, ji taip pat nepasitikėjo naujaisiais valdiniais ir savo kaimynais, su kuriais buvo darę dalybas. Prūsų vyrausybė akylai seka visa, kas dedasi anapus Nemuno, nenori būti blogesnė už Rusus, norėtų patraukti anų gyventojų simpatiją į savo pusę.

Tik vėliau suprato Prūsų ir Rusų vyriausybės savo interesų bendrumą, ėmė veikti išvien, daryti sutartis, bet tik kartais, kits titų nepasitikėjimas buvo visą laiką.

Keleriopi valdiniai. Nemaža didžiųjų dvarininkų, turėjusių dvarų įvairiose Lietuvos ir Lenkijos dalyse, dabar po dalybų pasidarė iš karto kelių valstybių valdiniai. Prūsų valdžiai pasirodė, jog sunku tokius valdinius kontroliuoti, del jų gali būti painiavų ypač su Rusija, todel padarė su jąja konvenciją, pasirašytą Petrapily 1797 m. sausio 26 d., kuriąja maišytoji valdinybė pašalinta. Remiantis jos 11 ir 12 straipsniais, turintieji dvarus 2—3 valstybėse per 5 metus turi pasirinkti vieną valdinybę ir per tą patį laiką parduoti svetimoj valstybėj esamus dvarus.[2]

4.

Naujųjų valdinių nuotaika.

Tvarkos palaikymas. Okupacijos laiku tvarką palaikė karinė valdžia. Perejus Užnemunei į pilietinį valdymą, vis dar

[1] Sbornik Imp. Ross. Ist. Obš. t. 16. pusl. XVIII—XXIII.
[2] *Public.* 1798. I, 31.—*Smoleński* III 178, 190—1.

ramumo ir tvarkos nebuvo. Vienur yra slankiojančių būrelių po miškus; kitur ūkiai tušti, o jų šeimininkai negrįžę, žmonės ramiai nesėdi, o tat gali būti pavojinga politikos atžvilgiu.

Dar 1796 m. nenurimo žmonės. Karalius stengėsi ir kaltės dovanojimais ir grasinimais nuraminti, bet įsisiūbavusių minių nuotaikos negalima buvo tuoj nutildyti. Reikia dar karo priemonių pavartoti norimai ramybei grąžinti. Karo vadovybė išdirba tokio skelbimo sumanymą, turėjo del to pasisakyti Schrötteris[1], bet, nesulaukę jo nuomonės, išleido skelbimą, kaipo karaliaus patentą, 1796. VIII. 9;[2] tas patentas išėjo be Schrötterio žinios, ir, rodos, neatitiko jo planams[3], nes jis buvo už taikesnes priemones.

Jo turinys buvo šitoks:

1. Visiems gyventojams privalomas Visuotinis Žemės Teisynas (A. L. R.); primenama, kad remiantis anais įstatymais skaudžiai baudžiamas maištas, sąmokslas prieš valstybę ir esamąją valdymo tvarką; jų palaikymas, pagelbos teikimas, nepranešimas taip pat yra baudžiami.

Tos bausmės buvo taikomos sukilimui Pietų Prūsuose, bet karalius iš savo malonės sumažinęs jas[4].

2. Dvarininkai turi žiūrėti savo valdinių, jie atsako už juos, o jeigu namie nebus, tai atsako jų užvaizdos, bet ir dvarininkus nubaus, kam jie blogai pasirinko tarnautojus.

3. Valstiečiai ne visame turi klausyti pono: negali klausyti ten, kur jis liepia ardyti viešąją tvarką, eiti į maištą. Jie turi apie tat pranešti vyriausybei, o nuo pono keršto bus apginti. O jeigu dalyvaus, kad ir pono liepiami, vistiek atsakys.

4. Dvarininkai (vasalai), kurie yra užsieniuose, turi grįžti per 2 mėn., iki XII. 1, jeigu negrįš, tai jų turtas atimamas.

5. O kas grįžti negali, turi kreiptis per 4 savaites į provincijos ministerį, paaiškinęs priežastį. Apie tat bus pranešama karaliui, ir jis išspręs, pratęsti ar ne.

6. Tie vasalai, kurie gyvena Austruose ar Rusuose ir tenai turi dvarus, turi pristatyti liudymus, kad elgėsi ramiai, tai prieš tuos netaikys § 4 bausmių.

---

1 *Public.* VII 348.
2 *ten pat,* 358.
3 *ten pat,* Nr. 367., *Mylius* X, 1796 Nr 83.
4 Sulyginus su skelbimu 1794. IX. 14. šito švelnumo skelbime nematyti. (*Public.* VII Nr. 143).

7. Kas nori išvažiuoti svetur, turi prašyti leidimo, nurodęs priežastį, ko važiuoja. Tat yra visur, tas pat įvesta naujojoj 1793 m. okkupacijoj. Bajorai ir vyresnieji kunigai tuo reikalu turi kreiptis į provincijos ministerį, bet leidimus duoda karalius. Mažesnieji bajorai, kunigai ir miestėnai per viršininkus (Landes-u. Steuerrat) į Rūmų komisiją.

8. Bet jeigu miestėnai nori keliauti savo amato ar prekybos reikalais, tai tokio leidimo prašyti nereikia, o užtenka turėti kelionės pasą (Reisepas) iš vietos vyresnybės.

Karalius gali atleisti nuo formalumų tuos vasalus, kurie turi dvarų Austruose ir Rusuose.

9. Kas važiuos be leidimo ir ties siena jį sulaikys, tai tą nubaus. O kas slapta pereis sieną, tai to turtas atimamas, ir pats nustoja būti vasalu.

10. Kas ima pensiją ar atlyginimą (kompetenciją) už seniūnijas, turi įrodyti jas imdamas, jog čia gyvena. O jeigu jas suvartoja svetur, tai turi gauti tam tikrą leidimą.

11. Bajorai, neturį nei žemės nei amato, gyveną pas kitą bajorą ar sodžiuje be užsiėmimo, per 6 savaites turi pasirodyti pas pavieto viršininką (Landratą) legitimuotis, įrodyti, jog yra gero elgimosi, ir pareikšti, ar nori čia pasilikti ar laimės svetur ieškoti, leidžiama pasilikti ar išvažiuoti.

Kas neatvyks pasirodyti, jį pagaus ir neišsiteisins, tai toks išvejamas ar kitaip kaip pašalinamas.

12. Visi svetimieji atvykę turi pasirodyti policijai, ypač bajorai bežemiai (§ 11). Jeigu jie bus išvažiavę į kitą provinciją ir nori čionai grįžti, turi pristatyti gerą liudymą.

13. Viso to (§§ 7—12) žiūri valdininkai, jų turi klausyti, o šie turi būti mandagūs, neužgaulioti ir tt.

14. Visa tat liečia ir kunigus.

15. Vieni priorai, be vyriausybės žinios, negali nei siuntinėti nei priiminėti vienuolių.

16. Kunigai, kurie kursto žmones, bus baudžiami, nes jie turi raginti prie taikos. O buvo tokių, kurie dalyvavo sukilime. Perdėtiniai turi daboti savuosius. Už nusižengimus skiriamos įvairios bausmės. Vienuolynai turi atiduoti paraką, šviną, jeigu ras, tai už tai bus nubausti.

17. Kas suseks sąmokslą, praneš vyriausybei, tai dalyviui gali būti kaltė dovanota, dargi dovanos duotos, skundiko

vardas bus nutylėtas. O kas melagingai apskųs, tai jo vardą paskelbs ir dar nubaus už tai[1].

Nuginklavimas. Bet pirmas dalykas reikia nuginkluoti žmones, kad Rusai ar kas kitas nedarytų sąmokslų, neruoštų Prūsuose sukilimų. Atimama iš visų ginklai. Bet nedrista to daryti atvirai, griežtai.

Įvairūs žmonės duoda prūsų policijai žinių, kur kas turi ar gali turėti ginklų; daromi tyrinėjimai; suradę, susekę svarsto, kas toliau daryti: atimti ar ne? Ar nepuls tai į akį? Ar nepakenks valdžiai? Daugiau ginklų susekta Lenkų pusėje. Gauta žinių, kad apie Lomžą, Ostrołęką esą daug ginklų; esą jų sodžiuose, pamiškėse, po miškus sukinąsi miškų šauliai (kurie esą drauge girių vagys). Iš jų reikią atimti ginklai, bet visa tat turį būti daroma atsargiai. Toliau dar iš kitur gauta žinių, būk žydai turį daug supirkę ginklų, reikią surasti ir iš jų ramiai atimti[2]. Uosliai dirbo, pranešinėjo, tikėjosi uždarbio.

Palengva, sistemingai policija atiminėja ginklus. Bet buvo viena vieta, kur prūsų valdžia leido dargi valstiečiams turėti ginklus, tai buvo vadinamasis *neutralusis kordonas.* Ar dabar, nustačius sienas, atimti ginklus, iš Baltstogės klausia Schrötterio (1796. X. 10). Įėjus Prūsams į tas sritis, gen. Günther'is, įsakė visiems sodžiaus gyventojams atimti ginklus, visur tat padaryta, tik neatėmė iš tų, kurie buvo neutraliame kordone. Žmonės turi po 1, po 2 šautuvu. Ar atimti, klausia Schrötter'io? Vietos valdžios organai rašo iš Baltstogės, jog nėra baimės, kad kas sukiltų prieš kariuomenę ar prieš pasiųstuosius egzekutorius, bet gali kirsti sau mišką, medžioti, naikinti žvėris karaliaus giriose. Senosiose Prūsų provincijose sodiečiai negali turėti šautuvo, tai ir čia reikėtų tą patį padaryti. Toliau reikėtų atimti ir iš bajorų, vis delto ginklai reikia atimti ir konfiskuoti. O praktikoj atiminėjo ne tik šautuvus, bet ir pikes[3].

Ieškojo didesnių sandėlių, kurie galėtų būti dvaruose. 1797 m. apskųsta buvo grapo Jabłonowskio užvaizda, kad turįs ginklų sandėlį. Pas jį padarė kratą, rado ginklų, bet nedaug[4].

[1] *Mylius* X. 1796 Nr. 83. (1796. VIII. 9.) *Public.* VII 348, 358, 367.
[2] Raštas 1796 IX. 5 (*GSA* NOP. Tit. 210 Nr. 1 l. 1.)
[3] *ten pat* l. 4—5.
[4] *ten pat* l. 13—20 (1797. II. 8.

Šiaip policija prisirinko daug pikių. Dabar kilo klausimas, kas gi daryti su tomis senomis pikėmis?[1]

Visa tat daroma planingai, pagal tam tikrą sistemą. Iš pradžių atimama viskas iš valstiečių ir smulkiųjų bajorų, bet didesniesiems bajorams dar paliekama medžioklės šautuvai. O jų yra daug, tai vietos policija taria, kad reikia ir iš jų atimti, o jeigu jau palikti, tai tik išimtinai vienam kitam davus leidimą. Visa tat darant nereikia erzinti, kad neimtų šnairuoti, primena, kad reikią atiminėti pamažu, ne iš karto. Tokį atsargumą pataria ministeris *Salis*.[2]

Žinios iš Varšuvos. Vyriausybė turi baimės ir vėlesniais laikais. Pavyzdžiui iš Varšuvos dar 1797 m. suteikiama į Berlyną neraminančių žinių. Berods, dabar tat pagamino naujosios valdžios politika. Lucchesini šitaip piešia būklę.

B a j o r a i, iki šiol pripratę valdyti valstybėje, o dabar to nustoję, greitai pamatę, jog stovį blogiau už Prūsų bajorus, senosiose provincijose, ima nerimauti. Mokesčiai labai dideli, teismai dirba pamažu ir perbrangūs, maža ligoninių, prieglaudų, kalėjimų, mokyklų ir tt. O čia atimtos seniūnijos, naikinamos be pamato sutartys del jų.

K u n i g a i nepatenkinti dvarų nustojimu ir mažu atlyginimu už juos ir slapta kursto gyventojus prieš valstybę ir karalių.

M i e s t ė n a i gyvena sunkius laikus, apsistojo prekyba ir amatai, tuo pat skundžiasi ir ž y d a i.

Visi nepatenkinti, del to eina po bajorus memorandumas, kuriame išdėstoma visos skundos ir prašoma pastatyti juos lygiai su Brandenburgo valdiniais.

O kai kurie norėtų visai nusikratyti Prūsų valdžia.

Net liaudis, kareiviai nepatenkinti, priešinas savo viršininkams.

Lucchesini, rašydamas apie tat, siūlo ištremti jakobinus, o taip pat prancūzus ir kitus svetimšalius ir juos visus išvyti į provinciją iš Varšuvos ar ištremti į užsienius; reikėtų padidinti policija.[3]

[1] *ten pat.* l. 13—20 (1797. II. 8).
[2] *NOP.* T. 210 Nr. 2 l. 23.
[3] *Publicat.* VII Nr. 609 (1797. II. 6.)

Nevyksta nuginkluoti. 1798 m. pranešama, kad girininkai skundžiąsi, jog vistiek visi valstiečiai turį ginklų ir po senovei naikiną miškų žvėris.

Tokios pat žinios ateina iš kitos dalies, iš mozūrų, iš Plocko. Vietos valdininkai vėl primena, jog reikią tikrai nuginkluoti, žinoma, reikią tat daryti atsargiai, nes sensacija pavojingesnė už pačius ginklus.[1]

Iš kur jie gali ateiti? Juk vis atimama, o jų vis yra. Ėmė tarti, jog ginklai galį ateiti iš užsienių, žemės ar jūros keliais. Taigi reikią daboti įvežimas iš užsienių· O žemės keliai — tai tik iš Rusijos.

Baltstogėje į padėtį žiūri ramiai, nelaukia riaušių, ramesni, negu Berlyne, kas matyti iš rašto 1798. XII. 20. Vietos policija iš Baltstogės sako, kad nors sodžiai medžioją, bet jie nepavojingi. Esą ištikimi girių sargai (Forstbediente), kurie apie viską Prūsų policijai praneša. Taigi del tvarkos nebaisu, plėšimų negirdėti. Žinoma, reikėtų rūpintis, kad vyresnieji miškų tarnautojai nesibičiuliautų su vietos žmonėmis, nes dabar einą iš vieno, neskundžia, jeigu ką ir sužino. Tuo tarpu ramu, pavojaus nėra, bet atsargumas vis delto reikalingas. Prūsų vietos vyriausybė tiesiog kreipėsi į Rusų vyriausybę ir prašė uždrausti išvežti į jų kraštą paraką, bet anoji atsisakė tai padaryti, taigi padarė išvadą, jog vargu rusais visuomet galima pasitikėti.[2]

Žinios iš Rusų. Nemalonios Prūsų valdžiai atėjo žinios apie Rusų politikos pakeitimą. Naujasis jų caras Povilas paleido iš kalėjimo sukilėlius, kuriuos iki šiol Kotryna II laikė uždarius. Jisai geriau aprūpino karalių Stanislovą Augustą, katalikų kunigams įtiko leidęs užmegsti tiesioginius ryšius su Papa, atgaivino senosius Lietuvos teismus, dargi grąžino dvarus tiems, kuriems buvo atimti del sukilimo, ar atlygino jiems už tai. Lietuvos visuomenė pradeda kitaip žiūrėti į Rusų valdžią, o Prūsai tokios masės gerybių negalį leisti, nuo savęs liūdnai prideda Lucchesini savo rašte 1797. II. 6.[3]

Emigrantai. Akylai sekama, ką daro Lietuvos ir Lenkijos emigrantai. Ypač įtaria Austrų paimtąją Galiciją,

[1] *NOP.* T. 210 Nr. 2 1798. VIII. 16 XI. 15 (l. 39–43).
[2] *ten pat, l.* 39–43.
[3] *Publicat.* VII. Nr. 609.

kur viskas verda. Jeigu neramioji dvasia persikeltų iš ten į Pietų Prūsus, tai gali atsiliepti ir čionai, Prūsuose. Del to gaudomos žinios apie tat, kas dedasi Galicijoj.

Seka taip pat Dresdeną, kur sėdi tariamoji revoliucinė valdžia; stengiasi patirti dalyvių vardus; taip pat gaudo žinias apie Dambrauską, veikiantį Italijoj. Rūpinas tuo reikalu ir pilietiniai ir kariniai organai: Hoymas, Schrötteris, o ir gen. Güntheris. O už artimųjų kaimynų sienų akis nukreipta ypač į prancūzų pusę.

Artinimasis prie Rusų. Taigi dabar galima susiartinti su Rusais, nes abiem gresia bendras pavojus. Susiartinimas prasidėjo nuo to, kai pradėjo bruzdėti Lietuvos dalyj Rusų užimtoje[1]. Susekę 1797 m. sąmokslą, Prūsai ir Rusai padeda kits kitam savo žiniomis. Suprato, kad dabar reikia padėti kits kitam, nors kituose dalykuose Rusais nepasitiki, visame matė sąmokslą.

1797 m. X. 1. ant Rusų sienos suimti 3 nežinomi vyrai, kurie iš tenai ėjo čionai. Rasta dokumentų. Vienas pasisakęs esąs majoras Jasinskis, kitas Deschardt, o trečias nežinia kas, nes nepasisakęs. Jie atvykę iš Vilniaus per Gardiną ir čionai ėję. Kadangi tie žmonės buvo nežinomi, o jų tikslas įtariamas, tai Prūsų valdžia užklausė Rusų. Rusai gana greitai, būtent 1797. X. 28, atsakė, jog suimtieji esą Jasinskis ir Cydzikas (ne Deschardt), rusų gen. gubern. Bulgakovas nieku blogu jų neįtaria. Šiuo atveju nieko pikto neradę vis delto nesiliauna. Prūsai akylai seka, kas dedasi Rusų Lietuvos dalyj. Apie mažmožius jiems pranešama. Žinios visokios: tenai esą neramu, esą suimtų ir sėdį Vilniuje, kaip antai Cikorskis, Dominikonų prioras, be to, Nagurskis. Vilniuje bajorai susimušę su kareiviais, tai esą del to suimtų bajorų ir t. t.

Riepninas pranešė gen. Güntheriui ir Wendessen'ui (Varšuvoj), jog Vilniuje tikrai buvę neramumų, esąs susektas sąmokslas. Pradėjo skelbti suimtųjų sąrašą, jų laiškus ir tt.[2]

Tuo reikalu Riepninas buvo išleidęs universalą Lietuvos gyventojams, kuriems išmetinėjęs ir nurodęs maištiškus jų

[1] *Kukiel,* 261—7, *Smoleńskio* recenzija del to darbo.
[2] *ten pat,* 73—74, 79—80.

darbus. Dabar rusai siunčia žinių ir į Varšuvą apie lenkų žygius, ten daromus.[1]

Karo atžvilgiu saugumo žiūrėjo gen. Güntheris. Kartais ir mažmožiai išpučiami; 1799 m. susekta Pultusko fuzelyrų batalione komplotą: ruošimąsi pabėgti.[2]

Vidaus neramumai. Prūsų policija stengėsi pavojų panaikinti, neramius gaivalus ar suimti ar pašalinti. Dar vėliau, 1801 m., gr. Dohna, apvažinėjęs provinciją, kada pamažu gyvenimas nusistovėjo, šitaip piešia gyventojų nuotaiką:

Viduje ne taip lengva ramybę padaryti.

Gyventojai per keletą metų skundžiasi, jog vis dar yra didelio pavojaus žmonių gyvybei ir jų nuosavybei, yra perdaug rimtos baimės, ir iš to matyti, kad policija dar menka, teismo organai blogai veikia, matyt šita ir iš to, kokios žinios ateina į Departamentą; atsitikimai, apie kuriuos pranešama, neramina, puola į akį. Šiek tiek prie šito prisideda blogas kalėjimų sutvarkymas, stoka kalėjimo fondo. Gėda, kad naujoji Prūsų valstybė nuo 1796 m. negalėjo nieko daugiau padaryti, ir kad vis dar daug kur paštą lydi kariuomenė. Šių metų pradžioj ant sienos tarp dviejų Rūmų padaryti apiplėšimai, sako buvę smulkiųjų bajorų darbas. Bet ir Mariampolės paviete, kur nėra smulkiųjų bajorų, visi skundėsi, kad nėsą ramumo, saugumo. Kiekvienas, rodos, bijosi formalumų, išlaidų ir įtariamų žmonių keršto, negali, nors norėtų griežtai eiti prieš juos.[3]

5.

Sekimas Rusų politikos Lietuvoje.

Prūsų karalius buvo įsakęs rinkti žinias apie tai, ką padarys Rusų valdžia naujai užimtose vietose, liepė pranešinėti apie visus jos įsakymus ir įstatymus.

Ir tikrai apie viską svarbesnįjį, pranešama; pav., 1797 m. vas. 6 d. išėjo naujojo caro (Povilo) įsakymas, kad iš visos Lietuvos būtų padaryta viena gubernija (vieton pirmiau buvusių dviejų) ir sudaryti teismai senuoju būdu.[4]

[1] *ten pat,* 131—138.
[2] *GSA.* Rep. 7a, Nr. 40 pusl. 1.
[3] *Dohnos* raštas (*GSA* min. v.)
[4] *Rubinštein,* Chronol. 1797. Nr. 679 (Pil. Įst. Rink. Nr. 17.788.)

Šituo remdamasis, naujasis Lietuvos gubernatorius Bulgakovas išleido universalą (skelbimą) 1797 m. IV. 1/12 apie rinkimus į teismus. Tas spausdintas skelbimas persiųstas į Prūsų Užsienių Reikalų Departamentą.[1]

Rinkimai turi būti greitai padaryti, jau bal. 20 renka teisėjus į žemės teismą ir V. Tribunolą. Jau V. 15 jie susirenka Gardine.

Akylai seka ir kita — kaip elgiasi tenai su svetimšaliais. Atranda, jog jie yra skriaudžiami. Baltstogės Rūmai praneša Schrötteriui 1797. X. 12 apie tokį atsitikimą.

Laikr. „Kurjer Litewski" 1797. VII. 11 yra skelbimas apie paiždės Oginskio skolų likvidaciją (jame, tur būt, del spaustuvės klaidos praleista data). Tenai šaukiama atsiliepti kreditorius, rusų valdinius. Taigi reikia padaryti išvadą, jog svetimšaliai tegalės gauti tik iš to, kas liks. Nuo savęs jis priduria: juk Prūsų teismuose rusų valdiniai nerastų skirtumo, visų pretenzijos eitų iš eilės, žiūrint p i r m e n y b ė s, jei bent Prūsuose yra įvestas vienas apsunkinimas svetimšaliams, būtent: išvežžami turi užsimokėti paskirtąjį mokestį.

Taigi Rusų teismai darą neteisingai. Surinkus daugiau faktų (o tas darbas pavesta atlikti asesoriui ir fiskalui Labesiui), esant daugiau medžiagos, reikėtų nurodyti Rusų caro kiemui apie daromąją neteisybę, o jei tat negelbėtų, pavartoti retorsijos priemonių.[2]

Po to pristatytas Riepnino skelbimas (publicandum), kurie būtent Oginskio turtai parduodami 1797. XI. 12.

Parduodama: Čarnos sodžius, Vilniaus pav., Skaudaičių dvarelis, Telšių pav., malūnas prie Vilnės upės Vilniuje su jurisdikcija, bet tik tokių kreditorių pretenzijos pripažintos, kurie gyvena Lietuvoje ir yra prisiekę ištikimybę Rusų kiemui.[3]

Teisingumo ministeris Goldbeckas blaiviau ir kiek šalčiau, negu Baltstogėje, žiūri į tat, ramina N. R. Prūsų regentiją (teismą) X. 14. Publicandum tai dar nėsąs įrodymas. Reikią tylomis patyrinėti, ar lenkų bei lietuvių įstatymai leidžia da-

[1] *GSA*. Tit. 181. Nr. 4 l. 1—3.
[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 4 l. 8—9.
[3] *ten pat*, l. 10.

ryti išimtis čiabuvių naudai ir svetimųjų nenaudai (in odium peregrinorum), ar tą pradą dabar pastatė Rusų valdžia.[1]

Vėliau (1798. II. 25) Goldbeckas, surinkęs daugiau smulkesnių ir teisingesnių žinių, praneša Schrötteriui, kad Rusų valdžia neturi nusistovėjusių pradų, todel del vieno atsitikimo nėra reikalo imtis retorsijos priemonių.[2]

Prūsai seka rusų politiką Lietuvoj ir kitu grynai fiskiniu atžvilgiu: vilioja valstiečius, dezertėrus ir tuo daugina savo valdinių skaičių. Tarė, kad dabar jau sėdį stipriai, kad Rusai iš jų nieko neatimsią.

---

[1] *ten pat*, l. 11.
[2] *ten pat*, l 14—15.

ANTROJI DALIS.

UŽNEMUNĖ PO PRŪSAIS.

(1795—1807)

I.

Naujasis kraštas.

1.

Plotas. Gyventojai.

Žinių rinkimas. Pirmas naujos valdžios darbas, gavus tokį didelį žemės plotą, buvo tiksliai apskaityti naująsias valdas — koks jų plotas, kokios naujos provincijos gerybės, kiek gyventojų. Iš to krašto reikia turėti žmonių kariuomenei, pinigų iždui, naujų vietų prūsų valdininkams, žemės dvarininkams ir ūkininkams, taigi reikia tikrai žinoti, kiek ko galima gauti.

Vėliau ėmė smulkiau viską apskaitinėti ir matuoti.

Užėmus Prūsams kraštą iš pradžių jų valdininkai tenkinas žiniomis, ant greitųjų gautomis, paskui prasideda tikslesnis visko matavimas, skaičiavimas. Svarbu buvo tat žinoti ir kariuomenei ir iždui: reikia gauti kareivių ir mokesčių. Prūsų valdžia jau turėjo prityrimo, nes buvo gavus prieauglio 1772 ir 1793 m., ir del to greičiau galėjo apsiskaityti. Be to, gautuose archyvuose pasitaikydavo smulkių aprašymų, galėjo būti apytikrių žinių spausdintuose veikaluose, tuoj išėjusiuose. Teisybė, kartais tos žinios yra suteikiamos ne visai naujai provincijai, o tik vienai kuriai daliai, bet naudotis jomis buvo galima.

Tas visas žinias rinko valdininkai atsidėję; vis delto surinktosios žinios buvo apytikrės, o kai kur ir nepilnos; bet tai

jau ne jų kaltė, nes reikėjo atlikti greitai, per kokius 1 metus, o iš anksčiau priruoštos medžiagos žinių buvo visai maža.

Kai kurie valdininkai, pasinaudoję tomis žiniomis, pagamindavo iš to atskirus darbus ir išspausdindavo. Iš jų galima paminėti: Holsche, Krug, Hertzberg ir kitus. Vieni sėmė iš pirmųjų rankų, kiti iš antrųjų, pav., Baczko. Dažnai randame tenai trumpą naujojo krašto istoriją.

Šitos žinios davė pagrindo Prūsų vyriausybei nustatinėti savo politiką naujojo krašto ūkio ir visuomenės gyvenime.

Su visu tuo mums teks susipažinti, nagrinėjant atskirai kiekvieną gyvenimo šaką.

Plotas. Kai del šito krašto ploto, tai apie jo didumą nebuvo vienodų žinių. Vieni skaitė 915 kertuotų mylių, kiti 778. Paskutinį skaičių duoda Sotzmann'as, remdamasis ką tik padarytais karo inžinierių išmatavimais; rodos, vėlesnieji apskaitymai randa, kad jo skaičius bus teisingesnis. Taigi iš viso buvo apie 800 kert. mylių, arba dabar apie 44000 kert. kilometrų.[1]

Gyventojų skaičius. Kai del gyventojų skaičiaus, tai ir čia teikiamos žinios buvo nevienodos, vieni tarė, kad gyventojų esą 796.900, kiti — 806.735, treti 850.000, taigi apie 800.000, sakė visi, kad tiek buvę užimant tą kraštą.[2]

Iš karto vis delto nesant savo tikslių surinktų, patikrintų žinių, prūsų valdininkai bandė remtis senomis žiniomis. 1789 m. Lietuvos-Lenkijos seimas, tvarkydamas finansus p a d ū m e i gauti, surašinėjo vaivadijas, turėjo žinių apie jų plotą, gyventojų skaičių, iš to darė sąrašus, lenteles, t a r i f a i s vadinamas.

Tuomet visa Trakų vaivadija turėjus 675 kert. mylių, 109 miestus, 70.030 židinių (dūmų, šeimų), 327.018 sielų (asmenų, dūšių). Žemaičių kunigaikštija turėjusi 402 kert. mylių, 71 miestą, 43.518 židinių (dūmų), 238.200 sielų. Bet naudotis tomis žiniomis nebuvo galima, nes Prūsams atiteko visų šitų vienetų tik dalys.[3]

1796 m. prūsų valdininkai tuoj bandė patikrinti vietoj senuosius sąrašus (tarifus) ir gyventojų skaičių. Dirbo policijos komisarai.

---

[1] *Schmidt,* Städtewesen, p. 3.
[2] *ten pat,* p. 3.
[3] *Holsche,* I 137—8.

Jie rado naujojoj provincijoj, kuri buvo padalinta į 2 departamentu, nes buvo perdidelė vienam:

Plocko	Departamente[1]	—	48.975 židinių
Baltstogės	„	—	83.274 „
Iš viso naujojoj provincijoj			132.249 „

Skaitant 1 židiny (dūme) po 5 žmones, Plocko Dep. būtų — 244.875, Baltstogės Dep.—416.370, iš viso būtų 661.245 žmonės.

1797 m. naujai suskaitė gyventojus ir gavo tokių žinių:

Balstogės Dep. yra 92.022 dūmų (židinių), skaitant po 5 žmones viename dūme, iš viso būtų 475.110 asmenų.

Pas kai ką, pav., Holsche, belyginant 1796 ir 1797 m. skaičius, atsirado neaiškumų ir nustebimo, kodel toks didelis skirtumas per vienerius metus. Gal skaitė apleistas, tuščias triobas? Nes skaitant židinius ir žmones kareivystės (kantono) reikalams priskaityta Baltstogės Departamente:

1.	36 karaliaus miestuose	8.967 dūmų	50.412 žmonių
2.	30 bajorų „	4.312 „	27.853 „
3.	50 karaliaus valsčiuose	37.271 „	228.708 „
4.	2637 bajorų valdose	38.361 „	205.812 „
	iš viso apie	88.911 „	512.785 „

taigi dabar išeina apie 6 žmones vienam dūmui[2].

Vėlesniame sąraše, kurio išdavos sutvarkytos 1800 m., randame šiek tiek daugiau tikresnių žinių.

B a l t s t o g ė s Dep. plotas užima 483 kert. mylių. Specialus matavimas buvo daromas, bet tebuvo atliktas karaliaus dvaruose. Karaliaus sodžiai, bajorų dvarai ir miestai bei miškai dar neišmatuoti. Taigi ir šitos žinios apytikrės, aplamai apskaitytos.

¾ viso žemės ploto — domėnai, perduoti karaliui, iždui.
⅛ „ „ „ — bajorų.

[1] *Holsche*, I 137—8.
[2] Imu Baltstogės Dep., nes tenai buvo lietuvių pavietai.

Armenų karaliaus žemėse	—	81 $^1/_{12}$	kert. mylių
„ kunigų „	—	2 $^4/_{10}$	„ „
„ bajorų „	—	67 $^1/_2$	„ „
miškų karaliaus „	—	64$^{29}/_{60}$	„ „
miškų bajorų „	—	9$^{14}/_{16}$	„ „
nedirbamos ir vandenų karaliaus žemėse	—	169$^4/_5$	„ „
nedirbamos ir vandenų bajorų žem.	—	93$^1/_3$	„ „
Gyventojų iš viso	—	520.729	asmenų
karių	—	6.911	„
su kariais	—	527.640	„
žydų	—	55.035	„

Taigi vienai kert. myliai tenka 1.605 žm., o atmetus nedirbamąją ir miškus — 2.334, gaunamas didelis skaičius, taigi šalis stangiai gyvenama.

Žiūrint lyties buvo: vyrų — 276.393,
moterų — 250.747.

Puola į akį, kad moterų buvo mažiau. Gal būti nerūpėjo tikslus jų surašymas, o vieni vyrai.

Karaliaus sodžiuose gyvena — 204.315.
bajorų „ „ — 205.812.

iš viso sodžiuose: 413.127.

Miestuose: karaliaus — 50.540.
bajorų — 28.947.
Priaugo 1798 m. — 11.011.
1799 m. — 10.218[1].

2.

Vardas ir sienos.

Vardas. Naujai įgytoji Prūsų provincija dar ne iš karto gavo vardą, pavadinimas kurį laiką nebuvo nusistovėjęs. Pirmuosiuose skelbimuose vadina kartais naujai įgytąją provinciją „buvusiais lenkų ir lietuvių pavietais anapus Vyslos, prie Bugo ir Nemuno“ (1796. III. 31), kitur sritimis, esančiomis

[1] Allgemeine Übersicht des Bialystockschen Kammerdepartaments in den Provinzen Neuostpreussens. (*G. S. A.* Tit 188 I. I.).

„tarp Vyslos, Narevo, Bugo ir Nemuno", arba „provincijomis prie Nemuno ir Bugo". Del kai kurių anuose varduose žodžių tuoj atsirado ginčų. Schrötteris dėliai išėjusio skelbimo 1796. III. 31 savo rašte (1796. V. 5) į did. kanclerį Goldbecką šituo reikalu sako, jog jam nepatinkąs tokio žodžio vartojimas, kaip buvusieji l e n k i š k i e j i pavietai (Districte), nes išnykus tautos nepriklausomybei, reikią pasirūpinti ir jos vardas panaikinti; geriausia būtų duoti jam užsimiršti.[1]

Kurį laiką svyravo, bet galų gale ir visai nesunkiai surado tinkamą vardą. Prūsuose jau buvo Rytų Prūsai (Ostpreussen), Vakarų Prūsai (Westpreussen), ką tik atsirado Pietų Prūsai (Südpreussen), liko dar vienas panašiai sudarytas vardas duoti. Kadangi naujos žemės buvo greta Rytų Prūsų, su jais valdymu buvo surišti, tai davė Naujųjų Rytų Prūsų (Neuostpreussen) vardą.

Pirmą sykį tą vardą teko užtikti skelbime apie pašaro pristatymą N. R. Prūsuose 1796 m. geguž. 29 d.[2], nors po to dar kartais vadina „naujai įgytomis provincijomis", bet jau 1796 m. baigiantis (22-XI.)[3] tas vardas įsivyrauja, po to kito vardo jau nebeužtinkame. Kartais, kaip patente 1797. IV. 23, naująją provinciją jau vadina Neuostpreussen, tik paaiškina, kad ji apima Lietuvą, Palenkę, Mozūriją, Plocką ir Dobrynių.[4]

Sienos. Trys upės sudarė jai prigimties sienas. Su Rusais buvo tik 30 mylių žemės sienos, šiaip vis ėjo upėmis.

Prūsų vyriausybė, turėdama po savim lenkų žemių, gautų 1793 m., padarė keletą pakeitimų. Visas tas žemes, kurios buvo kairiajame Vyslos krašte, jų tarpe ir Varšuvos miestą, pridėjo prie Pietų Prūsų (S. P.), užtat iš Pietų Prūsų atimta ir pridėta prie N. Rytų Prūsų visa, kas buvo dešiniame Vyslos krašte.

---

[1] „Im übrigens nun noch beiläufig, wie ich seinerseits in allen erlassenen Verfügungen den Ausdruck *polnisch* aus dem Grunde vermieden habe, weil mit der Selbständigkeit der Nation nunmehr auch gleichsam ihr Namen vertilgt zu sein scheint, und es gewissermassen auch unserem eigenen Interesse angemessen sein dürffte, dieselben sobald wie möglich in Vergessenheit zu bringen". (*NOP* Tit. 191 Nr. 2, l. 58)

[2] *Mylius*, X. 1796.

[3] ten pat. Nr. 117.

[4] *Public.* VII Nr 429.

Del krašto valdymo karalius 1795. XII. 14 išleido įsakymą R. Prūsų min. Schrötteriui apie tat, kaip turi būti valdomi „visi naujai gautieji iš Lenkų distriktai". Nurodo jo valdų plotą. Sieną nuo Rytų ir Vakarų Prūsų Departamento pusės sudaro: „Vysla iki Zakročymo, iš ten Narevas iki Sierocko, o iš čia Bugas iki Namierovo". Visa tat pridera jam valdyti, taigi įeina į tat Kujavų ir Plocko dalis, kuri iki šiol priderėjo prie Pietų Prūsų ir yra dešinėj Vyslos pusėj, o visa, kas yra kairėj jos pusėj iš naujųjų įgijimų, pereina prie Pietų Prūsų.

Sienoms pravesti, perleisti kai kam Pietų Prūsams, iš jų paimti visam, kas yra dešinėj Vyslos pusėj, ir sutvarkyti visam tam mokesčių ėmimo reikalui skiriama tam tikra komisija.[1]

Be to, pereinančiais laikais iš pradžių buvo kilęs noras perkelti truputį sieną, norėjo kai kurias vietas prijungti prie senųjų Prūsų, bet tat taip ir liko neįvykdytu sumanymu,[2] naujoji provincija pasiliko neapkarpyta senųjų Prūsų naudai.

3.

Prūsų politika N. R. P. ir jos vykdytojai.

Prūsų politika. Pačiuose Prūsuose valdė neribotai karalius, vyraujanti sistema — apšviestojo absoliutizmo, išdirbta vakarų Europoj. Einant jąja karalius su savo pastatytąja vyriausybė viską žinąs, nusimanąs, o valdiniai nieko nenusivokią. Tvarka esą galima iš aukšto nustatyti, galima viską savaip pakreipti; viešpats vedąs savo žmones, dirbąs jų gerovei. Taip sakė absoliutizmo teorininkai.

Nors galėtų būti del šito visoje valstybėje vienoda tvarka, vieni įstatymai, bet viešpats ir čia gali savo valia ir iš savo malonės daryti išimčių. Gyvenime jis turėjęs jas daryti. Prūsų karalystės sąrangoj atsispindėjo jos susidarymo istorija: ji susidarė iš atskirų provincijų, augo pamaži, tai kiekvienoj buvo savo ypatybių.

Ką tik gautoji naujoji provincija (N. R. P.) gali ir del to turi būti tokia prūsiška, kaip ir kitos senosios, ir joj valdys prūsų valdininkai, nes tai esą tobuliausi karaliaus valios vyk-

---

[1] *Public.* VII Nr. 291,
[2] *GSA* karaliaus raštas. 1795. XII. 14 (NOP. Tit. 207, Nr. 1).

dytojai, prūsiškos kultūros nešėjai Tačiau išimčių gali būti padaryta, ypač tai šaliai: nes reikia palaukti, kol iš barbarų gadynės pereis į prūsų civilizacijos laipsnį.

Valdininkų dalykas naujojoj provincijoj — suprūsinti ją. Ji turi duoti karaliui tokios pat naudos, kaip ir senosios.

Bet kadangi ji yra nauja, tai ne visame ji gali būti lygi senosioms Prūsų provincijoms, bet turi prie to artintis.

Prūsų vyriausybė atnešė į naująją provinciją savo išdirbtą ir ištirtą valdymo sistemą, o tam turėjo būti išmokytas ir prityręs savo valdininkų aparatas; nuo jo parėjo Prūsų politikos įvykdymas. Taigi reikia su juo susipažinti.

Pilietinio valdymo administracijos pryšakyj stovėjo min. Schrötteris, keletą sykių jau minėtasis, karinio — gen. Güntheris, su kuriuo teks susipažinti kalbant apie kariuomenę.

Kitų vadybų vedėjai, kaip teisingumo min. Goldbeckas ir t. t., buvo bendri su kitomis provincijomis, todel skyrium jais neteks užsiimti.

Schrötteris. Žymią rolę R. Prūsų, taip pat ir N. R. Prūsų gyvenime, atliko Schrötteris, todel pravartu čionai apsistoti ties jo gyvenimu.

Friderikas Leopoldas baronas v. Schrötteris gimė turtingoj Prūsų dvarininkų šeimoj 1743. III. 1 d. 14 metų įstojo į kariuomenę, tarnavo dragonuose, dalyvavo tuomet siautusiame 7 metų kare. Praėjus karui tarnavo toliau; jo garnizonas stovėjo Karaliaučiuje, kuris tuo laiku buvo virtęs vokiečių švietimo židiniu. Tenai buvo Kantas, Hamannas, Hippelis ir Krausas, karštas A. Smitho pasekėjas. Schrötteris įsitraukė į tą kultūros darbą, įgijo teorijos žinių, o praktikos gavo dirbdamas kaipo karo ir pilietinis valdininkas. Jis pamažu, bet nuolatos, kilo savo tarnyboj. Paprastai gyveno Karaliaučiuje, bet del tarnybos kartais tekdavo jį apleisti.

1791 m. jis buvo Rytų ir Vakarų Prūsų Rūmų vyr. prezidentu, vėliau grįžo vėl į Karaliaučių.

Smitho mokslas, išplatintas Krauso, rado daug šalininkų tarp Prūsų valdininkų ir dvarininkų. Senoji tvarka su baudžiavomis, bajorų privilegijomis atrodė anachronizmu. Visa tat, tarė, trukdą ūkio pakilimą, reikią duoti laisvę asmeniui, reikią duoti jo iniciatyvai pasireikšti. Schrötteris virto Smitho mokslo šalininku.

1795. XI. 13 Schrötteris buvo paskirtas Rytų ir Vakarų Prūsų ministeriu ir Generaldirektorijos viceprezidentu ir pašauktas iš Karaliaučiaus į Berlyną.

Naujos provincijos, gautosios iš Lietuvos-Lenkijos trečiomis dalybomis, atiteko jo departamentui.

1796 VI. 6, kaip minėta, jisai karaliaus vardu priiminėjo Gumbinėj naujų valdinių priesaiką.

Ir jis pradėjo energingai veikti naujoje provincijoje, norėdamas pakelti kultūrą, viliodamas kolonistus, užvesdamas tvarką, kiek leido bendros Prūsų karalystės sąlygos.

4.

Nauji valdininkai.

Žmonių ieškojimas. Pradėjus organizuoti administraciją ir teismą naujojoj vietoj, reikėjo ieškoti žmonių, skelbti, prikalbinėti nurodyti sąlygas, duoti geresnes, negu buvo Prūsuose, del to nemaža žmonių patys siūlėsi į valdininkus naujojoj provincijoj.

Žinoma, būtų galima rasti žmonių vietoje, čiabuvių, bet. vyriausybės nuomone, jie netinką, esą svetimi Prūsų dvasiai ir kultūrai, jie negalėsią paskirtųjų tikslų vykdyti. Taigi jų vengė imti. Jeigu ėmė juos darbui, tai tik pačioj pradžioj, kol savo nesurado.

Ir beliko vilioti ir traukti iš senųjų Prūsų provincijų.

Pasitaikė visokių žmonių, vieni iš karto tiko darbui ir išliko čia iki galui, kitus reikėjo atstatyti.

Ieškojo vietų, vaduodamiesi įvairiais tikslais ir interesais. Tam dalykui nušviesti galima duoti keletą pavyzdžių. Johann Jakob Skowronski's prašo duoti jam vietą. Jis pasakoja apie save savo prašyme iš Naugardiškių (1796. IV. 6). Gimęs Prūsuose Reinweino bažnytkiemy. Jo tėvas — kunigas, mokslus ėjęs; Karaliaučiaus konsistorija nusiuntė jį, kaipo mokytoją, į Kauną. 17 metų buvo tenai mokyklos vedėju (rektorium). Paskui atsisakė, nes jo žmonai atiteko dvarelis. Gyveno keletą metų ramiai. Bet jis disidentas, tai nukentėjęs nuo rusų, kazokų, lenkų revoliucijos, dabar esąs visai nuvargęs, sunaikintas, todel norėtų išmėginti laimę tarnyboj kur netoli savo dvaro.

[1] *Krause*, m. v.

1 mylia nuo Kauno, pav., Panemunėj, kaip mokesčių ar akcizo rinkėjas ar kitoj kurioj tarnyboj.

Kitas, Skowronskis iš Elko, prašo duoti jam vietą. Prieš 13 metų mokęsis Karaliaučiuje teisės mokslų, metęs, turėjęs visokių vietų, norįs patekti į teismo aktuarus. 1796. IV. 30 nutarta padaryti jam kvotimus. Jis turįs parašyti skundą, protokolą ir t.t.[2]

Kitiem pati vyriausybė siūlydavo eiti čionai tarnauti.

Iš tarnautojų buvo reikalaujama mokėti lenkiškai. Del to ieškantieji vietų tarp kito ko pasisako, ar gerai ar menkai moka lenkiškai.

Kartais kyla tarnybų sutapimo klausimas. Olecko Justizbürgermeisteris Preuss'as buvo paskirtas ir nuvyko į Lomžą domėnų justicijos komisaru. Jisai norėtų palikti abi vieti. Olecko magistratas reikalauja, kad grįžtų, nes ir iš Olecko galįs inspektuoti savo plotus, kitaip turįs atsisakyti. Jo naujoji vyriausybė N. Rytų Prūsų Karo Ūkio Rūmai 1796. VII. 13 prašo Schrötterio palikti abi vieti.[3]

Visokių žmonių prašo vietų. Renkama žinios apie kandidatus. Puola į akį, kad prašosi jauni, visai nepritvrę tarnyboje.

Veržimasis buvo nemažas, o žmonių trūksta, nėra mokančių abi kalbi — vokiečių ir lenkų, todel daro palengvinimų, tenkinas viena vokiečių kalba, o pagelbai duodami vertėjai, taigi del šito tarnautojų skaičius didesnis negu reikėtų. Todel nutarta, jog vertėjai bus reikalingi tik *2* metus, iki 1799 m., nes per tą laiką paskirtieji išmoks, vertėjai gi gali likti protokolistais.[4]

Į N. R. Prūsus daug ėjo iš artimų jiems sričių — iš Prūsų, iš L i e t u v o s, iš Mozūrų ir t. t.

Daug prūsų traukė į N. Rytų Prūsus. Tam buvo savo priežasčių: valdininkams sunku buvo gyventi, algos mažos, o kaitais didelės šeimos, o čia sąlygos daug geresnės.

Gausingos buvo kunigų šeimos. Jie galėjo duoti daug žmonių į mokytojus, į kunigus, valdininkus, savo ir gretimoms provincijoms. O vietoj taip sunku gauti uždarbio, reikia visur

[1] *GSA*, Tit. 101 Nr. 7. l. 23—24.
[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 7 25—26 137—8.
[3] *ten pat*, 115.
[4] *ten pat*, t. 2. l. 37.

jo ieškoti. Buvo statomi nemaži reikalavimai, reikėjo atlikti kvotimai, turėti protekcijos, stiprių pečių, pergalėti daugybę intrygų, o čionai darbo gaunama lengviau.

Kunigų šeimos gausingos. Jų giminių pilna visur. Toks Gisevius, būdamas pats 42—43 m., turėjo 12 vaikų, iš jų liko 8, taigi išlaikyti nelengva.[1]

Suprasime, kad visi, kurie neturėjo vietos savo tėviškėje, bėgo į naująją provinciją, nes ten siūlydavo geresnę vietą. Jau tarnauja Giseviaus brolis teisėju Seinuos, sūnus pateko į Baltstogę, pats Gisevius ruošė naujus mokytojus pasilikęs Elke, jo sesers sūnus Hambruch važiuoja derėtis į Petrapilį su rusais; ir senose provincijose pilna jo giminių.

Traukia, kas gali, laimės ieškodami, tuštėja senoji provincija, gal, taria, gyvens gerai ir nuneš „civilizaciją".[2]

1799. X. 2. Schrötteris skundžiasi iš Gumbinės, kad vieton išėjusio į Pultuską Dom.-Justiz-Komisaro Raddatz'o, ieškoma kito, bet surasti negali. „Naujųjų Rytų Prūsų organizacija tiek išrinko žmonių iš žemesnių savosios provincijos teisėjų, kurie moka lenkų kalbą, jog mes patys toms savo provincijos vietoms, kur reikalinga lenkų kalba, kaipo būtinas žemesniojo teisėjo rekvizitas, atsidūrėme kebliame padėjime. Daug miesto teisėjų ir aktuarų vietų iki šiol yra neužimtų, nes trūksta tinkamų žmonių, mokančių kalbas.

„Tie, kurie tas vietas pirmiau čia turėjo, tenai yra padarę netikėtą laimę. Miesto teisėjas daėjo iki Regierungsrato Baltstogėje, dauguma iškelti į Kreis-Justiz-ratus. O kas beliko ir moka kalbas, tai tik del to, kad taip yra pririštas prie savo vietos, jog neturi noro jos apleisti arba pakeisti ją su kita". O tokių dvikalbių maža, neužtenka[1].

---

[1] *Gisevius*, laiškai. Apie jį teks kalbėti skyriuj apie mokyklas.

[2] *Gisevius*, 19.

[3] *GSA*. Tit 191 Nr. 1 2 I. 148—9 „Die Organisation von Neu-Ost-Preussen hat unter den Unterrichtern der hiesigen Provinz die der polnischen Sprache mächtig waren, der Gestalt aufgeräumt, dass wir selbst für diejenigen Gegenden der Provinz, wo die polnische Sprache ein unentbehrlicher Requisit für den Unterrichter ist, in Verlegenheit gesetzt sind. Mehrere Stadtrichter und Actuarienstellen sind bis dieser Stunde vacant, weil es an habilen der Sprache kundigen Leute fehlt.

„Die vorher solche bekleideten haben dort ein unerwartetes Fortun gemacht. Stadtrichter sind bis zu Regierungsräten im Bialystok, die mehresten zu Kreiz-Justiz-Räten befördert. Was zurück geblieben und der Sprache kundig ist, befindet sich so angebunden auf seinen Stellen, dass es keine Lust sie zu verlassen oder mit einer anderen zu vertauschen bezeigt".

Štai del ko Baltstogės Karo Ūkio Rūmai (1799 m. XI. 7) prašo karaliaus nebūtinai reikalauti iš Domain-Justiz-Komisarų lenkų kalbos: sunku gauti, o esantieji čionai apsieisią be vertėjų.[1]

Nusimanančių Prūsų teisę nebuvo nė vieno visoj provincijoj, tai naujieji teisės žinovai galėjo gerai verstis savo patarimais. Kai kurie valdininkai uždarbiavo tuo iš šalies, pav., nurodoma į Domėnų Justiz-Kom. Wrubelį.[2]

Važiuojantiems į N. R. Prūsus valdininkams duodama palengvinimų. Duodami dykai arkliai; jų skaičius pareina nuo rangos ar kalbos mokėjimo.

Vienas gauna 4 arklius, kitas daugiau; Holsche, pav., prašo 10 arklių 30 mylių kelionei. Jo vyriausybė svarsto, ar duoti, gal, sako, užteksią 6 arklių[3].

Valdininkų kokybė. Naujosios provincijos buvo įvairiai valdomos, bet viename supuolė su senosiomis: visi valdininkai vartojo vokiečių kalbą, Prūsų įstatymus. Priplūdo godžių, alkanų vokiečių valdininkų. Retai kas mokėjo dvi kalbi: vokiečių ir lenkų, o ką jau kalbėti apie lietuvių; apie jos buvimą ir reikalingumą tik vėliau tesužinojo. Vietos gyventojai nemokėjo vokiečių kalbos, taigi valdininkai ir gyventojai susiprasti negalėdavo. Senieji, prityrusieji valdininkai nenorėjo važiuoti, bijojo naujųjų provincijų, kartais negelbėdavo nei gąsdinimai, nei priedai. Užtat puolė jaunesni, o iš senesniųjų netikusieji valdininkai[4].

Užsiliko pasakų, kad vienas iš valdininkų, važinėjant Steinui ir teiraujantis apie krašto padėtį, norėdamas jam įtikti, ėmė girtis, jog jis nemokąs vietos žmonių kalbos. Steinas už tą jį išbaręs, išaiškinęs, jog jis privaląs tarnauti gyventojų interesams, tuo geriausiai patarnausiąs karaliui.

Senieji vietos valdininkai „netiko" naujajai tvarkai, reikėjo priauginti iš jų „tinkamus".

Bet paprastai jie ėjo tarnauti į justiciją, mažai tėjo į finansų žinybą, į policiją, bet ir tai maža tebuvo čionai[5].

[1] *ten pat.* l. 161—3.
[2] *ten pat.* l. 239 (raštas 1800. IX).
[3] *ten pat.* 70. l. 104—117, 130—131.
[4] *Materialien,* 201—4.
[5] *Klewitz,* 14—16.

„Valdininkų minios paplito po naujas provincijas, norėdami perdirbti visus prūsų piliečiais; kaip senose provincijose taip ir čia dirbo valdininkai su baisiu sąžiniškumu ir nesuvaldomu šiurkštumu. Jie tarė, kad taip geriausiai atliksią savo pareigą: duoti karaliui mokesčių ir pristatyti rekrutų. Iki šiol jie apsidirbo visose naujai gautose valdose; galėtų, jeigu taip jau būtų reikalas, trumpu laiku iš turkų ir totorių padaryti gerus prūsus. Valdininkai ėjo į naujai įgytąsias lenkų valdas tvirtai tikėdami, kad jie einą tenai kaipo geradėjai ir nešą tenai gyvenantiems barbarams sutvarkyto valstybės gyvenimo naudos...". Taip apibūdina anų laikų prūsų valdininkus vienas šios gadynės tyrinėtojas[1]. Kartais tikrai padarė naudos, tik sau.

Prūsų valdininkai žiūrėjo į naująją provinciją, kaip į laukinę šalį, tarnavimas ten — tai buvo skaistykla, kurioj išbuvus buvo galima pakilti aukščiau.

Valdininkai gyvena skyrium nuo vietos gyventojų, užsidarę, kadangi nemokėjo jie vietos kalbų.

Kartais vyriausybė stato reikalavimą, kad susiartintų.

Jie tarė esą kolonijoj tarp laukinių žmonių. Jie sekė anglų politiką Rytų Indijoj: taip atrodė Schön'ui, kuris buvo keliavęs po Europą ir studijavo ten administraciją.

Ir teisėjai ir valdininkai neturėjo žmonių pasitikėjimo, gyveno „lyg žmonės negyvenamoj saloj". Su kariuomene tarė padarysią tvarką, todel Schön'as galėjo pajuokti šitaip: „Jeigu mėnulis galėtų priimti Prūsų kariškius, tai Baltstogės provincijos valdžia taip pat valdytų mėnulio gyventojus"[2].

Atvažiavo nemaža ir advokatų ir teisininkų. Apie juos pikti liežuviai sakydavo, kad jie atvykdavo pliki, o grįždavo turtingi. Jie kurstė žydus, valstiečius prieš bajorus, o iš kitos pusės derėjosi su bajorais.

Advokatai greitai turtėję. Jie turėję savo ištikimų žmonių Tribunole Berlyne, kur gelbėdavę paparkai. Jie čionai įsigydavę dvarų. Prūsų valdininkai, iki šiol nepaperkami, čia virto kitais.

Taip rašė karo tarėjas v. Triebenfeld savo rašte, įteiktame Hardenbergui 1813 m.

---

[1] *Schwartz*, 135.
[2] *Hasse* T. v. Schön, p. 46—9.

Naujas karalius Friderikas Vilimas III, apvažiavęs savo provincijas, išleido į Vossą ir Schrötterį kabineto orderį 1798. VI. 10, kuriame jis sako, jog naujose provincijose žmonės labiau prispausti, nešvarūs, bet dabar, sudarius įstatymus, to negalį būti. Valdininkai savo valdžią naudoją savo pelnui. „Jų tarpe beveik virto priežodžiu, kad buvęs lenkas tegalima valdyti su botagu, ir aš dažnai girdėjau skundų, kad tikrai stumdė valdinius, ypač imant padvadas. Aš pats įsitikinau, kad Pietų ir Naujųjų Rytų Prūsų žmonės ramūs ir švelnūs, kad šitokio apsiėjimo jie neužsipelnė". Karalius uždraudė tat daryti ir liepė bausti tokius valdininkus[1].

Kraustydamiesi čionai valdininkai gaudavo daugiau atlyginimo, negu vietoje; čionai statė save didesniais, ėmė lėbauti, jų žmonos puoštis...

Valdininkai padėdavo apeiti mokesčių įstatymus, pas juos atsirado prabangos dalykų, brangių audeklų.

Pašveitimu pasižymėjo justicijos komisarai.

Daugelis jų atsidūrė skolose.

Žemesnieji valdininkai Plocko ir Baltstogės Departamente esą skolose paskendę, nupuolę ir doroviškai; pav., Plocke mokama palūkanų po 150%. Taip rašė revizorius Dohna[2].

Be valdininkų, priplūdo ir visokių v e r t e i v ų, kurie sukinos apie įstaigas, bet nebuvo valdininkais, dėjosi teisės žinovais, patarėjais, notarais.

Teismuose kildavo daugybė bylų del įstatymų neaiškumo, del ipotekos stokos. Jie galėjo krauti ir krovė pinigus. Nauji, nedamokytieji juristai, netinkami namie, čionai ėjo pasipelnyti. Jie nepatiko gyventojams.

Atėjus prancūzams ir rusams į N. R. Prūsus, beveik visi valdininkai pabėgo.

Baltstogės Departamente pabėgusių buvo 1381. Plocko pabėgo vos dalis, liko tie, kurie geresni, pramoko kalbos[3].

Dalis nespėjo išsprukti, tai žmonės žiauriai keršijo jiems.

Iš kitos pusės pati vyriausybė greitai pastebėjo valdininkų kliaudis, pasirodė, kad jie nemoka dirbti, paruošti medžiagos, ištirti. Dohna, apvažinėjęs naująją provinciją 1801 m., sako:

---

1 *Materialien*, 216—19.
2 *GSA*, Dohnos pranešimas (m. v.)
3 *Materialien*, 229—231.

tiesa, kad jie neištyrė miestų santykių, tikybos, mokyklų klausimų, jiems išaiškinti mažai tepadarė; visai nieko nepadarė apsaugoti nuo gaisrų, nesirūpina apdraudimu, panaikinimu dešimtinės ir t. t.

Del jų nesugebėjimo miškai nyksta, neturi ir nemoka padaryti plano darbams ateityje, duoti apyskaitą, ruošti sąmatą būsimiems darbams[1]. Kai kur rašė per daug, gamino sumanymus, kurie, žinoma, liko neįvykdyti.

Minėtasis D o h n a savo pranešime išgiria Amtmaną P u s c h' ą Bokeninkėliuose, vyr. girininką W o b e s e r į, blogai atrodęs K u r e l l a Kupiškiuose, bene esąs pusprotis[2].

---

[1] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19.
[2] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19.

II.

Veikiantieji įstatymai.

1.

Bendrieji Prūsų įstatymai.

Prūsų valdžia buvo nusistačiusi greitu laiku padaryti šitą naują provinciją tokia pat prūsiška, kaip ir kitas, kurias turėjo. Prūsų valdininkai tikėjo į savo galybę, gabumus, tarė, kad jų pagamintieji įstatymai tiks visiems kraštams ir žmonėms su tam tikromis mažomis išimtimis.

Prūsų įstatymai. Visoj naujojoj provincijoj veikia tie patys įstatymai, kaip ir kitose senųjų Prūsų provincijose. Šitie įstatymai — tai absoliutizmo švietimo gadynės padaras, kur feodalizmas išnyko viešame gyvenime, o sodžiuje dar daug jo liekanų. Vyriausybė viską žinanti ir išmananti, o valdiniai nieko nenuvokią; valstybė, o jos vardu viešpats, turįs teisės ir prievolės kištis į visas gyvenimo šakas, turįs viską nustatyti, kad padarytų juos laimingus ir patenkintus. Valdiniai nei tariasi, nei galvoja bendrai, už juos tą darbą atlieka valstybė per savo valdininkus. Įstatymai palyti valdinių santykius į valstybę, tvarkos palaikymą, ūkio vedimą, darbo sąlygas, gyvulių veisimą, šeimos dalykus; dargi jausmams išreikšti buvo leidžiamos taisyklės[1].

Bendrieji įstatymai. Naujojoj provincijoj veikia visi Prūsų įstatymai. Bet tenai vieningumo nebuvo. Vienodesni buvo teis-

[1] Pav., 1797. X. 7. ediktas nustato, kokiais drabužiais ir kiek laiko dėvėti gedulą ir t. t. Tenai pasakyta, jog našlys ar našlė, vaikai tėvams, bočiams ar uošviams mirus privalė: bajorai pirmas dvi savaiti dėvėti pleres, mieste —didžiuosius gedulus, kitas keturias savaites—juodais drabužiais dėvėti; universalis įpėdinis dėvi gedulą 6 savaites, legataras—1 savaitę. Mirus vaikams, patėviui, pamotei, dėdei, tetulei, svainiui, broliui, seseriai vyrams leista juodą krepą, parištą ant rankovės, moterims juodą kaspiną ant galvos; uždrausta gedulas vaikams iki 12 metų ir tarnams. Už nepildymą šito edikto skiriama baudos 5—50 dolerių.

miniai įstatymai, tai tokie, kurie vartojami teismuose, o ne administracijos organams taikyti skiriami.

Svarbiausieji teisminiai įstatymai buvo šie: 1) Visuotinis Žemės Teisynas Prūsų valstybėms (Allgemeines Landrecht für preussische Staaten), išleistas 1794 m. Jame buvo pilietiniai, baudžiamieji, vekselių, prekybos ir kai kurie administraciniai įstatymai. 2) Bylojimo srityje veikė: a) pilietinio bylojimo tvarka (Zivilprocessodnung), išleista 1793 m., b) baudžiamoji tvarka (Kriminalordnung), išleistoji 1717. VII. 8, o 1805. XII. 11 išėjo naujoji jos redakcija.

Buvo taip pat, be teisminių, ir kitų bendrųjų įstatymų administracijos srityj, bet su jais teks susidurti vėliau, nagrinėjant šią ar kitą tvarkomąją gyvenimo šaką.

A. L. R. vertimai. Visuotinis Prūsų Teisynas (A. L. R.), parašytas ir išleistas vokiškai, buvo išverstas į *lotynų* kalbą, taigi norintieji susipažinti galėjo kreiptis į tą vertimą. Nes prūsų valdininkai tarė, jog Lietuvoj ir Lenkijoj inteligentija moka lotyniškai, jeigu ne geriau, tai bent kaip prigimtąją kalbą. Be to, padaryta ištrauka *lenkų* kalba, išspausdinta ir pardavinėti išsiųsta į provinciją.

2.

N. R. Prūsų savi įstatymai.

Praeities įtaka. Išimčių turėjo ir kitos provincijos ir jų dalys. Visa Prūsų valstybė buvo sulipdyta iš daugelio dalių ir dalelių, kiekvienoj buvo savo išimčių. Taigi ir čionai galima tą pat padaryti, ir priešingumo esamai tvarkai nebus.

Berlyne kilo ginčų apie tai, kurie iš senųjų įstatymų reikia palikti, kurie ne. Žinoma, tegali pripažinti įstatymai teisėtai išleistieji.

Išimtys tegali būti padarytos pilietinei teisei, kur nustatoma privatieji interesai, ir šitos išimtys nei kiek nekenkia esamai Prūsų santvarkai, atvirkščiai, jų nepadarymas gal pagaminti kaikurių painiavų valdinių gyvenime.

Ginčų ir abejonių kyla, kai reikia nustatyti, iki kol galima ar reikia tas išimtis daryti. Čionai vadavos dviem žvilgsniais —

užsienio ir vidaus politikos, varžosi prusų absoliutizmo šalininkas ir pilietis - teisininkas.

Įgytąsias piliečių turtų teisės reikia pripažinti, kol jos neprieštarauja esamiems Prūsų socialiams ir politiniams įstatymams; reikia leisti spręsti ginčus del santykių, kurie įvyko anksčiau, prieš Prūsų valdymą, senaisiais įstatymais, o visame, kas po to įvyksta, reikia vaduotis V.Ž.T. (ALR). Bet šitą grynai teisininko galvojimą laužo politiko nusistatymas: ar reformų ir revoliucijos laikais išleistieji įstatymai galioja? O revoliucijos sąvoka buvo savotiška. Grobiant Lietuvos-Lenkijos žemes buvo sakoma, jog daroma del to, kad norima kariauti su revoliucijos, o ištikrųjų reformos, darbu. Pabaigus tą dalybų darbą, nepatogu būtų išsižadėti savo politinių pareiškimų ir pripažinti tą, ką tik neigė ir laikė baisiu dalyku.

Kokie įstatymai teisėti. Tuo buvo susirūpinę abu ministeriu Schrötteris ir Goldbeckas, o be to jų paskirtieji žinovai.

Schrötteris iškelia tą klausimą jau 1796. I. 16[1]. Jis nurodo, jog valdžios ten mainėsi, įvairių konstitucijų išleista paskutiniais laikais; išaiškinus tą dalyką, reikėtų pamokyti komisarai, kurie įstatymai teisėti, o kurie ne. Toliau: jau užėmus Prūsams tą provinciją buvo daromi aktai kitose jos dalyse, ar tie teismai padarė teisėtus aktus, ar privaloma čia?

Did. kancl. Goldbecko nuomone, reikėtų eiti priimtais keliais, nepripažinti „konstitucinio seimo“, „sukilimo“, „revoliucinių valdžių“ įstatymų, o pripažinti vien išleistus Targovicos konfederacijos ir Gardino seimo įstatymus[2].

Ir tie senieji 1791 m. darbai, kuriuos panaikino teisėti Targovicos konfederacijos aktai, negali būti teisėti.

Goldbeckas tačiau nesutinka su viešpataujančia nuomone: nesupranta, kodel negali veikti įstatymai, padaryti iki 1791. V. 3. Juk tai buvęs teisėtas valdžios darbas, valdė teisėtoji valdžia, niekas šito neužginčijo; Rusai darė tat del politinių motyvų ir ėjo prieš, bet Prūsams šitų priežasčių nebuvo[3].

Schrötteris atrašė 1796. III. 24, jog jis, nustatinėdamas įstatymus, einąs šituo keliu: iš pradžių renka visus įstatymus ir nutarimus, surinkus iš jų bus galima matyti, kas gali veikti,

[1] *GSA*. Tit. 191 Nr. 2 l. 6—10.
[2] *ten pat*. Tit. 191 Nr. 2 l. 11—12.
[3] *ten pat*. l. 29—30 (raš. 1796 III. 19).

o kas ne, paskui bus galima išleisti apie tat tam tikrą įsakymą ar taisykles[1].

Vėliau, gavęs 1796. III. 31 išleistuosius vyriausybės raštus (skelbimą, instrukciją), Schrötteris taip nusistato: nereikia pripažinti tų Varšuvos seimo įstatymų (konstitucijų), kuriuos derogavo Gardino seimas.

Tačiau yra kai kurių reformų, 1788—1791 m. padarytųjų, kurios vis delto buvo naudingos, padarė pažangos. Pav., 1788 m. konstitucija kalba apie laisvus čyžininkus (freie Zinsbauer); jie įgijo teisės skųsti savo poną teisme ir „jeigu neklystu, šitam seime baisioji dvarininko (Gutsherr) gyvybės ir mirties teisė pirmą sykį buvo suvaržyta".

Nežinome tikrai, kokius įstatymus, naudingus tautai, panaikino ar patvirtino Gardino seimas.

Tačiau žinant, kokiomis sąlygomis jis dirbo (svetima įtaka, spaudimas, nepriklausomybės nustojimas), esą abejotina, ar būtų gera patikėti Gardino seimu. Tik tuomet galima būtų išspręsti, kas buvo pikta, o kas gera[2].

Šituo klausimu teko susirūpinti ir žinovams, kurie buvo paskirti Schrötterio ir Goldbecko teismų santvarkos įstatymui paruošti. Jie turėjo liesti ir turinčius veikti medžiaginius įstatymus.

Tuomet kilo sumanymas išleisti skyrium N. R. Prūsų Teisyną, kaip tat padaryta kitoms provincijoms. Bet toliau sumanymo ir klausimo iškėlimo nenuėjo.[3]

3.

Išimtiniai įstatymai N. R. Prūsams.

Po ilgų svarstymų, išėjo ne toks įstatymas, apie kurį galvojo Goldbeckas ir Schrötteris. Visus ginčus ir abejones išsprendė visai kita, ne politikos kryptimi, Karaliaus „Patentas apie įstatymus ir teises, kurie veikia ir turi būti laikomi (pildomi) Naujųjų Rytų Prūsų provincijoj", išleistas 1797. IV. 30.[4] Yra tai platus įstatymas; jame yra vienoj vietoj išdėstyti ir įstatymai ir jų motyvai.

[1] *ten pat.* l. 37.
[2] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 60—60.
[3] Žr. žemiau skyriuje apie teismus, pusl. 110—114.
[4] „Patent wegen der Gesetze und Rechte welche in der Provinz Neuostpreussen gelten und beobachtet werden sollten„. (*Mylius* X 1797 Nr. 35).

1797 m. bal. 30 d. įstatymas.

Šitas įstatymas yra šitokio turinio:

Nuo 1797. IX. 1 d. veikia tie patys įstatymai, kaip ir kitose Prūsų valstybėse, būtent „Allgemeines Landrecht für preussische Staaten" („Visuotinis Žemės Teisynas Prūsų valstybėms"), ir po IX. 1 visi atsitikimai reikia spręsti juo vadovaujantis.

Kadangi iki šiol tenai (N. Rytų Prūsuose) veikė lenkų ir lietuvių įstatymai, tai kartais ir jie bus taikomi kai kuriais atsitikimais, vadovaujantis šiais dėsniais:

§ 1. *Paveldėjimas ab intestato* (be testamento) pasilieka tuo tarpu sprendžiamas senaisiais įstatymais. Jie tikrai skiriasi nuo Allgemeines Landrecht, tat parėjo nuo tos šalies įtaisymų, ir tat padarė didelės įtakos šeimos santykiams.

Atmainos, jeigu ir bus padarytos, tai tik pasitarus su krašto žinovais, o dabar ir po 1797. IX. 1 visi atsitikimai apie paveldėjimą be testamento bus sprendžiami senaisiais įstatymais. Taigi, kas bijo neaiškumo, lai rašo testamentą. Bet jau del testamentų veiks A. L. R.

§ 2. *Moterystės (jungtuvių) dalykuose.* Jeigu jungtuvės padarytos po 1797. IX. 1, tai susijungusiųjų teisės ir pareigos sprendžiamos remiantis A.L.R., o jeigu įvyko prieš IX. 1, tai senaisiais, tuomet veikusiais įstatymais.

Del šito gali išeiti prieštaravimų ir neaiškumų, ir jų buvo, tai dabar paaiškinama žemiau §§ 3—7.

§ 3. a) *Žmonos asmens teisės:* su vyru ar be, darant dermes su kitais, vadovaujamasi A. L. R., vistiek, ar jungtuvės padarytos prieš ar po IX. 1.

§ 4. b) Kai del vyro ar žmonos *teisių į kits kito turtą,* kuriuos įgijo tarp gyvųjų, palieka galioje § 2, be to, atsižiūrima į įstatymus, veikusius įgyjant teises.

§ 5. c) *Kraičiai ir užrašai jaunosioms* davė perdaug teisių (vadinamosios *eviktinės sumos),* bet tat mažina dvarininko kreditą ir neatitinka čionai įvestinosios N. R. Prūsų ipotekos dėsnių. Šitokios sutartys laiko amžinai surištą kiekvieną pusę, ardo santarvę. Del to visos sutartys del kraičio ir eviktinių sumų naikinamos, nors ir būtų padarytos prieš 1797. IX. 1. Del žmonos įneštojo turto reikia spręsti einant A. L. R.

ir Allg. Gerichtsordnung. Tenai viskas aiškiai nustatyta (A. L. R. Th. II. Tit. I §§ 199—201, 231, 254, 341 ir tol. Allg. G. G. Th. I. Tit. 50 § 406 ir t.t.).

§ 6. d) *Del vyro ar žmonos kits kitam paveldėjimo:* jeigu nėra sutarties ar testamento, reikia vadovautis § 1.

Kol nebus išleista kito įstatymo, sprendžiama einant iki šiol buvusiais įstatymais, ar bus jungtuvės padarytos prieš ar po IX. 1.

§ 7. e) *Del užrašymo iki gyvos galvos.* Iki šiol užrašo kits kitam turtą valdyti iki gyvos galvos ar suteikia usufructum. Tai šičia palieka tie įstatymai, nes jie yra tinkami.

Kadangi yra ir gali atsirasti piktnaudžiojimų, tai prisakoma:

aa. tokios sutartys, kurios buvo padarytos iki IX. 1, pasilieka ištisai ir sprendžiama senais įstatymais;

bb. galima jas padaryti ir vėliau, jeigu pirmasis mirusis vyras ar žmona nepaliko vaikų;

cc. jeigu yra vaikų iš pirmųjų ar šitų jungtuvių, pasilikusioji gyva pusė naudojasi turtu iki gyvos galvos, nežiūrint, ar ves dar sykį ar ne, bet iki tol, kol yra esamasis sūnus, o jeigu jų keli, tai kol jauniausias įeis į pilnus metus;

dd. šituo atsitikimu leidžiama vaikams prašyti atiduoti jiems turtą valdyti, o tėvas ar motina gauna metinę rentą;

ee. nėsant susitarimo, renta apskaitoma taip, kad jiems atitektų, einant A. L. R., privalomoji dalis;

ff. apskaitant žemę, reikia imti gryną pelną, atskaičius mokesčius ir skolų palūkanas;

gg. galima reikalauti apsaugojimo šitos rentos, uždėjus apdraudimą ant nekilnojamojo turto ar kapitalo;

§ 8. Šiuo klausimu vėliau bus dar daugiau smulkmenų, o dabar tik nurodoma, jog, užrašius kam nors iki gyvos galvos, *nuosavai* galima užrašyti ir kitam.

§ 9. Apie *valstiečius* po ponais ir ponų miestų gyventojus bus vėliau įstatymas skyrium. Bet dabar jau nurodoma: neleidžiama asmens vergija ir baudžiava ir duodama valstiečiams teisė skųstis ant ponų į teismą.

O kai del lažos ir pono teisės spirti savo žmones prie darbo, veikia 1797 m. vas. 15 d. įsakymas.

§ 10. Įstatymai apie *dešimtines* peržiūrimi smulkiau, tuo tarpu veikia senieji.

§ 11. Aukščiau (§§ 1—10) minėta, jog *pasilieka senieji įstatymai,* tai jie ir kiti reikalingiausieji bus surinkti ir išleisti krašto kalba.

§ 12. Visi kiti šituo įstatymu ar pakeisti, ar panaikinti, taigi jie nustoja galios.

§ 13. Bet jeigu būtų *gerų ir senųjų* tarpe, o skirsis nuo A. L. R., tai jie bus išleisti kaipo atskiras įstatymas ir įdėtas į minėtąjį (§ 10) rinkinį.

§ 14. *Aiškinant* ir sprendžiant kokį įvykį, ar tai buvusį ar būsimą, reikia vadovautis A. L. R. §§ 14—20 ir jo skelbiamuoju patentu, išėjusiuoju 1794. II. 5.

Tik jeigu teisė įgyta prieš 1797 m. IX. 1, tai spręsti reikia senuoju įstatymu.

§ 15. Painiavai ir savivalei išvengti nustatoma, kaip reikia *įrodyti įstatymo buvimas.* Jeigu kas tvirtina, jog veikusi iki šiol konstitucija (įstatymas) skiriasi nuo A. L. R., tai turi nurodyti rinkinį, kuriame jis yra, jeigu lenkų ar *lietuvių* kalba,[1] tai pridėti jos vertimą vokiečių ar lotynų kalba.

§ 16. Galima naudotis *Trembickio* rinkiniu, išleistu Varšuvoj 1789 m. Jeigu kas sakys, kad toj vietoj ji neturi galios, turi įrodyti.

Jeigu kokio įstatymo nėra pas Trembickį, o būtų sakoma, jog jis vis delto yra, tai turi įrodyti raštu ar teismo praktika.

O kas sakytų, jog minimasis pas Trembickį įstatymas vėliau panaikintas, turi tat įrodyti.

§ 17. Ginčijantis del lenkų ar lietuvių įstatymo buvimo ar reikšmės, del įpročio, bylos instrukcija turi tą visa ištirti (Allg. G. O. I. §§ 10, 53, 55).

§ 18. *Miestuose* veikia steigiamos jų privilegijos, įsisenėjusieji papročiai, Magdeburgo ar Kulmo teisė, ir tinka atvejais, minimais § 1 del paveldėjimo, ir miestuose.

§ 19. Jeigu atsitikimo negalima išspręsti nei statutais, nei privilegijomis, tai taikoma *romėnų ar kanonų teisė,* nes jos turėjo čionai padedamosios reikšmės.

[1] Lietuvių kalba nebuvo nė vienos. Prūsuose nežinojo šito, tarė, kad turėjo būti.

§ 20. Aiškinant bendrąją ir statutų teisę, einama paskelbtojo 1794. II. 15 patento § 9; esant abejonėms imama prasmė, artimesnė A. L. R.

§ 21. *Baudžiamieji įstatymai.* Veikia paskelbtojo 1794. II. 5 patento § 18: jeigu nusidėjimas padarytas iki 1797. IX. 1, tai reikia imti minkštesnį A. L. R. nusistatymą.

§ 22. Jeigu senieji įstatymai ko nedrausdavo, o A. L. R. ir specialūs įstatymai draudžia, tai už nusidėjimus, padarytus iki IX. 1, tegalima tuomet bausti, jeigu būtų prieš tai skyrium uždrausta ir nusidėjėliai žinojo apie tat.

Visi teismai turi tat vykdyti ir klausyti.

Šis įstatymas išleistas buvo 1797. IV. 30. Pasirašė karalius Friderikas Vilimas, kontrasignavo did. kanc. v. Goldbeck'as.[1]

---

[1] *Mylius*. X. 1797. Nr. 35.

III

Administracija.

1.

Centro ir provincijos organai senose provincijose.

Prūsų valdininkai atsinešė tą pačią valdymo organizaciją, kurią jie turėjo pas save, tik šį tą keitė žemesniuose organuose.

A. Slaptoji Valstybės Taryba.

XVIII amž. centro valdymas priderėjo „Slaptajai Valstybės Tarybai" („Geheimer Staatsrat" arba „Geheimes Staatsministerium"). Į ją įeidavo visi ministeriai ir vyriausiųjų departamentų viršininkai.

Bet laikui bėgant keitėsi, plėtėsi darbas, pasikeitė vidaus santykiai, ir Taryboj iškilo trys jos departamentai, kurie tapo savarankiškomis įstaigomis, joms perėjo visi svarbieji darbai, būtent: a) užsienių reikalų departamentas arba kabineto ministerija (Kabinetsministerium), b) vidaus ir finansų departamentas arba generaldirektorija (Generaldirectorium) ir c) teisingumo departamentas arba ministerija (Justizdepartament arba Justizministerium)[1].

Užsienių reikalai pirmiausia buvo išimti iš Tarybos kolegijos svarstymo, o buvo pavesta tam tikriems „ištikimiems" Tarybos nariams, kurie rinkdavos karaliaus kabinete, del to ir vadinosi kabineto ministerija. Juo toliau tuo paprastesnė darėsi jos organizacija, ir jau nuo XVIII amž. vidurio būdavo joje tik 2 ministeriu[2].

Visi vidaus reikalai, ypatingai finansai ir policija, priderėjo generaldirektorijai; jos sąstatas keitėsi;

[1] *E. v. Meier*, Die Reform der Verwaltungsorganisation, p. 3—5. Trumpiau: žinomieji *Gieses, Bornhako* kursai.
[2] *E. Meier*, m. v. 5—8.

nuo 1801 m. ji susideda iš 8 ministerių, o jie turėjo savo žinioje arba atskiras provincijas arba atskiras valstybės ūkio šakas.

Teisingumo departamentas žiūrėjo ne tik teisingumo (justicijos) dalykų, bet ir dvasinių 3 krikščionių tikybų dalykų, švietimo, universitetų, kolonijų, šalies viršenybės ir lėno reikalų. Darbas buvo padalintas tarp 4 teisingumo ministerių. Iš jų vienas vadinosi didžiuoju kancleriu ir vedė teisingumo ir įstatymų leidimo reikalus, prižiūrėjo teismus; kitas žiūrėjo viršenybės (Hoheit) ir luomų departamentą; trečias žiūrėjo reformatų bažnyčios dvasinį departamentą ir mokyklas; ketvirtasis žiūrėjo evangelikų bažnyčias ir mokyklas, dvasinį jų departamentą, katalikų kunigus ir t. t. Be to, kiekvienas iš jų žiūrėjo tam tikrą specialų departamentą kurioj nors provincijoj.

1806 m. Slaptoji Taryba turėjo tokį sąstatą: 2 kabineto ministeriu, 8 gen.-direktorijos ministeriai, 4 teisingumo ministeriai, 1 Šlezijos ministeris, 1 pasiuntinys Vokietijos imperijai Regensburge, iš viso 16 vietų, bet vienas turėjo dvi vieti, tai asmenų buvo 15.

Tikroji sprendžiamoji valdžia priderėjo Kabinetui. Vienas karalius berišo ministerijas. Bet kabinetas buvo persilpnas vėl, kad taptų vyriausiu centro organu.

B. Generaldirektorija.

Pilnas šitos direktorijos vardas buvo: „General-Ober Finanz- Kriegs- und Domainendirectorium"; ji atsirado 1723 m. iš vyr. finansų direktorijos ir vyr. karo komisariato.

Prūsų vyriausybė neturėjo vienodų bendrų įstatymų: kiekviena provincija turėjo savo įstatymus, taip pat jų viršūnių organizacijoj atsispindėjo istorinis Prūsų lipdymas. Valdymas buvo organizuotas ar žiūrint provincijų, ar žiūrint reikalų, kaip antai: domėnų, miškų, girių, mokesčių, regalijų, policijos, karo ir tt. Buvo 4 provinciniai departamentai: a) Kurmark, Neumark, Pommern, Pietų Prūsai; b) Ansbach, Bayreuth; c) Rytų, Vakarų, N. Rytų Prūsai; d) žem. Saksų ir Vestfalės provincijos. Taip pat buvo 4 daiktiniai (realiniai) departamentai: a) kasų, štempelių ir t.t. b) kalnų, c) karo, d) akcizų, muitų, pabrikų ir t.t.

Direktorijos prezidentu yra pats karalius, departamento — viceprezidentas, priklausąs valstybės ir karo ministerio

(Staats-u. Kriegsminister). Bylas priruošia valdininkai (tarėjai, Räte), o sprendžia direktorijos pilnatis. Sprendžia visi ministeriai ir to departamento tarėjas, kurį tas klausimas liečia.

Susidūrimai tarp provincijų departamentų ir daiktinių (dalykinių, realinių) turėjo būti ir būdavo, nes neaiškiai buvo pravestos sienos. Del to buvo ieškoma kelių tam pašalinti, smulkiau viską reglamentuojant. Plečiamos departamento teisės, siaurinamos generaldirektorijos, bet 1799 m. Pietų ir N. Rytų Prūsai, kaip naujai prijungtieji, pasiliko G.D. žinioj[1].

C. Karo-Ūkio Rūmai.

Kiekvienos provincijos valdymo (administracijos) viršūnėje stovėjo nuo 1723 m. Karo-Ūkio Rūmai (Kriegs- und Domainen Kammer), kurie buvo sudaryti iš dviejų Rūmų—Karo komisariato ir Amtskammer.

Organizacija. Pryšaky stovėjo Rūmų prezidentas (Kammerpräsident ar Oberpräsident). Jį skyrė karalius, pasiūlius generaldirektorijai, bet būtinai ne iš šitos provincijos valdininkų. Rūmuose yra vienas ar keli direktoriai, keletas ar keliolika tarėjų (Räte), asesorių, auskultatorių ir referendarų.

Iš valdininkų buvo reikalaujama tam tikrų žinių, prityrimo. Taisyklės eiti tarnybai ir kvotimams buvo nustatyta 1748 m. ir 1770 m.

Veikimas. Darbai eina kolegialiai. Priruošia ir suteikia medžiagos tarėjai, visuma (pilnatis) sprendžia, balsuoja. Vidaus tvarką nustato ressorto reglamentas, išleistas 1749 m.

Kompetencija. Rūmams pridera tie patys dalykai kaip didesniame plote generaldirektorijai, būtent: valdymas vidaus ir finansų dalykuose. Žiūrint vietų ir laiko, viena ar kita šaka labiau vyraudavo.

Prideramieji Rūmų žiniai dalykai tai didėjo, tai mažėjo. XVIII amž. viduryje atimti akcizo ir muito dalykai, įsteigta sava direkcija. Tokie dalykai, kaip pilietybės, viršenybės, emigracijos ir t.t., iš kitos pusės bažnyčios, mokyklų, atiteko tei-

[1] *Meier*, 10—25.

siamoms kolegijoms (Regierung). Nors tai keitėsi žiūrint provincijos.

Bet teismai kišosi į administracijos dalykus, ir atvirkščiai, Rūmai turėjo savo teisiamus dalykus. Jeigu iždo (fisko) reikalai susidurdavo su privatiniais asmenimis, tai Rūmai patys išspręsdavo, net pilietinės ir baudžiamosios teisės dalykuose. Teismams, pagal 1749 reglamentą, priderėjo ginčai tarp privatinių asmenų, o kur liečiami iždo, valdžios interesai, tai ginčai ėjo į Rūmus, nes tardavo, jog apie iždo reikalus geriau nusimano Rūmai, ir antra — nedera, kad vyriausybė leistų spręsti apie valdžią kam kitam, negu ji pati.

Taigi Rūmų teismingumui pridera ginčai su domėnų valdytojais, tarp jų ir jų panuomininkų, del nuomos ir valdymo santykių, tarp domėnų valsčių del sienų, miškų, atsiskaitymų ir tt., del karališkųjų miestų. Bet jeigu bajorų dvaras ginčijas su miestu, iždu, — byla pridera teismui. Rūmams pridera visos skundos ant valdininkų veiksmų, net baudžiamųjų ir pilietinių.

Tatai painiojo ir sunkino administracijos darbą, buvo daug sunkumų. Bandė tat prašalinti; 1782 m. reglamentas šį tą įvedė, bet nieko iš esmės nepakeitė, tik įvesta buvo Rūmų teisiamos deputacijos, K a m m e r j u s t i z d e p u t a t i o n e n, bet tuo dar neužtikrinta teismo nepriklausomybė.

Šitų teisiamųjų Rūmų deputacijų s ą s t a t a s buvo šitoks: prezidentas ar direktorius pirmininkauja, dalyvauja keletas justiciarų ir 2 asesoriu (assistenzrat'u), be to, dar departamento tarėjai. Bet pas Rūmų žmones buvo stoka teisinių žinių. Tat numatė ir reglamentas; jie nusimaną finansuose, bet galį nenusivokti teisės dalykuose, todel reglamentas reikalavo, kad jeigu kas nenusimanąs, tegu nebalsuojąs, o justiciarais buvo skiriami tik tokie teisininkai, kurie jau dirbo Rūmuose. Taigi ir ta atmaina negelbėjo. Spragos yra, jos liko.

Nutarimus vykdo pačios teisiamosios deputacijos, bet Rūmai gali, reikalui esant, tam tikrais atsitikimais nutarimų vykdymą sustabdyti[1].

Įvairiose provincijose savaip tat buvo tvarkoma, modifikuojama, taigi vienodumo nebuvo. Tik naujų provincijų įgijimas privertė išlaikyti vienodumą ir suprastinti sistemą.

[1] *Meier*, Reform p. 26.

2.

Administracijos sudarymas N. Rytų Prūsuose.

Administracija perėjo trejopas gyvenimo formas: okkupacinę 1795 m., laikinę 1796 m. ir nuolatinę 1797 m.

A. Okkupacinė administracija.

Karinė okupacinė administracija buvo laikinė, ji turėjo išnykti padarius naują šalį Prūsų valdų dalim. Visa, ką buvo padaręs gen. Güntheris, turėjo išnykti, o priruošta per tą laiką sumanymas pastoviam pilietiniam valdymui[1].

B. Laikinė administracija.

Sumanymai. Karalius savo įsakymu jau 1795. XII. 14 buvo paskyręs naujam kraštui valdyti Schrötterį. Tai jo darbas buvo per tą laiką priruošti projektą, kas reikia padaryti.

Schrötteris tyrinėja.

1796 m. pradžioj Schrötteris, apsipažinęs per 1795—96 m. su naujuoju kraštu, kiek galėjo tat atlikti, jau duoda savo sumanymus tuo reikalu.

1796. III. 12 jis rašo, jog perėmus naująjį kraštą valdymą reikėtų taip sutvarkyti, kad būtų valstybei nauda; neturint tikslių žinių tuo tarpu reikia imti esamus mokesčius, o savo keliu jau dabar reikia ieškoti naujų pajamų, tam dalykui reikia gauti smulkių žinių apie tą kraštą; iš kitos pusės reikia sekti ir tirti to krašto ūpą. Šitą darbą turi atlikti 24 žemesniosios policijos komisijos (Unterpolizei-Kommissionen).

Jau dabar reikia rūpintis parinkti tinkami žmonės tam kraštui valdyti. Tuo tarpu iš jo padarytas vienas Departamentas. Jo viršūnėj stovi viena Karo-Ūkio Rūmų komisija (Kriegs- und Domainen- Kammer Komission). Jos pryšaky prezidentu paskirtas v. Knobloch'as, kuris yra įgijęs žinių ir prityrimo dirbdamas Pietų Prūsuose (1793 m.). Schrötteris juo patenkintas, o kitų valdininkų ieškąs.

Naująją Komisiją siūlo pasodinti tuo tarpu B a l t s t o g ė j e, bet ateičiai tas miestas netinkąs, nes yra arti Rusų sienos, ir, be to, pridera ne karaliui, o ponui, būtent Branickienei, karaliaus Stanislovo Augusto žmonos seseriai, taigi tokiam mieste ne viską galima daryti, kaip namie.

[1] Su tąja Güntherio įvestąja organizacija teks susidurti vėliau skyriuose apie okkupacinius teismus ir mokesčius.

O ar apsimoka laikinai organizuoti šitą šalį? Geriausiai būtų, taria Schrötteris, prijungus ją visai prie Rytų Prūsų, senosios Prūsų provincijos, ir valdyti jos įstatymais. Taigi vyriausioji administracija tegali būti laikinė.

O darbas sunkus: organizuoti reikia visas administracijos šakas pinigams, kariams gauti, tvarkai palaikyti, be to, reikia naujai ir teismą sudaryti.

Schrötteris norėtų perkelti Prūsų valdymo sistemą ir organizaciją, bet negalėjo visa ko padaryti, kaip norėtų. Mat vyriausybė nepanorėjo jos įjungti organiškai į senuosius Prūsus. Taigi reikia išdirbti atskirą planą naujajai provincijai valdyti.

Laikinė organizacija. Surinkęs reikalingų žinių apie kraštą, Schrötteris išleido karaliaus vardu įsakymą apie tat, kaip bus organizuojama naujoji provincija, ir šitą paskelbė 1796. V. 18, prieš perimdamas ją iš karo žinybos į pilietinę valdžią.

Matyt, rašė jisai ant greitųjų, dar neturėjo visų žinių apie tikrą krašto padėtį. Del to jo skelbime randasi daug nereikalingų žodžių, yra pasikartojimų, ir kas blogiausia, neturi dar aiškaus plano, dar jo ieško, o pasisakyti reikia.

Jo skelbimas buvo šitokio turinio:

Visa šalis yra Schrötterio resorte (§ 1). Jos viršuje stovi viena Karo - Ūkio Rūmų komisija (Kriegs- und Domainen Kammer-Komission) (§ 2).

Jai pridera: a) policija, b) visi mokesčiai (išėmus tuos, kurie pavesti kitoms žinyboms, kaip antai: druska, paštas ir t.t.), c) karo reikalai: rinkti rekrutus, parūpinti jiems butus, maitinti, rekrutus išsiųsti ir t.t., d) parūpinimas pašaro, maisto kariuomenei, e) domėnų valdymas, atskirų komunų turto perėmimas (§ 3).

Jos žinioje yra visa policija ir atatinkami komisarai (§§ 5, 6, 8, 9). Karaliaus dvarams bus skiriami valdytojai, miškams žiūrėti girininkai, o aukščiau jų bus pastatytas vyriausias girininkas.

Kadangi komisarai gali nežinoti vietos teisių, bus jiems duota pagalbon teisės žinovai (§§ 10—12).

[1] *Mylius*, X—1796 m. Nr. 55.

Mokesčiams rinkti ir išmokėti bus įsteigtos mokesčių kasos (Steuerkasse) (§ 7).

Kad būtų lengviau ir patogiau valdyti, visas plotas dalinamas į 4 apygardas (Hauptkreise); apygardas valdys direktorijos; apygardos dalinamos į keletą pavietų (distriktų). Kiekviename paviete yra pavieto policijos komisija (Districtpolizeikomission) iš 2 narių. Vietą jiems nustatys ir paskelbs Baltstogės Rūmų komisija (§ 14).

Kur yra šalies mokesčių kasa (Landessteuerkasse), ten bus apygardos direktorija. Ji laikinai pavaduoja Landessteuerratą, kol ši nesusitvarkys. Ji tuo tarpu prižiūri kasą, magazinus, komunų turtą ir t.t. (§ 16).

Miestuose tvarkos žiūri policija ir magistratas, sodžiuose šaltyšiai (Schulzen), o prie jų yra suolininkai (Gerichtsmänner).

Iš tam tikro skaičiaus viensėdžių viename plote sudaroma bendruomenė (§ 17).

Policijos reikaluose magistratai, šaltyšiai bei suolininkai yra Rūmų komisijos žinioje.

Jeigu šaltyšiai nemoka skaityti, klebonai ar dvarininkai turi padėti išaiškinti įsakymus (§ 17).

Magistratai karaliaus miestuose (Immediatstädte) valdo savo vardu, o ponų miestuose (Mediatstädte) — policijos vyriausybės vardu (§ 18).

Tuose miestuose, kur nėra magistratų, nėra kasos apmokėti algoms, bet yra amatą varančiųjų, tai visą darbą atliks povieto policijos komisaras (§ 19).

Jeigu išėjo įsakymas kuriam dvarui, tai dvarininkai turi patys pildyti, žiūrėti, kad kiti pildytų, o jeigu jų nebūtų, tai tuomet turi būti pastatyti vitininkai (§ 20).

Tuo tarpu tai Pietų Prūsų daliai, kuri yra šiapus Vyslos, vieni reikalai bus atliekami Varšuvoj, kiti Plocke (§ 21).[1]

Naujosios provincijos vakarai buvo per toli nuo Baltstogės, sunku susisiekti, tai jau gegužės mėn. Baltstogės K. U. Rūmų Komisija pasiuntė iš savo tarpo keletą narių, kaipo savo deputaciją, ir kai kuriuos dalykus sprendė pati[2].

---

[1] *Mylius*, X 1796 Nr 55 (1796. V. 18).
[2] Schrötterio raštas 1796. V. 25 (*Schmidt*, Städtewesen).

Komisijos sąstatas numatytas buvo šitoks: 1 prezidentas, 1 direktorius, 1 vyresnysis girininkas, 14 tarėjų ir asesorių ir ištisa eilė mažesniųjų valdininkų.

Buvo duota programa organizuotis, o kai kurie dalykai pavesta nustatyti pačiai komisijai.

C. Nuolatinė administracija.

Naujas pertvarkymas. Laikinė organizacija praktikoj ne visai buvo tokia, kokios norėjo Schrötteris.

Ir kitais metais, 1797. V. 1, išleistas kitas jau geriau apdirbtas įstatymas, kuriuo daug dalykų kitaip nustatoma, tiksliai pravestas padalinimas. Jau buvo didesnė pilietinio (civilio) valdymo praktika.

Naujieji Rytų Prūsai išaugo, pridėta dalis Pietų Prūsų, pasirodė buvo perdideli vienam Departamentui, todel nutarta padalinti į dvi dali: vienai vidurkiu bus Baltstogė, kitai — Plockas.

Baltstogėj manyta pasilikti laikinai, o Plocke iš karto apsistoti, bet išėjo atvirkščiai: Baltstogėj liko iki galui, o į Plocką teperkraustė dalį organų. Kiekvienai daliai buvo įvestas vienodas valdymas (administracija).

Įstaigų būstinė. Buvo manoma ir viešai skelbiama, kad Baltstogė nebus galutinė vieta; ji negalinti pasilikti vyresniųjų įstaigų būstine, nes turėjo nemaža nepatogumų, reikėjo atkelti arčiau prie senųjų Prūsų.

1797 m. kilo rimtų kalbų, jog žada išeiti iš Baltstogės, persikelti į Elką (Prūsų Mozūruose), ketino persikelti jau 1798 m. pavasarį[1]. Bet ir jis netinkąs, nes permažas miestas, reikią daug triobų statyti ir taip pat stovįs nuošaliai, kaip Baltstogė, tik kitoj pusėj.

1799 m. atsirado dar naujas planas — perkelti į Augustavą, ir čia ėmė jau kalbėti, kad tuoj pradės statytis, nes neturįs triobų[2]. Šituo atžvilgiu Baltstogė esanti patogiausia, są gerokai namų, nereikią jų statyti, tesanti viena kliūtis: jos šeimininkė Branickienė nenorinti miesto parduoti.

---

[1] *Gisevius*, 39.

[2] *Gisevius*, 57.

Ir Schrötteris vėliau metė visus sumanymus kraustytis kur kitur, beliko galutinai susitarti dėl pirkimo, kitaip, sako, turėsiąs statytis Augustave.

Vieną laiką kai kurie siūlė įsteigti naujos provincijos vidurkį *Viznoj;* buvo pradėta matuoti, apskaitinėti, daryti reikalingų namų statymo planus[1] ir būtų pradėję statybą, jeigu derybos su Branickienė dėl Baltstogės nebūtų niekais pasibaigusios.

Galų gale pasiliko, statybai nebuvo lėšų, o su Branickiene susitarė.

1802 m. Branickienė išsižadėjo savo teisių dalies už tam tikrą metinę nuomą (11.367 dol. 87 g.). Pagaliau išpirko iš jos teises ir tą aktą sudarė 1802 m. XI. 18 d. už 217.970 dol. Prūsų valstybė, jai mirus, įgyja nuosavai, o gyvai tebesant nuomoja, nuomoja nuo 1802 m. VI. 1 d.[2].

Departamentai. Naujieji Rytų Prūsai, einant naujuoju skelbimu 1797. VI. 1, pridera prie Rytų Prūsų Departamento, kurio viršininku esąs ministeris Schrötteris. Visa provincija dalinama į du Rūmų departamentu.

Kiekvieno departamento viršūnėje stovi Karo - Ūkio Rūmai (Kriegs- und Domainen Kammer). Vieni yra Piocke, kiti, kaip pasakyta, t u o t a r p u Baltstogėje. (Taip ir liko). K.-Ū. Rūmai turi teisės leisti įsakymus ir priiminėti pranešimus į karalių.

Sienos tarp abiejų departamentų (Baltstogės ir Plocko) nustatyta karaliaus patentu 1797. VI. 5.

Rūmų sąstatas. Baltstogės Rūmų Departamento centre buvo: 1 prezidentas, 2 direktoriu, 1 šaulių (policijos) viršininkas (Landjägermeister), vienas vyriausias girininkas, 12 Karo Ūkio Rūmų tarėjų (Rat), statybos tarėjas, kanceliarijos viršininkas, 6 sekretoriai, 1 domėnų registratorius su 3 asistentais, 1 dvasinis registratorius su 1 asistentu ir 1 aktų segėju; 1 kı ygvedys (Rechnungsrat), 6 kalkulatoriai ir 4 kalkulatūros asistentai, 4 vertėjai ir 1 lenkų kopistas, 2 kanceliarijos sekretoriu; 1 vyriausias pajamų iždininkas (Haupt - Revenue - Kassen - Rendant) su 1 kasininku, kontrolierius, buchhalteris ir

[1] *Holsche,* I 480—484.
[2] *Schmidt,* Städtewesen 8.

1 kasos raštininkas; 1 statybos ir melioracijos kasos rendantas su kontrolieriu; 1 provincijos pašaro ir butų kasos žiūrėtojas (Provincial - Fourage - und Haupt - Servis - Rendant) su kontrolieriu; raštinės mokesčių iždininkas (Kanzlei-Gebühren - Kassenrendant) su kontrolieriu; 1 štempelių iždininkas (Haupt - Stempel - Kassenrendant), 2 kasos tarnu; 1 kanceliarijos inspektorius, 1 Rūmų raitas kvieslys (Ausreiter), 2 kanceliarijos tarnu, 2 Rūmų kviesliu, 1 pečkurys.

Kolegija paprastai daro posėdžius tris sykius per savaitę: pirmadieny, trečiadieny, penktadieny.

Baltstogėj *yra tikybos ir mokyklų komisija* viena visiems N. R. Prūsams, taigi ir Plocko Departamentui.

Ji veikia savarankiškai; galima būtų ją skaityti atskira kolegija, tik kad ji naudojas K.-Ū. Rūmų parašu[1].

Taip pat *provincijos kasa* (Haupt - Landes - Revenue-Kasse), yra viena, į Baltstogę susieina visos provincijos pajamos, taip pat iš ten eina išlaidos. Esantis kitose provincijose skirtumas tarp domėnų ir karo kasų čionai yra išnykęs. Plocko Departamentas savo kasos neturi, gauna lėšas iš Baltstogės.[1]

Prie Rūmų yra *Dvasinė Deputacija* (virbė, komisija). Jos žinioj tikybų ir mokyklų reikalai. Pirmininkauja antrasis direktorius. Be jo, yra ten 3 Rūmų tarėjai ir 2 iš regentijos (teismo), 1 asesorius ir 1 fiskalas.

Taip pat prie Rūmų yra *Medicinos ir Sveikatos kolegija*, kurioj pirmininkauja 1 Rūmų direktorius, ir dalyvauja kaipo nariai 2 medicinos asesoriu, 2 chirurgijos asesoriu, 2 farmacijos asesoriu ir 1 fiskalas. Reikalingus pildymo darbus atlieka Rūmų tarnautojai už tam tikrą pridedamąjį atlyginimą.

Iš pradžių prie Rūmų turėjo būti vienas vyriausias fiskalas (Generalfiskal), bet nepaskirta, jo vieton nutarta paskirti keletą fiskalų.

Be nuolatinių gali būti laikinai atsiunčiamų iš kitur asesorių su alga ar su dienpinigiais: tatai pareina nuo darbo daugumo.

Prie Rūmų buvo *teisės žinovų*, kurių darbas buvo išžiūrėti kiekvieną dalyką teisės atžvilgiu. Šitų teisės komisarų

[1] *Hertzberg* 182—3.

(Kammer - Justiz Kommisarai) buvo 5. Buvo dar atskirų valdininkų domėnuose, statyboje ir t. t.

Plocko departamente žmonių mažiau. Kai kurie valdininkai bendri, pav., vyriausias girininkas.[1] Šiaip buvo didelis valdininkų skaičius.

Kas pridera Rūmams (ressort'as), nustato kitas įsakymas, išleistas 1797. III. 3, kurį išnagrinėsime vėliau.

Pavietai. N. Rytų Prūsai padalinti į 16 pavietų (landrätliche Kreise).

Baltstogės daly — yra 10, Plocko — 6, būtent:

B a l t s t o g ė s daliai pridera: Mariampolė, Kalvarija, Vygriai, Dombrava, Baltstogė, Bielskas, Dargukainas, Suražius, Gonionis ir Lomža; P l o c k o daliai pridera: Ostrołęka, Pultusk, Przasznysz, Mława, Wyszogród, Lipno.

Buvo sumanymų kitaip padalinti: pav., Holschės nuomone, būtų galima šitaip suskirstyti: Lomžos ir dalį Goniono pav. pridėti prie Mozūrų — prie Plocko, tuomet Baltstogei tektų L i e t u v a ir P a l e n k ė, jos arčiau Baltstogės, patogiau[2].

Taigi dalindami į pavietus, Prūsų valdininkai stengėsi žiūrėti istorijos ir tautinio padalinimo.

Pavietai dalijos į parapijas.

Dalijant pavietus stengėsi parapijų neskaldyti.

Pavietų valdininkai ir įstaigos. Kiekvienas pavietas turi savo kasą, vadinama *Pavieto kasa* (Kreis - Kasse), per kurią eina pavieto pajamos ir išlaidos.

Pavietuose yra priderantieji nuo Rūmų ir dirbantieji pavieto tarėjai: viršininkai (Landrat), pavieto tarėjai (Kreisrat), rūmų tarėjai (Kommerrat), domėnų justicijos komisaras, eiguliai (Forstbediente).

Pavieto viršininkas (Landrat) turi policinę valdžią ant visų gyventojų; pavieto tarėjas, jo padėjėjas, yra pirmasis pavieto kasos vedėjas; be to, jo žinioje yra prievolių sąrašas ir kontrolė, skelbimų darymas ir t. t.

Rūmų tarėjas — atlieka pavestąjį departamentų tarėjų darbą, o ypatingai prižiūri domėnų[3].

[1] Jis etatuose numatytas, bet dar 1800 m. nebuvo paskirtas (*Holsche* I 349.)
[2] *Holsche*, I 349—352.
[3] *Holsche*, I 240—7.

Pavieto viršūnėje (sodžiaus ir miesto) stovi pavieto viršininkas (L a n d r a t'a s); jį tuo tarpu skiria karalius, o vėliau bus leista pavietui pasirinkti[1]. (Bet to taip ir nepadaryta).

Vyriausieji organai (K. Ū. Rūmai) jau veikia, tik reikia dar organizuoti pavietus ir jiems organus duoti. Del to šiuo naikinama veikusios iki šiol pavietuose „Kammer u. Polizei Komissionen"[2].

Kiekviename paviete yra pavieto kasa mokesčiams imti. Pavieto miestą, kur bus kasa, nurodys viršininkas.

Viršininkas visame pridera savo Rūmams, išėmus ūkio reikalus domėnuose, o vietoje jis yra vyriausybės pirmoji instancija. Į jį kreipiasi gyventojai, klauso jo įsakymų. Bet jo įsakymus galima apskųsti Karo-Ūkio Rūmams.

Pavietų seimeliai. Rytų Prūsų bajorai XVIII amž. viduryj reikalavo, kad pavieto viršininkas (Landrat) būtų jų renkamas ir būtų šaukiami pavietų seimeliai; jie tą teisę išgavo, berods, nepilnai: į viršininko vietą jie tiekdavo kelis kandidatus, o seimeliai turėjo patariamąjį balsą. Antroj XVIII amž. pusėj del 7 metų karo tat buvo panaikinta, bet grįžo prie to 1787 m.: viršininką skirdavo vieną iš trijų bajorų patiektųjų kandidatų, didesnieji dvarininkai renkasi į seimelį patariamuoju balsu[3].

O naujoj provincijoj, organizuojant N. R. Prūsus, pamatan dėta senųjų provincijų santvarka. Kartais buvo pažadėję daugiau, negu absoliutiškai monarkijai leistina, tai apsižiūrėję ėmė pažadus atgal. Pavyzdžiui, buvo žadėta N. R. P. pavietams duoti teisės rinkti seimelius, bet, kol Prūsai valdė, to nebuvo padaryta. Taip pat nešaukė nei seimelių, nei seimų, bijodami neramumų. Gyventojai neturi turėti balso „idealiai monarkiniam valdymo sutvarkyme".

Iš kitos pusės, kur absoliutizmui nekenkė, darė pažangių atmainų, pav., administracijos ribų nustatymo atžvilgiu naujoji provincija stovėjo senųjų provincijų pryšakyje. Joje norėjo išbandyti naujus valdymo sumanymus. Administracija buvo atskirta nuo teismo; jų santykius žiūrėsime, nagrinėdami teismų organizaciją ir priderėjimą.

---

[1] *Hertzberg*, 183—5.
[2] *Mylius*, X 1797 Nr. 47.
[3] *Bornhak*. Verwaltung II p. 289—290.

IV.

Teismai.

1.

Teismai okkupacijos laiku.

Teismas ir administracija. Kol ėjo kovos, kol neaiškus buvo naujųjų žemių likimas, tol negalima buvo rūpintis vietos reikalais. Vėliau, galutinai susitarus su Rusais, buvo galima duoti kariuomenei pasilsėti, užimti žiemos butus, o gyventojus, naujus savo valdinius, jau savaip tvarkyti. Del karo išnyko visi čionai buvusieji administracijos ir teismo organai. Iki šiol tvarkai palaikyti kiekvienam paviete, kaipo policijos organai, veikė „gerosios tvarkos komisijos (boni ordinis komisijos); buvo teismai, bajorų, miestų, dvaruose veikė patrimoniniai (ponų) teismai savo žmonėms, dabar to viso nebeliko. Neištyrus šalies, Prūsų įstatymų ir tvarkos įvesti negalima, o ir nėra laiko, tuo tarpu skundų prieš armiją gali būti, tai reikia kaip nors sutvarkyti laikinieji teismai.

Sunkioj būklėj atsirado Lietuvos gyventojai, užimant ją Prūsams ar net prieš užimant ir esant anapus Nemuno Rusams. Kairioji Nemuno pusė atsidūrė dabar Prūsų valdžioj, dešinioji — Rusų, o šioj pusėj buvo daugelis teismų, taigi viena Lietuvos dalis buvo atskirta nuo kitos. Be to, del karų visi teismai iškriko.

Kentė vietos gyventojai nuo įvairių didesnių ir mažesnių nusidėjėlių, nebuvo kas apgintų žmones nuo jų piktų darbų.

1795 m. baigiantis, paaiškėjus politinei būklei, pasibaigus karo žygiams, karo vadovybė turėjo susirūpinti tvarkos palaikymu naujai užimtoj šaly. Kaip minėta, karo vadovybė šitame fronte priderėjo Güntheriui, jam teko dabar ant greitųjų tvarkyti ir teismus. Neaišku buvo, kokia bus vyriausybės

programa ateičiai, ar bus čia prūsų įtaisymai, ar naujai sukurti kokiais kitais pamatais, bet ir pamanyti nenorėjo, kad grįžtų senoji tvarka. Praktikoj pasirinko vidurinį kelią: neturėdami savo, prūsų, valdininkų, nutarė pasinaudoti vietos žmonėmis, ėmė senas formas, tik davė joms kitą vardą, kad netartų, jog grąžinama senovė.

1795. XII. 22 išėjo skelbimas, kur buvo nurodyta taisyklės, kaip reikia organizuoti naujieji, laikinieji teismai ir policijos organai. Įsakyta buvo tai atlikti šituo būdu: reikia surinkti visi senieji vietos valdininkai ir teisėjai, o negalint jų surasti, reikia parinkti nauji; jie visi turi dirbti senąjį darbą; bet prie jų skiriamas vienas prūsų karininkas (Staboffizier); jis pirmininkauja; protokolą rašo prūsų valdininkai, moką lenkų ir lotynų kalbas.

Įstaigos turi būti tokios, kurios būtinai buvo reikalingos: žemės t e i s m a s pilietiniams ginčams spręsti, prie jo esanti r a š t i n ė daryti neginčo aktams (actus voluntariae jurisdictionis), surištiems su teismais, g e r o s i o s t v a r k o s k o m i s i j a (boni ordinis) ramybei ir tvarkai palaikyti, daugiausia mažesnėms baudžiamoms byloms.

Šitų senųjų vardų nepaliko, visur prideda laikinumo požymį, duoda kitą vardą, nors turinyje tai tie patys organai, tais pačiais įstatymais, tąja pačia santvarka.

Teismas pavadintas T e i s i a m o j i K o m i s i j a (Justizkomission), kartais pridedama laikinė (interimistische), gerosios tvarkos komisija — T v a r k o m o j i k o m i s i j a (Ordnungskomission); jos nariai vadinosi komisarai (comissarii).

Šitai komisijai pridera baudžiamosios bylos iki 1500 auksinų[1].

Palenkėje ir Mozūruose galėjo tat sutvarkyti, nes buvo jau pirmiau tokios įstaigos. Mozūrams jos sudaryta Pultuske ir Lomžoj, Palenkei — Ščučine ir Branske[2].

Kitaip buvo lietuvių daly. Čionai pavietai buvo suskaldyti, įstaigos buvo už Nemuno. Naujasis padalinimas į pavietus nebuvo tinkamai ir galutinai atliktas: Žemaičių daliai — Raseiniuose, Trakų daliai — Trakuose ir Merkinėje, Vilniaus daliai — Kaune ir Prienuose.

[1] *GSA* Tit Nr. 191 Nr 1 l. 1—8.
[2] *Holsche*, I 280—2.

Lietuvių dalies bajorai prašė karo vadovybės duoti susirinkti ir išrinkti žmones į teisėjus. Leidimas buvo duotas. Gen. Güntheriui pristatė sąrašą, jisai iš jų pasirinko sau žmones ir paskyrė juos į laikinuosius teismus.

Būstinė parinkta Vilkaviškyje. Jam pridera visi trys distriktai, senųjų 3 pavietų skeveldros.

Iš patekusiųjų bene į tvarkom. komisiją žinomi tokie vardai: Valentinavičius, Visgirdas, Orlauskas, Zelionka, Zaleskis. Ypač pasižymėjo darbštumu Zaleskis, kuris buvo teisėju ir raštininku. Iš veikiančiųjų teisiamoj komisijoj minimas ir giriamas Bobeckis[3].

Prižiūri tuodu abudu teismu vienas majoras. Taigi, matyt, Prūsų vyriausybė savo žmonių nebuvo pastačiusi į patį teismą ar komisiją.

Žmonės padalinti į dvi sesiji (Ladungen, šaukimai), po 6 savaites kiekviena. Išsėdėjusi viena, užleidžia vietą kitai, taip ir dirba pakaitomis.

Kadencijoj dalyvauja po 4 žmones; kadangi kai kurie išvažiuoja į komisiją ar serga, tai nuolatos sėdi 3 teisėjai.

Teisėjai atlyginimo negauna, dirba dykai, atsidavę teismui, apleidžia savo dvarą, taigi kenčia jų ūkis.

Kai del sąstato, tai greitai jame įvyko atmainų: pasirodė, jog nemaža nurodytų kandidatų netinkami, kai kurie tuoj buvo atstatyti. Bet ūmai keisti negalima: žmonių maža, o bylų labai daug, tai turėjo tenkintis tuo, kas yra.

Tuo tarpu visa našta tvarkyti kraštą priderėjo gen. Güntheriui. Bet po sutarties su Rusais, esant tvirtam ir neginčijamam Prūsų valdymui, naujojo krašto valdymo reikaluose taria savo žodį Schrötteris ir iš Berlyno did. kanc. Goldbeckas, kurio žinioj buvo teisingumo reikalai. Dar nieko galutinai neduodami, savo nurodymais jie padeda organizuoti laikines įstaigas.

Prūsų valdininkai, atsiradę Užnemunėj, prisižiūrėję į atsiradusius del karo teismo ir tvarkos organus, įgijo neaukštos nuomonės apie bajorų teismus apskritai. Jiems svetimi buvo luominiai teismai, dargi renkamieji. Jie tarė, jog bajorų renkamieji teisėjai žiūrėjo tik savo ir savo prietelių interesų. Bajorai-dvarininkai gyvendavo savo dvaruose, toli nuo pavieto

---

[3] *GSA*. 191 Nr. 1 l. 17—16 Nr. 6 l. 16—18. (pranešimai painioja abi įstaigi)

miesto, visus reikalus palikdavo raštininkams, kurie išnaudojo bylininkus ir pelnydavosi. Jeigu tat buvo nepriešinga jų interesams, visą darbą pavesdavo raštininkams, esą paperkami, sprendimai neatatinką teisybės, teisybės negalima surasti ir t.t. Jeigu kurie reikalai nerūpėjo, tai ilgai gulėjo; bylos dažnai atitekdavo į advokatų rankas, kurie buvę net blogesni už aukščiau minėtus teismo raštininkus. Jau jie iš anksto buvo įsitikinę, jog Lietuvos-Lenkijos bajorų įstaigos bus menkos. Bet, „nors šitie įtaisymai blogi, vis delto gen. Güntheriui nieko kito nebeliko, kaip juos atgaivinti. Pavietų komisijose joms prižiūrėti buvo paskirtas mokąs lenkiškai karininkas, kad nesinaudotų saviems tikslams, nesipelnytų"[1].

Atgaivinus pavieto teismus ir tvarkomąsias komisijas, reikėjo pagalvoti apie *apeliaciją* ant jų. Iš pradžių reikėjo tuo aprūpinti Mozūrus, nes jie atiteko pirmiau už Lietuvius. Čia atsirado painiavų del vietos: negalima buvo šito teismo steigti Varšuvoj, nes ji buvo dar Rusų užimta, tai Güntheris, susitaręs su Schrötteriu, parinko kitą vietą — N o w e - M i a s t o[2].

Güntheris 1796. I. 3 pranešė, jog jis įkursiąs apeliacinį teismą, ir kad jis turįs pradėti veikti 1796. I. 15 mozūrų Naumiesty (Nowe - Miasto). Tą darbą atlikti ir tuo rūpintis pavesta Schwarzbachui. Jis ėmėsi to darbo, klausia tikslesnių žinių jau iš Schrötterio: kokie įstatymai ir kokia teismų organizacija bus ten vartojama. Ketinama tas sritis prijungti prie Prūsų, tai gal reiks viskas prūsiškai daryti?[3].

Schrötteris, kuris oficialiai dar nebuvo perėmęs naujų sričių, duoda nurodymų, kaip reikia pasielgti, daro tat susitaręs su didž. kancleriu v. Goldbecku; jis praneša, jog turi pasilikti lenkų įstatymai ir teismai, tik šitą laikinąjį teismą prižiūrėsią Prūsų teisės mokytieji (Rechtsgelehrte), o dirbsią juose vietos bajorai.

Šį atšaukiamąjį teismą sudarė parinktieji iš pavietų teisėjų žmonės. Güntheris iškilmingai atidarė jo veikimą; nemokėdamas lenkiškai, jisai pasakė atitinkamą kalbą lotyniškai, išdėstė savo mintis apie teisingumo reikalavimus, švelnioj for-

[1] *Boyen*, I 87—90.
[2] *Boyen*, ten pat. *GSA*. Tit. 191 Nr. 1 l. 8.
[3] *GSA*, Tit. 191 Nr. 1 l. 8.

moj įpynė grasymą, jog šališkus teisėjus laikysiąs savo priešais.

Jis ypač teismu buvo susirūpinęs, kišdavosi į smulkmenas, reikalavo iš teisėjų darbo, kaip jis reikalavo iš savo tarnautojų, kad jie dirbtų[1].

Šito apeliacinio teismo vardas susirašinėjimuose įvairiuoja; jį vadina tai „Interimistisches Tribunal", tai „Apellationsgericht"[2].

Iš jame dalyvavusių asmenų minimas vienas, būtent pirmininkas Frankowski, kuris turėjo pasitikėjimą ir vietos bajorų ir Prūsų valdžios[3].

Šitas apeliacinis teismas veikė neilgą laiką.

Matyt, jam priderėjo Mozūrų ir Palenkės pavietai, o lietuvių dalis jam nebuvo pavesta. Taigi Vilkaviškio teismo įstaigos bene neturėjo ant savęs atšaukiamojo teismo.

Trumpa naujųjų Güntherio suorganizuotų teismų praktika nepatenkino prūsų valdininkų ir teisės žinovų. Jau vasario mėn. 1796 m. pulk. Hansen'as praneša Schrötteriui, kad Güntheris surašęs narius į Teismo ir į Tvarkos komisijas. Jis randa, kad čionykštė justicija esanti bloga, bylos ilgai tęsiasi, brangi, advokatai vilkiną ir painioją. Nurodytieji kandidatai blogi, o tinkamų žmonių nėsą. Gerai būtų, kad pirmininkautų „Regierungs - ar Justizrat", juos suvaldytų. Teisėjai turi būti nuolatiniai ir apmokami, kai kuriuos jau atstatęs, nes tam darbui netinką.

Vienas majoras, kuris prižiūrėjo ši abi teismo įstaigi Vilkavišky, buvo pasiųstas į Karaliaučių pranešti žodžiu apie kliaudis, ten pastebėtas. Jis nurodė daromus apgavimus, suktybes, painiavas bylojime del raginimų, kvotų, tardymų, sako advokatams reikią paskirti mokesnį, nes šiaip imą kiek norį. Teisėjams reikią mokėti algas, kad nuolatos dirbtų[4].

Palengva aiškėja valdžios planas Berlyne. Karo valdžia liausis veikus. Tai turės dabar veikti pilietinė valdžia, pirmoj vietoj tuo rūpintis paskirtas Rytų Prūsų ministeris Schrötteris. Jisai susižino su visomis žinybomis ir ruošia planus

[1] *Boyen*, I. 87—90.
[2] *GSA*, Tit. 191 Nr. 1 l. 8.
[3] *Boyen*, I. 90.
[4] *G. S. A.*, Tt. 191 N. 1 l. 20—21.

perimti valdžiai į savo rankas. Jau darė tat 1796 m. pradžioj, nors formaliai ir nebuvo pilnai perėmęs.

Išsprendus padalinimą, aptvarkius kraštą, buvo galima pereiti prie taikos laikų valdymo. Güntherio generalkomanda 1796 m. birželio 6 d. panaikinta, visi suorganizuotieji pilietiniai (civiliai) organai perėjo naujai įsteigtoms žemės įstaigoms Plocke ir Baltstogėje. Güntheris su garnizonu persikėlė į Tykociną[1].

2.

Teismai pereinamaisiais laikais.

A. Priruošiamieji darbai.

Tyrinėjimas. Teismai buvo did. kanclerio Goldbecko žinioj. Jis ir Schrötteris, naujosios šalies valdytojas, tarp savęs susitardavo ir pranešdavo karaliui savo sumanymus šitoj srityje. Jųdviejų nuomonės supuldavo.

Kaip ėjo tyrinėjimas, medžiagos rinkimas ir planų paruošimas, matyti iš raštų, kuriuos kits kitam rašė Goldbeckas ir Schorötteris.

Goldbeckas savo rašte į Schrötterį 1796 m. pradžioj (1796. I. 9) nurodo tuos pradus, kuriais, jo nuomone, reikią organizuoti teismai naujojoj provincijoj.

Tuo tarpu, sako jisai, turį palikti pilies ir kiti žemesnieji teismai. Reikią patirti, kas pasiliko iš teismų, jeigu jų esama, tai kaip jie veikią, kokios komisijos esą jų vietoje.

Jo nuomone, reikėtų taip elgtis:

1. Palikti pilies teismus (grod'us) ir kitus teismus;

2. Tribunolų nėsant (Liubline — Lenkijai, Vilniuje — Lietuvai[2], įkurti jų vietoj vieną Regentijos komisiją (Regierungskomission);

3. Ji nebus didelė; paskui, reikalams augant, bus galima ją padidinti;

4. Tuo tarpu naujoji provincija nepriskiriama nei prie Rytų nei prie Vakarų Prūsų, nei dalinama.

---

[1] *Boyen,* I 102.
[2] Klaidingai buvo pavartota Gardinas, vėliau šitą klaidą atitaisė.

Visu tuo turi rūpintis Schrötteris. Ateičiai galima bus dėti pamatan tuos pačius pradus, kurie taikomi Pietų Prūsuose[1]. Schrötteris, būdamas arčiau naujos provincijos, jau buvo surinkęs daugiau žinių, tad duoda savo projektą. Jisai sako, kad laikinosios komisijos, užimtos kariuomenės reikalais, vargu turės laiko rūpintis teisingumu. Karaliaus mitybiniuose (stalo) dvaruose, seniūnijose, bajorų ir kunigų dvaruose veikia patrimoniniai teismai valstiečiams, kitų teismų nėra, jei bent magdeburgijos miestuose. Dabar veikia Vilkaviškyje Teisiamoji Komisija (Justizkomission). Nenori naujai steigti bajorų teismų; bet palaikyti buvusius bajorų teismus reikia (Schrötteris juos vadina lenkų teismais), nes tuo tarpu yra tai vienintelė priemonė tvarkai palaikyti, netvarkai išvengti. Užtektų dabar dviejų Teisiamųjų Komisijų (Justizkomission) — Trakų vaivadijai ir Žemaičių kunigaikštijai. Be to, reikią įkurti vieną vyriausiąjį teismą, nes senasis dabar esąs anapus sienos.

Jam turi priderėti:

1. pilietinės bylos, kaipo 2 instancijai,
2. baudžiamosios bylos, jeigu nepridera žemesniems teismams,
3. ginčai del domėnų (karaliaus dvarų, seniūnijų ir t.t.),
4. priežiūra žemesniųjų teismų, pareiga padėti jiems susitvarkyti.

Jis bus laikinai. Bet vistiek reikia išdirbti jam instrukcija. Painumų sudaro medžiaginiai įstatymai, kadangi buvo visokių valdžių išleista įvairių konstitucijų, tai reikėtų komisarus pamokyti, kurie įstatymai teisėti, o kurie ne.

Reikės išspręsti ir tas klausimas, ar, užėmus Prūsų valdžiai, teismai, esantieji kitose neužimtose dalyse, galėjo padaryti teisėtus aktus šitai daliai.

Kai del miestų, dabar sunku duoti nurodymų, kaip kas reikia padaryti; jie taip nuskurę, nuvargę[2].

Goldbeckas su kai kuriomis Schrötterio sumanymo dalimis nesutiko. Jis atsako 1796. I. 30:

1. Galima palikti m a g d e b u r g i j a s i r p a t r i m o n i n i u s teismus, nes jie yra ir tebeveikia, bet p i l i e s ir ž e-

[1] *GSA*, 191 Nr. 2 l. 5.
[2] *Ten pat*, l. 6—10 (rašyta 1796 I. 16).

mės teismų jau nebėra, jų atgaivinti jau nėra reikalo, geriau palikti naujai susidariusias teisiamąsias komisijas (Justizkommission). Sutinka su jo projektu įsteigti tokias komisijas: 3 lenkams ir 2 lietuviams (Trakų vaiv. ir Žemaičių kunig.). Kur jos bus įsteigtos, tenai ketina nusiųsti po vieną komisarą su asistentu joms prižiūrėti.

2. Teisiamąsias komisijas gali rinkti bajorai.

3. Kai del įstatymų (konstitucijų), tai reikėtų, einant jau priimtaisiais principais, nepripažinti įstatymų, išleistų konstitucinio Seimo, „sukilimo", „revoliucinių valdžių", tik pripažįstama Targovicos Konfederacijos (1792), Gardino Seimo (1793) išleistieji įstatymai.

4. Reikėtų išleisti publicandum (skelbimą), kad neginčo bylų aktai (freiwillige Gerichtsbarkeit), įkūrus tas Laikinąsias Komisijas, būtų daromi pas jas, kreiptis svetur negalima, tokie aktai neturėsią galios. Bet visa tai steigiama interimistiškai, laikinai.

Goldbeckas nurodė dar į vieną kliūtį, del kurios sunku parinkti žmonės: mokamos permažos algos, o be gerų algų negalima gauti kvalifikuotų žmonių. Jau Pietų Prūsai esą išvilioję daug gabių žmonių iš Rytų bei Vakarų Prūsų, dabar jau ten aptuštinta. Todel neapsiimąs nurodyti tinkamų žmonių. Nors šiek tiek vis delto jų rastų esant tinkamoms sąlygoms[1]

Schrötteris, į tat atsakydamas, teikia naujų informacijų apie Lietuvos teismus. Pilies ir žemės teismų nebėra. Bajorus teisia laikinosios teisiamosios komisijos (Justizkomission). Jų jau yra įsteigta tiek, kiek buvo pasiūlyta: 3 lenkams (Mozūrams), 2 Trakų vaiv. ir Žemaičių kunig., šeštoji bus Palenkei (Podlachija) (yra ar dar turi būti). Tačiau būtų galima sumažinti jų skaičių iki 4, nes tiek tėra komisarų, būtų galima padaryti 4 Teisiamosios Komisijos, paskirsčius prideramus plotus: a) Virbalyje ar Vilkaviškyje — Žemaičių likučiams, ir pavietams: Kauno, Prienų, Merkinės, šiapus Nemuno ir Gardino pavieto daliai;

b) Baltstogėje — visą likusią Gardino pavieto dalį, Bielsko pav.;

c) Tykocine ar Lomžoj;

d) Pultuske ar mozūrų Naumiesty (Nowe-Miasto).

[1] 1796. I. 30. Nr. 853 (*ib.* l. 11—12).

Schrötteris priduria, kad žmonių ieškąs, bet dar neturįs. O kai del įstatymų, tai sako: „Nėra man abejonių, kad neturi vertės revoliucinių valdžių įstatymai, abejoju tačiau, ar, sekant mūsų kiemo politika, galima atmesti visi konstitucinio seimo nutarimai. Prašiau duoti nuorašą jo nutarimų (iš užsienio reikalų Departamento)". Tuose įstatymuose yra ir lemtų dalykų.[1]

Schrötteris pats teiravosi ir toliau del to, kaip veikia vietos teismai, kokia būtų tinkamiausia vieta.

Jisai tarė, jog reikią palikti vietos bajorų teis. komisijas, tik reikėtų papildyti 2 mokytais prūsų teisininkais.

Kai del vietos, tai lietuvių daliai svyruoja, kas pasirinkti, — Virbalį ar Vilkaviškį, pareinant nuo to, kur bus daugiau vietos.

Iš Virbalio atsakė Schrötteriui 1796. III. 14, jog Virbaly vietos nebus. Dabar tenai stovinti 2 grenadierių kuopi (Compagnie), paskui prisidėsiąs 1 usarų eskadronas, tai ir karininkai negalėsią sau rasti vietos. Šituo atžvilgiu geriau būsią Vilkaviškyje. Ten esą daug plačiau, nors jau stovinti 2 kuopi. Tenai galėsią sutilpti teisiamoji komisija, tvarkomoji komisija, advokatai, o išsikrausčius iš ten Hansen'o pulkui, bus vietos ir prūsų valdininkams.

Pasirodė dabar, kad nėra jokių kitų nei žemesnių, nei miestų teismų.[2]

Goldbeckas, atsakydamas Schrötteriui (II. 27), pranešė, jog sutinkąs, kad Baltstogėje būtų vyriausioji komisija (Obercomission) ir 4 žemesniosios komisijos (Untercomission); steigti teisiamos komisijos reikia tenai, kur Rūmai turi savo komisijas.

Kai del asmenų, tai į Baltstogę siūlo Beyerį būti prezidentu Vyr. Komisijoj, Holschę į jos direktorius.

Kai del konstitucinio seimo nutarimų, tai vis delto teismuose negalima tų pripažinti, kurie išleisti paskelbus 1791. V. 3, nes juos panaikino Targovicos konfederacija ir Gardino seimas.

---

[1] *Ten pat*; rašyta 1796. II. 10, išėjo II. 19.
[2] *GSA*. Tit. 191. Nr. 7, t. I l. 16—18.

Seimo aktai iš Varšuvos nuvežti į Petrapilį, tenai juos skirsto, todel dabar negalįs duoti nuorašų; jie būsią vėliau. *Sąmata ir sąstatas.* Goldbeckas duoda sąmatą ir sąstatą organizuojamoms komisijoms. Jiems nurodoma alga. Alga skaitoma imant kasdien po tam tikrą skaičių dolerių (talerių), metams imama 365 dienos.

Jis duoda šitokį sumanymą.

Vyriausiosios Baltstogės Komisijos sąstatas ir algos:

	skaičius	alga
prezidentas	— 1 —	2190 dol.
direktorius	— 1 —	1490 „
tarėjai (Räte)	— 6 —	6570 „
asesoriai	— 2 —	1460 „
sekretorius	— 1 —	609 „
pasekretoris	— 1 —	548 „
registratorius	— 1 —	548 „
registr. asistentas	— 1 —	365 „
raštininkai	— 2 —	730 „
vertėjas vyresnysis	— 1 —	609 „
„ paprastas	— 2 —	730 „
raštinės tarnai	— 2 —	730 „
		16.349 dol.

4 Žemesniosios komisijos; kiekvienoj iš jų:

	skaičius	alga
Komisaras (Justizrat)	— 1 —	913 dol.
asesorius	— 1 —	730 „
aktuarius	— 1 —	548 „
raštininkas	— 1 —	365 „
vertėjas	— 1 —	508 „
kviesliai	— 2 —	508 „
	Iš viso vienai —	3.572 „
	„ „ keturioms —	14.288 „
O dar raštinės reikalams	—	3.000 „
	iš viso	33.837 dol.

Schrötteris pritarė šitam planui, sutiko ir su tąja mintimi, kad teismas turi būti ten, kur yra kitos valdžios įstaigos (Land- u. Stadt Räte). Vietos dar ieškomos, o tuo tarpu tebeveikia karo įstaigos.[1]

Jo nuomone, nėra ko gaišti su naujųjų teismų įsteigimu. nes esamieji bajorų teismai visai netikę, nėsą juose tvarkos.[2]

Goldbeckas sutinka, kad reikią jie panaikinti, bet dar negalįs to atlikti, nes pilietinė (civilė) valdžia nėra provincijos perėmus, vis užsitęsiąs viešas pripažinimas ir ištikimybės išreiškimas (Huldigung).

Kaip tik būsią galima, tuoj reikėsią paleisti dirbti Vyriausiąją Komisiją Baltstogėj, ji turėsianti prižiūrėti bajorų („lenkų") teisiamų komisijų (Justizkomission) veikimą, tuomet paaiškėsią, kaip reikėsią įvertinti jų sprendimus, ar pripažinti ar ne, ir kaip juos taisyti.

O dabar siūlomosios laikinosios komisijos pradės veikti, kada formaliai bus perimta valdžia, bet dalį personalo galima jau ir dabar siųsti.

Iki šiol nėra gavęs konstitucinio seimo raštų.[3]

Jo nuomone, sąmata galima būtų pakeisti: I Vyriaus. komisijai užtektų 16.429 dol., 4 žemesnėms komis. — 12.456 ir raštinei — 3000, iš viso būtų 31.885 dol.

Prūsų valdininkai, aukštesnieji ir žemesnieji, atidžiai, tiksliai galiau daikto apskaito išlaidas, nes priprato būti taupūs, skalsūs.

Galų gale susitarta, aptarta, pasirašyta ir 1796. III. 31 d. išleista skelbimas apie teismų santvarką.

Goldbeckas, išspausdinęs, siunčia jį Schrötteriui vos 1796. IV. 30 d.

Šito skelbimo turinys rašytas Schrötterio dvasioj, bet yra ir skirtumų. Yra pridėta dalykų, apie kuriuos pirmiau nekalbėjo, pav.: jeigu kokia žemės dalis bus pridėta prie Rytų ar Vakarų Prūsų, tai ji bus iš karto neatimama jų dalis. Naujosios kolegijos turi laikytis vidaus tvarkai Ressortsreglemento 1749 m. ir paaiškinimo „Westpreussiche Instruction" 1773 m.[4]

---

[1] *GSA. ten pat,* (l. 23—26) 1796. III. 6.
[2] *ten pat,* l. 23—26, 27.
[3] 1796. III. 19. (*ten pat,* l. 29—30).
[4] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 44—5 (30. IV. 1796).

B. Laikinoji teismų santvarka 1796. III. 31.

Tuo reikalu yra išėję du raštu, abu vienos datos, 1796. III. 31.

a) Skelbimas apie laikinį teismų įtaisymą buvusiuose Lenkų ir Lietuvių pavietuose anapus Vyslos prie Bugo ir Nemuno. Spausdinta dviem kalbom: vokiškai ir lenkiškai. (Publicandum wegen vorläufigen Einrichtung des Justizwesens in den ehemaligen Polnischen und Litthauischen Districten jenseits der Weichsel am Bug und Niemen).

b) Laikinė Instrukcija įvestinosioms teisiamoms komisijoms provincijose prie Nemuno ir Bugo, taip pat spausdinta 2 kalbom. (Vorläufige Instruktion für die zur Verwaltung des Justizwesens in den Provinzen am Niemen und Bug angeordneten Comissionen).

a. Įstatymo turinys.

Pirmasis skelbimas išspausdintas Gedonyse (Dancige) 1500 egz. (kitur pažymėta, jog 500). Prezidentas Beyeris prašo Schrötterio paskelbti jį, nors jame esą klaidų, pav., vietoj Gardino turi būti Vilnius (1796. V. 27). Jau vietoje ruošiasi prie darbo. Schrötteris išsiuntinėjo tą skelbimą visur, apie tat rašo 1796. VI. 3.

Skelbimas buvo šitokio turinio:

§ 1. Plotas. Vieton pilies, žemės, pakamario teismų įvedama visam tam plotui 4 teisiamosios komisijos (Justizkommissionen), kurios apima šitokį plotą: 1-oji—Žemaičių, Kauno, Prienų, Merkinės ir Gardino pav. dalį. 2-ji — likusiąją Gardino dalį ir Bielsko pav., 3-oji — Mozūriją, būtent, Viznos, Lomžos, Ostrołękos pav., 4-oji — Nuro, Roczano, Ciechanowco, Zakroczymo, Zawskros pav.

§ 2. Teisėjai palieka senieji, jeigu gi trūktų, tai reikia paimti iš kitur.

§ 3. Teismingumas (kompetencija). Visos bylos, kurios pirmiau priderėjo žemės, pilies ar pakamario teismui, dabar pavedama naujoms komisijoms, tik baudžiamos bylos pavestos Prūsų komisijoms.

§ 4. Komisijos turi susidaryti, pagaminti sau instrukcijas ir t.t.

§ 5. Pilies, žemės teismų raštinės pasilieka, o jeigu nebeveikia, turi būti atnaujintos; jų darbas priimti transakcijas ir neginčijamos jurisdikcijos aktus.

§ 6. Miestų ir privatiniai teismai pasilieka veikti kaipo 1-os instancijos teismai.

§ 7. Komisija sprendžia „lenkų" įstatymais, tik iš jų neveikia Revoliucinės vadžios įstatymai, taip pat Varšuvos seimo, jeigu juos derogavo Gardino seimas.

Jeigu kokiu klausimu nėra įstatymo, tai reikia vadovautis priimtais bendraisiais įstatymais.

§ 8. Teismai ir raštinės rūpinas privatiniais reikalais, o ne politikos ir vyriausybės, kitaip tokie aktai bus panaikinti, o valdininkai gali būti nubausti.

§ 9. Prižiūri visa tat Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos (Kreis-Justizcomission) ir per jas susiriša su Vyriausiąja Teisiamąja Komisija (Haupt- Justiz-Comission).

Apygardos Komisaras (Kreis- Justiz-Rat) prižiūri tuos teismus, dalyvauja posėdžiuose.

Ant Lenkų teisiamųjų komisijų reikia skųstis Apygardos teisėjui. Jis ištirs, o paskui nusiųs išspręsti Vyriausiajai Komisijai.

Į bylų esmę Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos nesikiša.

§ 10. Vyriausioji Teisiamoji Komisija sėdi Baltstogėj, ji pavaduoja Vilniaus ir Liublino Tribunolus. Ji nagrinėja antrojoj instancijoj. O pirmojoj instancijoj jai pridera tas, kas nepriderėjo pilies ar žemės teismui, o priderėjo stačiai seimui, maršalui, referendarams ir t. t. (vadinas: iudicia supremae instantiae).

Be to, kiekvienas, kuris skundžia bajorą ar kitą kokį privilegijuotąjį, gali pasirinkti, ar kreiptis į minėtąjį 1 § teismą, ar, jį aplenkęs, kreiptis stačiai į Vyriausiąją Teisiamąją Komisiją, taigi aplenkęs bajorų, vietos teismus.

Be to, jau prasidėjusią bylą galima išimti iš 1 teismo instancijos (žemesniųjų teismų) del giminystės, šališkumo ir t.t., ir įrodžius tat, perduoti į Vyr. Teis. Komisiją.

Visas baudžiamąsias bylas sprendžia Prūsų Apygardos Teisiamoji Komisija, ištyrus Apygardos Komisaro padedama (Kreis-Justiz-Komissar).

Skundos del žemesniųjų teismų eina per Apygardos teisėją (Rat) į Vyr. Teis. Komisiją, bet į esmę jis nesikiša.

§ 11. Vyriausioji Teisiamoji Komisija, darydama instrukcijas bylose, eis taisyklėmis, nurodytomis Prūsų bylojimo įstatyme (Preuss. Allg. Gerichtsordnung), o sprendimai, nurodytieji § 7, eina lenkų įstatymais.

Kas nemoka vokiškai, gali rašyti į Vyriausiąsias Teisiamasias Komisijas lenkiškai ar lotyniškai. Sprendimai ir nutarimai bus skelbiami lenkų vertime.

Bylose gali stoti advokatai. Bet pridėta: „šitie teisės pagelbininkai turi laikytis nurodytosios tvarkos, būtent, laikytis padorumo ir kuklumo prieš teismus ir komisijas, to niekados neužmiršti, jų nurodymų ir pamokymų mielai klausyti ir vengti visokių rabulistinių suktybių, visokių šalių slėgimo ir visokių iškrypimų, kitaip gal būti atstatyti nuo praktikos, net nubausti“ [1].

§ 12. Teismuose turi būti vartojamas prūsų štempelinis popieris.

§ 13. Negalima kreiptis į svetimus teismus, nors tai būtų ir toj pačioj apygardoj, o tegali į savo teisiamąją komisiją.

Kas tat darys, už tai bus baudžiamas[2].

b. Instrukcijos turinys.

Plačiau ir smulkiau nagrinėja šiuos visus klausimus Instrukcija. Ji išleista tos pačios datos, išspausdinta, turi 51 §. Ji yra šitokio turinio:

aa. Lenkų teismai.

Jeigu yra kas užsilikę iš įsikūrusių lenkų teismų, tai tegali veikti kaipo I instancija (pilies, žemės, miestų).

Jie veikia senaisiais įstatymais, o jeigu iškriko, tai reikia atstatyti ir atgaivinti.

---

[1] „Nur müssten diese Rechtsbeistände sich in die vorgeschriebene Ordnung schicken; Anstand und Bescheidenheit vor den Gerichten und Komissionen niemals aus den Augen setzen, den Anweisungen und Belehrungen derselben willige Folge leisten, und sich aller rabulistischen Kunstgriffen, so wie aller Bedrückungen der Parteien und aller Praevaricationen gänzlich enthalten“.

[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 2 l. 75—80; *Mylius*, X. 1796 Nr. 25.

Jeigu anų vietoj įsikūrė Teisiamosios Komisijos, tai tų teismų nebegaivinti (§§ 1. 2, 3).

Iš viso bus įkurta 4 teisiamosios komisijos: Vilkaviškyj (Žemaičiai, Kauno, Prienų, Merkinės pav., Gardino pav. dalis, iki Gardino aukštumos), Baltstogėj — likusi Gardino pav. dalis, Bielsko pav. 3 ir 4 skiriamas Lenkų daliai (§ 5).

Komisijoj teisėjų bus 3—6, prie jų 1—2 notarų, 1—2 instigatoriu ar fiskalu, 2 teismo tarnu (Gerichtsboten) (§ 5).

Teisėjais bus tie, kur dabar yra ar buvo „pilyje" ar „žemėje". Jeigu jų perdaug, tai pasirenkama. Trūkstant darenkama iš kur kitur. Šitame darbe gali padėti Rūmų Komisarai, nes jie seniau sėdi, geriau pažįsta žmones.

Iš teisėjų reikalaujama, kad jie mokėtų lenkų teisę, būtų dori, neįtariami priešingumu Prūsų valdžiai. Taigi kas dalyvavo aktingai revoliucijoj, užėmė tenai vietas, tokių į teisėjus negalima leisti (§ 6).

Šitiems naujiems teismams pridera visos bylos, kurios priderėjo pilies ar žemės teismams, be jokio skirtumo, taip pat pakamarių bylos (del sienų), o nepridera baudžiamosios, jos pridera Prūsų teismams (§ 7).

Prižiūrint Prūsų komisarui, teismai susidaro ir pradeda veikti. Jie patys išsirenka prezidentą, išsidirba ordinaciją, bet ją turi įteikti Vyriausiajai Teisiamajai Komisijai patvirtinti (§ 8).

Ordinacijos nurodo, kaip ir kada sėdės teismai (sesijos), kokia tvarka ir t.t.

Prūsų Vyriausiosios Teisiam. Komisijos turi daboti, kad rakai būtų nustatyti, nesitenkintų neribotais šaukimais (pozew) ir „manifestais" (§ 9).

Teismas veda bylą ir sprendžia vadovaudamasis lenkų įstatymais. Iš įstatymų tik tokie tegalioja, kuriuos pripažino Gardino seimas. O kai del konstitucinio seimo įstatymų, tai apie jų galią bus nurodyta vėliau, skyrium (§ 10).

Posėdžiui vedamas žurnalas. Sesijai pasibaigus įteikiama jisai Vyr. Teis. Komisijai (§ 11).

Raštų kalba — lenkų ir lotynų (§ 12).

Iš anksto nustatomi mokesčiai. Iš surinktųjų pinigų apmokami žemesnieji valdininkai, o jau iš likusiųjų teisėjai (§ 13).

Buvusios prie pilies ir žemės teismų raštinės, kurios gamino „kontraktus" ir „savo valios jurisdikcijos aktus" (actus voluntariae jurisdictionis), jeigu iškriko, reikia atgaivinti.

Bet padaryta iš to išimtys:

1) pilies teismas registruoja privatinius dalykus, ne valstybės, ne politikos. Kas padaryta prieš tai — naikinama, o valdininkai bus baudžiami;

2) pirkimų ir transakcijų del nekilnojamo turto nuosavybės perleidimo be žinios Vyr. Teis. Komisijos negalima įnešti;

3) be jos žinios negalima įrašyti užtrauktųjų skolų (§ 14).

Teismuose ir raštinėse reikia vartoti prūsų štempelinis popieris (§ 15).

bb. Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos.

Kur yra lenkų teismas, turi būti ten pat greta įkurta Prūsų komisija (§ 16).

Į tą komisiją įeina 6 žmonės: komisaras (tarėjas — Justizrat), asesorius, protokolistas, raštininkas, vertėjas, 2 tarnu ir 2 kalinių sargu (§ 17).

Jiems nustatyta alga su įvairiu dienos atlyginimu (§ 18).

Komisijos darbas: 1) ji prižiūri lenkų teismus, 2) priima ir svarsto skundas del jų elgimosi ir nutarimų, 3) paruošia apeliacijas del šitų teismų sprendimų, 4) priruošia bylas, kurios pridera Vyriausiai Teis. Komisijai I instancijoj, 5) paruošia baudžiamąją bylą savo apygardoje, 6) Vyriausios Komisijos nurodymais ruošia medžiagą būsimam, tikram teisingumo sutvarkymui (§ 19).

Komisaras (Justizrat) žiūri tvarkos, teisėtumo, dabоja teisėjus, esti sesijose, bet į s p r e n d i m ą nesikiša, tai teisėjų darbas (§ 20, 19).

Taip pat jisai ar asesorius prižiūri ypatinguosius teismus, jeigu jie yra (§ 21).

Vyriausioji Teisiamoji Komisija visus savo pranešimus lenkų teismui ir raštinei įduoda per Apygardos Teisiamąją Komisiją (§ 22).

Komisaras, skundą ištyręs, siunčia Vyriausiajai Komisijai. Jisai paprastai jos nesprendžia, bet jeigu laukti negalima, tai turi padaryti savo reikalingus žygius (§ 23).

Apeliacijų instrukcijoj turi elgtis Prūsų Bylojimo įstatymu, ypatingai vadovautis bendrais 1780. XII. 18 reskripto dėsniais.

Specialiai turi laikytis: gavęs aktus, turi nustatyti, kokia skunda, koks skundėjas, ką pripažino, kas bėra ginčijama, kokie faktai padėti pamatan, kas ten ginčijama, ką pripažino teisėjas, kur skundžiasi ir t.t.

Instruentas, susipažinęs su byla, turi paklausti apelianto, kuo parems savo skundą, ar turi naujų faktų, gal teisėjas ką praleido ir t.t.

Paskui jis klausia apskųstojo (apeliato), kaip tat nurodyta Allg. Gerichtsordnung, ar nustatyta „status causae et controversiae", paskui bus matyti: 1) ar žiūrėti naujų įrodymų, 2) ar pritaikyti įstatymą prie fakto, 3) ar ginčijamas teisės klausimas.

Visa tat suteikiama Vyriausiajai Komisijai. Jeigu neaiškus sprendimas, kas būna lenkų teismuose, tai Vyriausioji Komisija sprendžia bylą kaipo pirmojoj instancijoj, o jeigu tat yra apeliacija, tai kaipo apeliaciją (§ 24, 19).

Jeigu Vyriaus. Komisija sprendžia bylą pirmojoj instancijoj, tai reikia jai elgtis vaduojantis Allg. Gerichtsordnung (§ 25, 19).

Priruošiant bylą apeliacinę arba pirmosios instancijos (§ 19, 3-4), vartojama lenkų ar lotynų kalba, jeigu šalys nemoka vokiškai. Aktai ir nutarimai rašomi vokiškai.

Vartojant lenkų kalbą reikią prisilaikyti taisyklių, išleistų Pietų Prūsams (publik. 1795. XI. 16 § 1 3—5) (§ 26).

Šalys gali ateiti su advokatais ar palestrantais. Bet teisme reikia juos pridaboti, nereikia jiems leisti šaukti, rėkauti, koliotis, įžeisti priešingą pusę, iš jų reikia reikalauti tikslumo, aiškumo, neleisti tuščių deklamacijų, del šito reikia jiems daryti pastabas. Jeigu negelbsti, tai pranešti Vyriausiajai Komisijai, kad tokius žalingus subjektus pašalintų nuo dalyvavimo teisme ar atstovavimo.

Jeigu instrukcija iš fakto pataisoma, tai advokatas gali žodžiu laikyti savo plaidoyers, į protokolą įrašoma lenkiškai ir išverčiama (§ 27).

Lenkų dokumentai verčiami vokiškai. Liudininkų parodymai užrašomi dviem kalbom (šituo atveju veikia išleistasis Pietų Prūsams Reguliatyvis Reskriptas) (§ 28).

Ten, kur patys bylininkai trumpai yra rašę bylos medžiagą, tai ir instrukcija turi būti trumpa (§ 29).

Kadangi ir vyriausiojoj instancijoj bus vartojami lenkų įstatymai, tai instrukcijos bylojimo daly nurodoma, jog reikia laikytis to ar kito teisės dėsnio, instruentas turi ištirti, ar tai teisinga. Jeigu nurodo kokią konstituciją, tai reikia gauti tikrą jos tekstą ir išvertus pridėti, jeigu šalis nurodo į įprotį, paprastą darymą (observatio), tai reikia ar pristatyti liudymus apie tat iš žinomų ir patikimų lenkų teisės mokslininkų, arba nurodyti teisės žinovų vardus, kuriuos galima paklausti kaipo liudininkus (§ 30).

Nors Apygardos Komisijoms pridera instrukcijos naujose ir apeliacijos bylose, bet Vyr. Komisija gali kiekvieną bylą savo nuožiūra sau pasiimti ar pavesti kitam komisarui (§ 31).

B a u d ž i a m o s bylos sprendžiamos tik P r ū s ų įstatymais (§ 19). Dalis nurodymų yra Reglamente, išleistame apie „Inquisitores Publici", bus paskelbta (§ 32).

Komisijos privalo (§ 19) rinkti žinias apie gyventojų skaičių, miestų teismus esamus ir buvusius (§ 33).

cc. Vyriausioji arba Regentijos Komisija. (Haupt-oder Regierungs-Komission).

Jos būstinė Baltstogėje.

Į ją įeina: 1) prezidentas, 2) direktorius, 3) keli tarėjai (Rat'ai) ir asesoriai.

Prie jos yra raštinė (§ 34).

Jos uždavinys: a) vesti visą teisingumo darbą visoj provincijoj, b) prižiūrėti viršenybės, karaliaus ir dvasinių dalykų, c) teisti tam tikrais atsitikimais, d) priruošti tikrąją teismų organizaciją (§ 35).

Šitoji komisija vadinas: Königlich Preussische Haupt Justiz-Komission. Atlikus gyventojams valdinių priesaiką, ji, kaipo šalies Teisingumo Kollegija (Landes-Justiz-Kollegium), leidžia įsakymus karaliaus vardu (§ 36).

Prižiūri žemesnius teismus šituo būdu. Lenkų teismai pridera jai tarpiškai, Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos tiesioginai (36a, 37).

Prižiūrėdama savo valios jurisdikcijos aktus, turi daboti, kad nebūtų karaliui skriaudos (38).

Ten, kur patys bylininkai trumpai yra rašę bylos medžiagą, tai ir instrukcija turi būti trumpa (§ 29).

Kadangi ir vyriausiojoj instancijoj bus vartojami lenkų įstatymai, tai instrukcijos bylojimo daly nurodoma, jog reikia laikytis to ar kito teisės dėsnio, instruentas turi ištirti, ar tai teisinga. Jeigu nurodo kokią konstituciją, tai reikia gauti tikrą jos tekstą ir išvertus pridėti, jeigu šalis nurodo į įprotį, paprastą darymą (observatio), tai reikia ar pristatyti liudymus apie tat iš žinomų ir patikimų lenkų teisės mokslininkų, arba nurodyti teisės žinovų vardus, kuriuos galima paklausti kaipo liudininkus (§ 30).

Nors Apygardos Komisijoms pridera instrukcijos naujose ir apeliacijos bylose, bet Vyr. Komisija gali kiekvieną bylą savo nuožiūra sau pasiimti ar pavesti kitam komisarui (§ 31).

B a u d ž i a m o s bylos sprendžiamos tik P r ū s ų įstatymais (§ 19). Dalis nurodymų yra Reglamente, išleistame apie „Inquisitores Publici", bus paskelbta (§ 32).

Komisijos privalo (§ 19) rinkti žinias apie gyventojų skaičių, miestų teismus esamus ir buvusius (§ 33).

cc. Vyriausioji arba Regentijos Komisija.
(Haupt-oder Regierungs-Komission).

Jos būstinė Baltstogėje.

Į ją įeina: 1) prezidentas, 2) direktorius, 3) keli tarėjai (Rat'ai) ir asesoriai.

Prie jos yra raštinė (§ 34).

Jos uždavinys: a) vesti visą teisingumo darbą visoj provincijoj, b) prižiūrėti viršenybės, karaliaus ir dvasinių dalykų, c) teisti tam tikrais atsitikimais, d) priruošti tikrąją teismų organizaciją (§ 35).

Šitoji komisija vadinas: Königlich Preussische Haupt Justiz-Komission. Atlikus gyventojams valdinių priesaiką, ji, kaipo šalies Teisingumo Kollegija (Landes-Justiz-Kollegium), leidžia įsakymus karaliaus vardu (§ 36).

Prižiūri žemesnius teismus šituo būdu. Lenkų teismai pridera jai tarpiškai, Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos tiesioginai (36a, 37).

Prižiūrėdama savo valios jurisdikcijos aktus, turi daboti, kad nebūtų karaliui skriaudos (38).

Instrukcijos gale pridėti planai apie ateitį.

Tuo tarpu manoma taip padaryti: a) visą Panemunę iki Gardino priskirti prie Įsruties Kiemo Teismo Departamento. b) kita dalis, ne visa, sudarys atskirą savo teisiamąjį departamentą, c) visur bus įsteigtos apygardos teisiamosios komisijos, kaip tat yra Rytų, Vakarų, Pietų Prūsuose, d) bus įsteigti „inkvizitoriai“, Šlezijos būdu įkurti, jų plotas didesnis, negu apygardų komisijų; e) miestai palaiko savo justiciją, jeigu turėjo; magistratai pasilieka renkami; tik pirmąjį sykį paskirs karalius; f) jeigu vienas miestas neišlaiko vieno teisėjo, tai keli tokie miestai sudedami į vieną, kaip tat yra Rytų ir Vakarų Prūsuose;

g) karaliaus ir dvasinių dvarų teismai sutraukiami į domėnų valsčiaus teismus (Domainen-Justiz-Amt);

h) bajorai palaiko savo patrimoninius (ant baudžiauninkų) teismus, bet juose turi teisti įstatymais išmanantieji ir priimtieji teisėjai;

i) rūpintis kalėjimais, ko Lenkuose nebuvo;

k) ginčai del ressortų santykių kompetencijos ir nuo to pareinantieji „fora specialia causae“ eis Rytų Prūsų būdu (§ 46).

Pirmiau globos teismų nebuvo. Tai Vyriausioji Komisija gali nesikišti.

Bet jeigu būtų reikalas su mažamečiu, motina ar giminės paprašytų, tai reikia tokia globa įkurti, remiantis Prūsų Žemės Teisynu (Landrecht) (§ 47).

Apie ipotekas bus vėliau išspręsta (§ 48).

Visuose teismuose, taigi ir lenkų, reikia vartoti Prūsų štempelinį popierį. Bet už nevartojimą dar nebaudžiama, tik teismo pakeičiama; bylojimo išlaidų dar neimama. Bet už kai ką reikia imti, remiantis Pietų Prūsų pavyzdžiu, įsak. 1795. XII. 19.

Šitoji instrukcija laikinė[1].

C. Kritika ir svarstymas.

Kritika. Schrötteris, gavęs šituodu raštu, skelbimą ir instrukciją, nurodo esamas ten, jo nuomone, kliaudis. Nurodymų yra politinių ar įstatymų technikos.

[1] *GSA*. Tit. 191 Nr. 2 l. 46—53; *Mylius* X. 1796 Nr. 26.

Jau buvo minėta, jog jis tyčia vengiąs žodžio „lenkiškas, lenkas", nes nesą reikalo priminti žuvusią Lenkiją, ji turinti išnykti.

Žiūrint teismų organizacijos, reikėtų įsteigti 4 komisijas:

1) Žemaičių, Trakų vaiv., linija Augustavas-Gardinas,

2) likusioji Gardino pav. dalis, į žiemius nuo Bugo (Palenkės vaiv.), Bielsko žemė, dalis Dargukaino-Melniko žemių.

3) ir 4) lenkų žemėms — Vizna, Lomža ir t. t.

Taip pat negali sutikti su kai kurių konstitucijų įvertinimu; nes ten buvo ir gerų įstatymų.[1]

Yra klaidų: pav., Lietuvos Tribunolas buvo Vilniuje.

Vieton „lenkų" reikėtų rašyti ikišiolinis („bisherig").[2]

D. Atmainos laikinėj santvarkoj.

Atmainos po priesaikos. Apsvarstymas Berlyne, vietos kritika, politikos motyvai liepė šį tą keisti ką tik išėjusiame įstatyme.

Jau yra tų atmainų 1796. VII. 3 karaliaus skelbime, pavadintame Patentu, apie teismų sutvarkymą pavietuose, esamuose prie Rytų Prūsų tarp Nemuno ir Bugo, Narvos ir Vyslos („Patent wegen Einrichtung des Justizwesens in den Ostpreussen gelegten neuen Districten zwischen dem Niemen und Bug, der Narew und Weichsel").

Tenai žadama organizuoti teisingumą; tekste „lenkų" vardo nebėra, bet del vietos ypatybių vis delto reikią Prūsų įstatymus modifikuoti, pritaikinti.

Tuo reikalu darbas atlikti pavesta didž. kancleriui ir teisingumo viršininkui v. Goldbeckui.

Ką jis padarysiąs, jis ar jo įstaigos, karaliaus vardu, karalius prisakė klausyti[3].

Laikinųjų įst. 1796. III. 31. įtaka. Prūsų vyriausybė norėjo šalinti vietos bajorų teismus, tik ėjo prie to pamaži. Bylininkams paliko electionem fori, t. r. teisę pasirinkti ar savo teisiamąją komisiją, ar kreiptis stačiai į prūsų teismą — į Vyr. Teis. Komisiją. Pasirodo, jog daugelis kreipėsi sta-

---

[1] Apie tat buvo minėta aukščiau.
[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 2 l. 62—66, 75—80.
[3] *GSA*. Tit. 191 Nr. 2 l. 84.

čiai į ją. Vyr. Komisijoj darbų išaugo tiek daug, jog ji per pusę metų turėjo prašyti duoti jai daugiau teisėjų. Del to buvo visai lengva eiti prie teisiamųjų komisijų panaikinimo.[1]

3.

Nuolatinių teismų santvarkos ruošimas.

Darbų planas. Veikusieji teismai, paremti 1796. III. 31 d. įstatymu, buvo įvesti laikinai, kas berods buvo paskelbta. O darbas del nuolatinių teismų sutvarkymo ėjo toliau, nesiliaudamas, nes anie buvo sudaryti ant greitųjų.

Reformos reikalu turėjo rūpintis dvi žinybi, kurioms vadovavo: teisingumo ministeris did. kancleris Goldbeckas ir provinc. minist. Schrötteris, kurio žinioj buvo Rytų Prūsai — senieji ir naujieji.

Goldbeckas pirmas grįžta prie to ir rašo į Schrötterį 1797. I. 5, siūlydamas pradėti šitą darbą; abiejų darbai susiduria. abiejų departamentai kits kitą liečia, todel bene geriausia būtų taip padarius: abudu pasiųsią iš savo tarpo tarėjus (Rat'us) iš atitinkamų departamentų, jie viską tuo reikalu išaiškinsią. prirengsią, tuomet juodu galėtų išdirbtąjį sumanymą patiekti karaliui užtvirtinti.

Goldbeckas iš savo pusės pasiūlė Svarez'ą, garsųjį teisininką.

Schrötteris sutiko su tuo sumanymu ir iš savo pusės pasiūlė v. Knoblochą ir v. Salis'ą[2].

Žinovų posėdis. Pirmas abiejų pusių žinovų posėdis įvyko 1797. I. 10. Iš jo protokolo matyti, kaip ėjo darbas, kuriomis mintimis jie vadovavos.

Teisingumo Departamento atstovas (Svarez) išdėstė savo nuomonę šituo klausimu. Jo pradai buvo šitokie:

a) N. Rytų Prūsai — yra atskiras vienetas, del to jų negalima nei jungti nei kombinuoti su kitomis provincijomis, nei ištisai nei dalimis.

---

[1] *Holsche*, I. 282—3.
[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 5 l. 1.

b) Tie Pietų Prūsų pavietai, kurie yra iš dešinės Vyslos pusės, teisingumo reikalais turi priklausyti N. R. Prūsams.[1]

Šitas pasiūlymas buvo priimtas. Vadovauja visam priruošiamam darbui Svarez'as. Dabar prasidėjo nagrinėjimas smulkmenų.

1) atsižiūrint asmenų ir ploto didumo reikėtų įsteigti 2 Vyriausieji Teismo Kolegiji (Landes-Justiz Kollegium).

Su tuo sutinka Finansų Departamento atstovai, nes ir pas juos yra sumanymas įsteigti 2 Karo-Ūkio Rūmai (Kriegs und Domainen Kammern); vieni Plocke, kiti Baltstogėj ar kur kitur. Siena tarp jų eitų iki Omulevo-Bugo.

Taigi su tuo sutinka visi dalyviai, nes reikia kad ir teismai (Justiz-Kolegijos) būtų tose pačiose vietose, kaip ir administracijos įstaigos.

2) Kai del įkūrimo laiko, tai Finansų Departamento atstovai taria, jog iki šių metų Trejybės šventės (Trinitatis) tie Rūmai jau bus įsteigti.

3) Del sąstato. Teis. Depart. atstovas pranešė, jog visuose N. Rytų Prūsuose (pridėjus prie jų kelis P. Prūsų pavietus) yra dabar 9 apygardos Teisiam. Komisijos (Kreis-Justiz-Komis.). Paaiškėjo, kad jų apyrubės perdidelės, kartais yra 10 mylių tolumo, reikėtų padaryti: N. Rytų Prūsuose — 11-12 teismų, Pietų Prūsuose — 18, o inkvizitoriatų Pietų Prūsams — 10, N. Rytų Prūsams bent 6.[2] Dabar tenai tėra 3: du veikia Baltstogėj ir Pultuske, o trečias dabar steigiamas Lietuvių daly".[3] Sulyginus su Pietų Prūsais, reikėtų N. R. Prūsuose bent 6 inkvizitoriatų.

Pačias kolegijas reikėtų padalinti į 2 senatu kiekvieną, nes su aktų ir apeliatorijos siuntinėjimu bus daug darbo ir painiavų. Pietų Prūsai apsieina, o N. Rytų Prūsams išeina bylų 31.835 ir 11.190.

Fin. Departamento atstovai sutinka.

[1] „Bei der heutigen Conferenz erklärte zuförderst Deputatus des Justiz-Departaments wie er als eine nicht mehr zu bezweifelnde Prämisse betrachtet:

Dass die Provinz Neu-Ost-Preussen in Rücksicht auf die Justizverwaltung als ein für sich bestehendes Ganzes angesehen und mit anderen benachbarten Provinzen weder ganz noch zum Teil combiniert werden sollte; ferner:

Dass die ehemaligen südpreussische Kreise am rechten Weichsel Ufer in Rücksicht der Justizpflege zu Neu-Ost-Preussen gehören sollen". (ib.)

[2] kiekviename inkvizitoriate 1 inkvizitorius, 1 asesorius Beisitzer), 1 akturius, keli kalėjimo sargai.

[3] „ein drittes welches eben im Litauischen errichtet wird".

4) Dėl abiejų vyriausiųjų žemės kolegijų (Teismo ir Rūmų) kompetencijos teisingumo atstovas davė tokį pasiūlymą (1797. I. 15 posėdy). Galima čionai dvejopai elgtis — dėti pamatan intermistinį reguliatyvą (1796. VIII 18 ir 27) ar jį pakeisti; pagal pirmąjį, visi karaliaus viršenybės ir dvasiniai dalykai, nors susiduria su teismu (Regentija), principialiter reikia pavesti Rūmams, šiaip visi justicijos dalykai ir procesai reikia atiduoti regentijai (teismui, Regierung).

Svarez buvo tos nuomonės, jog reikia padėti pamatan principium regulativum, šiai provincijai bus tat naudinga. Yra fisko (iždo) bylų, Rūmai (Kameros) turi ir be to darbo. Visos bylos, procesai turėtų priderėti teismui (Regierung), bet karaliaus viršenybės ir dvasiniai dalykai (Hoheits- u. Geistliche Sachen) palikti taip, kaip reikalauja intermistinis reguliatyvas.

Finansų Departamento atstovai atsakė: išėjęs įsakymas apie finansų organizaciją Pietų Prūsuose gal bus taikomas ir N. R. Prūsams. Paaiškindami jie nurodė, kaip ten įvesta: 1) Rūmams (Kammer) priklauso dvarininko valdžia visuose karaliaus ir jo valdomuose dvaruose mokesčiams rinkti; 2) jeigu eina ginčai apie viešas prievoles (Abgaben, mokesčius) ar samdos reikalavimus, tai Rūmai (Kamera) patys nutaria ir vykdo, palikdami skųstis teismui; 3) žemės policijos reikaluose, kurie yra skuboti, Rūmai gali daryti reikalingus, būtinus atitinkamus žygius ir imtis visų naudingų priemonių, 4) prasižengimuose finansų (regalių, druskos monopolio ir t.t.) reikalais prisako daryti pirmą sumarišką tardymą, bet galima skųstis. 5) byloje, einančioj teisme, kur yra suinteresuotas iždas, pranešama Rūmams, klausiama jų nuomonės; 6) net privatinėse bylose, kur kyla klausimai apie krašto įtaisymus, valstybės valdymą ir t.t., teismas turi prieš spręsdamas pasitarti, atsiklausti (pakonferuoti) Rūmų.

Visus karaliaus viršenybės (Hoheits Sachen) ir dvasinius dalykus reikia pavesti Rūmams, o tai, kas iš jų laikiniame reguliatyve pavesta teismams, reikia atimti.

Į tat atsakė Teisingumo Departamento atstovas. Jis nežino, kad darbų ir priklausomybės padalinimas tarp įstaigų (Ressortsreglement), veikiantis Pietų Prūsuose, ketinama ir čia įvesti, bet žino, kad karaliaus pasakyta, jog naujoj provincijoj įves tokius įstatymus, kokie yra ir Vakarų bei Rytų Prūsuose,

jeigu ir būtų organizuoti finansai Pietų Prūsų pavyzdžiu; dabar rūpi jiems justicijos reikalai, todel palaiko savo pasiūlymą.

Remiantis laikinuoju reguliatyvu, teismams (Regierung) pavesta dalykai, reikalaujantieji teisės mokėjimo, liečiantieji dvasinius dalykus, kunigus, jungtuves ir t.t., valdinybės, sienų, cenzūros ir t.t.

Jis palaiko savo pasiūlymą, bet gal būtų galima taip padalinti darbas: visas bylas pavesti teismui (Regierung), finansų klausimai — Rūmams, o maišyto turinio (mixtae qualitatis) — trečiajai kolegijai arba vienai iš tų dviejų sudarytajai.

Ginčai tarp teisingumo ir finansų atstovų eina ir kitame posėdyje (1797. I. 18). Finansų atstovai nesutinka nusileisti.

5) Rytojaus dieną (1797. I. 19) svarstomi kalėjimų klausimai. Čia sunkenybių ir nesutikimų nebuvo, darbas ėjo sklandžiai. Kalėjimai bus ten, kur yra inkvizitoriai. Visai provincijai reikia įsteigti vieną sunkųjį kalėjimą (Zucht- und Arbeitshaus).

6) Beveik nebuvo ginčų del žemesniųjų teismų skaičiaus.

7) Reikalas įsteigti ipotekas visų buvo atjaučiamas, nuspręsta, kad jos turi būti padarytos iki 1798. XII. 3.

8) Ta proga iškilo klausimas, jog reikės redaguoti provincijos teisyną, tai del to gali būti išlaidų, o jau pradėta svarstyti plačiau tas klausimas, tai kas padengs? Teisingumo Dep. atstovas randa, jog toks reikalas yra, reikėtų karaliui pasiūlyti išleisti atitinkamą ediktą, kuriame bus pasakyta, kokie įstatymai veikia N. Rytų Prūsuose[1].

Čionai reikėtų padaryti taip, kaip padarė 1794. III. 28 ediktas Pietų Prūsams, nors § 4 įneša „incertitudinem juris" (teisės netikrumą). Reikės surinkti tikrų žinių ir nustatyti, kokie yra skirtumai lenkų konstitucijose, pavyzdžiui, paveldėjimo, iki gyvos galvos, kraičio, dalies ir t.t. Tik į tuos dalykus tebus galima atsižiūrėti, šiaip turi būti vartojama „Allgemeines Landrecht".

---

[1] „wie es nötig sein werde S. Königl. Majestät ein Edict vorzulegen, welches die Gesetze wornach in der Provinz N. O. P. künftig verfahren und erkannt werden sollte näher bestimmen.

Tuomet bus aiški būklė. Teisybė, reikės atlyginti lenkų juristams, raštininkams, bet, tur būt, finansų departamentas duos lėšų.

Panašų klausimą iškėlė finansų departamento atstovas savo srityje. Jo nuomone, iždo, finansų reikaluose, valstybės ūkio srityje turi būti Prūsų įstatymai, į lenkų konstitucijas visai nereikia paisyti. O kituose dalykuose reikia į jas žiūrėti, jos veikia del to, kad karalius tat leidęs. Bet kokios jų veikia, reikia dar nustatyti. Nes ginčai, neaiškumai prasideda nuo 1788 m. Tas klausimas painesnis Pietų Prūsams, daug aiškesnis N. Rytų Prūsams. Visas tas žinias galima gauti iš Užsienių Reikalų Departamento.

9) Teisingumo Depart. atstovas siūlo įvairius ediktus, įsakymus, kaip antai: apie miestus, kalėjimus ir t.t., kurie jau yra paskelbti Pietų Prūsuose, tai jie reikėtų paskelbti ir N. Rytų Prūsuose, kaipo provincijos įstatymus.

1797. III. 1 žiūrėta Finansų Depart. atstovo atskiri raštai 3, 4, 5 ir 7 klausimais.

Dabar buvo pranešta, kad teismui (Regierung) nebus vietos Plocke, todel reikią prailginti jo buvimą Torunyje (Thorn). Teising. Depart. mano, kad bent teismo kolegijos įsitaisytų Plocke jau nuo VI. 1.

Finansų Depart. atstovas iškėlė pavadinimų klausimą; jam nepatinką tokie vardai, kaip „inkvizitoriatai" ir „fiskalai". Norint, kad nauji įstatymai geriau prigytų, reikią duoti žmoniški vardai. O šitie vardai nekenčiami. Tegu Teisingumo Departamentas išrasiąs tinkamesnius.

Teising. Depart. atstovas sutinka su tąja nuomone. Juk Vestfalijoj vadinamas „Baudžiamasis Teismas" (Criminalgericht), taigi ir čia galima būtų taip pavadinti[1].

Galų gale įstatymo sumanymas apdirbtas, išspausdintas ir išsiuntinėtas, galutinio pasirašymo data — 1797. IV. 23.

Resorto reglamentas. Tuo pačiu laiku buvo išleistas resorto reglamentas. Jisai nustato santykius tarp teismo ir rūmų, padalina tarp jų darbus. Tuo reikalu priruoštas tam tikras sumanymas. Išdirbtu buvo du tekstu. Goldbeckas siunčia juos Schrötteriui peržiūrėti (1797. II. 11). Paaiškinime

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 5 l. 4—22.

nurodo, jog čionai laikosi visai naujų pradų, kuriais Rūmai nesirūpiną justicijos dalykais.

Šlezijoj ir Pietų Prūsuose teismai (Regierung) iš dalies dalyvavo viršenybės ir dvasiniuose (Hoheits- u. Geistlichten) dalykuose, čionai N. R. Prūsų teismai nuo to atstatyti, del to ir neišskaitinėjo.

Schrötteris peržiūrėjo 1 ir 2 redakciją, padarė savo pastabą. Galų gale priimta ir pasiųsta vykdyti į Baltstogę[1].

4.

Teismas ir administracija.

A. Priruošiamasis darbas.

Reikalas atskirti teismą nuo administracijos. Minėta buvo, kad K.-Ū. Rūmams priderėjo ne tik administracija, bet ir teismas, kad jie turėjo savo teisiamas deputacijas[1].

Bet baigiantis XVIII amž. gyvenimo praktika rodė, kad toks darbų sutapimas kenkia valstybei ir darbui, ir jau pradedama reikalauti atskirti vieną nuo kito. Organizuojant teismą ir administraciją Pietų Prūsams (1793 m.), tuo žvilgsniu padaryta keletas žingsnių, teismams mažai beliko administracijos dalykų, vis delto visiško atskyrimo teismo nuo administracijos nepadaryta, nes buvo dar daug priešininkų. Tuo rūpinęsis did. kancleris Carmeris 1793 m. XI. 25 rašė: regalijų valdymas turi priderėti Rūmams, apie tat niekas neabejoja; bet kai eina ginčas tarp iždo ir privačiojo asmens del privilegijos aiškinimo. regalių naudojimo, Rūmai, būdami kaltintoju ar kaltinamuoju, negali būti ir teisėju: iždas, kuris rūpinasi turtų padidinimu, būtų savo reikale teisėju (judices in propria causa); todel tikisi, kad tai bus pašalinta.

Jo įpėdinis Goldbeckas buvo tos pačios nuomonės, tik ką nuolaidesnis. Jo žodžiais, iždas savo bylose galįs ir turįs būti šališkas, nes pats savo dalyku rūpinas, kitokiu būti negalįs, del to ir visuomenė turi pamato nepasitikėti Rūmų justicija.

Pavyko sumažinti Rūmų teismingumą Pietų Prūsuose: jau kai kurie iždo dalykai atiteko teismui. Taigi 1795. XII. 15 išleistame jiems reglamente buvo didelė pažanga.

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 5 l. 30—41, 82—9, 114—128. Žr. aukščiau pusl. 79-80

Tuo tarpu Prūsai gavo naujų valdų — Naujuosius Rytų Prūsus. Juos valdyti ir tvarkyti buvo pavesta did. kancleriui Goldbeckui teismo dalykuose ir Rytų Prūsų prezidentui Schrötteriui administracijos dalykuose.

Perimdami valdyti, jiedu buvo išleidę laikinąjį regulatyvą 1796. VIII. 18 ir 27, ir ketino išleisti vėliau atskirą resorto reglamentą.

Resorto reglamento priruošimas. Dirbo aukščiau minėtieji Svarez, Knobloch ir Salis. Pirmame posėdyje 1797. I. 15 Svarez'as išdėstė savo nuomonę ir puolė Rūmų justiciją. „Esant rūmų justicijai, negalima iš mažiau apsišvietusių šalių laukti pasitikėjimo teisėjų bešališkumu, kuris yra taip reikalingas teisėjams. Justiciarus camerae, kuris iždo vardu iškelia bylą, drauge turi pasiimti prie sprendimo teisėjo functiones, del to yra neišvengiamos įvairių priemonių affectio ad causam ir kollizijos. Be to, prityrimas moko, kad, turint Rūmams daugybę visokių reikalų, į teismo dalyką žiūrima kaip į antraeilį, del to negalima laukti greito ir tvarkingo šitų dalykų sprendimo".

Svarez'as nurodė, jog laikinasis regulatyvas 1796. VIII. 18 ir 27 pripažįsta šitą atskyrimą. Dabar reikia eiti tuo keliu iki galui.

Principe sutiko su tuo ir Schrötterio komisarai, tik nurodė kai kurias, jų nuomone, reikalingas išimtis.

Knoblochas ir Salis iškėlė tuomet reikalavimą, kad visi administraciniai dalykai, kurie iki šiol prigulėjo teismams (regentijoms), atitektų rūmams, tikėjosi, kad Svarez'as su tuo be ginčo sutiks. O ėjo kalbų apie administracijos darbų likučius, kurie dar liko regentijoms, — tai buvo bažnyčių ir mokyklų dalykai. Svarez'as abejojo del praktikos priežasčių, priminė nelemtąją Wöllner'io politiką. Rūmai, gavę tuos dalykus, lengvai klausys vyriausybės spaudimo, bus bažnytinės ir dvasinės reakcijos įnagiu, del to norėtų pavesti juos maišytai iš Rūmų ir Regentijos atstovų sudarytajai komisijai.

Čionai nepavyko susitarti, Schrötterio atstovai nenusileido, sutiko su jais ir pats Schrötteris.

Bažnyčios ir mokyklų dalykai turį prideręti rūmams, dar sutiktų įsteigti tam tikrą komisiją tiems dalykams, į kurią įeitų regentijos atstovai.

Schrötteris norėjo palikti rūmams teisę tuojau vykdyti visus savo reikalavimus, ar tai būtų kilę del mokesčių ar sutarčių, pav., iždo turto nuomos. Žinoma, galėtų apskųsti. Čionai abi pusi po tam tikrų nuolaidų susitarė.

Goldbeckas, siųsdamas Schrötteriui reglamento sumanymą 1797. II. 11, sako: „naujasis reglamentas išeina iš visai kitų, esu įsitikinęs, teisingesnių ir tikslesnių pradų, negu visi iki šiol buvusieji".[1]

Goldbeckas išsiuntinėjo sumanymą kitiems trims teisingumo ministeriams (Reck, Wöllner ir Thulemeyer).

Įteikdamas karaliui, Goldbeckas nurodinėjo, kad tauta visiškai pasitikinti teismais, naujasis sutvarkymas pagreitinsiąs jų darbą, teisingumą, pašalinsiąs vienašališką iždo interesų palaikymą.

Karalius pasirašė 1797. III. 3.[2] Dabar naujuoju įstatymu teismas atskirtas nuo administracijos.

Prancūzų ir Prūsų sistemų skirtingumas. Prancūzų revoliucija, paskelbdama 1789. VIII. 26. „Žmogaus teises", jų § 16 sako:

„Visuomenė, kurioj valdžių atskyrimas nėra pravestas, neturi jokios tvarkos".

Ir ji atskyrė justiciją nuo administracijos, bet tąja prasme, kad teismai ne tik neturi jokių administratinių funkcijų (išėmus pačių teismų administraciją), bet negali nei tarti, nei aiškinti administracijos aktų. Kiek vėliau tą pat pasakė dar aiškiau:

„Teismai negali jokiu būdu trukdyti administracijos darbų nei traukti atsakomybėn už jos veiksmus, kitaip bus baudžiami už valdžios piktnaudžiojimą" (įst. 1790. VII. 16/24, konst. 1791. IX. 3 persk. 5 str. 3).

Teismams pridera tik pilietiniai ginčai tarp privatinių asmenų ir baudžiamosios bylos, ir tik ypatingi ginčai tarp iždo ir valdinių pavesta teismams spręsti. Administracija ne tik atskirta nuo teismų, bet dargi visai išimta iš teismų teismingumo. Taigi asmuo neras teisme savo teisių apgynimo prieš

[1] *GSA.* Justizsachen 400 VI. fol. 5 (*Loening*, 105.)
[2] *Löning'as* sako, jog pasirašė 1797. V. 6, bet Cl. *Meyer* pataiso Löningo tvirtinimą: tat buvo III. 3.

administracijos prasižengimus. Administracijos įstaigos vienos sprendžia visus teisės ginčus del administracijos žygių.

Ir dabar vienoj Prūsų karalystės provincijoj, N. R. Prūsuose, atskirta justicija nuo administracijos, visas administracijos teismingumas pavestas teismų teismingumui.

Prieš kiekvieną administracijos aktą, kuriuo žmogus jaučiasi įžeistu savo teisėse, jis gali apsiskųsti teismams. Galima įteikti skundą ne tik privatiniuose ginčuose tarp jų ir iždo, bet ir tuomet, jeigu rūmai išleido įsakymą savo srityje, bet jisai sutinka pasipriešinimą ir yra tinkamas apskųsti. Žinoma, leidžia ginčyti, abejoti ir persvarstyti ne visus aktus: absoliutiškoji monarkija neleido abejoti del monarko teisių atstovauti valstybei viduje ir svetur, leisti įstatymus, įsakymus, suteikti ir naikinti privilegijas, dėti mokesčius ir t. t. (A. L. R. II 13 §§ 5—15, įvadas §§ 70—72 ir t.t.). Visais kitais atvejais, tenai nepažymėtais, valstybės iždo (fiscus) reikalais galima skųstis, ir tuos ginčus sprendžia teismai. Bet esant skubotam reikalui, esant pavojui del vilkinimo, rūmai gali savo įsakymą įvykdyti. Tuomet teismas nuspręs ne įsakymo panaikinimą, bet nuostolių atlyginimą.

Ginčai gali kilti tarp teismo ir administracijos, tai tam pašalinti yra šitoks kelias: iš pradžių tarp savęs susirašinėja, aiškindami kits kitam, toliau departamentas nurodo, pagaliau jurisdikcijos komisija išsprendžia.

Bendroji teismo tvarka, kuri buvo įvesta N. Rytų Prūsuose 1797. IV. 23 patentu, naujai sutvarkė niekingumo skundas. Ir čionai galų gale pašalinti administracijos organai.

Buvo bandymų ir praktikoj daryta, kad įsakymus naikindavo kiti administracijos organai ar teismai be ginčo savo reskriptais, tai 1804. VI. 11 karaliaus kabineto įsakymas tat panaikino. Jis sako: „Kadangi gali eiti prie pavojingo savivaliavimo, kurio aplamai negali būti teismo darbuose, jeigu nutarimai būtų naikinami vienais reskriptais, tai šito ateityje neturi būti".

Taigi pavyko galų gale pravesti tą pradą, kad administracijos veiksmai pridera teisinei teismų kontrolei, kiek tat galima įvykdyti absoliutinėj monarkijoj, apsaugota teismų nepriklausomybė, esant ginčams del kompetencijos. Šitie ginčai buvo pavesta galutinai spręsti nuolatinei teismo įstaigai, juris-

dikcijos komisijai, taigi visi teismų sprendimai, autoritetas ir pastovumas buvo užtikrinti.[1]

Kodel tai naujojoj provincijoj padaryta. Šita buvo pravesta naujojoj provincijoj, Naujuose Rytų Prūsuose, gyvenamoj svetimų, priešingų žmonių; del to tai ir buvo tinkamesnė vieta bandymams padaryti, pravesti reformai.

Jos pradėtojai išėjo iš bendrų, atitrauktų pradų, nė kiek nesirūpindami ir neturėdami galvoje, kad tai ypatinga, svetima šalis, savais įstatymais, įpročiais. Tarė, jog to reikalauja teisinė valstybės tvarka, ypatybių nė nepaisė, o vis delto gerai padarė.

Svarezui pavyko pravesti savo idėją, nesipriešino generaldirektorija, del šito susitarė Godbeckas ir Schrötteris. Svarezui mirus (1798. III), jiedu vykdė tą jo programą kitose provincijose.[2]

B. Darbo padalinimas tarp Rūmų ir Regentijos.

Drauge su pamatiniu įstatymu apie vyr. kolegijų įtaisymą tuo pačiu laiku išėjo reglamentas apie darbo padalinimą tarp dviejų vyriausybių N. Rytų Prūsų žemės kolegijų; spausdinta ten pat Baltstogėj dviem kalbom.

Šiam Ressorto Reglamentui paimta pamatan jau veikusis Pietų Prūsų. Bet jis suprastintas, „kiek to reikalauja dar visai laukinės, šiurkščios ir neapšviestos provincijos ypatybės ir reikalavimai"[2].

Reglamente kiaurai pravesta pamatinė mintis: teismas atskirtas nuo administracijos.

Naujųjų Rytų Prūsų viršūnėje stovi dvi kolegiji: Regentija ir Karo-Ūkio Rūmai, viena žiūri teismo, kita kitų krašto reikalų, taigi administracijos organas; vienos darbas atskirtas nuo kitos.

a. Regentija

Regentijai pridera:

1. visos teisingumo ir bylojimo (proceso) bylos plačiausia prasme, kur gali būti teisės ginčas, ir net toksai, kuris kitose provincijose pridera Karo - Ūkio Rūmams.

---

[1] *Löning*, 117—124.
[2] *Mylius*, X 1797 Nr. 18; *G. S. A.* Tit. 191. Nr 5, l. 114—128.
[3] *Public.* VII. 416.

2. visos baudžiamos bylos be išimties,

3. neginčo bylos, ypač ipotekos bajorų ar jiems lygių dvarų,

4. asmenų ir turto globa (globotini mažamečiai ir t.t.),

5. priežiūra visų teismų, net kartais dvasinių; gali pašalinti jų kliaudis, daryti ten revizijas,

6. ediktų ir įsakymų skelbimas teisingumo dalykuose.

Savo darbą regentijos atlieka ar pačios ar per žemesniuosius teismus (§§ 1—3).

b. Karo-Ūkio Rūmai.

Kas neatiduota regentijoms ar kitoms įstaigoms, pridera Karo-Ūkio Rūmams (Kriegs-u. Domainen Kammern, Wojenno-Ekonomiczne Kamery.)

Jiems pridera:

1. dalykai juris majestatis, šalies sienų, pilietybės, turto įgijimo, išėjimas, persikėlimas, ediktų ir įsakymų skelbimas, jeigu išeina iš Finansų Departamento; apie tat kits kitam praneša;

2. karo reikalai (kraustymai, įkvartiravimai, tarnybos, proviànto, magazinų, pastočių parūpinimas),

3. mokesčių rinkimas, jeigu nepavesta kam kitam,

4. visų regalijų valdymas,

5. domėnų ir jiems lygių dvasinių dvarų valdymas,

6. visi žemės policijos dalykai plačiąja prasme—medicinos, pavargėlių, amatų, cechų, pabrikų, prekybos ir tie, kurie kitose provincijose pridera policijai,

7. vyriausioji priežiūra bendruomenėms, gminoms, miestams, žydams,

8. visi katalikų, graikų, protestantų bažnyčių ir mokyklų reikalai.

Kunigai pridera Rūmams, nes karaliui pridera jus circa sarca, visuose pilietiniuose dalykuose jie pridera regentijoms.

Kunigų ir mokyklų reikalams yra įsteigtos prie Rūmų atskiros deputacijos. Rūmai spręs patys ar paves tat deputacijai, prie jos pristatytajai.

Regentija negali kištis į dalykus, nurodytus p. 4, 5 ir 6, o jeigu kas kreiptųsi, tai turi perduoti Karo - Ūkio Rūmams.

Jeigu del Karo - Ūkio Rūmų elgimosi ar įsakymo kiltų ginčas del teisės ar nurodoma priešingumas įstatymui, jei bus ginčas su fisku, tai jį sprendžia regentija, ant kurios galima ir toliau skųstis.

Bet neleistinos skundos: majestoto reikaluose, visų mokamų mokesčių ir t.t. Visa tat nurodyta „Allg. Landrecht": Įvadas §§ 70—72, 80, I dalis tit. XI §§ 4—11, II dalis tit. XIII § 5 ir t.t., II dalis tit. XIV §§ 78—84.

Šiaip galima skųstis visur, nors tai būtų ir iždas.

Bet ir iškilus ginčui, suirutėms išvengti, Rūmai gali vykdyti savo įsakymą, prisilaikydami šitokių taisyklių:

a) karaliaus ir jam pavestuose dvaruose žiūri, kad visi eitų savo pareigas, ima mokesčius, kaip ir dvarininkai, galima tat pavesti vykdyti ir dvaro valdytojui (Allg. LR. II tit. VII §§ 227 ir tol., § 469 ir tol., §§ 484—487);

b) jeigu eina ginčas del v i e š ų j ų mokesčių, ir tat tinka ginčui (Allg. LR d. II tit. XIV § 79), vis delto Rūmai gali juos paimti;

c) ištikus ginčui tarp iždo ir privatinio žmogaus del kontrakto (domėnai, regalija), o svarbu gauti pinigus, tai galima juos paimti aplamai apskaičius, tik paskui reikia galutinai atsiskaityti;

d) nesant ginčui del sutarties apie pristatymus kariuomenei, hidrotechnikos darbus (Wasserbauten) ir t. t., jei ginčo užtęsimas gali pakenkti iždui ir valstybei, gali tuoj išieškoti;

e) vietos policijos reikalu, jeigu ginčas jį tik pratęs ir jam pakenks, galima vykdyti, o nukentėjėlis gali gauti vėliau atlyginimą;

f) ir kitais, bet tik svarbiais atsitikimais.

Apie visus tuos reikalus sprendžia patys Rūmai. Bet Regentija, matydama tame priešingumą įstatymui, gali daryti nurodymų (remonstracijų), pranešti apie savo abejones Teisingumo Departamentui; o privatieji žmonės, kurie del to nukentėjo turtu ar garbe, gali teismo keliu bylinėtis su jais Regentijoj.

Už visus prasižengimus tose srityse, kurios pridera žinoti Rūmams (finansų, policijos, mokesčių nusukimas ir t.t.), jie patys traukia atsakomybėn, trumpai išklausinėja, daro rezoliuciją, bet apskųstasis gali reikalauti Regentijos sprendimo. Tas pats esti ir akcizo reikalais.

Rūmams pridera drausminės bylos ant visų jų valdininkų, gali dėti drausmės baudas (Ordnungsstrafen), Regentija į tat nesikiša.

Del valdininkų atstatymo veikia Allg. LR. dalis II tit. X §§ 98—102.

Bet jeigu būtų nusidėjimų, tai tardo ir baudžia Regentija.

Išieškojimas nuostolių už tarnybinius jų prasižengimus, taip pat „Injurien-Sachen", tarnyboj ar netarnyboj padarytos, pridera tyrinėti ir spręsti Regentijai.

Minėtiems tikslams pasiekti Rūmai gali duoti įsakymą Regentijos organams, ir atvirkščiai, Regentija savo srityj duoda įsakymus Rūmų organams tam tikroj formoj.[1]

Rūmams vedant bylą Regentijoj, prireikus ji gali pastatyti žinovų, deputatų, atsiklausti Rūmų nuomonės.

Ginče tarp privatinių žmonių, esant neaiškumams, jeigu tat gali turėti įtakos krašto ūkio reikalams, Regentija turi pasiklausti Rūmų nuomonės, bet byloj jos nuomonė yra „votum consultativum", taigi Regentijos neriša.

Savo ranga abi kolegiji yra lygi.

Taigi teismai pridera Regentijoms, kiti krašto reikalai Rūmams, negalima daryti analogijų su kitų provincijų reglamentais. Jeigu būtų neaiškumų, netgi konfliktų tarp kolegijų, ar jų pačių viduje atsirastų neaiškumų, reikia kreiptis į „Immediat-Jurisdictions-Comission".[2]

[1] Baltstogės Dep. neteko rasti tarp tų aktų, kur aš dirbau, nurodymų į įvykusį konfliktą, bet Plocko Dep. buvo.

Plocko Kreis-Justiz-Komission atsisakė išpildyti Karo Ūkio Rūmų įsakymą, dargi po to atsakė gana šiurkščiai.

Užtat ją pabarė, Kreis-Justiz Rat'ui Schulz'ui nurodė, jog jis perkarštas, jeigu taip elgsis toliau, bus nubaustas.

(Goldbeckas rašo 1797. XI 9 į N. R. Pr. Regentiją Torunyje. *G S A*. Tit. 191 Nr. 5 l. 166—167.)

[2] *ten pat*, l. 114—128.

5.

Nuolatinė teismų santvarka.

Įstatymas. Patentas apie naujus teismus pasirašytas 1797. IV. 23 ir paskelbtas. Išėjo iš spaudos dviem kalbom — vokiečių ir lenkų.[1]

Pasirašė karalius ir did. kancleris v. Goldbeck'as.

Politiniai Schrötterio nurodymai padarė savo: jau nėra tenai „lenkų" vardo; čia padaryta taip, kaip siūlė Schrötteris.

Šituo patentu ir kitais vėlesniais teismų santvarka įgijo pastovią formą, ir vėliau pamatinių pakeitimų niekas jau nebedarė. Sutvarkė tačiau teismus aukštesniajam klodui, o kitiems klodams, žemesniems, gausingesniems, tą darbą buvo pradėję, bet taip ir neužbaigė.

Įsteigiami šitokie teismai ir prie jų pagelbinės įstaigos, einant šiais pradais:

a) yra 2 Vyriausi teisiami kolegiji (Landes-Justiz-Collegien), vadinami r e g e n t i j o m i s (vok. R e g i e r u n g, lenk. r e g e n c y a) — tiesioginei aukštajai jurisdikcijai daryti ir kitiems teismams prižiūrėti. Jų žinioj yra padedamieji organai: b) teisiamosios komisijos ir c) inkvizitoriatai.

d) Žemesnieji teismai — p a v i e t ų t e i s m a i (Kreisgerichte — sądy cyrkułowe).

e) Dvasiniai teismai palikti senieji, bet kitaip sutvarkyti.

f) Nors dar palikta, bet naikinami pamažu čiabuvių savieji teismai.

Greta šitų paprastųjų teismų yra keletas policinių teismų, atskirais įstatymais sudarytų, bet nevisuomet tat aiškiu planu pravesta.

---

[1] Patent wegen Einrichtung des Justizwesens in den unter der Regierung der Provinz Neu-Ost-Preussen begriffenen Districten von Litauen, Podlachien, Masovien, Plock und Dobrzyn am rechten Ufer der Weichsel. De dato Berlin den 23-sten April 1797.

Patent względem urządzenia Dzieła justicyi w powiatach Litewskich, Podlaskich, Mazowieckich, Płockich i Dobrzynskich na prawej stronie Wisły pod imieniem Prus Nowo Wschodnich będących.

Datowany w Berlinie dnia 23-go kwietnia 1797 roku.

W Białym Stoku, z drukarniji Jana Jakuba Daniela Kantera Jego Królewskiej Mości Nowo Wschodnich Pruss Nadwornego Drukarza.

A. Teismai.

a. Regentijos.

Regentija tai pamatinis, normalus teismas.

Skaičius. Visoj provincijoj yra dvi regentiji:

a) Baltstogėj, kuri tenai jau veikė ir buvo pasidarius iš vyriausiosios komisijos.

b) Plocke, kuri tuo tarpu veikia Torunyj.

Į Baltstogės regentijos plotą įeina visi Lietuvos ir Palenkės pavietai, Mozūrų dalis, o kiti į Plocko apygardą.

Teismingumas. Regentijai pridera: a) tiesioginė jurisdikcija pilietinėse ir baudžiamose bylose, prižiūrėti globos, ir b) iš dalies prižiūrėti kitus teismus.

Tiesioginei regentijos jurisdikcijai pridera aplamai asmenys ir daiktai, nurodytieji 2 t. 1 d. „Allg. Gerichtsordnung", o ypatingai šie:

a) visi bajorai, išėmus karo tarnyboj esančius, nes jie pridera karo teismui;

b) visi karaliaus pilietiniai (civiliai) tarnautojai ar apdovanotieji titulais ir pažymėjimais („charakteriais");

c) visi vyresnieji ir žemesnieji visų tikybų kunigai.

Tai pačiai regentijai pridera visos tų asmenų ginčo ir neginčo bylos, be skirtumo, tuose dalykuose globos bylos (tenai nurodyta išimtis, kaip antai: Consumptionssteuer).

Regentijos teismingumui pridera bylos del dvarų, priklausančių bajorams ar kito luomo žmonėms, jeigu dvaras duotas bajoro teisėmis, karaliui, kunigams, jeigu tat gali būti teismo objektu (Justizverwaltung).

Joms pridera visos baudžiamosios bylos, išėmus tas, kurios paliktos miestų ir patrimoniniams teismams.

Regentija prižiūri žemesniuosius ir dvasinius teismus ir dar aukščiau minėtuosius miestų ir patrimoninius.

Regentija gali leisti įsakymus karaliaus vardu, kaip toji teisė priderėjo senųjų provincijų Ober-Landes-Justiz-Kollegijoms; ji išsprendžia skundas, duodamas karaliaus vardu. Jos sprendimai turi tokią pat galią, kaip ir paties karaliaus būtų.

Leidžiama kartais skųstis tais įsakymais ar nutarimais tik Teisingumo Departamentui ar pačiam karaliui.

Regentija vaduojas „Allg. Gerichtsordnung“ ir kitais išleistaisiais įstatymais.

Visur vartojama vokiečių kalba.

Palengvinti gyventojams padaryta ištrauka iš „Allg. GO“ lenkiškai, jau paimta vertėjų. Be to, prireikus bus daroma ir kitur lenkų ir lotynų vertimai bei ekstraktai.

Sąstatas. Baltstogėj buvo toks regentjos sąstatas: 1 prezidentas, 1 direktorius, 11 teisėjų (Räte — tarėjų), 1 mažamečių tarėjas (Pupillenrat). O referendarų skaičius gali būti įvairus.

Vidaus padalinimas. Kolegija padalinta į 2 senatu. I-am pridera I-sios instancijos bylos, II pridera apeliacijos bylos. I-jam pirmininkauja direktorius, II — prezidentas (iki 1800 m.).

Iš pradžių II senate tebuvo 3 teisėjai (tarėjai), nes darbo buvo nedaug, o I senate buvo 8 teisėjai (tarėjai)[1].

Vykdymas. Šitame įstatyme (1797. IV. 23) buvo palikta tuščių vietų, kurias reikėjo užpildyti bevykdant; jos palytėjo vietos padalinimų. Turėjo tat atlikti ir atliko vietos vyriausybė.

Vykdydama šitą patentą, Naujųjų Rytų Prūsų Regentijos komisija (Regierungs-Comission), kurios vardu Baltstogėje pasirašė v. Bayer, išleido 1797. V. 31 skelbimą dviem kalbom, vokiečių ir lenkų (publicandum, obwieszczenie), kuriame nustatė tiksliau sienas ir vietas.

Baltstogės regentijos departamentui pridera: visi Lietuvos, Palenkės (Podliachijos) pavietai, o Mozūrų — Kolno, Zambrowo, Lomžos, Viznos, Wąsocko, Radylavo sritys; jame yra 10 pavietų: Lomžos, Gonionio, Dargukaino, Suražo, Baltstogės, Bielsko, Dombravos, Vygrių, Kalvarijos, Mariampolės[1].

Nuo regentijos pareina kelios pagelbinės įstaigos, būtent: a) kelios pavietų teisiamosios komisijos ir b) inkvizitoriatai (§§ 1—13).

b. Teisiamosios pavietų komisijos.

TPK. veikia reglamentu, išleistuoju Rytų ir Vakarų Prūsams 1781. XII. 3.

Jos yra tik pagelbinės regentijos įstaigos, tik kaikur savarankiškai dirba tiesioginį teismo darbą.

Tai nėra teisėjai, o tik „deputati perpetui“ (nuolatiniai deputatai), kaip pas romėnus „judices pedanei“.

---

[1] *Holsche,* I 301—4.

Jos apžiūri vietoje, duoda patarimus, pildo regentijos įsakymus ir tt.

Paprastas jų darbas—priimti šalių skundas, jeigu kas kreipiasi ar vyriausybė įsako[1]. Kartais atlieka teismo darbą, jeigu bylos yra mažos ar gaišti negalima.

Jų žinion įeina:

a) išpildyti visa, ką joms paves regentija,

b) pagaminti byloj instrukciją (referatą), kurio negalėjo padaryti pati kolegija del dalyko ypatingumo, tolumo šalims,

c) atlikti neginčo bylas ir pristatyti regentijai,

d) prižiūrėti žemesnius teismus,

e) bylos eigai pagreitinti priimti skundas, instrukcijas („wywód sprawy"),

f) spręsti mažesnėse bylose iki 50 dol., taip pat bylose apie posesiją (valdymą),

g) atstatyti valdymą (Spoliensachen, sprawy ekspulsyjne), jeigu varu ką išvarė, bylos apie skolas, paremtos raštu ir neginčijamos, kuriose šeimininkas teprašo palaukti mokėjimo ar išdalinti.

Skundėjas gali kreiptis į teisiamąją pavieto komisiją (§ 14).

Komisijoms duota teisė spręsti kai kuriais skubotais atsitikimais, jeigu skundėjas spiria, o mažai kas tedaroma.

Sąstatas. Joje yra: 1 komisaras (Kreis-Justiz Rat), 1 asesorius, 1 vertėjas, 1 raštininkas, 1 teismo tarnas, 1 tekūnas ar vykdytojas (Landreiter).

Vieta ir plotas. Vykdydama šitą įstatymą (1797. IV. 23) vietos vyriausybė nustatė teisiamoms komisijoms skaičių ir plotą, tat atlikta minėtu jau skelbimu 1797. V. 31, kuriame apie teisiamąsias komisijas pasakyta, jog įkuriamos 5 pavietų teisiamosios komisijos (Justizkomission): Seinuose Vilkaviškyje, Gonionyse, Bielske, Lomžoj.

Seinams pridera parapijos: Alinka, Gardinas, Teriinas, Ožė, Lipskas, Nowydwór (Naujadvaris), Indurkai — ir Dombravos pavietas ir visas Vygrių pavietas. Vilkaviškiui pridera Kalvarijos ir Mariampolės pavietai. Paskui perkėlė komisiją iš Vikaviškio į Naumiestį.

Vėliau ketino skaičių padidinti[2], bet nepadaryta.

---

[1] *Holsche,* I 315—18.
[2] *Holsche,* I 315—18.

c. Inkvizitoriatai.

Uždaviniai. Inkvizitoriatai veda visų areštantų tardymus, net miesto ir patrimoniniams teismams. Savo darbe prisilaiko reglamento, išleisto Pietų Prūsams 1796. IV. 16.

Gavęs žinią apie nusidėjimą, inkvizitorius daro kvotą, gaudo corpus delicti, nusidėjėlį ir tt. Viską turi atlikti per 8 dienas. Nusidėjėliams laikyti (per 8 dienas) yra įsteigti kalėjimai prie pavietų teisiamųjų komisijų, pavietų teismų.

Taigi inkvizitoriatų dalykas pravesti tardymą ir atiduoti kaltinamąjį prideramam teismui.

Sąstatas. Prie inkvizitoriato pridera: 1 inquisitor publicus arba baudžiamasis teisėjas (Criminalrichter), 1 baudž. asesorius (Criminalasessor), 1 protokolistas ir 1 vertėjas, 2 areštantų sargų.[1]

Vietos, kuriose bus inkvizatoriatai, ketino nurodyti vėliau (§§ 15—16).

Vykdymas. Vykdydama šį įstatymą Baltstogės Regentijos komisija užpildė paliktas spragas (§§ 15—16). Savo skelbimu 1797. V. 31, aukščiau minėtų ji nurodė vietas: inkvizitoriai, esą Baltstogėj, Bielske ir Seinuose; prie Seinų pridera Seinų ir Vilkaviškio pavieto teisiamosios komisijos.

d. Čiabuviams teisti komisijos ir raštinės.

Jų naikinimas. Veikusieji einant 1796. III. 31 skelbimu, lenkų teismai pasilieka, taip pat ir jų raštinės, bet tik iki 1797 m. IV. 1., nes ketinama įvesti tvarka Prūsų įstatymais, o lenkų teismų komisijos tų žinių neturi, todel ten nagrinės atsitikimus, įvykusius iki VI. 1, ir tai, jeigu šalys to panorės.

Del to tai dabar nebeleis į teisėjus čiabuvių, nes Prūsuose teisėjai turi būti teisės žinovai ir mokytieji. Bet ateity įleis juos į tas kolegijas, pavieto teismus ir inkvizitoriatus, jeigu įgis reikalingų kvalifikacijų (§§ 17, 18).

Teisiamųjų komisijų veikimas pamaži naikinamas. Skundos jų sprendimais galėjo eiti į regentiją. Bet kad galėtų ji nagrinėti, reikėjo, kad byloje visi aktai, visi šalių pareiš-

[1] *Holsche*, 319—321.

kimai ir žygiai būtų išdėstyti raštu, kaip Prūsų tvarka reikalauja. Taigi šalims patogiau kreiptis į Prūsų teismą. O jeigu sprendimas buvo anksčiau, tai reikia visa reikalinga medžiaga surinkti referatui, o jeigu jos nėra, tai naikinamas jos sprendimas, grąžinamas į pirmąją instanciją.

Regentija žiūrėjo daugelio savo ir Lietuvos bylojimo formalumų, stengėsi atmesti skundą, kad nedaugėtų apeliacinių bylų.

Dabar toms komisijoms paliktos bylos, prasidėjusios iki 1796. VI. 1.

Komisijose bylų skaičius sumažėjo. Vėliau duota teisė regentijoms panaikinti tokią komisiją, kuri neturi 10 einamųjų bylų.

Tat atsitiko Vilkaviškyje 1798 m. rudenį. Gyventojai nebesiskundė, niekas nėjo į ją teistis, visi ėjo į Pavieto Teisiamąją Komisiją (vokiečių) Seinuose ar Naumiesty; bylos iš ten perėjo į Naumiestį.

Taip pat panaikinta raštinė, jos knygos perėjo į Naumiestį.

Taigi visoj lietuvių daly 1798 m. beliko Prūsų teismai.

1799 m. atėjo eilė likusioms komisijoms (lenkų dalyje). Čionai rado prasižengimą prieš formą; nors ir buvo apie 300 nebaigtų bylų, vistiek uždarė, tik kitu pagrindu[1].

Raštinės. Nepriklasmomoj Lietuvoj bei Lenkijoj neginčo aktus darydavo visi teismai (žemės, pilies, V. Tribunolas), paprastai pilies ir žemės raštinės. XVIII amž baigiantis Mozūrai ir Palenkė turėjo 20 tokių raštinių, Lietuva, atitekusi Prūsams, nė vienos, nes visos liko Rusų pusėj. Prūsų pusėj, kaip minėta, iš pradžių jos buvo prie teisiamųjų komisijų, kaipo vyriausiosios raštinės nekilnojamojo turto perėjimams žymėti, o taipogi mažesnės vertės dalykams žymėti. Šitoms raštinėms buvo išleistas tam tikras reglamentas[2]. Vėliau jos pasidarė nereikalingos. Sutvarkius ipotekos dalykus, jos ir jų archyvai nebuvo reikalingi, o Lietuvių daly jų nebuvo iš senųjų laikų. Kai del neginčo aktų, tai juos darė taip regentija taip pavietų kimisijos.[3]

---

[1] *Holsche*, 282—5
[2] *Holsche*, 282—5.
[3] *Holsche*, I 339—340.

e. Pavietų arba žemesnieji teismai.

Pradai. Iš pradžių valdžia buvo žadėjus palikti ponų ir miestų teismus ant jų žmonių, o paskui pamaži atėmė šitą, paliko jiems teisiamąją teisę mažesniuose dalykuose, bet gaunamąją naudą turėjo dalintis su iždu.

1797. IV. 23 patentas pradžioj kalba apie miestų ir ponų teismus ant savo laisvųjų žmonių, kad teismai pasilieką, jiems atitenka gaunamoji garbė ir nauda. Bet daroma atmainų, būtent, įvedama į juos teisės žinovas, mokąs mūsų (t. r. Prūsų) įstatymus. O kadangi privatiems žmonėms teismą laikyti ir gauti yra persunku, tai sudedama į vieną keletas tokių teismų, prie šitų patrimoninių teismų pridedami dar karaliaus ir kunigų dvarai, o šitaip susidaro bendrieji p a v i e t o t e i s m a i (Kreisgerichte, sądy wydziałowe).

Bendrais ruožais nurodomas sąstatas.

Į pavieto teismą įeina: kvalifikuotas pavieto teisėjas, 1 aktuaras ir keli subalternai, pridedama prie jų keletas čiabuvių prisėdų (asesorių, Beisitzer) arba teismo suolininkų (Gerichtsschöppen). Vėliau, sako, tiksliau bus nurodytas sąstatas.

Pirmuosius teisėjus paskiria karalius, o paskui, atsiradus žinovų, galės juos pasirinkti susitarę ponai, turį teismą, miestai, valsčiai, didždvariai (Aemter, dwory).

Lėšas duoda visi interesantai nustatytais pradais.

Pavietų teismams pridera:

a) visos bylos, kurios nepridera regentijoms, dvasiniams teismams ar kitiems;

b) ypač bernai ir tarnai, tarnaujantieji pas bajorą, nors jie patys ir bajorai būtų;

c) skundos ant atskirų magistrato narių;

d) visų tikybų bažnyčių ir mokyklų tarnautojai (varpininkai, zakrastijonai, mokytojai);

e) smulkiųjų bajorų iškraustymo ir licitavimo bylos (Spolien u. Pfändungssachen — sprawy expulsyjne i grabieżne), apsaugos priemonės. Vėliau bus daugiau jiems bylų pavesta, nes smulkiųjų bajorų yra daug, tokių bylų užtęsimas gresia pavojum visuomenei, visa tik „in possessorio summarissimo“, visais kitais atsitikimais ir tie smulkieji bajorai pridera regen-

tijos jurisdikcijai, bet ši, reikalui esant, gali pavesti kai ką ir pavieto teismams;

f) nors iždas (fiskas) turi privilegijų, kad jo bylas spręstų vyresnysis teismas, bet žmonėms palengvinti įvedama, kad fisko bylas spręs tas teismas, jeigu tie žmonės pridera jam (jų forum), bet fiskas gali, reikalui esant, paprašyti perkelti bylą į regentiją (§§ 20—24).

Šitame skelbime buvo pasakyta, jog vėliau bus nurodyta apie pavietų teismų įstatymą, veikimą ir tt. (§ 25).

Vykdymas. Leidžiant 1797. VI. 23 patentą apie teismus, buvo pasakyta (§ 25), jog apie pavietų teismų sutvarkymą bus vėliau smulkiau pranešta. Tokią santvarką (konstituciją) davė 1797. IX. 21 įstatymas ir 1798. III. 1 skelbimas (publicandum).

N. R. Prūsai turi iš viso 16 pavietų (Hauptkreis, dar kitur vadinama Landkreis); kiekviename steigiama po 2 pavieto teismu (Kreisgericht).

V y g r i ų pavietui bus įkurta Vygriuose ar Suvalkuose ir Seinuose; K a l v a r i j o s pavietui — Virbalyje ir Kalvarijoj; Š a k i ų pav.[1] — Šakiuose ir Mariampolėje § 1).

Dalinant pavietų teismų plotus reikia skirti ištisas parapijas, o esant reikalui skaldyti reikia palikti sveikus ir neliestus gyvenamuosius vienetus. Vėliau tai smulkiau bus nustatyta (§ 2). Bet neteko rasti įsakymų šituo reikalu. Taigi darbas nebuvo užbaigtas.

Dėliai darbų daugumo tasai pavietų padalinimas yra laikinis, paskui bus daugiau žmonių duota (§ 3).

Pavietų teismai sėdi paskirtoj vietoj. Išimtinais atsitikimais gali išvažiuoti teisti kitur, į kitą miestą.

Teismo namuose turi būti atskiri kambariai sesijoms, registratūrai (aktams), protokolams, ipotekos knygoms, 2 kalėjimu: pilietinis (civilis) ir baudžiamasis. Jeigu nėra jų, tai reikia pastatyti (§ 4).

Į pavieto teismą įeina: 1. pavieto teisėjas, 2. aktuaras, 3. jam į pagelbą g a l i b ū t i duotas mokąs teisę asesorius, 4. protokolistas, mokąs l e n k ų kalbą, o reikalui esant l i e t u v i ų[2] kalbą, taigi jis bus ir vertėju, 5. kopistas, 6. tekūnas

[1] Kitur vadinama *Mariampolės* pavietu.
[2] Pirmą sykį čionai užtinkame *lietuvių* kalbos reikalavimą.

(Landreuter, woźny), 7. sargas, kuris daboja ir kalėjimą. Dar turi būti suolininkai (Gerichtschöppen, ławnicy); jais skiriami 3 žmonės iš tų vietų, kur yra teismas (§ 5).

Pavieto teisėjai dabar dar skiriami, o paskui rinks juos dvarininkai ir magistratai, turį jurisdikciją.

Jie rinks teisėją, aktuarą, asesorių, rendantą (bet šito nebuvo padaryta), subalternus rinks teismas iš tinkamų invalidų (§ 6).

Pavietų teismai vadinsis raštuose, parašuose ir t. t. „karališkasis bajorų ir miestų sujungtasis pavieto teismas"; prie kiekvieno turi būti pridėtas pavieto ir vietos vardas.

Jiems pridera: 1) pilietinė (civilė) ir policinė jurisdikcija; jie sprendžia: a) visas ginčo bylas; b) neginčo bylas (freiwillige Gerichtsbarkeit) c) ipotekos klausimus;

2) globos dalykai;

3) baudžiamosios bylos, bet tik pradžioj: kur reikia padaryti ant greitų pėdų kvota ar nustatymai (pav., obdukcija), šiaip viskas pridera inkvizitoriui.

Skirtumai tarp policijos ir teismo teismingumo nurodyti Resortų reglamente.

Pavieto teismui pridera visi žmonės ir dalykai, kurie, remiantis A. G. O. d. I tit. 2, pavesti žemesniesiems teismams ir 1797. IV. 23 patento § 24 pavesti pavieto teismams, taigi:

1) visi bajorai, kurie tarnauja pas kitą bajorą ar išimtąjį (egzimiruotąjį) žmogų;

2) sodžiaus bendruomenė (Dorfgemeinde), jeigu ją traukia kitas sodžius ar koks vienas atskiras asmuo; bet visos bylos tarp dvarininkų ir sodžių pridera regentijai, miestų amatų bendrovės (kaip cechai, gildės ir t.t.) pridera pavieto teismui, kapitulos, magistratai, miestiečiai (Stadtgemeine, obywatelstwa w miastach), žydų kahalai — regentijai, bet atskiri žydai — pavieto teismui;

3) be to, išimtos bylos, kurios pavestos atskiroms įstaigoms, kaip antai: akcizo, pašto ir t. t., taip pat: a) sutiktuvių ir vedybų dalykai (Sponsalia u. Ehesachen), bet šalių taikinimas pridera pavieto teismui (A. G. O. d. I tit. 40 § 21);

b) ginčai del patronato ir dešimtinės, bet dešimtinės išieškojimas pridera pavieto teismams.

Be to, dar:

4) bylose del užgrobimo, užvaldymo, kurios pridera regentijoms, pavedama pavieto teismams apsaugojimas nuo smurto; jeigu daiktas (objektas) yra ne daugiau kaip 10 dol. vertės, tai jis ir sprendžia, o jeigu daugiau, tai tik daro laikinį sprendimą (intermisticum).

Bylojimą nurodo A. G.-O. (Allgemeine Gerichtsordnung).

Be to, veikia: Kanzlei-Reglement, Depositalordnung, išleistieji 1783. IX. 15.

Officialistai (tarnautojai) gauna algą, be to, dar dienpinigius (dietas), vertėjai atlyginimą ir t. t.

Naudą iš jurisdikcijos (baudos ir t. t.) gauna dvarininkai bei magistratai ir iždas; dalį, kokia kam atitinka, nustato teismas, kita naudos dalis eina iždui.

Del to tai dvarininkai, magistratai ir domėnai turi duoti lėšų teismui įtaisyti, apmokėti algas, duoti butą, kurą, raštinės reikmenas ir t.t.[1].

Papildymai. Išžiūrėtasis 1727. IX. 21. įstatymas dar paliko tuščių vietų, kurias žadėjo užpildyti vėliau. Ir 1798. III. 1 skelbime galutinai nustatyta teismų vieta, būtent: V y g r i ų pav. įsteigta Suvalkuose ir Veisėjuose; K a l v a r i j o s pav. — Kalvarijoj ir Vilkaviškyje; M a r i a m p o l ė s pav. — Šakiuose ir Prienuose.

Kai del žmonių skaičiaus, tai 1 teismui tenka 4—5 tūks. židinių.

Prie pavieto teismo pridera: 1 teisėjas, 1 aktuaras, 1 vertėjas, kuris yra drauge ekspedientas, registratorius, 1 raštininkas, 1 kvieslys ar tekūnas (Landreuter), 1 tarnas; iš viso 6 žmonės. Apsieina išdui apie 1.400 dolerių[2].

Jeigu pavietai būtų per dideli ar darbo perdaug, tai galima ar pavietą padalinti ar personalą padidinti.

f. Dvasiniai teismai.

1797. IV. 23. įstat. palytėjo ir dvasinius teismus; žiūrint naujai sudarytųjų santykių tarp valstybės ir bažnyčios, kurta jie visai kitais pradais.

---

1 *Mylius,* X 1797 Nr. 75 (1797. XI. 21).
2 *Holsche,* 321—333.

Paliekama esamieji dvasiniai teismai, tik reikės jie tvarkyti naujai del įvykusiojo vyskupijų suskaldymo.

Jiems pridera tik causae vere ecclesiasticae, jie nesikiša į pasaulinius dalykus; taigi jiems nepridera ginčai ir bylos del patronato (kollacijų) teisių, dešimtinių, jokios baudžiamos bylos.

Šiaip visame kunigai pridera regentijoms, o jų tarnai pavietų teismams.

Reiškia, dvasiniams teismams pridera: sutiktuvių (sponsalia), jungtuvių (jeigu katalikai ar graikai), dvasinės bažnyčių ir vienuolynų bylos, bet šita kiek leidžia bendrieji įstatymai.

Išleistoji tuo reikalu bažnytinė konstitucija Pietų Prūsams 1796. VIII. 25 turi galios ir N. Rytų Prūsams (§§ 26—29).

B. Apskundimai ir atšaukimai.

Kas nepatenkintas I instancijos sprendimu, gali skųstis į II instanciją. Jeigu bylą nagrinėjo žemesnysis (pavieto) teismas (Kreisgericht) ir leista apeliacija, o tai esti, kai objectum litis (ginčo daiktas) yra daugiau kaip 10 dolerių, tai antrąja instancija (atšaukiamuoju teismu) bus I regentijos senatas.

Jeigu ginčo vertė yra daugiau kaip 200 dol., gali būti revizija, tai skundėjas pasirenka arba II regentijos senatą, arba Vyr. Tribunolą. Jeigu daikto vertė 100—200 dol., tai 3-ojoj instancijoj sprendžia II senatas[1].

Atšaukiamoji instancija paprastai yra regentija. Jeigu I instan. bus pavieto teismas, tai antrąja bus I regentijos senatas. O jeigu ir po to kas nepatenkintas, tai leistais atsitikimais revizijos keliu eina į II tos pačios regentijos senatą, jeigu ginčo dalykas 200 dolerių ar mažesnis, o jeigu aukščiau, tai revidentas gali pasirinkti:

a) ar II senatą,

b) ar Slaptąjį Vyriausiąjį Tribunolą Berlyne (Geheimer Ober-Tribunal).

Jeigu I instancija yra regentija, tai ant I senato skunda eina į II senatą, o revizija eina į Tribunolą Berlyne.

---

[1] *Holsche*, I 301—303.

Bet revidentas gali pasirinkti, esant ginčo daiktui 200 dol. vertės ar mažiau, kad tai būtų II kitos N. Rytų Prūsų regentijos senatas.

Baudžiamose bylose, kur yra tik 2 instanciji (1 instan. I senatas, 2 instan. bus II senatas), įeina į jį baudžiamieji teisėjai (Criminalräte), einant reglamentu 1796 m. IV. 16.[1] (§ 19).

Atskiro baudžiamojo Senato (Criminal-Senat) nebuvo ir vėliau įkurta, del stokos žmonių neskirta baudžiamųjų teisėjų. (Criminalräte); del to I senatas sprendžia ir baudžimąsias bylas. Tardymą daro inkvizitoriai arba baudžiamieji teisėjai (Criminalrichter), prižiūrint regentijai.[2].

C. Policiniai teismai.

a. Policiniai magistrato ir dvarininkų teismai.

Tame pačiame 1798. III. 1 skelbime nurodyta šitų teismų teismingumas ir sąstatas. Iš tikrųjų buvo tai policinis teismas, besivaržantis dažnai su policijos organais.

1. Jis gali traukti atsakomybėn ir teisti už prasižengimus prieš vietos policijos įsakymus, už mažas vagystes ir kitus mažus prasižengimus, kur daroma policinė kvota (A. L. R. d. II, tit. XVII §§ 62—64, tit. XIX § 607, 612, 629, 1122, 1124).

2. Mieste tuosius teismus sudaro: Polizeibürgermeister, paėmęs kitus Tarybos narius (Ratsmitglieder), o sodžiuje — dvarininkas ar jo vietininkas, pasikvietęs sodžiaus teismą (Dorfgericht).

3. Juose turi būti vedamas protokolas, šalių skaitomas ir pasirašomas, beraštis pažymi kryželiu.

4. Jeigu policijos vyriausybė randa, kad esamais įstatymais skiriama 5 doleriai baudos, 8 dienos kalėjimo darbo, plakimas iki 10 kančiukų ar rykščių, tai ji gali tat paskirti savo rezoliucija.

5. Tą rezoliuciją perskaito kaltinamajam: jis gali skųstis, esant policiniam prasižengimui, Karo - Ūkio Rūmams, kitais atsitikimais — regentijai.

6. Noris skųstis turi pareikšti apie tat per 24 valandas.

[1] *GSA*. Tit. 191 Nr. 5 l. 106—9.
[2] *Holsche*, I 301—303.

7. Jeigu nesiskundžia ar skunda atmesta, tai polic. vyresnybė ir vykdo bausmę.

8. Jeigu paskirtoji bausmė yra didesnė negu nurodyta p. 4, tai dvarininkas ar magistratas turi pasiųsti § 3 nurodytąjį protokolą į pavieto teismą (Kreisgericht).

9. Policijos vyriausybė rūpinas, kad neištrūktų nusidėjėlis ir t.t., tai ji gali reikalui esant jį areštuoti.

10. Jeigu ko prideramai neatliks, tai pati atsakys prieš iždą (fiską) (pp. 2, 3, 5).

11. Dvarininkas ar magistratas veda sąrašą tardytiems, nusižengimams, kur užrašo vardus ir t.t. Visa tat pristatoma kas pusė metų į pavieto teismą.

Dvarininkas gali būti šitame teisme, jeigu teisiami jo baudžiauninkai.

Jeigu gali būti paskirta didesnė bausmė, negu ten nurodyta, tai byla eina į teismą.

b. Sodžiaus policija ir teismai.

Arti anų teismų stovi maišytieji administracijos teismo organai. Vyriausybė atsižvelgė į esamąjį luomų padalinimą, didelį bajorų skaičių, nes buvo bajorų ūkininkų ir bežemių, iš kitos pusės dvarininkų.

1799 m. V. 29 išėjo plati instrukcija apie tvarkos dabotojus (dozorca porządkowy, Gemeinde-Vorsteher). Tai policijos organas smulkiesiems bajorams. Jis gali turėti keletą sodžių.

Sodžiai turi sodžiaus vyresniuosius (Dorfvorsteher).

Sodžiai turi sueigas. Renkasi į sueigą ūkininkai.

Tvarkos dabotojas ir sodžiaus vyresnieji sudaro sodžiaus (gminos) teismą (Gemeindegericht).

Jam pridera maži policiniai prasižengimai, bauda ne daugiau kaip 1 dol.; bauda eina į gminos pavargėlių kasą. Skųstis galima vyr. policijos organams. Jis gali daryti policines kvotas, kur yra mažos vagystės, ne daugiau kaip 5 dol. vertės, įžeidimai ir t.t.[1].

---

[1] *A. L. R.* XVII tit. 62—64 §§; XX tit. 607, 612 629 1122, 1124. §§

Apie kvotą rašoma protokolai, del bajorų siunčiamos į teismą, del valstiečių, jeigu bauda gali būti skiriama iki 5 dol. (ji eina į pavargėlių kasą) ar iki 8 dienų arešto, plakimas iki 10 botagų ar rykščių, tai nusprendimas daromas pasikvietus jo poną. Nuskriaustasis gali atsišaukti per 24 val. Jeigu neatsišauks, tai sprendimą vykdo gminos teismas.

Gminos teismas, reikalui esant, gali įtariamąjį suimti; jis daboja, kad pėdsakai neišnyktų.

Pavargėlių kasą prižiūri tvarkos dabotojai ir sodžiaus vyresnieji.

Sodžiaus vyresnysis dirba dykai. Už tat atleidžia jį nuo pašaro pristatymo kariuomenės reikalams.

Yra tą pačią dieną išėjusi kita instrukcija apie šaltyšius, suolininkus, jų funkcijas, apie jų sudaromąjį gminos teismą. Sulyginus su anąja atrodo, lyg anoji būtų skiriama bajorams, šita sodžiui. Toji mintis, rodos, nepravesta iki galui. Žadėjo nurodyti vietas, kurios pridera šaltyšiui, bet taip ir nebuvo šito priedo.

Matyt, tas darbas buvo neužbaigtas[1].

c. Drausminis dvarininko teismas.

Dvarininkui kartais pridera teisė bausti savo lažininką, kad jis gerbtų savo poną ir jo įsakymų klausytų. Bet didesnių bausmių jis skirti negali, tat turi atlikti teismas.

Dvarininkas gali saikiai plakti (züchtigen) tinginius, jam atžagarius lažininkus ir kumiečius. Jo teisės tokios pat, kaip ir Prūsuose; jos nurodytos Visuotiniame Žemės Teisyne (A. L. R.), būtent: d. II tit. VII §§ *227—237*.

5.

Kaip atrodė teismai praktikoj.

Bylų skaičius. Neteko užtikti apyskaitų apie bylų skaičių. Taigi duodu skaičius už keletą metų vienai įstaigai[2].

---

[1] *Mylius*, IX, 1799, Nr. Nr. 31, 32.

[2] *Holsche*, I 304—308.

Vyriausioji teisiamoji komisija turėjo:

metai:	1796—7	1797—8	1798—9
1. bendrųjų ir archyvo pranešimų	1.870	3.469	4.393
2. pilietinių, baudžiamųjų, likvidacinių konkursų	14.594	20.703	24.733
3. globos pranešimų	163	759	2.019
4. ipotekos „	—	307	1.174
iš viso	16.627	25.238	32.319
iš ekspedicijų	17.421	23.534	26.434

pilietinių bylų:

	1796 m. už pusmetį 15.VI — 31.XII	1797 m.	1798 m.	1799 m.
liko iš praėjusių metų . .	—	652	1476	1959
įstojo naujų	1322	12.678	2431	1741
užbaigta (sprendimai, taika ir t. t.)	670	1854	1948	1804
liko	652	1476	1959	1896
priruošta išspręsti . . .	172	623	605	545

Bylų susikrovimas. Nauji teisėjai pastebėjo, jog čionai ne taip greitai eina teisingumas, kaip jie manė, ir del šito turėjo teisintis.

Bajorai, sako, mėgsta bylinėtis, bylų yra daug, bylos bene eina greitai, greičiau leisti jau nebegalima, bet dar žmonėms atrodė permaža, todel Plocko Departamente kilo sumanymas ieškoti kelių bylų eigai suprastinti ir pagreitinti.

Esantis „Allg. Gerichts-Ord.“ neduoda galimumo to padaryti, todel reikėtų pakeisti keletą pamatinių dalykų bylojime.

Toliau, permaža esą teismų. Be to, kai kurios bylos kylančios del to, kad vos dešimtoji dvarų dalis teturinti nustatytas sienas, žmonės mėgsta patys vykdyti savo teises ir t. t.

Bene būtų galima iš Pietų Prūsų paimti įstatymą apie sienų reikalų komisiją („Grenz-Regulierungs-Komission“) ir ją čia įsteigti[1]. Bet tat teliko geru noru.

[1] Taip rašė Plocko Karo-Ūkio Rūmai Goldbeckui 1798. XI. 17. (*GSA.* Tit. 191 Nr. 5 II tomas).

Pastangos pagerinti teismus. Teisėjų kokybė buvo nė kiek negeresnė už kitus Prūsų valdininkus, su kuriąja teko susipažinti aukščiau. Skundos įvairiomis jų kliaudimis ir trūkumais pasiekė ir Berlyną. Susirūpino tuo Goldbeckas, Schrötteris; prieš pradėdami ką daryti, siunčia ištirti dalyką vietoje.

1801 m. apvažinėjęs valdžios įsakymu N. Rytų Prūsus gr. Dohna teikia šitokių žinių apie teismą ir jo kliaudis, kurių yra nemaža.

Ypač daug skundų, sako, susilaukė *pavietų teismai*. Blogiau jie yra pastatyti Baltstogės Dep., negu Plocko.

Skundų yra visokių rūšių. Sakoma, jog perdideli imami mokesčiai, ne pagal reikalą, darbo didumą, bylos svarbumą ir turtą. Taigi reikėtų tat pašalinti, ypač nuo to kenčia beturčiai ir nekaltieji.

Blogiausia yra su *teisėjais*[1].

---

[1] „Die Auswahl des Personals dieses ist gewiss nur zum kleinsten Teil den ungeheuer lästigen und schwierigen Geschäften gewachsen.

Zum Teil könnte es wohl nicht schlechter sein, — wir fanden auf der ganzen Reise nur 2 Kreisrichter welche nach rechtlichen Menschen aussahen und vernünftig über ihren Beruf sprachen, der eine von dieselben war in Wyszna.

Im Plockischen giebt es einige einstudierte Kreisrichter, ob diese wohl der lateinischer Sprache gehörig mächtig sein mögen? Wenn man gleich bei der ersten Auswahl durch Not gedrängt ward, manches Subject zu nehmen, von dessen Qualificationen nicht vollkommen überzeugt sein konnte, so sollte man jetzt desto strenger sein, und durch jährlich wiederholte zum Teil unerwartete Revisionen sich überzeugen, ob die Kreisrichter wenigstens im wesentlichsten ihre Bestimmung erfüllen, ob sie fleissig, rechtlich ordentlich und der deutschen, *polnischen* (im Mariampolschen der *lithauischen*) Sprache mächtig sind. Das einzige Mittel dergleichen in schwierigen, sehr geringen und über dies isolierten Posten stehendn Officianten, in Ordnung und in der so heilsamen möglichsten Auspannung zu erhalten, besteht ausser der Bewilligung von Praemien vorzüglich in häufig wiederholten strengen Revisionen. Sehr nützlich dürfte es sein, wenn die erste allgemeine Revision, durch ein angesehenes vorzüglich geschicktes rechtschaffenes und tätiges Mitglied einer auswärtigen Regierung gehalten würde, welchen den Auftrag dazu unmittelbar von Herrn Grosskanzler erhalten...

... Dieser Comissarius musste die Kreisgerichte nicht nur aufs vollständigste revidieren, sondern auch zur möglichsten sämmtlichen Beschwerden über dieselben sämmtlicher bisher verspürten Mangel und überhaupt zu deren möglichsten Vervollkommnung ganz erschöpfende Vorschläge abgeben. Ein ähnliches Revision dürfte diesem Commissario auch wohl in Rücksicht Inquisitoriate und Kreis-Justiz-Commissionen zu übertragen sein. Da bei dergleichen Revisionen und einen langen Aufenthalt im innersten der Provinz sich vielleicht auch manche Mängel und Missbräuche der Kameral. Behörden ausführen lassen, so durfte dem Commissario auch dringend zur Pflicht zu machen sein, sich deren Ausmittelung angelegen sein zu lassen, und deren sofort directe dem Generaldirectorio anzeigen zu machen.

Die Langsamkeit mit welcher die Geschäfte bei dem Kreisgerichte betrieben werden, desgleichen dass viele zu ihrem Geschäftskreis gehörige Arbeiten ganz unabgemacht bleiben... (*GSA. NOP.* Git. 207, Nr. 19).

„Personalo parinkimas yra netikęs: tik mažiausioji dalis tegali valioti tą sunkųjį darbą“; per visą kelionę Dohna radęs tik 2 pavieto teisėju, kurie atrodę *tikrais žmonėmis* ir išmintingai kalbėję apie savo darbą, vienas iš jų buvo Viznoj.

„Plocko Dep. yra vos keletas mokytų pavieto teisėjų, o ar jie tikrai moka kaip reikiant lotynų kalbą? Jeigu iš pradžių paskubomis skiriant, vargui spiriant, teko imti ir tokį subjektą, apie kurio kvalifikacijas nebuvo galima visai įsitikinti, tai dabar tuo labiau reikia būti griežtesniems, ir darant kasmet revizijas, iš dalies netikėtai, būtų galima įsitikinti, ar pavieto teisėjai bent kiek atitinka savo uždavinį, ar jie stropūs, tikrai tvarkingi ir moka vokiečių, *lenkų* (o Mariampolės paviete *lietuvių*) kalbas. Vienintelė priemonė, kad tokie valdininkai, būdami sunkiose, labai menkose ir atkampiose vietose, tinkamai eitų savo pareigas, būtų sveikame įtempime, neduodant už tai jiems premijų, geriausia daryti, dažnai pakartojant, griežtas revizijas. Būtų labai naudinga, jeigu pirmąją visuotinę reviziją padarytų koks žymus, puikiai prityręs, doras ir tinkamas svetimos Regentijos narys, kuris būtų gavęs tam įgaliojimą stačiai iš paties pono didžiojo kanclerio...

„Šitas komisaras turėtų ne tik pilniausiai išreviduoti pavieto teismus, bet ir turėtų duoti visai išsemiančius sumanymus, kaip pašalinti visai (kiek galint) visas skundas iki šiol pastebėtomis kliaudimis ir apskritai apie jų galimą patobulinimą. Šitam komisarui reikėtų pavesti padaryti tokią pat reviziją ir inkvizitoriatams bei pavieto teisiamosioms komisijoms. Darant tokias revizijas ir gaištant ilgesnį laiką provincijos gilumoj, gal būt pavyktų patirti ir daugiau kliaudžių ir piktnaudžiojimų kameralėse įstaigose, tai reikėtų uždėti komisarui būtiną pareigą pasirūpinti jas susekti ir apie tat tuojau stačiai pranešti generaldirektorijai“.

Nuostabus pavietų teismų nerangumas, daugybė jiems prideramų darbų guli nepabaigtų.

Tatai kenkia tvarkai, kultūros kilimui. Teisėjai netikę; bet yra ir kitų priežasčių, pav., dažnai perdidelis pavietų plotas, o todel perdaug yra jų darbų.

Bet sunku paimti tinkamą saiką. Brangiai apsieina pavieto teismai. Reikėtų plotą didinti, kur maža žmonių, o tat neparanku gyventojams.

Galima būtų darbą sumažinti, pav., sumažinus skundų skaičių ant policijos į pavieto teismą.

Daugiausia skundėsi žmonės ant vieno pavieto teisėjo, von Keudel iš Gelgudiškių, gal būti Šakių pavieto teismas apkrautas darbu, nes toj Mariampolės pav. vietoj dauguma mažųjų savininkų.[1]

Iš puolusiųjų į akį netinkamų žmonių teismuose, Dohna mini dar keletą.

Tarp netinkamųjų teisėjų — reikia dar nurodyti: regentijos direktorius Holsche,[2] pavieto teisėjas Terpitz iš Vilkaviškio — visi jais biaurisi (ein Gegenstad allgemeiner Verabscheuung); pastarasis kaipo inkvizitorius Seinuose elgiasi neleistinai: netardė žmonių po kelias savaites, kalinių maitinimą pavedė 2 lenkams kalėjimo sargams, kurie kuo nenumarino kalinių. Tarp lenkų tarnautojų gerų teradęs vos keletą.[3]

Berlyne įvairios komisijos ieškojo kelių, kaip geriau sutvarkyti teismo ir administracijos įstaigas. Su paniekinimu žiūrėjo ir Berlyno ir provincijos žmonės į tat, kas buvo seniau Lietuvoje, jie tarė suteikę laimės šitai puslaukinei ir sugedusiai šaliai, o patys pasiekė atvirkščių rezultatų.

Kitaip atrodė tie visi išdirbtieji pradai praktikoj, nes trūko tinkamų žmonių tam dalykui įkūnyti, o ir pradai buvo nevisai tikę.

Vyriausybė bandė sutvarkyti reikalus, rūpinos, kad iždas nenukentėtų, atskaitomybė būtų tiksliai atliekama, išlaidos daromos pagal sąmatą, bet ir čia sunkiai ėjo. Pavyzdžiu gali būti toks atsitikimas.

Aktuaras Raasch (iš Raigardo) neįnešė prideramųjų iždui pinigų. Tai Rūmai užlaikė algą pavieto teisėjui Hambruch'ui ir pačiam Raasch'ui.

Pradžia to neatsiskaitymo buvo 1799—1801 m., tokia pat netvarka buvo ir toliau.[4]

Regentija, patyrus apie tat, dar 1804 m. protestuoja, sakydama, kad šito daryti negalima (1804. VIII. 2).

---

1 *GSA*. NOP. Tit. 207 Nr. 19.

2 *GSA*. Tit. 192 Nr. 1.

3 Tai tas pat *Holsche* yra parašęs įdomią knygą apie N. Rytų ir Pietų Prūsus, kuriąja teko naudotis šiam darbui.

4 *GSA*, Tit. 192 Nr. 2.

6.

Baudžiamosis vietos.

Baudžiamosios įstaigos ir vietos. Kalėjimai. Prūsų valdžia, įsitaisius naujojoj pravincijoj, pastebėjo, kad joje maža kalėjimų, ir tie patys, jos nuomone, esą menkos rūšies. Viename tuo reikalu rašte užtinkame sumanymų, kaip tos kliaudys reikėtų prašalinti.

Gerai tvarkai palaikyti, be abejo, reikėtų kuo greičiau įtaisyti geri kalėjmai, bet tuo tarpu reikia palaukti, kol atsiras reikalingi pinigai pagerinti; gaištama siuntinėjant kalinius, reikėtų pastatyti nauji sunkieji kalėjimai, o tat prarytų didelius pinigus. Galima tuo tarpu kitaip verstis: jeigu vyriausybė prisakytų, būtų galima panaikinti kai kuriuos vienuolynus ir paversti juos k a l ė j i m a i s, v a l k a t ų ir p a v a r g ė l i ų pataisos namais.

Tik kad neerzintų žmonių, reikėtų patyrinėti slapta, per žinovus, kurie apskaitys, kaip pigiau perdirbti.

Kalėjimo laikymas iki šiol buvo pasipelnymo šaltinis.

Sargų personalas parenkamas įvairus, randame kalėjimo sargais vienur usarų pulko invalidus, teismo kviesliais (Landreuter) iš ten pat paimtus.[1]

Ir tikrai padaryta atmainų kalėjimų reikalu.

Kalėjimų skaičius didinamas. Ketina pastatyti Baltstogės Depart. 3 „Frohnfeste“ (sunkieji kalėjimai) Kalvarijoj, Sokolkoj ir Branske ir 2 Plocko Depart., po 50 kalinių kiekvienas.

1800 m. buvo 5 inkvizitoriatai: Seinuose, Baltstogėj, Bielske, Pultuske, Torunyje. Kalinių visoj provincijoj kasmet būdavo apie 200.

Be sunkiųjų kalėjimų, kuriuos statys, dar bus 2 sunkiausi (Zucht-Corrections-Arbeitshäuser). O šiaip dabar siunčiami į Rytų Prūsus, tenai kaliniai pratinami prie darbo, o nusidėjėliai baudžiami.

Didieji nusidėjėliai eina į tvirtoves Friedrichsburge ir Pyliavoj. Lengvesni nusidėjėliai baudžiami vietoje.

Ištrėmimas į Sibirą. Prūsai neturėjo kasyklų dideliems nusidėjėliams prispirti dirbti, nė ištrėmimui atkampių, tuščių

[1] *GSA.* Tit. 192 Nr. 2.

vietų. Tuo rūpinantis Gedonių miesto teismui, susitarus su Rusais, išėjo kabineto įsakymas 1801. II. 28, kuriuo prisakyta, kad sunkiausius nusidėjėlius ištrems iš Prūsų ir atiduos Rusams, o šie trems į Sibirą.[1] 1802. VI. 17. buvo paskelbta, jog 58 žmonės tuo keliu ištremti, nusiųsti į Petrapilį, Narvą, atiduoti Rusams.[2] Bet Prūsų valdžia apsivylė. Išlaidos buvo didelės, o naudos nedaug. Gerokas skaičius ištremtųjų vėl grįžo į Prūsus, sudarė plėšikų gaują, kurią sunkiai tepergalėjo. Del to tai toliau nebesiuntinėjo į Rusus.[3]

Gal būt, jų tarpe buvo vienas kitas nusidėjėlis iš N. Rytų Prūsų[4].

7.

Budeliai ir rakaliai.

Svarstant įstatymus apie teismų santvarką nebuvo kalbėtą nė apie budelius nė rakalius, del to tai teismus liečiantieji įstatymai jų visai nemini. Bet atskira novellė riša budelį su teisiamuoju teisėju, del to šitame skyriuje reikia išžiūrėti budelių darbą, teises ir būklę.

Jų stoka. Įtaisyti nauji teismai ir administracija, atsivežta naujų žmonių, retai ką paėmė iš vietos, vis traukė atėjūnus. Bet nerado naujoj provincijoj vienos rūšies žmonių — b u d e l i ų ir r a k a l i ų, nes gyventojai buvo jiems priešingi.

Prūsų valdžiai teko tuo rūpintis, ir sunku buvo tą spragą užpildyti, o be jų, žiūrint savo kultūros laipsnio, apsieiti negalėjo ir nemokėjo.

Buvo tai du visai atskiru darbu, del to norėjo skyrium įtaisyti, bet sunku buvo įvykdyti.

R a k a l i a i (Abdecker) buvo reikalingi kritusiems gyvuliams sudoroti, nes jų kūnai mėtos, pūna, niekas jų nelupa, niekam nerūpi oda. Prūsuose gi akylai buvo į tat žiūrima, viską mokėjo sunaudoti. Tenai ne visiems buvo leista nusilupti gyvulį, nes rūpėjo gauti odos pabrikams. Taigi reikėtų padaryti tą pat ir čia, reikėtų pasirūpinti gauti rakalių. (Abdecker), nes jų čia nėra. Prūsų vyriausybė giliai tuo susi-

[1] „Publicandum wegen Deportation incorrigibilen Verbrecher in die Sibirische Bergwerke". Paskelbta 1802. VII. 2.
[2] *Mylius*, X 1802 m. Nr. 36.
[3] *Bornhak*. Preussische Staats. u. R. G. p. 272.
[4] *Holsche*, 319—321.

rūpino. Jos manymu, galima juos sujungti su budeliais. Apie tat rašo Baltstogės Karo - Ūkio Rūmų Komisija Schrötteriui 1797. VI. 10[1].

Nebuvo ir budelių žmonėms nužudyti ir kankinti, ir del tvarkos vyriausybė jau iš anksto jais rūpinas.

Greitai, berods, prireikė budelio ir praktikoj. 1797 m. buvo nuteistas mirti, įpynus į tekinį, Jokūbas Kazlauskas, bet vietoje negali sprendimo įvykdyti, nes neturi savo budelio.[2] Apie tat gavo žinių Schrötteris ir pradėjo tuo rūpintis. Jis kreipėsi į Rytų ir Lietuvos Rūmus Karaliaučiuje, Marienverdere ir Gumbinėje, prašydamas patirti pas tenykščius budelius, ar nesutiks kas iš jų būti rakaliais ir budeliais N. Rytų Prūsuose, tenai visai įsikurti; pradžiai reikėtų bent po 1 departamentui. Apie tat praneša į Baltstogę, pridurdamas, kad tam vienam atsitikimui reikėtų paimti budelį iš kitos provincijos[3]

Del to Baltstogės Rūmai 1797. VII patys kreipėsi į atitinkamas įstaigas Karaliaučiuje, Gumbinėje, Marienverdere, prašydami duoti budelių ar nurodyti žmonių.

Pasirodo, kad ir čia negavo. Atsirado, berods, keletas, bet vis „abejotinų subjektų", keistomis sąlygomis, del to Naujieji Rytų Prūsai tai ir neturėjo savo budelio — „Scharf- u. Nachrichter". Dargi tuo reikalu rūpinos ir vėliau, vis tebeieško dar 1799, ką liudija I. 26 raštas[4].

Schrötteris kreipėsi į karalių, nurodydamas į šitą pastebėtą spragą naujosios provincijos tvarkoj.

Ir karalius įsako Karo Ūkio Rūmams išdirbti planą rakaliams bei budeliams aprūpinti ir įtaisyti.

Sąlygos. Plocko Departamentas rado pas save specialistą ir žinovą tuo klausimu, kuris pareiškė tokią nuomonę. Rakaliai esą naudingi kultūrai, jie pastūmėsią ją į pryšakį, nes būsią daugiau odų. Užtektų 3—4 žmonių vienam pavietui, ir po 2 budeliu vieniems Rūmams, o dabar užtektų ir vieno.

Santykius tarp rakalio ir budelio galima būsią vėliau nustatyti. Rūmai gali iš savo pusės duoti keletą nurodymų, pavyzdžiui, būtų galima išnuomoti budeliui visas rakalijas

[1] *GSA*. Tit. 215 Nr. 1 l. 1.
[2] *GSA*. Tit. 215 Nr. 1 l. 1—5.
[3] *GSA*. Tit. 215 Nr. 1 l 5—6.
[4] *ten pat.*

(Abdeckerei). O kol to nėra, reikia daryti įvairūs palengvinimai: pav. dabar reikėtų leisti gyventojams nusilupti gyvulius patiems ar per ką nori.

Plocko Rūmai neabejoja, kad čionai atsikrausčiusieji rakaliai nenukentės, nenuvargs, vis tai senųjų provincijų prietaras neiti į naująją, žmonės į juos kreipsis, kaip į žinovus. Tik reikia uždrausti pakasti gyvulius nenulupus, be to, reikia nurodyti ir paskirti užkasimo ir nulupimo vietas, duoti 4 dienas laiko nuo pastipimo užkasti. Būtų galima, be to, pavesti rakaliui žiūrėti švarumo mieste.

Jie privalėtų duoti dvėselienos girininkams, kurie verčiasi naikinimu žvėrių.

Reikėtų atskirti „b u d e l i s" (Scharfrichter) ir „r a k a l i s" (Halbmeister). Šitie jų siūlomi pradai (principai) skiriasi nuo tų, kurie yra senose provincijose.

Atlyginimas būtų toks. Budelis gauna 20 magdeburgiškų margų žemės, rakalis, — 3 magd. m. Žemę reikia duoti nedirbtą, tegu išsidirba. Malkos jiems eina iš girios. Iš pradžių nemokės nieko, neduos jokių mokesčių, o paskui mokės, kaip ir kiti kolonistai (naujakuriai).

Paskui tie sklypai tebus atiduodami budeliams ar rakaliams į paveldėjimą, amžiną nuomą (Erbpacht). Nurodoma vietos, kur tai galėtų būti jų Departamente[1].

Neranda budelių. Baltstogės Karo - Ūkio Rūmai, gavę Plocko nuomonę, nenorėdami atsilikti nuo savo kaimynų šitam „pažangos" darbe, atsako Schrötteriui, jog tas dalykas jų seniau buvo keliamas, jau buvo 1797. IV. 10 rašę, prašydami įsteigti čia budelį. Tuomet jie siūlė tokias sąlygas: gauna 15—20 margų tuščios žemės, laisvi nuo mokesčių per kelerius metus (Freijahre), malkų gauna už pusę kainos. Bet nieko nepriviliojo. Čionai, toj provincijoj, esą daug prietarų prieš juos.

Taigi reikėtų duoti kitokias, geresnes sąlygas, užtikrinti pelną, kurį turi budelis su savo rakaliais visame pasaulyje. O čionai jo pelnas nežinomas, pripuolamas, o toksai nereiškia nieko, reikia garantuoti tikrą.

Kvalifikuotam budeliui būtų tinkamos šitokios sąlygos: a) duoti lengvai koncesijas, nedaryti sunkenybių, b) 100 do-

[1] *ten pat,* l. 10—18.

lerių algos bent pirmaisiais metais, c) 4 valakus žemės ūkiui, d) rąstų triboms, e) 6 laisvus nuo mokesčių metus (Freijahre), f) malkų kurui.

Tuomet šitoj provincijoj atsiras budelių.

O rakaliui reikėtų duoti: a) laisva koncesija, b) bent 1 valakas žemės, c) rąstų triboms pasistatyti, d) 6 laisvi metai (Freijahre), e) malkų kurui.[1]

Iš užklaustų Rūmų senosiose provincijose davė žinoti Lietuvos Karo - Ūkio Rūmai (Gumbinėje) 1799. III. 1/II. 19, jog jie senai ieško N. R. Prūsams budelių ir rakalių, bet tesuradę 3 žmonės rakalijoms, taigi toliau tebeieško budelių, pakartoję reikalavimą kad budelius surastų.[2]

Schrötteris sutiko su Baltstogės pasiūlymais ir, šį tą pakeitęs, prisakė įkurti budelijas N. R. Prūsuose (1799. IV. 13). Iš Baltstogės atėjo (1799. VIII. 7) pasiteisinimas, jog ir dabar negalėjo įsitaisyti per 3 mėn. dviejų budelių: vieno Kalvarijoj, kito Baltstogėj. Teisybė, buvo pasisiūlęs ir atvykęs iš Torunio budelis Schesmer'is, jisai buvo padaręs kelias ekzekucijas, įvykdęs sprendimą tam pačiam Kazlauskui Naumiesty. Bet jo nepaliko. Vėliau atėjo apie jį žinių, jog pabėgęs iš Torunio, nes neužsimokėjęs prievolių, del to buvęs atstatytas nuo vietos, dar prisakyta išduoti jį Torunio magistratui. Jeigu negaus budelių gretimose provincijose, tai ieškos tolimose.

Rakalių dalykas geresnis, pasisiūlė į jų vietas 4, o turi būti 3—5 vienam pavietui. Paskirta visi, kas pasisiūlė.[3]

Plocke taip pat ieško. Bet eina sunkiai, kaip 1799. X. 8 rašo Schrötteriui. Jie viską darę, susirašinėję, skelbę laikraščiuose, nerandą, niekas neatsiliepiąs, taigi nebesitikį begauti. Rūmų nuomone, reikią geresnių sąlygų, negu siūlomosios, nes jau turėjo 4 rakalius, bet 2 iš jų pasitraukė del blogų sąlygų.[4]

Paleido vėl visur skelbimus, išspausdintus Plocke, jog ieškoma 2 budelių ir rakalių; berods tenai atsirado daugiau, negu Baltstogėj.[5]

---

[1] *ten pat*, l. 23—24.
[2] *ten pat*, l. 25.
[3] *ten pat*, l. 29—30.
[4] *ten pat*, l. 31.
[5] *ten pat*, l. 31, skelbimai. lap. 45, 46.

Gal būt, rakaliai ir budeliai ar jų prieteliai nepriderėjo prie tų, kurie laikraščius skaitė, tarė pasiteisindami Rūmai.

Susirūpino tąja kliaudimi ir Berlynas. Teisingumo ministeris Goldbeckas 1800. III. 17 rašo Schrötteriui greičiau pristatyti budelius, nes perilgai laukiant nusikaltėliai gali pabėgti, išvengti bausmės, atsiras pavojus provincijai, ir ilgai laukiant ekzekucijos ištuštinamos kaliniams laikyti „Criminalfondo" lėšos.

N. R. Prūsų regentija buvo jau rašius III. 5 apie vieną savo karštą reikalą, kuriuo reikia susirūpinti.

Dabulevičius ir Mažeika užpuolė paštą ir padarė žmogžudystę. I inst. pasmerkė juos įpinti į tekinį. Byla turės eiti į II instanciją. Regentija iš anksto rašo Rūmams, jog reikia jai budelio, o Rūmai atsakė, jog ji pati turi tuo pasirūpinti, o tai esąs nemenkas dalykas.

Jau su Kazlausku regentija turėjo daug darbo, rašė į visus Rūmus ir regentijas, niekas nenorėjo laisva valia apsiimti, nes anos įstaigos atsakydavo, jog esant vietų privilegijoms, jos negali prispirti daryti egzekucijas svetur.

Taip besiginčijant ir susirašinėjant, praėjo 1½ metų, kol pripuolamai atsirado vienas budelis iš Pietų Prūsų, jisai siūlėsi į čionykščią budeliją, tikėdamas ją gauti, apsiėmė padaryti ekzekuciją, ir „tikrai padarė ją puikiausiai" (untadelhaft verrichtete), bet su sąlygomis nesutikęs išėjęs į Austriją.

Užtęsimas mirties daro blogą įspūdį publikai, tai esą žiauru, kad nusidėjėlis taip ilgai laukia, iždui esą nuostoliai, išlaidos didėja, pav., Kazlausko ekzekucija atsiėjo apie 300 dol.

Budeliai pareina ne nuo Regentijos, o nuo Rūmų, jie turi pasirūpinti per Finansų Departamentą, šiaip ir čia prasitęs šitų pašto plėšikų ir žmogžudžių ekzekucija.[1] Matyt, regentija neabejojo del sprendimo.

Del šito priekaišto teisinas N. R. P. Karo-Ūkio Rūmai: jie viską darę, bet niekas nenorįs eiti šitomis sąlygomis, kaip tat buvę iki šiol.

Budelių ieškojimas. Budelių reikalu buvo susirūpinę Naujųjų R. Prūsų įstaigos ir Berlynas, nes nori turėti nuolatinius. Eina iš vienos pusės žmonių ieškojimas, iš kitos pusės tęsias jų padėties nustatymas, jų būvio aprūpinimas. Norinčių ir ga-

---

[1] *ten pat*, l 52-53

linčių užimti tokias vietas tiek yra maža, jog jie gali statyti ir diktuoti savo sąlygas.

Teisingumo ministeris Goldbeckas 1800. IV. 15 kreipiasi į N. R. Prūsų Finansų Departamentą, nurodydamas, kokioj sunkioj padėty atsirado N. R. P. del Dabulevičiaus ir Mažeikos bylos; neturi jiems budelio, o reikia surasti, be to turi būti kuo pigiau padaryta, o vietos Rūmai negalį gauti.

Gi teismui (regentijai) tas pats Goldbeckas siūlo šituo atveju taip pasielgti: neturint savojo nuolatinio, reikia pasiskubinti gauti iš svetur. Jis turės atvykti, jei nusiųsti išlaidoms, pasą.[1]

Tiksliau ir labiau atsidėjęs ieškojo budelio Plocko Departamentas, jisai čia pat Toruny turėjo laikraštį, galėjo skelbtis ir, gal būti, labiau mėgo tatai. Pav. „Thorner Zeitung" Nr. 6, šeštadienį 1800. II. 8 randame skelbimą, kurį davė N. R. P. Karo-Ūkio R. Plocke 1799. XII. 22, jog ieškoma budelių ir rakalių, nurodoma kiekvienam darbui sąlygos.

Pasiūlymai. Į tą skelbimą atsiliepė Schesmer'is iš Torunio, pavardė jau anksčiau minėta, bet tai ano brolis. Jis rašo 1800. III. 22, jog velytų paimti rakaliją tam tikromis sąlygomis. Žemė turi būti atiduodama nuosavai. Jis tam darbui turįs prityrimų, visur lupąs gyvulius. Be to, jis nuo 1791 m. esąs prie budelio, galįs budeliją organizuoti, nes Vakarų Prūsų budeliai jo draugai, galįs gerus žmones parūpinti, ir, be to, jis pats tame darbe gerai nusimanąs.

Rakalijos reikaluose plačiai dirbąs, dargi kitiems rakaliams duodąs darbo.

Jo brolis esąs budeliu Torunyje, galįs pats apimti Pultusko pavietą, paskui galįs organizuoti kitus pavietus.[2]

Iškilo ir nauji vardai, dargi visai netikėti, iš svetur ir iš vietos: Zavierinskis (Sawierinski) ir eskadrono chirurgai Grube ir Lebewohl,[3] kaipo budeliai ir budelių organizatoriai; iš Trepowo (Brandenburge) budelis Liudvikas Meueris, senas. aklas žmogus, pasiūlė čionai į budelius savo antrąjį sūnų. Jo sąlygos priimtinos, bent taip randa Schrötteris,[4] jau seniai jis buvo siūlęsis, rašęs dar 1797. V. 18.

---

[1] *GSA.* Tit. 215 Nr. 1 l. 58—59.
[2] *ten pat,* 67—70.
[3] *ten pat,* l. 82 (raštas VI ar VII—1800).
[4] *ten pat,* l. 84—87.

Į Plocką stačiai pasisiūlė į budelius Gotthardas Bokkenhausen. Jis sakosi dirbęs Graudenėj (Grudiądz) 6 metus, vienerius metus turėjęs nuomoj Torunio budeliją, jau daręs ekzekucijas Włocławke ir Plocke. Jis nurodo savo sąlygas. Apie tat rašoma iš Plocko į Berlyną.[1]

Neatsiliko nuo ieškojimo, rodė uolumo ir Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai. Jie rašo Schrötteriui 1800. IX. 16, jog seniai tuo reikalu esą susirūpinę, susirūpinusi ir regentija, stengiasi įkurti budeliją, nes reikės bausti Mariampolės pavieto plėšikus, vis nevyksta sudaryti budelijas. Dabar yra kandidatų vietoje. Chirurgas *Grube*, gyv. Naumiesty (Neustadt), sutiktų įkurti budeliją Mariampolės pav., bet stato sąlygą, kad Meištų dvarelis (palivarkas) prie Naumiesčio būtų budelio įstaiga ir jam atiduotų paveldėjamai nuomoti. Kitas chirurgas Lebewohl iš Raigardo, pirmiau atsišaukęs, dar nepasisiūlė tiksliau įkurti budelijos Dombravos paviete, taip pat neatėjo pasiūlymo iš buvusio budelio Zavierinskio (Sawierinski) Strassburge (Prūsuose). Tuo reikalu užklausta į Marienverderį.

Reikėtų Baltstogei 3 budelių: Mariampolės, Dombravos ir Suražo pavietams, taip taria Rūmai.

Budeliai ir rakaliai N. R. Prūsuose turi dirbti tais pačiais pamatais, kaip ir senose provincijose.[2]

Jau buvo suteikta privilegija vienam budeliui; ją gavo Johann Welpinsky iš Gratz'o, 1799. IV. 30. Tą siūlo padaryti Schrötteris ir Brockenhausenui.

Kiekvieno Departamento (Baltstogės ir Plocko) atatinkamos vadybos svarstė tą joms opųjį klausimą, kits kitam davinėjo medžiagos, patarimų, siuntinėjo į Berlyną. Žiūrint reikalo ir pasiūlymų keitėsi sąlygos.

Budelių ir rakalių sąlygos. 1801. IX. 32 svarstyta Baltstogėje budelių ir rakalių klausimas, sąlygos, kuriomis galima ar reikia juos imti.

Rakaliui užteksią 2—3 valakų žemės; kiekviename garnizono mieste gyventojai turį mokėti baudas už kiekvieną nenuluptą gyvulį.

[1] *ten pat*, l. 88—98.
[2] *ten pat*, l. 103, 104—9.

Budelio užtektų vieno; jisai turįs būti atskirtas nuo rakalio. Algos jam reikią duoti 150 dol. iš baudžiamojo fondo ir žemės amžinai nuomojamos su mažu kanonu (metiniu mokesčiu).

Daug buvo ginčų, ir Prūsų valdininkų tarpe nuomonės skyrėsi, ar galima taikinti tas pačias taisykles naujoj provincijoj, kaip ir senosiose. Taip pat ginčų iškėlė klausimas, ar galima leisti kiekvienam pačiam nusilupti gyvulį.

Visi sutiko, kad reikia atskirti rakalį nuo budelio, nes tarp jų nėra ryšių, pritarė Plocko Kriegsrato Schirmacher'io nuomonei, kuri visiems atrodė teisinga. Budelis esąs tik baudžiamojo teisėjo padėjėjas, jis nieko bendro neturįs su rakaliu. sveikatos policijos padėjėju. Žinoma, galima leisti budeliui organizuoti rakalijas, atlikti jų darbą su savo bernais.

Budelio ir rakalio uždaviniai. Apie budelio uždavinį ir jo darbo sąlygas randame tokių minčių, kurios yra jo profesijos išaukštinimu. Bus tai bene Schirmacherio žodžiai.

1. Budelis del savo uždavinio yra ne kas kitas, kaip baudžiamojo teisėjo padėjėjas, jis vienas vykdo, neprileisdamas kitų, visus reikalingus tam tikros apygardos ribose baudžiamojo teismo darbus už tam tikrą baudžiamųjų išlaidų taksoj nurodytą atlyginimą, bet jis privalo šitą atlikti, o susirgęs ar negalėdamas būti, turi pristatyti kitą kvalifikuotą asmenį[1].

2. Apygardą, kurioj jisai privalo ir turi teisės atlikti baudžiamus teismo aktus, nurodo jam šalies policijos vyriausybė, ji gali tą apygardą vėliau net sumažinti, ir budelis negali del to kelti priešinimosi[2].

3. 4. nustato atlyginimą (§§ 1—4).

Budelis neturi nieko bendro su rakaliais.

R a k a l i a m s nustatyta taip pat teisės, pareigos, atlyginimas (§§ 1—6).

---

[1] Der Scharfrichter ist an und für sich seiner Bestimmung Zufolge nichts weiter als der Untergehülfe des peinlichen Richters, er vollzieht mit Ausschluss andrer alle innerhalb eines gewissen Districts vorfallende peinliche Gerichtshandlungen gegen die in der Criminalsporteltaxe seine festgelegten Gebühren, er ist aber schuldig diese zu vollst.ecken und in Krankheits oder Abwesenheitsfällen eine andere qualifizierte Person an seine Stelle zu beschaffen.

[2] Der District, in welchem derselbe peinliche Gerichtsakten vorzunehmen schuldig ist und berechtigt ist, wird ihm von den Landespolizei-Behörde angewiesen, doch bleibt es dieser letzten überlassen dieselben in der Folge auch zu verkleinern ohne dass dem Scharfrichter dagegen ein Widerspruchsrecht zusteht.

Bet jam uždėta dar viena pareiga (§ 7): „rakalis taip pat turi prireikus daryti baudžiamąją ekzekuciją pareikalavus budeliui, eiti jam padėti už nustatytą Baudž. išlaidų taksoj atlyginimą“.[1]

Derybos del asmenų. Ten pat kolegija svarstė eskadrono chirurgo Grubės (iš Naumiesčio) pasiūlymą. Jis sutiko būti budeliu, bet pridėjo, jog neturįs lėšų trioboms pasistatyti, todel prašo užleisti jam Naumiesčio vaitystės triobesius. Baltstogės vyriausybė nesutiko, pasiūlė jam duoti 100 dol. pradžiai (Vorschuss). Jeigu Grube nesutiks, tai nutarė kreiptis į Šleziją, Magdeburgą, Halberstadtą, gal iš ten gaus.[2]

Schrötteris, gavęs tas Baltstogės ir Plocko Rūmų nuomones, padarė savo atitinkamų pastabų.

O del teisių ir sąlygų, žmonių ieškojimo darbas eina toliau. Iš Baltstogės K.-Ū. Rūmai rašo jam 1802. V. 12, jog vėl siūlęsis Zavierinskis (Sawierinski) iš Strassburgo, jau keletą metų yra tat padaręs, paskui pakartojo, pranešta jam sąlygos, bet jis neatsakęs. Paklaustas paskutinį kartą Grube.

Iš viso jau yra 4 rakalijos, dar 3 pasisiūliję.[3] Dabar ir Baltstogės K.-Ū. Rūmai siūlo daryti skelbimus (1802. IX. 9), kad ieškoma budelių ir rakalių.

Budeliui parinko vietą — Krosnos palivarką. Zavierinskis vis viliojąs, keletą kartų kreipęsis; lyg sutinkąs, tik vis kažin kodel susilaikąs. Rūmai paskyrė griežtą raką duoti galutinį atsakymą iki rugsėjo 15 d. Jeigu neatsakys, tai kreipsis į Grubę Naumiesty.[4]

Reglamentas. Schrötteris, surinkęs medžiagą, apsvarstęs ją, kaipo įstatymo sumanymą, įteikė Goldbeckui pavadinęs: „Reglamentas apie budelijos įsteigimą N. Rytų Prūsuose“ (Reglament wegen Einrichtung der Scharfrichterei Wesens in der Provinz Neu-Ost-Preussen).

Goldbeckas sutiko (1802. X. 9).[5]

Ir netrukus išėjo įstatymas, išspausdintas vokiškai (lotynų raidėmis) ir lenkiškai, pavadintas „Publicandum wegen Ein-

[1] Der Abdecker ist aber auch schuldig bei vorfallenden Criminalexecution gegen die in der Criminalsporteltaxe bestimmten Gebühre auf Erforderung der Scharfrichter Hülfe zu leisten.

[2] *ten pat,* 110—114, 162—167.

[3] *ten pat,* 193—4.

[4] *ten pat,* 1. 197.

[5] *ten pat,* 201.

richtung ir t.t.“. Lenkiškai: Obwieszczenie względem urządzenia Mistrzowstwa i Katowctwa w prowincii Prus Nowo-Wschodnich. Spausdinta Baltstogėj. Pasirašė karaliaus įsakymu Schrötterts, Berlyne 1802. XI. 7.

Įsakymo turinys. I. (§§ 1—10). Rakaliai (vok. Abdecker, lenk. kat). Kiekvienas gali nusilupti pastipusį gyvulį; užkasama tam tikroj vietoj. Užkasti reikia į 24 valandas. Jeigu to pats nepadarys, atliks rakalis. Jeigu kas nenori pats daryti, tai turės atlikti rakalis, kuriam reikia pranešti per 12 valandų.

Už darbą nustatyta tam tikrąja taksa atlyginimas.

Bet jeigu gyvulys būtų pastipęs nuo ligos ar epidemijos, negalima užkasti nenulupus.

II. (§§ 1—5). Priimta Baltstogės Rūmų projekto pradai, aukščiau minėti.

Alga: 6 magd. valakai, 6 laisvi metai, duodama rąstų.

Jo įtaisytasis ūkis pereina kitiems budeliams.

Ryšių su rakaliais visai nėra, toji profesija atskirta.

III. (§§ 1—7). Taisyklės apie rakalijų įsteigimą.[1]

Toliau neteko užtikti žinių apie budelijų įsteigimą, matyt, buvo suorganizuota. Prūsų valdžia sistematingai steigė šitą reikalingą, jos nuomone, naujajai provincijai įtaisymą, kurio ji neturėjo ir turėti nenorėjo: ji nešė Prūsų kultūrą.

---

[1] *ten pat* 110—15.

V.

Kariuomenė.

1.

Prūsų kariuomenė.

Nuolatinė kariuomenė. Prūsų valstybė, virtusi po 1660 m. suverėne, įsikūrė nedidelę nuolatinę kariuomenę, kuri pamaži augo. Baigiantis XVII amž., jos skaičius pasiekė iki 29.000 vyrų; o paskui juo toliau, juo labiau jis auga. Didėjant išlaidoms, reikėjo geriau organizuoti valstybės mokesčius ir neužtenkant jų rūpintis gauti subsidijų iš svetur. Pav. 1688—1697 m. Prūsų kariuomenės išlaidų trečdalį padengdavo prancūzų duodamoji pašalpa, o XVIII amž. — anglų, kuriems parsisamdęs buvo tarnauti Prūsų karalius.

Be pinigų, buvo dar ir kita sunkenybė — tai gauti žmonių[1]. Pereinant prie nuolatinės kariuomenės iš pradžių paliktas dar senasis kareivių rinkimo būdas: rekrutus pristatydavo samdytojai, liferantai, kurie samdydavo palaidus žmones, savo ir svetimus, o negaudami geruoju, paimdavo su prievarta ar su vyliais; kartais tam tikrą skaičių karių turėjo pristatyti kunigaikščiui luomai, pavietai, valsčiai ir t.t., o jų dalykas buvo patiems surasti tuos žmones.

Karių gaudymas. Jau 30 metų karui (1618—1648) pritrūkdavo karių, tai vadams tekdavo imti juos su prievarta. Dabar gi, organizuojant nuolatinę kariuomenę, reikėjo surasti ir išdirbti naują pastovią sistemą kariams gauti. Nebetiko seniau leistinasis būdas, kuriuo karininkai, neinant geruoju, gaudo žmones ir ima su prievarta, su mušimais prispiria eiti tarnauti. Greitai pasirodė, jog kai kurie karininkai ir rekrutų pristatytojai iš tokio gaudymo padarė naudingą verslą: gaudo sveikus vyrus, su prievarta ima ką pamato, o paskui už pinigus paleidžia, o kas jų neturi, tai tą prispiria tarnauti.

[1] *H. Delbrück*, Geschichte der Kriegskunst. IV. 282—283.

Del to tai sodiečiai slėpdavosi nuo tokių verbuotojų, neidavo į turgų, kad jų nepagautų į rekrutus. Jaunimas būriais eidavo į užsienius; del to kai kur pritrūko bernų laukams dirbti, liko silpnieji, nes niekas, kas buvo sveikas ir tvirtas, nebuvo tikras, kad jo nepaims, ir delto jau iš anksto bėgo į kitą šalį. Sodžiuose pritrūko sveikų darbininkų. 1714 m. karalius uždraudė imti rekrutus su prievarta, bet vylius vartoti dar leido ir net pats siūlė, nes be jų nesitikėjo gauti rekrutų: be to, leido su prievarta imti neklaužadas miestėnus ir valstiečius, išdykusius tarnus; kariuomenei jie praversią. Galų gale galima buvo vartoti ir prievartą, tik kad nebūtų didelio triukšmo, bet tam reikėjo turėti atitinkamas valdžios leidimas. O tatai buvo duodama gana dažnai, nes rekrutų reikia gauti.

Skundos padidėjo, valdiniai puolė į karalių. 1721. II. 26 karalius išleido ediktą, kuriuo uždraudė su prievarta imti čiabuvius, bet galima be baimės gaudyti visus svetimšalius, o iš savųjų leidžia gaudyti tokius, kurie dar nedirba ūkyje, prekyboje ir miestuose, tik nevartojant nei vylio nei prievartos.

Bet šitaip sudarytoji kariuomenė buvo menka, nepastoviu sąstatu, nes bėgo iš jos visi, kas ir kur gali; negelbėjo prieš tat nė žiaurios bausmės, skiriamos už pabėgimą.

Valdinių prievolė. Taigi vyriausybei teko ieškoti kito išėjimo kariuomenei papildyti. Iškyla mintis apie valdinių prievolę tarnauti valstybei, viešpačiui ir tėvynei, kad visi dabar turi tarnauti, kad tie, kurie pabėgo, bijodami paėmimo, turi būti paskelbti dezertėrais. Visi gyventojai tuo, kad gimė valdiniais, „Aukščiausiojo tvarka ir liepimu turi ir privalo jam (karaliui) tarnauti savo turtu ir krauju“.

O atsirado toji mintis visai kitu tikslu.

1701 m. be nuolatinės kariuomenės buvo organizuotas visuotinis šaukimas, vadinamas *milicija,* į kurią visi turėjo stoti. Veikiai pasirodė, jog ji karo atžvilgiu nėra tikusi ir del to buvo panaikinta, bet privalomoji tarnyba liko, palikti daromieji sąrašai. Dabar karaliaus išleistame 1714. V. 9 edikte rado tam tikrą pagrindimą naujai minčiai: jaunimas savo gimimu ir tikriausia Aukščiausiojo Dievo tvarka ir įsakymu turi ir privalo tarnauti turtu ir krauju: „del amžino išganymo atsiteisi prieš Dievą, o del visa kita turi būti prieš mane“.

Absoliutiškoji monarkija pareiškė savo neribotą valią ant valdinių; valdinių pareiga kariauti dėl karaliaus, valstybės[1], tėvynė skyrium neminima, nes viską užvaduoja viešpats. *Kantonai*. Dabar, trūkstant kariuomenei rekrutų, reikėjo imti žmones valdžios liepimu, padarius iš anksto gyventojų sąrašus. Tuo versdavos nauji verteivos — kuopų viršininkai.

Sudaryti ir valdyti kuopą buvo taip pat verslas. Kapitonas gauna iš valdžios lėšų, o jau jo dalykas surinkti žmones, aprėdyti, valgydinti, apginkluoti; naujas viršininkas, perimdamas kuopą iš senojo, atperka šautuvus, durtuvus, šobles, kardus, būgnus, o ir pats atiduodamas kitam turi spragas užpildyti. Kuopai išlaikyti tvarkoj reikia daug pinigų turėti: samdydamas rekrutus verteiva moka rankpinigius, nes be jų nebus samdos. Kartais tekdavo perimti kuopa su skolomis.

Jiems būtų naudinga gauti tokius rekrutus, kuriems nemokami rankpinigiai, kurie retai pabėga, lengva pakeisti kitais. Šita palengvina sąrašų sudarymas. Verteivos visus vyrus surašytų, ir iš jų tinkamus pasirinktų, išėmus bajorus. Ir tikrai, palengva eina prie tos sistemos. Gal būti verteivos patys pradėjo tat daryti; karalius tat leisdavo, tik kartais darydavo išimčių, pav., uždrausdavo imti tą ar kitą asmenį ar net ištisą klodą: turtinguosius miestuose atleisdavo, bet kartais leisdavo imti net savo Berlyno kurpius, siuvėjus ir t. t.; o jeigu darbininkai reikalingi pabrikui, tai juos atleisdavo (karaliaus įsak. 1722). Arba karalius nustato, kokius žmones galima ar negalima imti, pav., nusako, kokio ūgio negalima imti į kariuomenę (1733. V. 1).

Esant pelnui ištikdavo gana didelių varžytynių tarp verteivų.

Rekrutų gaudymui ir rinkimui sutvarkyti 1733 m. išėjo „kantono reglamentas". Reglamentas sutvarkė rinkimą, pašalino varžytynes.

Vistiek ir dabar pristatomoji medžiaga galėjo būti visokia. Kapitonais dažnai būdavo dvarininkai, tai jie į kuopas rinkdavo valstiečius iš dvarų. Tai teko smulkiau nustatinėti rekrutų kokybę. Dabar kapitonai neviename dalyke buvo

[1] *Delbrück*, m. v. IV. 284—5.

suvaržyti. Nustatoma, kokie turi būti rekrutai, ko negalima imti, kokie klodai išimti ir t. t.

Pavyzdžiui, prie Frideriko Vilimo I kareiviai turi būti augaloti vyrai, negali būti žemesni kaip 5 pėdos ir 6 coliai. Taigi vidutinio ar žemo ūgio vyrai buvo apsaugoti nuo kareiviavimo.

XVIII amž. pasikeitė karaliaus būklė ir kariuomenės sąstatas. Karalius nebepareina nuo luomų valios; tarnauti pasidarė visų pareiga, kariuomenė gauna geresnių rekrutų.[1]

Verteivos varžydavos savitarpyje ir toliau tik del svetimšalių, kits kitam pagaudami rekrutus; todel reikėjo karaliui nustatyti apygardas, kas kur gali imti rekrutus. Rytų Prūsuose tat įvedė 1733 m., o vakaruose kiek vėliau, 1735 m. Šitą apygardą, iš kurios imdavo rekrutus, po kai kurių svyravimų ėmė vadinti *kantonais*.

Taigi visi turi stoti į rekrutus. Algauninkai tarnavo neribotą laiką, kol buvo susitarę; o dabartiniai rekrutai tegali tarnauti ribotą laiką; be to, jį sutrumpindavo atleidimai, atostogos.

Rekrutus mokydavo kasmet keletą savaičių ar mėnesių, o daugumą kareivių paleisdavo namo savo darbų dirbti mieste ar sodžiuje. Kartais atleisdavo iš kariuomenės ketvirtąją dalį ar pusę.

Karalius palaiko šitą praktiką. Kuopą maitina kapitonas. Daugiau žmonių atleidęs, jisai gali atliekamus pinigus sunaudoti samdymui svetimųjų. O kapitonui naudingiau paleisti: atleistųjų pinigus jis sau ima, gali su jais išsiversti, šiaip bankrutuotų.

Kapitonas greičiau atleisdavo savo valstiečius, nes jie nepabėgdavo. Tos kuopos ir pulkai, kuriuose buvo dauguma svetimšalių, atsirasdavo blogesnėj būklėj. Tai karalius leido ir juos atleisti prie amatų darbo. Dabar ir iš jų eidavo į atostogas amatų dirbti, prekiauti, o sušaukdavo tik pasimokyti, pratimų daryti[2]. Po didesnės praktikos karininkai pramoko skalsinti mokymo laiką ir būdus.

Savieji ir svetimšaliai. Algauninkus rinkdavo iš visur, kur ir kas pasitaikydavo. Ir dabar tat pasiliko, tik savieji turėjo užpildyti spragas, jeigu anų trūko. Esant sveti-

[1] *Delbrück*, IV. 285–7.
[2] *M. Lehmann*, Histor. Aufsätze. Straipsnis „Werbung."

mųjų, savųjų daugiau atlieka darbui. Valdinys buvo naudingesnis, jeigu dirbdavo namie ir mokesčius mokėjo, negu tarnavo. Friderikas buvo vieną sykį (1742) nustatęs, kad ⅔ kariuomenės turi būti iš svetimšalių, ⅓ iš savųjų. 1768 m. Prūsų kariuomenėj buvo: 90.000 svetimųjų, 70.000 savųjų.

Rinkdavo ten, kur buvo atliekamų žmonių, kur savo kariuomenės neturėjo, pav., gretimose miestų respublikose, rankiojo pas kaimynus, daug gaudavo iš lenkų, lietuvių, šveicarų. Prūsų karininkai-verbuotojai nesigailėjo melo, prievartos, kad gautų aukštų kareivių, kartais net kaimynų kunigaikščių sargyba nebuvo tikra nuo prūsų gaudytojų.

Daug rekrutų duodavo kitų šalių dezertėrai, ir tai tokių būdavo dauguma svetimšalių.

Friderikas Did. mokėjo gaudyti rekrutų savo priešų žemėse, dargi karo belaisvius paimdavo į savo kariuomenę su prievarta. Bet šitame geros kloties neturėjo. Vieną sykį dalis batalijonų pakėlė maištą, prūsų karininkus išmušo ir perėjo prie savo sąjungininkų.

Į kariuomenę kartais ima už bausmę. 1780 m. buvo nustatyta, kad atbuvęs bausmę už neprideramą rašinėjimą, valdinių kurstymą, turi būti dar paimtas į kariuomenę.

Del to tai dezertija buvo labai didelė. Karaliaus įsakymai dažniausiai tuo reikalu leidžiami.

Kareiviai kits kitą daboja; karininkai, pakeitę garnizoną, pirma tyrinėja apylinkę, kad galėtų susekti bėgūnus; savo ruožtu žygiuojant kariuomenei ir jai apsistojus, buvo saugojama nuo pabėgimo.

Taigi kareivis savo valia netarnauja, mūšyje nesirūpina laimėjimu, žiūri tik, kad kaip išsprukus. Ir vienintelis būdas pajėgti kariauti — padaryti iš kareivių aklą vadų įrankį. Tam buvo reikalinga žiauri, aštri drausmė.

Iki šiol nebūdavo sąrašų būsimiems rekrutams: kapitonai gaudydavo svetimus ar imdavo savo suaugusius vyrus. Tai kapitonai patys savo reikalams gamino tokius sąrašus savo apylinkei; būdavo tokių atsitikimų, kad kapitonai pradėjo įrašinėti vaikus jau nuo 10 metų ir žymėdavo juos. XVIII amž. viduryje kapitonų valia buvo dar labiau suvaržyta: nebe jie priima, o tam tikros komisijos.[1]

[1] *Delbrück*, IV. 284—295.

Kai del kareivių amžiaus, tai dauguma jų buvo pusamžiai ar apyseniai žmonės, buvo net 60 m.[1]

Ieškojimas karių užsienyje kartais iššaukdavo painiavų, ir susidurimų su kaimynų valstybėmis· Kiek turėjo būti ir buvo progų tiems konfliktams, galima matyti kad ir iš kelių skaičių: 1713 — 35 m. išleista samdymui svetur 12 mil. dolerių. Kartais būdavo 800—1000 prūsų karininkų-verbuotojų užsienyje.

Verbuotojai ieškodavo žmonių, kurie tiktų jų reikalavimams, o šie keitėsi žiūrint aplinkybių, o kartais net karaliaus pamėgimų. Vienas Prūsų karalius, Friderikas Vilimas I, mėgdavo aukštus kareivius, del to užsienyje aukšti kareiviai buvo brangūs. Karalius, pamatęs aukštus vyrus, imdavo pas save, brangiai užmokėjęs už perleidimą. Pav. 1731 m. už 60 žmonių jis užmokėjo 145.000 dolerių.

Tamsesnėse užsienių šalyse verteivos įtaisydavo medžioklę rekrutams. Bet tą pat darė kiti su Prūsų valdiniais. Austrų atstovas buvo pasiūlęs savo vyriausybei siuntinėti į Prūsus aukštus rekrutus, nes, sako, per juos esą galima prieiti prie karininkų, kurie 100—1000 dukatų dovaną atmeta, bet gavę aukštą kareivį patys gali daugiau gauti[2] ir del to sutiktų padaryti naudingus Austrams patarnavimus.

XVIII amž. baigiantis kiekviena Prūsų provincija padalinta į kantonus (apygardas); jo visi vyrai (su išimtimis) pridera į tam tikrą korpusą.

Neima: bajorų, kunigų, valdininkų ir t.t., be to dar: žydų, mennonitų, o nuo 1792 m. pabrikų darbininkų.

Žiūrint gyventojų skaičiaus vidutiniškai atsieina:

1 pėstininkų pulkui	. . . .	15.260 dūmų
1 dragonų „	. . . .	9.680 „
1 kirasyrų „	. . . .	7.083 „

2.
Kariuomenė N. Rytų Prūsuose.

Karo jėgų viršininku naujajai provincijai buvo paskirtas jau anksčiau minėtasis gen. Güntheris. Šita proga duodu keletą biografinių žinių apie jį.

---

[1] *Schmoller*, 276—7.
[2] *L. Krug*, Abriss 128—9.

Güntherio biografija. Indrikas Jonas Güntheris yra gimęs karo kunigo šeimoj 1736 m. Iš pradžių norėjo būti tai teologu, tai teisininku, nes tų mokslų yra mokęsis, bet karo laiku įstojo į kariuomenę, kur jisai gana greitai ėjo aukštyn: 1773 m. tapo majoru ir padarytas bajoru; 1789 m. — general-majoras, 1795 m. — generolas-leitenantas ir 1798 m. pakeltas į baronus.

Jisai pasižymėjo kare, parodė gabumų žvalgyboj, partizanų kovose. 1788 m. jis padarytas bosniakų pulko vadu. Buvo tai lengvoji kavalerija, ginkluota su pikėmis. Atsirado jie XVIII am. Prūsų kariuomenėje; tokį vardą davė jiems jų vadas Serkis, pats albanas (arnautas), bet jo kariai buvo surinkti iš visų kitų šalių — visokie svieto perėjūnai: buvo pas jį kazokai, totoriai, turkai, armėnai, kalmukai ir t.t.

Kariai buvo samdomi 20 metų. Güntherio pulkas stovėjo Širvintoj, Stalupėnuose, Goldapėj, Margrabove, Elke, Aryje ir t. t.

Güntheris savo būstinę paskyrė Elke (Lycke). Pats geras raitelis, mokėjo apsieiti su savaisiais, rūpinos kareivių išmokymu, medžiaginiu aprūpinimu, bet ir stengėsi pakelti karius kultūriškai, taisydamas jiems ir jų vaikams mokyklas.

1794 m. jisai saugojo Prūsų sienas; jam teko kovoti su lenkais, Lenkų žemėje ar Prūsuose. Jisai apsaugojo Rytų Prūsų sienas nuo užpuolimų. Karo laiku jisai buvo paskirtas vyriausiuoju vadu dešiniam Vyslos krašte vieton atstatytojo del negabumo Favrato.

Karas pasibaigė laimingai, gauta naujų žemių, Güntherį apdovanojo karalius, Prūsų bajorai išaukštino jį suteikę tėvynės gelbėtojo vardą.

Po 1795 m. į jo pulką įėjo dar totoriai iš naujos provincijos.

Iširus lietuvių - lenkų kariuomenei, totorių pulkininkas Baranauskas pasiūlė Prūsų valdžiai duoti jam organizuoti totorių korpusą ir leisti totoriams persikelti į naująją provinciją. Vieni jų, vyresnieji, vadinosi „towarzysze“ (draugai), kiti prastieji. Visi jie muamediniai, totoriai; be to, karininkai ir draugai—bajorai. Ir tikrai jų tarpe yra Lietuvos totorių pavardės: Baranauskas, Achmetavičius, Melechas, Koryckis, Bučackis, Chaleckis ir t.t. 1799 m. jų buvo 291 vyras. Jie buvo viename pulke su bosniakais.

1799 m. del senatvės Güntheris atsisakė nuo pulko vedimo, bet paliko sau visos provincijos vadovybę ir kantonavimą.

1800 m. padaryta atmainų bosniakų ir draugų organizacijoj; bosniakų pulko vardas pasiliko, po senovei jį vedė Güntheris, tik tą pulką besudarė vieni draugai (towarzysze) iš bajorų totorių ir netotorių, o bosniakai, kaipo nebajorai, išdalinti tarp ulanų.

Pats Güntheris ne taip jau buvo užsidegęs del bajorų, į savo junkerių mokyklą priimdavo ir gabius kantonistus, norinčius iškilti, išsitarnauti. 1800 m. Fahnen-junkerių tarpe buvo kantonistų ir iš naujosios provincijos.

Kantonu Güntherio pulko draugams buvo mažieji bajorai.

Güntheris mirė ir palaidotas Tykocine (1803. IV. 26). 1839. X. 10 jo karstas perkeltas į Elką, šitame mieste pastatytas 1841. VI. 16 paminklas.[1]

Kariuomenė. Naujuose Rytų Prūsuose patalpinta prūsų kariuomenė, bet jos buvo mažiau negu iš pradžių buvo sumanyta ir reikėtų, nes trūko vietos jai sutalpinti.

Užtat Rytų Prūsuose ir Varšuvoj yra daug kariuomenės; jeigu būtų pavojus, galima būtų per keletą dienų surinkti geroką kariuomenę ir apginti provinciją.[2]

Apie 1799—1800 m. buvo išskirstyta po visą provinciją:

24 eskadronai usarų ir bosniakų,
5 „ dragonų,
1 pulkas (= 5 eskadr.) totorių,
4 batalijonai (= 16 kuopų) pėstininkų (fizilierių).

Eskadrone ar kuopoj skaitoma po 150 vyrų, tai iš viso buvo į 7.000 — 8.000 karių. Vyriausias jų vadas gen. *Güntheris*.

Kiekvienas pulkas turėjo savo eilinį numerį ir be to pridėdavo vado pavardę.

Bosniakų pulkas Nr. 9, iš 10 eskadronų, išdalintas Lietuvoj, Palenkėj ir Mozūruose.

Garnizonai stovėjo šiuose miestuose: Tykocine, Ostrolenkoj, Dargukeine, Knyšyne, Zabludave, Branske, Bockuose, Viškave, Astrovoj, Lomžoj.

Usarų pulkas Nr. 5, susidedąs iš 10 eskadronų, buvo visas išdalintas Lietuvoj. Garnizonai buvo: Virbalyj, Nau-

[1] *Grabe*, Günther (Altpr. Mon.)
[2] *Holsche*, I 408

miestyj, Vištytyj, Prienuose, Sokolkoj, Seirijuose, Prieraslyj, Vilkaviškyj, Suvalkuose, Kalvarijoj. Štabas buvo Virbalyj.

Usarų pulkas Nr. 10, iš 10 eskadronų, išdalintas tarp Pietų Prūsų ir N. Rytų Prūsų. Čionai teko 4 eskadronai; jie patalpinti lenkų dalyj, Plocko Depart., būtent: Biežune, Lipne, Rypine ir Raciąže.

Dragonų pulkas Nr. 10, iš 5 esk., išdalintas lenkų dalyj.

Totorių pulkas išdalintas Palenkėj ir lietuvių dalyj; turi garnizonus: Raigarde, Augustave, Suchovolėj, Janavoj, Gonionyj.

Keturi *Fizilierių* batalijonai išdalinta šitaip: Nr. 3 — Baltstogėj, Nr. 12 — Bielske, Nr. 9 — Pultuske, Nr. 17 — Plocke.

Garnizuonų miestuose buvo pastatytos kareivinės.[1]

Rekrutų ėmimas. Prisaikdinus naujus valdinius, Prūsų valdžia tuoj ėmė rūpintis kareivių ėmimu iš jų, tam daro gyventojų sąrašus, vietos policija teikia žinių, kiek kur yra kaimų, dūmų, kiek yra žydų, krikščionių[2].

[1] *Holsche*, I 408—410.

[2] *GSA*. NOP. Tit. 201. Nr. 1. Pavyzdžiui, Šakių policijos komisija yra davus 1797. V. 29 tokių žinių:

PARAPIJOS	Vietų	Dūmų iš viso	Žydų	Krikščionių
Zapyškis	57	342	14	328
Vilkija	21	229	3	226
Seredžius	20	218	8	210
Ilguva	33	282	10	272
Plokščiai	26	197	5	192
Gelgaudiškiai	29	324	6	318
Kaimelis	19	183	8	175
Sudargai	21	192	22	176
Slavikai	23	231	5	226
Šakiai	34	226	30	196
Lukšiai	67	610	51	559
Sintautai	50	516	8	508
Griškabūdis	72	592	10	582
Naumiestis	64	764	429	565
	536	4.906	379	4.527

Dauguma parapijos bažnyčių buvo dešinėj Nemuno pusėj, kairėj tik filijos, Seredžius — dešinėj, po Prūsais filija Panemunė.
Ilguva — Veliuonos filija
Kaimelis — Jurbarko „
Slavikai — „ „
Šakiai — Gelgaudiškio filija
Lukšiai — Veliuonos „
Griškabūdis — Naumiesčio filija,

1796 m. buvo išdirbtas planas, kaip reikės į rekrutus imti. Nurodyta pulkai stovintieji Prūsuose, kantonistus ima iš čia ir siunčia tenai. Kartais pulkai pasikeičia savo kantonais. Pavyzdžiui, buvo nurodyta, kad tas ir tas pulkas gaus N. Rytų Prūsuose, kad tas ima visą, o kitas papildymą ir t.t.[1].

Savo *kantonus* turėjo (t. r. rinkdavos rektrutus) N. Rytų Prūsuose šitokie pulkai:

v. Hansen'o Nr. 11 — Gonionio ir Vygrių pavietuose,

v. Reinhard'o Nr. 52 — Vygrių, Dombravos ir Mariampolės pav.,

v. Courbière'o Nr. 58 — Kalvarijos pav.,

v. Ruits'o Nr. 8 — Ostrołękos, Przasnysz'o ir Pułtusko,

v. Strachwitz'o Nr. 44 —Lomžos ir Ostrołękos, Suražo ir Bielsko pav. dalyje,

v. Anhalto Nr. 53 — Lipno, Mławos ir Plocko,

v. Busch'o Nr. 10 — Baltstogės ir Suražo pav.,

v. Günther'io Nr. 9 Bosniakų p. — susidėjo iš smulkiųjų bajorų N. Rytų Pr. ir Pietų Prūsuose.

Pulkams buvo nurodyta jiems priderami sodžiai ir viensėdijos.[2] Bet jie turėjo žmonių ir iš senųjų Prūsų; iš kitos pusės iš čia siųsdavo tenai pulkams papildyti.

Iš pradžių rekrutų rinkimas nėjo sklandžiai. 1798 m. pirmą sykį ėmė kantonistus; jų nematavo, nežiūrėjo, ir pasirodė, jog vieni yra netinkami, kiti pasislėpę, taigi reikėjo gaudyti, kad būtų tinkamesnių.

3.

Kantonistų bėgimas ir priešinimasis.

Kantonistų bėgimas. Karo - Ūkio Rūmai iš Baltstogės savo rašte 1799. IV. 30 paduoda sumanymą, kaip apsisaugojus nuo kantonistų išbėgiojimo. Jų nuomone, reikėtų įvesti pasus ir nustatyti, kad įrašytieji be pasų negali persi-

[1] *ten pat* Nr. 2.
[2] *Holsche*, I 407—410.

kelti svetur, nors, prideda, tat nedaug padės, nes daugumai tat vistiek, jie baudžiauninkai, del to negali kraustytis. Be to, reikėtų įvesti bausmę už pasislėpusiųjų kantonistų laikymą: ponui, ekonomui, magistratui, šaltyšiui.[1]

Bet čia atsirado keleriopų sunkenybių.

Viena dalis iš pabėgusiųjų svetur grįžta namo, tai juos gaudo, kita išėjo netolimais, į miškus, slepias ir plėšikauja, sudarydami kartais didesnes šutves. Buvo dar vienas išėjimas: kantonistai traukia į Rusų užimtąją Lietuvos pusę. Antra vertus, buvo ir linksmių Prūsų valdžiai reiškinių: rusų kantonistai persikelia iš ten ir apsigyvena, tuo daugina gyventojų skaičių. — Vietos vyriausybė klausia Berlyno, ką su jais daryti?

Slapstymąsis miškuose. Keletas pabėgusiųjų Mariampolės pavieto kantonistų sudarė plėšikų šutvę; atsirado tokių pat plėšikų gaujų Prienuose ir kitur. Jos veikia katra sau įvairiose vietose.

Mariampolės šutvės žinomi tokie vardai: Adomas Krušinskis, valstietis, pramintas Durnadomus (Durnadomis?), Kazys Alaburda, Andrius Rutkauskas, Petras Kėdžius, Povilas Malinauskas, Tomas Alaburda, Tomas Kapeckis, Simonas Straigys. Ypač pasižymėjo savo darbais Krušinskis, kuris buvo atėmęs girininkui šautuvą ir į jį iššovė, nuo jo smūgio krito šaltyšius Dombrauskas, prieš tai buvo jam pasakęs: spaviedokis, sakyk savo griekus. Mat, girininkas ir šaltyšius vis norėjo juos pagauti ir pristatyti Prūsų valdžiai. Šiaip jie neplėšikavo, tik maistą imdavo, taigi ir plėšikai buvo abejotini.

Galų gale vis delto visą šutvę išgaudė, gal ne visus, kiti gal pasislėpė.

Tardymą vedė Gisevius, kuris nagrinėjo ir kitų šios vietos kantonistų plėšimų bylas.

Karaliaus įsakymu buvo paskirtas nepaprastas teismas (Karo Pilietinė komisija), išnagrinėjo visą bylą ir nusmerkė šitaip: A. Krušinskį įpinti į tekinį nuo viršaus žemyn, Kazį Alaburdą, Andrių Rutkauskį, Petrą Kėdžių — nuplakti ir kalinti iki gyvos galvos, Povilą Malinauską, Tomą Alaburdą,

---

[1] *GSA.* NOP. Tit. 200 Nr. 9.

Tomą Kapeckį nuplakti ir duoti 10 metų darbų tvirtovėje, Simoną Straigį — kalėti iki gyvos galvos.

Jie padavė skundą į Baltstogės regentijos II senatą, bet jis patvirtino aną sprendimą. Tik čia kai kuriems teisėjams atsirado abejonių: smurtas buvęs mažas, pagrobtieji daiktai menki, vargu būtų galima taip skaudžiai bausti, del to nutarė atsiklausti Baudž. Teismo Berlyne.

Nuomonės ir čionai pasiskirstė; referentas min. v. Arnim'as pasiūlė tokį išėjimą: palikti Krušinskiui įpynimą į ratą, tik reikia prieš viešąjį žudymą pasmaugti ir jau viešai del publikos akių šiaip įpinti į tekinį; 4 kiti teisėjai iš Baudžiamojo Departamento Rūmų Teisme (Kammergerichte) siūlė mažesnę bausmę. Kadangi, jų nuomone, kaltinamieji sudarė plėšikų gaują, gyveno miškuose, bet padarytieji jų nusidėjimai nėra tokie dideli, taigi galima duoti sulyginamai minkštesniu įnagiu (botagu) 100 smūgių. Kiti net abejojo, ar buvo sudaryta plėšikų gauja. Karalius paliko visą sprendimą, tik pakeitė jį, sutikdamas su Arnimo pasiūlymu, atmesdamas kitų teisėjų nuomonę (1801. VII. 21).

Pranešama, kaip turi įvykdyti sprendimą: „Krušinskis turi būti nudėtas, su ratu iš viršaus žemyn, ir jo kūnas turi būti įpintas į ratą". Visa tat turi būti atlikta Mariampolėj. Plakimas turi būti padarytas viešai, aikštėj.

Bet skyrium buvo prirašyta: Krušinskis, publikai nematant, turi būti pasmaugtas ekzekucijos pradžioj.

Kaip buvo minėta aukščiau rašant apie budelius, Prūsų valdžia ilgą laiką negalėjo nužudyti Krušinskio, nes negalėjo gauti žinovo budelio; kol ėjo susirašinėjimas, budelio ieškojimas, derybos, jį laikė kalėjime; suradę budelį galų gale nužudė. Budelis turėjo išplakti ir kitus. Atlikus egzekuciją reikėjo pasmerktuosius sodinti į kalėjimą, tai teismas rašo iš Baltstogės 1801. VIII. 4, jog Mariampolėj nėra kalėjimo, saugo juos kariuomenė, gen. Güntheris prašo, kad Mariampolės garnizonui neduotų saugoti kalinių.[1]

---

[1] *GSA*. Rep. 84 Nr. 542.

4.

Rusų vyriausybės kova prieš dezertiją.

Dezertijos priežastys. Nuolatinę kariuomenę buvo įtaisę pas save ne tik Prūsai, bet ir Austrai bei Rusai. Ir čia ir ten eilinius kareivius turėjo duoti valstiečiai. Galėjo jie pakęsti baudžiavų naštą, bet nepakeliama buvo artojui beveik amžina karo tarnyba, kurioj drausmė buvo palaikoma žiauriomis priemonėmis. Del to stengėsi išsisukti, o jiems čia tebuvo vienas kelias — pabėgti ar į kitą pavietą pas kokį dvarininką, kuris sutiks priimti, ar bėgti toli, svetur į kitą valstybę, kur jam leis apsigyventi ir į kariuomenę neims.

Šituo klausimu vienodai žiūrėjo ir elgėsi visos trys kaimynų valstybės: Prūsai, Rusai, Austrai, jos stengėsi visais būdais savus valstiečius ir kantonistus sulaikyti, svetimus vilioti, duodamos patogias sąlygas apsigyventi.

Kantonistų ėmimas. Rusų vyriausybė dar neturėjo patyrimo naujame, ką tik užimtame, krašte kai del rekrutų ėmimo. Bandė elgtis Lietuvoj taip, kaip elgėsi iki šiol Rusijoj, bet čia sulaukė ko kito: ėmė bėgti, nes arti Prūsai.

Kartais būdavo bėgimas dideliais būriais, kad Prūsų valdžia vietoje nežinodavo nė ką daryti, ypač tat atsitikdavo pačioj pradžioj. Sykį Prūsų vyriausybė gavo iš Baltstogės tokią žinią: Rusų Lietuvoje Riepinas pradėjo imti rekrutus po 3 žmones nuo 500. Apstoja sodžių, miestą ir gaudo rekrutus; atėjus žiniai, jog žada užpulti, žmonės bėga čionai; jų skaičius auga; į Kauną vieną kartą buvo atbėgę 170 žmonių, o per Nemuną lengvai gali pereiti čionai. Kas daryti, klausia Berlyno iš Baltstogės.

Prūsų vyriausybė atsakė, kad reikia priimti ir sunaudoti.[1].

Rusų vyriausybė tuoj suprato, kad taip elgtis negalima, ypač pradžioj naujajam krašte reikia griebtis kitokių priemonių. Be to tikėjosi, jog gausiant naudos iždui, daugiau pinigų įplauksią, masinį bėgimą sulaikysiant.

Bekantonė juosta. Ir caras išleido 1801. IX. 21. ukazą valstiečiams nuo pabėgimo sulaikyti.

[1] *GSA.* NOP. Tit. 210 Nr. 2 l. 78—4, 122—5.

Šitas ukazas del kantonistų buvo tokio turinio:

1. Kadangi sunku rinkti rekrutus pasienyje, tai nutarta padaryti juostą, 100 verstų platumo, nuo Juodųjų jurių iki Baltųjų išilgai sienos, kur gyventojai yra atleisti nuo pareigos pristatyti rekrutus žmonėmis.

2. Kadangi tuo keliu šitoji našta bus užkrauta neteisingai vieniems Rusijos vidurio gyventojams, o atleistos nuo jos bus pasienio tautos, tai prisakyta imti tenai pinigais, skaitant po 360 sid. rublių už vieną rekrutą.

3. Bet ir pasienio gyventojai gali vieton pinigų duoti rekrutus žmonėmis.

4. Iždas šituos pinigus sunaudos laisviems žmonėms pasamdyti, iš kurių sudarys usarų pulką.

5. Įsakyta sužinoti, kiek rekrutų atsieina tiems žmonėms, skaitant 500 vyrų po 1 rekrutą, kiek būtų žmonėmis ir kiek pinigais.

Rusų Lietuvos bajorai ir caro ukazas. Caras, leisdamas savo ukazą, norėjo tuo sulaikyti valstiečius nuo išbėgiojimo, tarė, jog Lietuvos dvarininkai bus jam dėkingi. O dvarininkai kitaip žiūrėjo į tat, jie čia matė sau skriaudų.

Lietuvos dvarininkai ne visai buvo patenkinti minėtu caro ukazu (1801. IX. 21), kuris jiems leido pasirinkti: ar atsipirkti, ar pristatyti žmonės; dvarininkai velytų atiduoti valstiečius, galėtų atiduoti į rekrutus kokį netinkamą ir atžagarią pono valiai baudžiauninką, tik valstiečiai savo elgimusi visa tat ardydavo; jie bėga į Prūsus, dvarininkai nustoja žmonių 10 sykių daugiau negu reikia duoti į rekrutus. Pinigų gi jie mokėti nenori, sako esą perbrangu. Bandymo iš bajorų pusės išpirkti valstiečius nuo rekrutų iš rusų valdžios neteko rasti.

Del to tai bajorų seimeliai Vilniuje 1802 m. gegužės mėn. prašė savo vyriausybės pakeisti rekrutų ėmimo tvarką. Jie įrodinėja, jog reikia sumažinti rekruto kaina ir imti ją popieriniais pinigais, o ne sidabru. Be to, nereikėtų, sako, leisti gaudyti laisvus žmones, nes gyvenantieji pasienyje tuoj išbėgioja, „visuomet daug žmonių nyksta, kai prasideda rekrutų ėmimas, ir Lietuva, kaipo pasienio gubernija, kiekvienu rekrutų ėmimu turinti duoti paprastu laiku 1.300 ir kelias dešimtis rekrutų, gali nustoti 8—10 tūkstančių jaunimo. Su šitais dezertėrais, kaip ir su karo bėgūnais, Prūsai apsieina

su dideliu žmoniškumu ir palankumu — tam yra paskirtos tam tikros pasportų komisijos, kurios tuojau išduoda leidimus vykti į krašto gilumą ir verstis, kas kokiu nori darbu be jokios prevartos, dargi iki trečiai kartai atleidžia nuo ėmimo į kariuomenę. Čionai reikia šitoj vietoj pastebėti, jog po demarkacijos, 1795 m. įvykusios tarp Kiemų, iš pradžių gerokai Prūsų bėgdavo į mūsų pusę, bet po to beveik visai nustojo del tos priežasties, kad pagautasis ant sienos Prūsų dezertėras yra su sargyba vedamas iš pradžių į žemesnįjį teismą (policiją), o paskui kelioliką ar kelias dešimtis mylių į gubernijos miestą Vilnių, atgabentas taip pat laikomas sargybcj tarp kalinių, kol neįsirašys į valstiečius, o po to vis nebūdamas del savo likimo tikras, ar grįžta atgal į Prūsus, arba eina į valkatas ir patenka į teismą, o tada drauge su kaliniais ištremiamas į apsigyvenimą. Šita ir buvo didžiausioji priežastis, jog dezertija iš Prūsų beveik visai nustojo, o atvirkščiai, iš mūsų krašto padidėjo. Taigi tinkamiausia priemonė, bajorų nuomone, rodos būtų šitokia, kad su Prūsų dezertėrais ir bėgūnais pas mus kuo švelniau apsieitų ir kad tuoj ant sienos duotų jiems pasportus, ir tat atliktų ne žemesnieji teismai (policija), o pasienio komendantai, pasportus duotų metams, kol pasirinks darbą ar poną, ir kad ponams nereikėtų už tokius žmones iki naujai revizijai mokėti jokių mokesčių iždui, nes pridera gauti atlyginimą už tuos nuostolius, kuriuos turi dvarininkai del valstiečių bėgimo į Prūsus; juk jie bėgdami į užsienius ne tik palieka skolų, bet dar už juos, nors jau pabėgusius, dvarininkas turi mokėti mokesčius Viešpaties Iždui". Todel bajorai prašo suteikti lengvenybių Lietuvai, kaipo pasienio gubernijai, kurios kitoms buvo duodamos [1].

Caras buvo sutikęs padaryti nedidelę atmainą: leido pakeisti rekrutų ėmimo vietą.

1803 m. kovo mėn. bajorų maršalai priėjo prie tokių išvadų: rekrutus reikia atiduoti ne Vilniuje, bet pavietų miestuose. Kai del Kauno pavieto, tai Kauno mieste neparanku tat daryti, nes per arti prie Prūsų sienos, lengvai gali pabėgti, patogiausia būtų vieton Kauno paimti Jonavą[2].

---

[1] *VBD.* 1802 m. aktai.
[2] *ten pat,* 1803 m. aktai.

5.

Prūsų vyriausybės pastangos sutrukdyti dezertiją.

Bėgimas į Rusų pusę. Prūsų vyriausybė, kaip ir jos kaimynai, vilioja dezertėrus iš svetur, o savųjų neišleidžia. Geresnei to darbo kločiai tyrinėja bėgimo priežastis, seka kaimynų žygius rekrutams sugaudyti, viską pedantiškai nagrinėja; ji pati tegali pavartoti, berods, mažas priemones, nes negali daryti to, ką gali sau leisti plačioji Rusija. Kartais jos padarytieji žygiai yra tokio plataus masto, jog Prūsus apėmė baimė, ar ištesės atsispirti.

Bėga į Rusus rekrutai, baudžiauninkai, bėga tokie, kurie gali pasijudinti iš vietos, kurie po Rusais gali prigyti, taigi daugiausia lietuviai bėga pas lietuvius.

Skaičius. Prūsų valdžia buvo susirūpinus rekrutų nykimu, ji rankioja tikslesnių žinių, kas ir iš kur pabėgo, gal šitos žinios duos nurodymų, kas toliau reikia daryti.

Iš Gumbinės pranešama 1803. II. 2, kas yra pabėgęs į Rusiją, nurodoma pavardės, sodžiai: iš Busch'o pulko — 29, Senck'o — 41, Brünneck'o — 34, Dierke's — 1.[1]

Iš Plocko pranešama (1803. III. 1)[2], jog daug bėgą, vieni išėję į Austrus, kiti pasislėpę vietoje, dauguma visi čia pasislėpę, tik perėję į kitus pavietus. Nesitiki, kad bėgtų į Rusus. Skaičius išsisukusių, kaip matyt iš sąrašo, nedidelis, ir ten bus sunku slapstytis. Plocko Departamente yra 39.820 dūmų, nestojo 781 kantonistas, tur būt. emigravusių yra — 19.

Iš Baltstogės pranešama (1803. III. 28) tikresnių žinių, kiek pabėgo 1802 m. Nestojo iš viso 429 kantonininkai, ir iš visų N. Rytų Prūsų — 488 žm. Prie bėgimo prisidėjo ne tik caro įsakymas, bet paveikė ir paplitusios vietoj žinios, kad tie pulkai grįšią į Senuosius Prūsus, tai kantonistai išbėgo, bet netoli: teko patirti, kad kantonistai norėtų grįžti namo.

Daugiausia pabėgusiųjų buvo iš Baltstogės ir Mariampolės pavietų, kur stovi v. Courbière's 13 dragonų pulkas: gyventojai „vis dar negali perlaužti savo karo tarnybos nemėgimo"[3].

[1] *GSA* NOP. Tit. 210 Nr. 2, l. 33—41
[2] *ten pat*, 45—47.
[3] seine Abneigung gegen den Militairdienst nicht unterdrücken kann.

Žiūrint pavietų, tai šituos 429 galima šitaip padalinti: Baltstogės p. — 86, Mariampolės — 114, Kalvarijos — 51, Vygrių — 13, iš viso — 429.[1]

Iš Plocko Dep. pabėgo vos 29, o pridėjus vėliau pažymėtus 1802 m., suskaityta pabėgusiųjų kantonistų iš N. Rytų Prūsų — 488, iš Gumbinės apie 40.[2]

Prūsai seka, ką Rusai daro. Pav., Alvensleben'as praneša Schrötteriui, jog caras išleidęs 1801. IX. 21 ukazą del kantonistų, kuris buvo anksčiau minėtas.

Berlyne, Karaliaučiuje, Naujuose Rytų Prūsuose susirūpino tuo caro ukazu; jau svarsto, kaip tas ukazas atsilieps į žmonių perėjimą iš vienos pusės į kitą, į kareivius ir t. t. Schrötteris turi pareikšti savo nuomonę 1802. II. 3.[3]

Susirūpino tuo ir Pietų Prūsai, kurie susiduria su Austrais. 1802. II. 12. Voss'as rašo tarp kita ko Schrötteriui: toksai atleidimas buvęs padarytas prieš keletą metų Paaustrėj, padaryta juosta kelioms mylioms platumo; jo nuomone, reikėtų tą pat padaryti, ką ir Rusai daro, tik ne tokią plačią bekantonę (kantonfreie) juostą; 1798 m. manyta tat padaryti Pietų Prūsuose, nes tuomet anose vietose perdaug valstiečių bėgdavo, apleisdavo savo ūkius, bet tuo tarpu nieko nepadaryta.

Tuomet valdžia susilaikė nuo tokios juostos padarymo, kariškiai pasipriešino, bijojo kollizijų, be to, prasidėjęs rekrutų ėmimas Naujojoj Galicijoj sulaikė emigravimą tenai; o dabar emigracija vėl ėmė didėti, aplinkybėms pasikeitus; reikia kas nors daryti, nes, pav., Radomo pavieto valdžios stačiai skundžiasi tuo.

O taip palikti negalima, jis pasiūlysiąs karaliui savo sumanymą, jeigu nėra ko nors tinkamesnio.

Vossas pridėjo prie to rašto savo įsakymo sumanymą Varšuvai ir Kališui; jis klausia, ar nereikėtų tą pat padaryti Naujuose Rytų Prūsuose?

O tenai tikrai siūloma: kadangi Rusai padarė 100 verstų bekantonę juostą, Austrai padarys tą pat, tai ir čia skiriama

[1] *ten pat*, 49—51 l. 27).
[2] *ten pat*, 52—53.
[3] *GSA*. NOP. Tit. 201 Nr. 3.

2—4 mylių juostą. Klausiama Varšuvos ir Kališo nuomonės, kiek žmonių del to atpultų?[1]

Iš Gumbinės rašo 1802. III. 6. Lietuvos Karo-Ūkio Rūmai Prūsų Departamentui, jog kantonistai bėgą iš Prūsų. Tenai rašo:

„Jau dabar mes negalime paslėpti savo susirūpinimo, kad šitas (caro) įsakymas, jeigu nebus šituo reikalu padaryta sutarties su Rusija del valdinių (valstiečių) išėjimo ir kareivių dezertijos, duos Prūsų valstybei, o ypač pasieniams, didžiausios žalos, ypač kad kraujo ryšiai del vedybų su kits kitu šiapus ir anapus sienos, del vienodos kalbos, panašių įpročių riša kaimynus abipus sienos, del to gali įkvėpti čionykščiams gyventojams dvejopų pagundų pereiti tenai. Jau dabar anoj vietoj stovintieji kariškiai taria, jog pastebėję dažniau, negu pirma, blogų padidėjusio dezertavimo padarinių. O dabar ar mūsų susirūpinimas pagrįstas ar ne, mes stengsimės apie tat toliau pranešinėti“[2].

Tuo klausimu Schrötteriui atsiuntė savo nuomonę Baltstogės Karo - Ūkio Rūmai 1802. V. 10, kuris buvo jų paklausęs II. 17.

Rūmai išsiuntinėjo raštą su užklausimu į pavietus ir, gavę iš ten atsakymus, atrašo Schrötteriui. Žinių yra visokių. Dombravos ir Suvalkų pavieto viršenybė, iš kurių gauna savo kantoną Reinhardo pulkas, praneša: paleistieji atostogų kareiviai bėga, iš Dombravos pabėgo 22, iš Suvalkų 30 vyrų, tai didelis skaičius, jie visi išspruko į Rusų užimtąją dalį. Gyventojai visi žino apie caro įsakymą, ir, be abejo, del to ir bėga tenai. Dau-

---

[1] *ib.* l. 5—7.

[2] Präsidium der Littauischen Kriegs- und Domainen Kammer rašo: „Wir können indessen schon jetz unsere Besorgnis nicht bergen, dass diese Verordnung, wenn nicht ein Cartel mit Russland geschlossen wird in Rücksicht der Austretung der Untertanen und Desertion der Soldaten für den preussischen Staat und vorzügliche für die Grenzgegende den grössten Nachteil mit sich führen dürfte, zumahl Bände des Blutes durch hin- und hinüber Heiraten, gleiche Sprache, ähnliche Sitten beiderseits Grenznachbaren verbinden und daher den hiesigen Einsassen einen zweifachen Reiz zum Übertritt einflössen; wie denn auch der in der Gegend stehende Militair schon jetzt auch die öfterer als vorher vorkommenden Desertionen den nachteiligen Einfluss davon zu verspüren glaubt. Indessen mag diese unsere Besorgnis realisiert werden oder nicht, so werden wir nicht verfehlen darüber weiterhin Bericht su erstatten. Gumbinnen, d. 6-ten März 1802 (G.S.A. NOP. Tit. 201 Nr. 3. I. 17.).

guma ūkininkų vaikai, kiti turi tenai giminių ir prietelių. Čionykščiai gyventojai priešingi karo tarnybai, nekenčia jos, o dabar galima laukti, kad dar daugiau bėgs. Iš Suvalkų pavieto ką tik atėjo baisesnių žinių. Apvažinėjęs tą pavietą viršininkas v. Hippel'is iš visur girdėjo skundų, kad labai daug jaunų vyrų, o ypač tokių, kuriuos būtų laikas imti į kariuomenę, išėjo anapus sienos į Rusų sritis. Susekta, jog, paskelbus caro įsakymą, į Vilniaus guberniją išėjo su viršum 400 vyrų.

O kai liepos mėn. darys kantonistų patikrinimą, tai dar geriau paaiškės caro ukazo padariniai...[1].

Nėsą žinių iš Lomžos, iš Kalvarijos[2], tai pareikalauta jų.

Iš Varšuvos atėjo (1802. XII. 12) labiau raminančių žinių. Caro įsakymas neturėjęs įtakos, nes siena per toli, žmonės dar nežino apie tat. Kas kita čia būtų, jeigu išleistų panašų skelbimą Austrų valdžia, tai būtų didelė įtaka, daug jaunimo pabėgtų, todel reikėtų iš Prūsų pusės padaryti bekantonę juostą 2 mylių platumo.

---

[1]. Kriegs- und *Domainen* Kammer iš Baltstogės rašo min. Schrötteriui 1802. IV. 10.

...Diesem gemäss ermangeln wir nicht jetzt devotest zu berichten, dass nach Anzeige der Landrätlichen Officia zu Dombrowa und Suwalken die Desertion unter den beurlaubten Soldaten des Infanterie-Regiments v. Reinhardt, welches dort seinen Kanton hat, so sehr überkund gekommen, dass aus ersterem 22 und aus letzteren 30 Mann ausgetreten und über die Grenze in das russisch-kaiserliche Gebiet gegangen sind. Die obige Verordnung ist in gedachten Kreisen bereits überall bekannt, und es ist wohl unverkennbar, dass selbige die vorzügliche Veranlassung zu dem Austreten so vieler Beurlaubten gegeben, von denen überdem die meisten... Wirtssöhne sind, oder dort Verwandte und Freunde zurückgelassen haben.

Die tief gewurzelte Abneigung der hiesigen Einsassen gegen den Militärdienst, lässt uns mit Grunde fürchten, dass dieses Austreten noch immer mehr überhand nehmen wird und ein neuer Bericht des Landrätlichen officii zu Suwalken bestätigt dieses auch; indem der Landrat v. Hippel bei der Bereisung seines Kreises überall darüber Klagen gehört, dass sehr viele junge Leute und vorzüglich diejenigen welche nach ihrer Grösse ihre baldige Einziehung zum Militairdienste vermuthen können über die Grenze in das Russisch-Kaiserliche Gebiet übertreten sind, und so wie wir äusserlich in Erfahrung gebracht haben, beläuft sich die Anzahl der seit Bekanntmachung der Ukase blos in das Gouvernement von Wilna aus Ew.-Königlichen Majestät übergetretenen Untertanen bereits über 400 Mann.

Die in Monat Juli vorzunehmende Cantonrevision wird hirüber noch nähere Resultate liefern, und behalten wir uns vor, nach Beendigung derselben darüber ausführlichsten alleruntertänigsten Bericht zu erstatten... (*ten pat*, l. 20—21).

[2] *ten pat*, l. 31.

Prūsų valdžia nesiskubina skelbti bekantonę juostą, bando kitokiomis priemonėmis veikti prieš bėgimą. Iškilo sumanymas paskelbti dezertėrams visuotinį dovanojimą. Jau sykį buvo daroma, gal ir dabar padaryti?[1]

Matyt, karalius buvo nutaręs tat padaryti, nes gen. Güntheris, karaliaus įsakymu, vietoj išleido tokį visuotinį dovanojimą (General-pardon). Ir dabar ėmė laukti, kad kareiviai grįš.[2]

Tuo tarpu kantonistai vis bėga ir bėga, o valdininkai tik renka žinias, ieško priežasčių, ruošdamiesi tą bėgimą pašalinti.

Aiškus buvo ryšys tarp karo tarnybos ir pabėgimo. Bėga iš ten, kur daugiau imama žmonių.

Šitas ėmimas į Prūsų kariuomenę, jos tarnybos baisenybės atsispindėjo ir lietuvių liaudies dainose.[3]

Tas bėgimo pavojus palyti ne tik Naujuosius Rytų Prūsus, bet ir senąsias Prūsų valdas. Lietuvos Rūmai (Gumbinėj) tat pastebi, iš jo vieno teturime žinių, kad iš ten bėgdavo į Rusų Lietuvą.

1802 m. pabėgo iš 5 apygardų — 107.

1804. I. 16. jau rašoma iš ten, jog kantonistai bėga su visomis šeimynomis. 1804. XII. 17 suskaitė, jog pabėgo jau daugiau, negu pirmiau — 138 kantonistai, daugiausia iš pasienio.[4]

Pabėgėliai iš Rusų į Prūsus. Kaip jau buvo minėta, Prūsų vyriausybė visokiais būdais viliojo naujus žmones iš Rusų užimtųjų žemių, norėjo gyventojų daugiau turėti. Visiems naujai pribuvusiems daroma sąskaita, užrašoma vieta, kilimas, verslas, pabėgimo priežastis. O skaitmens buvo šitokios:

Nuo 1799. X. 1 iki 1800 m. pabaigos atbėgo į N. Rytų Prūsus 2095 vyrai, iš jų 732 karo dezertėrai ir 1363 pilietiniai, o tarp jų 391 amatninkai;

1801 m. — 3393;

---

[1] Rašo Haugwitz Voss'ui. 2. I. 1803.
[2] *ten pat*, 49—51 (raš. 1803 III 28).
[3] Vieną iš jų, gerokai iškraipytą, teko man užrašyti savo „Malavėnų dainose", Šiaulių pav., taigi ne Užnemunėje.
[4] *ten pat*, l. 52—53. 75, 80—89.

1802 m. — 1269; iš jų 406 bėgo nuo rekrutų, 863 — del kitų priežasčių. Gumbinės Rūmuose („Lietuvoj") apsigyveno tais pačiais metais 115 ateivių.

1803 m. — 1892 vyru;

1804 m. — 2385 vyrai, iš jų 683 kariai, 1702 kitų, didžiausia dauguma be amato ir užsiėmimo;

1805 m. — 3289 vyrai, iš jų apsibuvo Baltstogės D-te — 2640, Plocko — 648.

Niekur neįskaitoma nei moterų nei vaikų. Jeigu paimta Prūsuose į rekrutus, tai taip pat jų neužrašyta į ateivių tarpą.

Žiūrint valdinystės, tai skyrium buvo užrašoma austrų-rusų valdiniai nuo kitų valdinių.

Žiūrint amžiaus pažymėti tokie dalykai:

Į Baltstogės Depart. atvyko karo dezertėrų 428 vyrai, iš jų tokiame amžiuje: iki 30 m. — 176
30 — 40 m. — 168
virš 40 m. — 84

Kitų pabėgėlių amžius: iki 30 m. — 818
30—40 m. — 298
virš po 40 m. — 181.

Vienas prūsų valdininkas, vedęs sąrašą, kiek kurių įkeliavo, apskaitė, jog per dvejus metus, 1799. X. 1 — 1801. X. 1, atvyko: į Baltstogės Dep. rusų-austrų — 2318, kitų 205; į Plocko Dep. rusų-austrų 689, kitų — 58.

Į Baltstogės Depart. bėgdavo iš Rusų užimtosios Lietuvos.

Į Plocko Dep. bėgdavo iš austrų, bet apskritai čionai mažiausia žmonių bėgdavo, bet taip pat mažai ir iš čia išeidavo.

Atvykusieji apsigyvendavo dažniausiai Baltstogės Depart., be to, dar viename Depart. iš senųjų Prūsų, vadinamoj „Lietuvoj", Gumbinės apygardoj. Taigi ateiviai, daugiausia lietuviai, traukdavo į lietuvių gyvenamas vietas.

Pastebėtą 1802 m. sumažėjimą Schrötteris stengiasi išaiškinti tuo, kad 1802 m. rusų sieną apsodino naujais kazokais, saugojo ją akyliau, be to, ir caro įsakymas galėjo sumažinti, kaip tik dabar nesikrausto pasienio gyventojai. Bet apie tat, kaip ir kiek sumažino ateivystę caro įsakymas, būsią galima spręsti už keleto metų.

Caro įsakymas, Schrötterio nuomone, tik sustabdė ateivių atvykimą čionai, bet jis neviliojo emigrantų iš čia į aną pusę.

Puolė į akį ir ta aplinkybė, kad atvyksta daug tikrųjų rusų, taigi iš toliau nuo sienos. Bet jie ateina del nusidėjimų. Negera, kad naujai atvykusieji žmonės — nusidėjėliai, bet reikia, sako, priimti, tegu tuščioj šalyj, kaip N. Rytų Prūsai, apsigyvena nauji žmonės.

Matyt, nepatogūs buvo nusidėjėliai ateiviai. Visos vyriausybės rado reikalinga užvesti kalbą apie išdavimą kai kurių pabėgėlių [1].

Džiaugiasi karalius, gavęs iš Baltstogės linksmą žinią, kad rekrutai bėgą čionai iš Rusų užimtosios dalies, jog del to gyventojų skaičius didėjąs.

Del to karalius Friderikas Vilimas rašo patenkintą laišką Schrötteriui 1802. III. 9.[1]

„Mano brangusis valstybės ministeri barone v. Schrötteri!

„Aš esu labai patenkintas, gavęs raštą iš Tamstos 4 d., rašytą apie gyventojų padidėjimą atvykus taip karo dezertėrams taip kitiems pabėgėliams iš Rusų Imperatoriaus sričių į N. Rytų Prūsus, ir kadangi šita labai naudinga provincijai, nes atvykusiųjų tarpe yra amatninkų, tai aš ketinu Tamstai pavesti ir toliau rūpintis labiausiai šituo dalyku ir ypač išžiūrėti, kokių padarinių galės turėti atleidimas rusų pasienio pavietų nuo statymo rekrutų žmonėmis mano valstybėms".

Atrašydamas jis linksmino karalių šitomis žiniomis, bet negali paslėpti susirūpinimo, šiek tiek baimės jaučiama vietoj,

---

[1] *GSA.* Rep. 7a Nr. 40 pusl. 1.—*Schmidt*, Städtewesen, 42 Schrötterio pranešimai: 1801. IV. 8, 1803. IV. 18, 1806. VI. 27.

[2] Mein lieber Staats-Minister Freiherr von Schrötter!
Ich bin mit der von Euch unter dem 4-ten d. M. gemachten Anzeige, von der Zunahme der Einwanderungen sowohl militärischen als andere Flüchtlinge aus dem Russisch-kaiserlichen Gebiete nach Neuostpreussen sehr zufrieden, und da solches für die Provinz besonders wegen der sich angezeigtermassen einfindenden Handwerkern, allerdings von Nutzen ist, so will ich Euch hierdurch auftragien, auch fernerhin die grösste Aufmerksamkeit auf diesen Gegenstand zu verwenden und zugleich auf die Folgen, welche aus der Befreiung der russischen Grenz-districte von Anstellung der Rekruten in natura für meine Staaten entstehen können, aufmerksam zu sein. Ich bin Euer wohlaffectionister König. Berlin den 9-ten März 1802. *Friedrich Wilhelm.* An den Staatsminister Freiherr von Schrötter. (*GSA.* NOP. Tit. 201 Nr. 3. I. 14).

visuose pasienio pavietuose; Rytų ir Naujų Rytų Prūsai greitai pajuto caro ukazo vaisius.[1]

Santykiai su Austrais. Savo keliu greitai atsirado Prūsuose dezertėrų iš Galicijos (po Austrais), kai pasklydo gandų, jog ketina imti rekrutus, nes Austrams reikėjo žmonių karui prieš prancūzus; pradėjo nuo karo sukilėlių, kurie buvo pasislėpę pirmiau Prūsuose.

Imami kariai, kurie pasislėpė, o netinkami į karą būtų pašalinami tenai, iš kur buvo atvykę.

Vietos bajorai kartais nebalsiai padejuodavo del to, bet, rodos, nieko nedarydavo, nors iš tikrųjų nerimdavo.

Prasideda kits kitam žmonių viliojimas. Austrų agentai vilioja iš Prūsų, tai siūloma padaryti ir ten. Viliojimui iš ten reikią prižadėti tą pat, ką ir austrai: pabėgėliai laisvi nuo kareiviavimo, 10 metų nemokės mokesčių, tik čia reikėtų šį tą pakeisti, būtent: nemokės mokesčių 6 metus. O jeigu kolonistai turės sūnus, tai reikia duoti dar premija. Juk tuo būdu emigravo į Austrus apie 600 žmonių.[2]

6.

Tarpvalstybiniai santykiai dezertėrų reikalu.

Rusų ir Prūsų į kits kitą pretenzijos. Rusų ir Prūsų vyriausybės užgrobusios lietuvių ir lenkų žemes, ėjo išvien prieš galimus jų sukilimus, kita kitai padėjo, bet šiaip ėjo savais keliais ir nuolatos tarp savęs varžydavosi, kita kita stengėsi kuo daugiau žmonių pavilioti. Žmonės bėga tai nuo kareiviavimo, tai nuo baudžiavų, bėga iš Prūsų į Rusus, iš Rusų į Prūsus, dažniausiai rasdavo prieglaudą. Tos valstybės protestuodavo, reikalaudavo grąžinti bėgūnus, progai pasitaikius priimdavo kaimyno bėgūnus ir reikalaujant negrąžindavo.

Prūsų vyriausybė, pripratusi gaudyti visur kareivius, tą pat darė ir su Rusijos valdiniais; pirmiau nebūdavo progos, dabar galėjo tat daryti, nes Rusai ir Prūsai susieidavo siena su siena.

[1] *ten pat,* 15—16.
[1] *Kukiel,* 23—29

Taip pat Prūsų vyriausybė galėjo vilioti iš Rusų baudžiauninkus ir pas save sodinti, norėdama tuo padidinti gyventojų skaičių.

Su šitokiu žmonių viliojimu negalėjo sutikti Rusų vyriausybė, ji rūpinos savųjų žmonių neišleisti, o gauti bėgūnų iš Prūsų, nes ir čia bėgti buvo nemaža priežasčių.

1796 m. Rūsų vyriausybė per savo atstovą Berlyne pranešė, kad Karaliaučiaus ir apylinkės kareiviai su vyliais ir prievarta pagavo daugiau kaip 100 žmonių iš Lietuvos ir gretimų pavietų, kurie buvo atvykę į Karaliaučių savo ūkio padarų parduoti. Žinių apie tat suteikęs rusų konsulas Isakovas Karaliaučiuje.

Prūsų vyriausybė panorėjo gauti daugiau žinių ir liepė gauti iš Isakovo tikrą žmonių sąrašą, suteikti žinių, kaip tat buvo padaryta, kuriuose pulkuose išdalinta ir t. t. O savo karinei vyriausybei prisakė, kad pulkai nebeviliotų ir nebegaudytų.[1]

Vietos vyriausybė atsiuntė paaiškinimą, kur tenurodoma vienas atsitikimas su Savickiu, o kitų vardų Isakovas nenurodęs, taigi, gali būti, daugiau ir nebuvę[2].

Rusai norėtų padaryti konvenciją, kad būtų išduodami rekrutai ir baudžiauninkai; su šituo sutiktų Schrötteris, bet Berlyno politikai buvo kitos nuomonės. Tokia konvencija, jų nuomone, būtų žalinga Prūsų armijai ir gyventojams, ypač kad ir antra pusė negrąžina dezertėrų. Jų siūlymu, reikia stengtis mandagiai atmesti reikalavimus išduoti, jeigu bėgūnai nebus padarę nusidėjimo.

Del to buvo pranešta ir visoms Naujųjų Rytų Prūsų įstaigoms, kad negrąžintų Rusams pabėgusiųjų baudžiauninkų, nors ir būtų reikalavimai.[3]

Bet paskui ėmė bėgti valstiečiai ir iš Prūsų, kai pradėjo gaudyti kantonininkus. Jie bėga anapus Nemuno, Bugo, pas austrus į Galiciją (1798. V).

Sutartys del dezertėrų išdavimo. Valstiečių ir dezertėrų daugiausia bėgo iš Rusų pusės, todel Rusų valdžia kuo daugiausia turėjo intereso pradėti kalbą apie priemones jiems su-

---

1 *GSA.* NOP. Tit. 129 Nr. 2 l. 1—4 (1796. XI. 17.)
2 *ten pat,* l. 5 (1796. XII—10)
3 *ten pat,* 13—14 (1797. IX. 11).

laikyti, o geriausia būtų, kad jų kaimynai, Austrai ir Prūsai, neįsileistų, o pabėgusius grąžintų.

Pradžią padarė Rusų valdžia. Caras Povilas 1797. X. 20 įsakė Riepninui susitarti tuo reikalu su Prūsais. Ir tuojau Riepninas kreipėsi į Rusų atstovą Berlyne, į Rytų Prūsų ministerį Schrötterį, siūlydamas pasiųsti du įgaliotiniu, kad galėtų susitarti tuo reikalu. Rusams rūpėjo atgauti ne tik dezertėrus, bet ir visus kitus pabėgėlius. Derybos ėjo pamaži. Prūsams visai nebuvo jokios naudos rašyti tokią sutartį, vos 1804. II. 13/25 tegalėjo susitarti: Prūsai sutiko grąžinti dezertėrus, jeigu Rusai leis pirktis arklių kavalerijai, kurių Prūsai neturi ir yra taip reikalingi. Rusų atstovas Alopeus sutiko pasirašyti, tardamas, jog Rusų valdžia tam pritars.

Pasirodo, jog nesenai del šitų arklių supirkinėjimo tarėsi Klaipėdoj Rusų caras ir Prūsų karalius, bet negalėjo caras sutikti, nes nepasitikėjo Prūsų politika. Del to Rusų valdžia nepanorėjo priimti savo atstovo nuolaidos. Iš kitos pusės Prūsų valdžia neturės naudos iš sutarties, jeigu už grąžinimą pabėgėlių neduos supirkinėti arklių. „Juk Rusija labai plati, rašo karalius, ji taip sutvarkyta, jog dažnai negalima surasti ir išgauti man reikalaujant savo kareivių ir kitų valdinių bei nusidėjėlių. Tat pareina nuo žemės ypatybių ir padėties, ir joks įstatymas negali nieko pakeisti. O Prūsų valdos kitokios, rūsų pirkliai dažnai ten keliauja prekybos reikalais, gali del to lengvai surasti rusus, kurie mano žemėse slepiasi, taigi Rusija turi daugiau naudos negu aš iš savo valdinių grąžinimo".

Taigi išbraukus carui punktą apie arklių pirkimą, ji neturėjo vertės ir galios. Vos buvo priimta be šito punkto 1809 m.

Šitos konvencijos turinys buvo toks:

Išduos viena antrai pabėgusius iš kariuomenės, neims jų rekrutais į savo kariuomenę (§§ 3, 8). Išduoti tegalima tik tuos dezertėrius, kurie pabėgo po šios sutarties (§ 14); išduodami taip pat ir nusidėjėliai (§ 11).[1]

Padarius karinę sutartį 1806 m. vilioti karių nebuvo galima, o nusidėjėlius reikėjo išduoti, bet tat neliečia baudžiauninkų.

Ir dabar 1806 m. tikrai pradeda išduoti nusidėjėlius.

[1] *Martens*, Recueil t. VI p. 308—337.

Yra tokių pavyzdžių. 1806 m. VII. 28 Prūsai nutarė išduoti Stanislovą Giedraitį, nes jis, būdamas mokytoju Butrimonyse pas dvar. Jankevičių, pavogęs 14 rub. ir 1 raudonąjį ir pabėgęs. 1806. VII. 17 Balickis pavogė 2 jaučiu, vežimą ir pabėgo su jais; Bielske jis buvo išduotas. Pabėgo Danilovas, tarnavęs pas kapitoną Michalovičių, pavogęs šaukštus. Pabėgo panaktinis Vasilevski, — jis pats austras, pabėgęs pas Rusus, tai išduos jį Rusams. Pabėgo iš Butrimonių Jurgis Petkevičius, per Nemuną; jį paleista. 1806. V. 15 pabėgusieji Jan Sokołowski ir Ignas Parchimowicz atvažiavo su arkliais į Ciechanavičius, juos pardavė; žmones sulaikė policija; juodu teisinos tuo, kad jų ponas, kunigas (stačiatikių) Gajewski, apie Visokį Litevskį, išsiuntęs rasti kumeliukų, jie nesuradę kumeliukų, bijoję atsakomybės, pabėgę; bet nepatikėjo aiškinimu, suėmė abu, nori išduoti. Ir buvo didelė eilė kitų atsitikimų, kur išduota Rusams.

Puola į akį, kad daugiau išduodama gudų iš jų gyvenamos dalies; iš išduodamųjų del vagystės dauguma buvo gudai tarnai, kilę daugiausia iš Vilniaus gub.[1]

---

[1] *GSA.* Rep. 7a N. 9 Pusl. 32, 30, 29, 28, 24.

VI.

Paštas.

Paštas — yra regalė, tai reiškia: valstybė ją organizuoja, tvarko, privatiems neleidžia steigti; visa nauda, kuri atsiranda iš pašto, eina į iždą.

Buvo nustatyti tokie keliai (maršrutai):

1) Baltstogė—Knyšynas—Gonionis—Osoviec—Ščučinas—Elkas—Arys—Rein—Rastenburg—Karaliaučius.

Šituo keliu paštas ėjo du sykiu per savaitę: vieną sykį raitas, kitą sykį važiuojamas.

2) Du sykiu per savaitę važiuoja paštas tokiu keliu: Baltstogė—Bukstalis—Sokolka—Sydra—Dombrava—Alinka—Kapčiamiestis—Seinai—Mačkavas—Kalvarija—Vilkaviškis—Mariampolė—Uta—Prienai, iš ten per Nemuną į Rusų pusę, į Kauną, Vilnių ir t.t.

Iš tos linijos keliai šakojas, eina beveik į kiekvieną miestą.

Iš Vilkaviškio eina į Naumiestį, čia susieina su Rytų Prūsų paštu, kuris ateina į gretimą Širvintą.

Galima siųsti laiškai, paketai, pinigai; eina du sykiu ir grįžta du sykiu.

3) Trečias kelias eina du sykiu per Bielską, išilgai Bugo Varšuvos linkui.

4) Ketvirtas kelias eina per Tykociną, Lomžą, Pultuską, susieina su Karaliaučiaus paštu į Varšuvos pusę. Tuo keliu ateina Berlyno paštas.

Iš Berlyno laiškai eina per Varšuvą, Poznanį. 105 mylias padaro per 6 dienas, pakietai vežiojami paštu, ateina per 10 dienų.

Pašto valdybos (Postamt) buvo: Baltstogėj, Bielske, Lomžoj, Pultuske, Sokolkoj, Prienuose[1].

---

[1] *Holsche*, I 405—7.

VII.

Finansai.

1.

Mokesčiai. Regalės. Monopoliai.

Prūsų valdžia stengėsi sutvarkyti mokesčius ir jų kuo daugiau gauti. Bet iš karto savųjų dar neįvesdavo, neturėdama tikrų žinių apie turtą, savųjų žmonių jiems išrinkti, tik keldavo esamuosius mokesčius, atrasdama, jog senieji yra permaži.

Bajorų mokesčiai. Senovėje bajorai Lietuvoj mokesčių nemokėjo, bet reformų seimas (1788—1792) įvedė juos ir bajorams. Turėjo mokėti 10% nuo savo pelno. Kadangi bajorai patys savo valia juos užsidėjo, tai tie mokesčiai vadinosi *auka* („ofiara“).

Pelnui nustatyti buvo pasiųsta į visas provincijas tam tikri komisarai. Liustracijų darbui rėmėsi pačių dvarininkų pareiškimais, jų suteiktųjų žinių netikrino vietoj, iš tų pareiškimų ir sudarė rinkliavų lapus, vadinamus *tarifais*. Taigi šitie tarifai buvo abejotinos vertės, nes visur nurodytasis iš dvarų pelnas buvo daug mažesnis negu tikrumoje.

Prūsų valdžia, negalėdama tuoj padaryti katastro, paliko auką (ofiara), tik ją pakėlė: vieton 10% ėmė 24%. Šitą padidinimą aiškino tuo, kad senieji tarifai neatitinką tikrenybės, be to, viskas per tą laiką pabrangę, tai bajorams skriaudos negalį būti.

Smulkieji bajorai, kurie turi žemės ne daugiau kaip 10 šėpelių sėjimo, pirmiau nedavė aukos, o mokėjo padūmę; tas pats liko ir dabar.

Tuos mokesčius surenka pavieto kasos. Baltstogės Departamente aukų surenkama apie 80.000 dol.

Kunigai. Senovės Lietuvoj ir Lenkijoj jie nemokėjo jokių mokesčių, kartais tik apsiimdavo mokėti patys „subsidium charitativum" kasmet 600.000 auksinų.

Reformų seimo laikais ir kunigai turėjo mokėti mokesčius aukos pavidale, kaip ir bajorai. Jie turėjo mokėti žiūrint gaunamo pelno: 10% moka tie, kurie turi pelno iki 2000 auks., o 20% — tie, kurie turi pelno daugiau kaip 2000 auks. ·Kunigų pelną nustatinėjo tuo pat būdu, kaip ir bajorų.

Dabar, užėmus Prūsams, kunigai moka nuo gaunamų pajamų, kartais tie mokeščiai siekia iki 50%.[1]

Padūmė (žemės mokesčiai). Tuos mokesčius senovėj imdavo padūmės pavidale, ir tai teimama karaliaus ir kunigų dvaruose; skaitoma 6 skatikai nuo dūmo (šeimos, dubos). Reformų seimas įvedė padūmę visur. Jai nustatyti įvertindavo dvarą, ir tam tikras nuošimtis sudarydavo padūmę. Padūmę sumoka patys valsčiai ar dvarininkai; tuomet jie išrenka iš žmonių dvigubai. Padūmė praktikoj buvo nelygi. Dabar, užėmus Prūsams, padūmė buvo dvigubai padidinta. Tą atmainą pajuto ypač nuvargusieji klodai.

Žydų pagalvė. Pirmiau mokėjo žydų šeima; dabar, užėmus Prūsams, palikta tas pats, tik imama iš jos dvigubai.

Akcizai. Akcizas, arba ančdėlis, ant prekių Lietuvos laikais nebuvo įvestas. Imdavo tik nuo svaigalų: alaus, degtinės, midaus — uolinę (czopowe), ir tai tik miestuose, sodžiuose to nebuvo. Taip pat miestuose mokama nuo papiautų gyvulių.

Prūsų valdžia paliko tuos pačius mokesčius, šiek tiek pakeitus, tik visur ėmė imti dvigubai.[2]

Štempelio mokesčiai. Palikta senasis įstatymas už žydų prekybos knygas, už kortas, už antspaudus privilegijoms ir t.t. Be to, įvesta veikiantysis Prūsuose „Stempeledikt".

Druskos monopolis. Iki šiol druska buvo laisvai įvežama, tik mokama nedidelis muitas. Prūsuose druskos pardavinėjimas buvo karaliaus monopolis. Vykdyti pavesta „Jūros prekybos draugijai" (Seehandlungssocietät), kuri superka druską, įveža ir parduoda nustatyta kaina. Ją laiko tam tikruose sandėliuose. Druskos dalis, įvežamoji iš Austrų, vežama upėmis,

[1] Žv. žemiau, pusl. 306—307.
[2] *Holsche*, I 155—160.

iš pajūrio į žemę, o taip pat iš Anglų. Sulyginus su senais laikais druska atsiėjo brangiau, svaras 2 pfen. Bačkai druskos, žiūrint gerumo, mokėjo 4 dol. 12 gr. iki 9 dol. Perkant tiesiai iš sandėlio atsieina pigiau.

Rusų dalyje druska buvo brangesnė, delto ją ėmė iš čia gabenti smukulio keliu.[1]

Taboka. Iki šiol ji buvo laisvai Prūsuose parduodama, o Lietuvoj nesenai buvo padarytas valstybės monopolis, tai Prūsai nuo 1797 m. įvedė ir pas save monopolį.

2.
Muitai.

Vidaus muitų siena. Provincijos padalinimas. Kaip ir kitose provincijose, Naujuose Rytų Prūsuose sienos muitų reikalai atskirti nuo Rūmų; tie visi reikalai buvo pavesti tam tikram departamentui, „General-Ober-Finanz-Kriegs- u. Domainen-Directorium“ Berlyne. Jo priklausė „Zoll- und Konsumtions-Steuer Directionen“ ir jų žemesnės įstaigos.

Senoji siena, kuri buvo pirmiau tarp senųjų ir dabar prijungtųjų provincijų, pasiliko, tik ėmė mažesnį muitą, negu už prekes, einančias iš užsienių. Su šitokia politika norėjo reguliuoti ir palaikyti senųjų provincijų pramonę ir prekybą, mažiau rūpindamasi naująja.

Muitų atžvilgiu buvo sudaryta kita organizacija, negu šiaip pravestas N. R. Prūsų padalinimas. Visoj provincijoj įsteigta viena Muitų Direkcija, būtent Ščucine. Be to, visą Plocko Departamentą ir Baltstogės dalį (kairiąją Narevo ir Bugo pusę) priskyrė prie Varšuvos Muitų Direkcijos.

N. Rytų Prūsų Departamentas padalintas į 4 provincines inspekcijas, kurių būstinės buvo Viznoj, Baltstogėj, Suvalkuose, Virbaly (o vėliau Širvintoje).

Inspekcijos dalinamos į muitines, kurias inspketoriai turi apvažinėti. Vis delto naujoji vidaus siena mažiau saugojama. Del to reikėjo kai kurias muitines senųjų provincijų pasieniuose perkelti; jas kilnoja ar net visai naikina, jeigu muitinė buvo be naudos ar neapsimokėdavo.

---

[1] *Holsche,* I 160, 402—3.

Muitų siena su Rusais. Sienai saugoti yra sudaryta tam tikra sienos sargyba (Grenz-Jäger Corps, sienos šaulių korpusas), kuri dalinas į 4 brigadas ar inspekcijas. Viršininkas vadinasi general-inspektorius, o po juo 4 sienų inspektoriai, kurie prižiūri apeinančią ar apjojančią sienas sargybą. Sargyba yra Ščucino direkcijos žinioje. Iš viso jų buvo 80 žmonių; daugiausia buvo tai atitarnavę žmonės. Jų darbas — žiūrėti sienų, gaudyti smukulninkus; už druskos smukulninkų gaudymą skyrium primoka Vyr. Druskos Administracija, kuri savo sargybos neturėjo.

Sienos sargyba padeda ir vidaus tvarkai palaikyti, nes visi naujai atvykusieji iš svetur eina per ją, patenka į jos rankas, čia rodo pasus; pagavus žmones ji pristato prideramoms įstaigoms[1].

3.

Miestų mokesčiai. Akcizas.

Senosios ir naujosios provincijos. Senose Prūsų provincijose miestai buvo apkrauti akcizais, sodžius temokėjo nuo žemės. Akcizų buvo visokeriopų, jie apimdavo 2775 daiktus! Esant tokiai jų įvairenybei, norint gerai sutvarkyti mokesčių rinkimą reikia turėti daug prityrusių valdininkų, o jų čia nebuvo.

Ministeriui Struensee buvo pavesta organizuoti mokesčiai Pietų Prūsuose, tai jam pavyko pravesti tokį nusistatymą, kad tuo tarpu neįvestų akcizų miestuose, o paliktų tik tuos, kurie čia buvo seniau — už svaigalus ir už gyvulių skerdimą. Karalius prisakė įvesti tą pačią mokesčių sistemą Naujuose Rytų Prūsuose, kuri buvo taikoma Pietų Prūsuose, taigi Lietuvos miestuose paliko svaigalų mokestį, 10% nuo išgertų daiktų, tokį pat kaip ir sodžiuje, ir grąžinta senieji skerdimo mokesčiai. Pelnas iš skerdimo įvairiavo: jis parėjo nuo miesto kokybės.

Mokesčius rinko valdininkai, kuriems mokėdavo algą, arba patys miestėnai, imdami 10% surinktosios sumos; bet visai panaikintas mokesčių išnuomojimas atpirkikams, kaip tat buvo padaryta ir Pietų Prūsuose.

---

[1] *Holsche.* I 394–402.

Naujosios provincijos tuo tarpu negavo prūsų akcizo, bet palikta senoji muitų siena tarp jų ir kitų provincijų, tik ta siena pavadinta kitaip, nebevadina jos Zollinie, o ima paprastą vidaus muitą (Landzoll).

1797 m. karalius paskyrė komisiją, kuri turėjo surasti būdus, kaip padaryti, kad naujose provincijose mokesčiai ir pajamos būtų aiškūs, vienodi, galutini. Ji veikė nuo I. 4 iki II. 11. Šitai komisijai karalius davė instrukciją, o jos autorius buvo „jakobinas" Mencken'as, to karalius, berods, ir nežinojo. Fr. Gentz'as, anų laikų politikas, sako, kad toji instrukcija esanti brangi, kiekviena jos eilutė turinti aukso vertę. Bet komisija, kuri turėjo vadovautis tąja instrukcija, nieko gera nedarė, o naikino tai, kas buvo gyvenime. Taip tarė Gentz'as, bet iš tikrųjų ji šį tą atliko iš duotosios instrukcijos, kaip taria vėlesnieji tyrinėtojai, pav.: a) suprastino iždinės organizaciją, b) „auka" (ofiara) sulyginta su Prūsų mokesčiu nuo žemės, tik čia tat padaryta bajorų nenaudai, nes Prūsų dvarininkai jų nemokėjo ar bent visai mažai, c) padūmė buvo kitaip sutvarkyta, suderinta su auka, išlyginta; ėmė ją ne nuo kaminų (dūmų), bet atsižiūrėjo turtų, amatų, taigi padūmė įvairiavo pagal vietas.

Senose liustracijose buvo kliaudžių ir klaidų, bet geresnių nebuvo, reikėjo jomis vadovautis ir naudotis. Gal būti bijojo daryti naujus sąrašus, kad nesukiršintų gyventojų, nesukeltų naujų valdinių, o pamato nerimauti buvo.

Miestai ir mokesčiai. Senosiose provincijose miestai mokėjo *„servis"* — mokestį kariuomenei laikyti, čionai to neįvedė, o tik pakėlė padūmę. O tie miestėnai, kurie buvo ūkininkai, turėjo pristatinėti, kaip ir sodžiaus ūkininkai, garnizonams pašarą ir arklių.

Įvesta visa eilė naujų mokesčių. Iš turtų, einančių į užsienius, imama gabella emigrationis et hereditaria.

Tiesioginių mokesčių pakėlimas, skerdimo rinkliavų atgaivinimas skaudžiai atsiliepė pavargusiems miestams ir miestėnams. Ypač skaudžiai atjautė miestai, esantieji ponų valdžioje, kurie neketino išsižadėti savo pelno.

Tuo reikalu pasipylė prašymai ir skundos į vyriausybę. Baltstogės Rūmai, betyrinėdami tą dalyką, pamatė, jog palikus esančius mokesčius, miestai gali visai žlugti.

Miestuose, kur buvo mokesčiai nuo svaigalų, juos pardavinėjo brangiau, negu sodžiuose, todel reikėjo iždui nuleisti iš samdos, mokamos smuklininkams karališkuose miestuose.

Bandyta surasti kokį išėjimą iš to. 1797. III. 28 Pietų Prūsuose išėjo ediktas, kuriuo smuklės, esančios priemiesčiuose ir už ¼ mylios nuo miesto, moka mokesčius ir pardavinėja gėrimus taip pat, kaip mieste. Autorium buvo Hoym'as. Ėjo susirašinėjimai ir derybos, norėjo tat įvesti ir N. Rytų Prūsuose. Struensee buvo už tat, bet Schrötteris buvo priešingas, tardamas, kad šita atmaina miestų neišgelbės; iš savo pusės jis siūlė gilesnę, platesnę reformą; naudingiau būtų apdėti svaigalus lygiai visur mokesčiais, panaikinti sieną tarp miesto ir sodžiaus.

Jo kritika turėjo geros kloties. Karalius, pasiūlius pačiam Hoymui, sulaikė ano edikto veikimą ir Pietų Prūsuose.

Be to, lietuvių pavietuose žymesnės sodžiaus smuklės mokėdavo dešimtąjį skatiką nuo apyvartos, bet šitos sumos nebuvo didelės.

Manoma buvo vykdyti Schrötterio planą, bet biurokratai svarstė, susirašinėjo 1797, 1798, 1801 m. m., galų gale iš to dalyko išėjo sumanymas, panašus į Hoymo planą, atmetė ir vėl grįžo prie to jo plano dar 1802 m., bet rimtų atmainų nepadaryta.

4.

Domėnai.

Domėnai. N. Rytų Prūsuose suskaityta ir perimta į iždą dvarų: 160 seniūnijų, 191 dvasinis, 79 karaliaus mitybiniai (stalo, skobniniai), 88 miestai, 547 dvareliai, 3358 sodžiai, dar liko neįtraukta iždo ir bažnyčios dvarų — 253.

Mokant atlyginimą (kompetenciją) ligšioliniams tų dvarų naudotojams, kurie dabar perėjo į iždą, reikėjo remtis senaisiais, netikrais apskaitymais, tekdavo mokėti kasmet 142.898 dol., kaip rašo Schrötteris, pridurdamas, jog tėra perėmęs 192 karaliaus ir 115 bažnyčios dvarų.

Kai del gryno pelno, tai apskaitymas 1797/98 m. davė tokių žinių: aplamojo pelno buvo 580.906 dol., atlyginimo valdytojams 116.138 dol., valdymo išlaidų 180.997 dol., gryno

pelno lieka 283.871 dol. O kituose pranešimuose randama, jog tik 53 valsčiai Baltstogės Rūmų Dep. duodavo pajamų ir nuomos 556.951 dol.

Taigi reikėjo daryti nauji išmatavimai ir apskaitymai. Tas darbas turėjo būti padarytas iki Trejybės 1808 m. Iš viso sudaryta 76 domėnų valsčiai (Amt'ai), apimą bent pusę visos provincijos žemės. Tam darbui išleista 145 tūkst. dolerių. Atrasta klaidų senuose apskaitymuose, norma padidėjo, bet reikėjo duoti ir didesnė kompetencija (atlyginimas) nusavintiems valdytojams.

Domėnai, kaip minėta, duodavo geroką pinigų sumą; tečiau smulkiau jais užsiimti ir nagrinėti jų atsiradimą bei sutvarkymą teks vėliau tame skyriuje, kuriam bus kalbama apie žemės ūkį.

5.

Pajamų ir išlaidų santrauka.

Apie N. R. Prūsų pajamas ir išlaidas neturime tikrų žinių. Iki šiol dar niekas nėra ištyręs, kiek naudos yra davę N. Rytų Prūsai Prūsų iždui. Iš viso tėra vienas bandymas apginti Prūsų valdymą nuo priekaištų plėšimu ir naudojimu, būtent vieno aukšto Prūsų valdininko, W. A. v. Klewitz'o, kuris dirbo Pietų Prūsuose 1793—1806 m. Tas jo raštas yra išėjęs šitokiomis aplinkybėmis.

Lenkai, atsiradus Varšuvos kunigaikštijai, ėmė vyti laukan vokiečius, ypač vakaruose. Klewitz, puldamas lenkų politiką, savo rašte stengiasi įtikinti, jog Prūsai buvę geresni už dabartinius Lenkus, del to neteisingai jie dabar darą, persekiodami vokiečius. Ir ima ginti bei teisinti Prūsų politiką.

Žinoma, jo skaičiai tėra apytikriai. Bet kitų iki šiol nėra pagaminta, taigi reikia naudotis tuo, kas yra[1].

Vartojant reikia tarti, jog pajamų skaičių sumažino, o naudingų kraštui išlaidų padidino, kad atrodytų, jog Prūsų valdžia mažai pelnijo ir, ką gaudavo, atiduodavo kraštui.

Jis ne visur galėjo nustatyti, kiek kuriai provincijai skyrium tekdavo pajamų ir išlaidų.

---

[1] *Klewitz*, An die polnische Nation, 1812 (2 kalbom—vokiečių ir lenkų).

Rašiusis tarp kita ko apie Prūsų administracijos ir ūkio istoriją Schmoller'is nenuėjo toliau: jis tik išgiria Prūsų valdžios neieškojimą sau naudos.

„Naujosios provincijos, sako jisai, beveik nieko nedavė, iš dalies del to, kad ištaškė ir išdovanojo domėnus savo pakalikams, iš dalies del to, kad labai daug norėjo joms duoti"[1].

Iš tikrųjų naujosios provincijos davė Prūsų iždui daug naudos. Pavyzdžiui gali būti keletas skaitmenų, jo paties teikiamų. Vienas javų išvežimas į Angliją per Gedonis 1790 — 1801 m. ketveriopai padidėjo. Išveždavo į Angliją:

1790 m.	— už	688.348	svarų
1800 „	„	1.733.946	„
1805 „	„	2.220.031	„ [2]

Klewitz'o žiniomis, 1806/07 m. buvo numatyta tokia sąmata.

PAJAMOS.

A. Netiesioginiai mokesčiai.

1. Muitai, vartojamųjų daikų mokesčiai	.	176.116 dol.
2. Štempeliai ir kortos	. . . . .	30.963 „
3. Patentai	. . . .	500 „
4. Loterija	. . . . apie	30.000 „[3]
5. Paštas	. . . .	54.000 „
6. Druska	. . . . apie	30.000 „[4].
7. Kalnų pajamos	. . . .	150 „
Iš viso, neskaitant 4 ir 5 p.,		260.729 dol.

B. Tiesioginiai mokesčiai	. . . .	535.606 „
Domėnai	. . . .	717.260 „
Girios	. . . .	93.230 „
Įvairios pajamos	. . . .	8.031 „
Iš viso	. . .	1.354.127 dol.
Visų pajamų	. . . .	1.614.856 „

[1] *Schmoller*, 188.
[2] *Schmoller*, 188—189.
[3] Kartu su Pietų Prūsais.
[4] taip pat.

IŠLAIDOS.

A. a) prie netiesioginių mokesčių 1—7 . .	149.325	dol.
b) kitose administracijos šakose:		
doménai	259.191	„
girios	36.144	„
teisingumas.	111.770	„
dvasiniai ir bažnyčios dalykai . . .	9.624	„
mokyklos	20.991	„
medicinos įtais.	3.400	„
kariuomenė	89.365	„
statyba miestuose	22.000	„
remisijos	17.000	„
bendrosios ir policijos išlaidos . .	214.140	„
Iš viso . .	783.625	„
Nenumatytų išlaidų . . .	149.325	„
Iš viso vietoje sunaudoti . .	932.950	„
į Berlyną siųsti	681.906	„
Visų išlaidų . . .	1.614.856	dol.

NEPAPRASTOSIOS PAJAMOS.

A. Tiesioginiai mok., doménai, girios vidutiniškai	105.329	dol.
iš viso už 1797/8 — 1805/6 m., ...	947.915	„
B. Netiesioginiai mokesčiai iš Pietų ir N. Rytų Prūsų už 1797/8 — 1803 m.	97.188	„
Ėjo tatai į Berlyną.		

NEPAPRASTOSIOS IŠLAIDOS 1797/8—1806/7 . .	935.269	„
taigi kasmet įvairiuojant išeidavo: 4.900 —	197.317	„

Specialiai išleista Naujiesiems Rytų Prūsams.

Topografinis matavimas.

taisymas plukdymo upėmis	5.298	dol.
sausinimas	500	„
kolonistai	199.000	„
sveikatos reikalai	12.617	„

miestų atstatymas	2.110 „
garnizonų įrengimas	45.239 „
hidrotechnikos darbai	16.846 „
keliai	18.188 „
bažnyčių statymas	16.677 „
mokyklų statymas	12.201 „
kalėjimai	31.535 „
valsčių statymas	36.000 „
giriose statyba	91.755 „
valsčių matavimai	66.864 „
pavieto teismų įrengimas	14.036 „
įvairūs	288.736 „
Iš viso . . .	856.736 dol.
proviantų magazinai	
karo įrengimai	2.700 „
įvairūs dalykai	75.833 „
N. Rytų Prūsams	935.299 „

O į Berlyną iš N. R. Prūsų atsiųstuosius pinigus išleisdavo:

A. Kariuomenei	469.774 „
Lenkų valdininkų pensijoms	8.556 „
B. Nepaprastosioms išlaidoms	103.919 „

Sunku nustatyti, kiek gryno pelno gaudavo Berlyno valdžia.

Iš abiejų provincijų (Pietų ir N. Rytų Prūsų) eidavo į Berlyną 2.205.054 dol., iš kurių tenai likdavo 409.337 dol., o kariuomenei išleisdavo 1.442.845 dol.

---

[1] *Klewitz*, min. veik. 33—35.

VIII.

Miestai, prekyba ir pramonė. Miestų gyventojai.

1.

Miestų aprašymas.

A. Žinios pavietais.

Prūsų vyriausybė pirmiausia surinko žinių, kokia yra pramonė, kiek ir kurie yra miestai naujojoj provincijoj.

Pramonė. Naujoji provincija neturi metalų ir visai maža mineralų. Ieškojo apie Sudargus geležies rūdos, rodos, nerado[1].

Pabrikų beveik nėra; iš esamųjų galima paminėti stiklo pabriką Utoje prie Prienų, kur dirba žaliąjį ir prastą baltąjį stiklą[2].

Miestai.

a. Mariampolės pav.

1. *Mariampolė,* arba Staropolė (parašyta Storpole), karaliaus miestas, 139 namai, 1178 gyv., Marijonų vienuolynas.

2. *Sudargai,* vokiškai — Johannesburg, karaliaus miestelis. Prie Nemuno, arti Senosios Lietuvos (Prūsuose). 24 namai, 315 gyv. Netolimais — *Smalininkai,* kur yra muitinė.

3. *Liudvinavas,* karaliaus miest., 131 namai, 312 gyv., dauguma žydai; prie Šešupės, nupuolęs.

4. *Naumiestis,* karaliaus miestas, 231 namai, 2320 gyv., du trečdaliu žydai — turtingi pirkliai, varo prekybą su Že-

---

[1] *Holsche,* I 404.
[2] *ten pat,* 412.

maičiais. Širvintos miestelis anapus sienos nori susidėti su Naumiesčiu. Krikščionys — artojai.

5. *Pilviškiai,* karaliaus miestas, 67 namai, 338 gyv.

6. *Prienai,* karaliaus miestas, 204 namai, 1224 gyventojai, daug žydų.

Netoli Prienų *Uta.* Arti miesto yra popierio malūnas.

7. *Zapyškis,* karaliaus miestas, 34 namai, 107 gyv.

8. *Balbieriškis,* pono miestas, savininkas Tiškevičius. Jame 107 namai, 920 gyv., iš dalies žydai, yra ir vokiečių. Negrįstas.

9. *Panemunė,* pono miestas, pridera pirkliui Frenzeliui, 51 namai, 480 gyv., dauguma žydai.

(Yra kita *Panemunė,* ne miestas, pridera Tiškevičiui).

10. *Šakiai,* pono miestas, 65 namai, 574 gyv., daug žydų.

Yra visai mažučių, kaip Gelgaudiškiai, Plokščiai (Blogoslavenstva)[1].

b. Kalvarijos pavietas.

1. *Kalvarija,* karaliaus miestas, platus, 440 namai, 2705 gyventojai, dauguma žydai. Vieta bloga, balos vanduo blogas. Miestas neišgrįstas, nešvarus, ypač nešvaru pas žydus. Krikščionys gyvena iš žemės.

2. *Liubavas,* karaliaus miestas, 84 namai, 425 gyv.

3. *Alytus,* karaliaus dvaras, kito Alytaus priemiestis, 33 namai, 219 gyv.

4. *Simnas,* karaliaus miestas, dabar pridera Holsteino kunigaikščiui, 103 namai, 703 gyv.

Simnas ir Meteliai (Vygrių pav.) buvo seniūnijos, dovanotos lenkų kar. 1796 m. Holsteinui.

5. *Vilkaviškis,* karaliaus miestas, 314 namų, 1804 gyv.

6. *Virbalis,* karaliaus miestas, 254 namai, 1630 gyv., Dominikonų vienuolynas.

7. *Vištytis,* karaliaus miestas, 287 namai, 1579 gyv. Paprūsėj miestai stovi geriau negu Panemunėj.

8. *Urdamina,* pono miestas, savininkas Turčinavičius, 50 namų, 259 gyv.

[1] *Holsche,* I. 424—431.

c. Vygrių pavietas.

1. *Beržininkiai,* karaliaus miestas, 69 namai, 304 gyv.

2. *Jeleniava,* karaliaus m., 49 namai, 346 gyv.

3. *Krasnopolis,* karaliaus m., 105 namai, 533 gyv. Pastatė jį mitybiniam karaliaus dvare prieš 30 su viršum metų Tyzenhauzas. Gyvena tenai kolonistai, bet yra daug tuščių namų.

4. *Liškeva,* karaliaus miestas, 43 namai, 249 gyv.

5. *Lazdijai,* karaliaus m., 217 namai, 1537 gyv., daug žydų.

6. *Meteliai,* karaliaus m., dabar priklauso Holsteino kunigaikščiui, 66 namai, 297 gyv.

7. *Pilypavas,* karaliaus m., 120 namų, 795 gyv.

8. *Prieraslis,* karaliaus miestas, 230 namų, 1166 gyv., miestas auga.

9. *Punskas,* karaliaus miestas, 59 namai, 583 gyv.

10. *Seirijai,* karaliaus miestas, 215 namų, 1094 gyv. Jau 10 metų kaip priklauso Prūsų karaliui, atiteko iš Radvilų, gyvena daug vokiečių.

11. *Seinai,* karaliaus miestas, 96 namai, 516 gyv. Dominikonų vienuolynas.

12. *Suvalkai,* karaliaus miestas, kadaise priderėjo Vygrių vienuolynui, 214 namų, 1184 gyv. Žydų nėra. Įkūrė jį prieš 30—40 metų Vygrių vienuolynas. Miestas statosi, matyti, pakils.

13. *Ščebra,* Ščebros girioj, 46 namai, 219 gyv.

14. *Vyžainiai,* karaliaus miestas, 205 namai, 946 gyv.

15. *Bakalariava,* pono Chlevinskio miestas, 67 namai, 405 gyventojai.

17. *Milvidavas,* pono miestas, 48 namai, 220 gyv.

18. *Veisėjai,* pono miestas, 85 namai, 518 gyv. Masalskis statė didelę bažnyčią, nepabaigė. Dabar griūna.

d. Dambravos pav.

1. *Dambrava,* karaliaus miestas, turi 123 namus su 737 gyv. Pastatė jį Tyzenhauzas mitybiniuose karaliaus dvaruose. Beveik visi namai karališki, vienu pavyzdžiu iš medžio pastatyti, bet jau apipuvę. Gyventojai turi mažai žemės. Už my-

šios žavėjančioj vietoj yra dominikonų vienuolynas Rožanystok.

2. *Korycinas,* karaliaus miestas, 52 namai, 252 gyv.

3. *Kuznica,* karaliaus miestas, 35 namai, 427 gyv. Yra bazilėnų vienuolynas.

4. *Lipskas,* karaliaus miestas, 256 namai, 945 gyv. Miestiečiai gyvena iš žemės ūkio. Tyzenhauzas norėjo padaryti prekybos miestą, turėjo būti mažasis Leipcigas, bet jokios kloties neturėjo.

5. *Nowy Dwór,* karaliaus miestas, 96 namai, 555 gyv.

6. *Suchowola,* arba Chodorówka, karaliaus miestas, 218 namų, 959 gyv. karaliaus dvare, miestiečiai gyvena iš žemės ūkio.

7. *Alinka,* gr. Jundzilo miestas, 45 namai, 225 gyventojai; dauguma žydai.

8. *Račkai,* Pociaus miestas, 165 namai, 776 gyv. Prekyba žydi. Vėliau prijungta prie Vygrių pavieto.

9. *Sidra,* gr. Potockio miestas, 137 namai, 507 gyv.

10. *Sapockinė,* Jelenskio miestas, 96 namai, 439 gyventojai, dauguma žydai.

11. *Stabinas,* Brzostowskio miestas, 55 namai, 272 gyv.

e. Baltstogės pav.

1. *Baltstogė* miestas, jisai pridera gr. Branickienei. Dabar jame sėdi daug vienų valdiškų įstaigų, 200 valdininkų, 459 namai, 3370 gyv.

2. *Jonava,* karaliaus miestas, 186 namai, 691 gyv., dabar stovi totorių pulko eskadronas.

3. *Knyšynas,* karaliaus miestas, 318 namai, 1099 gyv.

4. *Odelskas,* karaliaus miestas, 172 namai, 601 gyv. Beveik visi žydai.

5. *Sokolka,* karaliaus miestas, 225 namai, 1091 gyv. Tyzenhauzas pastatė miesto vidury gražią turgavietę, 17 mūrinių namų, blogai pastatyti — žada griūti. Stovi garnizonų juodųjų usarų eskadronas, statomas jam magazynas.

6. *Vasilkavas,* karaliaus miestas, 124 namai, 891 gyv.

7. *Chorošča,* gr. Potockio miestas, 122 namai, 519 gyv., daug žydų. Yra dominikonų vienuolynas.

8. *Grodekas,* kun. Radvilos miestas, 66 namai, 388 gyv.

9. *Jaseniówka,* Kučinskio miestas, 81 namai, 622 gyv.

10. *Zabludavas,* kun. Radvilos miestas, 297 namai, 1409 gyv., daug žydų, stovi garnizonu bosniokų eskadronas, o paskui persikėlė štabas.

f. Bielsko pav.

1. *Bielskas,* karaliaus miestas, 320 namų, 1773 gyv., žydų nėra, nes steigiamoji miesto privilecija neleido žydų. Sunykęs miestas.

2. *Kleščeliai,* 276 namai, 1088 gyv. Gyventojai pasiturintieji ūkininkai. Prekiauja apyniais.

3. *Narevas,* karaliaus miestas, 95 namai, 425 gyv. Menkas miestelis.

4. *Bockai,* Potockio miestas, 232 namai, 1462 gyv.

5. *Orla,* kun. Radvilos miestas, 214 namai, 486 gyv. Apylinkės gyv. dauguma graikų tikybos unitai ir neunitai.

g. Dargukaino (Drohiczyno) pav.

1. *Dargukainas,* karaliaus miestas, 173 namai, 934 gyv. Daugumai gyventojų laukai ir pievos atsidūrė einant konvenciją, anapus Bugo, turės jų išsižadėti. Yra 4 vienuolynai ir tiek pat bažnyčių.

2. *Melnikas,* karaliaus miestas, 141 namai, 822 gyv.

3. *Ciechanowiec,* gr. Jablonauskienės miestas, 340 namų, 2651 gyv. Dauguma žydai.

4. *Siemiatyce,* kun. Jablonauskienės miestas, 319 namai, 3556 gyv., dauguma žydai. Prekybos miestas. Miestiečiai buvo sumanę padaryti visa, kas reikia didelei prekybai, statė sandėlius, rotušę. Bet sunkūs mokesčiai pražudė miestą. Greta miesto puikus Jablonauskienės palocius su muzėjum ir biblioteka.

5. *Wysokie Mazowieckie,* Vengerskienės miestas, 134 namai, 864 gyv.

h. Suražo pav.

1. *Suražas,* karaliaus miestas, 133 namų, 709 gyv.

2. *Branskas,* karaliaus miestas, 114 namų, 1026 gyv.

3. *Tykocinas,* Potockio miestas, 172 namai, 2783 gyv., prekybos miestas.

i. Gonionio pav.

1. *Gonionis,* karaliaus miestas, 210 namų, 1373 gyv., nupuolęs miestas, kadaise turėjęs 600 namų.
2. *Augustavas,* karaliaus miestas, 304 namai, 1987 gyv., iš viso 1 žydų šeima.
3. *Radilavas,* karaliaus miestas, 85 namai, 435 gyv.
4. *Raigardas,* karaliaus miestas, 195 namai, 889 gyv. Senovės piliakalnis.
5. *Wąsocz,* karaliaus miestas, 167 namai, 731 gyv.
6. *Vizna,* karaliaus miestas, 179 namai, 1098 gyv.
7. *Grajavas,* Rydzevskio miestas, 23 namai, 218 gyv.
8. *Jedvabna,* Rembielinskio miestas, 52 namai, 481 gyv.
9. *Osovcas,* gr. Łączynskio miestas, 38 namai, 212 gyv.
10. *Ščučinas,* gr. Łączynskio miestas, 261 namai, 1849 gyv. Prekybos miestas.

k. Lomžos pav.

1. *Lomža,* karaliaus miestas, 200 namų, 1166 gyv. Prieš 200 metų buvo keturis sykius didesnis.
2. *Kolno,* karaliaus miestas. 171 namai, 995 gyv.
3. *Nowogród,* karaliaus miestas, 189 namai, 966 gyv.
4. *Zambrów,* karaliaus miestas, 81 namai, 564 gyv.
5. *Sniadów,* Dobrovolskio miestas, 198 namai, 1705 gyv.
6. *Staviškiai,* Kranchovskio miestas, 175 namai, 1212 gyv.

2.

Statistinių žinių santrauka miestams.

A. Baltstogės Dep.

a. Mariampolės pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
1.	Mariampolė	—	159—	1.178	—	—	159—	1.178
2.	Sudargai	—	48—	215	—	—	48—	215
3.	Liudvinavas	—	131—	312	—	—	131—	312
4.	Naumiestis	—	231—	2.320	—	—	231—	2.320
5.	Pilviškiai	—	67—	333	—	—	67—	333

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
6.	Prienai	—	204	1.224	—	—	204	1.224
7.	Zapyškis	—	32	107	—	—	32	107
8.	—	Balbieriškis	—	—	107	920	107	920
9.	—	Panemunė	—	—	57	480	57	480
10.	—	Šakiai	—	—	65	574	65	574
	b. Kalvarijos pavietas.							
11.	Kalvarija	—	440	2.705	—	—	440	2.705
12.	Liubavas	—	84	425	—	—	84	425
13.	Alytus	—	33	219	—	—	33	219
14.	Simnas	—	103	703	—	—	103	703
15.	Vilkaviškis	—	314	1.804	—	—	314	1.804
16.	Virbalis	—	245	1.630	—	—	245	1.630
17.	Vištytis	—	187	1.579	—	—	187	1.579
18.	—	Urdamina	—	—	50	269	50	269
	c. Vygrių pavietas.							
19.	Beržininkai	—	68	304	—	—	68	304
20.	Jeleniava	—	49	346	—	—	49	346
21.	Krosna	—	105	533	—	—	105	533
22.	Liškeva	—	43	249	—	—	43	249
23.	Lazdijai	—	217	1.537	—	—	217	1.537
24.	Meteliai	—	66	297	—	—	66	297
25.	Pilipavas	—	120	795	—	—	120	795
26.	Prieraslis	—	230	1.166	—	—	230	1.166
27.	Punskas	—	59	583	—	—	59	583
28.	Seirijai	—	215	1.094	—	—	215	1.094
29.	Seinai	—	96	516	—	—	96	516
30.	Suvalkai	—	214	1.184	—	—	214	1.184
31.	Ščebra	—	46	219	—	—	46	219
32.	Vyžainiai	—	205	946	—	—	205	946
33.	—	Bakalareva	—	—	67	405	67	405
34.	—	Leipūnai	—	—	42	233	42	233
35.	—	Miroslavas	—	—	48	220	48	220
36.	—	Veisėjai	—	—	85	518	85	518

d. Dambravos pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
37.	Dambrava	—	123	737	—	—	123	737
38.	Koryczin	—	52	252	—	—	52	252
39.	Kuznica	—	35	427	—	—	35	427
40.	Lipsk	—	256	945	—	—	256	945
41.	Nowy Dwór	—	96	555	—	—	96	555
42.	Suchowola (Chodorówka)		48	959	—	—	218	959
43.	—	Alinka	—	—	45	225	45	225
44.	—	Račkai	—	—	105	766	105	766
45.	—	Sidra	—	—	137	507	137	507
46.	—	Sapockinė	—	—	96	439	96	439
47.	—	Stabinas	—	—	55	272	55	272
		e. Baltstogės pav.						
48.	—	Baltstogė	—	—	459	3.370	459	3.370
49.	Jonava	—	186	691	—	—	186	691
50.	Knyšynas	—	318	1.899	—	—	318	1.899
51.	Odelskas	—	172	601	—	—	172	601
52.	Sokolka	—	225	1.091	—	—	225	1.091
53.	Vasilkavas	—	184	891	—	—	184	891
54.	—	Chorošča	—	—	122	579	122	579
55.	—	Grodekas	—	—	66	388	55	388
56.	—	Jaseniówka	—	—	82	622	43	622
57.	—	Zabludavas	—	—	297	1.409	297	1.409
		f. Bielsko pav.						
58.	Bielskas	—	320	1.733	—	—		
59.	Kleščeliai	—	276	1.088	—	—		
60.	Narevas	—	95	425	—	—		
61.	—	Bockai	—	—	232	1.462		
62.	—	Orla	—	—	241	1.486		
		g. Dargukaino pav.						
63.	Dargukainas	—	173	884	—	—	173	884
64.	Melnikas	—	141	822	—	—	141	822

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
65.	—	Ciechanowiec	—	—	340	2.551	340	2.651
66.	—	Siemiatyce	—	—	319	2.724	319	2.734
67.	—	Wysokie Mazowieckie	—	—	134	854	134	854

h. Suražo pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
68.	Suražas	—	133	709	—	—	133	709
69.	Branskas	—	114	1.026	—	—	114	1.026
70.	—	Tykocinas	—	—	372	2.783	372	2.783

i. Gonionio pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
71.	Gonionis	—	210	1.373	—	—	210	1.373
72.	Augustavas	—	304	1.087	—	—	304	1.087
73.	Radylavas	—	85	455	—	—	85	455
74.	Raigardas	—	195	889	—	—	195	889
75.	Wąsocz	—	167	731	—	—	167	731
76.	Vizna	—	197	1.098	—	—	197	1.098
77	—	Grajavas	—	—	23	218	23	218
78.	—	Jedwabna	—	—	52	281	52	281
79.	—	Osovcas	—	—	38	212	38	212
80.	—	Ščučinas	—	—	261	1.849	216	1.849

k. Lomžos pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
81.	Lomža	—	194	1.166	—	—	194	1.166
82.	Kolno	—	171	945	—	—	171	945
83.	Nowogród	—	189	966	—	—	189	966
84.	Zambravas	—	84	564	—	—	84	564
85.	—	Sniadów	—	—	98	705	98	705
86.	—	Staviškiai	—	—	173	1.212	193	1.212

Iš viso Baltstogės dep. buvo 86 miestai, iš jų 56 — karaliaus, 30 — ponų. Karaliaus miestuose buvo 9.361 dūmas su 53.160 gyventojų, ponų miestuose — 3.854 dūmai su 25.915 gyventojų, o iš viso miestuose buvo 13.215 dūmų su 79.075 gyventojais.

B. Plocko Dep.

43 miestai: 26 — karaliaus, 17 — ponų; juose yra 4.603 dūmų ir 16.115 žmonių[1].

3.

Miestų tyrinėjimas.

Naujoji valdžia, užėmus ką tik įgytąsias valdas, stengėsi tuojau gauti iš jų naudos. Miestai taip pat turėjo tą pat daryti: tenkinti kariuomenės reikalus, taisyti apirusius valstybės finansus. O pasirodė, kad imti nėra iš ko: miestai nuvargę, nuskurę. Miestai turėtų būti administracijos vidurkis, o tapti juo negali, nes iki šiol juose permaža triobesių įstaigoms ir kareiviams talpinti ir t.t. Todel norint sunaudoti miestus, reikėjo rūpintis jų statyba, o pelnui didinti reikėjo kelti prekybą ir pramonę, tvarkyti mokesčius. Bet pirmiau reikia ištirti miestus.

Tyrinėjant miestus pasirodė, kad jų yra perdaug, kad jie nėra miestai, o tik taip vadinas ir turi miesto teises. Paprasčiausias darbas būtų juos panaikinti, padarius iš jų sodžius. Pietų Prūsuose taip ir buvo padaryta su daugybe miestelių ir miestų.

Tą pat norėjo padaryti ir Naujuose Rytų Prūsuose, kur buvo daug miestų ir miestelių, kur visas miestas — tai bažnyčia, keletas smuklių ir triobelių.

Schrötteris buvo tokios pat nuomonės del miestų naikinimo, tik tarė, jog reikią pirmiau ištirti ir panagrinėti jų teises ir tinkamumą. Juk būdavo tokių miestų, kur mokesčių rinkėjai surenka mažiau pinigų, negu atsieina jų išlaikymas.

Jau Prūsams užėjus, vienas kitas miestas pats ar jų ponas prašo panaikinti miesto privilegiją (pav., Urdamina).

Miestų degradacija daroma Pietų Prūsuose. Reikia pradėti daryti tą pat ir N. Rytų Prūsuose. Bet tyrinėjant miestų būklę pastebėta keletas naujų dalykų. Pakeitus būklę, gali pasikeisti mokesčių pajamos, iždas gali nukentėti; darant iš pono miesto paprastą sodžių, gali laimėti tik dvarininkas ar jo gyventojai. Žinoma, galima būtų karaliaus teisės praplėsti, nes šitas užėmimas buvo „occupatio bellica in bello punitivo", taigi teisės atžvilgiu kliūčių nebūtų, tik reikia bajorams duoti galimybės ištesėti mokėti mokesčius.

---

[1] *Holsche*, 144—7.

Schrötteris tarė, naikinant miestus reikia vadovautis visuomenės labu, dvarininkų palaikyti netenka, jei bent galima būtų juos kartais vilioti.

1797. III. 29 Schrötteris pavedė Rūmų komisijai paskirti tinkamus žmones miestams ištirti.

O tuo tarpu buvo rengiama visuomenė prie būsimų atmainų; sakė, išeisią nauji įstatymai apie baudžiauninkus, bajoriškųjų miestų miestėnus, o sodžiams buvo žadamas apgyvinimas.

1797 m. vidury prirengtas projektas, kaip turi eiti šitie tyrinėjimo darbai.

Juo einant, miestų tyrinėjimą turėjo daryti administracijos ir finansų vadybos valdininkai.

Iš pradžių komisarai tyrinėja išorinius dalykus: kam priklauso, koks plotas, būklė, skaičių namų, bažnyčių, vienuolynų, gyventojų verslą, turtą (§ 4 instr. projekto), paskui valdymo teises (ponų ir t.t.) ir ar dera miestui ar sodžiui.

Pagal projektą, kiekvienas miestas gali turėti magistratą, burmistrą, jeigu gali „Kämmerer" ir vieną ar keletą tarybos narių atskiroms valdymo šakoms. O jeigu miestely bus burmistras netinkamas ir nemokąs *vokiečių* kalbos, tai jis priklausys didesniojo miesto vyr. burmistro. Miestėnai turi savo atstovybę.

Komisarai turėjo rūpintis, kad algos, mokamos magistrato nariams, būtų kuo mažiausios; miestai savo išlaidas turi padengti iš mokesčių; pritrūkus, karališkiesiems miestams prideda iždas, o bajoriškiesiems — jų ponai.

Tyrinėdami amatus ir prekybą, komisarai neturėjo noro įvesdinti esančiųjų senosiose provincijose amato bendrovių (cechai, Zünfte), kurios, sakė, esančios ne naudingos, bet žalingos: o amatų reikalu ketino vadovautis A. L. R. d. II tit. 8 §§ 180 ir 181, gi tenai pasakyta, kad norint būti amatninku, užtenka užsirašyti magistrate.

Buvo nurodyta komisijai, kaip ir kokias ji turi rinkti žinias, aktus, kad kiekviena privilegija turi būti pamatuota. O jeigu atsiranda abejonių, tai reikia ištirti.

Jeigu prieis prie išvados, kad pono pretenzijos nepamatuotos, tai reikia prikalbėti, kad geruoju išsižadėtų savo rei-

kalavimų. Geruoju ponams nesutikus to padaryti, galutinai tą klausimą sprendžia Rūmų Komisija. Keliarodžiu tuos dalykus sprendžiant turi būti visuomenės tvarka ir gerovė.

Komisija turėjo dar išspręsti, kas varžo miesto augimą, ar buvo pirmiau miestu prie savo valdžios ir t.t.

Rūmų Komisija pakeitė savo nuomonę del mokesčių dėjimo, nenorėjo ir bijojo užginčyti tą teisę ponams, padarė tat miestų nenaudai, gal būti, del to, kad sumanytąjį projektą įvykdžius ponai žlugtų.

Tyrinėjimo darbai eina visai pamažu. Iki 1798. VIII. įėjo į Baltstogės Rūmus vieno miesto aktai, o metų pabaigoj — kito miesto.

Schrötteris papeikė Rūmus, kad pamažu dirba. Siūlo greičiau tyrinėti garnizonų miestus, iš jų pavietų miestus ištirs pavieto tarėjai (Kreisräte), o kitur tuo reikalu priruoš medžiagą burmistrai. Komisija suprastino savo darbą: ėmė dirbti iš karto mažiau žmonių.

Iki 1799. V. apklausinėta 3 miestai, tarp kurių buvo ir Baltstogė.

Plocko Rūmai darė savo darbą greičiau. Del to Schrötteris dar labiau suprastino darbą ir Baltstogės Rūmuose. Bet greitai darbas vistiek nėjo. Keičiasi žmonės, keičiasi atstovai, bet ir 1800 m. darbas nebuvo pabaigtas. Schrötteris bara, ragina skubintis, graso valdininkus bausmėmis. Visa tat nieko nepadeda, nes darbas sunkus; santykiai neaiškūs, ponai priešinas, o valdininkai, dirbę tą darbą, svetimi, nepažįsta vietos sąlygų.

Plocko Rūmai iš pradžių dirbo pamaži, 1802 m. pasitaisė ir 1803 m. VII turėjo surašytus visus, be vieno, miestus, o Baltstogės Rūmai dar 1806 m. bal. m. nebuvo baigę savo darbų, trūko 10 miestų, tur būt, taip ir neištyrė.

Iš pradžių manyta, surinkus visą medžiagą, daryti bendras išvadas, paskui nutarė kiekvieną miestą peržiūrėti skyrium.

Iki 1806. IV Baltstogės Depart. buvo ištirta ir organizuota 21 miestas, 12 dar tyrinėjo, 17 jau buvo priruošta Rūmams nagrinėti.

Nemaža miestų paversta sodžiais jau 1800. XII. 1. Pirmasis buvo degraduotas Jeleniavo miestas Vygrių paviete; o 1801 m. spalių m. degraduota 11 miestų; šituo atžvilgiu Plocko Depart. mažiau skubinos. Jis tarė, jog miestų nesą perdaug, kai kurie dar galėsią pakilti ir tarpti, nes esančios tam geros sąlygos. Baltstogėj valdininkai darė griežčiau: iš viso degraduota 17 miestų, viename Vygrių paviete 9 miestai, bet kitų likimas taip ir pasiliko neišspręstas.

Vyriausybė to viso nedarė varu, o stengėsi įtikinti pačius gyventojus, kad jie patys prašytųsi. Pasirodė, kad ponai tame darbe palaikė. Dabar ponai velijo turėti sodžius, o ne miestus, kad pelnas iš svaigalų būtų didesnis; jie naikino miestus ir miestelius taip pat uoliai, kaip pirmiau tat darė, besteigdami miestus.

Gyventojai nesipriešino, buvo vos du atsitikimu, kada jie pasisakė norį likti miestu, nes iki šiol buvo ir pasiliko artojais.

4.
Miestėnai.

Miestėnai sudaro atskirą luomą. Į jį pridera tie, kurie nėra nei bajorai, nei valstiečiai; paprastai jie gyvena mieste, tenai turi būti įsirašę, verčiasi amatais ar prekyba.

Jų gyvenimas mieste ir už miesto tiksliai nustatytas Vis. Teisyne II d. VIII d. § 1 — 178, taigi čionai smulkiau neteks nagrinėti.

Be to, skyrium dar yra nuostatų kiekvienai miestėnų daliai — amatninkams, įvairių rūšių pirkliams, pabrikantams, makleriams ir t. t. (§§ 179 — 712, 1305 — 1388); Vis. Ž. T. skyrium nustatomi vekseliai, jūros ir upių plaukyba ir t. t.

Neįtraukta į bendrąjį įstatymą apie miestėnus — *žydai*, nors jie turi gyventi miestuose ir verčiasi miestėnų darbais. Del tikybinių sumetimų, jiems veikia savi išimtini įstatymai, del to tai prie jų reikės vėliau apsistoti.

5
Miestų organizacija.

Organizuojant Pietų Prūsus, karalius buvo ketinęs leisti daryti rinkimus, bet pirmieji magistrato žmonės, sako, turį

būti paskirti, paskirsiąs jis pats, karalius (1795 m.). O kai del N. Rytų Prūsų, tai Rūmų komisija savo raštu 1796. VIII. prašė karaliaus, kad magistrato skyrimą ponų miestuose paliktų sau ir tat paliktų visados, o ponams tos teisės neduotų.

Schrötteris nesutiko su tuo pasiūlymu, rasdamas, jog tat būtų neteisinga ir be naudos. Bet Rūmų ediktas, išleistas 1798 m., veikiąs ir N. Rytų Prūsuose, laikėsi to pagrindo, jog magistratą skiria vyriausybė.

Po ilgų ginčų 1800. III. 20 tuo reikalu išėjo įstatymas. Juo palikta Rūmų paskirtieji miesto valdininkai; pirmą sykį statant magistratą, karaliui duodama teisė skirti valdininkus visuose miestuose, nes reikėjo šitam darbui turėti „tinkami subjektai", bet algas ponų miestuose moka ponai ar patys miestai. Šiaip paprastai miestas pats pasirenka magistratą.

Šitas įstatymas, pasirašytas 1800 m. kovo 20 d., buvo paskelbtas 1800 m. rugpiūčio mėn.

Panašiai buvo išspręstas klausimas apie paskyrimą sodžiaus šaltyšių ir suolininkų.

Kiekvienas sodžius, kuriame yra daugiau kaip 3 židiniai, gauna šaltyšių (Schulze). Jeigu turi po savim 10—15 židinių, tai gauna pagalbon vieną suolininką (Schöffen), o esant daugiau kaip 15 židinių, gauna 2 suolininku.

Domėnų valsčiuose Baltstogės Rūmai davė šaltyšiams „raituosius šaltyšius".

Šaltyšius skiria ponai, domėnuose — valdytojai, o bajorų sodžiuose ir tų valstiečių, kur palikta teisė rinkti, renka bendruomenės, be jokio tvirtinimo, o po valdinybės priesaikos nebegalima jų pašalinti. Jie vadinasi sodžiaus ar bendruomenės viršininkai (Gemeinde-, Dorf-vorsteher)[1].

Miestų lėšos ir pajamos nebuvo didelės. Miestai savo nekilnojamojo turto neturėjo, visoj provincijoj miestams priderėjo 2 dvareliu ir 35 sodžiai. Miškų turėjo taip pat maža: Baltstogės Departamente miestai turėjo 968 valakus, iš jų tik 11 priderėjo 30 bajorų miestams.

Taigi pajamas sudarydavo mokesčiai, kurių vardai ir ėmimo pagrindai įvairiuoja: už svaigalus, krautuves, rinkos

[1] Įstatymas apie tat 1805. II. 15, o Baltstogės Rūmai buvo davę instrukcijas šaltyšiams 1799. V. 29 (*Mylius*, X 1445 ir tol., 1495 ir tol.).

vietas, tiltus, grindinį, gyvulių pervarymą, už įsileidimą į miestiečių tarpą ir t.t.

Turtus paprastai išnuomoja, bet nuomon neima ir imti negali nei magistrato žmonės, nei žydai.

1799—1800 m. visi Baltstogės Departamento miestai turėjo 11.576 dol. pajamų, 8441 išlaidų, tai kasoje lieka 3.851 dol., bet skolų turi išmokėti 6.326 dol.

Neturint daug lėšų, o apmokant magistratą, nes pirmiau algų nemokėdavo, nebuvo galima turėti daug žmonių magistrate. Taigi miestai dažniausiai stato vieną subjektą (asmenį), o jam padėti ar kontroliuoti prireikus duoda iš savo tarpo tarėją, vieną ar kelis.

Algos buvo skiriamos kuo mažiausios: 8—15 dol. į metus; burmistras geriau apmokamas: gaudavo 70, 100—120 dol. Pridėdavo algos dar už kitus, pridedamuosius, darbus.

Valstybė turėjo duoti lėšų kalėjimams statyti, sveikatai palaikyti ir t.t. Rodos, valstybė niekur nestatė miestuose valdžios triobesių, kaip buvo siūlęs Schrötteris. Valstybės organai prižiūrėjo miestus, taigi miestų laisvė buvo labai ribota. Bet ne laisvesni buvo miestai ir senosiose Prūsų provincijose.

Savi teismai išgelbėjo senųjų Prūsų miestus; turėjo teismus, nors ribotus, karaliaus miestai Pietų Prūsuose, bet N. R. Prūsuose 1797 m. tat buvo atimta.

1796. III. 31 bajorams buvo žadėta, kad miestų ponams paliks teisminės jų teisės ant miestų ir valsčių, bet 1797. IV. 23 ir 1797. IX. 21[1] įstatymuose padaryta priešingai: miestai savąja ar ponų teise ir domėnai visi sudaro kartu *pavieto* teismą, kiekviename paviete jų yra po du. Panaikinti privilegijuotieji teismai, bet kartais varde, antspaude atspindėdavo to viso liekanos.

Į pavieto teismo darbus nesikišo nei ponas nei magistratas.

6.

Sumanymai ponų miestų būviui pagerinti.

Miestų globojimas senosiose provincijose buvo piktas ir sunkus, bet naujosiose buvo tat reikalinga, čionai dar reikėjo

[1] *Mylius*, 1795 X. ir tol., 1371 ir tol.

sudaryti miestėnų luomas, globa buvo reikalinga apsaugoti jiems nuo ponų galybės ir savivalės.

Pirmiausia reikėjo padėti ponų miestams. Schrötteris tuo dalyku rūpindamasis ir įsitikinęs, jog einamos jų *lažos* kenkia miestams, rado reikalingu jas panaikinti dykai, nes sodžiaus darbams dirbti yra pakankamai valstiečių. Iš senųjų prievolių galima palikti kelių, tiltų, šulnių taisymą ir tai tik pačiame mieste. O iš valstybinių prievolių miestėnai artojai turės duoti pastotis, pašarą.

Reikėtų panaikinti ponams skiriamuosius mokesčius nuo vartojimo ir amatų, nuo žydų tikybos, o palikti mokesčius už žemę, pievą, ganyklas, sklypus; provincijos mokesčius reikėtų palikti miestams.

Galutinis organizacijos projektas išėjo šiek tiek kitoks, negu iš pradžių buvo sumanyta.

Schrötterio manymu, karalius įgysiąs miestėnų prielankumą, užtardamas juos, ponai seksią karalių, jeigu nenorėsią miestų ištuštėjimo. Bet karalius neketino sekti Schrötterio programa. Jis norėjo N. Rytų Prūsuose elgtis taip pat, kaip ir Pietų Prūsuose, kitaip elgtis nenorėjo del to, kad bijojo pajamų sumažėjimo.

Tas sumanymas vėl reikėjo perdirbinėti, laikantis nurodymų, duotų karaliaus 1802. II. 4 atsakyme, kad turi būti bendros normos abiem provincijom (Pietų ir N. Rytų Pr.), be to, prisakyta pasirūpinti, kad naujųjų provincijų miestai būtų pakelti iki senųjų provincijų miestų būklės.

Ir dabar, žiūrint šitų nurodymų, ruošiama įstatymas apie miestus. Be to, Schrötteris 1802 m. gamino įstatymo sumanymą išspręsti tiems santykiams, kurie buvo tarp miestų ir jų ponų. Tenai, senojoj tvarkoj, buvo nurodomos tokios kliaudys: ponai galėję spausti savo miestus, nebuvę galima tuo skųstis, amatai buvę nelaisvi. Ar palikti įrodytąsias pono teises ar panaikinti?

Aukštų valdininkų tarpe komisijose eina karšti ginčai; ginčijos del to dar 1804 m.

Galutinį projektą žiūrėjo Komisija, vadinamoji Įstatymų Komisija, įkurtoji 1781. V. 29 esamiems įsatymams aiškinti ir naujiems peržiūrėti. Ji žiūrėjo tą sumanymą vos 1805 m.

Šitoji komisija buvo prieš atskirus provincijų įstatymus, norėjo vienodų visoms. Svarstė sumanymą dar 1806 m. Eina visą laiką kovos tarp dvarininkų šalininkų ir jų priešininkų. O čia bręsta politinės atmainos Prūsuose. Artinas audra, jaučiamas kovos pavojus.

Įstatymas taip ir nesusilaukė karaliaus parašo.

7.

Sumanymai akcizui įvesti.

Miestams palaikyti buvo atsiradęs sumanymas įvesti akcizą, nes iš to būtų tikresnės ir vienodesnės pajamos. Akcizas buvo imamas prie miesto vartų už įvežamus ir įnešamus daiktus. Bet tam darbui daryti reikia miestai aptverti, arba bent pastatyti vartai, ir laikyti prie jų žmones.

Nauja Baltstogės prezidija (1802) pasisakė prieš tat. Jinai nurodė šitokių priežasčių. Tik užėmus naująją provinciją buvo pakelti mokesčiai, įvesta naujų. O krašto būklė labai sunki. Per Prūsų viešpatavimo 6 metus 2 sykiu javai neužderėjo, baisi epidemija išnaikino gyvulius. Bene ⅔ gyventojų skursta, prasimuša šiaip bei taip. Įvedimas akcizo neduos laukiamos naudos nei miestams nei valstybei. Nuvargę miestai nedaug tepakils, o pastatytieji valdininkai prarys daug gautųjų pajamų. Miestėnai nepajėgs imti svetimų, brangių įvežamų prekių. Dabartiniai miestai atdari, tai daug eis smukuliu. Būtų galima apkrauti mokesčiais užsienių prekes, tarp jų druską, bet nebus galima perkontroliuoti. Norint saugoti miestus reikėtų apdėti mokesčiais ir sodžiaus smukles.

Kiti valdininkai siūlė kitus dalykus apkrauti mokesčiais, o akcizo nesą galima dėti. Kartais nurodoma, kad tokie ir tokie mokesčiai bus nekenčiami.

Valdininkų sąstato pasikeitimas atsiliepdavo į svarstymą. Bet taip ir nepriėjo prie jokio galo, iki Prūsų viešpatavimas nutrūko.

8.

Statyba miestuose.

Prūsai, užėmę didelį plotą, atrado daug miestų, bet jų triobos menkutės, dažnai atrodė blogiau negu Prūsų sodžiai. Na-

mai mediniai, žagarų tvoros, stogai šiaudiniai, o greta tvartai. daržinės. Dažnai ištikdavo gaisras ir viską sunaikindavo, o priemonių gaisrams gesinti nebuvo, žmonės gynėsi su šventaisiais paveikslais, užkeikimais ir t.t. Sudegus trioboms gyventojai kartais visai neatsistatydavo. 1798 m. visoj provincijoj buvo 4468 tuščių vietų.[1]

Karaliui parūpo miestai geriau apstatyti, nes turėjo galvoje vien kariuomenės patalpinimą. Jai reikia užtektinai vietos, tam tikro švarumo, sveikumo, nes nuo ligų kentėjo ir gyventojai ir kariuomenė.

Jau ir pirmiau, prieš formaliai užimant šitą šalį, buvo reikalas patyrinėti miestus butų atžvilgiu. Ir tada gautosios išvados pasirodė gana liūdnos: karininkams butai rasti nedaugely vietų, o nėra kur patalpinti kareivių, arba triobos kartais yra, bet nėra lovų, visai trūko arklidžių, nes N. Rytų Prūsai del jų sodietiškumo buvo užimti kavalerijos, o nėsant arklidžių, nebuvo kur dėti arklių, iš 7.000 arklių tegalima buvo sutalpinti 4.000. Pašarui sukrauti reikėjo ieškoti daržinių. Todel valstybei reikėjo statyti kareivines, magazinus, ligonines, dabokles, mokyklas piliečių ir kareivių vaikams.

Iš pradžių mokyklos turėjo būti samdytuose namuose, o paskui savo pastatytuose. Mokyklų turėjo būti 37 garnizonų miestuose. Jos neturėjo geros kloties piliečių tarpe.

Schrötteris buvo prieš statymą kareivinių, nes per brangiai apsieinąs, o miestams atsigauti tik mažai tepadėsiąs, ir be to, šita atskirtų kareivius nuo miestiečių, todel jis siūlė patalpinti juos gyventojų butuose, kas buvo daroma senuosiuose Prūsuose, o padėti tik gyventojams statyti namus, suteikus pašalpos. Karalius 1796 m. tam darbui paskyrė 5 metams po 40.000 dol. (po 5 metų tai buvo pratęsiama dar penkeriems metams, taigi iki 1806).

Vyriausybė, teikdama statybai pašalpos, stato reikalavimus, kad triobesys turi tikti kareiviams talpinti; tie reikalavimai liečia medžiagą (plytos, molis ir t.t.), didumą ir t.t. Duodant paskolą pirmenybė suteikiama krikščionims, o žydai jos tuomet tegauna, jeigu jie stato naujus, masyvinius namus ant savo tuščio sklypo, kurio nenori apstatyti krikščionys. Duodant pašalpą, pirmenybė suteikiama mažesniems namams, ma-

---

[1] *Schmidt,* Städtewesen.

žiau pasiturintiems statytojams. O tokiais namais buvo laikoma 50—70 pėdų ilgumo, 36—40 gilumo, 1—2 aukštų didumo; tuose namuose turi būti vienas didelis šviesus kambarys bent 9 pėdų. Planą prieš statant peržiūri Rūmai.

Visi statantieji naujai namus gauna dar kitų palengvinimų: 3 metus laisvi nuo viešųjų mokesčių, apgyvendinimo ir t.t. Statant miestuose reikia laikytis nustatytos tvarkos gatvių atstumo ir kt. atžvilgiais. Neleista statyti ištisai medinių namų, stogus dengti gontais. Net masyvius namus reikia dengti plytelėmis; tarp namų turi būti pastatyta mūro siena (Brandmauer) nuo gaisro apsisaugoti, neužsidegąs kaminas ir t. t.

Bet miestėnai pavargę, neturtingi, neištesėjo statomų reikalavimų, todel greitai vyriausybė atsiėmė uždraudimą statyti medinius namus, leido statyti juos tam tikromis sąlygomis: duoda leidimą išimtinais atsitikimais, visuomet turi būti masyviai pamatai, kaminas, plytelių stogas, skiriamas mūras, bent 80 pėdų atstumo nuo kaimyno, duodama mažai medžio statybai.

Taupydama miškus, vyriausybė protegavo mūro ir molio namus, jų statytojams ir darbininkams skyrė premijas. Taip pat stengėsi visokiomis priemonėmis privilioti domėnų valstiečius, kad statytų namus iš molio ar iš plytų.

Premijos buvo skiriamos už įvairius darbus; tarp jų randame premiją ir už viešbučio pastatymą didesnio judėjimo miestuose.

Kas gi pasiekta per 10 metų? Išleista 400.000 dol., paimta iš kitur 7.968 dol., o 43 miestuose, beveik vien tokiuose, kur stovėjo garnizonai, pastatyta mūriniai 341 gyv. namai, 5 pristatyta, 29 arklidės; maišyti: 72 gyven. namai, 9 pristatyti, 10 arklidžių ir 34 gyven. namai pataisyti.

Pirmojoj pusėj (1796—1801) išleista 163.969 dol., pastatyta 163 namai ir 34 pataisyti, antrojoj pusėj (1801—6) išleista 243.999 dol., pastatyta 303 triobesiai.[1]

Taigi Prūsų valdžia nedaug tepasiekė. Pašalpą gaudavo garnizonų miestai — Baltstogė, Suvalkai, Virbalis, Vištytis, Tykocinas ir t.t. O noras statytis buvo didelis, reikėjo atsakyti pašalpa, nes norinčių buvo daugiau. Kartais netikėti gais-

[1] *Schmidt,* m. v.

rai sunaikindavo vieną kitą miestą, tai jie reikėdavo pirmiausia gelbėti. Pav. 1803 m. rugp. ir rugsėjo mėn. *Naumiestis* degė 4 sykius, gavo pašalpos 49.000 dol. O buvo tai greta Baltstogės žymiausia vieta visame departamente: 87 gyv. namai, 112 ūkio triobesių paversti į pelenus, 217 šeimų nukentėjo.

Gal būti del Naumiesčio gaisro atkreiptas dėmesys į apsisaugojimą nuo gaisro.

Nuo 1806 m. Trejybės turėjo eiti statybos reikalams mažiau: skiriama 22.000 vieton 40.000 dol. Schrötteris prašė palikti senąją normą, bet vyriausybė atmetė, sakydama, kad pinigų trūksta, jei bent pajamos iš akcizo padidėtų.

9

Prekyba ir amatai.

Kėlimas į miestus. Senųjų Prūsų mokesčių sistema ir amatų bei pramonės organizacija buvo tarp savęs surišta. Tokie mokesčiai buvo galima skirti ir imti tik surinkus pramonę ir prekybą į miestų mūrus, uždraudus sodžiaus gyventojams verstis tais darbais; sodžius turėjo būti atskirtas nuo miesto, ir čia turėjo būti jo gerovė.

Naujuosiuose Rytų Prūsuose prekyba ir pramonė buvo dar ir sodžiuje. Smuklininkas, dažniausiai žydas, mažai pakenčiamas mieste, varė prekybą sodžiuje, parūpindavo kas reikia sodiečiui. Didesnieji bajorai javus supirkinėdavo iš mažesniųjų bajorų ir ūkininkų, o paskui upėmis siųsdavo į užsienius, prikrovę vitines javų.

1797 m. Baltstogės Rūmai pareiškė sumanymą, kad reikėtų ir Nr. R. Prūsuose suvaryti amatai ir prekyba į miestus. Sekdami Ad. Smith'o mokslu, kuris sakė, jog tarpstantieji miestai pakelią ir sodžių, tarė, jog norint pakelti nupuolusį ūkį, reikią pradėti nuo miestų, duoti jiems kai kurių pirmenybių, leidus vien mieste verstis prekyba ir pramone. Reikia amatninkus iš sodžių sutraukti į miestą, viliojant visokiais palengvinimais, kaip atleidimu nuo kantono ir t. t.

Karaliaučiuje ypač tyrinėjo ir taikė Smitho mokslą; ten rado, jog vyriausybė ne iš to galo pradeda kelti miestus, pirma reikia pataisyti ūkininkų reikalai, o tarpstantis sodžius

atgaivins miestus; tačiau ir jis tarė, kad prekyba ir amatai priderą miestui, o sodžiuje tegalima palikti būtiniausius amatninkus.

Ir jau prasideda atitinkami skelbimai ir ediktai. Tuojau ėmė drausti žydams varyti tą ar kitą darbą. Visiems žydų amatninkams, artojams, darbininkams ir t. t. uždrausta varyti prekybą per šalį.

Sodžiaus amatninkams Schrötteris paskelbė 1797. VIII, jog tuo tarpu dar gali varyti savo amatą, bet dabar jau reikia užsirašyti sodžiaus įstaigoj ir gauti leidimą. Audimas, verpimas — darbas visiems leistas ir palaikomas, nelaikomas amatu.

O paskui prasideda leidimas taisyklių atskiriems amatams. Pirmasis jų skelbimas buvo mėsininkams. Dabartiniai mėsininkai gali varyti savo amatą iki gyvos galvos, o mirus kam nors, nauji tegali atsirasti esant toj vietoj ypatingam reikalui.

Schrötteris nesutinka su Rūmų siūlymu vilioti amatninkus į miestą, atleidus juos nuo kantono. Iš esmės sutinka, tik nepatinka forma. Stoti į kariuomenę tėvynės ginti nereiškia pažeminimo, atleidimas tai ne dovana, bet vis delto norint ir reikiant atleisti galima tat padaryti kitaip: neimti į kareivius žmonių, reikalingų kokiam verslui.

Del sodžiaus pirklių išėjo skelbimas 1798 m. Baltstogės Depart. tuomet buvo jų: 76 žydai ir 6 krikščionys. Kadangi norėjo žydus suvaržyti, tai uždraudė sodžiuje naujiems žmonėms prekiauti ir leidimų tokiems neduoti. O supirkinėti javus dvarininkams taip ir neuždraudė, ėjo tik tokio draudimo svarstymas. Tačiau buvo amatų, kurie tegalėjo būti tik sodžiuose, kaip antai: malūnai, bravarai ir t.t. Visiems jiems leidžiama eiti, tik registruojama.

Kartais prisakoma amatninkams, kad prekes jie turi įsigyti miestuose, bet toks nustatymas taip ir neįsigalėjo.

Galų gale krikščionims buvo leista varyti savo amatai, o žydams 1805. IV. 8 prisakyta iki 1806. VI. 1 persikelti į miestus, bet ir tai tik krautuvininkams.

Prekyba ir amatai miestuose. Miesto pirklių skaičius buvo visai mažas. Visuose 86 Baltstogės Departamento miestuose, iš kurių tik 28 teturėjo gyventojų daugiau kaip 1.000,

1800 m. buvo vos 405 amatininkai ir pirkliai, dauguma žydų, o juose visuose iš viso buvo 4 padėjėjai ir 3 mokiniai.

Iš to, kokią kas prekybą varė, galima spręsti apie gyventojų kultūros reikalavimus: jų tarpe buvo 119 krautuvininkų, kurie pardavinėjo valgio dalykus, 224 — šilką ir drobę, 25 — šilką, 63 — gelumbę, 36 — geležį, 22 — vyną, 9 — galanteriją, 3 — turkų prekes. Be to, buvo dar 1 bankininkas ir 3 knygininkai.

Varančiųjų amatą („profesionalų"), prie kurių priderėjo 10 aptiekininkų, barzdaskučių, chirurgų ir t.t., buvo iš viso 5689: 5000 meistrų, 401 darbininkas, 228 mokiniai. Nedaug tebuvo statybos amatninkų: 33 skardžiai, 68 šaltkalviai, 89 stikliai, 127 mūrininkai, 138 dailidės, 12 tepliorių. Užtat daugiau buvo kai kuriose kitose šakose: 906 kurpiai, 897 siuvėjai, 315 bravarininkų, 311 balnių, 269 puodžiai, 247 duonkepiai, 213 mėsininkų; reikia neužmiršti pridėti: 1 spaustuvininką, 1 graverį, 1 instrumentų dirbėją, 1 vargonų meistrą ir 38 auksakalius.

Amato bendrovių tąja prasme, kaip Prūsuose, nebuvo. Buvo dar amatų, kurie turėjo privilegijų, kad priimdami į savo tarpą imdavo mokesčius, vaišes ir t.t., bet ir tas teises atėmė Prūsų valdžia. Todel visai teisingai galėjo rašyti Schrötteris: „N. R. Prūsuose aš neturiu jokių amato bendrovių".

Šitaip dalykams stovint, tinkamas meistras negalėjo persikraustyti į šitą provinciją, jeigu kiekvienas šunmeisteris galėjo su juo varžytis, nes nebuvo užtenkamai darbo, o N. R. Prūsuose dirbę darbininkai ir mokiniai negalėtų gauti darbo senosiose provincijose, nes nenusimanė gerame darbe.

Schrötteris, kuris Prūsuose naikino amato bendroves (Zunft), žinoma, neketino kurti ar gaivinti jas čionai; jo nuomone, jos tik varžo ir trukdo pramonę.

Amato bendrovės nepriiminėjo į savo tarpą žydų, o jų Taigi reikia sudaryti visišką amato laisvę (Gewerbefreiheit). buvo daug, jie taip pat reikėjo padaryti naudingais piliečiais.

Palikti amatus neorganizuotus negalima. Schrötteris įsako Plocko Rūmams tuo reikalu paruošti įsakymą, ir tuo pačiu laiku pagamino projektą savo iniciatyva iš Baltstogės Teodoras v. Schön'as (1797 m.). Tas projektas ėjo prie vieno tikslo — amatų laisvės.

Esantieji Vis. Prūsų Teisyno (A. L. R.) dėsniai neleido varyti amato visiems, kas norėjo[1].

Pav., tenai randame tokių kliūčių: kas buvo rakaliu, negalėjo būti priimtas į amatninkus; pavainikiai vaikai negali būti priimti mokiniais[2] ir t.t., todel galėjo juokauti, kad pavainikiai gali tapti lauko maršalais, ministeriais, tik negali būti kurpiais, siuvėjais.

Schön'o sumanymu, ir tokie suvaržymai yra nereikalingi, liktų tik vien valstiečiams suvaržymas, kad be savo pono žinios negali mokytis amato.

Bet visa liko čia tik sumanymu. Vėliau, 1810 m., tai davė Hardenbergas senosioms provincijoms.

Amatninkų kolonizacija. Prūsų vyriausybė stengėsi privilioti amatninkų iš kitur, bet tik ne iš Prūsų karaliaus valdų, o iš jo valdų su tam tikrais leidimais, be kurių vietos gyventojams uždrausta buvo juos priiminėti. Bet jeigu Prūsuose buvo kokiam amatui sunku, tai vyriausybė svarsto priežastį, ar nelengviau jam būtų perkėlus į naująją provinciją, pav., gelumbės ar drobės audėjams.

Vyriausybė ypač viliojo svetimšalius, iš jų laukė daug sau naudos, del to jiems suteikdavo palengvinimų, šalino esamas kliūtis, duodavo pašalpą.

Bet esant dideliam reikalui, jeigu kokių amatninkų vietoje nebuvo, vyriausybė leisdavo, nors sunkia širdim, atvykti iš senųjų provincijų ir suteikdavo jiems lengvatų. Pav., norint pradėti statybos darbus, ypač Baltstogėj, buvo prireikę daug darbininkų. Šiaip išleistos nedidelės sumos amatninkams privilioti. 1801 — 3 m., pav., Baltstogės Dep. išleido tam reikalui 3609 dol.

Taigi nedaug amatninkų teparsikraustė. Iki 1799. III persikėlė iš viso 97 meistrai, o su mokiniais, šeimomis — 368 asmens. Dauguma buvo iš Würtembergo ir Mecklenburgo, bet nemaža buvo iš šiapus Nemuno, iš po Rusų valdų. O 1805 metais vietos vyriausybės apskaitymais trūko: 48 račių, 40 dailidžių, 32 mūrininkų, 23 stalių, 22 šaltkalvių, 22 puodžių, 16 vinių kalvių, 15 kalvių, 14 stiklių, 14 šulnių kasėjų, 11 statinių dirbėjų, 10 tekintojų, 10 plytininkų, 7 skardi-

---

[1] *ALR*, d. 2. tit. 8 per. 3 (§§ 179—400).

ninkų, 7 vinininkų, 6 vielininkų, 6 tepliorių, 5 varkalių, 4 šikšnių, 1 laikrodininko.[1]

10

Išvados del miestų politikos.

Prūsų valdžios, berods, trumpu laiku pasiektieji vaisiai buvo menki. Buvo visokių jos įvertinimų, buvo siūlymų pakeisti esamąją politiką kita. Dohna, apvažiavęs N. Rytų Prūsus tyrinėjimo reikalu, savo pranešime prieina prie šitokių išvadų.

Tinkamai ir tiksliai sutvarkytoji mokesčių sistema, be abejo, geriau veikia, negu koks vyriausybės įsakymas, amatų plėtojimuisi, del to šituo atžvilgiu reikia pasigailėti, kad čionai, N. Rytų Prūsuose, rado reikalingu, vieton sudarius naują tobulą mokesčių sistemą, tik padaugino senosios sistemos kliaudis, ir palikę jas, dar klaidingai pakeitė netiesioginius mokesčius, ypatingai įvedę ir šitoj provincijoj visiems matomą skirtumą tarp miesto ir sodžiaus amato, šitą pamatinį tokios daugybės kliaudžių šaltinį[2]... Kitokių kliaudžių nematė.

Prekybai ir pramonei pakelti reikia turėti geresni žemės ir vandens keliai. Dohna nurodo į tat; šiuo reikalu jis sako: reikėtų pagerinti *žemės ir vandens kelius,* pasirūpinti, kad upės būtų plaukomos; tat būtų, jeigu jas išvalytų; balas reikia sutvarkyti. Narevo upė labiau apleista negu prie Lenkų.

11.

Žydai.

A.

Žydai Prūsuose ir Užnemunėj.

Prūsų vyriausybė, atėjus į Užnemunę, radus geroką skaičių žydų, turėjo paisyti esamosios būklės, nors ir buvo čionai atsinešę savo, Prūsų, dvasią ir nusistatymą.

Žydai Prūsuose. Prūsuose žydai buvo tik pakenčiami, tai esant „krikščionims priešinga, svetima tauta valstybėje". Jie

[1] Skyr. 3—9 rėmiaus *Schmidto* tyrinėjimais.
[2] *Dohna* min. r.

laikomi svetimais žmonėmis, bet už pinigus gali gauti valstybės pakentimą ir nevejami, lyg kokie valkatos. Įstatymai nustato, kur jie varžomi, kokius mokesčius moka. Ediktai, reglamentai labai mažai rūpinasi tikybiniais žydų reikalais, bet liečia pilietinę ir valdinišką jų būklę valstybėje.

Kai viliojami jie į valstybę prekybai pakelti, tai duodamos plačios teisės ir uždedamos mažos pareigos. Augant jų skaičiui, pradėjus imtis amatų, varžytis ūkio srityje su krikščionimis, prasideda jų teisių varžymas. Visame spaudžia ir ima, kur tik gali, daugiau naudos[1].

Šitą dvasią atsinešė su savim naujoji valdžia į Užnemunę. Jinai žydų reikalu turėjo savo nusistatymą, savo programą. Taigi reikia susipažinti su tuo, kokia buvo žydų būklė Prūsuose.

Švietimo laikais, Frideriko II gadynėj, žydų suvaržymas turėjo baisiausių formų. Tat atsispindėjo „Žydų Reglamente" 1750 m.

Einant juo žydų buvo du ardu: ginamųjų (Schutzjuden) ir pakenčiamųjų žydų (geduldeten Juden).

Ginamieji savo ruožtu dalinosi į 3 grupes: 1) privilegijuotieji (generalprivilegierte), kurie, remdamiesi bendrąja karaliaus privilegija, patys ir jų šeimos nariai galėjo gyventi ir varyti verslus visose žydams leistose vietose; 2) paprastieji (ordentliche Schutzjuden) galėjo gyventi, gavę ginamąjį lapą (Schutzbrief), tik nurodytoj jiems vietoj, varyti leistąjį jiems verslą, ir palikti savo turtą tegalėjo vienam sūnui, uždrausta jisai skaldyti, turtingiems kartais leista dar dviem sūnum palikti; 3) nepaprastieji (ausserordentliche Schutzjuden), kurie turėjo asmeniškai gautąsias teises gyventi tam tikrose vietose ir verstis verslu, neperduodami savo teisių įpėdiniams. Čionai priderėjo inteligentų darbo žmonės — gydytojai, dailininkai ir t.t.

Prie pakenčiamųjų priderėjo rabinai, kantoriai ir kiti, prie paprastųjų visi vaikai, be pirmųjų dviejų, tarnai ir t.t. Jie ne-

---

[1] *F. Blankfeld,* įvairiose vietose.

galėjo verstis amatu, prekyba ir t.t., tekėti ir vestis savųjų tarpe, tik galėjo susituokti su kuo nors iš privilegijuotųjų.

Ant žydų guli daugybė sunkių naštų. Jie moka ginamuosius pinigus (Schutzgeld) — sudeda visi esantieji Prūsuose žydai, iš jų sumokama rekrutų pinigai ir t.t. Kiekvienas jų veiksmas turi būti apmokėtas, pav., už vedybas moka įvairaus didumo mokesčius, žiūrint į kokią kategoriją jie pridera, už leidimą vesti, už vedybų liudymą, už gimusį vaiką prirašant ir t.t. Keliaujant iš vienos Prūsų provincijos į kitą, mokama „Leitzoll" arba „Geleit", moka savieji ir svetimieji žydai.

XVIII amž. baigiantis mokesčių ir suvaržymų našta mažėja. Nors kartais dar įvedama ir naujų: nuo 1769 m. reikalaujama, kad žydai, vesdami ar ką nors pirkdami, turi pirkti porcelanos iš karaliaus fabriko, kartais net už 300 dolerių, ir parduoti užsieniuose, nors ir su nuostoliais.

Žydams neleista verstis žemės ūkiu, nors atliekamų žemių buvo, pirkti ir nuomoti žemę, laikyti degtinės ir alaus bravarus. Miestuose amatninkai negalėjo mokyti amato žydų vaikų, dargi juos suvaržė prekybos srityje, kai kurios prekybos rūšys buvo jiems uždraustos, pav., valgomųjų daiktų, vaikščioti su prekėmis po sodžius ir t.t.

Buvo miestų, kur jiems buvo uždrausta gyventi. Nė vienam nebuvo leista turėti prie savęs daugiau kaip du suaugusiu vaiku, o kiti vaikai turėjo kur kitur kraustytis.

Buvo ir tokių reikalavimų: nuo 1737 m. visi vedę žydai turėjo nešioti barzdas, kad skirtųsi nuo krikščionių, ir karalius Friderikas II net ir prašant neleido jos nusiskusti[1].

Žydus prižiūrėjo „General-Directorium".

Bet vyriausybė neturėjo naudos iš tų visų suvaržymų.

1789 m. įsteigta komisija žydų teisei pakeisti. Paryžiaus sąjūdžiai ir čia iššaukė aidą.

Paruoštas projektas žydų būklei pagerinti. Šis tas nauja įvesta, pav., panaikinta bendra visų žydų atsakomybė už kiekvieno žydo mokesčius; dabar moka kiekvienas už save. Leista varyti prekybą ir amatus tiems, kurie nekenkia krikščionims, palikta kai kur žydų šeimų skaičiaus suvaržymas, gali dirbti žemę, bet negali jos pirkti. Už visus tuos palengvinimus jie

[1] *Dubnov*, Nov. istorija jevrėjev, t. I p. 11—14.

turėjo suvokietėti: vartoti vokiečių kalbą viešai, laikyti vokiečius mokytojus ir t.t. Po to jaunimas jau galės stoti į kariuomenę. O tik 2—3 kartoje būsią galima panaikinti suvaržymus.

Žydų atstovai Berlyne atmetė tą sumanymą: jų nuomone, naujos naštos neatitinka siūlomos naudos.

Bet Paryžiuje po ilgų svyravimų paskelbta 1791. IX. žydų emancipacija.

Tuoj po to 1791. Prūsų karalius įsakė vėl peržiūrėti jau palaidotą žydų klausimą.

Užėjo atmainos rytuose (naujos žemės gauta), vakaruose ėjo kovos su Prancūzais, ir žydų klausimas vėl atidėtas.[1]

Skaičius ir verslas. Tikrų žinių del žydų skaičiaus nėra, yra tiktai apytikrės. Naujuose Rytų Prūsuose 1802 m. vyriausybės žiniomis buvo 76.088, iš jų daugiau negu 54.000 buvo Baltstogės Departamente, be to, daugiau negu du trečdaliu gyveno sodžiuose. Plocko Dep. 1804/05 m. priskaitė 28.873.[2] Taigi žydai sudarydavo 11 dalį visų gyventojų,[3] o miestuose sudarydavo beveik trečdalį visų miesto gyventojų, bet būdavo miestų, kur jie sudarydavo daugumą.

Miestuose jie verčiasi amatų darbais, prekyba, o sodžiuose prekiauja, supirkinėja žaliavą, verčiasi kaip keliaują prekybininkai, smuklininkai, ištisų dvarų ar jų dalių nuomotojai, makleriai, faktoriai.

Žydai buvo reikalingi dvarininkui, jie vieni galėjo padėti jam paversti ūkio gaminius į pinigus. Jie padėjo naudoti valstiečius, nugirdyti juos, patys mažai tepelnydami.

Lietuvos ir Lenkijos dvarininkai, remdamies senu įpročiu, negalėjo apsieiti be žydų tarpininkų visuose reikaluose, kurie lietė pardavimą, pirkimą, pinigų gavimą, samdymą ir t.t.

Tačiau žydai turtingumu nepasižymėjo, dauguma gyveno nuskurę. Kaipo ypatingai turtingus randame vos atskirus asmenis, pav., keletą žydų Naumiesty (prie Širvintos).[4]

---

[1] *ten pat*, I 157—161.

[2] Schrötterio pranešimas 1802. 2. 22. (*Jacobson* 7/9 p. 218).

[3] *Holsche*, I 176 ne visai teisingai sako — 9 dalį.

[4] *Jacobson*, I 430.

Miestuose žydai versdavosi prekyba, o krikščionys, nors ir skaitėsi miesto gyventojais, bet gyveno jų pakraščiuose, daugumoj buvo ūkininkai.

Žydai savo darbu ir judrumu prisidėdavo prie miestų atgaivinimo. Pravažiuodami keliauninkai pastebėdavo, jog ten, kur būdavo žydų, ten būdavo dideli turgai, jomarkai, o kur jų neįsileisdavo, rinkos būdavo tuščios. Galimas dalykas, kad tenai žydai ir nesiveržė, nebuvo tinkamų sąlygų gerai prekybai; tie miestai stovėjo toliau nuo gerų prekybos kelių, pav., buvo apmirę Suvalkai, Vygriai, į kuriuos žydų neįsileisdavo; Vygriai turėjo plačią rinkos vietą, tik tuščią.

Žydai versdavos jiems prieinamais amatais, bet ne visais: tenai, kur reikėjo vartoti daugiau kūno jėgų, jie tokių darbų vengė; kitur neprileisdavo susiorganizavę krikščionys. Tada jie eidavo į sodžių, pav., užtinkame keliaujančių žydų siuvėjų. Beveik nebuvo žydų kurpių, užtat randame vežėjų. Del to prūsų valdininkams atsirado mintis paimti juos į kavaleriją ar į gurguoles. Žemės ūkyje beveik jų nematyti. Vėliau Prūsų vyriausybė buvo sumanius juos sunaudoti tenai, skirdama premijas, bet geros kloties nesulaukė.

Iš viso Baltstogės Dep. Prūsai užtiko 4 šeimas valdant didesnius ūkius ir 26 mažus žemės sklypus, be samdomos šeimynos dirbant.

Randame taip pat verčiantis ir gydymu; visi žydai šundaktariai savo gerumu nesiskyrė nuo krikščionių, vieni ir antri tenkino tik visai menkus žmonių reikalavimus.

Švietimas buvo grynai tikybinis, bet jis stovėjo aukščiau negu krikščionių: vyrų tarpe beveik nebuvo beraščių. Tik gal bajorai, ir tai pasiturintieji, šituo atžvilgiu galėjo stovėti aukščiau už žydus.

Naujose provincijose. Į naująją šalį Prūsų vyriausybė atsinešė savo nusistatymą, bet negalėjo visko taikyti. Nauji žmonės ne vokiečiai, kiti gyventojų santykiai, ekonominė struktūra ne visai ta pati.

Iš kitos pusės čia ir tegalėjo parodyti savo pažangumą, nes nesavi žmonės ir su jais galima bandyti reformą.

Pietų ir N. Rytų Prūsams išleistas visuotinis žydų reglamentas 1797. IV. 17, kurį ir išnagrinėsime.

B.

Žydų reglamentas 1797. IV. 17.

Reglamente yra ir teisiniai dėsniai ir motyvai.

Pačioj pradžioj pasakyta, kokia bus reglamento dvasia: reikią rūpintis savo valdiniais, o žydai spaudžią juos, perdaug jų atsiradę, be apgavimo gyventi negalį.

Pats reglamentas turi 5 skyrius (Capitel), kiekviename po 7—22 §§.

Pirmasis skyrius.

Visi žydai, kurie teisėtai gyveno Pietų ir N. Rytų Prūsuose, pasilieka, jie visi yra pakenčiami (§ 1).

O tie, kurie yra svetimi, gyvena laikinai, turi palikti tą žemę iki 1797. X. 1; žinoma, išimčių gali būti padaryta.

Jeigu neišeis, arba grįš be leidimo, tai gaus pusę metų kalėjimo, o jeigu tat dar pakartos, tai bus uždaryti iki gyvos galvos (§ 2).

Ginamiesiems žydams atskirti nuo svetimųjų sudaromas pavietuose sąrašas, Rūmai sudaro „General-Juden-Tabelle".

Sekamos visos atmainos šeimoj ar gyvenime, tuo būdu yra tiksli žydų lenta.

Kiekvienas žydas, sulaukęs 10 metų amžiaus, gauna ginamąjį lapą (Schutzbrief) ir visur jį su savim nešiojas; kas jo su savim neturi, moka baudos, o kas visai lapo neturi, išvejamas (§§ 3,4).

Svetimieji žydai gali atvykti laikinai, bet eina per muitines ir turi turėti senos vietos liudymą, gyvais pinigais 50 dol., ar tiek pat prekių, nurodyti, kur ir ko keliauja, ir t.t., o be muitinės leidimo atsiradę arba važiuoją ne ten, kur yra leidimas, išvejami (§§ 5, 6, 7).

Leidimai įvažiuoti duodami tik 4—6 sav. ir tai aiškiam tikslui, kaip antai: aplankyti gimines, gydytis, įvežti ar išvežti prekių ir t.t., ir atėjęs žydas gali tik tai daryti, kas parašyta muitinės leidime (§§ 8, 9).

Taigi svetimi žydai prižiūrimi; visi jie, painiavoms išvengti, turi susirašyti iki X. 1 pas savo vietos vyriausybę. Apie tat turi būti paskelbta sinagogose (§§ 10, 11).

Žydai turi turėti pavardę, kaip krikščionys. Iki šiol apipiaustant gaudavo sau vardą, turėdavo tėvo vardą, o šiaip pramindavo, žiūrint amato ar vietos, o nuo dabar turi įgyti paveldėjamąją, į sūnus pereinamąją, pavardę (§ 12).

Žydai, norį savarankiškai gyventi, turi imtis leisto amato, o ne būti faktoriais, kitaip bus išvyti (§ 13).

Prižiūrima žydų vedybų. Be leidimo vesti negali. O leidimą gali gauti tik tokie, kurie turi 25 metus amžiaus, varo amatą, gali išmaitinti šeimą; gali būti padaryta išimtis ir jaunesniam, jeigu per tai gali įgyt naudingą verslą; kad neskriaustų savųjų žydžių, negali vesti svetimų, jei bent ji įneštų 500 dol. kraičio ar dalies (§§ 14—17).

Antrasis skyrius.

Žydai turi tam tikrą gyvenamąją vietą, mainyti ją gali tik Rūmams leidus. Be jos leidimo negali įsigyti nekilnojamo turto. Žydai turi gyventi mieste, o tie, kur dar pasiliko sodžiuje, tebus tenai laikinai. Mieste jie gali turėti namus, verstis verslais.

Žydai mieste palaikomi. Jeigu sudega ar sugriūna namai, tai gali atsistatyti toj pačioj vietoj, gauna dargi pašalpos, kaip ir krikščionys. O jeigu ant tuščio sklypo nebus norinčių statytis iš krikščionių tarpo, tai tokiomis pat teisėmis gali statytis žydas; jie gauna pašalpą ir t.t. Tuomet laikomi savininkais.

Žydo statomuose namuose turi būti kareiviams butas.

Jeigu žydams pavesta gyventi kokiame kvartale, tai ten ir tegali statytis. Bet krikščionys gali leisti statytis ir kitose tuščiose vietose, jeigu ten nebus norinčiųjų statytis krikščionių (§§ 1—7).

Trečiasis skyrius.

Žydai gali imtis verslo Rūmams leidus. Sodžiuje prekiaujantieji persikels į miestus, bet tam bus nurodytas laikas, o tuo tarpu žydai sodžiuje tegali: a) prekiauti vietoje žemės produktais, kuriuos atgabens vietos gyventojai, b) pardavinėti geležies, ūkio padargus, o uždrausta jiems verstis gelumbe, audeklų, šilkų, vynų pardavinėjimu, c) valstiečiams negali skolinti nei alaus, nei degtinės, nei mainyti už palūkanas, d) ne-

siversti lupimu (Wucher), e) nevaikštinėti po sodžius, tegali pardavinėti vienoj vietoj, namie.

Jeigu bus duota valstiečiui skolon, tai toji skola grąžinama iždui, žydas moka baudos 5—10 dol., antrą sykį moka baudos dvigubai, o trečią sykį tat padarius — išvejamas.

Jeigu skolininkas negali išsimokėti iždui, tai moka žydas, bet anoji bauda jam pasilieka.

Pusė iždo pretenzijos iš žydo tenka skundikui, kad paragintų skundimą (§§ 1—2).

Be prekybos žydams leista verstis menu ir amatais, žemės ūkiu, gyvulių auginimu, vežiojimu ir t.t.

Miestuose yra pirklių krikščionių, tai kad aniems nepakenktų, žydų pirklių skaičius yra ribotas. O kas prekiaus be leidimo, prekės atimamos, o trečią sykį tai pakartojus — išvejamas (§§ 3—5).

Gavęs leidimą prekybai, žydas negali varyti amato. Knygos turi būti vedamos vokiečių ar lenkų kalba, bet ne žydų.

Su prekėmis negalima vaikščioti po sodžius, tik gali pardavinėti per jomarkus (§§ 6—9).

Žydas, norįs tapti amatninku, turi atidirbti pas krikščionį amatninko darbą (§§ 10—11).

Žydas tegali mokyti amato žydą čiabuvį, o laikyti krikščionis mokinius ar darbininkus tik Rūmams leidus.

Žydai gali būti *kolonistai;* jie įsitaiso tokiomis pat teisėmis, kaip ir krikščionys. Per pirmus trejus metus pas juos gali būti bernai krikščionys, o po to vieni žydai (§§ 15—17).

Smuklės gali būti žydų rankose, bet negali smuklininkai varyti kitos prekybos. Tarnautojai tegali būti ne krikščionys, bet žydai (§ 18).

Kadangi žydai gali plėšti palūkanas, tai jiems teleidžiama skolinti per teismą, kuris žiūri, ar nėra skriaudos del tokios paskolos skolininkui.

Jeigu skolinimo sąlygos blogos, tai skola atitenka iždui, žydas moka tiek pat baudos, o jeigu palūkanų ėmimas bus dar nedoras, tai toksai žydas išvejamas. Skundikas gauna pusę atimtų daiktų (§ 22).

Ketvirtasis skyrius.

Pripažinta tikybos laisvė, galima ją išpažinti viešai ir namie. Bet tos laisvės vardan reikia apginti mases nuo išnaudojimo, kurį varo rabinai. (Taip bent pasakyta pačiame įstatyme; priemonės ir draudimai tam pasiekti kartais turi kitą tikslą).

Rabinai tikrai naudojo tamsiąją žydų minią. Jie iš varžytynių pirkdavo ar samdydavo rabinų vietas, o paskui atsiimdavo su dideliu uždarbiu įdėtus pinigus.

Bet miesto ponui palikta senoji teisė, kurią jis iki šiol turėjo, statyti rabinus ir imti iš jų pinigus už pripažinimą (recognitio), tik dabar ponai negali imti daug ir turi atiduoti vietą ne tam, kas duos daugiau, o kas bus tinkamesnis kandidatas.

Miestuose esą perdaug sinagogų, tai reikią jų skaičių sumažinti, palikti tik tiek, kiek reikią žmonėms.

Dabar karaliaus miestuose Rūmai skiria rabinus ir kitus sinagogų tarnus: 1 giesmininką (kantorių — Vorsänger) ir 1 tarną, daugiau jų negali būti. Paskyrimas atliekamas be pirkimo, samdymo, dykai, dargi jiems, kaipo šalies tarnautojams (officiantams), iždas moka algą; jiems uždrausta prekiauti (§§ 2—8, 10, 11). Negali būti officialių skerdikų, jeigu yra žydas skerdikas. Nėsant gali būti vienas 30 šeimų ir t.t. (§ 9).

Rabinais tegali būti paskirti dori, tinkami žmonės, be to, moką vokiečių ir lenkų kalbas žodžiu ir raštu; jeigu bendruomenė skundžiasi juo, tai reikia ištirti (§ 2).

Rabinai nuo šių metų (1797) birželio 1 d. neturi jokios teisiamos valdžios ant žydų dvasiniuose, ritualiniuose ar pasauliniuose dalykuose. Esant tikybos laisvei, jeigu koks žydas nusižengtų prieš ją namie, tai jo bausti negalima, paliekama jo sąžinei, o jeigu kas viešai sutrukdytų pamaldas, veikimu pasipriešintų, tai už tą galima bausti bendrame krikščionių teisme.

Visi ginčai žydų tarpe turi būti tenai sprendžiami. Bet jeigu byloj kiltų klausimas apie tikybą, tai kviečiamas į teismą asesorium (į teisėjų tarpą) rabinas (§§ 3, 4).

Todel dabar rabinai, jų susirinkimai, mokytieji ir t.t. negali mesti žydams didžiųjų ar mažųjų prakeikimų, pašalinti iš pamaldų, neduoti košerinės mėsos, velykinių miltų ir t.t., o

jeigu vis delto tat darys, tai skiriama bauda pirmą sykį 50 dol., antrą sykį atimama vieta ir išvejama (§ 5).

Karaliaus ir kunigų miestuose bus mokama alga, bet kol tat bus padaryta, gali imti atlyginimą už įvairias atliktas pareigas nustatytąja taksa (§ 6).

Sinagogos turi *skolų* ar žydui ar ponui, visi solidariai atsako prieš skolintoją. Ta našta gana sunki, tai reikia, ištyrus jų dydį ir esmę, panaikinti: a) skolą saviškiams reikia padalinti tarp narių ir amortizuoti, išdirbus planą, rinkliavos tam tikslui turi būti skyrium žymimos; b) del skolų ponui reikia susitarti apie atsilyginimą ir greičiau užsimokėti, o jeigu negalima susitarti geruoju, tai reikia eiti į teismą (§ 7).

Panaikinus skolas, nebebus reikalo rinkti žydų vyresniųjų. Žydai, dalyvaują magistrate, siunčia tenai savo atstovus.

Žydų jaunimo švietimas iki šiol blogai pastatytas. Tėvai daugiausiai moko namie tik rašto ir teologijos, tolimesnis mokslas esąs taip pat tik iš teologijos, visuomenei esanti menka iš to nauda, todel reikalinga įsteigti viešos žydų mokyklos, tenai turi mokyti valstybės pastatytieji mokytojai, jie patys turi mokėti vokiečių ir lenkų kalbas, skaityti, rašyti, aritmetikos, ir to jie mokys vaikus; jeigu nebus tokių žydų mokytojų vietoje ar kitose provincijose, tai mokys krikščionys mokytojai ar vienus žydus ar drauge su krikščionimis.

Tose mokyklose tikybos reikės mokyti iš naujų vadovėlių, kur bus įdėta tikybos mokslas, gyvenimo taisyklės, pareigos sau, vyriausybei, visiems žmonėms. Reikės dar jie parašyti, kalba bus vokiška, tai pramoks ir vokiškai. Kur bus mokyklos, tenai turės siųsti į jas, o vietoj jų nėsant, galima mokyti namie; negalint to padaryti tinkamai pas save, galima mokyti svetimame mieste, atidavus vaikus į mitybas (§ 13).

Žydų mokyklas prižiūri rabinai, magistrato žydų atstovai ir t.t. ir dar, kaip ir visur, vyriausybė (§ 14).

Dukterys turi mokytis naudingų dalykų: siūti, verpti ir t.t., galės padėti tėvams, vyrui, vaikams, galės net tuo uždarbiauti.

Penktasis skyrius.

Žydai neina į kariuomenę. Del to jų mokesčiai didesni, negu krikščionių, be to, brangiau atsieina priežiūra ant žydų (§ 1).

Visi žydai 14—60 m. moka, be esamų bendrų mokesčių, po 5 prūsų fl. (= 1 dol. 16 skat.) rekrutų ir gynimo pinigų (§§ 1, 2).

Mokesčiai reikia pradėti mokėti nuo 1797 m. birž. 1 d. Kas bus sulaukęs 14—60 metų amžiaus ar mirs per tą laiką, tai mokėti reikia už ištisus metus.

Už sūnų užmoka tėvas, už berną šeimininkas, o paskui gali iš jo atsiimti ar išsiderėti (§§ 3, 4), jie moka taip pat sinagogai ir mokyklai (§ 7).

Kas laiku neįmokės mokesčių ar pasislėps, moka dvigubai, antrą sykį — ketveriopai, trečią sykį išvejamas (§ 5).

O jeigu žydas įstojo į kariuomenę, tai tų mokesčių nemoka, nebemoka jų ir atitarnavęs (§ 6).

Žydai moka tuos mokesčius katras sau, solidariai neatsako, kaip tat yra kitose provincijose.

Be to, žydai vesdami moka mokesčius Potsdamo „Militärwaisenhaus" (karo našlaičių prieglaudai Potsdame). Mokestis pareina nuo turto didumo:

1 d. moka, jeigu jo turtas siekia 100—300 dol.
3 „ „ „ „ „ „ 300—800 „
5 „ „ „ „ „ „ daugiau 800 „

be to, antra tiek moka vietos reikalams, iš kurių pusė eina į Karo Ūkio Rūmus, kita mokyklų kasai, 5 dol. štempelio (§ 9).

Kas nori vesti, neturėdamas 24 m., tai už leidimą (dispensą) turi mokėti 30 dol.

* *
*

Baltstogės Rūmai už rekrutus iš 12941 mokančiųjų tą mokestį žmonių kasmet surinkdavo 21.568 dol. 30 sk.[1]

Bet žemės pirkti iš krikščionių žydai negalėjo, leista tik naujus ūkius įsisteigti, naujakuriais būti. Norinčių atsirado gana daug. 1803 m. Baltstogės Depart. 33 valsčiuose 341 žydų šeima pasiprašė į kolonistus[2].

Prūsų valdžia per trumpą savo viešpatavimą mažai tebuvo padarius rimtų atmainų, reglamentas liko tuščiu įstatymu.

---

[1] *Schmidt*, 41 ap.
[2] *ten pat*, 42 ap.

IX.

Žemės ūkis. Sodžiaus luomai.

1.

Žemės ir ūkio aprašymas.

A. Žemės rūšys.

Tokia plati provincija, apie 8 mylių ilgumo ir 10 — 18 mylių platumo, turėjo žemę įvairiu gerumu ir įvairiu derlingumu, taip pat girių skaičius sviruoja. Neturėdami tikslių žinių, valdininkai suteikia bendrus bruožus.

Jų žiniomis naujoji provincija bendrais ruožais atrodė šitaip. *Dobrinio* pavietas prie Drevencos upės ir *Plocko* pav. prie Vyslos daugumoj turi derlingą žemę, daugiausiai išdirbtą, nors Dobrynio paviete yra daug smiltynų. Gyventojams patogu išvežant gabenti javus Vyslos upe.

Mozūrijoj o ypatingai Pultusko ir Ostrołękos pavietuose žemė netokia naši: turi daug smiltynų, ypač tarp Narevo ir Būgo, užtat tenai yra didelių girių.

Ciechanovo pav. prie Mlavos upės turi pusėtiną žemę.

Lomžos pav. kairėj Narevo pusėje smiltinga, dešinėj — akmeninga, šiaip žemė vidutinė, yra miškų.

Palenkės vaivadija kalnuota, turi lengvą, smiltingą žemę, bet gaunama nemaža rugių.

Dargukeino (Drohičyno) pav. yra didelių bajoriškų girių, *Sieradžio* pav. vienos smiltys, *Bielsko* pav. gerai dera javai, neturi didelių miškų. *Baltstogės* pav. yra mišrus, turi daug miškų, gerą žemę javams, žemė išdirbta, ir stangiai gyvenamas. *Dambravos* pavieto pusė išdirbta, kita pusė miškais apaugusi. Greta esantis *Gonionio* pav. turi vidutinę žemę[1].

---

[1] *Holsche* I 191—3.

Vygrių pavietas. Jame daug miškų, smiltynų, bet stangiai gyvenamas.

Pusė pavieto — girios. Plotas apie 80 kert. mylių, 916 židinių, 70.217 gyv.

Kalvarijos pavietas. Geriausia žemė visoj provincijoj, ypač prie Vištyčio, Virbalio, Vilkaviškio; miškų mažai, viskas apdirbta. Derlius — puikiausias, nepaprastas, uždera kviečiai, rugiai. Stangiai gyvenamas. Pusėj pavieto galima rasti 1.500 žmonių 1 kert. mylioj, yra tai gana daug kaip nepramonės sričiai. Žemė lygi, ūkininkai turtingi.

Girių nedaug, tik Alytuj ir Buktoj. Jo plotas — 45 kert. mylios. Jame yra 8 miestai.

Mariampolės pavietas. Žemė derlinga, bet netaip išdirbta. Yra miškų. Gyventojų per pusę mažiau, negu Kalvarijos paviete. Čionai buvo didelės seniūnijos: Jurbarkas, Veliuona, Prienai, kelių dvarininkų valdos, padaryta iš to 10 gražių, pelningų didždvarių. Gyventojai turtingi, dažnai neina lažų, o moka dideles čyžes[1].

Plotas apie 90 kert. mylių, 8000 židinių, 72.115 žmonių. Iš jų pridera karaliaus valsčiams 5.608 židiniai ir 50.973 žmonių; bajorų dvarams pridera — 1.922 žid. su 13.379 žm., karaliaus miestams — 848 žid. su 5.789 žmonėmis, bajorų miestams — 223 žid. su 1.974 žmonėmis.

B. Žemės ūkis ir pramonė.

Žemės ūkis. Užtiktasis dvarų ūkis — trilaukis. Ponų dvarų laukus daugumoj dirba baudžiauninkai; maža yra dvarų, kurie turi savo darbinių gyvulių. Dar dvarininkams neaišku, kas jiems geriau: ar savo ūkis vesti, ar sodžiaus jėgomis išdirbti.

Augalai, daržovės. Daržuose tesėjama savo reikalams. Vaisiniai medžiai retai kur auga, žmonės nesodina, prie namų retai juos tepamatysi; net medžių prie jų nėra. Laukinių vaisinių medžių vietomis pasitaiko. Todel sumanyta įsteigti daigynus, medelius gyventojams pardavinėti, raginti so-

[1] *Holsche*, I. 193–5.

dinti. Klimatas vaisiniams medžiams tinka. Pas lenkus daugiau pastebima medžių, negu pas lietuvius.

Apinojų pirmiau buvo daugiau, negu dabar, apleistas jų auginimas.

Kai del gyvulių, tai arkliai geri, maži, patvarūs, greiti.

Karvės menkos, maža naudos. Vienai vietos karvei kaina 10—12 dolerių[1].

Niekur nėra didelių avių bandų, be to, jų vilna menka, stora, reta.

Bravarų yra nemaža, bet iš jų nepeni gyvulių, nemoka jų atmatų sunaudoti. Dvarininkai velija išnuomoti smukles žydams, paimti pinigus iš jų, o kitu kuo nesirūpina. Nuomos už smuklę imama po 1 dukatą nuo 1 gyvenamo valako (dubos).

Javus kartais superka turtingieji dvarininkai iš savo kaimynų, kartais net neiškultus, sudeda į klojimus paupy, gabena pavasarį savo laivais į Karaliaučių, Gedonis. Jie ir pirkliauja javais. Laivai — vitinos. Nuveža valstiečiai. Jiems ponai prisako, kas ką turi parūpinti[2]; tat įeina į lažą.

Sodžiaus pramonė. Vienintelė sodžiaus pramonė — tai degtinės ir alaus varymas. Domėnuose yra 1347 smuklės, suvartojama 13.723 statinių alaus ir 9466 kvortų degtinės. Padalinus iš 31.688 valstiečių vienam tenka apie 36 kvortų alaus ir 36 degtinės.

Pastebėta, kad degtinės daug išgeria. Daromasis alus yra menkas[3].

2.

Žemės knygos. Ipotekų įstatymas.

Žemės knygos. Naujose valdose nebuvo žemės knygų. Jas pavaduodavo žemės ir pilies teismų knygos, bet iš jų buvo gana sunku susekti, kas yra savininkas, kokios jo skolos ir t. t.

Del to tai Prūsų valdžia iš karto susirūpino tuo reikalu: jai reikėjo žinoti, kas kam pridera, todel nutarė įvesti žemės knygas.

---

[1] *Holsche,* I. 195—204.
[2] *ten pat.*
[3] *GSA,* Tit. 188 Nr. 1. I t.

Tuo reikalu išėjo įstatymas (Patent) 1797. IV. 12 d., kuriuo liepta jas įvesti, prisilaikant veikiančiojo Prūsuose įstatymo.

Išleistasis 1797. IV. 12 įstatymas (Patent) buvo šitokio turinio:

1. Visi savininkai iki 1798 m. pabaigos turi pareikšti ir įtraukti į knygas savo teises ir žemes, kurias savinas.

2. Kas turi pretenzijų ar reikalavimų į svetimą žemę, tai privalo tat pareikšti iki 1798 m. XII. 31 tos vietos teismams, kurioj yra toji žemė, kad įrašytų į knygas.

3. Į jas turi būti įrašytos visos daiktinės teisės.

4. Neįnešamos savininko asmens skolos ar iš vekselių kilusios teisės.

5. Pretenzijos įrašomos taip, kaip jos bus pareikštos. Jeigu skolų yra daug, tai užrašoma toj eilėj, kaip jos atsirado.

6. Jeigu kas savo laiku nebus pranešęs (iki 1798 m. pab.), tai, perėjus dvarui į kitas rankas, jo skolų negali perkelti naujam savininkui, bet pasilieka prie senojo.

7. Del to jis negali vindikuoti žemės (dvaro) iš trečiųjų asmenų, bet palaiko teises prieš senąjį savininką.

8. Kol dvaras pasilieka tose pačiose rankose, priimama įrašyti pretenzijos ir po 1798 m., bet užrašoma jau gale.

9. Jeigu turtas perleistas į kitas rankas, tai skolintojai tegali atsikreipti į savo skolininką, jo asmenį ar į jo turtą.

10. Jeigu bus atsiradęs reikalavimas po 1798 m., tai apie jo įrašymą į knygas sprendžia teisėjas.

11. Savininkas ar skolininkas asmeniškai ar per įgaliotinius pareiškia teisėjui ar jo paskirtosioms komisijoms.

Kartais galima tą atlikti ir raštu, jeigu nereikia kokių paaiškinimų.

12. Darbui palengvinti sudaromi visokie patogumai ir papiginimai. Pilių knygos (pilies teismo, jeigu jos yra) pasilieka vietoje. Iš ten galima pasiimti išrašai.

Ipotekos įstatymo vykdymas. Pradėjus darbą netaip lengvai ėjo įrašinėjimas, kaip buvo manyta. Ypač sunku buvo pačioj pradžioj: reikėjo išdirbti įrašinėjimo sistemą, nustatyti knygų skaičių, žiūrėti pristatytų įrodymų.

Ipotekos įstatymą vykdė *teismai* (regentijos); tat atlikdami, vadovavos instrukcijomis, išleistomis Pietų Prūsams 1795. VIII. 10, X. 10 ir k.

Išlaidoms duota Baltstogės Dep. — 19.000, Plocko D-tui — 11.000, iš viso 30.000 dolerių.

Išleistieji pinigai reikėjo surinkti iš dvarininkų, skaitant po 2 auks. nuo 1000 pareikštos vertės.

Pabaigus priruošiamąjį darbą, Baltstogėj įkurta Baltstogės Dep. *Ipotekos Komisija*.

Jos sąstate buvo 14 žmonių. Be to, buvo dar 20 komisarų iš vietinių žmonių vietoj tvarkai daryti.

Darbas ėjo šitaip. Iš pradžių surinko bajorų dvarų ir jų dalių vardus — iš tarifų, pavieto žinių, padūmės sąrašų. Tuos vardus rankiojo ir juos patikrinėjo vietoje komisarai, kurių kiekvienam tekdavo po 3 pavietus, vėliau po 4.

Žinodami vardus, patikrinėjo vietoj vardą, plotą, vertybę, titulą. Nežinant daiktinių pretendentų, šaukdavo juos viešai.

1798 m. kaikur sudaryta ipotekos knygos, jau savininkai turi iš jų paliudymus. Dabar keisti valdymą leidžiama buvo tik per regentiją.

Jeigu savininkai būtų mažamečiai, tai pranešama Mažamečių Globos Kolegijai.

Iš Baltstogės nusiskundžia (1799. II. 21), kad darbas nebaigtas, jis brangiai atsieinąs.

Ir kitais metais (1800. X. 21) girdėtis ta pati skunda. Komisija dirbo 3 metus, dar savo darbo nepabaigė, vis įrašoma į knygas, bet Schrötteris randa, jog vis delto pažanga padaryta (1801. III. 23).

Darbą bedirbant, šen ten reikėjo pakeisti užvestoji tvarka; pav., skolos įrašomos vietoj, kiekviename paviete (Kreis'e). Dar ir 1801 m. baigiantis darbas nepabaigtas; kaipo priežastį nurodo, kad trūkstą lėšų, reikią, kad valdžia daugiau jų duotų (1802. XI. 7).

Galų gale kilo klausimas apie Ipotekos Komisijos panaikinimą; apie tat buvo skelbiama 1801 m. IX. 18, XI. 18, o panaikinimas padarytas 1802. V. 31, po to veikė paprastoji ipotekų organizacija, kuri buvo įvesta Prūsuose.[1]

[1] *Holsche*, I. 340—8.

Aktai buvo rašomi *lotyniškai*. Aktų buvo į 26.000.

Miestų ir valstiečių žemė surašyti pavesta buvo Pavieto teismams. Bet tas darbas neatliktas[1].

Ipotekinio sąrašo išdavos. Dabar buvo galima susekti, kiek ko yra Baltstogės Depart. Iš viso bajorų dvarų ir valdų apie 500, 1129 bajorų sodžiai, kiekviename apie 25 gyvenimus, taigi iš viso apie 29.000 bajorų ūkių, savininkų bent 22.000.

Patys bajorai įvertino savo dubas į 14 mil. dolerių, tat galima drąsiai skaityti į 15 mil. dol., taip tarė valdininkai.

Jeigu skaityti kunigų ir bajorų turto tiek pat ir dar pridėti trečią dalį miestams ir atskiriems žmonėms, tai iš viso Departamente žemės buvo bent į 35 mil. dol.[2].

3.

Sodžiaus luomai.

Sodžiuje buvo du dideliu luomu: įprivilegintieji bajorai ir valstiečiai baudžiauninkai. Jų tarpe buvo gerokas skaičius laisvųjų valstiečių. Ūkio atžvilgiu buvo dvarininkų, ūkininkų ir bežemių. Į dvarininkų tarpą reikės įdėti iždą su plačiausiais domėnais.

A. Bajorai.

Skaičius. Prūsai rado čionai geroką skaičių bajorų. Tam tikro jų surašinėjimo nebuvo padaryta, taigi tos žinios nėra tikslios, tik apytikrės.

Jau minėtasis Holsche[3], gyvenęs Baltstogėj, duoda nedaug žinių: bajorų esą daugiau Baltstogės Dep., negu Plocko ir negu kitose provincijose, bet apie Plocko Dep. neturįs tikslių žinių. Esą apie 500 dvarų ir dvarelių, 1129 bajorų sodžių, po 5—100 kiemų, vidutiniškai po 22 kiemu. Bajorų šeimynų Baltstogės Dep. apie 25.000, taigi iš viso apie 150.000 bajorų.

---

1 *GSA*. Rep. 84. Nr. 528.
2 *Holsche,* I. 340. 8.
3 *Holsche* I. 161—172.

Turtas. Šiuo atžvilgių jų tarpe yra didžiausias skirtumas: dvarininkai, kiti smulkūs ūkininkai, nuomininkai, treti tarnautojai - bežemiai.

Didžiųjų dvarų Baltstogės Dep. priskaitoma 64, iš jų Mariampolės, Kalvarijos ir Vygrių paviete 23 dvarai.

Bajorai bežemiai. Bajorų bežemių buvo didelis skaičius. Iki šiol jie mito prie magnatų, dabar, pasikeitus sąlygoms, turi ieškoti duonos kur kitur, nes aniems nebereikalingi. Vyriausybei liko ar aprūpinti juos žeme, atidavus mažus ūkius, ar kitų darbų davus[1]: ji stengėsi juos pritraukti į kariuomenę, žemės gi nedalinėjo, nes atliekamąją skirdavo vokiečiams kolonistams.

Bajorų teisės. Sulyginus su tuo, kas buvo pirmiau nepriklausomoj Lietuvoj, jie nustojo kai kurių teisių, nustojo visai politinių. Absoliutiškoj Prūsų monarkijoj jie tapo valdiniais, kurių teises ir pareigas nustatė pati vyriausybė, jie kaip ir kiti prūsai pasidarė valdymo objektu. Iš karto įgijo tą, ką turėjo Prūsų bajorai, o tos jų teisės nebuvo plačios.

Jų teisės yra išdėstytos Vis. Ž. Teisine (Allg. L.-R. II d. 9 tit. §§ 1 — 100). Bet tenai yra pažymėtos ir įvairios bajorų rūšys.

Prūsų valdžia padarė lygius visus piliečius prieš absoliutiškąjį karalių, bet luominių skirtumų liko, paliko atskiras visuomenės klodas su savo atskira organizacija. Aukščiausieji klodai, pripratę valdyti kitus, o nieko kito neklausyti, turėjo dabar atsidurti visagalinčios valstybės globoje[2].

B. Valstiečiai.

Prūsų teisė. Apie valstiečius, jų teises ir priedermes sako Visuotinis Žemės Teisynas II d. VII tit. §§ 1 — 548.

Asmens būklė nustatyta §§ 147 — 152, kuri šitaip atrodo. Valstiečiai yra asmeniškai laisvi, jie laikomi laisvais valstybės piliečiais (§ 147), taigi nebėra tos baudžiavos, vergijos prasme (§ 148). Jie gali įsigyti turtą nuosavybės teisėmis ir ginti jas teisme prieš kiekvieną (§ 149). Bet jie yra prirašyti prie tam

[1] *Klewitz*, 19.
[2] *Smoleński*, III, 195.

tikro dvaro ir be savininko žinios negali pasitraukti. Dvarininkas vis delto negali be jų sutikimo jų perleisti kam kitam, jei bent kartu su dvaru (§ 150, 151). Gali būti padaryta iš to išimtis tose provicijose, jeigu jose iki šiol buvo tat daroma; tačiau jū būklė negali būti pabloginta (§ 152 — 4).

Taigi atmainų nedaug tepadaryta, tik suvaržytos kai kurios nesvarbios pono teisės.

Būklė. Prūsai, atėję į Užnemunę, rado valstiečių įvairiais vardais ir būkle, tai ima šitą visa tyrinėti. Yra visai *laisvų*, keleriopai vadinamų; jų skaičius buvo gerokas, nors tiksliai nenustatytas. Jie moka dvarui čyžę pinigais ir natūra (pyliavas bei mezliavas duoda), prie žemės nepririšti, turi teisės išsikraustyti iš valdomosios žemės.

Karališkieji valstiečiai gyvena nustatytomis prievolėmis; jie ne baudžiauninkai. Neaišku dar buvo Prūsų valdininkams, ar jie gali išsikraustyti.

Žiūrint valstiečių būvio, tai geriau buvo seniūnijose. Jiems pridera triobos, lažos mažesnės, dirba 2 dieni per savaitę, o mitybiniuose, karaliaus ir bajorų dvaruose — ėjo lažų 6 dienas.

Daugiau žemės turėjo karališkieji valstiečiai Mariampolės ir Kalvarijos pavietuose[1].

Blogiausioj būklėj yra *bajorų* žmonės, jie baudžiauninkai. Bajoriškieji pririšti prie žemės (glebae adscripti), jie gali būti vindikuoti, iš visur surasti ir grąžinti; jie nieko savo neturi, negali stoti teisme, neturi facultatem standi in judicio. Žemė jų dirbamoji — pono nuosavybė, teisia juos visame kame ponas.

Taigi bajoriškųjų valstiečių būklė buvo daug blogesnė negu Prūsuose. Todel jų likimu ir susirūpino naujoji valdžia, nes reikėjo gauti naudos ir iš jų.

Schrötteris iškelia tą klausimą savo rašte į Goldbecką, rašytame 1796 m. liepos 18 d., kuriame sako, jog jie perdaug prispausti, reikią jie apginti, tik jis būtų prieš, jei tai būtų daroma ūmai.[2]

Ir tikrai pradeda daryti kai kurias reformas, artina juos prie to, kas buvo Prūsuose, bet ne daugiau, ir kiek tat naudinga iždui ir kariuomenei.

---

[1] *Holsche*, I 177—183.
[2] *G. S. A.* Tit. 188. I.

Skelbime apie įstatymus, kurie veiks N. R. Prūsuose, nurodyta, jog reikia vadovautis Vis. Teisynu (Allg. L.-R.), o tenai asmens nelaisvė, vergija, buvo panaikinta, jie pripažinti laisvais, bet šita nelietė jų santykių su dvaru del žemės ir lažų.

Kai kuriose vietose valstiečiai nustojo eiti dirbti į dvarą. Dvarininkai subruzdo, ėmė nerimauti. Tuo reikalu turėjo pasisakyti vietos valdžios organai. N. R. Prūsų Regentija (teismas) išleido 1797. II. 15 skelbimą (publicandum) — *vokiškai ir lotyniškai* (taigi nesuprantamomis kalbomis), kuriame kreipdamasi į valstiečius nurodo, jog jie turį klausyti savo ponų, jų būvį reikėsią pagerinti, o kreipdamasi į ponus, sako, jog neturį reikalauti iš valstiečių daugiau, negu pridera ir reikia, ir jų teisė bausti valstiečius varžoma.

Kitame skelbime, 1797. II. 15 išleistame, vokiečių ir *lenkų* kalba rašoma vėl apie valstiečius, kuriems įsakoma, jog jie turį dirbti ir negalį atsisakyti nuo darbo. Jeigu jiems daroma skriauda, tai galį skųstis[1], bet negali patys mesti darbą.

Baudžiavų ir lažų klausimas. Jų naikinimas pasidarė jau gyvu dalyku Senųjų Prūsų karalystėj. N. R. Prūsams pranešama apie tat, kas tuo reikalu daroma Senuose Prūsuose.

1798. VII. rašoma, jog „karalius *beveik* nutaręs panaikinti baudžiavas", visa tat pavedęs apdirbti Įstatymų Komisijai.

Į šitą komisiją eina visokia medžiaga. Tarp kita, Baltstogės Karo - Ūkio Rūmai siunčia daug istorinės, juridinės medžiagos apie valstiečius pirmiau ir dabar[2], iškelia įvairius klausimus, nors ne visuomet gauna į juos atsakymą.

Tenai randame tokį naujųjų santykių nustatymą, jų įvertinimą ir eilę sumanymų valstiečių būklei pagerinti.

Panaikinus vergiją, rodos, ponui tepridėtų ius usufructuarium, nepriderėtų mėtyti žmonės. Dabar del savo teisių gynimo valstiečiai galėtų stoti į teismą.

Valstiečių pareigos dvarui naujoj provincijoj nenustatytos, reikėtų tam įstatymo. Rodos, geras šeimininkas neturėtų perdaug skausti žmonių, nes sau tuo kenktų.

[1] *GSA.* NOP. Tit. 128 Nr. 7 vol. I—II.
[2] *ten pat,* l. 72—164, 167—171—220.

Lažų praktika įvairiuoja. Vieni dirba savaitėje 3, 4, 5, 6. 7 dienas, net sekmadieniais nelaisvi, pav., veža į turgų, kiti siunčiami į tolimus žygius, už 10—30 mylių, del to žmonės neturi laiko savo ūkiui.

Taigi reikėtų reguliuoti tas prievoles, suvienodinti ir nustatyti jas pagal ūkio didumą.

Jau seniau, prieš užimant Prūsams, buvo suvaržyta teisiamoji ponų teisė beskiriant bausmes, dabar gi naujais įstatymais jie patys nebeteisia, darbą atlieka tam tikri teisėjai, kurie priklauso pavieto teismų (Kreisgerichte).[1]

Dabar ponai teturi galios priversti prie darbo, už neklausymą ar nestojimą į darbą gali saikiai bausti. Taigi ponas pats tegali bausti del darbo ir prie darbo[2].

Kai del lažų, tai Baltstogės Rūmai randa reikalingu jas panaikinti[3].

Bet panaikinti l a ž a s staiga negalima. Nuo to nukentėtų dvaras, dvariškiai nuvargtų ir valstietis nelaimėtų. Nėra reikalo šito daryti tuojau: bent ši provincija dar nėra prie to priaugus ir pribrendus. Dvaras nustotų darbininkų, o valstietis žemės, ir grįžtų senasis santykis tarp dvaro ir sodžiaus, nes valstietis velytų už lažą naudotis žeme.

Jeigu dabar panaikintų lažas ir dvaro žemes išdalintų, tai žmonės virstų čyžininkais (Hochzinser), kaip yra Žemaičiuose, o tatai būtų skriauda ponams. Taigi šita būtų dar ir neteisinga.

Geriau daryti pamažu, atsargiai, kitaip galima ūkiui pakenkti. Geras buvo dalykas baudžiavų, asmens vergijos panaikinamas, bet ne lažų, darbo dvarui; jų naikinti tuoj negalima.

Čionykštis valstietis netaupo, neskalsina, nesigaili nei triobų, nei gyvulių, nes viskas ne jo. Panaikinus vergiją viskas turės kitaip susitvarkyti.

Taip galvojo Holsche[4]. Tokias pat mintis dėstė Baltstogės K.-Ū. Rūmai.

Berlyne taip pat trukdė norą tuoj baudžiavas naikinti. Pav., Geldbeckas, atsakydamas Schrötteriui 1802. X. 21 rašo, jog nereikią skubintis, Rytų Prūsuose einą derybos, kalbos, svarstymai

---

[1] *Holsche*, I. 177—183. Šio rašto pusl. 134—136.
[2] *GSA*. Tit. 128 Nr. 7 v. I. l. 221—3.
[3] *ten pat*.
[4] *Holsche*, I 218—223.

tuo reikalu, o N. Rytų Prūsai dar negreitai galėsią naudotis laisve, pirma reikią žmonės pripratinti prie tvarkos, išvaduoti iš ponų savivalės, tuomet galėsią pravesti reformą, tat, pavyzdžiui, jau esą daroma Pietų Prūsuose. N. R. Prūsai stovį žemiau, negu Pietų Prūsai, taigi čia negalima eiti toliau, negu tenai.

Dabar valstiečių būvis čionai pagerėjo, nebeemigruoja; Rusai jų nevilioja, nors yra išėjęs naujas caro ukazas, kuriuo svetimšaliai, atvykę į Rusus, yra asmeniškai laisvi. Todel tegu N. R. Prūsai palaukia, kol tą klausimą bendrai išspręs Įstatymų Komisija ir pabaigs savo darbą[1].

Baltstogėj vis delto rimtai buvo susirūpinę tuo reikalu, valdžia sukvietė dvarininkus, kurie davė savo atstovus. Bet Rūmai netiki jais ir jų pasiūlymais[2], vieni posėdžiauja, svarsto, rašo sumanymus.

N. R. Prūsų vyriausybė dirbo 1802 ir 1803 m. savo surinktąją medžiagą ir paruoštą sumanymą išsiuntė į Berlyną. Ten tą medžiagą sutvarkė, įsistemino. Vos 1804 m. I. 21 Goldbeckas tegalėjo siųsti savo skelbimo projektą Pietų ir N. Rytų Prūsams, prašydamas pareikšti savo nuomonę.

Tenai padėti į pamatą tokie pradai: 1) laisvasis negali pereiti į nelaisvę, dargi moteris, ištekėjusi už baudžiauninko, nenustoja laisvės; 2 galima perleisti žmonės tik su turtu; 3) ponas neturi teisių į jų turtą; 4) galima žmones atleisti; 5) galima atsipirkti, už atsipirkimą imama 5 dol. Viskas suderinama su Visuotiniu Prūsų Teisynu (A. L. R.).

Schrötteris tuo atžvilgiu ėjo toliau, negu Goldbeckas, jisai reikalavo, kad visų teisių gynimas būtų leistas teisme.

Gavę tokį projektą, kuris nieko naujo neduoda, Baltstogės K.-Ū. Rūmai atsakė 1804.II.20, jog nieko nereikia nė skelbti, užtektų palikti A. L. R. dėsnius. Čionai jie nuo pat pradžios stengėsi pagerinti valstiečių ūkio būklę raginimu, pavyzdžiu, premijomis, bet *gerų vaisių nematyti*. Reikia pripažinti valstiečiams paveldėjamąją teisę į *dubas*, būtų nauda žmonėms, kiltų kultūra, kareiviai būtų geresni, be to, dar tuo priviliotų iš Rusų žmonių[3].

---

[1] *GSA*. NOP. Tit. 128 Nr. 7 t. I l. 223—4.

[2] *ten pat* (raštas 1802. XII. 20).

[3] *ten pat* (Betreffend die Verfassung der Untertanen in den neuen Acquisition und deren Verbesserung. V. I—II. 1796—1804).

Taip ir nebuvo baigtas tas darbas. Nutrūko menkučiai vos pradėtieji N. R. Prūsuose darbai; parašyta daug ilgų, painių įsakymų, bet gerų vaisių nesulaukė.

Dvarininkams nepatiko, kad Prūsų valdžia jų baudžiauninkus laikė žmonėmis, įtarė, kad norinti palengva juos atleisti iš baudžiavos.[1]

Iš tikrųjų Prūsų valdžia griežtų atmainų nepadarė, ir dvarininkų baimė buvo nepagrįsta, tik vyriausybė suvaržė kai kur teisiamąją pono teisę.

Seniau minėtasis Dohna, apvažinėjęs N. R. Prūsus, sako, kad reikės palikti s e n o j i t e i s i n ė v a l s t i e č i ų b ū k l ė, tačiau reikia nurodinėti, kad ji pasikeis, viskas turi būti priruošta visai naujam santykių sutvarkymui.[2]

Veliau įvertino šitą pažangieji Bielsko pavieto bajorai, kurie savo seimelyj 1819 m. bal. 16/28 d. buvo padarę valstiečių klausimu nutarimą ir tarp kita ko pasisakė apie prūsų laikus.

„Buvusioji Prūsų valdžia nedavė mūsų valstiečiams laisvės, kaip jos nėra davusi kitose savo šalyse, bet davė jiems pigiausią teisingumą ir teismus, davė jiems apsaugą namie, kad niekas nelies jiems ramybės ir nuosavybės, nė kareiviai to nedarys, o pasižyminčius ūkyje apdovanos“.[3]

4.

Domėnai.

A.

Girių akis.

Senovės miškai. Senovėj Užnemunėj buvo begaliniai miškai. Ordinas XIV amž. dažnai darydavo žygius, ir gana tolimus, į Žemaičius, o čionai to nebuvo, retai tesirodydavo vyčiai.

Miškai priklausė didž. kunigaikščiui, kuris galėjo medžioti begalinėse giriose. Kartais iš tų girių dalindavo žemes vienuolynams, pasauliniams žmonėms; atsirado privatūs dvarai. Kas neišdalinta, tai kunigaikščio. Del to čionai buvo tiek daug seniūnijų ir mitybinių (stalo) dvarų.

---

[1] *Klewitz*, 25.
[2] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19. Dohnos raštas.
[3] *Mościcki*. Pod znakiem, p. 90.

Šitąją Lietuvos dalį vėliausiai pasiekė žmogaus kultūros ranka. Tat matyti ir iš įkuriamųjų raštų vienuolynams. Seniausias buvo Seinuose; tenai 1570 m. buvo dar miškai. Vygrių vienuolynas — kameldulų — atsirado miške apie 1650 m. Yra užsilikusi pasaka, kad vienas vienuolis, lošdamas kortomis, aplošė savininką, tagi dykai išgavo girią.[1]

Girių ūkis. Dabar girių gerokai išnaikinta, tat Prūsų valdžia numanė, kad toliau naikinti jų negalima, nes miškai duoda naudos. Del to tai pradėta tvarkyti girių ūkis. Baltstogės departamente padaryta 15 miško urėdijų (Forstamt).

Iš jų Mariampolės pav. yra 2: Griškabūdyje ir Prienuose; Kalvarijos pav. — 1: Buktoj; Vygrių pav. — 4: Bakščiuose, Pamarėj, Seirijuose, Ščebroj[2].

Dambravos pav. — 2: Novinkoj ir Perstume; Baltstogės pav. — 2: Knyšyne ir Sokolkoj; Bielsko pav. — 1: Liadoj; Gonionio pav. — 1: Raigrade; Lomžos pav. — 2: Lomžoj ir Kupiškiuose, o Dargukaino ir Suražo — nė vienos.

B.

Dvarai.

Prūsų valdžia susirūpino gauti daugiausia naudos finansinės ir politinės iš domėnų.

Karališkieji dvarai Lietuvoj buvo dviejų rūšių: 1) mitybiniai (stalo, skobnio) ar ekonomijos ir 2) seniūnijos bei tenutos, kurios ėjo valdininkų reikalams ir pensijoms patenkinti.

Dabar jie visi, perėję į Prūsų valdžią, atiteko į iždą, virto domėnais. Prūsų valdžia tuoj stengiasi ištirti, ar nepridera jai dar daugiau dvarų.

Pasirodė, jog nemaža jų visokiais būdais ir keliais atsidūrė ponų ir bajorų rankose. Tai Prūsų valdžia pradėjo tat tyrinėti, atiminėti, ir po keleto metų gerokai padidino domėnų skaičių; jos rankose atsirado daugiau negu iš pradžių buvo perėmus.

Mitybiniai (skobniniai, stalo) dvarai daugumoje buvo Lietuvoje. Juose buvo daug miškų, bet vėliau išskynė, padarė armenis, dabar išdygo tenai gerokai dvarų.

[1] *Holsche*, I 421—4.
[2] *ten pat*, I 224—7.

Užėmus Prūsams Užnemunę padaryta štai kaip: 1796 m. skelbimu dvaras paliekamas valdytojui nuomon, padarius sutartį; 1797 m. įsakyta ištirti pajamas, visas seniūnijas paimti ir 3 metams išnuomoti tiems patiems valdytojams ar kitiems, jeigu nebus sutarties su senaisiais, jeigu jie atitinka reikalavimus ir sutinka mokėti sulygtąją sumą.

Be to, dabar prisidėjo *dvasiniai* dvarai, jie atimti ir virto domėnais, ir jie taip pat įsakyta išnuomoti.[1]

C.
Domėnų statistika.

1800 m. padaryta N. R. Prūsuose 53 domėnų valsčiai (didždvariai, Amt'ai); prisakyta elgtis su jais taip pat, kaip senose provincijose.

Tuo tarpu tyrinėja, matuoja žemes, girias, ketina atiduoti į nuomą 6 metams.

Baltstogės Departamentas.

1. Mariampolės pavietas.

Nr.	Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
1.	Antanavas	2	105	42	149		
2.	Bačkininkėliai	6	15	4	25		
3.	Klebiškiai	2	39	17	58		
4.	Dobrovalia	4	24	14	42		
5.	Kvietiškiai	4	92	15	111		
6.	Kiduliai	2	88	4	94		
7.	Lesnitstva	4	176	15	195		
8.	Pažaisliai	2	11	3	16		
9.	Prienai	3	26	6	35		
10.	Zypliai	1	155	9	165		
	Iš viso	30	731	129	890	5.608	50.973

2. Kalvarijos pavietas.

11.	Bartninkai	8	21	1	30
12.	Kalvarija	8	67	—	75
13.	Karalynai	4	13	—	17

[1] Apie tat žiūr. žemiau, 319—327 pusl.

Nr. Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
14. Karalių krėslas	9	23	—	32		
15. Krakopolė	3	12	1	16		
16. Lankeliškiai	1	7	—	8		
17. Liudvinavas	3	25	2	40		
18. Igliškiai	5	94	4	103		
19. Oniškiai	6	24	3	33		
20. Rudaukiai	12	35	5	52		
21. Udrija	4	19	—	23		
22. Vilkaviškis	6	123	—	129		
23. Vištytis	9	25	1	35		
Iš viso	78	488	17	593	5.835	27.944

3. Vygrių pavietas.

Nr. Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
24. Šestakavas	6	30	5	41		
25. Kadariškiai	16	98	1	115		
26. Kukava	6	45	9	60		
27. Mačkuva	8	39	4	51		
28. Seinai	6	72	4	82		
29. Seirijai	15	59	2	76		
30. Vygriai	9	73	3	85		
Iš viso	66	416	28	510	5.908	46.280

4. Dambravos pavietas.

Nr. Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
31. Chodorówka	4	35	1	40		
32. Dubnica	7	23	—	30		
33. Grodziskas	3	41	—	44		
34. Kalnynas	9	25	—	34		
35. Labna	8	39	1	48		
36. Nowa - Wola	7	26	6	39		
Iš viso	38	189	8	235	4.620	25.153

5. Baltstogės pavietas.

Nr. Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
37. Fastai	9	19	4	32		
38. Jonava	8	46	2	56		

[1] *Holsche*, I 153—155.

Nr.	Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
39.	Kryšynas	11	51	1	63		
40.	Sloikovas	14	42	17	73		
41.	Sokolka	8	36	15	59		
	Iš viso	50	194	39	283	4.376	20.723

6. Bielsko pavietas.

42.	Bielskas	8	27	—	25		
43.	Stolovičiai	14	31	1	26		
44.	Kleininkai	13	64	—	77		
	Iš viso	15	112	1	128	4.651	20.974

7. Dargukaino pavietas.

45.	Žuravicai	9	18	1	23	399	462

8. Suražo pavietas.

46.	Buinavas	5	27	—	32		
47.	Suražas	10	27	—	37		
	Iš viso	15	54	—	69	1.259	6.442

9. Gonionio pavietas.

48.	Raigardas	12	29	—	41		
49.	Gonionis	8	29	3	40		
50.	Vizna	13	24	1	38		
	Iš viso	33	82	4	120	1.700	11.410

10. Lomžos pavietas.

51.	Lomža	11	26	1	38		
52.	Nowy Gród	2	43	7	49		
53.	Mały Płock	5	46	7	58		
	Iš viso	18	115	12	145	2.909	16.647
	Iš viso	362	2.409	240	2.811	37.271	228.708

Visame Baltstogės Dep. domėnuose buvo: 362 dvareliai, 2.409 sodžiai, 240 viensėdijų, iš viso 2811 vietų, kuriose buvo

37.271 židinys su 228.708 sielomis. Taigi atsieina vienam židiniui daugiau negu 6 sielos, vadinas, šeimos didesnės ar labiau susispaudę[1].

Puola į akį taip pat, kad domėnų yra daugiau lietuvių gyvenamoj dalyj negu lenkų ir gudų.

D.

Dvarų ir dubų kommassacija.

Nustačius teisinę valdos pusę, reikėjo tinkamesniam naudojimui padaryti iš jos ūkinį vienetą, o čionai iki šiol to nebuvo padaryta. Tam dalykui reikėjo pravesti sienas nuo kitų savininkų valdų, o painiausia buvo kita — žemės naudojimo bendrybė su savo valstiečiais, be to, reikia užvesti savo inventorius, nes iki šiol beveik visi iždo dvarai ir dvareliai apdirbami ne dvaro jėgomis ir padarine, bet valstiečių *lažomis.*

Žemės bendrybės buvo keliose formose. Dažnai *rėžiai* sodžiaus ir dvaro susimaišę, išmėtyti po kits kito laukus, ūkio vedime dvaras ir sodžius nuo kits kito priklauso, turi į kits kitą atsižiūrėti. Kita bendrybės rūšis — tai *ganyklos.*

Apie ganyklas buvo surinktos tokios žinios. Yra bendros atskiros ganyklos, bendros ganiavos kits kito laukuose. Atrodė, kad šitame krašte perdaug ganyklų, o permaža galvijų, puolė į akį, kad permažai yra avių, reikėtų jų daugiau auginti, kad gautų daugiau vilnų. Tiktų tam domėnai. Bet ganyklų bendrybės tam trukdytų, nes ganyti dvaro avių bandos kartu su sodžiaus negalima, kadangi sodiečių avys užkrėstos niežais (Räude), tai būtinai reikia atskirti.

Toliau ganoma dvaro ir sodžiaus laukuose, nuvalius javus, ar pūdymuose. Berods, šita esti retai. Laikas nenustatytas. Del šito ganymo negalima sėti dobilų.

Dvarų ir dubų atskyrimu iš bendrybės buvo susirūpinę abiejų provincijų Rūmai — ir Plocko ir Baltstogės. Kiekvieni darė savo žygius vietoje, kiekvieni davinėjo savo išdirbtus sumanymus, kaip geriau būtų tai padarius.

Plocko Rūmai norėjo greitai tat padaryti, Baltstogės pamažiau, bandė įtikinti valstiečius, kad sutiktų panaikinti bendrybę.

[1] *Holsche.* I, 153–5.

Įstatymams išleisti ir bendroms taisyklėms nustatyti reikėjo kreiptis į Berlyną, o iš ten nesiskubino palaikyti to greitumo, su kuriuo ėjo Plocko Rūmai. Berlyne iškėlė visą eilę abejonių. Juk atidalinant žemes valstiečiai gali įtarti, jog juos nuskriaudė, tai bus nepatenkinti. Be to, pasitaikydavo keletas rūšių bendrybės — laukai, atskiros ganyklos, ganiavos bendrai kits kito laukuose, kiekviename reikia skyrium daryti.

Yra rėžių susimaišiusių — dvaro ir viso sodžiaus. Tai sunku ramiai panaikinti, valstiečiai įtars, kad juos nuskriaudė.

„Paskutinis nerimastis buvusiuose Lenkuose sužadino juose tam tikrą neaiškų netikrosios laisvės pajautimą. Jie norėtų būti atleisti nuo visų naštų ir lažų, ir kadangi nuomininkas pats stačiai iš jų reikalauja, tai jie taria, kad jis ir esąs tiesioginė priežastis, del kurios jiems neduota dar daugiau palengvinimų. Be to, nuomininkai Lenkų laikais tikrai su jais žiauriai ir savavališkai elgdavos, ir jie tuomet turėjo savo pagiežą savyje uždaryti, bet ji del to pasidarė dar kartesnė, ir reikia dabar dar vieno naujo matomojo įrodymo, būk nuomininkai norį gauti sau naudos ar jau esą jos gavę, su jų skriauda, tai šita rūstybė, be abejo, turės išeiti aikštėn, pratrūks, ir po to reikės padėti begalės darbo blogiems padariniams išnaikinti ir jiems laikyti prideramoj subordinacijoj. Bent jie įgys pasitikėjimą ir meilę savo nuomininkams, o tatai yra daugeliu atžvilgių taip pageidaujama“...[1].

Sodiečiai nemato naudos iš ruošiamųjų atmainų. Reikia dar pasirūpinti, kad jie norėtų turėti geresnius arklius, arklus ir tt.

Taigi nėra ko skubintis atskirti. Austrai ir Rusai visai to nedaro. Reikia neužmiršti, kad darant ūkyje kokį bandymą,

[1] „Die letzen Unruhen in den ehemaligen Polen haben ein gewisses dumpfes Gefühl von Afterfreiheit in ihnen wach gemacht. Sie möchten gern von allen Lasten und Diensten befreit sein, und da der Pächter diese unmittelbar von ihnen fordert, so halten sie ihn auch für die unmittelbare Ursache, dass ihnen noch mehrere Erleichterungen ausgeblieben sind. Zu dem sind sie von den Pächtern zu polnischen Zeit auch wirklich zu hart, zu willkührlich behandelt; und wenn sie damals ihren Groll in sich verschliessen mussten, so ist er eben darum um so bitterer geworden, und es bedarf jetzt bloss noch eines neuen anscheinenden Beweises, dass die Pächter sich auf ihre Kosten Vorteile verschaffen wollten und verschafft haben, so wird dieser Groll gewis laut ausbrechen und es wird die äusserste Mühe kosten um nachteilige Folgen zu verhüten und sie in der notwendigen Subordination zu erhalten. Wenigstens aber werden sie Zutrauen und Liebe zu ihren Pächtern gewinnen und gleichwohl ist dieses doch in unendlich vielen Rücksichten so sehr wünschenswert“.

griežtą atmainą, kurios valstietis nelaiko sau naudinga, tik juos sujudina, daro nemalonumų, ypač jeigu to nedaro kaimynai[1].

Vykdant būtų galima šį tą paimti iš Prūsų įstatymo apie atidalinimą, išleisto 1769. X. 21.

Plocko Dep. rimčiau ėjo laukų dalinimo darbas, ūkio planas, apskaitytas domėnų pelnas ir t.t.

Jo nurodymais ir praktika remiantis, išdirbtas planas 1805. VIII. 5, kaip tas pats reikia daryti ir visuose N. R. Prūsuose.

Bet, rodos, tas darbas taip ir liko nepabaigtas[2].

E. Domėnų naudojimas.

Prūsų vyriausybė, gavus tokią daugybę žemės turtų, nori užvesti planingą ūkį, kad gautų didelės naudos iždui, kariuomenei. Ji nori pakelti krašto gerovę, priauginti daugiau gyventojų, sunaudodama domėnų žemę. Naujojoj provincijoj darė tą pat, kas jos buvo išbandyta senosiose provincijose.

Taigi vieni dvarai ir dubos liko laikinai senųjų valdytojų rankose, kitus valdė prūsų valdininkai, trečius stengėsi paleisti į nuomą, kaip apsižiūrėjo ir ištyrė sąlygas vietoje.

a. Paveldėjamoji nuoma.

Teisiniai santykiai. Ūkiui pakelti, nenorint naudotis lažininkų darbu, Prūsuose buvo vartojama ilgalaikė ar amžinoji paveldėjamoji nuoma. Berods, tai senas dalykas. Įvairios jos formos yra žinomos iš romėnų laikų, atsirado jų ir germanuose. Kartais yra keletas vardų, o reiškia tą pati arba visai artimą dalyką, kaip antai: emfyteusis, paveldėjamoji čyžė, paveldėjamoji nuoma ir t.t.

Emfyteusis (emphyteusis) — graikų žodis. Pas *romėnus* tat reiškė tokį svetimos žemės valdymą, kur valdytojas vaisius ima, lyg būtų savininkas, gali perleisti įpėdiniams,

---

1 „und da in dieser Provinz jede staatswirtschaftliche Operation, welche der Untertan nich aufs seinen Vorteil berechnet glaubt, eine doppelt unangenehme Sensation bei ihnen erregt, wenn solche in den erwähnten benachbarten Staaten noch nicht erfolgt ist".

1 *GSA.* NOP. Tit. 181. Nr. 1.

daryti dermes tarp gyvųjų, gali įkeisti ir t.t., visur elgiasi lyg būtų savininkas, tik negali daikto bloginti; visa tat daroma, kol trunka, kol yra jo teisė; tik kasmet moka savininkui tam tikrą mokestį[1], vadinamą kanonu, vectigal.

Atsiranda emfyteusis iš dermės tarp savininko ir norinčiojo tat įsigyti (emfyteuto), iš savininko palikimo ir t. t.

Perleidžiant žemę, mokama savininkui už sutikimą „laudemium" (2% parduodamos kainos).

Kai del laiko, tai emfyteusis daroma ar ribotam, bet ilgam laikui (pav. 50—100 metų), ar amžinai.

Vokiečiuose tas pats dalykas, liečiąs valstiečių dubas, turi įvairius vardus, kaip antai: Erbgüter, Erbpachtgüter, Bauerlehen, Meiergüter ir t. t.

Tokie turtai atsirado įvairiais keliais, bet savo esme artinas prie vienodų santykių: emfiteutas yra valdytojas, moka čyžę, veda ūkį kaip nori, tik negali jo stovio pabloginti, negali dubos skaldyti, del to paveldėjimas pereina vienam, paprastai vyresniajam sūnui ir t. t.

Pažiūrėję į Visuotinąjį Žemės Teisyną (A. L. R.), tenai rasime dvi rūši: Erbpachtgüter ir Erbzinsgüter[2].

Skirtumai yra visai nedideli, išoriniai, neturį praktikos vertės, jie visi tik istorinio pobūdžio.

O praktikoj skirdavo vieną dalyką nuo kito tik taip, kad jeigu moka mažą čyžę, tai duba vadinas „Erbzinsgut", o jeigu moka didesnę, atsižiūrint dubos vertybės ir duodamojo pelno, bus „Erbpachtgut". Žinoma, tat bus visai pripuolamas dalykas[3].

Ekonominė reikšmė. Paveldėjamoji nuoma (vis tiek, kokiu vardu), turėjo didelės reikšmės ūkiui. Ji žinoma jau viduramžiais. Tatai leido dideliems dvarininkams (kunigaikščiams, bajorams, bažnyčiai) pelningai naudoti savo turtus: jie gauna naudos iš žemės, turi valios ant gyventojų; o gyventojai valstiečiai turi pono apsaugą. Ypač paplito šita naudojimo forma kolonizacijos žemėse, kada reikėjo pritraukti daug naujakurių. Del šito tuščios vietos, balos, miškai pavirto stangiai gyvenamomis, naudingomis, derlingomis žemėmis. Tas pats buvo padaryta ir Prūsuose XIII — XIV amž.

---

[1] *Windscheid,* Pandekten I §§ 218—222, *Sohm,* Institutionen § 70.
[2] *ALR.* I d. Tit. 21 § 187.
[3] *Ruprecht,* p. 10.

Atsigavo šita naudojimo forma vėliau, ypač tat daroma XVII—XVIII amž. viešpaties dvaruose. Tikslai buvo įvairūs — tai norėjo gauti daugiau pelno iš domėnų, tai pakelti gyventojų skaičių, juos priviliojus, pakelti valstiečių luomo gerovę. Valstietis, gavęs žemę į amžina nuomą, geriau ją dirbs, taigi duos iždui daugiau naudos, negu pastatytasis valdininkas, administratorius ar laikinasis nuomininkas. Gyventojų skaičius padidinti parūpo absoliutizmo laikais, nes reikėjo gauti kareivių, o jų teduoda valstiečiai. Be to, valstybei reikėjo savo aparatui išlaikyti daugiau pinigų, o dar padidėjo prabangos troškimas, taigi nevisuomet tas reikmenas patenkino duodamieji mokesčiai. Todel atsirado mintis, kad tinkamiausia ir naudingiausia bus domėnus išdalinti ir išnuomoti.

Su šituo buvo galima pavilioti kolonistų ir iš svetur. Pagaliau tuo keliu galima pereiti prie baudžiavų panaikinimo, sudaryti laisvų, pasiturinčių ir darbščių valstiečių luomą. Šitaip darant, dvarai palengva apsieina be lažininkų, o šie virsta laisvais ūkininkais.

Vokiečių žemėse pradėjo tat daryti XVII amž. Bent žinomas atsitikimas domėnuose Nassau - Siegen, kur jau XV amž. baudžiavos buvo visai išnykusios.

Šiaip iki XVII amž. vidurio visoj Vokietijoj domėnus valdė valdininkai, kurie turėjo pristatyti į iždą visą gautąjį pelną. Berods, ir nebuvo norinčių imti nuomon didelius dvarus, domėnai varė ūkį patys, bet jau nuo 1650 m. dažnai išduodami domėnai į laikinąją nuomą, ima juos skaldyti ir paskui atiduoda į paveldėjamąją nuomą[1].

Prūsuose apie tą laiką darė pirmą bandymą Didysis kunigaikštis (kurfürstas) 1650 m., bet išnuomotieji plotai nebuvo dar dideli.

Daugiau ir iš karto daug paleista į nuomą Frideriko III laikais. Šiam padarė pradžią ir vykdė Luben'as.

Iki šiol domėnai buvo išnuomojami trumpam laikui, pav., 6 metams. 1700 m. padaryta griežtų atmainų. Karaliui būtinai reikėjo pinigų, tai Luben'as žadėjo jų parūpinti, ir tikrai jisai galėjo turėti geros kloties. Luben'ui pavyko įtikinti karalių ir keletą artimiausių jo tarėjų, jog amžinoji nuoma iždui naudingesnė, pajamos bus pastovios, tikros, galima iš anksto

[1] *Ruprecht,* 14—19.

numatyti, kiek ir kaip jas apversti. Valstiečių būklė bloga, sunki, jie nuvargę, nusilpnę; pakeitus naudojimo formą, iždas laimėtų, gyventojai atsigautų, geriau jaustųsi, — nauda tektų iždui. Šiaip dabar visą naudą pasiima tarpininkai.

Be to, priėmus tokį ūkio planą, padidės valstiečių skaičius, nes nuoma privilios jų iš svetur, lengviau bus pririnkti kareivių. Žemės kultūrai pagerėjus, žmonėms įdėjus daugiau darbo į žemę, ji pabrangs, kaina pakils.

Karaliui visais atžvilgiais patiko šitas sumanymas; jis ėmė laukti iš to naujos klestėjimo gadynės.

Bet tai visai nauja mintis, ji reiškia perėjimą nuo feodalinės monarkijos prie absoliutinės, naujosios gadynės, kada pradedama kalbėti, kad reikia bajorų privilegijos panaikinti, pakelti pramonė.

Ar bus žmonių, norinčių apsigyventi, ar bus jėgų tai reformai pravesti?[1] Luben'as tvirtino, kad užteksią vienų ir antrų.

Ėmė daryti bandymus ir pasirodė, kad pasisekimas buvo netikėtas (Magdeburg, Halberstadt).

Daryta viskas vakarų pusėj, o paskui pradėjo tat daryti ir rytuose, kur buvo apie 70 valsčių su 180 dvarų;[2] nors čionai mažiau tiko šitas planas: gyventojų maža, daug tuščių vietų, skurdas ir vargas spaudė žmones, skystai gyvena, nėra lėšų. Tačiau daroma ir čionai: 1706 m. įsakyta įvesti naujoji ūkio forma.

O čia netikėta kliūtis: 1706—7 metais ištiko badas. Taigi praktikoj tepradėjo daryti vos 1708 m., tuomet buvo paskelbtos taisyklės. Norinčių vietoje atsirado visai nedaug, tai ėmė šaukti gyventojų iš svetur (1708); laukė, kad daug atvyks iš Lietuvos ir Lenkijos, bet ir čia apsivylė: ištiko maras, delto iš Lietuvos ir Lenkijos nieko neįsileido. Ir tik 1711 m. vos keletas domėnų ūkių tebuvo išnuomota[3].

Dvarininkų, o ypač valdininkų dalis buvo opozicijoj tam ūkio sumanymui, jie viską darė, kad sugriautų pradėtąjį darbą. O čia buvo neramūs karo laikai. Be to, pergreitai

---

1 *Flakowski,* 1—14.
2 *Flakowski,* 225—6.
3 *ib.* § 20. p. 225—230.

pradėtasis darbas nedavė tos naudos, kurios iždas laukė, trūkdavo kartais tinkamų nuomininkų.

1710 m. Luben von Wullfen'as atstatytas, jo visas darbas panaikintas.

Ir vėliau tik pamažu šį tą tedarydavo[1]. Lubeno pradėtosios reformos darė perversmą socialiuose santykiuose: atleido žmones nuo lažų, jie galėjo tapti laisvi, jeigu norėjo ir pajėgė[2].

Buvo daromi pažadai atleisti nuo baudžiavų, jeigu ištesės savo prievolę; buvo skelbiama, jog įmokėję tam tikrus pinigus gali išsipirkti. Bet reikalaujamoji suma buvo didelė, ne visi galėjo atlikti, tai iždas iš to nedaug tepelnė. Valdininkai teip uoliai ėmėsi darbo, jog ragindami išsipirkti vartojo grasymus[3], kad tik eitų į nuomininkus.

Paveldėjamoji nuoma, greitai varomoji, neturėjo geros kloties. Kai kurie pabūgo, jog iždo turtai bus išeikvoti, neliks iždui nieko. Ir sustabdė. Ir vos nuo 1763 m. prie Frideriko Didžiojo vėl grįžo prie to paties sumanymo. Tečiau iš pradžių vengė baisaus vardo „Erbpacht", vartoja „Erbzinsleute", o nuo 1764 m. nesibijo to žodžio. Friderikui ypač rūpėjo gyventojų skaičius padidinti. Daugelis jo vedamų karų prarijo begales gyventojų, daug vietų buvo tuščių, apleistų, todel jis daugino valstiečius: nenoromis išnuomoja dvarus, o vis dubas, o jeigu ir išleidžia dvarą, tai būtinai prideda, kad turi pas save apgyvendinti triobelninkus.

Ir dabar bajorai buvo opozicijoj. Jie bijojo, kad ir jų valstiečiai panorės būti tokiais pat, kaip ir domėnų, ir jie nenoromis turėsią eiti karaliaus pėdomis. O gal baugino juos dar baisesnė mintis, jog gali atsirasti tarp jų ir karaliaus naujas laisvų žemininkų klodas. Bet darba ėjo. Vaisiai tik vėliau pasirodė.

Ir tik del to vėliau XIX amž. Prūsai galėjo pakelti ištikusias nelaimes: karą, priešų atplūdimą.

1767—1801 m. visuose Prūsuose išnuomota domėnų žemės 358,146 margai[4].

---

1 *ib.* §§ 24—28. p. 242—261.
2 *Moeller,* 38—39.
3 *Moeller* ten pat.
4 *Ruprecht,* 30—32.

Atėjus į Lietuvą Prūsų valdžia jau rado, berods, nedaug čyžininkų[1].

b. Paveldėjamoji nuoma N. Rytų Prūsuose.

Domėnų naudojimas. Gavus tiek daug žemės, valdžiai reikėjo nustatyti, kas gi daryti su tais dvarais ir turtais, kaip šeimininkauti. Galima pačiai per valdininkus valdyti ir savo ūkį vesti ar atiduoti tam tikromis sąlygomis kitiems. Čionai susidurdavo dvi krypti: iš vienos pusės veikė iždo interesai, o iš kitos vokiečių valdininkų noras patiems gauti tuos dvarelius geromis sąlygomis.

Pirmieji planai. Iš Baltstogės tuo reikalu 1799 m. II. 25 rašte buvo patiektas šitoks del domėnų ūkio sumanymas.

Kai kurie domėnų ūkiai netinka valdyti pačiam iždui: bloga žemė, toli, triobos sugriuvusios; geriausia išduoti juos į paveldėjamą nuomą (Erbpacht); dauguma valdininkų pasiskubintų juos paimti. Rūmų pirmininkas taria, jog būtų geriau atiduoti į laikinę nuomą, pav., 30 metų (emphyteusis).

Jeigu nustatyti nuomos pinigus dabartinėmis kainomis, tai iždas, pakilus kainoms, mažai telaimėtų; per tą laiką kultūra pakils, tai ir nuomos kaina pakils.

Jeigu išleisti į laikinę nuomą, galima nuomininkas prispirti kelti ūkį, ir visuomet bus akstinas, kuris spirs dirbti ir toliau tą ūkį nuomoti. Čionai paveldėjamoji nuoma skaitoma 50 metų, o būtų galima pasiūlyti paimti 30 metų. Bet prieš tai reikia išmatuoti žemė ir atskirti dvaro laukai nuo sodžiaus.

Lažos reikėtų palikti, tik ne visur. Be jų dar negalės apsieiti emfiteutai. Toliau reikės daryti skirtumas tarp didelių ir mažų dvarų. Mažuose dvaruose, kur maža kumečių ir arklių, reikėtų leisti per pirmus 12 metų naudotis valstiečių darbu laukams valyti, nes čionai žmonės nerangūs, bežemių žmonių maža, tai negalima pasisamdyti padienių laukams valyti. Didesniuose dvaruose emfiteutai jau iš karto galėtų patys apsidirbti savo dalį, būtent trečdalį armenų ir šeštą dalį pievų, o likusiai daliai leisti per 12 metų imti žmones į lažą su arkliais ir be arklių (Cespann-und Hand-Dienst).

[1] *A. Rembowski,* Historya prawa wieczysto-czynszowego 1886.

Šitas darbas reikia taip sutvarkyti, kad šiems atsisakius dirbti, panorėjus išeiti, jie galėtų nusisamdyti kitur. Įmokėjęs šitą sumą lažininkas gali būti atleistas nuo priverstino darbo.

Emfiteutas gauna ūkį šitokiomis sąlygomis: jis pats moka *kanoną* kas ¼ metų. Po juo esantieji valstiečiai (Einsassen) moka jam nustatytąsias duokles; o jeigu jisai reikalaus daugiau, tai ūkis iš jo atimamas. Jeigu žmonėms neužderėjo, jis turi duoti aniems javų maistui ir pasėliui. Žmonėms padauginti sodina daržininkus, vieną pusę iš savo žmonių, kitą iš svetimųjų.

Bravarai, jeigu bus įkurti, perleidžiami.

Jis atsako už žmonių ūkį; veda ūkių ir lažų sąrašą. Sodžiaus policija priklauso nuomininkui.

Ūkis turi būti apdraustas. Neužmokėjęs ko nors per 1 metus, neišpildęs bent kokios vienos svarbios sąlygos, nustoja emfiteuzies. Galima dar įrašyti, kad užvestų sodnus, veistų bites, apinojus, sėtų dobilus, kanapes ir t. t.

Kanoną galima mokėti pinigais ar javais[1].

Politiniai - tautiniai tikslai. Palengva paaiškėjo tikslas ir kelias tiems dvarams išnuomoti.

Majoras v. Proeckas, dar karo tarnyboje būdamas ir gyvendamas N. R. Prūsuose, pareiškė noro gauti nuomon Žebriškių dvarą (Seirijų valsčiuje). Baltstogės Rūmai klausia Berlyno 1799. VI. 8, ar galima atiduoti domėnus ir ar gali juos nuomoti kariai?

Rūmų nuomone, visa tat galima, ir visa tat reikią, žinoma, padaryti viešai, iš varžytynių. Be abejo, daugiau pasiūlysią vokiečių dvarininkai; bus galima tuo būdu greitu laiku privilioti į šį kraštą geroką skaičių vokiečių, o neatrodys, kad norima čiabuvius tyčia šalinti, nustumti...[2].

Kai del karių, tai, Rūmų nuomone, tat galima padaryti, todel prašo leisti atiduoti dvarą Proeck'ui[3].

---

[1] *GSA* NOP. Tit. 131 Erbpachtsachen I p. 28—38.

[2]) „Gewöhnlich werden daher tüchtige deutsche Oeconomien pluslicitanti bleiben, und wir werden sonach im Kurzem eine bedeutende Anzahl der letzteren in die Provinz ziehen, ohne dass es aber den Anschein gewinnt, als ob man die Eingeborenen gefliessentlich zu verdrängen suchte..."

[3] *ten pat,* I. 85—88.

Kai del tikslų ir priemonių, tai tarp Plocko ir Baltstogės Rūmų atsirado daug skirtumų nuomonėse, kas naudingiau valstybei — ūkininkas ar dvarininkas; nekelia ginčo vienas dalykas, — kad geriausi yra vokiečiai.

Baltstogė, gindama savo sumanymą, kad reikia pridaryti dvarų ir dvarelių ir atiduoti į nuomą, rašo 1800. I. 16.:

Be minėtųjų motyvų, kodel reikia įvesti šita nuoma, yra dar kitų, politinių, tautinės kolonizacijos; naujieji žmonės įneštų geresnį ūkį, deja, iki šiol tik maža žmonių tėra atsiliepusių į pasiūlymus, iš dalies kaltos esančios politikos aplinkybės, klaidingos žinios, paskleistos apie krašto kultūrą, jos ir sulaiko iš svetur plaukiančius pasiturinčius ūkininkus. Jeigu tuojau dalinti, tai daugumoj būtų vidutiniai ūkininkai, čiabuviai ar iš Prūsų, o būtų pageidaujami iš Magdeburgo ir kitų vokiečių provincijų [1].

Plocko Rūmai siūlytų mažus dvarus išdalinti kolonistams ūkininkams. Baltstogė su tuo nesutinka, ji siūlo neskaldžius išduoti nuomon. Taigi Plocko Rūmai nori padauginti kolonistų ūkininkų, o Baltstogė — dvarininkų skaičių, žinoma, abieji būtų vokiečių tautybės[2].

Tyrinėjimas vietoje. Tuo ir kitais reikalais buvo atvažiavęs į N. R. Prūsus min. Schrötteris. Jisai vietoje žiūrėjo, tarėsi su valdininkais, ties kuo apsistoti. Rodos, lyg būtų jis priėmęs Baltstogės Rūmų nuomonę.

Kartais buvo siunčiami tam tikri žmonės patikrinti, kaip dirba savo darbą Prūsų valdininkai.

---

[1] „Ausser den schon angeführten Gründen haben wir noch einen, uns wenigstens gegen die schleunige Erbverpachtung der gn. Güter zu erklären. Wir wünschen nämlich die Domainen successive in die Hände auswärtiger Wirthe zu bringen, welche mit den besseren oeconomischen Systemen vertraut sind und auch Vermögen genug besitzen, solche mit Erfolg anzuwenden. Bis jetzt haben sich nur noch sehr wenige Wirte dieser Gattung bei uns gemeldet. Die politischen Verhältnisse und die zum Teil begründeten, zum Teil überspannten Begriffe die man sich im Auslande von der hier herrschenden Unkultur und abstechenden Lebenweise macht, halten den fremden begüterten Oeconom noch zu sehr zurück. Wollte man jetzt schon auch Erbverpachtungen bedeutender Güter denken, so würden grösstenteils nur Eingeborene oder mittelmässige Wirte aus dem Königereich Preussen, entweder directe oder wenigstens in der dritten Hand zu deren Besitz gelangen, von denen man sich bis weitem nicht eine so vorzügliche Cultur versprechen darf als von den besseren Oeconomen, aus Magdeburg, Schleisien und anderen deutschen Provinzen". (*ib.* I. 92—99.).

[2] *ten pat,* 92—99.

Vienas iš didesniųjų Prūsų dvarininkų ir valdininkų, grafas *Dohna*, buvo pasiųstas pažiūrėti vietoje, kas ten dedas, ir duoti savo nuomonę; jis apvažiavo tą šalį, vedė dienyną 1801. VII. 7 — 29. Iš ten turime žinių, kuo rėmė jisai savo išvadas, vertindamas domėnų sutvarkymą. Šitas darbas esąs blogai pastatytas Baltstogės Dep.; čia esant didelė painiava. Tam darbui pastatyta yra įvairių komisarų, kiekvienas jų dirba darbą katras sau; geriau būtų sumažinti jų skaičių, paimti keletą vyresniųjų komisarų, apsieitų pigiau, darbas eitų lengviau, greičiau, jeigu dirbtų jų priklausomais žmonėmis, tuomet darbą atliktų geriau. Esant tokiam įvairumui ir painumui, daug gaištama, kol susitars komisarai, kol susipažins su pirmtakūnų darbais, nes jau jie nebereikalingi. Dažnai del akių nurodoma, kas reikia padaryti, kad tik ilgiau būtų prie darbo, gautų dienpinigių.

Geriausia būtų davus tas dalykas vesti *Hufnageliui*, gal išvengtų esamojo chaoso.

Kai del pakėlimo naudos, gaunamos iš domėnų, tai galima būtų šito pasiekti geriau juos naudojant, ir nuosakiai, per 50 metų, išleidus visai į paveldėjamąją nuomą, tai tada jų kultūra pakiltų[1].

Šitas būtų galima tuojau padaryti, pav., parūpinus provincijos įstatymus, aiškiau sutvarkius tenai ūkininkų santykius.

Perėjus prie domėnų valstiečių, galima ir reikia jų būklę pagerinti, tai galima atlikti sutvarkius pačius domėnus ir valsčius.

Dohna pareiškė savo pastabų ir apie *valstiečius* domėnuose.

Baltstogės Rūmai, deja, nieko nėra pradėję daryti valdinių santykiams sutvarkyti, o patiekdami dvarų ūkių sumanymus pateko į dideles painiavas. Reikėtų spirti greičiau tuos darbus atlikti; pavyzdžiu gali būti Plocko Dep. darbai ir planai, reikėtų jie paskelbti. Reikia pasiskubinti atskirti dvarų laukus nuo sodžių, jeigu mitybiniuose dvaruose dar nepadaryta, tai reikia padaryti.

Teisybė, dar reikės palikti *senoji teisinė valstiečių būklė*, bet jau buvo nurodyta, kad turi palengvinti ją, ir taip turi viską

---

[1] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19.

padaryti, kad būtų priruošta visai naujam santykių sutvarkymui.

Baltstogės Rūmai turėjo ir pateisinimų, savo laiku jie buvo užklausę karaliaus, kaip reikia elgtis su valstiečiais.

Baltstogės Rūmai patenkinti, kad karalius 1798. VIII. 22 aprobavęs jų pasiūlymą, jog nereikią taip ūmai ir griežtai reikalauti lažų, nustačius jas galutinai, kad reikia vengti viso, kas prastus ir neramius valdinius kiršintų, duotų progos nerimauti, nepasitenkinti, o santykius tarp nuomininkų dar gadintų ir aštrintų...

Biurokratų darbai. Aptarę, pririnkę medžiagos, Baltstogės Rūmai, nedrįsdami patys spręsti, reikalauja aiškesnių nurodymų, ir tuo reikalu rašo Schrötteriui 1801. VIII. 28.

Primena jo žodžius, pasakytus apsilankant, jog reikią atiduoti tuos domėnus į paveldėjamą nuomą, kurie netinką laikinei nuomai, nors būtų nemaži, bet toli nuo vyriausybės vietų, triobos sugriuvusios, negalima padaryti žymių melioracijų. Jie pritaria tam sumanymui, nes prižiūrėti vidutinius ir mažus dvarus keblu, atitraukia dėmesį nuo didesnių puikių domėnų. Geriau leisti sudėti keletą mažesnių į didesnius dvarus. Visam valdžios darbui trūksta pinigų, bet išnuomojus paveldėtinai nemaža dvarelių, būtų galima gauti iždan pinigų, nes kiekvienas mokės įsiperkamuosius pinigus. Tuos pinigus turint bus galima likusią žemę išmatuoti, sutvarkyti valstiečių santykius, atskirti dvarų ir sodžių laukus[1].

Yra nuomonių, kad pirma reikia pagerinti ūkis, paskui paveldėtinai išnuomoti, tuomet iždas turėsiąs pelno. Iždas pajėgtų tat padaryti, įdėjęs nemaža pinigų. Jeigu eiti šita nuomone, gerai būtų tat atlikus dabar. Betgi reikės daryti ir išimčių: kai kurie dvarai ir dubos jau dabar reikia nuomoti, yra šitam darbui ir tinkamų žmonių.

Atsirado ir vietoje šiek tiek kandidatų. Daugelis žmonių, buvusių seniūnijose, gubernatorių, ekonomų del nemokėjimo kalbos ir kitų priežasčių nustojo vietų, ieško dabar užtikrinti

---

[1] Endlich aber würde uns das von einer bedeutender Anzahl zu vererbpachtenden Vorwerke zu erwarten sogenannte Einkaufsgeld ein willkommenen Mittel zu baldigen Regulierung einer besseren und festen Einrichtung der bäuerlichen Verhältnisse und zu Aussernandersetzung der bäuerlichen Ländereien unter sich und mit dem Vorwerkslande liefern. *ten pat,* (121 — 7).

savo būvį. Jie ims dvarus, mokės kanoną, įsipirks (mokės Einkaufsgeld), gaus iš varžytynių, priėmę pastatytąsias sąlygas.

Norint jau pradėti daryti šitą darbą, reikia turėti nustatytus pradus (Grundsätze), o iki šiol, nežiūrint prašymų (l. 16), dar nieko nepadaryta.

Tuo tarpu jau ketinama išnuomoti ar amžinai ar laikinai.

Kai del kanono didumo, tai galima jį vėliau nustatyti. Reikia ištirti, kokios melioracijos jau yra, kokios dar reikia padaryti, kas galima padaryti. Reikės išaiškinti, kas yra ūkyje, kiek gal jis duoti, kokios pareigos dvarui (pav., del miško, ganyklų ir t. t.).

Jeigu dvarelis toli nuo valdžios vietos, pav., dvi myli ir toliau, ypač arti prie kitos valstybės sienos, nedidelis (pav., 15—20 magd. valakų), menkos triobos, ir del viso to negalima tuoj ūkio pagerinti, tai, ištyrus sąlygas ir nustačius, jog tinka amžinajai nuomai, tuojau ir išnuomoti. Nes jeigu daryti varžytynes, tai padarius jas reikės laukti, kol užtvirtins karalius, išklausyti kai kurių įstaigų nuomonių vietoje, visa tat užims daug laiko. Nepavykus vienoms varžytynėms, reikės daryti antrąsias, taigi vėl būtų gaištis. Todel reikia gauti leidimą išnuomoti amžinai tuojau. Žmonėms privilioti būtų galima paskelbti svetimuose laikraščiuose („Intelligenzblätter"). Tą ideją yra ištaręs ir Schrötteris.

Vaitystės, karaliui sutikus, paliktos jų valdytojams. Jas reikėtų atiduoti tuojau į paveldėtinę nuomą (Erbpacht).

Darbui padėti būtų čia geras Höppen'as, kuris iki šiol veikė Petrakove, dabar yra Karaliaučiuje, reikėtų parsikviesti, peržiūrės projektus, ištirs[1].

Tuo klausimu pareiškė savo nuomonę ir *Dohna*, pasiųstas patyrinėti, kaip eina darbas vietoje. Jisai palaiko Baltstogės nuomonę — reikia kuo daugiau dvarelių ir dubų atiduoti amžinon nuomon. Nustatant kanoną reikia žiūrėti ūkio vertės ir duodamos naudos. Išperkamuosius pinigus paskirti ūkiui pagerinti ir valstiečiams, taip buvo padaryta Vakarų Prūsuose; bet jeigu reikalauti didesnės sumos, tikrai gausis daugiau, o iš kitur lėšų tam dalykui nebus.

---

1 *ib.* l. 121—127.

Iš esamųjų praktikoj nuomos kliaudžių, Dohna nurodo vieną: domėnų nuomotojai skundžiąsi, kad sunkinančios juos rugių pyliavos į magazinus, norėtų jas panaikinti ar kuo kitu pakeisti.

Išnuomojant reikėtų padaryti šitokius dalykus: a) atskirti dvarelio laukus nuo sodžiaus, sutvarkyti jo valstiečių santykius į jį, b) į nuomą neduoti lažų ir jokių prievolių, daugiausia ir tik išimtinai galima prileisti jas tik per 3 metus, c) negalima perleisti į paveldėjamąją nuomą propinacijų, keltuvų ir t. t. ir didesniųjų miškų; d) nuomininkas turi perimti ir jurisdikciją bei patronato naštas; e) vaitystes gauna, kiek galint, tie patys asmenys, kurie valdė iki šiol, o ir ten turi būti atskirtos dvarų žemės nuo sodžiaus laukų.

Norint išnuomoti reikia sudominti tuo dalyku kuo daugiau žmonių, taigi reikia skelbti. Žinoma, gerai būtų, jeigu provincijoj atsirastų žmonių, kurie turi pažangesnį ūkį, pradėjo šerti galvijus tvartuose, tai geriau tokiems išduoti nuomon[1].

Turėdamas surinktą smulkią ir apdirbtą medžiagą iš abiejų Rūmų (Baltstogės ir Plocko), pats vietoj patyrinėjęs, gavęs jos iš pasiųstojo patikrinti Dohnos, Schrötteris galėjo paruošti galutinas nuomos sąlygas.

Savo raštu į Baltstogę 1803 m. gegužės mėn. Schrötteris jau nustato sąlygas, kuriomis galima nustatyti kanoną. Pamatan reikia dėti ne pinigus, bet javus; prideramojo javų skaičiaus reikia paimti vieną pusę rugiais, kitą miežiais, o jau juos paversti į pinigus. Jau tokį precedentą yra sudaręs karaliaus įsakymas (Cabinet-Ordre) 1800. VI. 28 del vieno atsitikimo Plocko Departamente. Sekant juo, reikia imti rugiai ir miežiai, o ne kiti javai. Kviečiai tam dalykui netinką, tai esanti aukštųjų klodų reikmena, prabangos dalykas, jiems kainą nustatą užsieniai, ne tautos reikalas, del to kviečių kaina svyruoja. Labiausiai tam tinką, del savo pastovios kainos, rugiai, miežiai, avižos.

Tinkamiausia būtų nustatyti pusę kanono rugiais, kitą pusę miežiais. Tuomet nepultų tikroji nuomos vertybė.

---

[1] *ib.* l. 128—131.

Miežiai reikalingi alui daryti, čionai savo vyno nėra, alaus gamyba augs, kylant turtui daugiau jo suvartos.

Tačiau mokėti reikės ne javais, bet pinigais, kaina reikės nustatyti, žiūrint to, kokia ji buvo artimiausiame prekybos mieste per paskutiniuos 30 metų, kaina reikia imti vidutinė: ji bus gera kitiems 30 metų. Trumpesnį laikotarpį neverta imti. Taigi reikia surinkti žinių ir ištirti apie kainas. Tokiais prekybos miestais bus: Karaliaučius, Klaipėda, Elbinga, Gedonys (Dancigas); prisakyta gauti iš ten kainas, buvusias 1773—1802 m., didžiausias ir mažiausias.

Triobesiai turi būti apdrausti ugnies draugijoj „Feuersocietät".

Bet tai buvo tik Schrötterio paaiškinimai, duodamas tik tokios amžinos nuomos dermės pavyzdys; priėmus ją, bus išspausdinta. Pasirašant reikės konkretizuoti prievolės.

Bet greitai po to įsikišo karalius ir savo rašte 1803 m. VIII. 13 į Schrötterį prisakė jam, kad visus savo sumanymus apie žemės pavedimą kolonistams, valstiečių kiemų atidavimą, dvarelių perleidimą į paveldėjamą nuomą patiektų jam, ir jis duosiąs specialų įsakymą[1].

Matyt kaikurie suinteresuotieji valdininkai priėjo prie karaliaus ir įtikino jį įsikišti jiems pageidaujamoj kriptyj.

Ir jau 1803. XI. 24 išdirbti nauji pradai apie paveldėjamąją nuomą, prisilaikant karaliaus noro.

Schrötteris vis delto 1804. VI. 16. prašo karaliaus duoti dar aiškesnių nurodymų. Daug šeimų prašė karaliaus atiduoti dvarelius be varžytynių. Jie seniau gyveno, jau senai valdo, pirko, įdėjo kapitalą, švelniai apsieina su valstiečiais, pridėrėtų tat padaryti, ypač jeigu tai nedidelis dvarelis su 200 — 250 dol. pelno. Kaip dabar suderinti karaliaus interesą su jų teisėmis[2].

Nerandame karaliaus atsakymo į tą užklausimą.

Baltstogės Departamentas tuo atžvilgiu mažai yra padaręs, daug judresnis buvo Plocko D-tas. Baltstogės Dep. plote išduota vis mažučiai plotai, vos keletas dvarelių[3].

---

[1] *ib.* 173—176, 184—9, 199.
[2] *ib.* t. II. 35—39, 49—72.
[3] *ib.* 153.

Apskaitymui suteikiamos javų kainos Elbingoj, Gedonyse (Danzigo), bet normalėmis virto Gedonių kainos.

Baltstogės Dep. medžiaga suruošta, jau padarytas sąrašas dvarams ir dvareliams, tinkamiems į paveldėjamąją nuomą[1].

Taigi Baltstogėj ne skubiai, bet sistematingai dirbo.

Medžioklė. Dabar iškilo dar naujas — *medžioklės* klausimas. Plocko Rūmai siūlė su dvaru išnuomoti ir teisę medžioti.

Karalius, turėdamas akyse Prūsų gyvenimą, sako, kad tai esąs atskiras dalykas, medžiojamoji teisė išnuomojama skyrium nuo žemės.

Nuomos sąlygos. Kaip minėta, šituo reikalu kuo daugiau buvo padaręs Plocko Departamentas, tai jo sumanymai dedami pamatan visai provincijai, Baltstogė tik seka Plocką, darydama savo pastabų. Jau Berlyne tiek išdirbo taisykles, jog Plockas gali daryti sutartis. Bet pridėtasis formuliaras (išsiųstas 1804. I. 7 dviem kalbom: vokiečių ir lenkų) nelaiko siūlomų sąlygų galutinėmis, esąs tik sumanymas, galima esą išnuomojant keisti nurodytąsias ten sąlygas.

Jame yra 15 paragrafų. Jo dėsniai šitokie.

Sutartį daro K.-Ūkio Rūmai, karalius ją tvirtina.

1. Dvarai išduodami nuo Trejybės bajoro teisėmis, bet juos gali įsigyti bei perduoti ir kito luomo žmogus.

2. Nuomininkas įmoka įsiperkamuosius pinigus.

3. Moka kasmet paveldėjamos sumos mokestį (čyžę), kuri susidaro iš nustatyto kiekio rugių ir miežių. Imama vidutinė 30 metų kaina artimiausiame mieste, tinka 30 būsimų metų. Mokama auksu.

4. Už privalomą pristatymą javų valstybės reikalams į magaziną kaina nustatoma skyrium.

5. Negalima reikalauti čyžės sumažinimo. Jeigu ir būtų nelaimių, negalima atleisti nuo pareigų.

6. Alų ir degtinę ima kur kas nori; gali alaus namie pasidaryti tik sau, ar savo šeimynai, ar dykai kitiems duoti. Bravaro laikyti negalima, taip pat negalima svaigalų pardavinėti.

7. Triobos reikia laikyti tvarkoj, turi jas apdrausti nuo ugnies.

---

[1] *ten pat* l. 172--3.

8. Malūno negali laikyti, tai karaliaus teisė.

9. Moka mokesčius valstybei, mokyklai, bažnyčiai.

10. Jurisdikcija (baudžiamoji, pilietinė, policinė) savo žmonių priklauso jam, bet einant N. Rytų Prūsų įstatymais. Jis pats, kaip ir bajorai, pridera pavieto teismui. Rinkimuose į jį dalyvauja lygiai su bajorais.

11. Jis pats teismo dalykuose pridera pavieto teismui, policijos dalykuose — pavieto viršininko žiniai (Landrat) ir Karo-Ūkio Rūmams.

12. Nedaryti kliūčių, dargi turi padėti valdžiai atskirti dvaro laukus, pievas, ganyklas nuo sodžiaus.

13. Iš savo valstiečių tarpo gali imti žmones dienomis ir lažomis. Už kiekvieną dalyką turi atlyginti nustatytąja taksa. Valstiečius tegali vartoti paskirtam tikslui, negali atsisakyti mokėti ir dienų išsižadėti. Bet Rūmai gali kartais atleisti nuo lažų (nelaimei atsitikus, naujas triobas statant), nuomininkas turi sutikti.

14. Jeigu neištesi visų sąlygų, dvarą galima kitam atiduoti iš varžytynių.

Pataisos. Dabar tam projektui eina pataisos; iš Berlyno 1805. IV. 27 ir iš Plocko; iš jo didesnės. Plockas išdirbo savo sumanymą sodžiaus paveldėjamos nuomos reikalu. Baltstogės Rūmai, gavę Plocko sumanymą, suteikia savo nuomonę (1805. VII. 17). Jaučiama, kad eina varžytynės tarp dviejų Rūmų.

Baltstogės Rūmai primena, jog jie esą įteikę karaliui du sumanymu: a) apie sutvarkymą valstiečių santykių, b) instrukciją lažoms panaikinti, bet iki šiol negavę pritarimo.

O su pasiūlytuoju Plocko Rūmų sumanymu sutikti negali. „Berods, jeigu Plocko Dep-te ne tik tiems gyventojams, kurie tuojau bus pasodinti ant čyžių, o ir tokiems, kurie tuo tarpu turi pasilikti lažininkais, ketinama perleisti į paveldėjamąją nuomą, tai čionai nebus reikalo tai daryti, kadangi čionai lažų naikinimas visur turi būti surištas su valstiečių santykių sutvarkymu, taigi paveldėjama nuoma turi būti suteikta ne anksčiau, kaip abu dalyku bus įvykdytu“[1].

[1] „Wenn übrigens in Plockeschen Dep. nicht allein denjenigen Einsassen welche gleich auf Zins gesetzt werden, sondern auch solche, welche noch vorläufig dienstpflichtig bleiben, Erbverschreibungen erteilt werden sollen, so würde

Berlyne nepriėmė pataisų, tik *pavedė* ištirti valstiečių santykius[1].

Valstiečių dubos. Visa, kas pirmiau buvo minėta, palytėjo tik dvarus ir dvarelius, kurie sudaro atskirą ūkio vienetą. Ilgainiui perėjo prie karališkųjų valstiečių. Pagrindai sodžiaus dubų nuomai liko tie patys, ką ir dvarams, reikėjo tik nusistatyti tokiuose klausimuose, kurie ten nebuvo paliesti.

Savotiškos sąlygos. Valstiečių klausime išėjo karaliaus įsakymas Schrötteriui 1804. XII. 27 apie tai, kaip galima išnuomoti paveldėtinai valstiečių dubos domėnuose.

Šito įsakymo turinys buvo toksai.

1. Galima paveldėtinai išnuomoti valstiečių dubas, išskyrus jas iš sodžiaus į viensėdijas. Ūkininkas turi gyventi savo žemės viduryje. Jungiama į nedideles sodžiaus bendruomenės, po 6—8 kiemus. Gali būti padaryta ir išimčių, tuo tarpu gali gyventi sodžiuje, net dabar dar gali būti neišskirtas, bet išsiskirs vėliau.

Kas išsikels į viensėdžius, gaus premijas: per 5 metus nemokės mokesčių.

2. Visa sodžiaus žemė išmatuojama ar permatuojama, įvertinamas žemės gerumas, našumas, vieton ganyklos duodami armenys, apskaitomos triobos ir t. t.

3. Nustačius kainą, moka į domėnų didždvarį (Domainenamt) nuo ⅛ iki ½ apskaitytojo pelno rugiais į magaziną.

Parduodamas ar palikdamas kitam, valstietis moka pripažinimą (laudemium). Lažos naikinamos, bet malkas reikės vežti į dvarą.

Svaigalus galės imti kur nori, alų galės daryti namie, tik nelaikyti bravaro.

Jie, žinoma, turi atlikti valstybės prievoles, kaip ir kiti, pav., pašarą statyti kariuomenei. Kurą gauna iš girių, gali prisikasti torpų, bet už pinigus.

Bet tat nebuvo galutinis sąlygų nustatymas, o veikiau pradų nurodymas; del to tai Rūmai duoda savo sumanymą, kur smulkiau apskaitytos sąlygos ūkininkams.

dieses hier nicht nötig sein, indem hier die Dienstaufhebung mit Regulierung der Untertanenverhältnisse überall verbunden werden sollen, mithin die Erbverschreibungen nicht eher zu erteilen sein würden, bis beide realisiert werden"

[1] *ten pat*, *GSA* N. O. P. Tit. 131. Nr. 2.

Baltstogės K.-Ū. Rūmai 1806. I. 8 nusiuntė į Finansų Departamentą savo sumanymą apie sąlygas, kuriomis žemė domėnuose būtų perleidžiama valstiečiams į paveldėjamąją nuomą.

Jo turinys toks:

Išnuomojamieji paveldėtinai ūkiai atskirti nuo dvarų laukų. Be Rūmų žinios negalima nei parduoti nei perleisti. Laukai atskirti nuo dvaro ir nuo kaimynų sodiečių, taigi sudaroma viensėdijos, ir tat pravesti vyriausybės bus leista. Nuomotojas įmoka įsiperkamuosius pinigus, o jeigu apsiima atstatyti triobas, tai laisvas nuo tų mokesčių.

Čyžė pastovi, mokama pinigais, mokama 2 sykiu: per Velykas ir per Kalėdas. Tos pyliavos (Abgaben) nustatytos. Be to, $^1/_{16}$ samdos mokama rugiais į magaziną, po 60 skatikų šefelis (§ 3).

Jeigu tie žmonės čyžę mokėjo ir pirmiau (Zinsbauer), tai tokiais pasilieka ir į dvarą neina darbų dirbti, bet naujieji eina lažų į dvarą (dvarų raktus) javų valyti, malkų vežti, triobų statyti. Bet užtat jiems mokama; už malūną dienas taip pat reikia atidirbti (§ 7).

Svaigalus ima iš paskirtos vietos[1].

Taigi viskas palieka po senovei, kaip buvo išdirbta Schrötterio, tik kad apskaitoma tiksliau.

Baltstogėj taisė tą sumanymą, pataisė paskutinį sykį 1806. VI. 8, bet ir dabar esminių atmainų maža tepadarė.

Taip Rūmai ir nesulaukė savo sumanytų darbų galo.

5.

Dvarininkai.

Bajorų buvo visokių: pradedant nuo didžiausių dvarininkų, o baigiant plikbajoriais. Čionai teks išžiūrėti tik dvarininkų būklė ir prūsų valdžios poltika į juos.

---

[1] *ten pat.*

A. Didžiųjų dvarininkų valdų sąrašas.

1. Mariampolės pav.

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
1. Plokščiai ir Kiduliai	Karpis	33	95.000
2. Balbieriškis	Tiškevičius	32	68.500
3. Frėda	Kauno miestas	34	300.000
4. Žem. Gelgaudiškiai	Keudelis	62	225·000
5. Panemunė	Tiškevičius	15	100.000
6. Promėčiai	Buttleris	17	57.000
7. Sabuliškiai	Vyšniauskas	9	40.000
8. Sviatožinas	Renno	16	20.000

2. Kalvarijos pavietas.

9. Alvita	Visgirdas	4	90.000
10. Kirsna, Ostrov	Karenga	14	50.000
11. Paežeris	Zabiela	6	67.000
12. Šikniava	Terebečius	4	40.000
13. Semenoliškiai	Fergis	4	60.000
14. Urdomina	Turčinavičius	16	50.000

3. Vygrių pavietas.

15. Holny A.	Volmeris	21	?2.000
16. Holny B.	Meieris	8	45.000
17. Bakalareva	Chlevinskis	7	67.000
18. Ančia	Grabauskas	14	33.000
19. Šventežeris	kun. Radvila	32	666.000
20. Justinianavas	Tiškevičius	16	27.000
21. Krasnikruda	Eismantas	12	45.000
22. Leipūnai	Kruczewski	17	50.000
23. Aukštadvaris arba Veisėjai	Żyniew	19	58.000

4. Dambravos pav.

24. Bala	Dziekonskis	15	20.000
25. Dauspudė ir Mozurkai	Pocius	21	333.000
26. Račkai	Pocius	8	100.000
27. Alinka	Jundzilas	16	100.000
28. Krasny bór ar Stabinas	Brzostowski	16	200.000

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
29. Sidra	Potockis	23	100.000
30. Sveckas	Valavičius	10	30.000
31. Paulavičiai	Daunoravičius	9	30.000
32. Sapockinė	Jelenskis	—?	50.000
	5. Balstogės pav.		
33. Balstogė, Chorošča ir Tykocinas	Potockis	69	1.333.000
34. Grodekas	kun. Radvila	17	133.000
35. Sabalevas	„ „	?	50.000
36. Zabludavas	„ „	51	500.000
37. Jasionówka	Kučinskis	10	68.000
38. Turoczyn	Grap. Ossolinskienė	14	33.000
	6. Bielsko pav.		
39. Bockai	Potockis	16	116.000
40. Dzięciłowo	Węgierski	3	33.000
41. Dubiczyn ir Dolubavas	Karwacki	?	75.000
42. Orla	kun. Radvila	17	116.000
	7. Dargukeino pav.		
43. Ciechanowice	Gr. Jaslonauskienė	19	167.000
44. Kuligai	Urbanski	13	67.000
45. Klukava	Kuczynski	15	50.000
46. Lysava	Gr. Ossolinskis	4	55.000
47. Nemiravas	kun. Čartoryskis	3	67.000
48. Astrėnai	Ciecerskis	11	50.000
49. Piątkowo	Gr. Starzeńskis	14	62.500
50. Rutka	„ Ossolinski's	3C	167.000
51. Siemiatyce	Kun. Jablonauskienė	19	400.000
52. Semėnai	Gr. Ossolinskienė	?	30.000
53. Wysokie Mazowieckie	Węgierskienė	7	70.000
	8. Suražo pav.		
54. Kowalewczyzna	Orsetti	6	120.000
55. Sliwno	Stanišauskas	6	83.500
56. Strabla	Gr. Starzeński's	5	67.000
57. Topczewo	Bartachowski's	3	40.000

9. Gonionio pav.

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
58. Ščučinas, Glinkai, Ławki, Osovcas	Gr. Łączynski	—	250.000
59. Dzięclełowo	Taduam	3	47.000
60. Grabów	Heybowicz	—	30.000
61. Jedwabna	Rembieliński's	—	50.000
62. Jurice	Kramkowski	—	50.000

10. Lomžos pav.

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
63. Mężenin	Gr. Opacki's	—	33.000
64. Staviškiai	Kramkowski	—	30.000

Šitų 64 dvarai ir valdos įvertinti į 7.589.500 dol.; mažesniųjų dvarų bus daugiau kaip 400, tai vertybė perviršija 4 mil. Jeigu vienam bajorų sodžiui paskaityti 1500 dol., tai prisidės 2 mil. Taigi visa bajorų žemių masė siekia į 14 mil.[1]

B. Vyriausybės politika į dvarininkus.

Vyriausybė dirbo dviem kryptim: palaikyti dvarininkus, pakelti juos ūkiškai ir gauti iš jų daugiau naudos, iš kitos pusės stengtis, kad tie dvarininkai būtų vokiečiai.

Dvarų saugojimas. Prūsų vyriausybė ūkio ir politikos atžvilgiu palaikė didelius dvarus, buvo priešinga jų skaldymui Naujuose Rytų Prūsuose, remdama tat ūkio sumetimais, bet buvo ir politinių-socialinių motyvų: nenorėjo leisti dvarininkams išvykti, bet buvo noras kaikurias latifundijas, kurių savininkai gali išdrįsti priešintis valdžiai, suskaldyti, taigi palaiko vidutinius, ūkiškai stiprius dvarininkus.

Tuo reikalu 1798. VI. 29 išėjo įstatymas, kuriuo draudžiamas dvarų skaldymas.

Jisai buvo šitokio turinio.

Pastebėta, kad perdaug dalinami bajorų dvarai. Tat kenkia ūkiui sodžiuje ir miesto pramonei. Susmulkėjus dvarams, sodžiuje atsiranda daug tuščių dubų.

---

[1] *Holsche,* 169 — 171.

Tam apsaugoti įvedamos kai kurios atmainos.

1. Dvarai palieka taip, kaip jie yra dabar. Be Karo-Ūkio Rūmų leidimo negalima jų dalinti. Žinoma, tat neliečia didelių dvarų ir jų kompleksų, betgi Rūmai turi žinoti. Dvareliai nedalinami, galima tačiau ir čia tat padaryti, jeigu jie atiteks kelioms šeimynoms ir jeigu lažos bus panaikintos.

2. Bajorų dvarai, jeigu juose bus ne daugiau kaip 5 valakai (Magdeb. hufų), nedalinami. Jeigu atiteko kam palikimo keliu, tai vienas ima visą ir išmoka kitiems jų dalis. Jeigu dvaras bus didesnis, tai dalintis galima, bet dalis turi būti ne mažesnė kaip 5 valakai (hufos).

3. Jeigu kas neturi 5 val., o kaimynas koks parduoda kąsnelį, tai jis turi pirmenybės pirkti.

Tas pats esti palikimą dalinant.

Jeigu yra keli pretendentai, tai turi pirmenybę tasai, kas turi mažesnę dalį, kas arčiau ir t.t. Vienodoms sąlygoms esant, traukiama burtos.

Savo pirmenybę reikia pareikšti, kol dar neįtraukta į ipotekos knygas.

4. Dalinant dvarą į dalis po 5 ir daugiau magd. valakų, priderantieji prie jo miškai, smuklės, bravarai, medžioklės ir t.t. negali būti padalinti.

5. O žemės, užimtos valstiečių, pasilieka jiems, nors dvarai ir būtų dalinami, iš jų imti negalima. Tokie darbai baustini.

Iki šiol daromoji bajorų praktika su valstiečiais kenkia kultūrai.

Kai kurie dvarininkai, dirbdami laukus baudžiauninkų arkliais ir jėgomis, pririnko pas save daug žmonių, o užkrautos naštos neatitinka žemę. Dienininkai turi perdaug žemės, o ūkininkai lažininkai permažai, neturi arklių, pakinktų, nuskurę, nuvargę, o turi daug vaikų, tat vargas visuomenei.

Į bajorų reikalus valdžia nesikiša, bet bajorai, gerindami dvaro ūkį, negali skriausti valstiečio.

6. Tuščias dubas dvarininkai turi apsodinti žmonėmis. Komisarai surašinės tas tuštynes. Reikės rūpintis gyventojų sodinimu.

Tam tikslui įsakyta:

a) nuo 1799. I. 1 per 5 metus tuščia duba turi būti apsodinta. Po to, jeigu dar liko tuščia, mokės 100 dol. baudos ir per 3 mėn. ji bus varu apgyvendinta;

b) sodinti galima taip, kaip ras dvaras geriau, bet naujieji negali gauti žemės mažiau ir blogesnės, negu senieji turėjo;

c) reikia daryti didesnius ūkius, sudėjus kelias dubas ar jų dalis į vieną, vieton skaldžius; reikia verstis dienininkais, triobelninkais, bet visa tat darant reikia atsiklausti Rūmų;

d) valstiečiai naujakuriai laisvi nuo mokesčių valstybei per 5 metus;

e) jiems dargi gali būti duodama pašalpa melioracijoms.

Tautinė valdžios politika. Prūsų valdžia jau turėjo tuo reikalu praktiką su lenkų bajorais, pradėjus nuo Frideriko Didžiojo; jo įpėdiniai perkėlė tas pažiūras į naujai gautus Lietuvos bajorus.

Friderikas Did., gavęs naujų valdinių, lenkų bajorų, atradęs, jog absoliutiškai monarkijai tai svetimas gaivalas, kurį bus sunku pervirškinti, stengiasi jais atsikratyti visose gyvenimo srityse.

Kun. Jabłonowskis pasiūlė įsteigti fondą raštams leisti, tai Friderikas 1773. I. 31 pasakė į tat, jog reikią atmesti jo ir visų kitų lenkų ponų propozicijas, geriau esą jie šalinti, o ne traukti[1].

Brombergo (Bydgoszcza) Rūmams buvo įsakinėta supirkinėti dvarus iš tų lenkų, kurie patys vietoj negyvena ir ūkio neveda, nors tat ir prieš įstatymus, bet čia reikia leisti, kad tik atsikratytų lenkais, „nes jums tenai geras pilietis yra malonesnis, negu ta visa lenkų tauta"[2], rašo karalius.

Iš tikrųjų jų ūkis skyrėsi nuo vokiečių: nesirūpina dvarais, nedaro melioracijų, naudą kitur suvartoja[3].

Arba del žadėjusios įvykti dvikovės tarp gen.-m. v. Lossow'o ir kunig. Sułkowskio Friderikas Did. vieną sykį taip parašė: „Mano generolai perdaug turėtų darbo, jeigu jie turėtų paisyti kiekvieno tokio lenkų pusgalvio ir vėjavaikio

---

[1] *Materialien*, 50, *Zymmermann* I 212 ir 7.

[2] „Um nur die Polen los zu werden, weil Ihnen dorten ein guter Bürger lieber ist, wie alles das polnische Volk".

[3] *Materialien*, 50—51.

ir šaudytųsi"[1] (1773. XI. 19). Arba kitą sykį (1773. XII. 2): — „man būtų skaudu del tokio lenkų pašlemėko rizikuoti narsiu generolu"[2].

Svetimas jam ir priešingas buvo lenkų dvarininkų galvojimas. Instrukcijoj, išleistoj 1782. I. 4, Friderikas pataria nenusileisti lenkams ir nepataikauti del mokesčių, nes jie del nusileidimų labai gendą[3].

Laiškuose į D'Alembert'ą jis su paniekinimu kalba apie lenkus, žinoma, turėdamas galvoje bajorus dvarininkus.

„Neapgalvoją darbuose, bailūs kovoje, jie tesugeba daryti paprastus nusidėjimus.

„...Bajorai tironiškai valdo savo vergus; trumpai sakant, iš visų Europos valdžių (dargi išėmus turkų) lenkų yra kuo blogiausia.

„...Lenkai yra tušti, išdidūs laimėje, šliaužo nelaimėje, viską padarys del pinigų, kuriuos po to patys švaistys, lengvi, be nuovokos, visuomet pasiryžę palaikyti kieno nors pusę ar ją apleisti ir del nenuosakumo savo elgimesi atsidurti pikčiausioj būklėj"[4].

Kadangi vis sunkiau prieiti prie turtingų dvarininkų, vis sunkiau palenkti savo politikai, tai nori atimti dvarus. Negali to stačiai parodyti, nes reikėtų paliesti ir savus dvarininkus vokiečius, tai eina kitais keliais. Buvo sumanymas padaryti jiems malonę, duoti kapitalą ir, neištesėjus skolas grąžinti, atimti dvarus. Paskolą duotų Prūsų Bankas.

Prūsų Bankas, tasai Frideriko Did. kūrinys, taupus ir pastovus, prie jo įpėdinių ėmė svyruoti, nes karalius pasiimdavo savo reikalams, o skolos negrąžindavo, ir bankas nebegalėjo duoti paskolos reikalingiems dvarininkams. Tai šitas bankas staiga virto dosnus, sumanė paskolinti 11½ mil. už dideles palūkanas įkaitu už Pietų ir N. Rytų Prūsų dvarus: sako norįs, skolindamas dvarininkams, duoti jiems kapitalo; iš tikrųjų rūpėjo kas kita: atimti dvarus, nes buvo įsitikinęs, kad lenkai dvarinin-

[1] „Meine Generals würden viel zu schaffen, wenn sie sich mit jedem dergleichen polnischen Narren und Windbeutel wollten zu tun machen und herum schiessen".

[2] „es sollte mir leid sein, umb solch einer polnischen Canaille wegen einen braven General zu riskieren".

[3] *ten pat*, 53.

[4] *ten pat*, 53.

kai netesės skolų grąžinti, ūkių nepastatys, nustos dvarų, ir šie atiteks vokiečiams.

Del šito vieno pasiūlymo dvarų kainos pakilo 3 — 4 sykius[1].

Bet tat liko sumanymu. Tačiau buvo dar kitas būdas dvarams išvilioti.

Prūsų valdžia nemėgo, nekentė laisvo žodžio, užtat palaikė visa, kas gali atitraukti nuo to ir vesti prie turto eikvojimo.

Turtingiausieji dvarininkai nori pasirodyti, jog jie nenupuolę dvasia ir turtu, kėlė puotas, rodėsi prieš Prūsų valdininkus, rodė savo rasės kilnumą. Miestuose renkasi jie, ūžia. puotauja. Prūsų valdininkams tai patiko: linksminas ir ūžia sau ponai, tai reiškia užmiršo savo nepriklausomybės nustojimą.

O yra ir kita nauda: praleidžia dvarus; valdžia kartais padeda skolos gauti; o jei neišsimoka laiku, tai dvarai gali patekti į vokiečių rankas[2].

Jų įtakai perlaužti reikėjo pavartoti kitos priemonės — prisodinti vokiečių dvarininkų. Atsirado jie ar įsigiję savų dvarų ar nuomodami, pagaliau, domėnuose—karališkuose dvaruose. Tuo būdu atsirado, be vokiečių valdininkų, dar vokiečių dvarininkų.

Vokiečių dvarininkų sodinimas. Naujai įgytosios provincijos davė progos dvarininkams ir valdininkams pasipelnyti vokietybės ar civilizacijos vardu.

Ypač pasižymėjo tatai Pietų Prūsuose. Ministeris Hoymas viską išeikvojo, moraliai ištvirkino gyventojus. Išnyko vokiečių dorumas, nepaperkamumas. Veikė būrelis neva vokiečių interesų naudai. Hoymas 1794—98 m. išdalino 52 žmonėms 241 dvarą, paimtą iš karaliaus ar bažnyčios; ir vis buvo tai gerieji dvarai, menkieji liko domėnais, o apdovanotieji nieko nebuvo padarę nei valstybei, nei visuomenei.

Priešinos tam Zerboni ir Held, pakėlė triukšmą, ėmė rašyti skundas, ir jie atsidūrė del šito kalėjime. Held'as yra lenkų priešas, niekino juos, bet menkais pasirodė ir jo tautiečiai vokiečiai.

---

[1] *Lehmann*, Stein 1921 p. 105—6.
[2] *Smoleński*, III 112—3, 217—8.

Dovanų gavo ir Goldbeckas. Jo sūnus gavo dvarą apie Kališą, nes tėvas pasistengė numarinti Früson'o bylą prieš Jūros Prekybos Draugiją (Seehandlungssocietät).

Dovanodavo karalius, dalindavo kaipo mažos vertės dalyką, o pagrindas — ištikima tarnyba ir nuopelnai karaliui. Kartais duodamą dvarą valdininkai įvertindavo kelis sykius mažiau.

Karaliaus įsakymu 1796. XII. 19 Hoym'as paskelbė visiems apdovanotiesiems, kad jie negali parduoti dovanų čiabuviams lenkams, bet gali perleisti atvykusiems iš senųjų provincijų ar net ir svetimiems kultūrai pakelti.

Bet tas įsakymas nepadėjo. Dar buvo išėjęs 1800. II 24 aplinkraštis, po kuriuo pasirašė Voss'as, Goldbeckas, Alvensleben'as, kur sakoma, jog uždraudimas neparduoti čiabuviams nepildomas, tai primenama, jog ir naujai įgijusieji negali parduoti čiabuviams, jei bent gautų leidimą.

Tuo remdamiesi 1801. I. 28 Karo - Ūkio Rūmai Poznanyj išleido įsakymą, kur sakoma, kad duotųjų dvarų ne tik negalima pardavinėti Pietų Prūsų čiabuviams, bet ir atiduoti į amžinąją nuomą (Erbpacht)[1].

Ar eikvojo dvarus N. R. Prūsuose? Visai kitaip atsiliepia apie Schrötterį tas pats Held'as.

Jis randa, jog daug nuopelnų N. R. Prūsams yra padarę Schrötteris ir Knoblauch'as, bet ir čia taip pat turėjo dalinti. Tik, sako, buvę tai blogiausieji dvarai, įvertintieji teisingai, pav., pulk. v. Hund[2].

6.

Kolonizacija.

Gyventojų dauginimas. Jau pačioj pradžioj vyriausybė susirūpino žemės fondo padidinimu, del to uždraudė žemės perleisti. Teisybė, įstatymo nebuvo išleista, bet buvo paskelbta instrukcija 1796 m. laikiniems teismams, kad perleidimų nedarytų. Vėliau kiek liovėsi varžę, nes žemės buvo užtektinai, o esamosios dar negalėjo sunaudoti, nes daug buvo domėnų dvarų.

Užėmus naujas vietas buvo jaučiama gyventojų stoka; o jeigu jų pritraukus daugiau, galvojo prūsų politikai, tai būtų

---

1 *Materialien*, 103—4, 151—8, 172—7.
2 *Materialien*, 124—5.

valstybei nauda, nes būtų daugiau mokesčių, daugiau žmonių kariuomenei.

Pradėjo traukti į naujas vietas žmones iš gretimųjų Prūsų, ypač lietuviškos jų dalies. Valdžia netokių laukė.

Tuojau prieš tat subruzdo Prūsų dvarininkai ir valdininkai. Ir iš Karaliaučiaus Schrötteris veikiai išleido 1796. III. 10. raštą, kuriame nurodo, kad tai ne labai pageidaujama, nes senose vietose del to išeis painiavų su kareiviavimu (kantungomis), senosios provincijos gali nuvargti, be to, naujakuriai gali apsigyventi netinkamose tam vietose, del to tai visą persikraustymo dalyką reikėtų vyriausybei sutvarkyti, o tuo tarpu buvo uždrausta N. R. P. priiminėti naujakurius iš senųjų provincijų be jo, Schrötterio, leidimo[1]. Kitaip vyriausybė žiūrėjo į naujakurių traukimą iš kitų, svetimų žemių; dargi pati ieškojo, kad atvyktų nauji, nebuvę Prūsuose žmonės, nes del to valstybei bus tik nauda.

Jeigu Prūsų valdiniai, kurie neatliko kareiviavimo, norėdavo apsigyventi — neleisdavo kraustytis; be to, iš visų naujakurių reikalavo šiek tiek turto; o jeigu tai buvo baudžiauninkai, tai turėjo pristatyti savo pono liudymą arba raštą, jog jie nepridera prie Prūsų valdinių.

Taip pat vyriausybė viliojo svetimus amatninkus[1].

Jų visų ieškojo skelbimais per agentus, nurodinėjo, kokiomis sąlygomis gali apsigyventi. Buvo žadama jiems duoti keliapinigių, skaitant nuo mylios, ir dykai arkliai nuvežti.

Taip pat vyriausybė viliojo svetimus amatninkus[2]. v. Willemer buvo gavęs tokį įsakymą vilioti žmones. Pasirodo laikraščiuose gražūs skelbimai[2]. Traukiami kolonistai svetimi, ne Prūsai, nes šitie turi likti vietoje.

Toliau kolonistų reikalas vis didėja. Karalius 1798. VIII. 18 prisakė Schrötteriui ir Vossui pasirūpinti Pietų ir N. Rytų Prūsams naujakurių iš Würtembergo, be to, 1798. IX. 1 įsakė paruošti jam tokios kolonizacijos projektą ateityje, nes ją reikėsią plačiau varyti. Proga buvo gera. Vakarų Vokiečiuose, pagal Reiną, daug gyventojų nukentėjo del karo, ar dar ten einąs karas, tai „daugybė darbščių ir ne visai beturčių Parei-

[1] *GSA* Gen. Dir. Tit. 131 v. 1—3; *Philippson* II p. 195—6.
[2] *Pytlak*, p. 10.
[3] *Philippson*, II. p. 195—6.

nės gyventojų tikrai gal norėtų pasislėpti, o šitos klasės kolonistai būtų visai geras laimikis“[1]. Geri būtų naujakuriai iš Badų (Baden).

Bet juos tuo tarpu ketina siųsti į Pietų Prūsus, o vėliau jau žadama siųsti ir į N. R. Prūsus. Karalius įsako ministeriams daugiau rūpintis tuo darbu; įsakydamas pasiųsti K.-Ū. patarėją Weiss'ą į Pareinę ieškoti kolonistų, nurodo, kodel tat reikia daryti: „Reikia pasinaudoti tąja proga, kad dabartiniai laikai, kurie spiria išsikelti nevieną dorą ir pasiturintį tų vietų gyventoją, kuris šiaip niekuomet nebūtu manęs palikti savo tėvynės, o taip pat ta proga pasiuntus apsukrų kameralistą vietoj pasirinkti geriausius ir tinkamiausius subjektus ir juos parsikviesti — visa tat yra svarbu privilioti svetimiems kolonistams, ir būtinai reikia tąja proga pasinaudoti“. Reikia išdirbti taisyklės, sąlygos, kuriomis galima kviesti ir kur...[2]

Schrötteris, siųsdamas Weiss'ą 1799. V. 3, praneša apie tą savo darbą užsienių ministeriui, nurodo, kaip reikės vilioti kolonistų iš kitu vokiečių šalių į N. R. Prūsus, kurie yra taip jų reikalingi.

Weissas turįs pasirinkti tinkamus, dorus, pasiturinčius žmones. Jų viliojimą reikia daryti neviešai. Sunkiausias darbas tai padaryti, kad kolonistai eitų be traukimo. Geriausiai imti iš Badų (Baden), Würtembergo, Pfalzo. Žinoma, tat bus galima daryti, sutikus jų viešpačiams[3].

Norintieji persikraustyti teiraujas apie sąlygas. Iš Kasselio kelios šeimos klausia, kaip jos galėtų apsigyventi Pietų ar N. Rytų Prūsuose.

Iš Frankfurto prie Maino pareina žinių, jog ruošiasi persikelti iš čia ir anapus Reino į Prūsus.

1801 m. karaliui įsakius, Schrötteris išdirbo, paskelbė ir išspausdino 1801. VI. 27 „Bendras taisykles, kuriomis sodinami kolonistai N. R. Prūsuose taip miestuose, taip sodžiuose“.

Miestuose reikalingi statybos amatninkai: mūrininkai, dailidės, staliai, kalviai ir šaltkalviai, kiti amatninkai tik su geromis kvalifikacijomis.

---

[1] *Pytlak,* 11—12.
[2] *Pytlak,* 17; *Beheim Schwarzzbach.* p. 452.
[3] *GSA.* Rep. 7a Nr. 13. t. 2.

Jie turi tokių lengvatų: per 3 metus laisvi nuo mokesčių ir naštų, gauna pašalpą.

Sodžiuje reikalingi geri ūkininkai, turį turto. Turto didumas pareina nuo to, kiek žemės nori gauti.

Jeigu naujakurys nori gauti ūkį: a) 3 magd. valakų (1 m. v. = 30 margų, 1 m. = 180 kert. prentų), tai turi turėti bent 300 dolerių (Thaler);

b) 4 valaku — 400 dolerių;

c) 5—6 ir daugiau — daugiau kaip 500 dol., dar po 200 dol. nuo 1 valako, jei bus daugiau kaip 3 valakai;

d) gali būti ir daržininkas (Büdner), gauna 3 margus daržo, kapitalo turi turėti 60—100 dol.;

e) kas neturi tiek kapitalo, ir nepridera prie anų amatninkų, negali apsigyventi nei Vakarų nei N. R. Prūsuose.

Naujakuriai gaus žemės dykai, bet negali būti reiklūs, tikrai bus rugių žemė; tegu nelaukia, kad ji būtų išdirbta.

Naujakūriai gauna pašalpos nuo valako 100 dol., bet iš viso ne daugiau kaip 400 dol.

Malkos duodamos dykai. Keliapinigiai mokami iki vietos.

Duodama laisvieji metai; jų skaičius pareina nuo to, ar daug krūmų reikia išskinti. Įsiveždami kokius daiktus nemoka muitų.

Nedaug žmonių teatsiliepė, ir tie visi nori kraustytis į Pietų Prūsus[1].

Einant Schrötterio pranešimu 1805. III. 18, negyvenamose dykumose įkurti 333 gyvenimai, apsigyveno 505 šeimos, iš viso 2662 žmonės.

Šitie nausėdžiai daugiausia iš Mecklenburgo ir Würtembergo šalių.

Valstybei iš jų esanti didelė nauda, ypač jų reikalinga N. R. Prūsams[2].

Žiūrint ūkių didumo, visur matyti kiaurai pereinančioji mintis: daugiau sodinti valstiečių.

Naujakurių t e i s e s nustato bendrosios taisyklės ir specialūs nuostatai, bet šitie liečia tik paveldėjimą.

Naujakurys daro paveldėjamos nuomos sutartį su Karo-Ūkio Rūmais. Jų valdymas panašus į nuosavybę. Jis vis-

---

[1] *GSA*. Rep. 7a Nr. 13 t. 2.
[2] *Pytlak*, 19—20.

ką daro, tik negali be Rūmų žinios perleisti kitiems, skaldyti, užtraukti skolų ir t.t.

Naujakurių tarpe buvo visokių žmonių, tai kai kur buvo suvaržyti: pav., negali kada nori persikraustyti, laisvųjų metų laiku negali dubos perleisti, o tik po jų gali tat daryti, Rūmams leidus, bet pardavėjas gautuosius pinigus turi kur nors įdėti čia pat krašte, o pirkėjas turi atlikti visas kolonisto pareigas, kaip ir senasis valdytojas. Jis taip pat gali būti svetimšalis[1].

Kolonistas negali duotojo ūkio skaldyti. Rodos, tokių atsitikimų nebuvo, bet buvo kartais priešingų — padidinimų.

Skolą užtraukti tegalima tik Rūmams leidus, o leisdavo ją imti tik ūkio reikalams.

Čyžė ar kanonas nustatomas 20 metų, žiūrint rugių kainos, jeigu po to rugių kaina bus pakilus, tai ir kanonas didėja.

Jeigu naujakurys nemoka kanono per 2 metus, nustoja teisių, Rūmai jo dubą gali atiduoti kitiems.

Dubos nustoja dar tuo atveju, jeigu paskirtuoju laiku neįsitaisė, žemės neišdirbo[2].

Naujakurių bylos del asmens ir turto pridera Domėnų patrimoniniam teismui[3].

Naujakurys turi mokėti kanoną, triobas pasistatyti, o esamas tvarkoj laikyti, be to, turi jas apdrausti nuo ugnies.

Čyžės mokama 12 skatikų nuo 1 magd. margo (praėjus laisviesiems metams). Šiaip atlieka visas kitas naturalias naštas, drauge su kitais.

N. R. Prūsuose naujakuriai gaudavo lengvesnėmis sąlygomis, nebuvo to suvaržymo, kuris yra Pietų Prūsuose (skolon parduoti, skaldyti).

Kadangi naujakuriai N. R. Prūsuose turėjo daugiau teisių į žemę, negu Pietų Prūsuose, tai ir iš jų reikalaujamas atsiteisimas buvo didesnis. Jie turi jau per laisvamečius pasistatyti triobas, nuskinti krūmus, išarti, įtaisyti pilną ūkį. Iš pradžių čyžė nedidelė, praėjus laisvamečiams kanonas mokamas didesnis tam tikra progresija. Už vieną valaką paskirta čyžės 60 lenk. auksinų paprastai, o iš pradžių skaitoma šitaip: 1 metai

---

[1] *ib.* 52—53.
[2] *ib.* 52—55.
[3] *ib.* 55—7.

— 2 auks., 2 m. — 6 auks., 3 — 12 auks., 4 — 18 auks., 5 — 24 auks., 6 — 30 auks., 7 — 30 auks., 8 — 36 a., 9 — 42 a., 10 — 48 a., 11 — 54 a., 12 — 60 a.

Bet moka praslinkus 6 metams, o iš viso per 12 pirmųjų metų sumoka 360, o jau po to po 60 auks. nuo valako.

Mokama pinigais, bet dalis javais: kasmet po 2 šepeliu rugių į magazinus, ne toliau kaip 6 mylias vežti. Pradeda javais mokėti nuo 4 metų, nuo 1 šepelio, paskui skaičius vis kyla.

Kiti mokesčiai mokami lygiai su kitais gyventojais, tik iš pradžių mažiau, paskui eina didyn. Naujakuriai turi apdrausti nuo kriušos ir ugnies visą savo turtą.

Ūkio atžvilgiu prisakyta užvesti sodnus, laikyti bites, gerus gyvulius.

Turi įsirašyti į žemės knygas (ipotekas). Parduodami moka „laudemium" — dvyliktą dalį kanono. Už pildymą apsiimtųjų sąlygų atsako visas kolonisto turtas[1].

Iš kolonizuotų N. R. Prūsuose vietų, lietuvių gyvenamoj dalyj, yra žinoma Kiduliai[2].

Kolonizacijos tikslas — pakelti žemės ūkio kultūrą ir gyventojų, ypač svetimųjų, skaičių[3]. Kviečia svetimus, pasiturinčius, savųjų provincijų nenori tuštinti.

Tačiau kolonizacija didelės kloties neturėjo. Tam buvo keleriopų priežasčių — viena parėjo nuo naujakurių dorovės, kita nuo ūkio ypatybių.

Traukė visokių žmonių į rytus. Tais laikais vyravo maksima — dauginti gyventojų skaičių. Tai kai kurie kolonistai tarė, jog jie čia atvyko vaikų gaminti, ne darbo girbti. Traukė žmonės, kurie del ko nors namie neprigijo. Del to galėjo atsirasti visokių svieto parėjūnų, nuskurėlių.

Valdžia nesigailėjo pinigų aniems privilioti, o tuo tarpu vietos žmonės būtų geriau tikę, apsieitų daug pigiau.

---

1 *ib.* 56—59.

2 *ib.* 75, 79. Kiduliai ir po Prūsų buvo sodinami po keletą sykių; naujakuriai vis nykdavo, išsisklaidydavo. Kolonizavo ir atskiri ponai vokiečius, bet neturime žinių, kas ir kokie tat darė lietuvių pavietuose, bet tat buvo daroma

3 *ib.* 91;

Atsirado vokiečių malūnininkų; jie gaudavo malūną į paveldėjamą nuomą; bet tuo jie skriaudė dvarininką.

Kas kita būtų, jeigu vyktų amatininkai, pabrikantai, taip taria Holsche apie šitą kolonizaciją[1].

Kita priežastis — naujos žemės buvo tuščios, apleistos, žmonių privilioti negali, o saviesiems iš Senprūsių uždrausta kraustytis. Buvo ir politinė priežastis — blaškė ir mėtė domėnus vokiečių valdininkams, kurie buvo „nusipelnę".

Schrötteris ne visur ėjo kitų pėdomis: jis ieškojo stiprių kolonistų, daug būti negalėjo, užtat stipriau pasodino atvykusius[2].

Dvarininkų kolonizacija. Kaip minėta, Prūsų vyriausybė buvo pradėjus daryti kolonizaciją ne tik ūkininkų, bet ir dvarininkų, didesnių ir mažesnių; užėmus naujas valdas, išdalinta domėnų (iždo dvarų) dalis nusipelniusiems žmonėms, iš viso paimta 241 dvaras, tik Pietų Prūsuose daugiau, N. R. Prūsuose mažiau. Taigi nemaža tos žemės atiteko ne ūkininkams kolonistams, o abejotinos vertės žmonėms, tuo būdu iš pradžių jų sodinimas neturėjo geros kloties[3].

Domėnų skaičių padidino ir atimtieji bažnyčių dvarai. Bet ir iš šito teturėjo naudos valdininkai ir spekuliantai. Kaipo vokiečiai, jie galėjo gauti dvarą už pigią kainą, bet jo nepasilikdavo, paskui tik brangiau vėl parduodavo. Taigi vokiečių dvarininkų kolonizacija geros kloties neturėjo.

Naujam karaliui užėjus (Friedrich Wilhelm III) nebeeikvojama domėnų.

7.

Priemonės ūkiui, kultūrai ir žmonių darbingumui pakelti.

Kliūtys ūkiui pakelti. Prūsų vyriausybė, norėdama kuo daugiau naudos gauti iš savo žemių, rūpinos susisiekimo pagerinimu, kėlė klausimą apie žemės ir vandens kelių pataisymą, upių vagos pagilinimą ir nustatymą.

Bet visa tat reikalauja pinigų, o ji jų negali ir nenori įdėti: senosios provincijos labiau rūpi.

---

[1] *Holsche,* Geographie I p. 480.
[2] *Pytlak* 91—5.
[3] *Pytlak,* 40—41.

Taigi iš to viso tebūdavo tik kalbų, jog reikia kas padaryti.

Ir Dohna, siųstas valdžios apžiūrėti kraštą 1801 m., galėjo pastebėti, jog Narevo upė dabar prie Prūsų labiau apleista, negu Lenkų laikais, jog apskritai upės apleistos[1]...

Kas kita, jeigu nereikia pinigų įdėti, arba jeigu galima mažmožius pažadėti, čionai Prūsų valdžia buvo darbštesnė, daugiau kalbėjo ir darė visokių kombinacijų ir sumanymų.

Premijos. Absoliutiškoji monarkija stengėsi reguliuoti visus gyvenimo klausimus; ji tarė, jog viską žinanti, o valdiniai nieko neišmaną, jiems reikią įsakinėti. Už nepildymą skiria bausmes. Ūkio srityje randame tokių, kaip draudimas prie šakalio kulti javus, minti linus ir t. t.

Kita priemonė eiti į valdinius — pagirti, apdovanoti pinigais, kur vienas draudimas nieko negelbsti, kur reikia sužadinti žmonių darbštumą. Šitos dovanos, premijos liečia mažuosius ūkininkus, o gyvenime gali tat daryti valstiečiai, karališkieji ir laisvieji.

Nurodomieji ir giriamieji darbai turi tarnauti pažangai ūkio gyvenime.

O tokių darbų, kurie buvo apdovanojami, buvo labai daug. Jeigu pažiūrėti į premijų sąrašą, pasirašytą Schrötterio nuo 1802 m. birž. 1 d. iki 1808 m., tai pamatysime, kokie buvo įvairūs pageidaujamieji darbai. Skiriama premijos už vaisinių medžių sodinimą, sodnų užvedimą, dirvonų išplėšimą bulbėms sėti, už sėjamas pievas, javų piovimą su dalgiu, o ne su piautuvu, smiltynų apželdinimą medžiais, bičių kelmų priauginimą, naujakuriams už tvirtų molio triobų pasistatymą; pirmam pasistačiusiam plytinę nurodytuoju planu ir gaminančiam nurodytąjį skaičių plytų; be to, skyrium bus mokama kas vartos durpes; pastačiusiam tiltą ar pylimą per balą; gaus premijas audėjai, kurie kasmet pagamins audeklo bent po 10 ritulių parduoti, kur kiekvienam yra po 40 berlyniškų mąstų; kas pirmiau linų nėra nei sėjęs nei verpęs, dabar išaus 6 audeklus drobės, kurios užteks šeimai apsivilkti; moterys, kurios pramoks austi; moterys, kurios nusipirks naujas stakles ir dabar išaus 3 audeklus; kurios suverps iš svetimų linų ir nemokė-

[1] *GSA.* Minėtasis Dohnos pranešimas.

jusios išaus; kas sės linus; kas sugaus žmogų, padegusį mišką; krikščionys meistrai, kurie išmokys amato žydus mokinius; žydų vaikiukai, kurie mokosi žemdirbystės pas krikščionis, žydai mokiniai, kurie mokosi mūrininkų, dailidžių, kalvių amato; žydas, pristojęs bernu pas krikščionį ūkininką; žydas mokytojas, prikalbinęs 10 žydų ūkininkauti; žydas, kitų žydų padedamas, išskynęs krūmus, išaręs, apsėjęs; dvarininkas ar valdininkas, laikęs pas save bent 3 žydus bernus per 3 metus; žydai, dirbę prie nusausinimo; kas apsodins miškelį su topoliais; sodžiai, užvedę sodnus; kunigai, kurie ragino prie to visc ir kurių parapijoj buvo žmonių, apdovanotų premijomis. O buvo dar daugiau tokių darbų darbelių, už kuriuos vyriausybė skyrė dovanas.

Tos premijos nustatytos, nurodoma suma; berods, nedaug jų teskiriama: kiekviename departamente gali gauti dovaną už tam tikrą pasižymėjimą 3, 10, 20 žmonių.

Kiek ir kaip išdalinta premijų ir ar buvo aplamai davinėjama, neteko susekti[1].

---

[1] *Krug,* 24—33.

X.

Sveikatos reikalai.

Ligos. Mirtingumas. Prūsų vyriausybei reikėjo iš naujo pradėti sveikatos reikalų tvarkymą N. R. Prūsuose, nes iki šiol tuo atžvilgiu nieko nebuvo daroma.

Prūsų valdininkams rūpėjo gyventojų padaugėjimas, taigi reikėjo pasirūpinti sustabdyti jų mirtingumą, o šitas reikalas buvo karštas. Čionai jie pastebėjo, kad Naujuose Rytų Prūsuose mirštama žmonių labai daug, daugiau negu kitose provincijose. Miršta labiausiai kūdikiai iki 5 metų; kitą gyventojų dalį papiauna ligos. Iš jų puola į akį rauplės, tymai, visokie skauduliai, išbėrimai ir t.t. Taip pat pastebėjo ir venerinių ligų.

Kai del priežasčių, tai rado, jog ne orovė kalta, o nemaža prisideda svaigalų vartojimas, negydymas, nenusimanymas higienoj ir t. t.[1].

Pastebėta, kad naujojoj provincijoj yra išsiplatinusios lytinės ligos. Įdomių buvo aiškinimų, kaip ir kada jos atsirado, kas platino sodžiuose ir dvaruose. Buvo kalbų, kad jas atnešęs apie 1780 m. lenkų karaliaus brolis — kardinolas primas. Taip bent buvo kalbama Varmės vysk. Krasickio tarpe, bene jis pats kalbėjęs[2].

Tas ligas išnešiojo Varšuva[3], todel žmonės provincijoj vadindavo Varšuvos piktlige (Warschauer Uebel)[4].

Sveikatos Deputacija. Prūsų valdininkai rūpinosi sveikatos ir medicinos reikalais.

Prie Karo - Ūkio Rūmų buvo įsteigta Rūmų Medicinos bei Sveikatos Deputacija (Kammer-Medicinal- und Sanitäts-

---

[1] *GSA.* Tit. 188 1. I Allgemeine Übersicht.
[2] *Zymmermann,* Fryderyk W. I 231. *Herztberg* SP. ir NOP. p. 135.
[3] Kaip galėjo išnešiot Varšuva ligas, matyti iš *Schulzo* atsiminimų apie jo kelionę į Varšuva XVIII amž.
[4] *Hertzberg,* 135.

Deputation, trumpai Collegium Medicum). Jos pryšaky stovi direktorius, Rūmų Kolegijos narys, du gydytoju, du chirurgu ir du vaistininku. Prie jos buvo priskirtas medicinos fiskalas. Šita kolegija veikia eidama tam tikra instrukcija.

Kiekvienam paviete turi būti vienas pavieto fizikas (Kreis-Physikus) ir pavieto chirurgas (Kreis-Chirurgus). Brastoje pavieto gydytojas ir chirurgas įeina į sveikatos deputaciją. Kiekviename paviete yra privilegijuotas vaistininkas. Bet gali paviete laisvu noru apsigyventi bei dirbti ir daugiau gydytojų, chirurgų ir vaistininkų, tik jie turi būti tos deputacijos priežiūroj.

Fizikai turi būti mokinęsi medicinos, išlaikę kvotimus ir pripažinti Vyriausios Collegium Medicum Berlyne.

Pavieto fizikai ir chirurgai gauna algą, daro vyriausybės pavestus darbus dykai, tik vaistininkui užmokama už vaistus.

Vienur yra paskirti gydytojai, chirurgai, vaistininkai, o kitur jų trūksta visai. Bene visur būta vaistininkų.

Kalbama, jog turėtų būti organizuotos ligoninės[1], bet tas nebuvo padaryta; daug rašyta, bet neįvykdyta.

Kas buvo tikrenybėje. Aukščiau minėtasis Dohna, apvažinėdamas naująją provincija, ir apie sveikatos reikalus yra padaręs keletą pastabų, tik jos liečia daugiausia lenkų gyvenamąją dalį, bet galima tarti, kad negeriau buvo ir lietuvių dalyj.

„Sveikatos policijai, rašo Dohna, tai beveik nieko nepadaryta. Tinkamai suvartojus, praplėtus ir parengus gailestingųjų seserų institutus, kurie yra taip pat svarbūs, kaip ligoninės ir mokyklos, galima būtų greitu laiku ką nors padaryti. Gal būti, tos seserys yra atsilikusios medicinos teorijoj, bet ar jos mažiau išmano, negu kai kurie gydytojai, ypač tenykščiai, tai dar klausimas. Šitą kliaudį galėtų pašalinti pavieto fizikas, draugiškai įsikišdamas į tą reikalą.

„Vienu tik savo atsidavimu ir tikybiniu uolumu, kurį parodo vienuolės, beslaugydamos ligonius, išgelbėjo ne vieną ligonį“.

„Deja, pavieto fizikai yra nusistatę prieš tokius institutus. Trūksta čionai pribuvėjų“[2].

---

[1] *Holsche*, I 391—2.
[2] *GSA*, Dohnos pranešimas (l. c.).

XI.

Švietimas. Spauda.

1.

Prūsų valdžios politika tikybos ir kalbos reikalu mokyklose.

Prūsų mokyklų politika tikybos ir kalbos dalykuose. Tik XVIII amž. baigiantis teiškilo tikybos ir tautybės klausimai taip valstybės, taip mokyklos gyvenime; jie galėjo valstybę skaldyti ar vienyti. Bet dar nesenai Prūsų valstybėj to nebuvo: Prūsų vyriausybė, turėjusi po savim valdinių tik vienos protestantų tikybos, galėjo protestantizmą laikyti valstybine tikyba, per tą vieną bažnyčią turėti įtakos valdiniams; bet XVIII amž., įgyjant kaskart daugiau katalikų, lipdant plačią valstybę, o norint, kad ji būtų stipri, nebuvo galima remtis viena protestantų tikyba, reikėjo parodyti daugiau pakantumo. Tautinis gaivalas eina stipryn, ir dabar į jį reikėjo labiau paisyti. Aiškiai formulavo naująją politiką Friderikas Didysis: kiekvienas valdinys gali ieškot savo išganymo kur ir kaip nori, bet valstybei ir jam turi dirbti ir mokėti mokesčius. Ir tikrai tat buvo daroma praktikoj. Prūsų vyriausybė *tikybos* atžvilgiu pasižymėjo pakantumu, pripažino visas bažnyčias ir tikybas, iš visų kunigų reikalavo vieno: tarnauti valstybei, mokyti savo žmones būti ištikimais Prūsų karaliaus piliečiais.

Friderikas Did. uoliai steigė mokyklas; mokytojai turi būti tos tikybos ir kalbos, kurios yra mokiniai. Pav. 1776. I. 20, įsakęs prigaminti apie 170 mokytojų, pritrūkus leido imti iš karaliaus kareivius ir puskarininkius.

Friderikas Did. nemėgo vokiečių literatūros, žemai ją statė, bet ir jam rūpėjo varyti germanizaciją; bet tai buvo

priemonė liaudies kultūrai pakelti, o nebuvo tikslas: germanizacija kaipo tokia jam nerūpėjo.

Pav., 1771. IV. 1 d. jis savo įsakyme rašo, jog tinkamiausia priemonė žmonių kultūrai pakelti — primaišyti vokiečių į lenkų sodžius, paėmus po 2—3 vokiečius į vieną sodžių, arba sodinti vokiečių mokytojų miesteliuose ir sodžiuose, nes lenkus laikė atsilikusia rase.

Pakantumu tikybos dalykuose pasižymėjo ir Frideriko Did. įpėdiniai.

Kitaip elgėsi Prūsų valdžioj Frideriko įpėdiniai *kalbos* dalykuose. Jie tarė, jog visi jų valdiniai turį būti geri vokiečiai, kitos kokios, nevokiečių, kalbos ir kultūros kėlimas nepageidaujamas, nes galį sužadinti gyventojuose norą skirtis nuo Prūsų, todel reikią rūpintis, kad valstybėje tebūtų viena kalba, o visi valdiniai turį virsti gerais vokiečiais[1] (kartais dar sako: prūsais).

Breslavos Karo-Ūkio Rūmai 1795. VIII. 8 (taigi po Frideriko) išleido premijų planą, kurio § 21 yra šitoks: „Tam mokytojui Aukštojoj Silezijoj, grynai lenkų vietoj, kai galės nurodyti 12 vaikų, kurie gali gerai kalbėti ir skaityti vokiškai, pirmaisiais metais duodama 10 dol., antraisiais — 20, trečiaisiais — 30.

„Kur visi vaikai moka vokiškai, kunigas, kuriam tat rūpi ir tat yra padaręs, gali gauti 50 dol. ir, be to, turėdamas tinkamus gabumas, gali gauti geresnę vietą"[2].

Taip galvojo Prūsų vyriausybė. Tačiau praktikoj ji rado kliūčių savųjų vokiečių tarpe, dargi ten, kur visai to nesitikėjo, būtent — tarp mokytojų. Jie, nevarydami jokios politikos, buvo kitos nuomonės negu vyriausybė, jie buvo įsitikinę, jog liaudžiai reikia ir galima duoti mokslą tik prigimtąja jos kalba.

Svetimųjų kalbų klausimas paaštrėjo Prūsuose dabar dar ir del to, kad staiga atsirado daug nevokiečių, daug lenkų

---

[1] *Schwartz*. 195.

[2] Demjenigen Schulmeister in Oberschlesien in einem ganz polnischen Orte, welcher jährlich 12 Kinder anzeigen kann, welche fertig deutsch sprechen und lesen können, das 1 Jahr — 10 Th., 2 Jahr — 20 Th., 3 Jahr — 30 Th. Wo die Kinder alle deutsch können, soll der Geistliche, welcher darauf hält und es Zustande bringt, erhalten 50 Thlr. Auch bei sonstiger Fähigkeit su einer besseren Stelle promovirt werden". *Materialien* 44—49.

ir maža dalis lietuvių. Mokytojai prisidėjo prie lenkų kultūros kėlimo, mokydami naująją kartą tąja kalba.

Mokyklų fondas. Naujose valdose buvo dar mažiau mokyklų, nors lėšų tam dalykui buvo. 1773 m. įsteigtoji Tautos Švietimo Komisija (Komisja Edukacji Narodowej) turėjo plačius planus švietimui kelti, jau buvo pradėjus gaminti mokytojų, ir lėšų ji turėjo užtektinai, nes visi išvytųjų jėzavitų turtai perėjo į tą Komisiją ir tam tikslui buvo pavesti. Nors gerokai jų išeikvota, bet daug jų dar liko. Tik kad politinės priežastys sutrukdė vykdyti visą švietimo planą. Vis delto šis tas padaryta.

Užėjus Prūsams, kai kurios mokyklos veikė, nors Užnemunėj jų buvo nedaug. Prūsų valdžia iškėlė klausimą, kas daryti su Švietimo Komisijos turtais — ar reikia suvartoti visoms mokykloms be tikybos skirtumo, ar tik vienai katalikų? Prūsų vyriausybė tarė, jog dalinti mokyklas pagal mokinių tikybą negalima, tat kenkia mokslui, mokyklos turi būti bendros, o tikybos gali visi mokytis, tik lai katras sau mokosi tikybos iš savojo kunigo. Bendras mokymasis esant geriausia priemonė tikybiniam fanatizmui naikinti[1].

Valdžia nori perkelti į naująją vietą savo mokyklų sistemą. Tuo tarpu palieka senąsias, jeigu jos yra, o jau ruošiasi prie savųjų įsteigimo. Nesant savųjų mokytojų, turi prisigaminti. Nebuvo namų mokykloms, tai stato juos.

Prūsų karalystėje buvo tokios bendrosios mokyklos: sodžiaus, miesto, garnizono, aukštoji (gelehrte — mokytoji), universitetas. Kiekvienos rūšies mokyklų reikia prigaminti ir naujojoj provincijoj, taip nutarė švietimo politikai.

2.

Mokyklos N. Rytų Prūsuose.

Mokytojų seminarija. Mokyklomis buvo susirūpinęs jau gen. Güntheris, užėmusis Užnemunę; iš pradžių steigė jas kareivių vaikams, o jau paskui gyventojams. Matydamas mokytojų stoką, po to perėjo prie mokytojų seminarijos kūrimo. Kai del vietos, tai atrado jisai ir kiti, jog patogiausia bus steigti ne naujojoj provincijoj, o pas save, se-

[1] *Schwartz*, 156—162.

nojoj. Tokia vieta buvo numatyta Elko miestas (Lyck) Prūsų Mozūruose, kur buvo klebonu ir dekanu kun. Timotiejus *Gisevius*. Jį pažino Güntheris, apie jį girdėjo Schrötteris, palaikė evang. vyskupas Borowski Karaliaučiuje. Taigi atrasta vieta tinkama ir asmuo galįs tą darbą dirbti.

Pačioj pradžioj eina svarstymas programos, ieškojimas lėšų, mokinių skaičiaus nustatymas.

Nauji mokytojai turį mokėti dvi kalbi — lenkų ir vokiečių, abi kalbi—rašomąja, o ne liaudies tarme. Katalikų šalyje turi būti mokytojai katalikų tikybos, nes protestantai galėtų atbaidyti vaikus nuo mokslo.

Del vietos iš pradžių svyruota, galų gale apsistota ties Elku. Tasai miestas buvo mozūrų šaly; gyventojai maišyti — lenkai ir vokiečiai, tarp savęs gerai sugyvena, taigi pavyzdys tautiniam pakantumui. Gisevius turįs visus gero kunigo privalumus.

Mokinių nutarta priimti 20, vieton 10, kaip buvo tarta iš pradžių. Vieną pusę (10) turėjo duoti Rytų Prūsai, kitą 10 — Naujieji Rytų Prūsai. Seminarija buvo įsteigta, pradėjo darbą 1799. XI. 12. Pasirodė, kad iš naujosios provincijos niekas taip ir neatvyko mokytis, reikėjo tenkintis vietiniais[1]. Bene susidarė iš viso 11 žm.

Išmokius pasiųsta 1801 m. į garnizono mokyklas. Nuvyko tik 10, nes 11-asis prigėrė važiuodamas[2].

Šitie mokytojai, jeigu negautų vietos mokyklose, tiktų kitam darbui, nes nėra žmonių mokančių vokiškai; tiktų domėnams tarnautojais, ekonomais ir t. t.

Gisevius. Reikia susipažinti ir su Giseviaus asmeniu. Tai Elko klebonas. Jo gyvenimas buvo sunkus; turėjo daug ir įvairaus darbo: ne tik dirbo savo bažnyčioj, lankė kitas parapijas, prižiūrėjo kitus klebonus, bet ir turėjo mokytojauti vietos mokyklose.

Apylinkė neturtinga, pajamos menkos, o turi prasimušti. Ir kvalifikuotų žmonių skaičius, norinčių užimti klebonų vietas, buvo gana didelis.

Gisevius atrodo nuvargęs, nukankintas žmogus, apsikrovęs didele šeimyna. Sulaukęs tuo laiku 42 metų turėjo jau

[1] *Gisevius*, 57, 60, 61, 63, 65, 70, 75.
[1] *Public.*, VIII Nr. 376 (Schrötteris rašo 1801. X. 10).

12 vaikų, bet iš jų liko gyvi 8; kunigauti pradėjo vos 21 metus turėdamas.

Turint didelę šeimyną, norint vaikus išmokyti, reikėjo rūpintis gauti daugiau pajamų, o pačiam kukliai gyventi, galiau skatiko skalsinti.

Turi jisai nemažą ūkį, 100 šepelių sėjimo. Norėtų dar daugiau turėti, rūpinas gauti, jeigu tik galima. Besirausdamas aktuose, susekė, jog Elko bažnyčiai dar Ordino laikais XV amž. buvęs užrašytas vienas sodžius. Nuo to laiko daug kas atsimainė. Ordinas išnyko, tikyba virto kita, sodžius per keletą amžių mainė valdytojus, išsprukęs iš klebono rankų į pasaulines. Dabar Gisevius sumanė suieškoti sodžių per teismą. Teismas buvo Įsrutėj; teismas atmetė jo skundą, sodžiaus nedavė. Ir Gisevius taria, jog tas teismas priešingas kunigams (priesterfeindlich). Ir apskritai jam nepatinka naujoji, bedieviškoji švietimo dvasia[1].

O nelengva buvo išlaikyti pusiausvyra — dorinę ir medžiaginę.

Aukštesnieji pasauliniai klodai žiūri iš aukšto į kunigą. Sykį buvo toks atsitikimas. Per pamokslą įėjo į bažnyčią keletas karininkų - bajorų; jie neprideramai elgėsi bažnyčioj, tai Gisevius čia pat viešai išbarė juos. Už tą Gisevių papeikė jo vyresnybė.

Sunkus gyvenimas savųjų tarpe. Eina sunkios varžytynės del vietos. Kandidatams kartais tenka ilgai laukti, kol mirs esantis kunigas, užleis vietą vienam iš jų. O kartais perilgai gyvena, turi ieškoti vietos kitame darbe. Klebonija gaunama įvairiai: vieni ateina užkuriomis ant pirmatako našlės ar jo dukters; reikia rūpintis, kad ir tuomet būtų užtikrinta vieta. Kitur reikia gauti tą vietą intrigomis, melais, protekcija[2].

Buvo kilęs sumanymas perkelti Gisevių į Baltstogę, kad jisai ten organizuotų evangelikų bažnyčią. Derėjosi, tarėsi del sąlygų; jis sakė turįs gauti ne mažiau negu čia turįs, o daugiau. Aną sumanymą vyriausybė metė, tai Gisevius liko čionai.

Pasklydus gandams, jog Gisevius žada kraustytis į Baltstogę, tuoj atsirado kandidatų į Elko klebono vietą, prasideda protekcijų ieškojimas.

---

[1] *Gisevius*, 19. 29, 32.
[2] *Gisevius*, daugiur.

Gisevius pasilieka Elke, kraustytis nereikėjo. Seminarija įkurta čionai, už tą darbą Giseviui primokama skyrium. Taigi medžiaginė jo būklė pagerėjo.

Berods Gisevius įvairiais reikalais važinėjo į naująją provinciją, vietoj teiravos: jo sunus, keletas giminaičių buvo radę ten tarnybą.

Gisevius tiko visais žvilgsniais seminarijai vesti. Apšviestas žmogus, turįs prityrimo, mokąs vietos kalbų, atsižymįs tautiniu ir tikybiniu pakantumu, ir ištikimas, atsidavęs vyriausybei, taigi galįs įkvėpti prisirišimą[1].

Veikiančios mokyklos. Valdžia rado reikalinga patirti, kas padaryta. 1802 m. rudenį išvažiavo į Naujuosius R. Prūsus tam tikras valdininkas, Zöllneris vardu. Buvo jisai Širvintoj, Kalvarijoj, Seinuose, Vygriuose, Suvalkuose, Augustave, Baltstogėj. Jis buvo aplankęs Naumiesčio, Virbalio, Vilkaviškio, Seinų, Vygrių, Augustavo mokyklas. Virbalio miesto mokykloj jis buvo radęs vaikų: iš miesto — 15, kareivių — 60.

Kai kurie mokytojai buvo išėję Elko ir Karaliaučiaus seminarijas. Buvo ir tokių, kurie jokio mokslo neturėjo, o mokė geriau.

Teko susidurti su nepasitikėjimu del tikybos. Tat buvo iš katalikų ir iš protestantų pusės. Pav., Naumiesčio prioras patarė eiti į mokyklą, kur mokė evangelikas. Atvirkščiai, Vilkaviškyj evangelikas nenori siųsti vaikų į mokyklą, nes mokytojas katalikas, nors ir vokietys.

Lankydamas mokyklas, Zöllneris laiko už bloga, jeigu mokytojas vokietys neišmokė savo žmonos vokiškai.

Aukštosios mokyklos buvo: Lomžoj — piarų, Baltstogėje — gimnazija.

Neteko niekur užtikti, kad mokytų lietuvių kalba[2].

3.

Universiteto klausimas.

Gavus iš karto tiek daug naujų žmonių kitos kalbos ir kultūros, atsirado universiteto reikalingumas; kilo tik klau-

---

[1] *Gisevius*, laiškai įvairiose vietose.
[2] *Schwartz*, 186—191.

simas, kur jį steigti: tenai ar senosiose vietose. Pamatinė to galvojimo mintis buvo: padaryti greitu laiku gerus prūsus, pakenčiančius katalikus, kad sugyventų dvi didžioji tikybi — protestantų ir katalikų, ir kad taptų vokiečiais.

Paėmė viršų tokia nuomonė, kad steigti universitetą naujose vietose nepravartu ir pavojinga, o reikia steigti senosiose Prūsų provincijose, kur yra stipri Prūsų vokiečių dvasia. Pradėjo ieškoti tokios vietos.

Iš pradžių atkreipė dėmesį į katalikų universitetą Breslavos mieste. Todel Pietų ir Naujųjų Rytų Prūsų ministeriams Hoym'ui ir Schrötteriui bendrai buvo pavesta praplatinti esantįjį Breslavos universitetą ir surasti lėšų, o kol bus šitas įsteigtas, nedrausti mokytis Vilniuje, Rusijoj, bet kiekviename atsitikime, žiūrint aplinkybių, galima duoti ar neduoti leidimas mokytis Rusijoj[1].

Tuo reikalu labiau buvo užsiėmęs Hoymas, kurio žinioj buvo Pietų Prūsai. Hoymas buvo priešingas tam sumanymui, kad ką nors atskiro sukurtų N. R. Prūsams, jau Schrötteris tuo atžvilgiu buvo dosnesnis. Bet jeigu jau kurti, sako Hoymas, tai tik senosiose provincijose. O ir nėra tokio didelio reikalo, kaip kartais atrodo. Krokuvos ir Vilniaus universitetuose visai nemoko ar mažai moko praktikai naudingų dalykų. Teologai mokosi vienuolynuose ir vyskupų seminarijose, be reikalo iškelia anas ir panašias įstaigas. Tik davinėjo mokslo laipsnius. Teisininkai mokos teisės, teisingiau praktikos, teismuose, ne universitete, praktikuojantieji Lietuvoj tai buvo ar čiabuviai mokiusieji svetur ar svetimtaučiai, kurie ten laimės ieškojo, taip pat svetur mokslus ėję.

„Breslavoj jau yra katalikų universitetas, tačiau skiriamas tik teologijai ir filosofijai, tai čia galėtų Pietų Prūsų kunigai mokytis ir be vyskupijos seminarijų ir gauti akademinius laipsnius. Juristams ir gydytojams tai arti Karaliaučiaus ir Frankfurtas prie Oderio, ir aš tikiuosi galėsiąs ir šitiems mokslams pastatyti keletą mokytojų prie anų universitetų. Taigi šitaip esant, nebūtų visai reikalo steigti naują unversitetą, galutinis tikslas būtų geriau pasiektas, negu lenkų laikais... O kad jie būtų prieinami ir Pietų Prūsams, tai reikia, kad tenykštės paskaitos iš teisės ir medicinos būtų lotynų

[1] *Public.*, VII. Nr. 403 (protokolas 1797. I. 7).

kalba, nes didesnioji besimokančio jaunimo dalis iš Pietų Prūsų dar ne tuojau galės suprasti paskaitas apie mokslo dalykus vokiškai".

Prūsų vaidininkai buvo įsitikinę, kad Lietuvos-Lenkijos jaunimas labai gerai supranta lotyniškai, todel rūpinas pridėti, kad jie tęstų mokslą tąja kalba[1].

Ministeris Finckensteinas (raštu 1797. VII. 29) palaikė tą nuomonę pas švietimo ministerį. Ir jam patinka lotynų kalbos padidinimas, todel pritarė Hoymo sumanymui. Be to, esant kita nauda: „Mes matome joje tą priemonę, kuri padės didįjį tikslą pasiekti, kad buvusius lenkus palengva perdirbtų ir pakeistų į prūsus; tikslas, del kurio reikia pavartoti kiekvieną tinkamą, nepavojingą ir tikrą priemonę"...[2]

Bet mokslo įstaigos, kurios turėjo įvykdyti taip gražų, lengvą planą su lotynų kalba, praktikoj rado sunkenybių pačioje priemonėje.

Visuose universitetuose apskritai vartojama lotynų kalba, yra paskaitų, eina darbai. O Karaliaučiaus ir Frankfurto universitetai turėjo dar kitą uždavinį: priglausti ir mokyti mokinius iš Pietų ir N. Rytų Prūsų. Jie turėtų suartinti tautas, jie turi palengvinti mokslą naujiesiems valdiniams.

Naujai atvykusieji studentai pradėjo jau mokytis, profesoriai viską daro, kad jiems palengvintų darbą, moko juos lotynų kalba. Tat daro juristai, medikai, dargi eina lotyniškos paskaitos iš istorijos ir filosofijos.

Kilo net klausimas, ar negalima v i s ų dalykų dėstyti lotynų kalba. Bet šitam atsirado kliūčių iš profesorių tarpo Jie nurodė, kad profesoriai daugiausia gyvena iš klausytojų honorarų, klausytojų lotynų kalba maža, vokiečių gi daugiau; jie nesitiki, kad už tą pridėtų jiems algos, negali mesti vokiečių paskaitų ar dvigubai jas skaityti. Skaičius gi žmonių iš Pietų Prūsų visai nedidelis, neapsimoka jiems paskaitų laikyti, geriausia būtų atlikti namie „privatissime".

Profesoriai rado kitų sunkenybių. Žiūrint išsilavinimo, tai šitie iš Pietų Prūsų studentai neturi bendro išsilavinimo, yra atsilikę, dargi menkai moka lotynų kalbą. Jie turi jos mokytis, jų lotynų kalba menka, negali suprasti paskaitų tąja kalba.

---

1 *Public.*, VII. Nr. 445.
2 *Public.*, VII Nr. 457.

Dauguma gi mokosi „cameralia“ (visuomenės mokslų), nori pramokti vokiečių, nori dalyvauti vietos darbe, ir jie greitai pramoksta.

Taigi galima padidinti lotynų kalba paskaitos iš teisės, medicinos ir istorijos, jeigu bus daugiau klausytojų, bet dabar reikia palaukti. O kai del matematikos, fizikos ir t. t., naujosios filosofijos ir dailiosios literatūros, tai pati lotynų kalba tiems dalykams netinkanti.

Lotynų kalba skiriama kam reikia, tik reikia priruošti jaunimą prie jos, duoti geresnį išsilavinimą „in humanioribus“, reikia atkreipt dėmesį į mokyklą, pašalinti darkytąją nesuprantamą lotynų kalbą, kurios mokė Lenkuose.

Universitetai dabar del Pietų Prūsų jaunimo negali mesti vokiečių paskaitų, ir pereiti prie lotynų. Jei bent naujosios provincijos iš savo lėšų atlygintų už pridedamąjį darbą. Tuomet būtų galima patenkinti ir šitą reikalavimą[1].

Praslinko metai, dar vis ieškoma kelių, kaip patogiau būtų organizavus naujai provincijai universitetą.

Ir Pietų Prūsų provincijos ministeris Voss nesutinka su siūlomais projektais. Jis prieš tat, kad steigtų atskirą universitetą Breslavoj. Geriau pasirinkti Frankfurtą ar Karaliaučių. Patogesnis būtų Frankfurtas, nes arti, nemaža Pietų Prūsų jaunimo mokosi jau dabar, gyventojams būtų naudos. Tenai būtų galima pridėti keletą katalikų teologų, jaunimas atvykęs iš P. ir N. R. Prūsų susietų, susipažintų su senųjų provincijų kalba, religija, kultūra ir įtaisymais, užmegstų ryšius su kita tikyba, grįžtų šviesesni ir pakantesni.

O Breslavoj kaip tik šio tikslo nepasieks. Tas universitetas mažas, kad ir pridėtų keletą naujų profesorių, negalės lygintis su senaisiais universitetais. Teologija bus katalikų, protestantų negirdės, nepramoks pakantumo. Jeigu įvesti vieną lotynų kalbą, tai nukentės vokiečių kalba, jos nepramoks, o ji turi išstumti lenkų kalbą, net atminimą apie lenkų kalbą. Ir reikalingieji papildymai apsieis pigiau Frankfurte ar Karaliaučiuje, negu Breslavoj papildomos katedros[2]. Taip galvojo Vossas.

---

[1] *Public.* VII. Nr. 471 (1797. XI. 14.)
[2] *Public.* VIII Nr. 82.

O už Breslavą agitavo Hoymas, jis rašė karaliui[1].

Karalius sutinka su Hoymu, sutinka, kad pridėtų keletą gydytojų ir juristų į Breslavą.

Del lėšų reikia jam susitarti su Schrötteriu ir Vossu. Be to, ar negeriau būtų pripratinti katalikus neteologus mokytis protestantų universitetuose? Mokyklose reikia artinti gyventojus, ne tolinti[2].

Greta mokslo planų, jėgų ir vietos kilo klausimas, kuo studentai *maitinti*.

Tą klausimą iškėlė Karaliaučiaus universitetas. Jame ir pirmiau mokėsi katalikų jaunimas iš šitų kraštų. Bet anie buvo pasiturį, ar gaudavo pašalpos iš giminaičių, ir nereikalavo pašalpos.

Dabar kas kita. Pasikeitė studentų sąstatas. Į Karaliaučių iš Pietų Prūsų atvyko 14, iš N. R. Prūsų 12, taigi 26 studentai. Medžiaginė jų padėtis kitokia, yra beturčių. Kitų provincijų studentai gauna pašalpos ar uždarbiauja. Bet šitie ir to neturi. Patys permaža turi mokslo, nemoka gerai vokiečių kalbos, negali verstis pamokomis. Lieka maitintis konviktuose ir studentų valgyklose, bet tenai visa tat surišta su viena kuria tikybine organizacija. Vieni išdrįsta valgyti ir svetimos bažnyčios valgykloj, kiti gi ne.

O kai kurie gerai ir stropiai mokosi. Tai prašo karaliaus pareikšti savo valią: ar jiems vieniems įtaisys atskirą konviktą ar išmėtys po įvairius ir tik pridės kiek aniems pašalpos. Iki šiol nežiūrėta tikybos, fakulteto, tautos, kokybės...[3]

Hoymo planas įsteigti katalikų universitetą Breslavoj, radęs karaliaus pritarimo, nepatiko kitiems ministeriams, tai jie stengėsi perkalbėti karalių ir 1800 m. VIII. 31 rašytame rašte karaliui plačiai įrodinėja, kodel anas Hoymo planas netinkąs

Norint pagerinti katalikų mokyklas, reikia iš pamatų pakelti katalikų kunigus — duoti jiems daugiau apšvietimo, žinių apie savo naująją tėvynę ir meilės prie jos. Jie geriau apšvies žemesnius gyventojų klodus. Dabartinės vyskupijų seminarijos to neduoda: vienašališkas mokslas, kartais su

[1] *ib.* Nr. 77 (1799. III. 3).
[2] *ib.* Nr. 85 (1799. III—23.
[3] *Public.* VIII—102 (1799. V. 19).

prietarais, vienašališkas siauras galvojimas, del to kunigai mažai linkę dalyvauti dvasiniame tautos gyvenime.

Katalikų universiteto įkūrimas šitoj provincijoj savo tikslo nepasieks, dar bus atvirkščiai: jis padidins sieną tarp senųjų ir naujųjų valdinių, į vieną tautą nesutirpdys.

Jaunimo mokytojai kunigai turi mokytis senose provincijose, greta protestantų, pramokti vokiškai, priimti prūsų kultūrą, įtaisymus, praeitį.

Tam tikslui tiktų Karaliaučius — N. R. Prūsams, Frankfurtas — Pietų Prūsams. Katalikų teologams turėtų būti įstaiga, surišta su universitetu.

Jie nesutinka su karaliaus sumanymu įkurti katalikų universitetą Breslavoj. Karaliaučiaus ir Frankfurto miestai sutinka viską daryti, kas yra reikalinga, kad palengvintų įsteigimą. Breslava toli nuo N. R. Prūsų. O juk jų gyventojai neturtingi. Breslavos universitetas nepilnas. Breslavos kunigai negali būti krikščionių pakantumo pavyzdžiu, juk tenykščiai profesoriai — jėzavitai.

Taigi reikia pastatyti po 2 nauju teologijos profesoriu Frankfurte ir Karaliaučiuje ir prašyti karaliaus paskirti pašalpos beturčiams teologams maitinti, daryti rinkliavų. Iš viso numatoma ne mažiau kaip 30 studentų[1].

Karalius priėmė ir tą pasiūlymą be jokių atmainų (1800. X 21.), bet bijo iš kitos pusės katalikų propagandos, kad neišvestų iš kelio protestantų; todel reikalauja, kad šitie katalikų teol. profesoriai neįeitų į senatą, neleistų jų į rektorius, dekanus, neturėtų universiteto privilegijų, nebūtų su juo surišti, mokytų vien teologijos ir tik katalikus[2].

1803. VII. 22 karaliaus ministeriai parūpino profesorius, nurodė vardus, taip pat pasižadėjo rūpintis neduoti katalikų profesoriams išsiplėsti, bet stačiai uždrausti nekatalikams lankyti jų paskaitų nepriderėtų, tat panaikintų pasitikėjimą, o paslėpti šito negalima, nes vistiek reikės paskelbti. Ir Breslavoj nėra tokių draudimų, todel prašo panaikinti tokį reikalavimą.

Schrötteris surado lėšas.

---

[1] *Public.*, VIII Nr. 242.
[2] *Public.*, VIII Nr. 261.

Nebuvo karaliaus atsakymo į tat nė 1804 m., visa tat padėta gulėti į aktus ir 1806 m.[1] Iš daugelio sumanymų, debatų ir prirašyto popierio krūvos neišėjo nieko.

4.

Spauda.

Cenzūra. Naujieji Rytų Prūsai neturėjo kitos spaudos, kaip valdišką; ir mažos čionai atsiradusios spaustuvėlės mažai teturėjo darbo, taigi priežiūra buvo lengva; knygų krautuvėse tepardavinėjo tik tai, kas kitur buvo išspausdinta ir peržiūrėta.

Apie cenzūrą N. Rytų Prūsams nebuvo išleista atskiro įstatymo, nes visi spaudiniai buvo ar valdžios ar įvežtiniai. Taigi pravartu susipažinti su cenzūra gretimoj Pietų Prūsų provincijoj. Tenai 1794. VII. 12 išėjo įsakymas, kuriuo visi spaudiniai prieš išeinant valdžios organų žiūrimi.

Visa, kas liečia administraciją, policiją, mediciną ir ūkį, pridera cenzūruoti Rūmams, o visa kita tenka Regentijoms. Nepatenkintieji gali skųstis.

Cenzūrai praleidus kokį raštą, leidėjas ar spaustuvininkas neatsako, o galėjo atsakyti tik autorius, ypač jeigu mokėjo apeiti ar apvilti cenzorių.

O jeigu spaudinio autorius nenurodytas, tai leidėjas turi pasakyti, kas rašė, kitaip leidėjas bus baudžiamas kaip už nusidėjėlio slėpimą ar neapsižiūrėjimą.

Už spaudinio išleidimą be cenzūros leidėjas ar spaustuvininkas moka baudos 5—50 dolerių, o jeigu turinys neleistinas, tai moka dar daugiau: dvigubas spaudos ar leidimo išlaidas.

Cenzoriai gaudavo už darbą 1 egz. spaudinio ir po 2 grašiu nuo lanko.

Knygininkai tegali pardavinėti tik tai, kas cenzūros leista spausdinti ar įvežti iš užsienių.

Uždraustųjų raštų platintojai, jeigu tai žinojo, baudžiami iki 16 savaičių kalėjimo[2].

---

[1] *Public,* IX Nr. 619, 620.
[2] *Smoleński,* III, 208—9.

Vyriausybės laikraštis. Prūsų vyriausybė pradėjo leisti laikraštį, kuriame skelbė savo įsakymus, kartais jame būdavo ir straipsnių. Jis ėjo Baltstogėj dviem kalbom — vokiečių ir lenkų. Vardas jo buvo toks: *Neu-Ostpreussisches Intelligenz-Blatt zur nützlichen Bequemlichkeit des Publici,* o lenkiškai: *Nowo-Wschodnich Prus Doniesienia ku wygodzie publicznej.*

Pavyzdžiui imu 1802 m. gruodžio 13 d. Nr. (pirmadienio); tenai randame tokį turinį: publicandum apie gyvulių karantiną (nuo maro); jis dar nesuskubta įtaisyti, todel uždrausta įvežti gyvuliai, kurie iki šiol eidavo tokiais punktais: Nemirovas, Kleščeliai, Lososna. Dabar visa tat uždrausta įvežti. Už nepildymą paskirta bauda po 2 dukatu nuo gyvulio, iš kurios tam, kas apskųs, duodama pusė baudos. Gyvuliai konfiskuojami (1802. XII. 6).

Yra įvairių skelbimų. Vienas skelbiasi, jog norįs atiduoti į paveldėjamą nuomą iš varžytynių malūną prie Jonavos-Augustavo kelio, prie malūno esą ½ valako (hufos) lietuvių mastu žemės. Galima tam pačiam gauti ir smuklė. Svaigalai reiksią imti iš Jonavos amto (valsčiaus).

Užtinkame skelbimą apie atlyginimą, kas suras tokį ir tokį arklį, kitur duodama žinoti, kur bus daroma pardavimas, licitacijos; pranešama, kad ieškoma nusidėjėlių; pav., Güntheris skelbia, jog 2 rusų užmušę juos vijusį puskarininkį. Vieną jau pagavę, ieško dar kito, ir t.t.

XII.

Tikybos ir bažnyčios reikalai.

1.

Tikybos reikalai Prūsų valstybėje.

Pakantumas Prūsuose. Prūsų valdžios politika tikybos reikaluose turi savo praeitį; užėmus Užnemunę, jau ji turėjo gerokai šitoje srityje prityrimo.

Prūsų karalystė iki 1742 m. buvo išimtinai protestantų valstybė, teturėjo vos apie 100.000 katalikų, o 1742 m., įgijus Šlėziją, iš karto gavo jų 800.000. Dabar ji pasidarė tikybiškai mišri valstybė, vėliau ėjo dar mišryn. 1772 m. gavo iš Lenkų Pavyslį, pramintą Vakarų Prūsais. Frideriko Didžiojo karaliavimo pradžioj nebuvo nė vieno katalikų vyskupo, o jam baigiantis buvo jau 4 vyskupai.

Užimdamas Šlėziją, Vakarų Prūsus, Friderikas garantavo bažnyčiai senąją būklę. Friderikas pats buvo netikėlis; į bažnyčią žiūrėjo valstybės stiprinimo atžvilgiu, palaikė bažnyčią, kiek ji padėjo jam tvarkytis valstybėje.

Pavyzdžiu gali būti toks jo pasakymas. 1740 m. jisai, prašomas vieno katalikų tikybos italo pirklio leisti jam tapti piliečiu Frankfurte prie Odero, parašė šia proga garsųjį savo pasakymą (1740. VII. 15): „Visos tikybos yra lygios ir geros, jeigu žmonės, kurie jos laikosi, yra dori, ir jeigu turkai ar pagonys ateitų ir norėtų mūsų šalį apgyvendinti, tai mes tikrai statytume mečetes ir maldyklas“[1].

Tokia pat aiškia forma pasakė jisai tą mintį ir kita proga tuo pat laiku. Prie vienų kareivinių atsirado katalikų mokykla, kurią buvo pastatę katalikų kunigai, norėdami patraukti karių vaikus į katalikus. Fiskalas, matydamas čia pavojų protestantams, pranešė karaliui, o jis į tat atrašė 1740. VI. 22: „Visos

[1] *Hegemann*, 5; *Public.* X—1.

religijos turi būti leistos, o fiskalas tegali turėti akį tik į tą, kad kits kitam nekenktų, nes čia kiekvienas turi būti išganytas ant savo kurpaliaus"[1].

Friderikas griežtai atmetė protestantų bažnyčios teritorinį viešpatavimą. Jis buvo švietėjas, didelis Voltaire'o užtarytojas, bet visai neketino sekti jo obalsiu „Ecraser l'infâme". Jis mokėjo atskirti savo asmens įsitikinimus, kaipo filosofo, nuo viešpaties, gal būti del to geriau mokėjo atskirti valstybės reikalus nuo bažnyčios, rūpindamasis valstybe, visai nesikišdamas į bažnyčios reikalus.

Tas pats Friderikas rūpinas protestantų būkle kitur, užtaria juos, bet del to, kad tai davė progos įsikišti į svetimos valstybės reikalus. Bet ir čia visuomet buvo tikybinių kovų priešininkas.

Jisai yra indiferentas, nevartojo retorsijų ar represalijų prieš kitas tikybas, kurios buvo pripažintos tuomet kaipo tikybinės politikos kovos priemonė. Jis užtaria persekiojamus protestantus Lenkuose, kvietė juos apsigyventi pas save, bet tat daro ne norėdamas protestantus palaikyti, tik vadovaudamasis merkantiliais motyvais, kadangi norėjo, juos pas save apgyvendinęs, turėti daugiau gyventojų, karių, mokesčių. Viliojo protestantus ir iš Austrų, naudodamasis persekiojimais. Del to kraustosi į Frideriko valdas moravų broliai, husitai, herrhutiniai ir t.t., vis tai neevangelikai.

Bet kai Vilniaus protestantai darė rinkliavą sudegusiai bažnyčiai ir paprašė Frideriko ką nors paaukoti, jis atmetė jų prašymą ir nieko nedavė[2].

Kai Paryžiaus atstovas prašo jo įkurti koplyčią prie atstovybės, jis pasipiktinęs atmetė.

Sustačius greta protestantų ir katalikų bažnyčias, Friderikas artimesnis buvo pirmaaji, nes buvo pripratęs, jam suprantamesnė, valstybės atžvilgiu ji buvo patogesnė.

Jo kovose su kaimynais priešai paleido katalikybės obalsį, pasirodė, kad kai kas iš jo kunigų buvo neištikimi. Friderikas priėjo prie įsitikinimo, jog jisai iš tikrųjų negali remtis katalikais, tačiau stengėsi neparodyti šito skirtumo[3].

---

[1] *Ten pat.*
[2] *Hegemann*, 7; *Public.* X. 622.
[3] *Hegemann*, 11; *Public.* VIII, 407.

Jo tėvas savo instrukcijoj, kaip reikia mokyti įpėdinį, rašo apie katalikų religiją: „ji tokia pat kenksminga ir daro piktą pražūtį, tokia pat klaidinga, kaip bedievių, arinių ir socininių sektos", tai esą „nuodai, kurie taip lengvai gali pagauti švelnius jausmus, suteršti ir prigauti, todel reikia įkvėpti kiek galint daugiau pasibaisėjimo katalikų religija"[1]. Taip mokė tėvas; kitaip sako elgtis pats Friderikas Didysis panašioj instrukcijoj 1751. IX. 24, jis čia atsižymi pakentimu visų tikybų.

Ir vėliau jis pats taip formulavo savo nuomonę tuo reikalu: „Suverenas neturi jokios teisės į valdinių galvojimo būdą", žiūri tik vieno, kad tat būtų naudinga valstybei.

Žinoma, įvairius atsitikimus nevienodai spręsdavo, žiūrėdavo daugiau ypatumų.

Popiežius Klementas XIV panaikino jėzavitų ordiną. Friderikas, didžiausias to ordino priešas, palaikė jį pas save, paliko jiems jaunimo mokymą. Tačiau įvesti atskyrimą bažnyčios nuo valstybės nesugebėjo, vis dar ir pas jį pinasi tuodu dalyku.

Bandyta tat įvykdyti jo laikais Cocceji'o paruoštame teisyne „Corpus juris Fridericiani", bet tai taip ir pasiliko projektu.

Friderikas pakentė visokias tikybas, taip skelbė ir stengėsi elgtis, bet iš tikrųjų nemėgdavo priiminėti į valstybės tarnybą katalikų; taigi jis ne viską vertino merkantelisto akimis. Ir pas jį nuosakumo nematyti, kaip paprastai būna absoliutizmo laikais[2].

Jo įpėdiniai nebuvo netikėliai, buvo dideli protestantizmo užtarytojai, bet jau prigijo daug pakantumo gyvenime, be to, gyveno per didelis katalikų skaičius, kad būtų galima atimti tas, kas jiems buvo jau duota ar žadėta.

Tikybos laisvė XVIII amž. baigiantis. Prūsų valdžia XVIII amž. baigiantis turėjo reikalų ir su kitų, ne tik su protestantų tikybų žmonėmis, kada pirmiau vyravo viena evangelikų. Prūsai, gavę iš Austrų Šlėziją, iš Lenkijos Pavyslį, kurį pavadino Vakarų Prūsais, plotus, gyvenamus katalikų, turėjo griežtai atstoti nuo senojo iki šiol viešpatavusio prado

---

[1] *Hegemann*, 11; *Public.* VIII p. 407.
[2] *Hegemann*, 136.

„cujus regio, ejus religio“, reikėjo plėtoti toliau Frideriko Didž. pradus, kad kiekvienas gali ieškoti išganymo savo „fasonu“.

Išleistoji 1773. IX. 21 Vakarų Prūsams Instrukcija § 10 p. a ir b smulkiau nusistato tuo klausimu.

Kiekvienam leidžiama išpažinti savo tikybą, galima ją keisti, galima protestantams priimti katalikybę ir jos mokslo mokytis, tas pats leidžiama atvirkščiai daryti, ir jokie teismai, pasauliniai ar dvasiniai, negali čia trukdyti. Bet keisti tikybą tegali žmogus jau sulaukęs tam tikro subrendimo; tatai leidžiama tiems, kuriems yra jau suėję 14 metų amžiaus.

Vaikai mokomi tėvų tikybos, bet tik tos, kurią jie išpažino visą gyvenimą, o nėra pakeitę in articulo mortis ar paskutiniais gyvenimo mėnesiais (čionai bijojo katalikų). Jeigu tėvai yra įvairių tikybų, tai sūnūs seka tėvo tikyba, dukterys — motinos tikyba, ir padarytosios tarp tėvų sutartys, tam priešingos, neturi galios[1].

Tačiau tose senosiose provincijose, kur atmainų gyventojų sąstate tikybos atžvilgiu neįvyko, buvo palaikoma protestantų tikybos pirmenybė. Gyvenime, praktikoj sudarydavo šitų skirtumų vietos politikai. Ir čia matyti skirtumas tarp Berlyno plačios, pakančios valstybinės politikos ir vietos provincijos politikos, kur palaikoma evangelikų bažnyčia.

Tas pats, kas buvo paskelbta Vakarų Prūsuose, pakartota su mažomis atmainomis Rytų Prūsuose 1774. VII. 30. O jau pati vietos valdžia išleido cirkuliarus 1785. II. 25 ir 1786. VII. 27, kur suvaržė tikybos keitimą, uždraudė katalikų kunigams priimti mokyti katalikų tikybos protestantus, kol protestantų konsistorija to dalyko neištirs ir neduos savo sutikimo pereiti į katalikų tikybą.

Vietos valdžia, pildydama evangelikų kunigų reikalavimą, taria, kad ir ateityje reikės taip palikti; o priežastys tam, jos nuomone, esančios štai kokios:

„Labai dažnai pas mus esančios liuterių kunigų skundos parodė, kaip yra sunku sulaikyti katalikų kunigus nuo prozelitų darymo. Jie mato savo nuopelną tame, kad kiek galint daugiau protestantų nuvestų į savo bažnyčią, ir jeigu

---

[1] *Public.* IV—Nr. 523 (1773—IX—21)

jau nebando protestantų atvesti į ją visokiais viliojimais, tai bent netyrinėja priežasčių, del kurių nusistato keisti savo religiją į kitą. Dabar vis retesni tokie atsitikimai, kad prasčiokai iš tikro įsitikinimo pereitų į katalikų tikybą; paprastai tat atsitinka del žinojimo stokos arba del kitų šalutinių tikslų. Prie šių pridera ir sodiečių palinkimas neleisti vaikų į mokyklą, nežiūrint įvestųjų bausmių ir prispiriamųjų priemonių. Šitaip darydami, sutaupo mokyklos pinigus ir dar gali sunaudoti vaikus kitiems darbams, o ir neužaugusiam jaunimui yra taip pat malonu būti laisviems nuo privalomo mokyklos lankymo ir mokymosi. Jau del to prasčiokai turi noro pereiti prie Romos-katalikų tikybos, ir jeigu prieš tai nieko nedaryti, tai katalikų kunigai tuo tikrai pasinaudotų ir pritrauktų prie savęs ištisas šeimas, del ko sustiprėtų tamsumas ir prietarai, šviesa būtų nustelbta ir visur praplistų šeimų vaidai ir prozelitų ieškojimas... Del to turime prašyti palikti — kaip buvo iki šiol... ir įnešti tat į laukiamąjį provincijos teisyną“...[1]

Kitaip galvojo akylesnis Schrötteris, kuris 1798. I. 19. pranešdamas į Berlyną did. kancleriui Goldbeckui apie vieną tokį atsivertimą (Kaiko iš Elko), nurodė vietos valdininkų esamąjį nusistatymą, matyti, nevisai su juo sutikdamas.

Kaikas iš Elko perėjo į katalikus. Protestantų kunigai pakėlė triukšmą, reikėjo įsikišti pasaulinei vyriausybei ir išspręsti klausimą, ar tuo reikalu reikia atsiklausti protestantų konsistorijos? O dabar ar galima tą taisyklę apie tikybos laisvę perkelti į Naujuosius Rytų Prūsus? Schrötteris randa, kad tenai tokios nepakančios politikos varyti negalima.

Goldbeckas, atsakydamas į tai, išnagrinėjo tuodu abudu klausimu. Jis abejoja, ar yra apskritai Prūsuose toks nepakantus įstatymas, o jeigu yra, tai nežinia, kuo jis galėjo būti pateisintas; jeigu ir buvo, tai dabar, įvedus „Teisyną“, kuris baigiamas ruošti, visa tat turės išnykti.

Jis negali sutikti su Schrötterio nuomone, kad N. R. Prūsuose pakeisti tikybą tebūtų galima su Rūmų žinia, tat atrodo jam abejotina. „Tamsta sutiksi, kad toksai įstatymas mūsų dabartinę gadynę, kur žmonės yra linkę visur matyti nepakantą ir dvasios spaudimą, gali duoti pagrindo daryti atrodan-

[1] *Public.* VIII. Nr. 22 (1798. V. 14 Karaliaučius).

čias teisingomis, nors ir nepagrįstas, kritikas. Aš esu visai tos nuomonės, kad nėra reikalo paisyti tokios nerimtos (nekompetentės) kritikos, jeigu veikiamasis įsakymas yra paremtas tikrais ir teisingais pamatais ir juo galima pasiekti daug naudos visumai arba išvengti nemaža žalos. Bet jeigu galima to tikslo pasiekti, neiškeliant įstatymo leidėjams papeikimo, nors ir niekuo nepateisinto, bet panašaus į teisybę, ir jeigu iš kalbamojo įsakymo vis delto darys, ko negalima užginčyti, dažnai blogas išvadas, tai, mano nuomone, geriausiai būtų padarius visai jo neleisti. Man rodos, gali būti abu atsitikimu. Kadangi Rūmai patys betarpiškai negalės ištirti perėjimo motyvų, tai viskas pareis nuo komisaro parinkimo. Jeigu tai būtų toksai žmogus, kuris, nebūdamas visai atšalusiu religijai apskritai, turės užtektinai šalto proto ir apšviestos nuovokos, kad nesivaduotų nei iš anksto priimtąja nuomone, nei slaptomis, gal būt jo paties nesuvokiamomis sektų dvasios įtakomis, tai tikslas visiškai bus pasiektas. Bet Tamsta, be abejo, man pritarsi, kad ypatingai tokioj provincijoj, kaip Naujieji Rytų Prūsai, tokios rūšies vyrų, žinoma, yra labai sunku rasti, ir kad Rūmai pasirinks mažiau tinkamą subjektą, jo padarytasis tyrinėjimas jų rankose lengvai gali išsigimti į nepakantą ir religijos spaudimą. O iš esmės man atrodo toksai įsakymas, jeigu rimtai atsitikimus išnagrinėti, nereikalingas. Jeigu eina kalba apie žmogų, kuris yra visiškai sui juris, tai reiškia neturi nei tėvų nei globėjų valios, tai galima ir reikia tarti, kad jis padarys tokį žingsnį ne be apgalvojimo, lengva širdimi ar del nežinojimo. Negalima suderinti su tikrosios pilietinės laisvės dėsniais, jeigu valstybė savo suaugusį valdinį nori patraukti į savo globą tokiais privačiais asmens reikalais, kur eina apie nuomones ir įsitikinimus. Jeigu bus kalba apie tokį žmogų, kuris yra tėvo valdžioj, ir tėvas sutinka su sumanytuoju perėjimu, tai vėl valstybė, mano nuomone, neturi jokios teisės kištis į vidaus šeimos reikalus. Ji gali ir privalo pasitikėti tėvu, kad jisai ne be ištyrimo ir priežasčių yra leidęs padaryti žingsnį, kurį nori padaryti jo vaikas. Jeigu tėvas prieštarautų sumanytajam perėjimui, tai jam, be abejo, pridera teisė paprašyti tiksliau ištirti, o tai priderėtų globos teismui, einant Vis. Ž. T. dėsniais, analogišku atveju Tit. II d. II. § 112 ir k. Čionai valstybė elgiasi visiškai išlaikydama bešališkumą, lyg teisėjas

tarp tėvo ir sūnaus, ir jos tikslas, iš vienos pusės palaikyti tėvo teises, bet iš kitos pusės paremti ir vaiko sąžinės laisvę, tai negalima daryti nė mažiausio priekaišto. Jeigu eina kalba apie žmogų, kuris dar tebėra globoje, tai globėjas, eidamas Vis. Ž. T. dėsniais d. II tit. XVIII §§ 326, 327, 328, turi pranešti globos teismui šitą svarbią, jos globotinį liečiančią atmainą, kuris del šito gaus padaryti ištyrimą. Taigi aš esu tos nuomonės, kad šituo dalyku visai nėra reikalo leisti naujų įsakymų, o užtektų, jeigu skelbime, kuris ketinamas išleisti kaip į kunigus, taip ir į kolegijas bei teismus, bus atkreiptas dėmesys į aukščiau išdėstytą atsitikimų skirtumą ir į atitinkamai taikintinus įstatymo dėsnius".[1]

Dvasiniame Departamente tuo laiku įvyko atmainų: vieton reakcinio Wöllnerio, išėjusiojo 1798. III. 11, paskirtas Massow 1798. IV. 2; jis išleido raštą į Rytų Prūsų ministeriją, kuriame nurodo, kad jos išleistieji aplinkraščiai 1786. VI. 27 aiškiai priešingi jos pačios instrukcijai, išleistai 1774. VII. 30, taigi negali būti palikti. „Žinoma, jeigu kas paduotų pagrįstą skundą, jog katalikų kunigas drįsta vilioti neleistinomis priemonėmis evangelikų parapiečius prie perėjimo, už tą būtų traukiamas atsakomybėn..."[2]

Bet vistiek kai kurios vadybos nenori pasiduoti; senajai savo politikai paremti jos iškasė dar daugiau įsakymų, būtent: 1693. XI. 15 ir 1696. VII. 25 reskriptus, o be to, did. kanclerio Cocceji'o nuomonę, pareikštą 1733. V. 26.

Priešininkai randa, jog išleidus 1764. IV. 8 ediktą aplinkybė pasikeitė, įsileista apsigyventi svetimų pasiturinčių šeimų ar asmenų, ir jų tikybos visai nevaržė.

Bet Užsienių Departamentas stengiasi apginti senąją praktiką. Jam vis dar stovi akyse katalikų pavojaus šmėkla: katalikai galį įsigalėti miestuose, viešai darysią pamaldas, viliosią kitus, visa tat tyčia darysią protestantams gaudyti. O juk kitose vokiečių žemėse katalikai nenori visai įsileisti protestantų, todel nesą reikalo lengvinti gyvenimo katalikams Prūsuose[3].

Bet geros klotiės neturėjo.

---

[1] *Public.* VIII. Nr. 2 (1798—II. 3)
[2] *Public.* VIII—Nr. 25 (1798. VI—II)
[3] *ten pat,* VIII—Nr. 41 (1798 X. 24 ir XI. 15).

Tačiau protestantų kunigai nenurimo ir vėliau: norėjo būti varžytynėse del tikybos geresnėj būklėj negu katalikų.

Visa tat aštrioj formoj iškildavo naujose provincijose vakaruose ir rytuose.

Kartais tose šalyse, vienų katalikų gyvenamose, evangelikai, neturėdami vietoje savo kunigo, atlikdavo jungtuves ir krikštą pas artimiausią katalikų kunigą. Atlikę tą aktą, katalikų kunigai įrašydavo į savo knygas ir nepranešdavo evangelikų kunigams. Kurios tikybos tie žmonės? Prasidėjo 1805—1806 m. ginčai teorijos ir praktikos atžvilgiu tarp atskirų departamentų. Galų gale priėjo prie tokios išvados: tas pamokslininkas (kunigas), kuris atlieka aktą ir įneša į savo bažnyčios knygas, liudija, kad tat buvo atlikta taip, kaip tat daroma iki šiol Berlyne[1].

Mišriosios jungtuvės. Apie jungtuves, kaip kas turi būti padaryta, nustatė V. Ž. T. Bet tenai buvo vietų, kurios liečia vien katalikų kunigus. Pav., § 442 sako: „jeigu katalikų klebonas atsisako atlikti jungtuves, kurios yra leistinos šalies įstatymais, ar del to, kad neieškojo dispenso iš dvasinės vyriausybės arba aplamai atsisakytų, tai jis turi sutikti, kad jas padarytų kitas klebonas“.

§ 433 sako: „Žemės Teisingumo kolegija šituo atveju, o taip pat ir tuo, jeigu katalikų klebonas del tos priežasties nepriima užsakų, turi teisės abudu dalyku pavesti kitam klebonui, dargi visai kitos tikybos“[2].

Bet katalikų kunigai visai neklausė šito, buvo tokių atsitikimų, jog stačiai priešinos. Vienas valdininkas, Mercy (bene Berlyne), norėjo vesti persiskyrėlę evangelikę, tai klebonas nepriėmė užsakų, dargi pagrasė jam ekskomunika...[3]

Kartais kunigas neduoda moteriškei išrišimo del to, kad ištekėjo už protestanto; vyriausybė skiria jam baudas, bet galų gale ji priėjo prie tos išvados, jog tat neduoda jokios naudos: jeigu kunigas neturtingas, tai sumes baudą kiti, o jeigu turtingas, tai ji jam nieko nereiškia[4].

---

1 *Public.* IX — Nr. 862: 1805. VIII. 26, 1806. II 8, 23, IV 9.
2 *ALR.* II d. 2 t., XI tit. §§ 442—443.
3 *Public.* VII—Nr. 352 (1796. VII. II).
4 *Public.* VIII Nr. 365 (1801. IV 13, V. 21).

Bandė vietos valdžia klausimą kitaip pastatyti: ar nereikia gauti dispenso įeinant į mišrias jungtuves. Vyriausybė paskelbė visur, kad negalį būti ir kalbos apie dispenso reikalingumą[1].

Ar visuomet buvo galima bausti, jeigu kunigas persiskyrusiems, kitoj tikyboj vedusiems, neduoda išrišimo? Pasirodo, jog V. Ž. T. nematė čia jokio nesidėjimo[2].

Persiskyrimo bylos priderėjo dvasiniam teismui, bet tenai perilgai tęsdavo bylas. Tai leista šalim susitarus vesti bylą pasauliniame teisme (regentijoj).

Plocko, Breslavos vyskupai protestavo, bet vyriausybė rado, jog čia nėra kišimosi į dvasinius dalykus, juk ir kitose šalyse tat sprendžia pasauliniai teismai. O jų dalykas išspręsti, ar eiti į kitas jungtuves[3].

Vyskupai vis tiek nenusileido, tuomet vyriausybė ketino dar pagalvoti[4].

Bet ir dabar, naujai išžiūrėjus, išspręsta, kaip ir pirmiau. Tat buvo svarbu ir katalikams mišriose jungtuvėse[5]. Tolesni ginčai nepadarė atmainų[6]. Prūsų vyriausybė tarė, kad persiskyrimas pasauliniame teisme neliečia dalyvių tikybinių santykių, o turi tik pilietinių padarinių[7].

Vaikų tikyba mišriose jungtuvėse. Įstatyme buvo tokios taisyklės: vaikai krikštijami sekant tėvų tikyba, o jeigu jos įvairios, tai vaikai eina tėvo, dukterys eina motinos, jeigu tėvas kariškis, tai visuomet eina tėvo[8].

Bet kai kam atsirado abejonių: vienoj šeimoj įvairios tikybos nepatogu, tai ar negeriau būtų priimti tokį įstatymą, kad augintų visus vaikus vienoj tikyboj, būtent tėvo[9]. Karalius prašė kanclerio ištirti tą klausimą. Kancleris, ištyręs, atrado, jog keisti esamojo įstatymo negalima. Esamuoju įstatymu (II d. 2 tit. 76 §), sūnus mokosi tėvo tikybos, dukterys — motinos, dargi tuo reikalu negalima susitarti (§ 77). O jeigu

---

1 *Public.* VIII. Nr. 358 (1801. VIII. 25.).
2 *ten pat* VIII. Nr. 469 (1802. VIII. 16).
3 *Public.* VIII Nr. 307 (1801. IV. 18)
4 *ten pat* VIII Nr. 335. (1801. VII. 11).
5 *ten pat* VIII 253 (1801. VIII. 17).
6 *ten pat* Nr. 365 (1801. IX. 8)
7 *ten pat* IX Nr. 700 (1804. III. 30).
8 *ALR* II, d. 2, XIX, §§ 446—452.
9 *Public.* IX 649 (1803. X—13).

tenai del tikybos mokymo tarp savęs sutinka, niekas iš jų dviejų ginčo nekelia, tai niekas trečias į tat kištis negali (§ 78).

Kancleris pripažino, kad tikrai yra nepatogumų šeimoje del tikybos įvairumo, vis delto, jo nuomone, keisti įstatymo nereikėtų.

Ir pirmiau, sako, turėta galvoje tokie atsitikimai. Pasirodė, kad katalikų kunigai daro prozelitus, daro pressiją į protestantus, tai tam ir buvo įvesta § 77, kuris draudžia sutartis ir pasižadėjimus tuo reikalu, bet jeigu tėvai sutinka ir geruoju vykdo, tai tat galima padaryti.

Iš katalikų pusės, jis taria, mes negalime laukti nuolaidų, protestantai kentės, todel keisti įstatymą nėra reikalo[1].

Karalius rado, jog tat jo neįtikina, ir prisako priruošti naują įstatymą[2].

O karaliui parūpęs buvo ir žinomas vienas atsitikimas: Grapas d'Haussonville persiskyrė su savo žmona evangelike, dukteris jis augino, mokė jas katalikų tikyboj. Vietos vyriausybė darė jam čia kliūtis, del to tuo karalius ir susirūpino. Ir tikrai po to 1803. XI. 21 išėjo įstatymas, kuriuo visi vaikai auga ir mokosi tėvo tikyboje. Tas lietė taip pat krikštą ir laidotuves[3].

Ar tinka tas įstatymas visoms jungtuvėms? Kanclerio Goldbecko aiškinimu (1804. I. 24), jisai tinka tik toms, kurios padarytos jau šį įstatymą išleidus[4].

2.
Kunigų teisės ir pareigos.

V. Ž. Teisynas ir bažnyčios reikalai. Bažnyčios ir kunigų būklė, jų santykiai su valstybe buvo nustatyti V. Ž. T. (Allg. Landrecht), II d. XI tit., §§ 1—1232, kuris veikė ir naujojoj provincijoj, bet nebuvo užtektinas nei Prūsuose nei čia, todel vykdant reikėjo ne vieną dėsnį kitaip taikyti: plėsti, siaurinti ar keisti.

Absoliutiškoji monarkija turėjo pajungti sau visus gyventojų klodus, visi turi jai tarnauti, nuo tos naštos nė vieno negali būti laisvo. Nepripratę prie valstybės globos Lietuvos

---

1 *Public.* IX Nr. 651 (1803. X—26).
2 *Ten pat* (1803 X. 31).
3 *Ten pat* IX Nr. 658.
4 *Ten pat* 1804. I. 28.

kunigai atsirado dabar jos rankose. Jų gyvenimas taip pat reglamentuojamas kaip ir kitų klodų.

Tą patį nori atsiekti su visomis bažnytinėmis organizacijomis ir su atskirais kunigais. Keliai tam parenkami įvairiausi; vienur atleidžia juos nuo kai kurių naštų ir pareigų, kitur uždeda pareigas tik jiems vieniems. Ir viskas tat turi būti įrašyta, į knygas įtraukta, jie turi būti padaryti valdininkais.

Kunigų konstitucija. Žiemą 1796/7 m. Schrötteris iškėlė mintį, kad reikia išdirbti skelbimą, kuriame būtų išdėstyti katalikų kunigų teisės ir pareigos. Matyt, toji mintis buvo priimta, kad jis 1797. IV. 26 pasiūlė savo sumanymą, kaipo medžiagą, o did. kancler. Goldbeckas turėjo prirengti tą skelbimą; ir jis ruošia jį, tik nesutinka su kai kuriomis Schrötterio mintimis. Ar tai bus nauji įstatymai, ar išrinkti iš kitų, tik visi į vieną vietą suvesti ir sutraukti? Goldbeckas taria, kad naujų pradų ir dėsnių neturi būti, dargi patogiau būtų pakartoti tat kokio įsakymo žodžius.

Iš kitos pusės reikėtų vengti smulkmenų, detalių „quoad modum procedendi", tat tik apsunkintų, pav., nereikėtų į bažnyčios knygų vedimą dėti daugiau, negu yra V. Ž. T. Geriau peržiūrėti smulkmenas atskiruose įsakymuose. Leidžiant N. R. Prūsams skelbimą medžiaga galėtų būti įsakymai, kitoms provincijoms duotieji, kurie pasirodytų naudingi[1].

Kai del kalbos, tai, Schrötterio nuomone, skelbimas turi būti parašytas lotynų kalba[2].

Tuo dalyku reikėjo atsiklausti ir Hoymo, Pietų Prūsų ministerio, kuriam buvo nurodyta šitokia atsiklausimo priežastis: kunigai del tikro ar tariamo įstatymo nežinojimo, peržengdami juos, kenkia karaliaus interesams. Goldbeckas buvo jau besiruošiąs rengti tą konstituciją, kai išgirdo ir priešingą tam nuomonę. Hoymas siūlė leisti ją dalimis, pamaži ir nuosakiai; esmėje palaikąs jis Schrötterio pusę. Schrötteris siūlė viską iš karto pagaminti. Teisybė, yra užsienių politikoj kliūčių del Šlezijos, bet jų nėra Pietų ir N. R. Prūsams. Laukti iš dabartinių kunigų gero ūpo ir nuotaikos nėra ko. Vieton leidus įsakymus dalimis, kad išerzintų juos laukimu naujų, geriau iš karto duoti pamatinę konstituciją, kad jie žinotų, kokia ji yra, ir blogesnių ar geresnių

---

[1] *Public.* VII. Nr. 441 (Goldbeckas—Schrötteriui 1797, V. II).
[2] *Ten pat* VII. Nr. 456.

jau nebelauktų, žinos, kad jie jų teisių „in spiritualibus" neliečia, nekliudo tikybos ir sąžinės dalykų.

Goldbeckas laukė atsakymo iš užsienių ministerijos[1]. Bet taip ir nebuvo priruošta ištisa kunigų konstitucija. Reikėjo viskas dalimis nustatinėti.

Vyriausybės programa keliais bruožais buvo išdėstyta bendrojoj instrukcijoj 1797 m.

Bendroji instrukcija 1797 m. Reglamente apie Karo Ūkio rūmų ressortą buvo nustatyta, jog jiems pridera visų tikybų bažnyčios ir mokyklos reikalai[2]. Tai Schrötteris duoda savo instrukciją katalikų ir graikų bažnyčioms, palikdamas protestantų bažnyčios dalykus kitai įstaigai.

Jos turinys — tam tikri bendri posakiai, nes dar neturi tikrų žinių apie jų būklę, tik nustato būsimą politiką.

O dėsniai, nustatytieji šitoj instrukcijoj, buvo šitokie:

1. Valstybės santykį su bažnyčia nustato V. Ž. T. d. 2 tit. XI, taigi visame ir reikės tuo vadovautis. Tačiau gyvenime Rūmai bus atsargūs, atsižiūrės į viešpataujančius prietarus, įpročius, kad nesukeltų ir be to skersuojančių į vyriausybę kunigų.

2. Valdžios priežiūrai pridera viešosios pamaldos, nes kartais būna tokių, kurios neparemtos dogmos reikalavimais ir nėra būtinai reikalingos.

3. Esminiai tikybiniai veiksmai tegalima sulaikyti tik esant didžiausiam reikalui, jeigu tat kenktų tvarkai. Tat gali būti per missijas, atlaidus, kur susirenka daug žmonių. Tuomet reikia bent padvigubinti policijos priežiūra. Reikia neužmiršti žiūrėti ir išpažinties, nes kartais kai kurie nedori kunigai išnaudoja ją ir gali sėti neramumą.

4. Yra tikybinių veiksmų, kurie labai mažai surišti su tikybos esme. Jie reikia prižiūrėti. Prie jų pridera perdidelis švenčių skaičius. Ketinama jį sumažinti.

5. Reikėtų uždrausti kelionės į tolimas vietas su atlaidais, nes vieta maldai nesvarbu. Bet atsižiūrint į įpročius, pavedama nuožiūrai, kaip tat pravesti — ar leisti ar drausti: pav. gali padėti dezertijai. Reikia patirti, kaip tat padaryta su ke-

---

[1] *ten pat* VII Nr. 456 (1797. VII. 29 Goldbecko raštas Užs. Depart.)
[2] *Mylius* X, 1797 Nr. 18; *Publtc.* VII 416, 417.

lionėmis į svetimas vietas, su atlaidais Rusuose ir Austruose — ar leidžiama keliauti į šventąsias vietas į užsienius.

6. Reikia pasirūpinti sumažinti bažnytinius pasnikus, nes liaudis nuvargsta, nedavalgo, reikėtų rūpintis per vyskupus, kad būtų duodami dispensai.

7. Į kunigus tegalima priimti su vyriausybės leidimu. Žinoma, dabar dar negalima reikalauti iš jų didelio mokslo, bet būtinai reikia paisyti jų įsitikinimo, jų ištikimumo vyriausybei.

8. Be leidimo kunigai negali išvažiuoti į užsienius. Tatai paremta karaliaus patentu 1796. VIII. 9.[1]

9. Kunigams reikia atiduoti tam tikra pagarba, reikia tat įsakyti žemesniems valdininkams; rodant pagarbą reikia mokėti atskirti rangas.

10. Bažnyčios vietos laikymas kartais surištas su beneficija, tat apie įvykusias atmainas, mirusius ir tt. reikia pranešti (jei tat bus vyskupas, prioras, pralotas, kanauninkas, klebonas ir t.t.).

11. Tat reikalinga tam, kad neatitektų dvasinis turtas (Pfründe) tokiems, kurie gali pakenkti vyriausybei. Todel reikia turėti iš anksto žinių apie tuos žmones.

12. Į beneficijas (Pfründe) paprastai reikia siūlyti čiabuvius, paskui iš kitų provincijų, o svetimšalius skirti tik išimtinais atsitikimais.

13. Beneficija tegali būti suteikta tiems, kurie prisiekė ištikimybę, o jeigu kas neprisieks, bent neįrodys, tai atlieka tat suteikiant jam beneficiją ar tvirtinant.

14. Jeigu į beneficiją kas patenka iš rinkimų, tai komisarai turi žiūrėti rinkimų, vaduotis imper. Karoliaus VI 1724. IX. 27. taisyklėmis, būtent, liepti išrinkti 3 tinkamus asmenis; o jeigu menka beneficija, tai vieną.

15. Jeigu šitoji beneficija pareina nuo patronato, tai esant karaliaus kollatijai, parinkus tinkamą žmogų, reikia pasirūpinti, kad jis, o ne kitas, būtų vyskupo paskirtas, jei bent jisai nurodys tinkamas atmetimo priežastis.

16. Jeigu patronatas pridera kam kitam, tai reikia žiūrėti, kad tat būtų išpildyta, ir kad nepatektų netinkami karaliui asmenys.

---

[1] *Public.* VII. Nr. 358.

17. Jeigu beneficijos didesnės, o ypač jeigu duoda dvasinių teisių, tai tvirtina Finansų Departamentas, o jeigu mažesnės — tai Rūmai.

18. Del to ir turi būti pranešta Finansų Departamentui apie perleistas didesnes beneficijas ir, kur pridera karaliui potronatas, surinkti žinių apie turtą ir visa kita, kas reikia žinoti paskyrimui.

19. Įvedimas, investitūra, atliekamas dvasinės vyriausybės, rečiau teks daryti įvedimas į turtus.

20. Kadangi tebėra ryšys ir dar jis nepanaikinta su dvasimėmis vyriausybėmis, kurios yra užsieniuose, tai reikia atidžiai sekti jų įsakymus, tat tinka ir vyskupų įsakymams (VŽT. d. II, tit. XI § 107). Esant abejonėms, ar leistinas toks įsakymas, reikia pranešti Finansų Departamentui, ir šiaip gauti karaliaus e x e q u a t u r.

21. Svetimiems perdėtiniams negalima leisti vizituoti čionykščių vienuolynų (V. Ž. T. d. II. t. XI § 1063) be leidimo, o jeigu vietos perdėtiniai, tai paskirti komisarą, kuris pridabotų, kad karaliaus teisės nenukentėtų.

22. Žiūrėti, kad dvasinis teismingumas nebūtų praplėstas ir išnaudotas blogiems reikalams. Jeigu dvasinei vyriausybei ir palikti teisę skirti saikias kalėjimo bausmes, tai reikia vizitacijos laiku ir prie kitų progų prižiūrėti kalėjimus, kad nekenktų sveikatai, taip pat neleisti, kad vienuolius perdaug plaktų ar kalintų.

23. Bažnyčios valdininkai turi vesti bažnyčios knygas, o kur dar jų nėra, turi būti jos įvestos.

24. Žmonių, kurie pasiskiria tikybos praktikai ir gyvena kaip anachoretai (atsiskyrėliai), pasitaiko dabar vis mažiau. O ar yra tokių N. R. Rrūsuose, tai dar reikia tinkamai ištirti. Jeigu pasitaikytų, tai reikia pasirūpinti jų skaičių sumažinti. Praktika parodė, jog tokie žmonės, padarę apžadus pasitraukti nuo pasaulio, iš tikrųjų to nedaro, nuduoda esą atsiskyrėliai ir kaipo šnipai kare gali būti pavojingi. Jeigu jie nenorėtų keisti gyvenimo, tai reikia juos pavesti policijos priežiūrai, o ateity naujų visai nebeleisti.

25. Akylai reikia žiūrėti į vienuolynus. Kai kame iš vienuolių reikalaujama pasiaukojimo, jie atimama pasauliui ir valstybei, todel reikia žiūrėti, kad į vienuolynų novicijais neįsto-

tų žmonės didelėmis dvasios ir kūno jėgomis. Reikia patirti įstojimo motyvus, juos išaiškinti, jų valia turi būti laisva, ir viską ištyrus, spręsti ar duoti leidimą ar ne. Ypač mažai laisvės pasirinkime galima pastebėti pas vienuoles, prie to daug prisideda mokymas vienuolynuose; jeigu pasirodytų blogi vienuolynų mokymo vaisiai, tai reikėtų pavartoti prieš tat atitinkamų priemonių.

26. Reikėtų, kad vienuolynai būtų, kaip senovėje būdavo, vyskupo žinioje, bet dabar to pravesti negalima, jų generolai yra užsienyje, ir visai uždrausti susižinojimo negalima. Todel, einant V. Ž. T. d. II. tit. XI. § 142, galima leisti išvažiuoti į susirinkimą, kai gaus leidimą, turės pasą ir t. t. Padidėjus išlaidoms, be reikalo nevažinės.

27. Norint žinoti, ar be karaliaus leidimo nepriima novicijų, ar neperkelia, ar nešalina vienuolių, reikia pareikalauti kasmet narių sąrašo, sulyginti jį su praeitais, pastebėjus atmainas ištirti priežastį, pareikalauti žinių.

28. Paėmus bažnytines žemes į iždą, mažiau yra darbo su jų ūkių priežiūra, tačiau kai kur dar palikta, tai reikia reikalauti kasmet apyskaitos iš žemės, kapitalų, namų valdymo[1].

Karo tarnyba. Karo Departamentas nenori atleisti nuo karo tarnybos klierikų, bet sutinka atleisti lygtinai: reikia prašyti vyriausybės neimti į kantonistus; jeigu pasitaikytų didelio ūgio, kuriuos taip mėgdavo karalius, ir jeigu jų perdaug būtų, tai atleisti negalima. Jeigu blogai elgiasi, tai juos ima į kantonistus. Taip darė senosiose provincijose[2], tur būt, buvo tas pats ir čia, N. R. Prūsuose, nors praktikos reikšmės tat neturėjo, o tik teorinę, kadangi nebuvo suorganizuota klierikams seminarija.

Išpažinties paslaptis. Vis. Ž. T., nagrinėdamas kunigų pareigas, pripažįsta išpažinties paslaptį. Kunigas tokius dalykus, kurie jam patikėti per išpažintį, turi paslėpti (§ 80). Ir teismas negali išreikalauti iš jo tos paslapties (§ 81). „Bet jeigu tokios paslapties pareiškimas yra reikalingas, kad prašalintų gresiantį valstybei pavojų arba perspėtų nusidėjimą

[1] *Public.* VII—Nr. 342 (1797. IV. 26).
[2] *ten pat* VII Nr. 399 (Karo Depart. raštai Plocko vyskupui 1797. XII. 29)

ar sulaikytų žalingus jau padarytojo nusidėjimo padarinius, tai dvasininkas turi šitą pranešti vyriausybei" (§ 82).

Plocko vyskupas Szembeckas, laikinai valdęs Užnemunę, išleido į savo kunigus raštą, kuriame nurodo, jog reikalavimas išduoti paslaptis, sužinotas per išpažintį, negali būti išpildytas. N. R. Pr. Rūmai, gavę tą raštą, nedavė savo sutikimo jį skelbti, dargi pranešė apie tat į Berlyną. Iš ten Teisingumo, Užsienių ir N. Rytų Prūsų Departamentai pranešė, jog gerai padaryta: „Prisakome mes jums duoti suprasti minėtam vyskupui, nors labai mandagiai, bet tvirčiausiai, kad ne tik minėtasis straipsnis riša taip pat ir katalikų kunigus, kurie privalo pranešti vyriausybei apie paslaptis, jiems suteiktas per išpažintį minėtomis tenai aplinkybėmis, bet ir negali būti iš to dėsnio jokio dispenso ar išimties. Jam jūs turite pridėti, kad anas § 82 įstatymo reikalavimas atitinka visai pačių kanonų teisės reikalavimus ir prireikus gali būti įrodytas ištraukomis iš geriausiųjų rašytojų. Sakysime, nors visai nesutinkame, kad čia būtų kitaip, tai vis delto apie tokį dalyką, kaip šitas, kur taip labai eina apie viešą apsaugą, tvarką ir ramybę, tik vienas pasaulinis žemės įstatymas yra kompetentingas ir nulemiąs, juk jisai, o ypač nurodytasis § 82, visai suderinamas su užtikrintąja ir leistąja mūsų žemių katalikų vadliniams ir niekados nekarpoma ir užlaikoma tikybos ir sąžinės laisve"[1].

Atlaidų ir misijų suvaržymas. Valdžia negalėjo kęsti, kad kas rinktų be jos žinios žmones į krūvą. Todel visokius susibūrimus reglamentuoja, ima savo globon, už taisyklių nepildymą deda atsakomybę kunigams. Del to tai susirūpino misijomis ir atlaidais.

Pastebėjo, kad įvairiose vietose ruošiamos misijos. Vietos vyriausybė tuo buvo susirūpinusi, nes jos perdaug jaudiną žmones. Pamokslai, atlaidai, žmonių daugybė — tuomet galį visko atsirasti. Paprastai misijoms vartojami elgetaujantieji vienuoliai, kurių elgimasis ir nusiteikimas ir be to esą įtariami ir dviprasmiai. „Aš tariu, sako Schrötteris, kad misijos yra reikalingos ypatingos policijos priežiūros, ir be jos žinios ir leidimo nereikėtų niekuomet jų daryti; būtent: reikėtų visuomet tikriausiai

[1] *Public.* VIII. 27 (1798. VII. 15).

nurodyt jų tikslą, taip pat vietas, kur bus laikomi misijų pamokslai, ir laikas; iš anksto prašyti vyriausybės leidimo, kad išvengtų areštų del teisės peržengimo".

Schrötteris teiraujas pas Hoymą, ką jis tuo reikalu manąs daryti. Tasai atsakė, jog ketinąs padaryti tą pat, ką ir jis[1].

Dvasinis teismas. Kunigai už nusidėjimus grynai dvasiniuose dalykuose pridera savo teismui, o visuose kituose dalykuose bendram teismui.

Tačiau kartais del to abejoja, velytų viską atiduoti pasauliniam teismui.

Vienas klebonas (Rembeliński) del blogo gyvenimo buvo atstatytas nuo vietos; šitą nutarė padaryti konsistorija.

Kam skųstis del tokio nutarimo? Kilo mintis, ar negalima pavesti pilietiniam teismui? Bet iš kitos pusės žiūrint, čionai nėra peržengta jokio pilietinio įstatymo.

Nepatogu del to pradėti derybas su Kurija, nepravartu pavesti kokiam oficialatui, nes gali skundą atmesti, „tai mūsų patarimas būtų toks: visą tą reikalą del kokios nors priežasties (o jų ne taip jau sunku surasti) pripažinti prideramu pasauliniam teismui ir tuo būdu iš tikrųjų antroji instancija būtų regentija"[2].

Kunigai - bastūnai. Užėmus naujas valdas, Prūsų vyriausybė turėjo žinoti visus gyventojus, ypač kunigus; visi turi būti jai žinomi, sėslūs. Dargi pačioj pradžioj del šitų bastūnų pajuto nepatogumų ir net pavojų.

Ir Schrötteris savo rašte 1796. X. 12 praneša valdininkams apie savo susirūpinimą tuo reikalu: „Man suteikta žinių, būk naujai įgytose srityse, ypatingai išilgai Nemuno, sukinąsi daugybė pasaulinių kunigų ir dominikonų vienuolių, esą atėjusių iš anapus rusų valdų, neturėdami išlaikymo, apsistoją pas sodiečius ir juos kurstą priešintis ir be reikalo skųstis".

Gavus tokius paakinimus, Rūmų Komisija Baltstogėj tuo tarpu įsakė valdžios įstaigoms turėti saugią akį šitiems besitrankantiems dvasininkams, ir kiekvieną, kas negali pasiremdamas čiabuvių ir patikimų asmenų pripažinimu arba kitu kokių būdu įrodyti, sulaikyti ir tiksliai iškvosti ir paskui po to spręsti, ar tokį dvasininką reikia atiduoti į gretimąjį čio-

---

[1] *Public.* VII Nr. 390 (1796. XI. 29, 1796. 12. XII.)
[2] *Public.* VIII Nr. 60 (1799. I. 17) (Atsitikimas ne N. R. Prūsuose).

nykštį vienuolyną maitinti ir prižiūrėti arba pabandyti išsiųsti atgal už sienos.

Berods, jau padaryta esą priemonių svetimiems dvasininkams sutvarkyti, neleidžiant jiems pereiti, bet reikia padaryti galą jų bastinėjimuisi.

Schrötteris taria, kad reikėtų taip pasielgti:

„Kiekvienas dvasininkas, kuris važinėja po kraštą, ar tai rinkdamas išmaldas, ar kitais leidžiamais reikalais, turi turėti pasą, išduotą pasauliniams oficialo ar šiaip kito kurio gerbiamo dvasininko, o kunigai-vienuoliai turėti pasą iš abato, prioro ar šiaip kito vienuolyno perdėtinio savo provincijoj, paliudytą artimiausioj policijos įstaigoj.

„Čionai savaime suprantama, kad kiekvieną, kuris negalėtų užtektinai šituo būdu legimituotis, reikėtų tuojau sulaikyti, ir tiktai kyla klausimas, kas reikia toliau su juo daryti, ypač jeigu tat būtų svetimas dvasininkas.

„Kadangi šios šalies dvasinei vyriausybei uždėta minėtojo patento § 16 atsakomybė už esančiųjų jos priežiūroje žmonių elgimąsi, jai pačiai turi rūpėti, juos žinoti ir neleisti valkiotis po kraštą be duonos ir maisto, tai pasirūpinau pareikalauti sąrašą pavardžių jų žinioje esančių dvasiškių ir duoti pareiškimą, ar ketina apsiimti aprūpinti tuos, kurie iš tikrųjų neturi nei duonos nei maisto vienuolynuose ar kitoj vietoj, ar ne".

Schrötteris tarė, jog ir Hoymui (Pietų Prūsų) tas klausimas taip pat rūpįs, panorės išleisti tuo reikalu vienodas taisykles, tai pranešė, jog ruošias skelbimo sumanymą, ir klausė jo nuomonės.

Mokesčiai. Prūsų vyriausybei reikėjo gauti naujų lėšų mokesčiais, taigi reikėjo imti ir iš kunigų.

Karaliaus patentu 1796. VII. 7. paskelbta apie įvedamus mokesčius; kadangi esamųjų mokesčių neužtekdavo kariuomenei išlaikyti, o tvarka palaikyti reikia, tai juos padidino, tik padidino nelygiai. Visi bajorai už žemę, už amatus, miestus vieton įvestųjų 10% „aukos" (ofiara) moka 24%, o kunigai už dvasinius turtus ir naudojimus vieton paskirtųjų 20% — moka 50%. Tik kai kur padaryta išimčių ir palengvinimų: nemoka nieko tik tie (asmenys ir įstaigos), kurie teturi 500 lenk.

auksinų pajamų, 10% moka tie, kurie jų turi ne daugiau kaip 2000 auksinų, visos labdarybės įstaigos ir ligoninės moka 10%[1].

Kai kam, dar berašant patentą, o daugeliui vykdant jį praktikoj, puolė į akį prieštaravimai; gauna ne tą, ką norėjo pasiekti. Pav. iki 500 auks. neima mokesčių, o jeigu kas turi 510 auks., tai moka 51 auks., lieka jam pačiam 459 auks., taigi mažiau negu tam, kuris turi 500 auks.; arba, jeigu kas turi pajamų 2500, tai skaitant mokesčių 50%, jis turi užmokėti iš jų 1250 auks., liktų mažiau negu tam, kuris turi tik 2000 auks., nes atidavęs 10% palaiko 1800.

Taigi reikėjo šitie prieštaravimai pašalinti.

Norint privilioti kunigus, valdžiai reikėjo mažiau juos spausti su mokesčiais, ypač pačioj pradžioj. Nauju, vėlesniu įsakymu, išl. 1797. IV. 27., Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai savo aplinkraščiu („Circulare") 1798 metams įvedė tokias atmainas:

1) už pajamas iki 500 auks. nieko nemokama,

2) už pajamas tarp 500—2000 auks. mokama 10%, bet turi likti laisvų 500,

3) už pajamas daugiau kaip 2000 a. mokama 50%, bet turi likti grynų 1800, ir tik nuo 3600 auks. pelno mokama pilnų 50%.

Rūmai, leisdami tą aplinkraštį, pareiškė, jog tikisi dėkingumo iš kunigų Prūsų karaliui, nes jie dabar yra geresnėj padėtyj negu savo valdžios laikais, jiems mokesčiai nesunkūs, del to bus ištikimi naujai valdžiai[2].

Taigi turi būti mokėtojams aišku, jog daromi palengvinimai: moka už žemę, kurios beliko maža, o iš tikrųjų moka didesnį nuošimtį negu kiti klodai, pav., negu bajorai.

Bet pasikeitus sąlygoms nieko nebuvo padaryta[3].

3.

Vyskupai, jų teisės ir pareigos.

Naujos santvarkos reikalas. Atskirą didesnį vienetą organizacijos atžvilgiu sudaro vyskupija. Jos pryšakyj stovi

---

[1] *Public.* VII Nr. 35[1] (1796. VII. 7.)
[2] *Public.* VII Nr. 433 (1797. IV. 27.)
[3] *Public.* VII. Nr. 373 (Schrötteris 1796. X. 12, Hoymas 1796. XI. 9).

vyskupas. Naujojoj provincijoj, kaip ir Prūsuose, jis turi būti valdininkas, vykdyti gyvenime savo srityj Prūsų valdžios sumanymus.

Vyskupijos organizacija turi būti suprastinta, suvienodinta ir subiurokratinta, tačiau negali tapti tokia jėga, kad būtų pavojinga prūsų biurokratijai.

Esamoji senuose Prūsuose santvarka, kaip pastebėjo po kelių metų praktikos, nebeatitiko tų reikalavimų, reikėjo išdirbti naują.

Vyskupijos tarp savęs negali būti sujungtos; jos turi reikalų su Prūsų vyriausybe ir su kurija, bet anai prižiūrint. Taigi iš visų katalikų vyskupijų negali būti sudaryta viena ar kelios metropolijos.

Keturių departamentų viršininkai, pasitarę bendrai 1801 m., paruošė įstatymo pradus ir juos patiekė karaliui, ir jeigu jisai sutiktų priimti, tai paruoštų juo remdamiesi atatinkamą įstatymą. Jie kreipėsi į karalių, siūlydami naujojoj provincijoj kitaip sutvarkyti bažnyčios reikalus[1].

Pamatinės jų mintys buvo šitokios:

1. Senas, labai kenkiąs katalikų bažnyčioj dalykas — tai atskira vienuolių hierarchija. Kai kurie ordinai ir vienuolynai neklauso vietos vyskupo, ypač vidaus reikaluose, o klauso savo perdėtinio, paskui provincijolo ir pagaliau ordino generolo, kurie paprastai esti Romoje.

Negalima išvengti popežiaus kišimosi į vidaus reikalus, bet valstybė visa tat gali išmintingai suvaržyti; vyskupas, kaipo vietos žmogus, yra valstybės priežiūroj, o negalima tinkamai prižiūrėti ordinų, jeigu jų provincijolai ir generolai yra svetimšaliai ir gyvena svetur.

Seniai pradėda rūpintis svetimųjų kraštų įtakos pašalinimu, sudarant įvairių ordinų provincijas valstybės ribose, tuomet provincijolas būtų vietinis žmogus, čionai renkamas.

Čia tik žingsnis geron pusėn, bet šito neužtenka. Provincijolai taria, jog jie nepareiną nuo vyskupo, del to tai vienuoliai yra atsilikę, kultūros atžvilgiu stovi žemiau, negu pasauliniai kunigai, netinka sieloms ganyti, jie dykaduoniai, nesugeba dirbti visuomenei naudingo darbo.

---

[1] *ten pat* VIII Nr. 340 (1801. VII. 20).

Dabar sumažintas noviciju skaičius, nes negali stoti į vienuolyną be leidimo, nuo to laimėjo valstybė: palikti kantonistai. Lieka padaryti dar tokie naudingi žingsniai. Reikia pasirūpinti, kad Vakarų, Pietų, N. Rytų Prūsuose ir Varmėj, kuri dabar priklauso Rytų Prūsų, visi vienuolynai atsipalaiduotų nuo svetimų ordino generolų autoriteto, reikia pastatyti provincijolus, kurie turi priklausyti tos vietos vyskupo, kieno vyskupijoj yra vienuolynas.

Nėra naudos vesti tuo reikalu derybų Romoj arba vietoje su vyskupais, todel karaliui lieka savo valia įsakyti.

Žinoma, bus skundų, prašymų susilaikyti, ar padaryti išimtis, bet nusileisti negalima, tuomet geriau visai nepradėti. O jeigu priešintųsi vienuolynai, tai būtų galima juos uždaryti, vyskupus nubausti medžiagiškai, o tuos, kurie tinkamai elgsis, galima kuo nors pažymėti.

2. Su šitais darbais surištas tolimesnis planas: einant pamažu, galima bus visai uždaryti vienuolynus. Praktika davė gerų vaisių: iš vienuolynų padaryti kalėjimai. Reikia tačiau taip padaryti, kad uždarytinųjų vienuolynų vienuoliai būtų geresnėj būklėj, kad jiems atrodytų jog vienuolyno uždarymas esąs geras dalykas.

3. Duodamoji vyskupų priesaika, atsiradusioji kitais laikais, netinkama dabartinei gadynei. Joje įtraukti tokie santykiai, kurie galėjo būti pas italų vyskupus, popežiaus vasalus, o tat yra nepriimtina kitai pasaulinei valdžiai. Vysk. Albertrandi padedant pavyko sudaryti nauja, dabartinė priesaika, ir ją yra davę Varšuvos, Vygriu ir Supraslio vyskupai. Kurija pradėjo derybas, sutinka išleisti tik tą vietą, kuri liečia pareigą persekioti eretikus, kaip tat padaryta Anglijoj Airijos vyskupams ir Rusijoj.

Nėra reikalo daryti derybas su Kurija, karaliui nepriderėtų jų pradėti.

4. Jungtuvių reikalais kartais tenka gauti dispensai, kuriuos duoti Kurija suteikė teisę vyskupams, bet tos teisės yra gana siauros. O kiekvieną sykį naujai prašant reikia gaišti ir išleisti pinigai, be to, duotieji dispensai kartais įsikiša į pasaulinės valdžios reikalus.

Kurija, matyt, norėtų būtinai įsteigti nunciatūrą, o tat protestantų šaly nereikalinga, dargi kenksminga.

5. Dvasinis teismas jau organizuotas, ir jokia byla dabar negali patekti į Romą.

6. Nevartoti prievartos, leidžiant protestantams naudotis katalikų bažnyčiomis.

7. Reikia panaikinti protestantų prievolė mokėti duoklę katalikų kunigams.

8. Reikia Pietų ir N. Rytų Prūsams prisidėti prie išlaidų padengimų Romoj po 400 dol.[1]

Schrötteris rado, jog paskutinieji reikalavimai neturi didelės reikšmės N. Rytų Prūsams, nes tenai protestantų beveik nėra. Kiti į tat atsakė, jog protestantų bus daugiau ir daugiau, atvyks valdininkų, kolonistų ir t.t.,[2] taigi turės didesnės reikšmės.

Karalius, kaip minėta, sutiko su tuo pasiūlymu[3]. Taigi reikia dabar pagaminti pats įstatymas.

Pats įstatymas nebuvo parašytas, nebuvo užbaigta kunigų konstitucija, bet minėtoji viršuje programa buvo vykdoma ir įvykdyta dalimis ir iki galui ištisai pravesta.

Vyskupo laiškų priežiūra. Ir senesnėse provincijose, kaip naujesnėse, dabar reikalaujama iš vyskupų, kad jie prieš siųsdami į vyskupiją laiškus, duotų juos peržiūrėti Rūmams. To reikalavo Hoymas Pietų Prūsuose, tas pat buvo daroma ir N. R. Prūsuose[4]. Pav., 1796. XI. 29.

Schrötteris praneša Baltstogės Rūmų Komisijai, jog sutinkąs praleisti Plocko vyskupo ganytojo laišką ir prie jo pridėtąją popežiaus bullę, kurių tikslas—žmones pamokyti ir nuraminti, tai „prieš jų skelbimą nieko negalima pasakyti ir galima praleisti“[5].

Vyskupo teisės dispensuose. Prūsų valdžia, norėdama pasilpninti ryšius tarp vyskupų ir Kūrijos, rūpinos praplėsti vyskupų teises. Ypač reikdavo kreiptis į Kuriją, prašant duoti dispensą jungtuvių reikalu. Mirus popežiui, esant vakansui, pasitaikė proga vėl iškelti tą klausimą ir praplėsti vyskupų teises. Prūsų valdžia skubinas tat atlikti kuo greičiau, nori gyvenime

---

[1] *Public.* VIII — Nr. 338 (1801. VII. 15).
[2] *Ten pat* Nr. 343.
[3] *Ten pat* Nr. 340 (1801. VII. 23).
[4] *Public.* VII. Nr. 322 (1796. III. 25).
[5] *ten pat* Nr. 388 (1796. XI. 29).

įvykdyti, tikisi, kad padarytieji dispensai bus „Kurijos pripažinti[1].

Ir tikrai Prūsų vyskupams duota lengvatos, bet kitokios, negu norėjo Prūsų valdžia[2]. Vygrių vyskupas prašė išrūpinti lengvatas, bet ji dabar atsakė, jog praplėsti dar labiau lengvatas dabar esąs nepatogus laikas, o kai del vienuolynų, tai jų tvarka — esąs valstybės dalykas[3].

Prūsų vyriausybė del politikos motyvų norėjo sulaikyti ir visai nepranešti vyskupams apie jau suteiktasias lengvatas, bet vėliau apsižiūrėjo, jog sulaikymas gali duoti valstybei daugiau žalos, negu naudos, todel paskelbė[4].

Gniezno metropolitas. Prūsų valdžios žiniomis Gniezno metropolitas turįs didelių planų, norįs praplėsti savo valdžią ir būti primu. Tai jau geriau būtų leisti popežiaus įtaką praplėsti, nes jisai yra toli, toliau negu čionykštis kunigas, taigi pavojinga būtų turėti tokį primą. Del to būtų painiavų ir užsieniuose: jis norėtų turėti įtakos ir toms Lenkijos dalims, kurios nebuvo po Prūsų skeptru. Plėsti nebūtų reikalo, juk naujieji vyskupai Varšuvoj ir Vygriuose visai nėra arkivyskupo valdžioj. O steigti primo garbę ir jo teismą nei reikėtų nei priderėtų.

Savo ruožtu reikia, sako, sudaryti dvasiniuose dalykuose tris teismo instancijas. Sumanyta šitaip jas organizuoti:

1) oficialatas kiekvienoj vyskupijoj — bus 1-oji instancija,

2) antroji instancija — metropolito teismas Gniezne, o toms vyskupijoms, kurios nėra Gniezno arkivyskupo valdžioj, kitos kurios vyskupijos oficialatas,

3) Roma negali būti trečioji instancija, bet reikia, kad Kurija pripažintų „iudices delegatos in partibus“, skiriamus tam tikra tvarka metropolito ir nepareinamų nuo jo vyskupų.

Delegatai būtų tik kurį laiką[5]. Tačiau šita taip ir liko projektu.

---

1 *ten pat* VIII. Nr. 153 (1799. XII. 16)
2 *Public.* VIII. Nr. 317 (1801. V. 13).
3 *ten pat* Nr. 318 (1801. V. 13).
4 *ten pat* VIII — Nr. 324 (1801. VI. 4, V. 13).
5 *Public.* VII—Nr. 419 (1797. III. 16).

4.

Vienuolynai ir vienuoliai.

Skaičius. Naujojoj provincijoj Prūsų vyriausybė rado gerokų skaičių vienuolių ir vienuolynų.

Iš viso N. Rytų Prūsuose buvo:

katalikų vienuolynų — 45, vienuolių — 672,
graikų unitų vienuolynų — 3, vienuolių — 20,
graikų neunitų vienuolynų 3, vienuolių — 7.

Iš viso vienuolynų — 51, vienuolių 699, iš jų 576 vyrai, 123 moterys[1].

Skaičiaus mažinimas. Vyriausybė, kišdamasi į visus reikalus, negalėjo nepažvelgti savo „apšviestom" akim pro vienuolynų sienas, pasiryžo ir čionai suvaržyti perdėtinių valią, dargi sumažinti vienuolynų skaičių. Šitam vartojama keleriopų primonių, būtent: draudimas įstoti be leidimo, amžiaus nustatymas, svetimšalių suvaržymas, sukuliarizacija ir t. t.

Įstojimas į vienuolyną. Įstoti į vienuolyną noviciju tegalima turint leidimą. Sprendžia tat Rūmai, ar reikalingas novicijus[2].

Amžius. Pirmiausia nustatomas amžius stojantiems į vienuolynus. Ministeriai savo rašte šitaip pagrindžia mintis.

„Sumažinimas elgetaujančių vienuolių Pietų ir N. Rytų Prūsuose yra visais atžvilgiais pageidaujamas valstybės gerovei ir tautos dorovei, kurioms anie savo klajūnų gyvenimu padaro tikrai blogos įtakos. Tarp priemonių, kuriomis jie naudojas, norėdami daryti kliūčių tam sumažinimui, yra viena tikriausia, būtent, kad jie leidžia apsivilkti ordino rūbais ne tik novicijus, bet dar ir vadinamuosius aspirantus, su tuo jie pririša juos ne tik stipriau prie vienuolyno gyvenimo, bet dar trukdo grįžti atgal į pasaulį.

Suvaržyti šitą laisvę vienuolių ordinams būtų leista ir sveika.

Viešpats (karalius) gali savo įsakymu uždrausti apvilkti novicijus rūbais iki apžadų, tai sutinka ir su kanonu.

---

[1] *Public.* VIII —Nr. 479 (raštas 1802. IX. 13).
[2] *Public.* VII —Nr. 450 (1797. VI. 14)

O tat ir sveika būtų, nes ankstybas apvilkimas rūbais labai sunkina novicijams grįžti į pasaulį, jie nedrįs tat daryti, nes už tą juos niekins kiti. Kartais apvelka rūbais jaunuolius 16 metų, anksti pripratina prie nedarbo, elgetavimo, prie to pratina iš pat pradžios, jie žūna pasauliui, o uždraudimas tapti novicijais prieš 24 m. nustoja reikšmės".

Reikia uždrausti vilkti rūbais prieš 24 m. visiems ordinams visose 3 provincijose (Vakarų, Pietų, N. Rytų), o del sulaukusiųjų 24 m. reikia dar gauti Rūmų leidimą.

Karalius sutiko su tuo ministerių pasiūlymu[1].

Tik kilo klausimas, ar taikomas jisai N. Rytų Prūsams, del to apie tat Schrötteris užklausė karaliaus 1801. V. 13. Karalius savo atsakyme nurodė, jog be vyriausybės leidimo apskritai negalima priimti nei į kunigus nei į vienuolius, o į novicijus dar be 24 metų amžiaus.

Praktikoj nebuvo daroma išimčių; ir pasirodė, jog per vienerius (1800) metus vienuolių-kunigų sumažėjo šešta dalim[2].

Pakartotas uždraudimas anksti apvilkti rūbais 1801. VIII. 12[3].

Pas save Pietų Prūsuose Hoym'as atsisakė tat įvesti gyvenime, del to iškėlę eilę abejonių, ar naudingi draudimai[4].

Svetimšalių suvaržymas. Pasirodė, jog kai kur priimdavo į vienuolyną svetimšalius, atėjusius iš tolimos šalies. Kitur atsitikdavo, kad novicijais būdavo tik svetimšaliai. Tai 1801. III. 30. įsakymu uždrausta priminėti svetimšalius[5]. Išimtį tegali padaryti karalius, jeigu tam būtų svarbių politinių priežasčių[6].

Veikimo suvaržymas. Reikia rūpintis sumažinimu misijų, kurias daro atskiri vienuolynai; vyskupai turi neleisti, turi ištirti, ar tat reikalinga. Be to, reikės imti Rūmų leidimą[7].

Vienuolynų uždarymas. Kai kurie vienuolių ordinai iš karto nepatiko Prūsų vyriausybei, ir ji buvo nusistačiusi prieš juos Prie tokių priderėjo kamaldulai; jie iš visų vienuolių pripažinti

---

[1] *Public.* VIII—Nr. 272. (1800. XII. 13 ir 22, karalius sutiko 30. XII).
[2] *Public.* VIII. Nr. 319 (1801. V. 30).
[3] *Public.* VIII. Nr. 352
[4] *Public.* VIII Nr. 382.
[5] *ten pat* VIII—Nr. 296.
[6] *ten pat* (1802. V. 30).
[7] *ten pat* Nr. 451 (1797 VII. 10).

nenaudingais, todel nutarė naujų neįsileisti. Vygrių kamaldulai perkelti į Bielanus (Pietų Prūsuose), jie turėjo užleisti savo mūrus vyskupo būstinei įtaisyti.

Dar 1797 m. Prūsų vyriausybė ketino išdirbti taisykles, kaip vienuoliai bus priimami, kaip vienuolynai uždaromi ir t. t.[1].

Bendro plano sumanymą turime vos iš 1801 m.

Norėdami sumažinti vienuolynų skaičių, ministeriai buvo išdirbę tam tinkamas priemones; susitarė tarp savęs, kad jos būtų vienodos Prūsams. Ir karalius sutiko su jomis, bet ne su visomis.

1. Jisai sutinka, kad reikia nutraukti vienuolynų ryšius su perdėtiniais provincijolais, esančiais svetur, bet dabar dar negalima tuojau to pasiekti, tuo tarpu užtektų, kad čionykščiai įvairių ordinų vienuolynai darytų savo provincijas, rinktų provincijolus, dabar tegu palaiko ryšius su užsieniais, nepatogu pavesti anuos vyskupams, kurie gali sustiprėti.

2. Reikia uždarinėti vienuolynus, sujungus kelis į vieną, bet prie to reikia eiti pamažu, atsargiai, be triukšmo[2].

Kitokios nuomonės buvo Schrötteris, nors negriežtai ją tepareiškė. Surinkęs žinių apie vienuolynus, Schrötteris priėjo prie išvados, jog Naujuose Rytų Prūsuose, sulyginus su kitomis katalikų šalimis, visai mažai vienuolynų, o esantieji nuvargę ir neturtingi. Ir jeigu jie išnyktų ar vienuoliai išmirtų, tai mokykloms ir kunigams maža tetektų naudos. Be to, priorai dar naudingi, delto dar reikią juos palikti ir nenaikinti, taip galvoja Schrötteris[3].

Kunigų - vienuolių sekuliarizacija. Trūkstant vyskupijai kunigų, naujas Vygrių vyskupas Karpavičius daug vienuolių-kunigų padarė savo vyskupijos kunigais, atleidęs juos nuo ordino apžadų. Tam reikalui jisai kreipėsi į popežių per Prūsų vyriausybę. Ji buvo tuo labai patenkinta, nurodinėjo kelius, kaip būtų galima pigiau padaryti tuos formalumus Romoj, nes rūpėjo neleisti pinigų išvežti. 29 prašymai buvo pasiųsti į Romą 1803. V. 14, už kiekvieną reikėjo mokėti po 2 scudi 40 bijocchi. Berlyne reikėjo užmokėti žyminės ir raštinės išlaidos; nuo jų

---

1 *Public.* VII Nr. 852 (1797. VII. 13).
2 *Public.* VIII. Nr. 340 (1801. VII—23).
3 *Public.* VIII—Nr. 479.

Karpavičius prašė atleisti, nes vienuoliai neturį nieko, bet kiti ministeriai atmetė sakydami, kad nors dabar neturį, bet paskiau galėsią užsidirbti[1].

Vienuolių sekuliarizacija eina dideliais žingsniais, dažnai atsitinka, kad patys prašosi; vyriausybė randa, kad iš to esanti didelė nauda, nes žmonės ištraukiami iš nenaudingo vienuolyno gyvenimo į pasaulį. Popiežius, kaip praneša iš Romos ministeris, „lengvai sutinka padaryti tokias sekuliarizacijas ir habilitacijas už visai menkus raštinės bei ekspedicijos mokesčius. Tik jis reikalauja vyskupo liudijimo apie šitų subjektų vertybę, taip pat uždeda jiems esminių jų, vienuolių, apžadų, esant nebe vienuolyne, vis delto laikytis, vyskupui prižiūrint, ir tuo būdu nemaža dalis Pietų ir Naujųjų Prūsų kunigų yra paimta iš šitų sekuliarizuotųjų ordino dvasininkų, kurie dabar, kaipo pasauliniai kunigai, atlieka labai naudingą darbą"[2].

Vienuolynų sunaudojimas. Kas daryti su uždarytųjų vienuolynų triobesiais? Vienur paverčia mokyklomis, kitur kalėjimu, dar kitur kareivinėmis. Bielske vietos bajorai prašė vyriausybės, atiduoti jiems karmelitų vienuolyną ir bažnyčią, kad galėtų įsteigti labdaringą seserų įstaigą, o jai išlaikyti suvartosią jiems būk prideramas palūkanas nuo kapitalų.

Vyriausybė pritaria tam norui, žada palaikyti, nes randa, kad padarytų naudingą įtaką ypač moterų kultūrai, tik, sako, negalima atiduoti Bielsko mūrų, nes jau atiduota kalėjimui, perdirbta ir priruošta, o reikės paieškoti kito kokio vienuolyno.

Karalius sutiko su šituo Schrötterio pasiūlymu[3]. Taigi Bielsko bajorai negavo prašomųjų vienuolyno mūrų.

Vyskupas ir vienuolynai. Nors karaliaus įsakymu vienuolynų jurisdikcija pavesta vyskupams, tačiau vienuoliai kartais neklauso savo perdėtinių, o vyskupai taria neturį teisės kištis, nes tat būtų priešinga suteiktosioms privilegijoms. Taigi reikia gauti popežiaus lengvata. Prūsų valdžia pradeda rūpintis per savo atstovą, prašo duoti vyskupams teises vizituoti visus vienuolynus ir kištis į jų vidaus reikalus[4]. Ir Prūsų

[1] *Public.* VIII—Nr 475 (1802. VIII. 30; 1803. IX. 15).
[2] *Public.* IX. Nr.—686 (1804. II. 18).
[3] *Public.* IX—Nr. 693 (1804. III. 21, III. 27).
[4] *Public.* VIII Nr. 408 (1802. III—3)

atstovas Romoj kreipės 1802. V. 20 tuo reikalu su nota[1]. Pati Prūsų vyriausybė tuo dalyku svyravo, neturėjo aiškaus nusistatymo, todel nedarė griežtų žygių: bijojo, kad pati prieš savo norą gali prisidėti prie katalikų vyskupų sustiprėjimo, tačiau kito kelio nematė, ir del to vis dvejojo, koks kelias pasirinkti.

Ar gali vienuolis vesti? Paėmus pagrindu visam gyventojų gyvenimui tvarkyti Vis. Žemės Teis., reikėjo išspręsti klausimas, ar visame jis taikomas ir vienuolių gyvenime. Prūsų biurokratai - teisininkai susipainiojo jo dėsniuose ir darė kartais keistų išvadų.

Vienas vienuolis pabėgo iš Alyvos vienuolyno (Vakarų Prūsuose) ir apsigyveno Gedonyse, panorėjo vesti, prašo regentijos duoti leidimą, nepareikšdamas, kad norįs mesti vienuolystę.

Regentija ėmė dvejoti, kas daryti, ir savo spekuliacijose nukeliavo iki juokingų išvadų. Vieni rado, jog vienuolystė, skaistybės apžadas, įstatymų leidžiama, bet kaipo vienašalis pasižadėjimas, nėra privalomas (All. L. R. d. I tit. 5 § 5), ir pagal d. 2 tit. 11 § 1179 vienuolyno vyriausybė negali jo išreikalauti. Kiti randa, jog tokie apžadai rišą, su tuo esąs surištas turtų išsižadėjimas (d. 2 tit. 11 § 1172 ir 1179), negalima savivališkai griauti, jei bent pakeistų tikybą.

Teisingumo departamentas išsprendė šitaip: įstojęs į katalikų kunigų luomą tuo yra pasiaždėjęs laikytis celibato, turįs apžadą pildyti, tik išėjęs iš to luomo, *formoj įstatymų leistoj*, tegali teisėtai vesti žmoną[2].

5.

Medžiaginė kunigų būklė.

Kunigų pajamos. Medžiaginė katalikų kunigų būklė dabar pablogėjo. Iki šiol jie turėjo šitokias pajamas: a) iš atlyginimo už darbą (iura stolae), b) iš bažnyčios ūkių, dvarų, kurie priderėjo bažnyčiai ir jais naudojos klebonas, c) iš mezliavų, kurias duodavo parapija, vadinamų dešimtine. Tikru pajamų šaltiniu liko atlyginimas už darbą.

---

[1] *ib.* VIII—Nr. 431.
[2] *Public.* VII — Nr. 440 (1797. V. 5, V. 15).

Atlyginimas už darbą. Kunigas už nustatytąjį dvasinį patarnavimą, apeigų atlikimą ar aktų sudarymą imdavo tam tikrą atlyginimą. Lietuvoje kartais jį nustatinėjo sinodai, vyskupai, o net bandydavo tat padaryti bajorai per seimus, sakydami, kad kunigai perbrangiai imą. Nematyt, kad būtų tie bandymai turėję geros kloties, gyvenimas pats nustatinėjo kainas, tik jos įvairiavo, žiūrint vietos, atsitikimo ir asmens. Prūsų vyriausybė negalėjo palikti to viso dalyko žmonių nuožiūrai, ji įsikiša ir nustato taksas.

Tuo reikalu buvo 1801. VI. 13 išėjęs skelbimas, kuris smulkiai nustato atlyginimą.

Gyventojai padalinti į tris ardus, žiūrint luomo ir turto:

bajorai, turį turto: 1) daugiau kaip 10.000 dolerių, 2) 2000—10.000, 3) iki 2000;

miestiečiai: 1) vardingieji žmonės, artistai, didesnieji pirkliai, pabrikantai, rentier'ai; 2) amatninkai, viešbutininkai, pirkliai ir oficiantai, turį pensijos iki 50 dol.; 3) krautuvininkai, prekybos tarnautojai ir tarnai;

sodiečiai: 1) dvarų nuomotojai, ekonomai, šaltyšiai, malūninkai ir t.t., 2) ūkininkai, 3) daržininkai, 4) įnamiai ir kumečiai bei bernai dvaruose.

Už jungtuves bajorai moka klebonui: N 1 — 30 auks., N 2 — 12, N 3 — 3 auks.; miestiečiai N 1 — 4 auks. 24 skat., N 2 — 3 auks. 6 skat., N 3 — 2 auks.; sodiečiai N 1 — 4 auks., N 2 — 2 auks. 12 sk., N 3 — 1 auks. 6 skat., N 4 — 18 sk.

Už laidojimą bajoras moka: 60, 36, 24 auks.; miestietis: 10, 6, 4; sodietis moka: 4 a. 24 sk., 1 a. 24 sk., 1 a. 18 sk.

Skyrium mokama nustatytąja taksa už pamokslą laidojant, giedotines mišias, vigilijas, varpus ir šviesą. Nustatyta, kiek reikia mokėti už aktų kopijas, duobkasiams už darbą ir t.t.

Kas paims ne pagal taksą, turi grąžinti ką paėmė viršaus, o iždui sumoka baudos ketveriopai permokėtąją sumą; ji eina į Rūmų bažnytinį iždą. Del kontrolės klebonai turėjo išduoti kvitą[1].

---

[1] *Smoleński*, III, 197—8.

Bažnyčių dvarai. Naujojoj provincijoj buvo turtingų klebonijų ir vienuolynų, jie turėjo nemaža dvarų ir sodžių. Dabar visi bažnyčios turtai sekuliarizuoti, paimti į iždą. Perimta 1796—97 m. Palikta, kaipo išimtis, vos keletas dvarų, neliesti mažieji klebonijų ūkiai, iš kurių negalima sudaryti atskirų dubų[1].

Dešimtinė. Prūsų valdžia pradėjo naikinti dešimtines, šituo taip pat mažino kunigų pajamas, bet jų visai nepanaikino, nes sau atsiimti negalėjo[2].

Išvados. Dabar galima padaryti išvada apie kunigų būklę. Pajamų jie gauna mažiau. Turtų atėmimas skaudžiai juos palietė. Teisybė, esama prie bažnyčių žemė gali naudotis, bet vis tai buvo maži daržai ar laukai. Iš jų naudos buvo nedaug.

Dešimtinė, kuri pirmiau nemaža duodavo naudos, dabar sumažėjo ar visai išnyko. Vienur kultūros labui pakeista pinigais, kitur, kur duodavo daiktais (natūroj), žmonės mažina patys; ir, be to, reikalauti iš žmonių prisispyrus — negalima.

Pagaliau ir atlyginimą už bažnytinį patarnavimą Prūsų valdžia sumažino, kitur del įvairių priežasčių parapijos žmonės mažiau bedavė, jų dosnumas sumažėjo.

Prūsų valdžios politika kunigų žvilgsniu buvo pilna vingių ir prieštaravimų.

Prūsų vyriausybė negali pakęsti laisvo, nepriklausomo luomo, atima turtus, jį patį ima savo globon, visaip suvaržo, o iš kitos pusės laiko jį įtakingą, ir būtų labai naudingas, jeigu savo galybę atiduotų Prūsų valdžios reikalams.

Del to tai Schrötteris nori įtikinti savo vyriausybę, kad reikia kunigams kuo nors atlyginti. Nepatogu, kad klebonai susirūpintų pramitimu, jie turi būti prideramai aprūpinti, tuomet bus naudingi vyriausybei, darys prideramą įtaką liaudžiai, kitaip nebus mokytų ir apšviestų kunigų, o jų nuotaika, santykiai negali nerūpėti vyriausybei, nes „vyriausybė yra izoliuota nuo žmonių svetima kalba, į juos tegali veikti per šituos tarpininkus“[3].

Ir prie liaudies Prūsų vyriausybė nepriėjo, ji nepritraukė prie savęs ir šitų tarpininkų.

---

[1] Apie tat smulkesnių žinių tiekiu žemiau skir. 6., pusl. 319—327.
[2] Apie tat plačiau, skir. 7., pusl. 328—333.
[3] *Public.*, VIII Nr. 479 (1802. IX. 13).

6.
Bažnyčios ir karališkųjų dvarų perėmimas.

Bažnyčių dvarai. Atėjus į naująją provinciją Prūsų valdžia jau žinojo, ką darys su bažnyčios turtais, t. r. juos visus paims į iždą. Buvo apie tat pranešta Schrötteriui; už nusavintus bažnyčios turtus bus duodamas atlyginimas, bet nebus imama į iždą labdarybės įstaigų turtas, — juk taip pat buvo padaryta Pietų Prūsuose.

Teisybė, 1793. IV. 29 Pietų Prūsuose buvo žadėta neimti bažnyčios turtų, dabar ir ten bus galima tat padaryti, nes buvo sukilimas, kunigai ir bajorai jame dalyvavę, o jeigu kas pats ir nedalyvavo, tai kaltas tuo, kad nieko nedarė maištui sulaikyti, nors eidami priesaika jie turėjo tat daryti. Tai bus bausmė kunigams, o karaliui atlyginimas, nors menkas, už padarytus nuostolius, — taip aiškino Goldbeckas savo rašte 1795. XII. 19 reikalingumą paimti bažnyčios dvarus šaly, kuri maišto nekėlė[1].

Reikėjo visuomenei išaiškinti, kodel imami bažnyčios dvarai.

1796. II. 2 karalius įsakė Hoymui ir Schrötteriui viską priruošti, paskelbti, kaip tik atliks valdinybės priesaiką. Tat ir buvo padaryta. Valdinybės priesaika atlikta VII. 6, deklaracija buvo atspausdinta ir paskelbta VII. 28[2].

Hoymas, kunigų užtarytojas, negalėjo sutikti su griežtu bažnytinių dvarų atėmimu. Jisai mato čia karaliaus klaidą, jis galįs apsirikti, nes jį suklaidinę, todel stengėsi jį perkalbėti kol dar nevėlu.

Ypač tat esą pavojinga politikos atžvilgiu. Austrai rūpinos pridaryti Prūsams painių, taigi reikia būtinai pritraukti gyventojai, reikia stiprinti vidaus sandarumas, ypač tat svarbu Prūsų valstybei, kuri staiga išaugo į platumą, įsigijo ilgesnę ginamąją liniją[3].

Kitais sumetimais priešingas buvo bažnytinių turtų atėmimui Schrötteris. Prie jų dviejų buvo prisidėjusi ir užsienių mi-

[1] *Public.* VII - 295
[2] *Public.* VII - 295, 297.
[3] *Public.* VII—Nr. 324 (1796. VI. 6).

nisterija, kuri priėjo prie šito, žiūrėdama į tai, kaip tas darbas atsilieps į užsienių Prūsų santykius. Reikia, sako, pirmiausia padaryti skirtumą tarp grynai teisės atžvilgio ir to, kas reikia daryti iš dalies atsižiūrint vidaus krašto gerovės, iš dalies ypatingai užsienių santykių.

Dar galima, sako, sutikti su teisine puse, bet kitaip atrodo *politinė* pusė. Negalima su karališkais ir bažnyčios turtais apsieiti pikčiau, negu Rusai ir Austrai, nes del to galįs prasidėti bėgimas iš Prūsų, dargi galį ištikti painiavų su kaimynais. Be to, šitas klausimas reikia plačiau imti, atsižvelgti į padarinius. Atimtųjų turtų yra perdaug, jeigu iš karto atimti, gali nupulti krašto ūkis. Juk vistiek atėmus bažnyčios turtus reikės mokėti dabar duodamąją jų naudą, negalima bus liesti turtų, paskirtų mokykloms ir labdarybėms. Sodžiaus kunigai bus dėkingi naujai vyriausybei, nes jų padėtis sunki; todel mažųjų dvarų nereikia visai atiminėti.

Žinoma, reikia viskas daryti karaliaus valia, nesiderėti, nesitarti su kunigais[1].

Besiruošiant vykdyti karaliaus įsakymą apie bažnyčios turtų paėmimą, ministeriams atsirado abejonių, ar ramiai praeis. Jie tarė, jog čionykščiai žmonės yra prisirišę prie kunigų, gali aklai jų klausyti, del bažnyčios turtų atėmimo gali kilti sąjūdis; todel pasiūlė karaliui, kad jisai įdėtų į aną deklaraciją keletą naujų žodžių, kur būtų pasakyta, jog daromas skirtumas tarp didelių ir mažų klebonijos turtų. Yra tokių klebonijų, kur pats klebonas šeimininkauja savo ūkyje, o žemę atėmus reikės jį patį užlaikyti.

Bet did. kancleris, pasirašydamas po tuo raštu, pridėjo nuo savęs, jog nepatogu skyrium minėti klebonijas, daryti del jų išimtis; juk yra ir tokių, kurios turi didelius žemės plotus, todel neverta susirišti rankas, geriau praktikoj elgtis kitaip: vykdant bus galima neimti mažų klebonijos žemių, o palikti jas klebonams valdyti.

Karalius sutiko su šituo did. kanclerio pasiūlymu, todel niekur nepakeitė pasirašytosios deklaracijos[2], taigi savo su-

[1] *Public.*, VII—Nr. 323 (1796. IV. 2).
[2] *Public.* VII Nr. 319, 320 (1796. II. 18, III. 13)

manymo negalėjo pravesti nei Schrötteris nei Hoymas, kurie čionai dirbo išvien[1].

Negalėdamas sustabdyti paties įsakymo paskelbimo, Schrötteris rūpinosi pakeisit jį bevykdant gyvenime, del to tai prašė duoti jam instrukcijų. Ir tikrai ji buvo išdirbta 1796. V. 23.

Dabar ne viskas iš bažnyčios imama, tik didesni laukai ir ūkiai, o tokie laukai, kur negalima užvesti atskiro ūkio, paliekami altarijai, bažnyčiai.

Didesni žemės plotai atimami į iždą, padaromi domėnais, valdomi kaip ir šie, už juos atlyginimas mokamas amžinai.

O ir didesnieji nereikia skubinti atimti, nereikia atimti iš dvasinių įstaigų visko, gali palikti po vieną dvarą, kiekvienam klebonui juk reikia palikti pragyvenimui[2].

Minėtoji 1796. VII. 28 deklaracija vis delto išėjo nepakeista, pakeista instrukcijų keliu jos įvykdymas.

Tenai karaliaus vardu Hoymas ir Schrötteris skelbia, jog iš pradžių karalius norėjęs kunigams palikti tuos turtus, tikėdamasis, jog jie gerai valdys, ir bus iš to visuomenei ir kraštui nauda, pakels ūkį, ypač pagerins valstiečių būvį.

Tačiau pasirodė, jog Pietų Prūsuose tokių vaisių nebuvo, o ir buvo tam gilių priežasčių, ką įrodė visų šalių prityrimas, — kad tie, kurie verčiasi mokslo ar bažnyčios dalykais, jeigu nori sąžiningai atlikti savo darbą, neturi laiko ir nesugeba tvarkyti ūkį, ypač neturi noro tie, kurie niekam savo turtų pavesti negali.

O bažnyčios dvarų yra daug, jie negali stovėti dirvonais ar būti apleisti, todel karalius įsakęs visus juos laikyti valstybės nuosavybe, valdyti juos, kaip ir kitus domėnus. Bet iš tų visų turtų tam tikra gryno pelno dalis eis bažnyčios, kunigų ir kitiems reikalams[3].

Vis delto nemaža rado dvasininkų turtų. Baltstogės Departamente 60 dvarų, Plocko Dep. — 55; o jeigu žiūrėti dvarelių ir sodžių, tai jų yra 411; neėmė mažųjų sklypelių, jie palikti sodžiaus kunigams.

Ramiai ir tyliai praėjo dvasinių turtų atėmimas, niekaś nesujudo.

---

[1] *Public.* VII Nr. 311.
[2] *ten pat* Nr. 356 (1796. VII. 281).
[3] *Public.* VII Nr. 311.

Prūsų valdžia nors mokėjo kunigams algas, bet užsidirbo, gavo daugiau turtų, negu išleisdavo atlyginimui.[1]

Schrötteris dar ir vėliau grįžo prie to paties klausimo prie kitos progos. 1802. IX. 13 pasirašytame rašte įrodinėjo vyriausybei, kad, norint išvengti visokių blogų įtarimų ir kaltinimų, reikėtų gautieji turtai sunaudoti labdarybei ir bažnyčios reikalams — kunigų luomui ir ypač vyskupams palaikyti, tuomet jie būsią palankesni valdžiai, nedarysią kliūčių sekuliarizuojant vienuolynus ir vienuolius kunigus. Del to jis siūlė visus šituos kapitalus suvartoti kunigams ir mokykloms.

Karaliaus dvarai. Dar Prūsų vyriausybė nebuvo perėmus naujojo krašto, o jau turėjo paruošusi planą, ką darys su karaliaus dvarais ir seniūnijomis. Iš pradžių karalius buvo žodžiu pasakęs Schrötteriui, kad juos visus, taip pat kaip ir bažnyčios turtus, paimtų į karaliaus valdymą. Bet seniūnijų valdytojams, kad turėtų iš ko gyventi, bus mokamos pensijos. Schrötteriui, ruošiantis tat įvykdyti, reikėjo keletas dalykų išaiškinti, todel prašo karaliaus duoti aiškią instrukciją kai kuriais klausimais, pav.: kas daryti su tais karaliaus dvarais, kurie atiteko į atskirų žmonių rankas, buvo jiems atiduoti; jeigu jiems palikti , tai, ar iki jų gyvos galvos, ar iki karaliaus galvos ar dar ilgiau? ar galima atimti? ar reikia ir kaip reikia atlyginti už nedavaldytąjį laiką, jeigu atimti?

Jau dabar, sako Schrötteris, reikia ruoštis tas klausimas išspręsti, nes pristatys raštus, dargi dabar rengiami tam tikri dokumentai savo teisėms įrodyti, todel reikėtų parinkti keletas žmonių iš Vakarų Prūsų, kurie pažįsta lenkų teisę.

Karalius išleido tais klausiamis 1795. XII. 23 įsakymą, taigi prieš perimant kraštą[2].

Karaliaus įsakymu dvarų perėmimas į iždą turi eiti vienodais pagrindais naujojoj provincijoj, kaip ir Pietų Prūsuose.

Taigi del to turi susitarti Hoymas ir Schrötteris[3]. Hoymas rodė ikišiol atsargumo, kad nesudaryti painiavų. Schrötteris laikėsi tokio pat nusistatymo. Nenorėdamas ardyti ūkio ir kiršinti žmonių, jis buvo tos nuomonės, kad visi išnuomotieji

---

1 Keletas žinių apie vienuolynų turtų perėmimą suteikia Dr. *J. Totoraitis* m. v.

2 *Public*, VII—Nr. 293, 298.

3 *Public.* VII Nr. 324 (1796. IV. 6.)

dvarai ir ūkiai reikia palikti nuomoj tiems asmenims kuriam laikui, o per tą laiką ištirs, kokį pelną gali tie turtai duoti.

Į kaikurius savo užklausimus Schrötteris greitai buvo gavęs atsakymą, pav., del seniūnijų.

Kas įrodys savo teises į seniūnijas ir į kitus karaliaus dvarus, palieka valdyti iki gyvos galvos, jeigu nesibaigia privilegija anksčiau, šiaip visa bus imama į iždą[1].

Darbui suvienodinti Hoymas ir Schrötteris prašė karaliaus, kad jiems patiems leistų išdirbti bendrą instrukciją[2].

Hoymas ir Schrötteris dar nežinodami, ar bus instrukcija, ar ne, remdamiesi ankstesniu įsakymu, apdirbinėjo valdymo planus naujoms provincijoms, norėdami pasiekti vienodumo, nes nuomonių skirtumas buvo nemažas. Schrötteris tiesiog susirašinėjo su Hoymu. Hoymas siūlė padidinti kompetenciją katalikų kunigams, žiūrint į tat, kad ateity dvarai pabrangs, Schrötteris siūlė nustatyti kompetenciją vieną, nedidelę, pastovią, nuolatinę; be to, jų tarpe kilo ginčų del to, kas turės teisių į kompetenciją. Galėtų tuo reikalu asmeniškai susieiti, susitarti, bet Hoymas tuo laiku buvo iškeliavęs, sutarties nebuvo, tarė gal padėtų atlikti did. kancl. Goldbeckas.

Bet dabar nebebuvo jau reikalo derintis, instrukcija buvo be jų pagaminta[3], buvo privaloma Hoymui ir Schrötteriui. Ji palytėjo bažnytinių ir karališkųjų dvarų perėmimą.

Instrukcija. Šita instrukcija buvo išdirbta 1796. V. 23. Vadovaujamoji jo mintis — tai aprūpinti valstybės interesus, bet reikia atsižiūrėti ir į privačiųjų reikalus. Ir del to griežtumas buvo sumažintas. Šitoji instrukcija buvo šitokio turinio.

1. Visi karališkieji ir bažnytiniai turtai, kokiais vardais jie būtų vadinami, reikia paimti į iždą, jei bent kas įrodytų, kad tą turtą yra įgijęs nuosavai; bet šita aplinkybė reikia nuodugniai ištirti.

2. Paimama viskas, bet vykdant žiūrima atskirų atsitikimų, reikia elgtis taip, kad būtų nauda valstybei.

Todel mažus ūkius, kolonistų ir kitų dirbamus einant sutartimis ir kitomis sąlygomis, palikti jiems; bažnyčios laukus,

---

[1] *Public.* VII—Nr. 311.
[2] *Public.*, VII Nr. 327 (1796. IV. 17).
[3] *ib.* VII—Nr. 342 (1796. V. 2 , Karaliaučius).

kur negalima sudaryti atskiro ūkio, palikti bažnyčiai, altarijai; mažus, karališkus ir dvasinius žemės plotus, išmėtytus po įvairias vietas, jeigu negalima jų sujungti ir sutraukti į vieną, išnuomoti paveldėtinai, pirmenybę duoti valdytojams, jeigu tai buvo valstiečiai ar smulkieji bajorai, gerai dirbo ir yra tvarkingi.

Šiaip visus turtus reikia valdyti, kaip valdoma visi domėnai.

3. Senaisiais silpnos valdžios laikais daug plotų buvo užimta ar užgrobta, reikia jie atsiimti, bet tik tiksliai ištyrus reikia varyti darbas.

4. Imamojo turto nauda apskaitoma, žiūrint dabartinės būklės; reikia imti vidutinį mastą. Ten, kur reikės mokėti iki gyvos galvos, galima del greitumo ir patogumo dėti pamatan nuomos sutartis.

5. Apskaičius gaunamąją naudą, reikia iš jos atimti visų rūšių mokesčiai, iždui valdymo išlaidos, 5% nuo kapitalo, kurį reikia įdėti trioboms taisyti ir inventoriui įgyti, o kas liks, tai ir bus atlyginimas arba *kompetencija.*

6. Šitoji kompetencija paprastai turi būti mokama pinigais, tik kai kurioms įstaigoms, kaip pavargėlių, ligonių, bus duodama daiktais, pav., javais.

7. Kompetencija nesikeičia, bet visam kam kainoms pakilus, bus nurodyta, kaip reikia atatinkamai pakelti.

8. Kompetencija išmokama tam, kam pridera šitą turtą valdyti ir naudotis, o atimama tik tam, kas neteisėtai bus įgijęs teisę į tas gerybes, kilus gi susidūrimui, atiduodama tam, kieno teisė geresnė.

9. Kompetencija iš bažnytinių turtų mokama amžinai, iš karališkųjų iki gyvos galvos, o įpėdiniai gauna „Sterbe-Quartal“.

Jeigu teisė naudotis priderėjo keliems solidariai (jure communicativo), tai mokama, kol numirs paskutinis. O jeigu kas yra gavęs naudotis už nuomą keleriems metams, bus užsimokėjęs, o mirs dar neišėjus nuomos rakui, tai gali dar naudotis įpėdiniai arba jiems nesinaudojant bus atitinkamai grąžinti įmokėtieji pinigai.

10. Visuomenė reikia iš anksto prirengti prie ruošiamojo turtų paėmimo, reikia paskelbti tokioj formoj, kad neiškiltų jokių neramumų.

O periminėti reikia pradėti nuo 1796 m. liepos 1 d.

Šitą darbą atlieka komisijos iš ūkio ir teisės žinovų, kurie patikrinės žinias, eidami nuo vietos prie vietos, nagrinės, ar tas turtas reikia paimti ar ne.

Laikinieji nuomininkai gali savo sutartąjį laiką išgyventi, tik reikia patikrinti, bene bus iš anksto parašę kvitą, jog yra įmokėję nuomą.

Ginčams išspręsti, kurių gali iškilti, reikia įsteigti Vyriausiąją komisiją, kuri peržiūrinės skundas, komisijų nutarimus, ar nurodys, kur skundėjai gali kreiptis[1].

Goldbeckas davė nurodymų, kaip reikia instrukcija vykdyti: iš pradžių reikia dalykas ištirti, paskui kurti komisijos, ypač del atėmimo įvairių dalių, o paskui perimti.

Graikų ir unitų bažnyčios turtai reikėtų, jo nuomone, taip pat imti, tik nepatogu karaliui dabar įdėti apie tat, nežinant, kokie Rusų kiemo santykiai[2].

Vykdymas. Turėdami ir instrukcijų ir nurodymų jas vykdynti, vis delto Hoymas ir Schrötteris rado neaiškumų, raštu jų prašalinti negalėjo, tai turėjo dabar susieiti ir asmeniškai aptarti.

Pietų Prūsų atstovas atvyko į Karaliaučių pas Schrötterį susitarti del bendrųjų linijų, surašė apie tat protokolą. Tarėsi 1796. VII. 28, 29 d. Rado prieštaravimų keliuose karaliaus raštuose, tai norėjo tas vietas pakeisti. Nuo liepos 1 d. turi prasidėti turtų perėmimas, žinoma, nereikia tuojau nusavinti; komisarai pareikš apie perėmimą, o paskui nustatys, ar pratęsti esamąją nuomą, ar padaryti naują nuomą su laikytojais.

Nuomon leis tik žemę, o alaus ir degtinės bravarus, jeigu kur bus, reikia išskirti iš dvarų, juos ves pati vyriausybė, kaip tat yra padaryta Pietų Prūsuose. Tos pačios nuomonės būtų ir Schrötteris, nes bravarus laiką žydai, jie išnaudoją žmones, del to žmonės nuvargę, reikėtų pagalvoti, norint apsaugoti nuo išnaudojimo.

---

1 *Public.* VII—Nr. 340 (1796. V. 23).
2 *Public.* VII Nr. 344 (1796. VI. 4).

Tiksliau susitarta, kaip įkainoti, apskaityti pelnas, kas ir kaip reikia atmušti.

Negalima prie pelno priskaityti miškų, tik visokiems reikalams reikės duoti malkų, jeigu turi teisės[1].

Paruošę savo darbą, apsižiūrėję, Schrötteris ir Hoymas prašo dar labiau nutęsti vykdymą, jie nori pradėti periminėti pamažu 1796 m. tik tokius dvarus, kur nėra jokių painiavų, nereikės didelių kapitalų atsipirkti nuo dabartinių valdytojų. Taigi jie ketina nejudinti tokių, kurie neturi lėšų, o yra ištikimi, tik reikės iš naujo prižiūrėti ir nustatyti nuomos mokestis.

Su dvasininkų dvarais eis lengviau: tačiau dvasinės įstaigos, staiga jų turtus paėmus, gali nustoti visų lėšų, todel kiekvienam kunigui, vienuolynui reikia palikti nuomon po vieną dvarą už 50% kontribucijos, kaip tat padaryta Pietų Prūsuose, be to, palikti kiekvienam ganytojui, kol bus parūpintas kitoks užlaikymas.

1796 m. ėjo perėmimo darbas. Schrötteris, rašydamas apie tat 1797. I. 12, tikisi, kad per 8 savaites būsią perimti visi karališki ir dvasininkų dvarai, nereikėsią judinti valdytojų, iki ateinančių metų Trejybės nuomos sutartys būsią padarytos.

Taigi iždui jau galima tikėtis pajamų.

O dabar greitai paaiškės dalykų stovis, nurims del visokių nepamatuotų gandų[2].

Jau 1797 m. liepos 13 d. Schrötteris praneša, kad iki birželio pabaigai dvasininkų ir karališkų (seniūnijų) dvarų perėmimas pabaigtas.

Visuose N. Rytų Prūsuose perimta dvarų, tinkamų skyrium valdyti:

Baltstogės Dep.	163	karal.,	60	bažnytinių (dvasinių)
Plocko	„ 29	„	55	„

Viename Baltstogės Departamente yra dvasininkų dvarelių ir sodžių — 411 ir seniūnijų — 1723, taigi iš viso 2134.

Mažieji klebonijų ir kunigų žemės plotai ir smulkesniųjų

[1] *Public.* VII. Nr. 355 (1796. VII. 28. 29).
[2] *ib.* VII—Nr. 407 (1797 I. 12).

bajorų ir šaltyšių valakai, kurių Baltstogės Departamente buvo į 289, — nepaimti, kaip buvo karaliaus rašte įsakyta 1796. III. 23.

Pirmieji palikti sodžių kunigams, o antrieji smulkiesiems bajorams.

Iš visų nuomininkų gauta naudos 473.266 doleriai. Dalis išnuomota senesniesiems valdytojams, dauguma naujiems iš smulkiųjų vietos bajorų. Taigi gerokas skaičius atiteks iždui. Be to, iš ten bus lėšų užlaikyti teismams ir administracijai bei kariuomenei.

Be to, perėmus numatoma tokia iždui nauda: 1) bus galima sausinti didžiąsias pelkes, kurios visos yra domėnuose, 2) bus galima del to paversti plukdomomis visas upes, 3) vokiečių nuomininkai savo pavyzdžiu pakels ūkį ir 4) tuo pašalins blogą ponų (didžiųjų seniūnijų) ir kunigų įtaką bajorams ir liaudžiai.

Perėmimas praėjo ramiai, be triukšmo. O dabar apskaitoma prideramoji seniūnams ir kunigams kompetencija.

Iš perėmimo karaliui yra didelės politinės ir finansinės naudos[1].

Lengviau ir be painių ėjo perėmimas tų turtų, kurių valdytojai ir savininkai nebebuvo vietoje. Taigi pirmiau perėmę tų įstaigų turtas, kurios liko už sienos, Ruisjoj ar Austrijoj. Tuo reikalu teko tartis su Rusais, padaryta sutartis (konvencija). Einant jąja visi dvasinių įstaigų turtai atitenka iždui be jokio atlyginimo jų savininkams. Prūsų vyriausybė atrašydama, jog iš tų pajamų reikės padengti išlaidas, surištas su senųjų santykių nutraukimu ir naujųjų vyskupijų įsteigimu, norėjo parodyti, jog nieko nepelnys.

Prūsų iždas čia pelnijo. Jis gaudavo 1802 m. 7.400 dol., (tiksliau: 7402 dol. 26 grašius 1 sk.) tikisi, kad pajamos padidės, o vyskupams paskirta 8000 dol. algos.

Sunkiau buvo su nustatymu išskolintų kapitalų. Iždas ima iš skolininkų prideramas palūkanas. O kai del atsiėmimo, tai vos dalį skolų (6508 d.) bus tegalima išieškoti, o visai negalima išieškoti 9499 dol.: kai kurie skolininkai gyvena svetur, užsieniuose, be to kartais buvo tai labdarybės įstaigos.

---

1 *Public* VII Nr. 453 (1797. VII—13).

7.

Dešimtinės

Tyrinėjimas. Iš pradžių Prūsų valdžia nekliudė ir netyrinėjo kai kurių medžiaginių dalykų, liečiančių kunigų gyvenimą, nes iš karto tvarkė politinę pusę; apsižiūrėjus, apsitvarkius ji ėjo ir prie kitų reikalų, stengdamasi įvesti ir čia vienodumą ir panašumą į Prūsų tvarką.

Prie jų priderėjo *dešimtinė.* Pirmą sykį randame tą klausimą keliant 1798. VIII. 2 rašte, kuriame min. Massow klausia Schrötterio, kaip sutvarkyti reikalai, liečią parapijos santykius su kunigais[1].

Tikybiniai skirtumai spyrė greičiau išspręsti tą klausimą, nes buvo tokių nesąmonių: protestantai turi duoti dešimtinę katalikų klebonui, ir atvirkščiai.

Pav. iš Gumbinės 1801. VII. 5 skundžiasi, kad katalikų kunigai naudoją protestantus, tat daroma esą Pietų ir N. R. Prūsuose, taigi reikią apsaugoti protestantų vaikus nuo katalikų, reikią, kad protestantai nebemokėtų katalikų kunigams. Tam dalykui reikėtų išleisti bendras įstatymas, kuriuo būtų panaikintos protestantų jura stolae, protestantų dešimtinės katalikų klebonams; be to, prideramą dešimtinę reikėtų mokėti daiktais (Realabgaben in natura)[2].

Bet Berlyne did. kancl. Goldbeckas tarė, kad tuo dalyku būsią tiksliau ne įstatymą išleisti, o paruošti instrukciją[3]. O prieš ją paruošiant reikia surinkti tikresnių ir tikslesnių žinių, kaip buvo imama dešimtinė pirmiau. Todel jis paklausė Baltstogės Rūmų (1802. II. 20): ar teisybė, kad Lenkų laikais dešimtinė buvusi pakeista pinigais net prieš lenkų norą?[4].

Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai greitai davė atsakymą (III. 24), paskui metams baigiantis atsiuntė dar papildomųjų žinių (1802. XI. 3, 1802. XII. 8).

Dešimtinė Lietuvoj. Jos suteiktos žinios buvo šitokios. Jau senai ėjo kovos prieš dešimtinę tokiu būdu: buvo noras pakeisti duodamąją dešimtinę pinigais. Tuo reikalu buvo pa-

---

[1] *GSA.* Tit. 233, Nr. 1[2], l. 4.
[2] *ten pat* l. 5.
[3] *ten pat* l. 7—11 (1803. XII 20).
[4] *ten pat* l. 20 (raštas 1802. II. 20.).

daryta žygių ir vietoj ir Romoj, daryta pastangų jas pakeisti. Papa Urbonas VIII 1634. XI. 28 išleido bullę, kurioj nurodė apie dešimtinės pakeitimą. Atsiradęs tam reikalas, nes kancleris Ossolińskis nurodęs į ginčus ir vaidus, kilusius tarp kunigų ir bajorų Lenkijoj. Jiems pakeisti pranešama arkivyskupui ir vyskupams, kad tuo reikalu galima daryti sutartis, jas tvirtina dvasinis teismas, o ginčams iškilus galima šauktis į nuncijų[1].

Ir, remiantis tąja bulle, išėjo seime 1635 m. konstitucija, kur nurodoma, kaip galima naikinti dešimtines, duodamas daiktais[2]. Pasaulininkas susitaria su kunigu, tą dermę tvirtina vyskupas. Jeigu kunigas nenori imti pinigais, dvarininkas sudeda pilies teisme. Bet praktikoj ne taip ėjo. Buvo tai dvasininko teisė, kunigai turėję perstiprios įtakos, dešimtinė beveik visur pasiliko natūroj.

Tas klausimas buvęs svarstomas ir toliau, būtent 1678, 1775, 1788 m., bet tik apie paskutinįjį pranešama papildomai. (1802. XI. 3); rašoma, jog 1788 m. Varšuvos seime tat nagrinėta, bet tuomet iki konstitucijos surašymo ir skelbimo nedaėjo. Tik Gardino seimas 1793 m. tat buvo padaręs, bet ištiko revoliucija, taip nieko ir nepadaryta. O Gardine 1793 m. buvo nutarta ir tos konst. § 3 prisakyta policijos komisijai susitarus su collegia episcoporum pakeisti dešimtinę nedideliais pinigų mokesčiais. Visa tat turi įvykdyti tvarkomosios komisijos[3].

Naikinimas. Esant surinktai medžiagai, svarsto sumanymus, kaip reikia dešimtines naikinti. Voss'o nuomonės skyrėsi nuo Massow'o, Schrötterio ir Alvenslebeno. O reikia išdirbti tuo dalyku vienokius pradus Pietų ir N. Rytų Prūsams[4].

Tuo tarpu vietoj prasidėjo derybos tarp kunigų ir dvarininkų, iš kitos pusės Rūmai kalbasi su vyskupais ir pralotais.

Apie šitų derybų eigą rašo iš Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai 1802. XII. 8 (pasirašė Stein v. Kaminski).

Iš surinktųjų žinių šitų Rūmų ribose duodama bažnyčiai 12.647 kapų (Schock), 30 pėdų už 16.936 dol. 79 grašius. Kiek

[1] *ten pat* l. 24.
[2] *VL.* III, f. 857, *Czacki* 49—66.
[3] *ib. GSA. Tit L33, Nr. 1 l.* 60.
[4] *ten pat* l 27—58.

žino Rūmai, jau 1800 m. ėjo derybos su vyskupais ir vyresniais kunigais. Jos sutiko su tais pradais, kurie buvo pažymėti bullėj ir seimo konstitucijoj. Bet kunigai velytų dešimtines ne pinigais, o daiktais ir nustatytu javų kiekiu (Maaskorn), kaip tat yra Vakarų Prūsuose ar Varmėj.

Rūmai nesutiko su pasiūlymu del grūdų gerumo ir saiko, nes būsiąs spaudimas į žmones, kilsią ginčų, galį būti bylų. Todel Rūmai siūlė dešimtinę pakeisti pinigais. Rašydami į Berlyną, jie siūlo su dešimtine pasielgti taip, kaip tat daroma su kanonu (čyže) paveldėjamoj nuomoj (Erbpachtkanon), tik šį tą pakeitus. Pakeičiant reikia dėti pamatan javų taksą per 6 paskutiniuosius metus artimiausiame sodžiuje. Kas 20 metų tat peržiūrima ir imama paskutinių 10 metų vidutinė kaina. Tą padarius, kunigai nesikišią į ūkį, netrukdysią.

Toj konferencijoj, kuri susidėjo iš vyskupų ir deputatų, nutarta, kad kiekviename paviete bus paskirta tam dalykui komisija, į kurią įeis: 1) pavieto viršininkas (Landrat), 2) domėnų Justiz-Comisarius, 3) ūkio komisaras, 4) vietos dekanas, 5) vyskupo dvasinis komisaras.

Vyskupai nieko neprisiminė priešingai A. L. R., dalis II, Tit. XI Absch. XI §§ 857 — 938[1].

Tyrinėjant klausimą, kaip bus imama dešimtinė, puolė į akį tas, kad visa tat liečia lenkų pavietus, dešimtinė javais atėjo iš ten, o jos nebuvo Kalvarijos ir Mariampolės pav. Bet rašydami iš Balstogės apie Vygrius, pranešėjai paliko tuščią vietą, nebuvo pažymėta, kad neduodama, taigi matyt dar neturėjo žinių, ar buvo duodama ar ne[2].

Kunigų atstovai, gindami savo dešimtines, nurodinėjo esamojo pasiūlymo netinkamumą, tarp kita ko atstovas iš Kališo nurodinėjo ir kitus seimo įstatymus, ne tik tuos, kurie buvo iki šiol nurodyti.

1804 m. Berlyne buvo išdirbtas instrukcijos projektas[3]; kiekvieni Rūmai pareiškė savo nuomonę del šito sumanymo. Baltstogė ją išsiuntė 1804. VIII. 16[4].

[1] *ten pat* l. 85—87.
[2] *ten pat* 88—89.
[3] *ten pat* 169—191.
[4] *ten pat* l. 161—8.

Goldbeckas, rašydamas apie tą sumanymą Schrötteriui (1804. VI. 1), sako, jog karalius 1804. IV. 5 įsakęs pakeisti dešimtines pinigais, dydį nustatinėti imant vidutinišką kainą ir peržiūrint kas 10 metų.

Tą mintį jis supranta šitaip: nebus *pilno* atlyginimo, kainos bus saikios, vidutinės (mässige), ir tai skaitoma javų kainos, ne šiaudų. Jeigu po 10 metų pakils javų kainos, ir kunigai prašys pakelti dešimtinę, parenkama mažiausia kaina.

Bet vykdymas ėjo sunkiau; 1805. IX. 2 iš Pietų Prūsų rašoma tuo reikalu Schrötteriui, jog bus įsakyta paversti daiktinę dešimtinę į piniginę. Reikėtų vis delto paruošti įstatymą. Tas pats turi būti ir Pietų Prūsams[1].

Dabar teko svarstyti pirmiau neliesti klausimai.

Iki šiol kalbėta apie dvarininkus, o kas daryti su domėnais (karaliaus dvarais)? Ar iš domėnų imti tiek pat, kaip ir iš kitų? Kaip skaityti šiaudai? Iš kitos pusės neleistina būtų, kad ponai iš valstiečių imtų sau visa, kas buvo paskirta dešimtinei.

Daugelis domėnų valdytojų prašo pakeisti dešimtinę pinigais.

Kai užkliudė domėnus, tai vyriausybė tuoj rado nenugalimų kliūčių. Sunku esą apskaityti, nesą žinių, kiek kuris dvaras esąs davęs, kiek iškūlęs, nesą žinių ir klebonijose, kiek jos gavusios per 10 metų. O nuomininkui mokant dešimtinę pinigais brangiai apsieitų, jeigu tektų jais paversti[2].

Vos tik dabar Schrötteris galėjo patiekti daugiau žinių apie dešimtinę, kurios liečia istorinę, teisinę ir faktinę pusę, labiau susidomėjo jos veikimu ūkiui dabar, kaip tad reikėjo ją mokėti domėnams. Dabar atsiranda kitas tonas, prasideda aiškus ir griežtas dešimtinės puolimas.

Jau pirmiau buvo minėta 1634 m. bullė, 1635 m. seimo konst., kurios nurodo, kaip dešimtinė pakeičiama pinigais, „Compositionsgeld". Dešimtinė natūroj pasiliko Vakarų, Pietų ir N. Rytų Prūsuose. Jinai buvo duodama pasauliniams kunigams ir vienuolynams. Bet vienas dalykas krito į akį, kuris reikėtų pašalinti, tai kad dešimtinė duodama ir svetimos tikybos kunigams. Dešimtinė trukdo kultūros kilimą, neleidžia vesti pažangaus ūkio.

[1] *ten pat* l. 1.
[2] *ten pat* l. 2—20.

Juk esą neteisinga išlaikyti kunigus, kurie yra ne savo tikybos, del to karalius, priėmęs siūlomą nuomonę, įsakė naikinant dešimtinę vadovautis tuo:

I. 1. dešimtinė natūroj naikinama, jeigu *kas nori;*

2. tat liečia visus;

3. jeigu dešimtinę duoda bendruomenės, tai užtenka vieno jos nario noro;

4. kunigai turi su pakeitimu sutikti;

5. pakeitimui nustatyti kiekviename Rūmų Depart. renkama komisija, jos savo darbui gauna instrukcijas;

6. komisijai nustačius ir tos provincijos dvasinių reikalų vyriausybei patvirtinus, dešimtinė palieka amžinai. ji nesikeičia;

7. bet pakeičiant pinigais nustatoma vietos kainomis;

8. kas 10 metų nustatoma piniginė javų vertybė;

9. esant ginčams, leidžiama iškelti bylą (nors tat apsunkinta vesti);

10. mokama kas XI. 1 ir II. 1 po pusę prievolės;

11. jeigu buvo anksčiau susitarta (pinigais ar pyliava). tai pasilieka priimtasis skaičius, o į pinigus galima pereiti tik abiem pusėm sutikus;

12. *Neleistina,* kad baudžiauninkai duotų natūroj ponui, o jis pinigais mokėtų kunigams; nuo žmonių pareina. kaip jie tat velija.

Jeigu dabar iškirsti miškai, išdžiovintos pievos, balos, tat paversta armenimis, ir jeigu iš jų iki šiol neimta dešimtinės, tai negalima imti už tą plotą, o už kitą savininkai turi duoti.

II. 1. Kunigai negali nieko rinkti savo naudai iš parapijoj esančiųjų kitatikių;

2. jeigu dešimtinė pasidarė daiktinė našta (pyliava), guli ant kitatikio dvaro, žemės, tai tuo tarpu dar turi duoti, nes taip sutarta.

Karalius palieka sau teisę pervesti tą mokestį tos tikybos kunigui, kurios yra dvarininkas[1].

---

[1] *ten pat* I. 21—23.

Buvo paruošta instrukcija Rūmams, kaip jie sudaro komisijas.

I. 1. Į jas įeina: a) pavieto viršininkas, mokesčių ar Departamento tarėjas, b) mokąs lenkų kalbą teismo tarnautojas, c) nusimanantis taksatorius, d) vyskupo atstovas. Be to, pritraukiama tos srities dvarininkas, domėnų valdininkas, burmistras.

2. Komisija stengiasi, pasiūlius kam panaikinti dešimtinę, abi pusi sutaikinti, nesutikus, ginčas eina į teismą („Landes-Justizkolegium"), taigi šiame atsitikime bus Regentija (§ 2, 5).

3. Jeigu kunigai pristatė aiškius įrodymus del dešimtinės didumo per 10 metų, tai reikia imti vidutiniškų metų kainas, o nesusitariant, remtis įkainojimu. O įkainojant, skaitoma ne viskas, o tik svarbiausieji javai; taip pat žiūrint žemės, pūdymas neskaitomas, ir t. t.[1].

Dešimtinių klausimas liko taip pat neužbaigtas, jei bent kur patys būtų geruoju susitarę.

8.

Naujų vyskupijų organizacija.

Katalikų vyskupija.

Prūsų vyriausybė, Kurija ir vyskupo teisės. Prūsų vyriausybė, skaitydamasi su esamąja katalikų bažnyčios organizacija, stengėsi taip ją sunaudoti, kad jeigu nepadėtų absoliutizmui, tai bent nekenktų jam.

Santykius su Kurija ji stengėsi taip nustatyti, kad ji nesikištų į vidaus Prūsų reikalus, kad kuo mažiau būtų organizacijų ir kad jų struktūra būtų kuo paprasčiausia.

Kaipo aukščiausią bažnytinį vienetą ji pripažįsta vyskupiją, nenori leisti keliems jų susijungti į didesnį vienetą, daug patogiau būtų valdžiai skaitytis su atskirais vyskupais. Iš kitos pusės stengiasi pravesti, kad vyskupijos ribose dvasinius reikalus valdytų vienas vyskupas su nieku kitu nesivaržydamas.

[1] ten pat 24—30.

nieko kito nepripažindamas. Taigi rūpinas praplėsti vyskupo teises, neprileisti metropolito atsiradimo; beto vyskupu tegali būti žmogus, tinkamas Prūsų valdžiai.

Savo vyskupijų reikalai. Jau užėmus naująsias valdas, Prūsų valdžia rūpinos taip organizuoti bažnyčios reikalus, kad jie būtų suderinti su valstybės. Pamatiniai pradai, kuriais vadovavos, buvo šie: atskirti nuo užsienių, vyskupijų ir parapijų sienos turi baigtis valstybės sienomis; ir tuo reikalu norint šitą padalinimą pravesti, reikia susitarti su Kurija.

Schrötteris ruošia medžiagą ir, surinkęs jos, duoda savo planą.

Susirinktomis ir patikrintomis žiniomis apie faktinę bažnyčios būklę naujose valdose administracijos atžvilgiu pasirodė, jog N. Rytų Prūsų plote yra 5 vyskupijų likučiai: Žemaičių, Vilniaus, Palenkės (Lucko vysk.), Plocko, Poznanio.

Du paskutiniu gabalu, kaipo esančiu jau Prūsų daly, nėra reikalo įterpti į naują organizaciją, belieka sutvarkyti anų trijų vyskupijų skeveldras. Būtų galima, nesteigiant naujos vyskupijos, prijungti stačiai jas prie Plocko ir Varmės vysk., ypač to norėtų Varmės vyskupas, kuris tuo klausimu yra taip susirūpinęs.

Bet patogiausia būtų, Schrötterio nuomone, sukurti atskirą vyskupiją; yra tai nemažas plotas, jame apie 500—600 ketv. mylių ir apsieitų tat nebrangiai. Juk Varmės vyskupas, padidinus vyskupiją, prašė pridėti jam algos 12.000 dolerių, o dar gaunąs nepaprastąsias vyskupijos pajamas; už tą sumą esą galima aprūpinti 2 vyskupiji; be to, Varmė per toli, vyskupai neatliks savo darbo, daug patogiau būtų pasirinkti vietinį žmogų; jis prisiriš prie Prūsų valdžios del asmens interesų, del garbės ir pažibo. Ypač nesukels naujojoj provincijoj tos meilės Varmės vyskupas, nes jis vokietys, nemoka lenkiškai. Taigi verčiau įkurti 1—2 nauji vyskupiji.

Kol eis derybos su Kurija, kol bus pravestas tvarkymas, parinkta vieta, praeis daug laiko, o tuo tarpu valdyti kam nors reikia, tai patogiausia būtų laikinai pavesti (interimistice) Plocko vyskupui, bet ir šitam darbui jis turi gauti popežiaus paskyrimą[1].

---

[1] *Public.*, VII—Nr. 359 (1796. VIII. 9, anksčiau yra rašęs III. 12 ir 29).

Varmės vyskupas tikrai buvo sukrutęs del šito reikalo, kreipėsi į aukštesniąją vyriausybę, į kunigus, agituodamas jų tarpe už save, savo keliu prašė valdžios duoti didesnę algą, nes ketinąs turėti platų kiemą, kaip tikras bažnyčios kunigaikštis. Visa tat nepatiko Prūsų vyriausybei, neatatiko jos planų.

Prūsų valdžia turi savo programą ir ją vykdo: atskiria naujas valdas nuo Rusų, užmezga derybas su Roma, o tuo tarpu priima Schrötterio pasiūlymą[1] — naujojoj provincijoj laikinai eina vyskupo pareigas Plocko vyskupas Szembekas[2].

1796. IX. 10 karalius įsakė pradėti derybas su Roma[3]. Tenai Prūsų atstovui reikės pravesti nurodytąją jam programą.

Be naujų vyskupijų, reikėtų susitarti Romoj dar kitu reikalu: apsieiti be „vicarii generales", nėra reikalo duoti jiems plačių teisių, geriau būtų praplėsti atskirų vyskupų teises. Ir tat reikės pravesti kalbant Romoj apie naujų vyskupijų steigimą[4]. Vyskupai turi tiesiog Popežiaus priklausyti[5].

Apvažinėjęs N. R. Prūsus, Schrötteris pasiūlė jau smulkesnį planą. Jo nuomone, užtektų vienos naujos vyskupijos, dviejų būtų perdaug, juk Varšuvoj ir be to turi būti įsteigta; dvi perbrangiai apsieitų, be to, yra unitų. Taigi užtektų vienos katalikų vyskupijos. Kai del vietos, tai vyskupijos būstinė gali būti *Tykocinas:* ten yra graži bažnyčia, vienuolynas, tik ką pertoli nuo Žemaičių dalies, stovi nuošaliai. Taigi daug patogiau būtų *Vygriai:* ten yra vienuolynas, yra vyskupijos vidurky, miestelis — karališkas, triobų užtenka, graži bažnyčia.

Besiderant Romoj, sako, reikia išspręsti, ar ji priderės stačiai Romai, kaip Varmės vyskupas, ar dar ir metropolitui, Gniezno arkivyskupui. Vyskupui ir kapitulai užlaikyti užtektų 3—4000 dolerių. Bet yra tokių žmonių, kurie sutiktų, kaip sakėsi, būti kanauninkais be algos, už karaliaus duotąją garbę. Šituos galima aprūpinti geromis klebonijomis[6].

---

1 *ten pat* (1796. IX. 1).
2 *ten pat* Nr. 361 (1796. IX. 23, X. 30).
3 *ten pat* Nr. 364.
4 *ten pat* VII—Nr. 384 (1796. XII. 31).
5 *ten pat* VII—Nr. 608 (1797—I).
6 *ten pat* VII Nr. 393 (196. XII. 5).

Berlyne tą pasiūlymą priėmė. Nauja vyskupija turi būti *Vygriuose;* vadinti ją reikia to miestelio, o ne krašto vardu.

Kai del metropolito, tai būtų pavojinga padaryti Gniezno arkivyskupą Krasickį naujo vyskupo metropolitu, jis ir be to save per aukštai keliąs, lengvai galima apsieiti be metropolito.

Karalius sutinka su ministerių sumanymais. Romoj reikią iš karto kalbėti apie naujų vyskupijų įsteigimą, vyskupų paskyrimą ir t. t.[1].

Vyskupų priesaika. Kandidatas. Duodamų popežiui priesaikų įvairumas iššaukė Prūsuose gana daug svarstymų ir susirašinėjimų. Toj priesaikoj įtariami atrodė dvi vieti: 1) pilnas Popežiaus klausymas, 2) pareiga persekioti atskalūnus ir kreivatikius. Valdžios nuomone, Popežiaus klausymas tegali liesti tikybos dalykus, o kai del antros pareigos, tai ji priešinga valstybės įstatymams, kurie laidavo pilną pakantumą visoms tikyboms[2]. Šita viduramžinė formula neatitinkant dabarties reikalavimų, suvereno teisių, valdinių ištikimybės, pakantumo[3].

Iš kandidatų į vyskupus pasirinkta pralotas Karpavičius iš Gražiškių[4], kuris, be to, esąs Prūsų valdžiai ištikimas.

Karo - Ūkio Rūmai Baltstogėj paskelbė 1797. IV. 27, jog, sutikus Popežiui, pavesta prižiūrėti naują provinciją Plocko vyskupui, jisai oficialais paskyrė: Žemaičių ir Vilniaus daliai prižiūrėti Prienų kleboną pralotą Karpavičių, o Lucko daliai — Szyjkowskį, Synopės vyskupą ir Bielsko kleboną[5].

Derybos su Rusais. Užsienio ministerija Berlyne ne viską tinkamai žinojo iš katalikų kanonų teisės, padarė klaidų, del to iš Romos gavo nelauktą atsakymą, jog Kurija dar negalinti patenkinti Prūsų valdžios reikalavimo. Einant kanonais, kurti naują vyskupiją iš kitų vyskupijų dalių tegalima gavus jos tikrųjų vyskupų sutikimą[6].

Prūsų valdžia pasipiktino tokiu Kurijos atsakymu, tai esąs gaišinimas, formalumai, traktatas su Rusija padarytas visai nesivaduojant kanonais, juk vyskupijos turį prisitaikyti prie

[1] *ten pat*
[2] *Public.* VII Nr. 394 (1796 XII—7—14).
[3] *Public.* VII—Nr. 400 (1796. XII. 31).
[4] *Public.* VII Nr. 403, 404 (1797. I. 7).
[5] *Public.* VII Nr. 434.
[6] *Public.* VII Nr. 436 (iš Romos 1797. IV. 29).

valstybės sienų ir t.t. Pykti pyko, bet elgėsi atitinkamai Kurijos atsakymui. Todel Prūsų valdžia pareikalavo iš savo atstovo Petrapily, kad jis išgautų kuo greičiausiai atitinkamų vyskupų atsisakymą nuo tų jų dalių, kurios pateko Prūsų valdžiai[1].

Plocko vyskupo, laikinai valdančiojo naująją provinciją, priesaika neiškėlė ginčų Prūsų valdžioje[2].

Bet veikiai turėjo pastebėti, kad nenaudingų dalykų jis panorėjęs, elgiasi ne taip, kaip Prūsų valdininkui priderėtų, rodo savitumo, reiškia įvairių pretenzijų ir t. t.[3].

Kurija daro procesą. Prieš įkuriant naujas vyskupijas katalikams Vygriuose, o unitams Supraslyje, kurija prisakė atlikti reikalingą procesą — surinkti žinių apie jos gyvavimo sąlygas ir tam įgaliojo Plocko vyskupą.

Prūsų vyriausybė norėtų palenkti jį į savo pusę, sako, būtų galima asignuoti pinigų jo kelionei, kad geriau ir sklandžiau padarytų. Iš kitos pusės duoda nurodymų savo valdininkams, kaip turi elgtis. Vietos valdininkams reikės duoti informacijų įvairiais klausimais, tai, sako, reikia būti atsargiems, pataria Schrötteriui ne į viską duoti aiškius atsakymus. Pavyzdžiui, apie vyskupo išlaikymą būtų galima pasakyti, jog būvis visai užtikrintas, bet nereikia sakyti, kiek ir kaip tat padaryta; taip pat kunigų seminarijos nepageidaujamos, nes jos platiną prietarus ir vienuolišką būdą, bet šito pasakyti esą taip pat negalima: užteksią pasakyti, kad kunigų mokslą kuo geriausiai aprūpinsianti valdžia. Bet kai del sodžių, parapijų, vietų ir kitų skaičiaus, tai galima duoti kuo tiksliausių žinių, kad kurija netrukdytų vyskupijos steigimo[4].

Prūsų valdžiai rodėsi, kad popiežius mažmožiuose jos prašymus ir pasiūlymus patenkinąs, o svarbesniuose tęsiąs, bet dabar ne tokie laikai, kad būtų galima taip elgtis. Ypač Prūsų valdžiai rūpi atskirti katalikus nuo Rusų vyskupų ir turėti savus[5].

Gniezno arkivyskupas. Gniezno arkivyskupas turėjo teisių, kaipo metropolitas, į visos Lietuvos bažnyčias. 1793 m. jis turėjo išsižadėti, ir tikrai išsižadėjo, teisių į dalį, atitekusią

1 *Public.* VII 1797. V. 27.
2 *Public.* VII 438 (1797. V. 2, 4).
3 *Public.* VIII Nr. 91 (1799. IV. 25., VI. 8)
4 *ten pat* VII — Nr. 470 (1797. XI. 10).
5 *ten pat* VIII—Nr. 92 (1799. IV. 17).

Rusams. dabar reikėjo toliau pratęsti šitą atsisakymą. Petrapily (1797. I. 26/15) buvo susitarę trys valstybės, kaip tą klausimą sutvarkyti. Popiežiaus nuncijus Litta Petrapily nurodė Gniezno arkivyskupui Krasickiui, kad jis turi ir tolesnį atsisakymą pareikšti. Prūsų vyriausybė pranešė jam apie tat 1798. VIII. 29, neabejodama, kad jis padarysiąs: juk tai esąs tuščias formalumas[1].

1797. I. 15/26 Rusai ir Prūsai susitarė taip pat ir tuo klausimu, kad dvasiniai turtai turi atitekti tai vyriausybei, kurios valdžioj yra anie turtai[2], taigi Prūsuose jie visi atiteko iždui.

Karpavičius vyskupu. Prūsų vyriausybė teturėjo vieną sau tinkamą kandidatą į Vygrių vyskupus — tai pralotą Karpavičių.

Trumpa jo biografija šitokia.

Mykolas Pranas Karpavičus yra gimęs 1744. IX. 24 netoli Lietuvos Brastos neturtingoj bajorų šeimoj. Iš pradžių mokėsi Brastos mokykloj, paskui Varšuvos seminarijoj, 1767 m. įšventintas kunigu, kurį laiką buvo mokytoju Krokuvoj, paskui Vilniuje kunigų seminarijoj. Vilniuje jisai pragarsėjo savo pamokslais, kuriuos dažniausiai spausdindavo. Savo turiniu atitikdavo daugumos nuotaiką. Net vienas jo pamokslas išspausdintas lietuviškai[3].

Netrukus pateko į Vilniaus universitetą profesorium. Kai kurie prikaišiojo, jog mėgstąs linksmai pagyventi, gerai pavalgyti, menkai einąs savo pareigas, esąs apsileidęs, užtat ateidavęs visur, kur buvo progos parodyti savo iškalbą.

Jo gudrus, liūdnumo pilnas, bet be nusiminimo, pamokslas Gumbinėje patiko Prūsų vyriausybei. Ir po to jisai turėjo progos parodyti jai savo palankumą[4].

Del to tai jis atrodė vienintelis kandidatas į Vygrių vyskupus[5].

Už paskyrimą vyskupu Karpavičius atitinkamai padėkojo Prūsų vyriausybei.

Karalius paskyrė vyskupu Karpavičių 1797. I. 19, popiežius davė bullę ir brevę vyskupijai įsteigti 1798. IV. 17. Buvo dar

[1] *ten, pat* VIII. Nr. 32.
[2] *Public* VIII—Nr. 34.
[3] *P. Augustaitis,* Vygrių ir Seinų vysk. istorija („Vadovas" t. III. p. 272—278. Seinai, 1909). Trumpai rašo dr. *Totoraitis*: Seinų ir Vygrių vysk. steigimas.
[4] *Public.* VIII, Nr. 208 (1800. IV. 25).

susirašinėjimų ir derybų del vyskupo priesaikos. Prūsų valdžia darė priekaištų del jos teksto; vieni jų lietė esmę, kiti formą. Nemaža ginčų iškėlė savo forma popiežiaus reikalavimai, jog jis skiriąs vyskupus. Po derybų ištaisyta priesaikos tekstas[1]. Užsitęsė tos derybos ir del suiručių Italijoj, del popiežiaus Pijaus VI mirties.

Įšventinimas į vyskupus turėjo būti Pultuske 1800. III. 30. Bet vyskupas nesutiko pakeisti priesaikos žodžių, tai pasiūlius Karpavičiui, ji padaryta Varšuvoj III. 3 vyskupo Albertrandi.

Albentrandies politinis nuolaidumas patiko Prūsų valdžiai, už tą ji ketino apdovanoti jį pelninga prelatūra[2].

Ryšiai su kurija. Susižinoti su popiežiumi vyskupams galima tik per savo Rūmus, jie rašys į Prūsų vyriausybę, o ši kreipsis į rezidentą prie popiežiaus. Žinoma, kaipo priežastį nurodė į neramius laikus, o iš tikrųjų tat darė norėdama viską kontroliuoti[3].

Karpavičius paskirtas Vygrių vyskupu, rūpinos praplėsti savo teises, ypač dispenso reikaluose, prašo tat išrūpinti Romoje. Tat atitiko ir vyriausybės norų, todel palaikė jį[4].

Prūsų valdžia apskritai skersavo į visokius, ypač katalikų, kunigų prašymus, jų nepaisė. Tik su Karpavičium dar skaitės: tas esąs išsilavinęs žmogus žiemių daly, atsidavęs Prūsų vyriausybei[5].

Santykiai su vyriausybe. Pačioj pradžioj Karpavičiaus santykiai buvo geri, bet paskui sugedo, kai atsirado interesų priešingumas.

Karpavičius ypač pradžioj rodė savo norą jai įtikti, tik ne visuomet pataikydavo.

Pavyzdžiui, norėdamas jai įtikti, siūlė panaikinti šv. Kazimiero ir šv. Stanislovo šventes, o įvesti šv. Adalberto, bendro Prūsų ir Lenkų patrono[5]. Bet vietos valdžia pikčiau žiūrėjo, suprato jo norą įtikti, tad šitų švenčių, naujų nedarbo dienų įvesti nenorėjo, bet buvo juo patenkinta.

1 *Public.* VIII—168—169.
2 *Ten pat* 222.
3 *Public.* VIII. Nr. 87. (1799. III. 27), Nr. 288, 297.
4 *Public.* VIII Nr. 88 (1799. IV. 1).
5 *Public.* VIII—Nr. 209 (1800. IV—30).

Mirus popiežiui Pijui VI, Vygrių vysk. liepė atlaikyti atitinkamas ekzekvijas. Vietos vyriausybei atsirado įtarimų, ar nėra peržengta įstatymo, nes daręs tat be leidimo, ir apie tat pranešė į Berlyną[1].

Bet čia dar netikėjo piktoms policijos žinioms, į gerą pusę aiškino.

Iš Berlyno nuramino vietos policiją, jog egzekvijos tai grynai tikybinis dalykas, leidimas visai nereikalingas.

Rimtesnis buvo kitas įtarimas, kad Karpavičius tat yra daręs Gniezno arkivyskupui įsakius, lyg būtų jis ano viršininkas, o tuo jis nėra, tai šita reikėjo ištirti[2].

Ištyrimas nedavė įrodymų, jog Gniezno arkivyskupas turi pretenzijų būti pirmu ir ant Vygrių vyskupo[3].

Vėliau santykiai pasikeitė į blogą pusę. Jau ne visur taip jau džiaugėsi Prūsų vyriausybė iš savo paskirto žmogaus, nes ir jis neleido kištis į savo asmens reikalus vietos valdžiai.

Pirmą progą konfliktui davė įsitaisymas būstinės. Vygrių vienuolyno vienuoliai kameldulai turėjo iš čia išsikraustyti, tai Karpavičius sumanė palaikyti rakandus ir t.t. Į tą ginčą įsikišo Baltstogės Rūmai, bet Karpavičius neįsileido, tai jie ištaria jam papeikimą, nurodo, jog taip elgtis negalima, yra kitų kelių skųstis, dargi graso represijomis ateityje[4]. Prūsų valdininkams atrodė neleistinu, kad kas jiems priešintųsi. Bet vietoj del politikos aprimsta, o iš tikrųjų vietos vyriausybė negalėjo perdaug daryti kliūčių vyskupui, jei bent galėjo įgilti iš šalies, kibti prie vyskupo pajamų. O čia tikrai buvo opių vietų ir tuo galėjo turėti jam įtakos.

Karpavičius turėjo dvi kleboniji — Prienų ir Gražiškių, tai vyriausybė galėjo atimti prideramas joms žemes ir, be to, dar neleisti jam, kaipo vyskupui, jų turėti. Tuo susirūpino Karpavičius ir prašo jas palikti (1800. VIII. 25). Prūsų vyriausybė aiškina, jog jo dvasiniams reikalams naudingiau ir labiau atitiks bažnyčios įstatymus, jeigu tų dvarų neturės, pats ūkio neves, bet valdžia sutiktų, jeigu jis nori, jam palikti, tik jeigu bus ištikimas. Taigi tuo tarpu klausimo apie žemės

---

[1] *Public.* 187 (1800. II. 9).
[2] *Ten pat* 190 (1800. II. 19).
[3] *Ten pat* 194.
[4] *Public.* VIII—Nr. 239 (raštas 1800. VIII. 20).

atėmimą ji nekelia. Bet prie šitos progos dar sykį priminė, kad būtų ramesnis, ir jeigu vietos valdžia ką pikto jam daro, tai gali apsiskųsti vyriausybei, o jau ji pažiūrės, pats gi savivaliauti negali[1].

Bet juo toliau, juo pikčiau Prūsų valdžia žiūri į vysk. Karpavičių. Tuomet tesurinko žinių ir apie jo praeitį, nes iki šiol jį vis laikė atsidavusiu Prūsų valdžiai žmogumi.

Schrötteris, į kurį kreipėsi su skundomis vietos vyriausybė, surinkęs žinių, suteikia jas vyriausybei ir šitaip jį apibūdina.

Karpavičius mokėjęs surinkti daug pelningų vietų, tarp jų svetur turėjęs Smolensko kanoniją, o čia dvi kleboniji Prienuose ir Gražiškiuose. Sukilimo metu jis buvęs Rusų priešininku; Rusams paėmus Varšuvą, pasitraukė į užsienius, o paskui grįžo į šią šalį, į Gražiškių kleboniją. Tenai susipažino su juo Schrötteris, puolė į akį jo pamokslas, pasakytas saikdinimo laiku (Huldigung), kuriame ragino būti ištikimais naujai valdžiai; tasai pamokslas atitiko tą dieną. Atrodė, kad tiktų į vyskupus naujai vyskupijai valdyti. Jisai buvo žymiausias iš visų kunigų savo protu, mokslu, iškalba. O dabar paaiškėjo, jog po nusižeminimu paslėpta hierarkinė didybė, pretenzijos, tapęs vyskupu pasidarė nebe nuolaidus, kaip buvo iki paskyrimo.

Jis turėjo susidūrimų su Prūsų vyriausybe, su Baltstogės Rūmais, už tą buvo pabartas, o po to jo įkirumas padidėjo, del to tai jis negavo prižadėjimo, jog abi kleboniji jam paliekami.

Juk jam ir be to daroma malonė, jeigu neatimama. Gražiškiai toli nuo Vygrių, pats ūkio neves, neves nė Prienuose. O Vygriuose patogi jam vieta gyventi[2].

Vis delto Karpavičius nesusilaikydavo neužgavęs Prūsų vietos valdžios; pav., vieną sykį pajuokė vieną jos reikalavimą; ta įsižeidė ir rado reikalingu uždėti jam baudos 50 dukatų. Tarė išieškosią paėmę iš jo algos, pridėjo grasymą, jog Gražiškių dvarelį atimsią ir t.t. Bet išieškoti taip ir neteko, nes jis sirgo, o po to 1803. XI. 5 mirė[3]. Mirė Beržininkuose po skanių

[1] *Public.* VIII—245 (1800. IX. 10).
[2] *Public.* VIII—Nr. 254 (1800. IX. 26).
[3] *Public.* VIII—Nr. 585 (1803. IV. 27).

pietų. Kūną vežė karietoj į Vygrius, o žmonės tarė, jog jis gyvas, nes kažin kas juos laiminęs pro langą[1].

Vygrių vyskupijos plotas ir sienos. Vygrių vyskupija buvo sudaryta iš *3* vyskupijų skeveldrų.

1. Iš Žemaičių vysk. atiteko visas Virbalio dekanatas, į kurį įėjo Virbalis, Naumiestis, Slavikai, Sudargai (Jansborgas), Kiduliai (Kaimelis), Plokščiai, Ilguva, Panemunė (Tiškevičiaus), Zapyškis, Lukšiai, Griškabūdis, Sintautai su jų parapijomis.

2. Iš Vilniaus vysk. atiteko:

a) Kauno dekanatas su šiomis bažnyčiomis: Prienai, Janučiai, Panemunė (Frendzelio), Pakuonis, Plutiškiai ir Skriaudžiai;

b) Trakų dekanato dalis: Liškeva, Rumbonys, Alytus, Slabada (Miroslavas);

c) Gardino dek. dalis: Ožiai, Lipskas, Adomavičiai;

d) Knyšyno dekanatas: Knyšynas, Krypna, Kalinovka, Chorosčia, Nievodnica, Turosna, Jachnovice, Zabludavas, Baltstogė, Jonava, Vasilkavas, Horycinas, Chodorovka;

e) Alvito dekanatas: Alvitas, Bartininkai, Gražiškiai, Liubavas, Liudvinavas, Lankeliškiai, Kalvarija, Keturvalakiai, Pajevonys, Vištytis, Pilypavas, Prieraslis, Bakalareva, Jelenevas, Račkai, Janovka, Vilkaviškis, Pilviškiai, Suvalkai, Vyžainis ir Šunskai;

f) Simno dekanatas: Simnas, Rudamina (šiandien Urdaminas), Udrija, Daukšiai, Meteliai, Seirijai, Šventežeris, Veisėjai, Beržininkai, Balbieriškis, Seinai, Krasnopolis, Kapčiamiestis, Punskas ir Kalietninkas;

g) Augustavo dekanatas: Barglava, Neta, Grabava, Ščebra, Raigardas Gonionys, Karpavičiai, Trzciana, Dobrynevas, Jasionovka, Brzozova, Dolistavas.

3. Lucko vyskupijos — Tykocino dekanatas.

Karpavičius iš to padarė 14 dekanatų su 154 parapijos bažnyčiomis. Tautiniu atžvilgiu buvo: lietuviai, gudai, lenkai, bet pastarųjų labai maža. Dekanatai buvo: Augustavo, Baltstogės, Bielsko, Bransko, Dargukeino, Knyšyno, Alvito, Prienų,

[1] *P. Augustaitis,* min. raštas.

Zapyškio, Simno, Sokolkos, Tikocino, Virbalio, Vygrių. Jisai turėjo 2 oficialu: Palenkei (per Podlachiam) — Joną Klementą Golaševskį, Lietuvai (per Lithuaniam) — Baltazarą Paškevičių, Vilkaviškio kleboną[1].

Karpavičiui mirus. Mirė jisai Beržininkuose. Vyskupijos reikalus valdė du oficialu: Golaševskis ir Paškevičius, o ūkio reikalų žiūrėjo trečias — Konopka. Už tą darbą jiems mokėjo algas iš vyskupui skiriamos pensijos. Iškilo klausimas, kas bus nauju Vygrių vyskupu.

Ministeriai Schrötteris ir Reck'as pasiūlė savo kandidatus į vyskupus: kanauninką M a t h y iš Frauenburgo (Prūsuose): sako, tai esąs vertingas žmogus, geras ūkininkas, ištikimas valstybei žmogus; kitas kandidatas buvo G o l a š e v s k i s, vietinis, iš N. R. Prūsų. Baltstogės Rūmai giria jį: esąs mokytas, doras, labdarys, pakantus ir vyriausybei atsidavęs. Del mokyklos ir įtakos būtų jisai naudingesnis, todel siūlo jį, o ne kitą; kai del Mathy, tai būtų galima jam prie progos suteikti kita vakansija N. Rytų Prūsuose.

Karalius dar nenutarė, ką pasirinkti, nes tuo laiku buvo keičiamos Varšuvos vysk. sienos[2].

Ministeriai Schrötteris ir Reckas grįžta prie to paties klausimo kiek vėliau, sakydami, kad, jų nuomone, Varšuvos vyskupijos sienų klausimas nieko negalįs sverti skiriant Vygrių vyskupą. Juk anam nebūsianti pavesta Vygrių vyskupija, kur kunigai daugumoj esą nemokyti, jos vyskupai turi būti vietoje. Varšuvos vyskupas nevažiuosiąs į Vygrius, net jeigu daugiau pinigų gautų, Vygriai — ne linksmoji Varšuva, jie tarp miškų, balų, ežerų salų, visai nuošali vieta, nuo žmonių toli; gerai, kad atsiranda norinčių čia gyventi, reikia iš tų ir pasirinkti ką nors. Siūlo dabar tą patį Golaševskį. Karalius dabar jau sutiko[3].

Golaševskis neturėjo turtų, tai prašė vyriausybės atleisti jam konsekracijos išlaidas, nes pateksiąs į skolas, negalėsiąs išsimokėti (1804. VIII. 23). Ir tikrai vyriausybė pripažino jo

---

1 *PA.* Vygrių ir Seinų vysk. („Vadovas" III, p. 272—8), *Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie, p. 178—182. *Totoraitis*, m. v.
2 *Public.* IX—Nr. 665 (1803. XI. 116, XII. 22).
3 *Public.* IX—Nr. 692 (1804. III, 19. III. 24).

neturtą. Jam pavyko sumažinti šitas išlaidas, vietoje 1040 scudi turėjo mokėti 700[1].

Romoj in consistorio secreto Golaševskis 1805. IV. 26 buvo paskelbtas vyskupu. Del jo nebuvo jokios gaišties. Kurija ir karalius skubinos įvykdyti, ką buvo sutarę.

Paskyrimas Golaševskio vyskupu, Prūsų valdžios apskaitymu, apsiėjo keli tūkstančiai dolerių, siūloma tuos pinigus jam paskolinti ir paskui išskaityti kas ¼ metų iš algos, užlaikant po 500 dolerių[2].

Paskirtasis vyskupu Golaševskis iškėlė klausimą kunigų seminarijos, nes neturįs kunigų. Baltstogės Rūmai palaikė tą mintį, kadangi esamųjų kunigų per maža ir tie esą nemokyti.

Bet Schrötteris, pritardamas iškeltam klausimui, randa, kad reikia švietimu kitaip rūpintis. Seminarijos tam dalykui netinką, o be to, jos brangiai apsieiną, todel reikėtų mokyti katalikų kunigus universitete, katalikų teologų skyriuje, Frankfurte prie Oderio ar Karaliaučiuje[3].

Karalius į tą pasiūlymą nieko neatsakė. Gal būti, tas planas ir nebuvo įteiktas.

Baltstogės Rūmai grįžo prie to klausimo 1806. VIII. 26 su smulkiai išdirbtu atskiros Vygrių seminarijos planu. Šitas sumanymas liko neįvykdytas, nes greitai Prūsai nustojo šitos provincijos[4].

9.

Graikų bažnyčia.

Imdama Lietuvos dalį, Prūsų vyriausybė visai nebuvo susipažinusi su tikybiniu naujosios provincijos sąstatu, tarė, kad esą ten vieni katalikai. Taigi karaliaus deklaracijoj, 1796. II. 2 išleistoj, kurioj buvo paskelbta, jog katalikų kunigų ir vienuolynų turtai paimami į iždą, visai nebuvo užsiminta apie graikų (rytų) bažnyčios turtus.

Pradėjus vykdyti šitą įstatymą, min. Schrötteris pastebėjo jo spragą ir paklausė, kas daryti. Jeigu aiškiai kalbama

[1] *ten pat* Nr. 748 (1806. V. 26).
[2] *ten pat* IX—Nr. 859.
[3] *ten pat* Nr. 831.
[4] *Public*, IX—Nr. 738 (1804. VII. 24).

apie katalikus, tai negalima esą taikinti šito įstatymo prie graikų (rytų) bažnyčios, ar tai bus unitų ar neunitų. O pasirodo, kad turtų jie turi, tik nenustatyta kiek, vis delto esama jų gerokai; jo nuomone, daryti privilegijas, išimtis nepriderėtų. Būtų galima išleisti ano įstatymo papildymą, bet tat perdaug pultų į akį. Tai Schrötteris ir Hoymas siūlo karaliui tokį išėjimą: spausdinant jo 1796. II. 6 skelbimą, praleisti žodžius „Romos katalikų", tuomet bus suprantama, jog jis liečia visų tikybų dvasinius turtus[1].

Karalius į tai atrašė 1796. VI. 11, jog deklaracijoj nėra reikalo minėti graikų kunigų; jeigu tikrai būtų dideli (ypač neunitų) turtai, tai pravartu būtų taikinti šį įstatymą[2]. Taigi reikia žinoti, kiek yra tų turtų.

Dabar prasideda žinių rinkimas vietoje apie vienus ir kitus, iš to kyla įvairūs sumanymai apie graikų bažnyčios sutvarkymą naujose provincijose.

A. Unitai.

Schrötteris N. Rytų Prūsuose yra daugiau gavęs graikų-unitų, negu Hoymas Pietų Prūsuose, todel jis labiau rūpinas tuo reikalu, negu anas; jis renka savo provincijoj medžiagos, skaitmenų, nori pažinti rytiečių organizaciją, nes iki šiol ji Prūsų vyriausybei buvo nežinoma, kadangi nebuvo turėję reikalų; tai dabar Prūsų valdininkai turi tat ištirti. O kai del būsimos organizacijos, tai reikės pasistengti savo ribose neleisti svetimoms valstybėms kištis į dvasinius reikalus, taria Schrötteris.

Lengviau buvo gauti žinių apie unitus, ir greitai piririnko tokių žinių. Unitai priderėję prie Kijevo metropolito ir Brastos vyskupo, abu dabar esą užsieniuose. Dabartinis metropolitas Teodozius Rostockis gyvenąs Petrapilyj, jį prispyrė tat padaryti, taigi esąs svetimoj įtakoj. Antra vertus, nepatogu, dargi negalima pavesti unitus vietos katalikų vyskupui, nes unitų hierarchija kitaip organizuota, tos tikybos išpažintojai turį savo apeigas, prisirišę prie jų, tai nepriderėtų pavesti juos lotynų vyskupui, nors pirmiau jis (Schrötteris) buvo taręs, jog

---

1 *Public.* VII—Nr. 346.
2 *ten pat* Nr. 347.

tat galima būsią padaryti. Taigi reikia organizuoti atskira unitų vyskupija[1].

Surinkęs žinias per Baltstogės Rūmus, rado, kad:

a) *Metropolito vyskupijoj:*

Gardino dek. yra 14 parapijų
Palenkės „ „ 17 „

b) *Brastos vyskupijoj:*

Bielsko dek. yra 27 parapijos
Melniko „ „ 3 „
Dargukaino dek. yra 7 parapijos
Iš viso unitų yra 68 parapijos

Šiek tiek unitų atsirastų Varšuvos parapijoj[2], Pietų Prūsuose. Iš jų visų reikia sudaryti viena vyskupija, o ji būtų nemaža savo plotu.

Deja, visi unitų vyskupijų turtai yra už valstybės sienos, nebus iš ko aprūpinti naują vyskupiją. Bet galima rasti tokį išėjimą. Netoli Baltstogės, Supraslyje, yra bazylėnų vienuolynas, kuris tiktų vyskupo būstinei. Jo prioras Teodozius Vislockis pasižymi doriniais privalumais, įtaka, pagarba; jeigu jį padarytų ir vyskupu, tai nekiltų jokių medžiaginių sunkenybių ir painiavų.

Jeigu šitoji mintis nebūtų priimta, tai galima būtų dar pasikalbėti tuo reikalu su juo pačiu ir pasitarti.

Bet kai del pačios vyskupijos, tai vistiek del politikos priežasčių reikia sudaryti atskira unitų vyskupija. Ateina iš Rusijos žinių, ir tos žinios teisingos, jog Rusų valdžia yra sumanius unitus padaryti stačiatikiais, jau ji tat daro su prievarta; tai iššaukė unitų pasipriešinimą. Dabar galima tikėtis, jog iš ten unitai kraustysis čionai ir bus jų gana daug. Iš šito valstybei bus nauda, vyskupijos įkūrimas padės vilioti žmones. Todel reikia skubintis įsteigti vyskupija, padaryti, kad unitai čionai būtų pakenčiami, turėtų pilną tikybos laisvę ir Prūsų būtų ginami. Be to, Kurija išgirdus apie tat, ką daro Rusų valdžia, mielai pritars tam Prūsų sumanymui įsteigti at-

---

[1] *ten pat* VII—Nr. 359. (1796. VIII. 9).
[2] Varšuvos par.—292 žmonės (*ib.* Nr. 469—1797. XI. 7).

skirą unitų vyskupiją. Jinai turėtų būti ir kitoms naujoms provincijoms[1].

Užsienių ministerija pritarė šitam Schrötterio sumanymui[2].

Sutinkant pagrinde reikėjo tik ištirti vykdymo smulkmenas.

Schrötteris lapkričio pabaigoj (1796 m.) buvo Baltstogėj, Supraslyj, aptarė vyskupijos įsteigimo planą, nors, jo nuomone, dar ne viską žinąs, kas būtų reikalinga, bet svarbiausieji dalykai esą ištirti.

Paaiškėjo, kad unitų tėra Lietuvos kunigaikštijoj, pačioj Varšuvoj yra tik viena parapija. Supraslis būtų naujos vyskupijos vidurkyje. Ten užtektų triobesių ir vyskupo buveinei įtaisyti. Nepriimtiniau būtų suderinti Supraslio priorą ir vyskupą vienam asmenyje.

Gal būti būtų kitos rūšies painiavų: vienuoliai, rinkdami savo priorą, bus suvaržyti, arba turės išrinkti paskirtąjį vyskupu. Be to, Chodkevičių (Katkų) šeima, kuri yra Supraslio fundatorius, turi teisės pati priimti ir patiekti kandidatą metropolitui. Jeigu daryti vyskupu priorą, tai tik šiam sykiui, nesusirišus ateičiai.

Esamųjų lėšų užtektų, personalas gali būti nedidelis. Abbato nuomone, užtektų dviejų: auditoriaus ir sekretoriaus (notarius actorum curialium).

Painesnis dalykas su seminarija. Abbatas norėtų ją įsteigti, bet Schrötteris pasisakė prieš ją. Dabar į Vilniaus Sapiegos Aliumnatą siųsti nebegalima, tenai jų nebepriima. Jis gi (Schrötteris) velytų siųsti unitų klierikus mokytis į universitetą, kur prižiūri valstybė, nebūtų tokie fanatikai, nepakantūs.

Žinoma, įsteigus vyskupiją, turėtų ir visi vienuolynai nutraukti ryšius su savo vyriausybe užsieniuose ir priderėti vyskupo priežiūrai.

Sienos išvedimas padarė painumų parapijų padalinime, siena jas suskaldė; pav. Krinkų parapija yra Rusuose, o jos filija (duktė) Ostrovcy šioj pusėj. Kaip tat reikia sutvarkyti, pasirūpins kita įstaiga[3].

1 *Public.* VII—Nr. 362 (1796. IX. 5).
2 *ib.* VII 1796. IX. 13.
3 *Public.* VII. Nr. 392 (1796. XII. 5).

Užsienių ministerija pritarė tam Schrötterio planui. Tik ji pati iškėlė jo dar neminėtą klausimą: kaip pavadinti vyskupiją. Vyskupija reikia vadinti pagal v i e t ą, o ne pagal šalį, nes tai gali vesti prie išdidumo.

Ir jai abejonių kelia sujungimas vyskupo ir abbato (prioro) viename asmenyje: vyskupą skiria karalius, o priorą renka vienuoliai tam tikromis taisyklėmis; taigi geriau būtų, kad tai būtų du asmeniu. Kai del vyskupo, tai juo gali būti ir nurodytasis prioras[1].

1797 m. sausio 7 d. Prūsų ministerių konferencija nutarė pasiūlyti Supraslio abatą, o leisti rinkti į prioro vietą naują[2].

Prūsų valdžia jau paskyrė vyskupų minėtą Supraslio priorą, kuomet — data nenustatyta[3], padarė viską, kad jį pašventintų; jis tiesiog priklausytų nuo Romos, visi ryšiai su arkivyskupais, esančiais užsieniuose, nutrūktų[4]. Ji nenori ilgų derybų su Roma, nori iš karto įsteigti, paskirti, įvesti ir t.t.

Naujas būsimas vyskupas yra vienintelis unitams visoj valstybėje. Kyla eilė naujų, antraeilių Prūsų valdžiai klausimų. Kas jį įšventins? Ar gali tat atlikti katalikų vyskupas? Tie klausimai reikia išaiškinti ir Prūsų valdžiai.

Pats Vislockis, užklaustas tais reikalais, pareiškė nuomonę, jog tat turįs padaryti graikų (unitų) vyskupas. Reikėtų gauti leidimą iš popiežiaus, kad galėtų tą įšventinimą atlikti katalikų vyskupas. Vyskupų unitų esą, bet užsieniuose: Chelme. Brastoje ar Pinske[5].

Prūsų vyriausybė turėjo daug darbo, vis delto greitai pasiekė savo Romoje. Apie tat pranešama 1797 m. lapkričio mėn.[6].

Vislockį įšventino į vyskupus Albertrandi Suprasly 1800. IV. 27[7].

Jisai nepasižymėjo drąsumu, buvo valdžios pataikūnu, kaip ir Karpavičius. Pav., jisai ir Vygrių vyskupas Karpavičius pasisiūlė švęsti drauge protestantų šventę (Bettag), jeigu bus valdžios prisakyta.

---

[1] *Public.* Nr. 392 (1796. XII. 31).
[2] *Public.* VII 403 ir 404.
[3] Jis siūlomas dar 1797. I. 7.
[4] *Public.* VII 392.
[5] *Public.* VII. Nr. 459 (1797. VIII. 14).
[6] *Public.* Nr. 470 (1797. XI. 10).
[7] *Public,* VIII. Nr. 169.

Bet Baltstogės Rūmai tarė, kad tat ėsą visai nereikalinga[1]. Berlyno valdžia buvo tokios pat nuomonės; jai atrodė nesąmonė, kad kitų apeigų žmones kas verstų švęsti kartu ir protestantų šventes[2]. Ji velijo, kad žmonės dirbtų.

Vislockis buvo trumpą laiką vyskupu, greitai mirė (1801. V. 10)[3]. Po to buvo paskirtas (1802. IV. 10) naujas — Mikalojus Duchnovski, del kurio taip pat teko susirašinėti su popiežiu priesaikos reikalu. Ypač Prūsų valdžia norėjo surasti tokią priesaikos rotą, kad negalėtų apeiti ištikimybės jai, o ji visame bijojo intrigų, vylių. Tik 1804 m. susitarė su Roma, aptarė formalumus. Įšventino jį 1804. IV. 29; jo duotoji priesaika nebuvo nusiųsta į Romą.

Ir Duchnovski neilgai gyveno: mirė 1805. VI. 21. Po jo į Supraslio vyskupo vietą atsirado 2 kandidatu: Supraslio vienuolyno perdėtinis Leonas Javorauskas ir vysk. seminarijos regentas Mykolas Danilavičius.

Javorauskas yra gimęs katalikų šeimoj, toj tikyboj krikštytas ir išaugintas, vėliau tik perėjo prie graikų-katalikų (unitų), vienuolis kunigas, be talento, politiškai ištikimas, padorus — šitaip apie jį rašė vietos valdžia.

Danilavičius gi esąs iš senos unitų šeimos, perėjęs prie katalikų, per 20 metų mokęs piarų mokykloj Lomžoj, gabus, padorus žmogus, mokytas, mokąs svetimų kalbų, taigi reikėtų jis pasirinkti. Kliūčių unitai nedarysią, reikią gauti popiežiaus leidimas ir tuoj jį paskirti.

Karaliui ir keliems ministeriams kilo abejonių, ar gi galima skirti kataliką unitų vyskupu, velytų kitą (1806. II. 17).

Kandidatūra svarstoma ir toliau, vieni palaiko vis Danilavičių, kiti, matyt, Javorauską. Karalius palaiko Javorauską (1806. III. 18)[4].

Bet galų gale karaliaus buvo paskirtas ir pristatytas į Romą Danilavičius, kuris tačiau nebuvo įšventintas, ir liko vyskupu nominatu, nes greitai mirė[5].

Nesisekdavo unitų vyskupams: įšventintas ar paskirtas tuoj miršta.

---

1 *Public.* VIII—Nr. 209 (1800. IV—30).
2 *Public.* VIII—219 (1800. VI. 26).
3 „Vossische Zeitung" įdėjo nekrologą, parašytą *Schrötterio*.
4 *Public.* IX. Nr. 897.
5 *Nolde*, p. 90.

B. Stačiatikiai (graikai neunitai).

Kai del stačiatikių (neunitų), tai naujojoj provincijoj ir jų rado, bet visai nedidelį skaičių. Nesusipažinus dar su organizacija, vietos valdžia duoda įvairių pasiūlymų, tai Pietų Prūsų protopopo valdžiai pavesti, tai kitaip sutvarkyti[1].

Patyrinėjęs daugiau, Schrötteris teikia vyriausybei tikresnių žinių. Šitų žinių gavo jisai daugiausia iš unitų prioro Supraslyje, nes neturėjo kito tiesioginio informatoriaus.

Kurį laiką buvo galvojęs, ar negalės stačiatikių likučius, atskirtus nuo Rusų, perkalbėti prisidėti prie unitų, jų vienuolynus, berods, visai negausingus, panaikinti, leidus vienuoliams išmirti.

Stačiatikių esą visai mažai, jų turtai nedideli[2].

Berlyne skeptiškiau į tai žiūrėjo. Ten vadovavos tąja mintimi, jog negalima sulieti stačiatikių ir unitų, reikia stačiatikius atskirti nuo užsienių įtakos, nėra reikalo nė bandyti jungti stačiatikius su unitais. Kitaip stačiatikiai, darant mažiausiąjį bandymą varžyti jų tikybą, ieškos atramos Rusuose, taigi nereikia eiti Rusų pėdomis, kurie atvirkščiai elgiasi: nori padaryti unitus stačiatikiais.

O tuo tarpu reikėtų ištirti, ar stačiatikių bažnyčia organiškai surišta su Maskva ar su Konstantinopolio patriarku; jeigu su šiuo, tai lengva būtų per tenykštę atstovybę užmegsti ryšius ir sutvarkyti santykius[3].

Nelengvai ėjo tyrinėjimas. Net aukštesnieji valdininkai negalėjo susivokti, kas tai yra unitai, kas graikai, su kuo buvo daroma unija, su katalikais ar graikais ir t.t.

O tuo tarpu reikia vadovautis senaisiais valstybės politikos pradais: reikia jie visi prižiūrėti, kaip ir katalikai, kad neskraustų savųjų, neišvežtų pinigų ir t. t.[4].

Patyrinėję vietoj, priėjo prie išvados, jog lieka vienas kelias — užmegsti ryšius su Konstantinopoliu. Šitą mintį palaikė ir esantieji stačiatikių vienuoliai; jie randa, kad galima stačiai susižinoti su Konstantinopoliu.

---

1 *Public.* VII—Nr. 359 (1796. VIII—9).
2 *Public.* VII - Nr. 370 (1796. X. 4).
3 *Public.* VII Nr. 377 1796. X. 25.
4 *Ten pat* Nr. 377 (1796. X. 25).

Staiga sužinojo užsieniuose, kad Pietų Prūsuose esąs stačiatikių dekanas, cartophylax, tai renka žinių apie jį, nori smulkiau ištirti, kas jis[1].

Palengva išsiaiškino, jog tasai dekanas, cartophylax, yra tikras, neapsimetėlis, susižinąs su Konstantinopoliu[2], nuo jo pareinąs ir gyvenąs Poznanyje.

Dabar jam pavedė susižinoti su patriarchu, tik saugojas, kad del to nepraplistų jo įtaka[3].

Konstantinopolio patriarkas, užklausus Prūsų pasiuntinybei, pareiškė tokią nuomonę iškeltuoju klausimu: vienintelis kelias esąs, kad jis bažnyčiai tvarkyti atsiųsiąs atskirą vyskupą ar net arkivyskupą, tuomet jis, patriarkas, turėsiąs tiesioginių ryšių su savo tikinčiaisiais, be rusų ar austrų vyskupų tarpininkavimo. Tik atstovas abejojąs, ar del mažo stačiatikių skaičiaus bus tat pravartu, ar ne perbrangiai apsieis. Iš kitos pusės patriarkas negalįs pavesti anam dekanui vyskupo teisių be vyskupiškų šventimų. Tai ar negalima padaryti vyskupu šito dekano, gal nedaug tereikės pridėti pinigais, juk jis šį tą turi, kaipo dekanas, jis apsieitų pigiau, negu siųsti vyskupą iš Konstantinopolio? Politikos atžvilgiu būtų naudingiau turėti tiesioginių ryšių su patriarku[4].

Palengva Prūsų valdžia atvėso prie šito sumanymo. Esant Pietų Prūsuose permažai stačiatikių, neberado reikalo organizuoti atskiros vyskupijos[5], o ir N. R. Prūsuose tebuvo vos 3 parapijos ir vienuolynai. Gi toms parapijoms nepavyko užmegsti tiesioginių ryšių su Konstantinopoliu, be to, buvo sunkumų del kalbos: vietiniai kunigai nemoka naujosios graikų kalbos[6], kuri tenai vyrauja. Bandymai gauti iš Austrų vyskupų šventinimus neturėjo geros kloties.

Karalius nepalaikė to reikalo, mažai tepaisė, o ir finansiniai motyvai čia nusvėrė. Graikų (stačiatikių) vyskupija nebuvo įsteigta.

---

1 *Ten pat* Nr. 389 (1796. XI. 29).
2 *Ten pat* Nr. 403 (1797. I. 7).
3 *Ten pat* Nr. 425 (1797. IV. 6).
4 *Ten pat* Nr. 469 (1797. XI. 7).
5 *Ten pat* VIII Nr. 40 (1802. II. 23).
6 *Ten pat* 1804. III. 14.

10.

Protestantai N. Rytų Prūsuose.

A. Evangelikų-liuterių tikyba.

Iki šiol visoj provincijoj tebuvo viena bažnyčia sodžiuj prie Virbalio[1]. Dabar evangelikų skaičius ėmė didėti: traukė valdininkai, buvo ir kareivių protestantų, persikėlė ūkininkų kolonistų.

Prūsų valdininkams 1797 m. kilo sumanymas pakelti protestantų tikybą šitoj katalikų šalyj, suteikti jai daugiau pagarbos žmonių akyse. Reikia, jų manymu, organizuoti protestantų bažnyčia, reikia pastatyti bažnyčias bent ten, kur yra vyresniųjų valdininkų, o kariuomenės reikalams patenkinti turi važinėti dažniau protestantų kunigai. Protestantų bažnyčia ir kunigai pavesta Berlyno konsistorijai[2].

1798 m. pradžioj pasiūlyta Giseviui tapti vedėju ir organizatoriu, nes jį palaikė gen. Güntheris.

Gisevius sutinka. Prasidėjo derybos su Giseviu del algos ir sąlygų. Jis teiravos vietoje, važinėjo, žiūrinėjo, buvo Seinuose, Baltstogėje ir t. t. Jis rimtai ir smulkiai derasi del sąlygų: turi gauti daugiau negu Elke, nes turįs šeimyną ir t. t.[3]

Bet valdžia metė visai tą mintį: permaža evangelikų. Gisevius taip ir nepersikraustė į naująją provinciją.

B. Evangelikų-reformatų tikyba.

Evangelikų-reformatų yra Lietuvos dalyje; bažnyčios yra kelios: Seirijuose, Sidroj ir Zabłudave.

Reformatų kunigai iki šiol priklausė nuo Vilniaus sinodo, dabar pavesta jie Berlyno vyriausiosios konsistorijos žiniai[4].

11.

Švenčių naikinimas. Kalendorius.

Švenčių daromoji žala. Prūsų valdžia pastebėjo, jog nauji valdiniai mažai dirba, jog jų darbas nėra našus. Tarp tų priežasčių susekė, jog N. R. Prūsuose žmonės perdaug *švenčia.*

---

[1] *Hertzberg'as* savo veik. p. 143 surado vienintelę parapiją, bet kitoj vietoj, būtent Vygriuose.
[2] *Holsche,* I. 258—9.
[3] *Gisevius,* 42, 43, 45, 53, 58, 59.
[4] *Holsche,* I. 259—260.

Keliavęs tyrinėjimo tikslais po šitą šalį Dohna rašė savo pranešime:

Nors ne taip daug kalbama ir šnekama, bet nemažiau trukdo kultūrai pakilti ištvirkimas del perdaug didelio švenčių skaičiaus. Daugybė vietos atlaidų, bažnyčios švenčių, graikų švenčių, kurias švenčia taip pat, kaip sekmadienius, visai pertraukia darbą ir pripratina gyventojus nuolatos tinginiauti ir lėbauti, tuo labiau, kad žmonės jau vakare prieš tai dažnai gana anksti nustoja dirbę.

Del šito iš dalies kenčia amatų tarpimas; mažam plote gyventojų tikybos yra susimaišę, pasitaiko kelių tikybų giminių; pavyzdžiui, Bielske ir jo apylinkėse yra katalikų, unitų, stačiatikių, žydų švenčių.

Ar nebūtų galima šitų švenčių dalį *visai* panaikinti? Ar nebūtų galima likusią švenčių dalį katalikų ir abiejų graikų (unitų ir stačiatikių) perkelti į tas pačias dienas, kad išvengtų dvigubo darbo pertraukimo?

O ar nebūtų galima tokiomis dienomis truputį apsunkinti viešąjį girtuokliavimą?

Kiekvienas doras ūkininkas, o ypač vokiečių valdininkai, labai nemaloniai jaučia šitų kliaudžių padarinius. Ypač skundėsi tuo Bielsko ir Opinaguros valdininkai.

Labai kenkia taip pat *griežti pasnikai.* Del nuolatinio vartojimo blogos alyvos per kiauras 7 gavėnios savaites atsiranda gyventojų tarpe daugybė ligų; o esti dar blogiau, kaip tvirtina keletas asmenų, jų tarpe valdininkas Neumann'as Opinaguroj: gavėnia labai retai praeina be to, kad daugelis žmonių del jos galo negautų, tikriau sakant, del laikymosi šitos labai kenksmingos dietos. Dar labiau, negu keleto individų mirtis, kenkia valstybei gyventojų nusilpimas: perdaug alyvos vartoja kaip tik žmonės vadinamosios dirbančios, gaminančios klasės; sako, kad šitie visi žmonės per gavėnią ir po jos atrodą lyg šešėliai ir netinką nė jokiam ilgesniam ir sunkesniam darbui; dargi tvirtina, kad del šito kenksmingo gavėnios pasniko žmonės nusilpstą ir dažnai atsirandanti kyla, kurią taip dažnai galima rasti valstiečių tarpe, nors jie šiaip mažai kiek yra nesveikesni už smulkiuosius bajorus ir ne taip labai serga venerinėmis ligomis ir niežais.

Ypač sunkiai pasnikaują Plocko Departamente[1].

Švenčių naikinimas Vakarų Europoj ir Prūsuose. Su tuo reikalu Prūsų valdžia buvo susidūrusi ir pas save pirmiau, turėjo jau šiokio tokio prityrimo. Šventes naikino ir Vakarų Europa. Klausimas paaštrėjo pradėjus augti ir stiprėti kapitalizmui. Pramonė reikalavo daugiau darbo dienų, o čia trukdė šventės. Prasideda spaudoj agitacija; ieškoma, kas tą kliūtį pašalintų.

Prūsų vyriausybė 1754 m. buvo iškėlus klausimą apie švenčių sumažinimą. Bet tai buvo protestantų valdžia, taigi sunkiau gauti sutikimas iš katalikų vyskupų.

Pagerėjo būklė, kai tą patį klausimą iškėlė katalikų viešpačiai, dargi dvasiniai kunigaikščiai. Popiežius ėmė šventes mažinti. Tat įvesta 1772 m. Šlėzijoj, 1788 Vakarų Prūsuose.

Bevykdydama praktikoj naują nusistatymą švenčių reikalu, Prūsų valdžia susitardavo su katalikų vyskupais, kurias šventes panaikinti, kurias perkelti.

Pasiekta gerų rezultatų[2].

Pirmą kartą sumažino šventes pop. Benediktas XIV 1754 metais, kuris keliose šventėse leido dirbti, bet užtat prisakė mišių išklausyti.

Klementas XIV 1772 m. Šlėzijoj ir 1774 m. Vakarų Prūsuose keletą švenčių visai panaikino.

Pijus VI, Prūsų valdžios prašomas, 1788. IV. 19 išleido brevę, kuriąja dalį švenčių panaikino, kitas perkėlė į sekmadienius[3].

Bet praktikoj tik ten jos tepaisė, kur vietos valdžia rūpinos.

Rytų Prūsų vyriausybė pati išvertė brevę į vokiečių kalbą, išplatino pas save domėnų mokyklose, valdininkai visur aiškino žmonėms[4]. Rodos, kunigai nenorėjo to daryti, tat reikėjo juos spirti šitą brevę išaiškinti, statoma tat jiems kaip pareiga; kartais pateisinimui prideda, kad ir jiems būsią naudingiau; nes tuo geriau žmonės melsis per kitas šventes[5]. Reikėjo rasti įtikinimų, bet vargu ar įtikino.

---

1 *GSA.* Tit. 207 Nr. 19 Einige Allg. Bemerkungen.
2 *Public.* VIII — Nr. 157 (1799. XII. 9).
3 *Public.* VI. — Nr. 204, VIII—Nr. 108.
4 *Public.* VIII — Nr. 108 (raštas 1799. V. 27).
5 *Public.* VIII — Nr. 158 (1799. VII. 9).

Prūsų valdžia tiki, jog reikia naikinti šventes: dirbs daugiau, o mažiau išgers.

Prancūzų revoliucija atsiliepė ir šitame reikale. Įvyko asmens atmainų ir Kurijoj—reikia laukti naujojo popiežiaus. Be to, katalikų viešpačiai kitaip ėmė žiūrėti į tą klausimą: pirmiau jie stovėjo to judėjimo pryšaky, dabar to nėra, taigi Prūsams reiksią palaukti. Taip rašė 1800 m. iš Berlyno Prūsų vyriausybė savo atstovui į Romą[1].

Naujuose Rytų Prūsuose. Schrötteris palaiko švenčių naikinimą. Tik reikia žiūrėti, kad naikinant šventes nenukentėtų lažininkai, kad tas dienas jų nespirtų dirbti dvarui. Šiaip visa atmaina nieko gero neduos, ir vaisiai bus blogi. N. R. Prūsuose valstiečių našta ir be to didelė, reikia ją nustatyti, o leidus dirbti tas dienas dvarui, valstiečių būklė pablogėtų.

Berlyne pritarė tam sumanymui: panaikintoji šventė tegali, sako, atitekti valstiečiams[2].

Be to, Prūsų valdžia stengėsi ištirti, ar nebuvo pirmiau tokių precedentų, kad nepriklausomoj Lietuvoj ir Lenkijoj būtų naikinamos šventės.

Turėjo tokių neaiškių žinių.

„Iš žinių mūsų aktuose matyti, kad buv. Lenkijoj taip pat apie tą laiką šventės buvo naikinamos ar perkeltos į pastoviąsias šventes ar į sekmadienius“.

Reikia ištirti, ar tikrai taip buvo, ar dirbo? Svarbu, kad dirbtų. Reikia atleisti nuo pasniko prieš tat ir nuo mišių klausymo[3].

Žinių susirinko. Pasirodo, kad Vilniaus sinodas 1744 m. nutarė mažinti šventes, remdamasis Benedikto XIV 1743 m. bulle.

Be to, Pijus VI 1775. V. 20 buvo išleidęs bullę į visus Lenkų vyskupas, kur sumažino šventes[4], kad tomis dienomis galima dirbti ir mišių neklausyti[5].

Turint dabar reikalingų davinių, Prūsų valdžia rado galimu eiti prie darbo N. Rytų Prūsuose.

---

1 *Public.* VIII — Nr. 176 (1800. I. 10).
2 *Public.* VIII. Nr. 170.
3 *Public.* VIII — Nr. 157 (1799. XII. 9).
4 *Public.* VIII — Nr. 209.
5 *Public.* VIII — Nr. 164

Šventės ir Vygrių vyskupas. Reikėjo ištirti, ne tik kurie bažnyčios įstatymai, bet kurios šventės praktikoj būdavo, nes šventės įvairiuodavo pagal vietą, pagal parapiją. Tuo reikalu turėjo duoti informacijų ką tik pakeltasis Vygrių vyskupas. Atėjus žinioms, del kiekvienos šventės reikėjo kalbėti skyrium — ką reiškia ji darbui, ar galima ją perkelti. Pavyzdžiui, Panelės Šv. Dangun Ėmimo ir Gimimo šventės reikėtų perkelti, nes jos išpuola per patį laukų valymą. O jeigu valstiečiai galės tas dienas savo laukus dirbti, tai bus patenkinti.

Tuo dalyku rūpinas Schrötteris, dirba valdininkai. Bet čia paabejojo Prūsų valdiža: ar vyskupas galįs tat daryti. Jeigu būtų gauta Popiežiaus bullė, tai reikėtų ją ir šitai vyskupijai praplėsti.

Vyskupas, palaikydamas vyriausybės norą, pasiūlė valdžiai įvesti protestantų šventes ir įsakyti jas švęsti, būtent: Atgailos ir Maldos dienas (Buss- u. Bettag), galįs tat įsakyti karalius (A. L. R. Th. 2, Tit. XI § 34). Ir protestantas Schrötteris paabejojo, ar reikia katalikams jas švęsti. Juk pripuola jos per sėjimą, tat didinti katalikų švenčių skaičių — perdaug būtų. Ir pašiepdamas priduria: ar nereikėtų geriau protestantų šventes švęsti jiems vieniems palikti?

Vygrių vyskupas pats pasiūlė panaikinti šv. Stanislovo ir šv. Kazimiero šventes, o vieton jų švęsti Adalberto dieną IV. 24, kuris buvęs bendras Prūsų ir Lenkų patronas.

Prie katalikų vyskupo pasiūlymo prisidėjo ir unitų vyskupas.

Schrötteris nepritaria vyskupo sumanymui: „Šitam nerandame jokios rimtos priežasties, nes jeigu jau reikia švęsti did. patrono užtarytojo šventę, tai juk vistiek, ar tas patronas vadinsis šv. Adalbertas ar šv. Kazimieras, man rodos, šv. Kazimiero diena geresnė šventei švęsti, negu šv. Adalberto, nes anoj išpuola tada, kada daržų ir laukų darbai vos prasideda, o del paskutiniojo to nėra, o kad visos bažnyčios švęstų tą dieną, taip pat nėra reikalo“.

Šitoji naujovė, jo nuomone, neturinti jokios naudos[1].

Vygrių vyskupas nesuprato, kam šventės naikinamos, nori vis įtikti pataikavimais.

---

[1] *Public.* VIII – Nr. 209 (1800. IV. 30).

O dar labiau pasipiktino protestantų ministeriai, kai katalikų ir unitų vyskupai pasiūlė švęsti katalikams protestantų šventes (pav., Bettag), jeigu bus valdžios prisakyta[1].

Unitai. Schrötteris rūpinos sumažinti švenčių skaičių ir pas unitus. Unitų sinodas 1720 m. buvo nustatęs šventes ir nuo to laiko nebuvo padaryta jokių atmainų, nes Popiežiaus bullės jų nelietė.

Dabartinis unitų vyskupas 1797. VI. 21 rašte nurodė, jog jau galima mažinti švenčių skaičių: Velykų, Kalėdų Sekminių, vietoj 3 švęsti 2 dieni, kitas reikia palikti. Vėliau jis rado galimu ir daugiau panaikinti, bet tik Popiežiui leidus. Tokių naikintinų švenčių būtų 15, kitų naikinti negalima, nes prasčiokai tuomet imtų abejoti del savo kunigų tikėjimo, nueitų prie graikų ar kreiptųsi į užsienius.

Prūsų valdininkai randa, kad tuo tarpu būtų galima sutikti, nes tat būtų jau didelis laimėjimas pramonei, prisidėtų 15 darbo dienų. Tik nuo savęs priduria keletą pastabų del unitų vyskupo svyravimų. Abejotina, kad Popiežiaus bullė iššauktų prasčiokų nepasitikėjimą, nes jie esą per tamsūs, klausą vyskupo, o jeigu valstiečiai tas dienas suvartos sau, tai vargu nerimaus.

Ar daroma kas gretimuose Prūsuose, nėra žinios, galima patirti[2].

Schrötteris palaiko tą Baltstogės sumanymą, prisideda prie to, kad nėra reikalo švęsti protestantų švenčių, nors abu vyskupu sutinką[3].

Bet Berlyno vyriausybė siūlo su švenčių reformomis dar palaukti, reikia derybų su Roma, o dabar yra kitų ten reikalų[4].

Atlaidai. Atitraukia nuo darbo ir atlaidai. Jie turi žmonėms negeros įtakos. Kelias dienas nedirba, o paprastai daug lėbauja ir geria, susirenka daug iš apylinkės už kokių 6—8 mylių. Paprastai žiūrima kalendoriaus, kurią dieną kur atlaidai išpuola, lankosi savos ir gretimų parapijų žmonės. Žinoma, atlaidai pasiliks. Bet ūkiui daug būtų naudos, jeigu atlaidai būtų perkelti į sekmadienį, ir vyskupui būtų duota tokia teisė[5].

---

[1] *Public.* VIII. 219 (1800. VI. 26).
[2] *Public.* VIII. Nr. 209 (1800. IV. 30 Baltstogė į Schrötteri p. 283-290)
[3] *ten pat* Nr. 215.
[4] *ten pat* Nr. 219.
[5] *Public.* VIII Nr. 393 (Baltstogė 1800. XII. 23).

Schrötteris palaikė tą nuomonę, nuo savęs dar pridėjo, kad šituo skundėsi jam dvarininkai ir valdininkai. Teisybė, jau 1799 m. buvo iškelta abejonė, ar pergalėsią kliūtis, nes ponai ir klebonai, turintieji smukles, nukentėtų nuo to. Dabar toji kliūtis išnyko: paėmus bažnyčios dvarus į iždą, klebonai nustoja ir propinacijų. O dvarininkams skundžiantis galima atsakyti, jog ir karalius, kuris turi domėnus, nuo to taip pat kenčiąs. O vis dar buvo abejonių, ar tinkamas laikas parinktas tatai išspręsti[1]. Bet karštai palaikė atlaidų perkėlimą, nes sumažės girtuokliavimas. Vis prideda, kad panaikintosios šventės negali pasunkinti valstiečių, o turi, jiems į gerą išeiti[2].

Prūsų valdžios atsargumas. Užsienių ministerija atrado, jog nepatogu dabar tas klausimas kelti: viduje neramumas padidėtų, kiltų sensacija, o ir Romoj nieko nebūtų galima gauti, sąlygos tenai atsimainė, ne tos, kas buvo 1799 m. Reikia palaukti[3]. Taip pat rašo iš Berlyno ir 1802—03 m.

Tas sumanymas panaikinti šventes ir atlaidus kildavo ir Prūsų vakaruose. Iš tenai atėjo sumanymas panaikinti 72 katalikų šventi!

Karalius atsakė: — palaukti[4].

Iš kitų dalių (Pietų Prūsų) ateina žinių, jog žmonės švenčia daugiau, negu leista, švenčia ir panaikintąsias šventes[5].

Berlyne priėjo prie išvados 1803—04 m., jog visa tat reikia daryti atsargiai, prikalbėti kunigus, kad nebešvęstų ir duotų žmonėms dirbti[6].

Protestantai ir katalikų šventės. Katalikų šventės buvo neprivalomos protestantams, todel lengvai ėjo jų naikinimas. Ir tikrai, Teisingumo Departamentas jau 1796. XI. 26. buvo išleidęs raštą, kuriuo sumažino švenčių skaičių[7], atleido protestantus nuo prievolės švęsti katalikų šventes[8], kad jiems dirbti netrukdytų.

Kalendorius. Del kalendoriaus painiavų nebuvo, nes visur veikia Grigo (naujasis), tik pas graikus tebeveikia

---

1 *Public.* VII Nr. 399 (Berlyne 1802. I. 27).
2 *Ten pat* Nr. 403 (1802. II. 15).
3 *Public.* VII Nr. 406 (1802—III).
4 *Public.* IX. Nr. 645 (1803. IX. 28).
5 *Public.* IX. Nr 749 (1804. VIII. 28).
6 *Public.* IX. Nr. 768.
7 *Public.* VII. N 390 (1796. XI. 29, XII. 28).
8 *Public.* VII N 374

Julius (senasis), ar tai būtų unitai ar neunitai. Skirtumas švenčių per 11—12 dienų sudaro painiavų, reikėtų suvienodinti.

Prūsų valdžia rūpinos susitarti su Supraslio vyskupu. Jisai sutiktų, bet šitą tegalįs padaryti Popiežius, išleidęs atitinkamą bullę, kurioj nustatytų kai kurias šventes.

Atmainos, Schrötterio nuomone, vargu iššauks painiavų, Popiežius naujojoj Rusų provincijoj įvedė senajį kalendorių ir jokių sunkenybių katalikams tat nesudarė.

Baltstogės Rūmai siūlė naująjį kalendorių pradėti nuo 1800. X. 20[1]. Berlyno vyriausybė kitaip galvojo. Naujasis kalendorius švenčių nepanaikinsiąs, o tik pakeisiąs. Taigi iš to tebus maža naudos, o sudarys sensaciją. Leisti gi Popiežiui kištis į tą dalyką nėra reikalo. Gyvenime senasis kalendorius pamaži išnyksiąs, o kai del švenčių, kaip jos bus švenčiamos, tai viestiek pagal kurį kalendorių[2].

---

1 *Public.* VIII 209 (1800. IV. 30).
2 *Public.* VIII—219 (1800. VI. 26).

TREČIOJI DALIS.

KAIP PRŪSAI NETEKO UŽNEMUNĖS.

1.

Vidaus ir užsienio santykiai.

(1795—1804 m.).

Ko neteko Prūsai gavę lietuvių ir lenkų žemes 1795 m. Prūsai, gavę 1795 m. lenkų-lietuvių žemių įsigijo šitokių sunkenybių: jos tiek padidino jų nevokiečių valdinių skaičių, kad vidujinis naujųjų provincijų prisitaikymas prie Prūsų tvarkos ar net jų germanizavimas, kaip to buvo norėjęs naujosioms valdoms Friderikas Didysis (viešp. 1740—1786 m.), dabar jau buvo nebegalimas. Tat pablogino ir užsienių santykius: pailgino Prūsų sieną nuo Austrų pusės dvigubai, kuri, be to, buvo nepatogi, ji užsilenkus buvo pusiauračiu; gi rytuose dabar pirmą sykį Prūsai suėjo sienomis su Rusija, o toji siena buvo ilga.

Kad Lenkija - Lietuva buvo reikalinga savo kaimynams, kaipo tarpo valstybė, iki šiol šita pripažindavo, kaip pamatinį dalyką, visi; tat 1792 m. sakė Frideriko Vilimo II ministeris, grapas Schulenberg'as, o Berlyne tuomet buvo tvirtinama, jog ta nuomonė esanti kilusi iš paties Frideriko Didžiojo.

Prancūzų atstovas Caillard'as 1796. XII. 9 rašė iš Berlyno į Paryžių: „Nėra Berlyne nė vieno išmintingo žmogaus, kuris nesakytų, kad paskutinės dalybos buvo kenksminga operacija“.

Tas pats diplomatas kitame savo rašte sako, jog dabar visų Prūsų karo jėgų našta ir vidurkis persikėlė į Lenkų pusę,

Prūsų Varšuva yra reikalinga 12.000 karių; jeigu Prūsai tinkamai gintų rytų sieną, neužtektų jėgų kovai prieš prancūzus...

Panašiai galvojo ir vienas Prūsų ministeris, Alvensleben'as, kuris savo rašte 1798 m. sako, kad Pietų Prūsai ir Naujieji Rytų Prūsai tuojau sukilsią, kaip tik ištiksiąs karas su prancūzais. Iš tikrųjų tat ir įvyko 1806—1807 m. Apytikriais apskaitymais 1806 m. $^2/_5$ Prūsų kariuomenės sudarė lenkai ir lietuviai[1].

Prūsams galėjo būti vienas grobimo pateisinimas, kad Rusai ir Austrai vistiek būtų tarp savęs pasidalinę Lietuvą ir Lenkiją, o susipynusieji interesai spyrė Prūsų vyriausybę grobti ten, kur buvo lengviau.

1792 m. Prūsai, nepajėgdami kariauti prieš prancūzus, metė vakarus, kompensatos ieškojo kitur, ir jiems rodėsi, jog atsigavo rytuose. Iš tikrųjų gi per tą laiką Prancūzai sustiprėjo, o Prūsų vidaus būklė pablogėjo. Ir keliems metams praslinkus, kaip susidūrė Prūsai ir Prancūzai, jėgų santykiai buvo visai kitoki: tautinės vienybės stoka skaudžiai atsiliepė šitame susidūrime, o dar skaudžiau atsiliepė ir dar labiau kenkė Prūsams atgyvenusi savo amžių jų vidaus sąranga.

Prūsų militarizmas. Prūsų militarizmas, pasiekusis viršūnių XVIII amž. pradžioj, buvo paremtas bajorais dvarininkais. Jiems buvo atiduota visa valia ant žmonių, visa jų žemė jiems pavesta, dargi įvestoji nuolatinė kariuomenė turėjo duoti jiems naudos. Iš kitos pusės, kariuomenei laikyti dvarininkai nemoka mokesčių, moka juos miestiečiai, o daugiausia jų moka valstiečiai, visos valdančios vietos administracijoj ir kariuomenėj pridera dvarininkams.

Eiliniai kareiviai pirmiau buvo algauninkai, dabar, nebegalint iš kur kitur jų begauti, dvarininkai apsiima pristatyti savo valstiečius; iš iždo jie gauna pinigų kareiviams išlaikyti ir maitinti; prie šito jie uždirbą. Ir vyriausybei tat yra patogiau: dvarininkai prižiūrės, kad jų žmonės nepabėgtų, o jeigu pabėgs, tai ponas visuomet suras. O kad dvarininkai galėtų savo laukus apdirbti, tai karininkai atleisdavo savo žmones namo laukų darbams.

---

[1] *Grube*, Günther, 489.

Kareivių maitinimas ir aprengimas buvo menkas. Del to „Prūsų kariuomenė atrodė visai nuplyšusi, nuvargusi. Ilgi, sublogę kareiviai, pečiais sulenktais nuo mušimo, veikiau buvo panašūs į pašauktus galėrų vergus, negu į karius. Kažkas sulyginęs jų rūbus su drabužiais bezdžionių, kurioms meškininkai liepia šokti gatvėse". Taip aprašinėjo vienas olandas Frideriko Did. kariuomenę į metus po jo mirties.

Karalius, berods, stengėsi perlaužti dvarininkus, norėdamas turėti kariuomenę visiškai savo rankose, bet tat jam nevyko.

Palaikyti drausmę tokioj kariuomenėj tegailma buvo tik su prievarta, žiauriomis priemonėmis, kankinimu. Kareiviuose užmušama valia, savoji iniciatyva. Kankinimas buvo laikomas tinkamiausia priemone kariškam auklėjimui.

Karininkai — bajorų vaikai, jie aukštai nestovėjo savo darbu ir žiniomis.

Jau baigiantis XVIII amž. šitoji kariuomenė irsta. Ji netiko rimtam mūšiui ir karui. Bajorai tat nujautė, bijojo karo, kad nenustotų to pelno, kurį duodavo kariuomenės laikymas. Baimė juos ėmė, kad kas jos neimtų ardyti, o ji pati jau negalėjo laikytis, gi pas prancūzus pradėta organizuoti kariuomenė kitais pagrindais.

Prūsų ir Prancūzų karo vedimas. Dar 1798 m. Prūsų ministeris Alvenslebenas patarė sekti Prancūzų kariuomenės organizaciją; žinių jis gavo, bet dar nesuprato visos ir tikrosios jos esmės. Jam atrodė, jog pagrindiniai dalykai buvo šitie: „Jokių magazinų, jokių gurguolių, gyvena iš rekvizicijų, rūpinasi gauti visa, kas reikia, ir gauna daugiau, negu reikia, visur, kur ateina; norint gauti pinigų, reikėtų padaryti taip, kaip darė Prancūzija, kai ji apiplėšė visas šalis: reikia padėti ranka ant visų gyvųjų pinigų; norint rekrutų gauti reikia pritraukti visus dabar neįeinančius į kantonus žmones, taigi visi iki šiol išimtieji miestai, kaip Berlynas, turėtų statyti rekrutus; kad padarytum puikią, judrią armiją, kaip prancūzų, kur nė vienas karininkas, be generolo ir adjutanto, neturi arklių, reikėtų atleisti visą mūsų štabą, mūsų kapitonus ir mūsų vyr. leitenantus; nes be dalies leitenantų ir kariūnų, mūsų karininkai prie

geriausių norų, nepajėgtų pėsti žygiuoti ir kartu neštis savo daiktus (Gepäck)“[1].

Pastebėjo teisingai, kad karininkai ir kareiviai neturi būti atskirti.

Ir Haugwitz'as manė tą patį, jog karininkai turi eiti pėsti su savo būriais. Bet tokios griežtos, kaip jiems rodėsi, atmainos kariuomenėje nedrįso padaryti.

Politinė santvarka. Frideriką Didįjį statydavo kaipo apšviestojo absoliutininko pavyzdį. Iš tikrųjų jisai nebuvo nei apsišvietęs, nei neribotas.

Rodėsi, jis valdė valstybę visai vienas, niekieno nevaržomas, su keliais raštininkais, kurie pildė jo įsakymus. Savo ministerių nematydavo; savo darbuose vadovaudavos ūpu. Jis suspaudė žmones į tam tikras dėžes, iš kurių niekam neleido išeiti, ir visas jo apsišvietimas — buvo daboti, kad niekas iš jų neišsprukttų. Skyrėsi nuo kitų tik tuo, kad jį valdė ne ministeriai, o keli žemesnieji valdininkai.

Jis buvo labiau žemažiūris, negu jo tėvas, kurį kai kurie laikė pusgalviu. Šisai daug nuosakiau plėtė savo valdžią, siaurindamas bajorų teises, sudarydamas tvarkingą valdininkų aparatą, negu jo didysis sūnus. Sūnus temokėjo palaikyti kietą surambėjusią luominę valstybę.

Tik teisingumo srityje Friderikui Did. pavyko padaryti tinkamesnį darbą. Cocceji, miestėnas, sugebėjo pravesti reformas, bet Friderikas nedrįso eiti iki galui, jis neleido Coccejui liesti patrimoninių dvarininkų teismų.

Užsienių politikoj Friderikas pildė dvarininkų reikalavimus: ieško naujų žemių jiems naudoti.

Mintis, žodis neturėjo laisvės. Jei bent viename dalyke buvo leista laisvai rašyti, net pajuokti — tai apie bažnyčią, tikybą ir kunigus, nes jie tuo tarpu buvo reikalingi pajungti valstybės interesams ir tarė, kad šituo keliu greičiau to pasieksiąs.

Frideriko Didžiojo įpėdiniai. Friderikas Vilimas II (1786 — 1797) buvo negabus, silpnos valios žmogus; moterys jį valdė, jos vyravo. Pasileidęs, ištvirkęs, nusivaręs del orgijų, pamėgęs misticizmo žaislą, ima davatkauti, įstoja į slaptą ro-

---

[1] *Koser*, p. 259; (*Public.* VIII—200; XXIX 248).

zenkreicerių ordiną, vieną iš begalės jėzavitų ordinų karikatūrų, kurių taip daug atsirado XVIII amž. pabaigoje tik tam, kad pagautų viešpačius, ministerius į savo rankas. Kaip iliuminatų ordinas tarnavo sekliam „švietimui", taip rozenkreicerių — sekliai davatkystei. Tūli tarė, visai be pamato, kad rozenkreicerių ordinas esąnti protestantiškų jėzavitų šaka: tenai varė velniavas, kratėsi mokslu.

Tai į šitą ordiną pagavo Frideriką Vilimą II, dar jam esant karalaičiu, du apsukriu apgaviku, tapusiu ministeriais, Bischofswerder'is ir Wöllner'is, vienas — dvarininkas, kitas — kunigas. Wöllneris ypatingai palaikė protestantizmą, ortodoksus. Pajuto smūgių iš jų ir filosofas Kantas; prieš jį 1794. X. 1 buvo išleistas smerkiantis ediktas.

Tačiau negalima sakyti, kad metressos ir jų bei išsigimėlio karaliaus viešpatavimas yra pražudęs Prūsus; jau prieš jam pradedant viešpatauti, prie Frideriko Didžiojo Prūsuose viskas buvo apipuvę, dabar tik pasirodė to puvimo reiškiniai, o ne priežastys[1].

Neatitaisė valstybės reikalų Friderikas Vilimas III (1797—1840), pasileidusio karaliaus dorasis sūnus, pavyzdingas tėvas ir vyras, bet menkos galvos žmogus.

Valstybė iro, vis iro.

Kartais buvo kalbama, kad jis pataisęs iširusius Prūsų finansus. Bet pilnai to priimti negalima, nes trūko tam reikalingų privalumų. Jisai neturėjo tos pagarbos valstybės nuosavybei, kurią laikė reikalinga ir griežtai reikalavo iš kitų min. Steinas.

Karalius nesivaržydamas pasiimdavo iždo pinigus, nes laikė save savo valstybės finansų ministeriu, išleisdavo savo reikalams, o į iždą negrąžindavo. Ir prireikus karui nebebuvo visų sutaupytų taikos metu pinigų, nes jau buvo išeikvoti[2].

Reformų reikalas. Reformų reikalas buvo jaučiamas visose valstybės gyvenimo šakose. Jų reikalą suprato tokie apsišvietusieji feodalai, kaip Hardenbergas, Steinas, Schön ir kiti, nekalbant apie išėjusius iš miestėnų ar valstiečių tarpo apšviestūnus.

---

[1] *Mehring*, Von Jena bis Tilsit.
[2] *Lehmann*, Stein 106, 109.

Jų nuomone, reikia reformuoti visas valstybės aparatas, o kariškiai sakė, kad reikia pertaisyti kariuomenė. Šituo rūpinos Scharnhorst'as, valstiečio sūnus, kuris buvo supratęs, kad naujoji prancūzų kariuomenė stovi daug aukščiau už Prūsų; jisai suprato, jog dabar kareivių samdyti ar gaudyti nebegalima, kad kareivius reikia laikyti žmonėmis, reikia pakelti karininkų tarpe mokslą, savo pareigų pajautimą, nedaryti dvarininkams jokių privilegijų.

Darant atmainas valstybės aparate negalima apsieiti be socialių pertvarkymų, be valstiečių reformos. Rytų Prūsai — ūkio šalis, išveža javus, reikia, kad kainos būtų didelės, taigi Prūsai buvo už laisvą prekybą, kurią palaikė Adomas Smith'as anglams. Ir del to čionai, Karaliaučiuje, agrarų šaly, jisai turėjo šalininkų savo mokslui, pramonės šaliai tinkamam.

Pakelti ūkiui reikia pakelti asmens sąmonę, panaikinti baudžiavas, o tat pagerintų ir kariuomenę. Bet dvarininkai čia negali nusileisti, nes tuo visur kliudomi jų interesai, todel jie negali palaikyti ir nepalaikė reformų, atvirkščiai, jie visur, kur tik gali, jas trukdo.

Prūsai ir Prancūzija. Nors Europos monarkijos buvo priešingos revoliucinei Prancūzijai, bet pačių monarkijų tarpe buvo taip pat priešingumų: tarp Rusų ir Austrų, tarp Prūsų ir Austrų, tarp Rusų ir Anglų, dargi kartais tarp Prūsų ir Rusų. O revoliucinė Prancūzija sugebėjo susijungti, sustiprėti, pritaikė revoliucinius obalsius prie agresingumo ir pasikeitė. Naujoji Parncūzija, visai ramiai neigdama tautų išvadavimo obalsį, apleido Lietuvių ir Lenkų reikalą 1801 m., kad susiartintų su Rusais. Pirmasis konsulas (Napoleonas) liovėsi gynęs Lenkus, metė priešrusinę savo politikos tendenciją, neketino nieko iš po caro jungo vaduoti, metė iki šiol bent del akių taip laikomą politiką. Ir dabar principinio skirtumo tarp Rusų ir Prancūzų jau nebebuvo.

Užtat, atsilygindamas prancūzams, caras metė prancūzų emigrantų reikalą, legitimizmo pradą; ir jis ryžosi taip pat prisitaikinti prie naujų aplinkybių, pripažino įvykusį Prancūzijoj faktą. Taikėsi ir visi kiti, taip pat grobė svetur kur ir kas galėjo: dabar visi buvo panašūs į kits kitą. O kai Napoleonas įkūrė monarkinę tvarką Prancūzijoj, esminiai ir forminiai skirtumai sumažėjo.

Tik Prancūzų įsivyravimas kontinente, baimė prieš jų įsigalėjimą sujungė senąsias Europos monarkijas prieš Prancūzų Napoleoną.

Didžiausias jo priešas — Anglija. Negalėdamas pulti stačiai, jisai glemžė Europoje visus, kas bent kuo dėjosi su Anglija, o ne su juo. Jis pasiryžo pravesti kontinento blokadą, kad sunaikintų anglų prekybą ir jos vyravimą.

Prūsų politikai nesuprato prancūzų tikslų, jie tarė, jog Vokiečių žiemius paliks valdyti Prūsams, o prancūzams politikams Sieyès'ui, Talleyrand'ui rūpėjo nustumti Prūsus už Elbos (Labos), gi vidury sudaryti naują vokiečių sąjungą, sau palankią[1]. Prancūzų politikai nuosakiai traukė į rytus, prie Prūsų ir toliau. Susidūrimas buvo neišvengiamas.

2.

Prūsų pastangos išlaikyti neutralitetą. Karas.

Koalicijos. Monarkinė Europa ir toliau kariavo prieš Prancūziją; sykį nepavykus karo žygiui, jį vėl imdavo už ginklo; tų koalicijų sąstatas keitėsi, jų išvidinė jėga įvairiavo, o Prancūzija buvo vieninga, jos viršūnėse buvo gabių vadų, o atsiradus jų tarpe Nopoleonui, Prancūzija eina nuo vieno laimėjimo prie kito.

Prūsai, neturėję pasisekimo kare prie Reino, nebedrįsta prisidėti prie bet kurio karo vakaruose, tenkinos virškinimu užgrobtųjų žemių rytuose; ypač kad Prancūzijos valdžia leido tat daryti. Gavus kokį pasiūlymą ar reikalavimą eiti į karą prieš Prancūziją, nori išsisukti nuo tokio pavojingo darbo, žinodama Prūsų padėtį imperijoj.

Vokietijos imperija ir Prūsai. Imperija nebuvo gyvas organizmas, tai palaida valstybių sąjunga, kurioj del hegemonijos varžėsi Austrai ir Prūsai. Tiedvi valstybi negali eiti išvien, vienos laimėjimas buvo laikomas kitos pralaimėjimu. Ir jeigu kariaudavo su Prancūzais, tai labiau atsižiūrėdavo į savo talkininką, negu į prancūzus, jėgas laikė atsargiai, kad apsigintų nuo savo imperijos narių. Nėsant vienybės nebepaisydavo imperijos interesų, rūpinos tik savimi.

[1] *Koser*, 236—244.

Prūsams padarius taiką 1795 m. su prancūzais, tuoj susitaikė ir Austrai 1797 m. Campo-Formio. Mažieji imperijos viešpačiai, bijodami, kad jų neprarytų didesnieji, prašo naujosios Prancūzijos užtarimo, bėga į Paryžių, su savim nešas dovanas ir pinigus paparkams.

Susidarius 1798 ir 1799 m. naujai koalicijai (Rusai-Anglai-Austrai) prieš Prancūziją, Prūsai stengėsi pasilikti neutralūs, nors koalicija ir rūpintųsi įtraukti juos. Prūsų viršūnėse svyravimas. Ministeris Haugwitz'as, virtęs dabar Prancūzų priešu, stengėsi įtikinti karalių prisidėti prie koalicijos ir siųsti kariuomenę į Olandus prieš prancūzus. Karalius vis dvejojo, vis nesutiko pakelti ginklo, kol Prancūzai nesulaužys vokiečių žiemių neutraliteto, nes nebuvo tikras laimėjimu; karą velijo palikti kitiems, o pats laukti tinkamo grobio.

Šitame koalicijos kare susikivirčijo sąjungininkai — Rusai ir Austrai. Tai Prūsai galėjo pasirinkti vieną iš jų, kad ką nors laimėtų. Prūsai pasirinko Rusus, susiartino su jais, padarė sąjungą. Prūsų reikalavimai buvo tokie: gauti daugiau žemių prie Reino, kad išlaikytų imperijoj pusiausvyrą prieš Austrus. Priešinos tam Austrai ir Bavarai. Rusai, o ir Prancūzai iš kitos pusės, kad supykdytų su anglais, pasiūlė tuomet paimti Hannoverį, Anglų karaliaus tėviškę, bet baimė susidurti su Anglų karalium tuo tarpu sulaikė Prūsus nuo to žingsnio, tai jie ėmė ieškoti atlyginimo sau kitur, gal kiek mažesnio, negu pirmiau užsiprašė, gal vokiečių pietuose, ir iš jų gavo. Hannoverį užėmė vėliau, 1801 m.

Ištikus Anglų Prancūzų karui, Prūsai 1801 m., reikalaujant Rusams, sutikus Prancūzams, o Anglams rimtai nesipriešinant, užėmė Hannoverį, priklaususį Anglų karaliaus.

Nors šitie teritoriniai Prūsų laimėjimai buvo geroki, bet savo politikos planuose nesulaukė to, ko tikėjosi: negavo laukiamos hegemonijos vokiečių pietuose, o žiemiuose taip tikėtasis vyravimas greitai išspruko Prūsams iš rankų, nes, prasidėjus kalboms dabar del taikos su Prancūzais, mažosios vokiečių valstybės žiūrėjo nebe Berlyno, bet Paryžiaus. Taigi dabar Prūsai negali vadovauti žiemių vokiečiams. Kiek vėliau vėl atgavo vilties. Padarę taiką su Prancūzais Amiens'e (1802. III.), Prūsai tarė, jog dabar galėsią vadovauti žiemiuose. Jų vyriausybė tarė, jog Prancūzai Vokiečių žiemiuose nieko

nedrįs daryti be Prūsų žinios. O 1803 m. įvyko ne taip: Prancūzai, kovodami su Anglais, užėmė Hannoverį be Prūsų žinios. Prūsų vyriausybė tylėjo, į tat nesikišo, dabojo neutraliteto, lyg nelaikydama Hannoverį savo interesų sfera. Taigi Prūsai patys parodė, jog nesijautė stiprūs, kad galėtų rūpintis savo vyravimu žiemiuose.

Napoleonas jau 1804 m. pareikalavo iš Prūsų, kad pasisakytų, katrą pusę laiko, kad liautųsi būti neutralūs, o taptų Prancūzų sąjungininku, kitaip visai nustosią reikšmės Vokiečių imperijoj. Napoleonas, tapęs imperatorium, pasiūlė griežčiau tą patį Prūsų karaliui, bet šis atmetė[1], nes nebuvo tikras del savo padėties Imperijoj.

Daromos Europos monarkų koalicijos irsta, Prancūzai gali mušti juos paskirai. Ir vėl daroma taika. Tik po kiekvienos taikos dermių vis giliau ir giliau įsibriauna prancūzų ginklai, vedami Napoleono, į Imperijos valdas. Reino upė sudaro jau sieną tarp Prancūzų ir Vokiečių.

Ir vėl mažiukai viešpačiai bėga į Paryžių, prašo užtarimo, ne visuomet jį gauna, nes Napoleonas kartais leidžia didiesiems atsigauti jų valdose, pav., leido atimti dvasinių valstybių turtus.

Prūsai, pasisavindami mažučių viešpačių žemes, gauna tuo būdu atlyginimą už prakištąsias žemes anapus Reino.

Imperija jau žlugo. Vokietijos seimui bereikia tat patvirtinti.

Svyravimas (1804—06 m.). Rusai ir Prancūzai pavasarį 1804 m. katras sau traukė Prūsus į savo sąjungą, šie, kaip minėta, atmetė, norėdami likti neutralūs. Tatai nepatiko abiem. Rusų caras, susiartinęs asmeniškai su Prūsų karalium lankydamasis Klaipėdoj 1802. VI., tarė, jog pagaliau jie susitars, patrauks į savo pusę. Bet rusų politikai greitai pamatė Prūsų valdžios elgimesi veidmainystę, pastebėjo, kad Prūsai slapta artinasi prie prancūzų (1804), kurie buvo padarę kai kurių pasiūlymų ir net grasinimų. Prancūzai, besiruošdami kariauti su Anglais, labiau ir labiau skverbėsi į Vokiečių žemes. Kaip minėta, 1803 m. jie užėmė Hannoverį, Anglų karaliaus tėviškę,

---

[1] *Koser*, 241—252.

atsirado dar labiau Prūsų pašonėj, ir Prūsams sunku beišlaikyti neutralitetą, o dar sunkiau eiti prieš Prancūzus.

Trečioji koalicija 1805 m. Anglų politikai (Pittas) sudarė 1805 m. trečiąją koaliciją prieš Napoleoną. Į ją įėjo Anglija, Austrija, Rusija, Neapolis ir Švedai, o su Prancūzais buvo viena Vokietijos imperija, ir tai dalis; tai Anglai tarė, kad jie gali dalimis gnaibyti jos laivyną ir kolonijas. Napoleonas, negalėdamas pulti Anglijos stačiai, galėjo pulti jos sąjungininkus Vokiečiuose, todel Vokiečių žemės virto karo lauku. Tik dabar jo padėtis pagerėjo: dalis vokiečių ėjo su juo prieš kitus vokiečius.

Anglai tuo tarpu naikino Prūsų laivyną, savo sąjungininkais nesirūpindami, o stiprindami tuo savo viešpatavimą jūroj. 1805. XII. 2 Austrai sumušti ties Austerlitzu ir padarė taiką Pressburge.

Prūsai dar ir dabar stovi nuošaliai, neprisidėjo nei prie Austrų nei prie Rusų.

Napoleonas norėtų taikos su Rusais, rūpi įtraukti Rusus į savo kovą prieš Anglus: Ispanai uždarytų jiems Viduržemio jūrą, Rusai — Baltąją, būtų pravesta visame kontinente blokada Anglų prekybai[1], bet susiartinti Napoleonui nepavyko, o tuo tarpu terado kelią į rusų carą tik anglai.

Ginkluotas Prūsų neutralumas. 1805 m. Rusai jau reikalauja iš Prūsų būtinai prisidėti prie jų koalicijos. Karalius atmetė tą reikalavimą, bet pridėjo, jog prieš tuos, kas peržengs Prūsų teritoriją, gali atsakyti karu; tam parodyti rytų pasienyje prieš Rusus pastatė kariuomenės daugiau negu iki šiol buvo. Prūsai taip pat griežtai atmetė ir Napoleono sąjungos pasiūlymą. Prancūzai 1805. IX nepaisė tų Prūsų žodžių, eidami į karą prieš Austrus, ėmė žengti per Prūsų teritoriją.

Prūsų vyriausybė pamatė, jog reikia pasisakyti, nustoti svyravus; iš pradžių įpykus norėjo išvyti iš Berlyno Prancūzų pasiuntinius, bet vėl susilaikė. Iš kitos pusės dabar rado naudingu prisidėti prie Rusų Austrų koalicijos, bet ne visiškai: pasirašė Potsdame 1805. XI. 3 sutartį, nenorėdami visai dalyvauti kare, o tik su ginklais tarpininkauti tarp kariaujančiųjų. Dar vis nesuprato susidariusios būklės. Prūsai dar nebuvo

[1] *Peetz-Dehn* p. 48—112.

pradėję šitos savo diplomatinės akcijos, nes jų kariuomenė nebuvo tam paruošta, o Rusai Austrai skubėjo į karą, tikėdamiesi vieni laimėti, ir žlugo ties Austerlitzu. Austrai padarė taiką. Tą patį darė ir Prūsai, pasirašę 1805. XII. 15 Schönbrune pasidavimą. Derybas vedė Haugwitz'as.

Vėliau Prūsai Paryžiuje stengėsi suminkštinti sąlygas, kuriomis jų kariuomenė turi būti paleista, į taikos stovį pervesta, o pasiekė ko kito—tik jos buvo apsunkintos (1806. II. 15): turėjo apsiimti uždaryti Elbą ir Veserį Anglų prekybai, užtat gavo svetimą žemę — anglų Hannoverį.

Napoleonas gnaibo iš imperijos dalį po dalies, sudarė jis vakaruose Reino sąjungą 1806. VII. Ir jau 1806. VIII. 6 Vokietijos imperatorius paskelbė, jog imperija iširusi.

Prancūzai net padavė mintį Prūsams, kad jie organizuotų naują Žiemių Vokiečių imperiją. Prūsai rimtai priėmė tą Prancūzų pajuokimą.

Prancūzai Prūsų nepuolė, bet galėjo tat padaryti, jeigu išdrįstų nepildyti taikos sąlygų. Baimė apėmė Prūsų valdžią, kad gali Hannoverį atimti. Artinas vėl prie Rusų, renka kariuomenę, pradeda būti drąsesnė su prancūzais, reikalauja išvesti kariuomenę iš Vokiečių žemių, dar neturėdama tikrų prižadų nei iš Rusų nei iš Austrų[1] .

Prūsų valdžia perlengvai ėjo į naujas sąjungas, perdaug pasitikėjo kaimynais, peraukštai vertino savo kariuomenę ir jos jėgą, savo valstybės galybę. 1806. IX Prūsai svajojo apie karą Prancūzų valdose, kad tenai eis rusai ir prūsai. Prieš pat savo sumušimą karo vadovybė gyrėsi, jog Napoleono kariuomenė negalinti nė lygintis su Prūsų, kad būsianti nugalėta. Kitų, priešingų, nuomonių valdžia neklausė.

Pastangos būtinai išlaikyti neutralumą, nepasisakyti už tą ar kitą pusę, sudarė sunkią, negalimą padėtį.

Nuo 1804 m. Prūsai, belaviruodami, vis stengėsi užgrobti naujų teritorijų, ypač viliojo gretimasis Hannoveris, kuris reikia įsigyti, net išsižadėjus vakaruose vienos kitos srities. Vistiek iš ko reikės paimti Hannoverį, iš Rusų Austrų rankų, ar Napoleono. Galų gale paėmė iš Prancūzų.

---

[1] *Koser*, 252—8.

Tasai Prūsų valdžios svyravimas buvo paremtas baime. Jau 1803. VI. 7 Prancūzų atstovas Laforest rašo Napoleonui: „Jo majestatas yra bailus, apsuptas bailiųjų žmonių“. Prūsų vyriausybė mažiau žiūrėjo karo jėgų, o labiau pasitikėjo savo diplomatija, jąja rėmėsi.

Bet karo išvengti vistiek negali.

Napoleonas kartais norėjo taikos su anglais, sutiktų tą patį Hannoverį atimti iš Prūsų ir grąžinti anglams, jeigu anie susitaikytų. Anglų valdžia apie tat pranešė Prūsų vyriausybei, ir ji pamatė, jog Napoleonas tik ją vilioja, žaidžia su jąja.

Karas-katastrofa. Prasidėjo naujas anglų varomas kurstymas prie karo prieš Prancūzus.

Susidarė ketvirtoji koalicija (1806. IX). Prūsų karalius pasiuntė Napoleonui ultimatum, kur reikalavo apleisti vokiečių žemes, grįžti į savo sienas, išsižadėti Reino sąjungos. Napoleonas nepaisė visai to reikalavimo.

Prancūzai eina arčiau ir arčiau prie Prūsų valdų. Jau mobilizuota VIII. 9. Prūsų kariuomenė. Nerimsta viršūnės, karininkai, kaip žinoma, iš dvarininkų, nenori karo, nes nustos turtų, kareiviai taip pat nesupranta kas dedas. Dabar tik pasirodė tikrumoje, kaip supuvęs valstybinis aparatas. Pirmiausia pasirodė netvarka mobilizuojant. Kareiviai blogai aprūpinti, o karininkai — viskuo, visokiais patogumais. O veiksmų metu pasirodė, jog vadovybė nenusimano savo darbo. Prūsų generolai, stodami kovon su Napoleonu, nežino kas ir kur veikti, vis teiraujas pas kits kitą ir vyriausybę, o Napoleonas visuomet turėjo iniciatyvą savo rankose, pradėjo veikti kai buvo prisiruošęs, išėjo veikti žinodamas, ką darysiąs (X. 7). Pradėjo mušti Prūsus X. 9. Prūsai traukias, karių dezertija didelė; Prūsai sumušti ties Jena ir Auerstädtu: iškriko baudžiauninkų ir svetimšalių kariuomenė.

1806. X. 25 prancūzai Berlyne. Pasiduoda vadai, 7 ministeriai prisiekė Napoleonui. Karalius pabėgo į Rytus, atsidūrė Klaipėdoj.

Prancūzai okupavo Prūsus, kitoj dalyj Rytų Prūsuose stovi Rusai, nenori išeiti. Jie turėjo pagrindo: N. Rytų ir Pietų Prūsuose buvo sukilimas, Rusai bijo to paties pas save, patogiau svetimoj žemėj sėdėti, todel trauktis neketina.

Napoleonas rengias į tolesnį karą prieš Anglus, Rusus, ima Prūsų pilis, stiprinas, daboja, kad jo neapsuptų, nepultų.

Austrai, Prūsai sumušti, Imperija — tai pasirodė senovės šešėlis, bejėgis vaizdas.

Vokiečių kunigaikščiai, matydami Napoleono pergalę, už kits kito šliaužiojo prieš jį, tikėdami, kad paliks jų sostus. Saksų kunigaikštis dargi nukreipė ginklus prieš Prūsus.

Reikėjo Prūsų vyriausybei galutinai nusistatyti: kariauti toliau ar pasiduoti. Prie Prūsų karaliaus tarybos dauguma stovi už pasidavimą, už taiką, bet karalius bijo to žygio ir atmetė: juk čia pat stovi Rusai, jų išvesti negali, tuomet jie dar labiau naikins Prūsus. Dedasi dabar su Rusais.

Prūsų žemėse eina Prancūzų Rusų kovos. Abu naikina juos, Prūsai tuštinami, o apsiginti neturi kur ir kuo. Ir be to nualinta del karo šalis, o dar reikia užlaikyti visą prancūzų kariuomenę, Rytuose sėdi Rusai, kurių ateina vis didesnės masės, ir jos plėšia gyventojus; jų žemėse apsistoję Prancūzai daro karo žygius prieš Rusus. Reikia užkirsti kelią jiems, atsigauti ir atsispirti. 1806. XI. 28 Maratas užėmė Varšuvą. XII. 19 atvyko pats Napoleonas. Varšuva prancūzų rankose, bet 1807 m. pradžioj į N. R. P. įėjo Rusų generolas Essenas[1]. Susidaro pavojus prancūzams, pavojus Varšuvos magazinams. Mažai tepadeda organizuotas Prūsų lenkų sukilimas.

Rusų armija apsistojo prie Narevo, išsitiesus nuo Čarnovo iki Ostrołękos. XII. 26 prancūzams pavyko pergalėti rusus, suvaržyti Prūsus. Kariuomenė galėjo pasilsėti tarp Varšuvos, Modlino, Ostrołękos. Ruošėsi dabar paimti Gedonis.

Prancūzų armija jau buvo besitaisanti žiemoti, bet rusai sugalvojo pulti. Ištiko mūšis 1807. II. 8 prie Prūsų Eiliavos. Šitame mūšyje pasižymėjo totorių kariai[2]: „draugai“ mušėsi narsiai.

Tai buvo skerdynės: prancūzai nelaimėjo, jie stovi svetur, pagalbos iš šalies nėra, o priešai atsigauna. Lenkų Prūsai sukilę nusiminė, nes pamatė, kad ir prancūzai ne viską gali.

---

[1] *Schotmüller*, p. 55.
[2] *Grabe*, Günther 493.

Ir Napoleonas nori būtinai išardyti Rusų - Prūsų sąjungą, nori atitraukti silpnesnįjį. Siunčia Bertrandą į Prūsų karalių[1] kuris buvo pabėgęs į Klaipėdą, siūlydamas taiką.

Sąlygos buvo tokios: Prūsų sąjunga su juo; kairiojo Palabio negrąžins, bet lenkų jis klausimo nekels, dargi siūlė karaliui Lenkų karūną.

Taigi sunki buvo ir Napoleono būklė. Prūsų karalius atmetė, atvirkščiai, dar labiau susiartino su rusais: padaryta nauja sutartis Bartiškiuose (Bartenstein) 1807. IV. 27. Pagal ją Rusai nieko nelaimėtų, o tik Prūsai[2].

Greitai po to, 1807. VI. 14, ties Friedlandu Napoleonas sumušė rusus, dabar rusai siūlo jam taiką.

Būklei pasikeitus Napoleonas galėjo užimti kitą svarbų punktą — Karaliaučių.

3.

Lenkijos ir Lietuvos klausimas.

Jo iškilimas. Susidūrus Rusų, Prūsų ir Prancūzų interesams, turėjo iškilti Lenkijos ir Lietuvos klausimas, nes užima didelį žemės plotą, ten eina kovos, nenori kęsti svetimų jungų, ir gali šį tą nusverti iškilusiame kare.

Kiekviena iš tų trijų valstybių savo politikos apskaitymuose nagrinėja tą klausimą, savaip įvertina ir sveria. Savo keliu iš tų šalių visuomenės tarpo atsiranda sumanymai, kurie duoda šiokį ar tokį nepriklausomybės, pilnos ar nepilnos, atstatymą, bet riša jos likimą su tos valstybės viešpačiu, kur gyvena.

Žiūrint tų trijų valstybių, buvo ir trejopi keliai nepriklausomybei įgyti. Vienos ar kitos krypties stiprėjimas ar silpnėjimas pareidavo nuo politinės ar karinės pusės persvaros.

A. Pas Rusus.

Rusų orientacija. Vienu iž žymiausių veikėjų buvo A. Čartoryskis, buvęs tuo laiku Rusų užsienių ministeris, artimas carui draugas. Dar 1805 m. jis buvo įteikęs carui sumanymą

[1] *Loret,* 33—4, 5, 7.
[2] *ten pat,* 37.

atstatyti Lenkiją, nurodė kelius: jis siūlė atimti iš Prūsų lenkų žemes, išderėti iš Austrų Galiciją, pats caras pasiskelbtų Lenkijos karalium. Caras tylėjo, nieko neatsakė. Ypač Čartoryskiui trukdė Dolgorukis, jo politinis priešas, kuris, atvirkščiai, siūlė dėtis su Prūsais ir padaryti su jais sąjungą. Čartoryskio vieton tapo ministeriu Budbergas. Ir tikrai tuo tarpu jo įtaka pas carą persvėrė, caras susidėjo su Prūsais.

Napoleono laimėjimas buvo pertraukęs Rusų Prūsų sąjungą, buvo rusų generolų padaryta taika su Napoleonu 1806. VII. 20, bet caras neratifikavo, dargi pradėjo karą del Prūsų. Rusų užsienio ministeris Budbergas nekėlė nei Lenkijos nei Lietuvos klausimo[1].

Vėliau, kai kilo Prūsuose nepasitenkinimas Rusais, kai Rusų valdžia pamatė prancūzų agentų veikimą jų valdomose žemėse, turėjo nenoromis jį iškelti ir duoti savo sprendimą.

Rusų kariuomenė įsitaisė Prūsuose. Rusų vyriausybė, bijodama riaušių savo užpakalyje, ieško kelių tam apsaugoti; ji tarė, jog bus geriausia atsikreipti į Lietuvos bajorus, kad organizuotų konfederaciją rusų naudai, stengdamos juos įtikinti, kad prancūzai vistiek juos apvilsią. Napoleonui sekantis kare, stiprėjant jo vardui, rusų agentai, norėdami išblaškyti pasitikėjimą juo, įrodinėjo, jog Napoleonas apgausiąs, o jeigu ir būsianti Lenkija atstatyta, tai tik rusų caro. Buvo kalbų, kad rusų valdžia pasiūliusi Chominskiui organizuoti šitą konfederaciją[2].

1807 m. pavasarį caras buvo pasikvietęs į Tauragę Wawrzeckį ir Kniazevičių ir siūlė sudaryti lenkų armiją Lenkijai atstatyti.

Kniazevičius atsisakė[3].

Bet Rusų vyriausybė tik viliojo, nieko rimto nedarė; greitai ji pamatė, jog tušti žodžiai neturi geros kloties, nutarė, kad reikia kas nors daryti, nes prancūzų įtaka esanti stipri, tai rusų vadas Bennigsenas iš Prūsų pasiūlė Rusų carui pasiskelbti lenkų karalium, bet buvo per vėlu tat daryti.

---

[1] *Loret*, 5—6, 22.
[2] *Skałkowski*, m. r.
[3] *Iwaszkiewicz*, Litwa, p. 5.

B. Pas Prancūzus.

Prancūzų orientacija. Napoleonas ir Lenkija. Eidamas į Prūsus, norėdamas juos pergalėti, Napoleonas nori tam pasinaudoti Lenkais ir Lietuviais, ypač gi Prūsų lenkais. Čia norėtų pasirodyti Lenkų išgelbėtoju iš po Prūsų valdžios; jeigu pavyktų juos sukelti, tai greičiau padarytų spaudimą į Prūsus, jų vyriausybė būtų nuolaidesnė.

Tuo reikalu Napoleonas kreipiasi į gen. Dombrauską, iššaukia jį iš Italų; apie tą patį laiką kreipiasi į T. Kastiušką, norėdamas jį patraukti sau į pagalbą, prie savo planų kare prieš Prūsus, tik tuo tarpu nerodydamas jų.

Plano atgaivinti Lenkiją Napoleonas neturėjo, jam tik rūpėjo už neaiškius pažadus gauti lenkų pagalbą, jie stotų į karą, darytų sukilimus, kur jam reikia.

Tam dalykui 1806 m. Napoleonas kreipiasi į Kastiušką, gyvenusį emigracijoj, Šveicarijoj, visą laiką skersavusį į Napoleoną, kaip į laisvės ir revoliucijos naikintoją. Dabar Kastiuška nustoja skersavęs į jį, 1807 m. pradžioj įteikė projektą kovai su Prūsais, sutinka prisidėti prie ruošiamojo sukilimo, bet nurodo ir savo sąlygas, kurios turi būti išpildytos. Dar einant deryboms, prancūzų valdžia išleido atsišaukimą Kastiuškos vardu, jo nepasiklausus, raginantį sukilti, tačiau Napoleonas vėliau papeikė tokį elgesį, berods po to, kai tie atsišaukimai savo tikslą jau buvo pasiekę[1].

Vėliau Kastiuška raštu, pasirašytu 1807. I. 22, į Prancūzų valdžią pakartojo sąlygas, kuriomis jis gali stoti karan: 1) Lenkijos valdžios forma yra tokia, kokia yra Anglijoj, 2) valstiečai bus paleisti ir gaus sau jų valdomąją žemę, 3) rytų sienos eis nuo Rygos iki Odesos, vakarų sienos nuo Gedonių (Dancigo) iki Vengrų. Napoleonas pasijuokė iš tokių svajonių, ir pasakė į tat keletą paniekos žodžių[2].

Napoleonas tarė, jog jam nėra reikalo dėtis su tuščiais svajotojais, nes rado lenkų tarpe tokių žmonių, kurie aklai juo tiki, tiki jo žvaigžde, bus patenkinti visu tuo, ką jis duos. Dombrauskas be derybų ir sąlygų sutinka organizuoti ir atvykęs iš

---

1 *Loret,* 27, 28.
2 *Loret,* 28—31.

Italijos tikrai organizuoja sukilimą Poznanyj Prūsų lenkų tarpe. Jau 1806 m. lapkr. 3 d. atsiranda pirmas atsišaukimas į lenkus, raginąs sukilti, tuoj po to platinami netikrieji Kastiuškos atsišaukimai, kurie šaukia stoti į legijonus.

Nuo karo likimo pareidavo tas ar kitas politinis Napoleono žygis ir planas; turėdamas geros kloties, stato plačius reikalavimus, nesisekant turi apsistoti ir derėtis su Prūsais ar su Rusais. Bet lenkams jokių pažadų nedaro.

Napoleonas 1806. XI. 27 su triumfu įžengė į Poznanį, XI. 28 prancūzų kariuomenė įėjo į Varšuvą. Napoleonas nori patraukti visuomenę pažibais, iškilmėmis, išpučia savo laimėjimus; bažnyčiose giedama triumfo giesmė „Te Deum laudamus", kalbamos už jį maldos, miestai iliuminuoti. Jis Lenkams nieko nežada, o reikalauja iš jų kuo daugiausia pinigų, visokių rekvizicijų ir kareivių.

Napoleonas nieko aiškaus nežadėjo lenkams, tik statė jiems įvairius reikalavimus už miglotus pažadus. Įsivyravęs Poznanyj, Varšuvoj, turi ką nors padaryti, turi aiškiau pasisakyti, bet kuriamojo darbo nedaro, neskelbia nepriklausomybės, dargi esant Varšuvoj Laikinajai valdžiai, nesiskaito su jąja, kaipo su valdžia; matyt, kad kiekvienai progai atsitikus juos apleistų, tik jų žmones ir turtą vis ima.

Nelaimėjęs mūšio ties Prūsų Eiliava (1807. II), jis siūlo taiką Prūsams, atiduodamas jiems įgytąsias žemes į rytus nuo Labos, bet apie lenkus nieko Prūsams neužsimena. Del to tai suprasime, kodel vokiečių tautininkai, tai matydami, galėjo rodyti savo įnirtimą ant Poznanio lenkų ir keršyti už sukilimą.

Prancūzai dalina saviškiams dvarus. Kaip buvo minėta, Hoymas Pietų Prūsuose dalino vokiečiams dvarus lenkų žemėje, o Užnemunėje prie Schrötterio tat buvo taip pat daroma, tik kiek mažiau.

Tą pat darė, tik didesniu mastu, Napoleonas, vos tik užėmęs lenkų žemes. Tuo laiku Užnemunė buvo dar Rusų rankose, tai dvarų imti negalėjo.

1807. birž. 4 d., būdamas Finkensteine, Napoleonas išleido skelbimą, jog domėnų (iždo turtai) dalis už 20 milijonų frankų pavedama jam, viskas turi būti atlikta per 5 dienas; iš tų dvarų vos keletą ketino išdalinti lenkų karininkams, o

daugumą jų išdalino prancūzams. Esantieji Užnemunėj ir priderantieji prie Veliuonos dvarai atimti iš Prūsų valdžios ir grąžinti buvusiam jų savininkui Juozui Poniatauskiui, nors tos dalies dar nebuvo užėmęs.

Napoleonas tat darė dar už 9 dienų prieš Tilžės taiką.

Prancūzai karininkai žiūrėjo į tat, kaip į savo turtus, svetimoj priešų šalyj užkariautus[1].

Napoleonas ir Lietuva. Ruošiantis į kovą su Rusų caru, prancūzams būtų pravartu, kad ištiktų sukilimas Rusų užpakaly: rusai buvo nuėję per toli į vokiečių žemes, sukilimas užpakaly atkirstų juos nuo tikrai rusų žemių, rusų caras būtų sukalbamesnis. O tat būtų ir nesunku.

Iš kitos pusės apie tat kai kas galvojo ir Lietuvoj: padarius sukilimą būtų galima atsistoti ant savo kojų.

Savo sumanyme, paduotam Napoleonui, apie kovą prieš rusus, Kastiuška mini apie sukilimą Lietuvoje.

Galvojo apie tat ir kiti veikėjai, kaip Feliksas Potockis. Jis taip pat siūlė Napoleonui organizuoti sukilimą, rašė apie tat pačiam Napoleonui, to rašto nuorašą buvo pasiuntęs marš. Davout'ui.

Potockio nuomone, Lietuvoj galįs ištikti sukilimas po mūšio ties Eiliava. Rusų kariuomenė esant visa Prūsuose, jos užpakalyje visai maža belikę. Bajorai, girininkai, medinčiai lengvai sudarytų pėstininkų korpusą, kuris pultų rusus, perkirstų susisiekimą.

Apsivylus del rusų caro, Lietuvos delegacija slapta kreipėsi į Napoleoną, kai jis buvo Tilžėje; į ją įėjo Sierakovskis, T. Tiškevičius ir Plateris, siūlydami padaryti sukilimą Lietuvoje, jeigu Napoleonas tat paremtų.

Berthier, štabo šefas, deputaciją grąžino, nieko nesakydamas. Kreipėsi ji į Muret'ą, sekretorių. Ir čia be geros kloties.

---

[1] Po Tilžės taikos Varšuvos kunig., Saksų karalius, pripažino tokį dalinimą, dargi davė privilegijų: atleido nuo mokesčių ir t. t. Dvarus gavo iš viso 28 žmonės. Ištikus Napoleono katastrofai Rusuose 1812 m., jie visi pabėgo. Bėgdami prancūzai dvarininkai išsivežė dvarų raštus. 1807—1813 m. vokiečiai dvarininkai išvyti. Tie dvarai, kurie buvo atitekę prancūzams, žlugus Napoleonui buvo konfiskuoti ir atiduoti iždui. (*Skladny* — Ein schwarzes Register).

Persilpni jie ir jau buvo pervėlu: tuo laiku ką tik buvo atvykęs į Tilžę galingesnis varžytojas, rusų caro pasiuntinys Lobanovas, gali būti, del to nieko neišėjo, nepradėta nė derėtis[1]. Buvo sumanymų sukelti Voluinę, bet toliau svarstymo nėjo, jokių politikos reikalavimų del jo nebuvo statoma.

Bet šiaip Lietuva buvo atsargi su Napoleono garbinimu, buvo šaltesnė, ramesnė negu Lenkai.

1806 m. Lietuvos bajorai abipus Nemuno, skaitydami leidžiamus Napoleono, Wybickio, Dambrausko, suklastotus Kastiuškos atsišaukimus, abejodami žiūrėjo į Napoleono planus. Jie matė, jog nenori atstatyti didžiosios Lenkijos, kuri apimtų ir Lietuvą ir Valuinę, matė, jog dedasi su caru; jeigu ir atimtų iš rusų Lietuvą bei Valuinę, tai sudarytų kitą kunigaikštiją, tik nežinia su kuo ją sujungtų.

Vis delto kai kas iš Lietuvos bajorų stojo į Napoleono kariuomenę. Be abejo, buvo perdėta, tat buvo pasakos, kad 12.000 vyrų buvo nuėję pas jį iš Valuinės ir Lietuvos. Bajorai tarė, kad Napoleonui užėjus ir įsivyravus, Lietuva gal rimtai prisidėtų prie karo[2].

Tilžės taika apvylė lietuvius, buvo sukompromituota nemaža šeimų, kurių sūnūs dalyvavo Napoleono kare[3].

Organizuojama nauja valstybė. Napoleonas neketino iš pradžių daryti bent kokią valstybę nei iš lietuvių nei iš lenkų, nedarė jokių žygių, kurie pakenktų jam susitarti su Rusų caru ar su Prūsų karalium. Jam tebuvo naudingi sukilimai, kariai ir pinigai priešų užpakaly ar jų eilėse. Ir tikrai atsirado sukilimų Užnemunėj, ruošė sukilimą visoj Lietuvoj, Valuinėj, Podolėj, — tenai laukė prancūzų ateinant.

Napoleonas sukilimui organizuoti Poznanyje ir N. Rytų Prūsuose buvo pakvietęs gen. Dombrauską. Jam pavyko surinkti geroką jėgą, greitai jisai galėjo dalyvauti ir mūšiuose prieš Prūsus.

1806 m. baigiantis (XI. 24) Dombrauskas, būdamas Poznanyj, paskyrė Gelgudą, Karvovskį, Krasinskį, kurie suruoštų sukilimą N. Rytų Prūsuose[4]. Nedarė dar naujo administra-

---

[1] *Skalkowski*, Kościuszko a Litwini 1807 r.
[2] *Oginski*. Atsiminimai, lenk. II 263—4, vok. II 276—9, pranc. II 335—349.
[3] *Iwaszkiewicz*, Litwa p. 5.
[4] *Handelsman*, Napoleon et Pologne 239.

tinio padalinimo, o pasinaudojo esamuoju. Iš Baltstogės Dep., jo apskaitymu, turėjo būti 8.200 pėsčiųjų, 2.000 raitųjų, 150 šaulių[1].

Kai del pinigų, tai Napoleonas, reikalaudamas gyvų pinigų, o jų negaudamas, prisakė išleisti popierinių 33.400.000 auksinų, jų padengimu turėjo būti iždo turtai[2].

Politinių įvykių eiga reikalavo pasisakyti aiškiau, ką mano daryti su atkariautais kraštais, ypač reikėjo pasisakyti del Prūsų valdų.

1807 m. sausio 14 d. įsteigta valdomoji komisija. Jos būstinei paskirta Varšuva. Vykdomąją valdžią sudarė 5 direktoriai. Visa šalis padalinta į 6 Departamentus, iš kurių 6-uoju buvo Baltstogė.

Varšuvoj prie Valdomosios Komisijos buvo prancūzų komisaras Vincent'as, be to, čionai buvo atsiųstas Talleyrand'as, geriausias Napoleono diplomatas. Taigi Varšuva pasidarė svarbi vieta Napoleono politikai. O iš Valdomosios Komisijos pusės Napoleono stovykloj buvo Batovskis.

Tuo būdu buvo organizuota laikinoji valdžia. Bet valstybė dar nesutvarkytą, apie ją neužsiminta.

Prancūzai įžengė į Varšuvą 1806. XI. 28, Napoleonas pats atvyko naktį 1806. XII. 18/19, organizuojama kariuomenė, bet apie valstybę ir jis nieko nesako, steigdamas Valdomąją Komisiją, tyli apie nepriklausomybę, dargi rašte, išleistame 1807. V. 18, Napoleonas draudžia kalbėti apie Lenkiją, būk jis jai vadavęs, atgaivinęs, nes niekur nėra del to pasisakęs: tuo laiku jis norėjo susitarti su Rusais ir Prūsais[3].

C. Pas Prūsus.

Prūsų orientacija. Lenkų bajorų tarpe atsirado ir tokių, kurie velijo pasilikti po Prūsais. Tai buvo turtingieji dvarininkai, šiokiu ar tokiu būdu priderą prie valdžios ir biją bent kuo rizikuoti; jie savo tautinių reikalų patenkinimo laukė iš Prūsų karaliaus. Kaip rusų orientacijos vadu buvo kun. Čartoryskis, taip čionai, Prūsuose, buvo kunig. Antanas ***Radvila,*** susigiminiavęs su Hohenzollernais. Lenkų aristokratai nedrįso

---

[1] *Loret,* 53—61.
[2] *Loret,* 52—61.
[3] *Handelsmann,* Pomiędzy Prusami a Rosją, p. 3—8.

nė svajoti apie savo valstybę. Jie nežinojo, ką duos ateitis, nebuvo tikri, ar laimės prancūzai, veikiausiai neabejojo del Prūsų kariuomenės laimėjimų, o nustoti dvarų ir turtų prie jokių kombinacijų nenorėtų[1]. Savųjų tarpe aristokratai ragino nepasiduoti Prancūzų ar Rusų agentų vyliams.

Antanas Radvila dar 1806 m. buvo pasiūlęs Prūsų karaliui tapti Lenkų viešpačiu, pasiskelbti „Didlenkių" karalium. suformuoti lenkų korpusą, kitaip Napoleonas priviliosiąs lenkus, ypač jų bajorus. „Lai Prūsų karalius, rašo jisai, priims Lenkų karaliaus titulą, o lai Rusų caras pridės prie savo titulo Lietuvos karaliaus titulą"[2]. Tuo keliu būsią lengva išblaškyti Napoleono įtaką. Radvilos memorialas geros kloties neturėjo, kai kur dargi sukėlė pasipiktinimo. Berods, vieną kitą vokietį jisai įtikino. Pav., Stein'as kiek vėliau (1807. VI) pats siūlė tą patį Radvilos sumanymą, nurodė naujos valstybės ribas: Pietų ir Naujieji Rytų Prūsai sudarytų „Lenkiją"[3].

Rodos, tos pačios nuomonės buvo ir Užnemunės dvarininkai. Del to Prūsų kariuomenės eilėse buvo karių, paimtų iš Naujųjų Rytų Prūsų, jie dalyvavo mūšiuose prieš prancūzus.

Kol dar nebuvo aiškus Prūsų likimas, Užnemunės dvarininkai siūlė organizuoti šalies gynimą, „ir jeigu ne vienašališkos karinės vyriausybės pažiūros nebūtų sutrukdžiusios, šitie vyrai būtų stipriai už mus pasirodę", taip spėja, vėliau vienas žymus prūsų karininkas, gen. Boyen'as[4]. Tik vargu ar rimtai buvo pagrįstas šitas įsitikinimas.

Greitai po to, kai Radvila buvo įteikęs savo memorialą, ištiko Poznanyj sukilimas, Dombrausko organizuotas ir vedamas; sukilėliai ėmė vokiečius vyti. Vokiečiai Prūsuose įnirto ant lenkų, šaukė į karalių, kad nuolaidų nedarytų, o keršytų lenkams. Šituo atžvilgiu pasižymėjo vienas vokiečių veikėjas, Gruner'is, kuris buvo įteikęs karaliui keletą raštų tuo reikalu. Jisai siūlo lenkų kalbą persekioti, jų žemę kolonizuoti vokiečiais, neduoti jokios amnestijos ir t. t.[5].

---

1 *Handelsmann*, Pomiędzy Prusami a Rosją, 22–29.
2 *Loret*, 22–24.
3 *Loret* 26.
4 *Boyen*, I 196.
5 *Schotmüller*, 55—61.

Prūsų karalius, būdamas Klaipėdoj, gavęs tokį raštą svyravo, nežinojo, kas daryti.

Gruneris įdėjo dar vieną mintį, kaip lengviau būtų lenkus nugalėti, jau socialio pobūdžio — pasiūlė išvaduoti miestėnus ir valstiečius iš po bajorų įtakos, išdalinus jiems žemes ir atleidus nuo baudžiavų.

Radvilos ir Grunerio nuomonės buvo kits kitai priešingos, karalius turėjo su abiem skaitytis ir nežinojo, kaip jas suderinti. Del to jis atsiklausė Hardenbergo[1]. Šis linko prie Radvilos projekto, o vėliau prie to prisidėjo, berods, su rezervomis, ir Steinas. Bet karalius nieko tuo klausimu nepadarė, niekaip jo neišsprendė.

Amnestijos reikalu. Sukilėlių bylos. Kitaip galvojo karalius amnestijos reikalu: jo nuomone, sukilėliai reikią bausti.

Sukilėlių bylose, jų kvotime, gaudyme pasižymėjo M o s q u a, ką tik pabėgęs iš Varšuvos, kurioj buvęs oberfiskalu ir turėjęs gerą prityrimą, kaipo inkvizitorius. Jisai pats pasisiūlė valdžiai dirbti komisijoj sukilėliams kvosti, jeigu ji atsirastų; pasiūlė kancleriui, kai jis buvo Klaipėdoje, įsteigti tokią komisiją (1807. II. 20).

Kancleris tikrai pasiūlė karaliui ją įsteigti, karalius sutiko su tuo sumanymu[2], ir ji buvo įsteigta. Jos būstinė turėjo būti Marienwerdere. Mosqua uoliai pradėjo dirbti, rinkti medžiagą. Tačiau greitai reikėjo ieškoti kitos vietos; del karo Mosqua pasiūlė perkelti komisiją į Karaliaučių.

Greta šitos numatytosios komisijos Karaliaučiuje ten pat turėjo būti kita, kuri spręstų bylas kalinių, rusų pristatytų, paimtų tikrųjų ar tariamųjų sukilėlių N. Rytų Prūsuose.

1807. III. 10 Baltstogės Regentija (teismas) pranešė, kad rusų generolas Essen'as suiminėjąs Naujuose Rytų Prūsuose kaltinamus ar įtariamus del sukilimo, pavedąs regentijai teisti kaipo savo piliečius. Dažniausiai jie sėdi surakinti. Regentija taria, kad reikėtų prie rusų karo būstinės sudaryti tokią komisiją ir greitai spręsti šitas bylas.

Min. Schrötteris, gavęs tą raštą, greitai ištyrė jį, persiuntė karaliui kovo 23 d. ir siūlė organizuoti naują komisiją.

---

1 *ib.* p. 61—5.
2 *ib.* 66, II d. 158—80, I—67—71.

Karalius dar nespėjo apsižiūrėti, nespėjo liepti organizuoti komisiją, o rusų gen. Bennigsenas ragino skubinti. Karalius kovo 26 d. prisakė ateity suorganizuoti mišrią komisiją Baltstogėje, o dabar tuojau ją sudaryti Karaliaučiuje, nes Benningsenas siunčiąs imtinių transportą. Ji buvo tuojau organizuota. Bent žinoma, kad kovo 26 d. Mosqua kvotė belaisvius.

Po ilgų svarstymų apie komisijos organizaciją, apie instrukciją jai, vos balandžio 20 d. karalius priėmė sumanymą, būdamas Bartiškiuose (Bartensteine), o į Baltstogę kancleris pranešė bal. 26 d., kad N. Rytų Prūsuose atskiros komisijos nebūsią, tardymą darysiąs I regentijos senatas.

Mosqua dirbo dvi savaiti (III. 28—IV. 11); jisai, kaip pats praneša, apklausinėjęs 545 belaisvius, iš jų 13 karininkų ir 91 kareivį iš Prūsų kariuomenės.

Komisija negali ramiai savo darbo dirbti, arti prancūzai, o birž. 13 d. (1807.) komisija visai sustabdė savo darbą, ji tik pasiėmė aktus, kalinius ir persikėlė į rytus. Mosqua pats vienas atsidūrė Klaipėdoj. Prasidėjo suirutė, iškilo panika, komisija metė darbą, nes jinai jau buvo ir nebereikalinga. Įvykusioji Tilžėj taikos sutartis padarė visą komisijos darbą bergždžiu.

Sukilėliai skleidė piktų žinių apie komisijos darbus, jos žiaurumus, norėtų įtikinti žmones, kad nepasiduotų. Iš Prūsų valdžios pusės buvo ruošiami skelbimai į gyventojus, kurie turėjo išskiaidyti pasakas, būk Prūsų vyriausybė Pietų ir N. Rytų Prūsų sukilėlius (insurgentus) apgaudinėjanti, nes norinčius geruoju pasiduoti ir pasidavusius vistiek sušaudanti. Prūsų valdžia rašo, jog visa tat neteisybė, kad visi suklaidintieji galį grįžti, nurodoma keliai pasiduoti ir kaip pažinti paklydėliai. Tik nežinia, ar bespėjo išspausdinti ir išplatinti, taip greitai viskas užgriuvo ant Prūsų valdžios[1].

4.

Rusai ir prancūzai Užnemunėje.

Svetimoji okupacija. Naujieji Rytų Prūsai pasidarė pereinamoji žemė. Rusai, eidami prieš prancūzus — esančius Aust-

[1] *Schottmüller,* II d. Nr. Nr. 67—15, p. 185—196.

ruose ir Prūsuose, traukė per lietuvių ir lenkų žemes. Pasibaigus karo operacijoms Austruose, prancūzai traukė prieš Prūsus, ir rusai prancūzų spiriami taip pat palieka lenkų pietus, eina į Lietuvos žemes abiem Nemuno pusėm ir renka savo jėgas Prūsuose, ten ruošdamiesi susiremti su prancūzais.

Užnemunė daug nukentėjo nuo šitos praeinančios kariuomenės. Prūsai išėjo, atėjo rusai ir apsistojo trumpesnį ar ilgesnį laiką. Kartais iš pietų pasirodo prancūzai, vienur pasilieka, kitur tik praeina.

Prūsų valdininkai, palikdami rytų sritis, pasiimdavo pinigus, brangenybes, sidabrą, turtus, jie pasiėmė ir žemės knygas, o su tuo ir nuosavybės įrodymus.

Prūsai plėšė sistemingai, planingai, ramiai, o po jų atėjo rusų lupikai.

Daug kur sodžiai nustojo visko, besitraukdami rusai atėmė galvijus, javus, maistą. Be to, dar ėmė jaunimą ir statė į savo kariuomenę.

Rusai tat darė, turėdami tam tikrą planą: apiplėšti Prūsams priklausantį kraštą, kad tuštumos, tyrai gintų juos nuo prancūzų užplūdimo. Tą pat darė rusai, atėję į Užnemunę ir 1807 m., tyčia naikindami tą vietą, kurią palikdavo[1].

Rusai, eidami į Prūsus ar gindami Nemuno liniją, išsiplėtė po visą Lietuvą. Dar atrodė tvarkingiau, kol Prūsuose buvo karo laukas. Iš Prūsų veždavo į Lietuvą (abiem Nemuno pusėm) ligonis, sužeistuosius, kurie nerado vietos Prūsuose.

Nepavykus Rusams laimėti pirmaisiais mūšiais, ėmė siųsti į Užnemunę iš rytų dar daugiau karių, vis naujų rekrutų, o ligonis iš vakarų. Visur, kur pasirodė rusai, jie skleidė badą ir užkrečiamas ligas.

Traukdamiesi atgal iš Prūsų, Rusai ruošėsi gintis Nemuno linijoj, del to per Rygą, per Žemaičius gabenas Prūsų patrankas.

Del nepavykusių mūšių, del taikos Tilžėje padidėjo plūstančių į Lietuvą rusų masės. Gyventojai mato badą, epidemijas, miršta žmonės, nyksta maistas, pilna dezertėrų, žmonės miršta karštinėmis, krūvinąja.

Daug tuščių namų, laukai guli dirvonais[2].

---

1 *Handelsman*. Między Prusami, p. 9—22.
2 *Zaleski*, Pamiętniki, 257, 299.

Rusų kariuomenė menkai buvo aprūpinta; jos kareiviai apdriskę, alkani, kur gali, maitinas iš gyventojų. Rusų iždas buvo atleidęs pinigų ir maisto kariuomenei maitinti, bet apsiėmusieji pristatyti maistą, kiek galėjo suko. Pav., pas Bennigseną buvo visagalintis liferentas Lietuvos žydas Mejeravičius, jis maitino blogai, daugiau sau palikdavo ir vadovybei duodavo[1].

Rusų kariuomenėje buvo visokių tautų, ir visokiais ginklais, pav., tarp jų buvo baškirų, kurių ginklu buvo ilgas durtuvas, saidokas ir vilyčios. Jie negali gyventi be arklienos, taigi pritrūkus kartais pasivogdavo iš gyventojų. Nežiūrėjo, kieno tai būtų. Sykį naktį pavogė vieną arklį prūsų valdininkui ir suvalgė[2].

Rusai, traukdamiesi iš N. Rytų Prūsų, naikino sandėlius, degino juos, kartais padegdavo išeikvotus ir tuščius, kad paslėptų vagystes. Vyriausybė tat matė ir tylėjo[3].

Toks Rusų ir Prūsų viešpatavimas Užnemunėje sukėlė žmonėse neapykantą. Muša, kur gali kareivius, Prūsų valdininkus. Turi geriausio pasisekimo propaganda prancūzų ir visų tų, kurie skelbė neapykantą ir Prūsų ir Rusų. Šaukiami nenori stoti į kariuomenę. Valstiečiai pradėjo bruzdėti Rusų užfrontėje. Del to tai gen. Essenas rado reikalingu gaudyti nenuoramas, kalinti ir drauge su prūsų valdininkais teisti tuos maištininkus.

Prancūzai. Prancūzų žodžiai buvo tol geri, kol jie peikė Prūsus ir Rusus. Greitai atėjusieji prancūzų kariuomenės būriai pasirodė negeresni, gyventojai nebuvo jiems palankūs, norėtų juos išvyti. Prūsų valdžia vis delto nedrįso iš jų organizuoti ginkluotus būrius prancūzams mušti, nes galėtų atsikreipti ir prieš Prūsus[4].

1807 m. vasarą pasirodė nemaža prancūzų ir bavarų būrių. Tuoj tai pajuto gyventojai. Praeinančios ar apsistojusios svetimos laimėjusios kariuomenės savivaliavimas ir išdykavimas siautė visur. Žymu tat N. R. Prūsų pietuose ir rytuose;

---

1 *Boyen,* I 199—200.
2 *Boyen,* I 203.
3 *ib.* I. 201—3.
4 *ib.* 196.

Plėšė be pasigailėjimo, neatsižiūrėjo į tat, ar gyventojai turi kuo misti ar ne, ar uždcrėjo javai, ar turi jų pasėliui.

Šituo atžvilgiu daugiausia jautė ūkininkai, prieš kuriuos kareiviai darydavo tikras karo ekspedicijas, ieškodami maisto. Daugiau kentėjo tie sodžiai, kurie stovėjo arčiau trakto, kur ėjo kareiviai.

Apsistoję ilgesnį laiką prancūzai stengėsi sudaryti ar naują valdžią ar esamąją pajungti savo reikalams. Prie jų prisišliejo visokie laimės ieškotojai iš svetur atvykę ar vietos žmonės, kurie tarnaudami okkupantams traukė sau naudą. Jie stengėsi padėti prancūzams paimti ir rinkti pyliavas, mokesčius, baudas, iš ko gerokąą dalį sau pasiimdavo, nes kvitų nemėgo duoti. Buvo galima įskųsti prancūzams nedorus prūsų valdininkus, kurie buvo užsilikę.

Del tokio naikinimo javų ir gyvulių kartais nebuvo pavasarį ar rudenį kuo apsėti laukai. Miestuose spaudė pinigų baudomis, butais.

Baltstogės Depart. 1807 m. birž. mėn. perleido visas tris kariuomenes: prancūzų, rusų ir prūsų, pasitraukė vieni atgal, atėjo kiti[1].

5.

Tilžės taika. Prūsai netenka N. Rytų Prūsų.

Rusai ir Prūsai sumušti. Rusai, būdami Prūsų sąjungininkais, įsitaisę Prūsų valdose, naikino kraštą, visai nesiskaitydami su Prūsų valdžia.

Rusų karo būstinė ir caro buvainė įtaisyta prie sienos Tauragėj. Caras važinėjo po visą Lietuvą, Prūsus, pas jį reikalui esant vykdavo Prūsų karalius, kartais jis lankydavos pačiuose Prūsuose.

Nesisekant kare, abiejų sąjungininkų santykiai pasidarė įtempti, abu muša Napoleonas, kits kitą kaltina nepasisekimu.

Jau ir seniau pas rusus buvo prasidėjęs nepasitenkinimas Prūsais, nes rusai, sako, kariaują vien del Prūsų; vieni tarp

---

[1] *Handelsman*. Między Prusami a Rosją, p. 9—22.

savęs slaptai taip kalbėjo, o caro brolis Konstantinas, galėjęs laisviau pasisakyti, viešai keikęs Prūsus ir jų karalių, kad tai del jų jie vargstą ir kraują lieją. Iš tikrųjų rusai gynė save, stovėdami svetimoj žemėj.

Įdomus buvo susikirtimas Konstantino su Aleksandru Tilžėje, kurią pirmą sykį aplankė caras 1807 m. gegužės 21 d. ir nuo šios dienos čia gyveno, tik laiks nuo laiko išvažiuodamas, nes netolimais buvo Tauragė, karo būstinė. Susidūrimas įvyko birž. 13 d. prieš pat Friedlando mūšį. Konstantinas įrodinėjo carui, jog armija norint taikos, reikalavo tuojau daryti paliaubas.

Kitą dieną, birž. 14., caras apleido Tilžę, išvyko į Jurbarką, iš ten į Alytų, o Konstantinas, išbuvęs dar dieną, nuvyko į armiją. Ji buvo sumušta ties Friedlandu. Po to mūšio pergalėta rusų armija turėjo pasitraukti už Nemuno, persikelti į dešiniąją jo pusę.

Birželio 16 d., būdamas Alytuje, caras gavo žinią apie tat, kad jo armija sumušta; karo vadas Bennigsenas, pranešdamas carui apie tą mūšį, prasitarė, jog dabar reikią daryti paliaubas; o iš kitų šaltinių caras sužinojo apie baisią rusų armijos būklę, tai jis tarė, kad reikia kuo greičiau daryti taika. Prūsais jo įsitikinimu galima ir nesirūpinti, tik jis dar nenori viešai to pasakyti. Todel tuo tarpu leido Bennigsenui daryti paliaubas, bet tik savo vardu. Parlamentėru pasiuntė kunig. Lobanovą-Rostovskį.

Nuvarginti prancūzai apsidžiaugė, gavę paliaubų pasiūlymą, ir jie to taip laukė. Paliaubos greitai buvo pasirašytos birž. 22 d. Tą pačią dieną atvyko į Tilžę prie Napoleono, kuris dabar čionai sau įsitaisė būstinę, Lobanovas siūlyti taikos.

Napoleonas priėmė Lobanovą ne kaipo nugalėto priešo, bet kaip būsimo sąjungininko kvieslį. Lobanovas apie tokį priėmimą ir galimą taiką tuojau pats pranešė carui, kuris laukė Tauragėje, savo būstinėje. Caras pareiškė noro pats pasimatyti su Napoleonu ir pranešė jam per Lobanovą, kuris tuojau grįžo į Tilžę (naktį VI. 23.). Napoleonas nekantraudamas laukė, už kelių valandų vėl priėmė Lobanovą, o iš savo pusės pasiuntė Duroc'ą į netolimus Piktupėnus, kur buvo ca-

ras nuvykęs pas Prūsų karalių[1], kad susitartų del abiejų viešpačių pasimatymo[2].

Ant Nemuno keltuvo. Pirmą sykį susiėjo ant Nemuno keltuvo VI. 25 du viešpačiu — vakarų ir rytų, kalbėjosi be tarpininkų, be ministerių, patys vieni. Caras apsiėjo taip pat be savo ministerių: jisai pasitikėjo savo vylinguoju talentu, kaip jam iki šiol sekdavos žavėti moteris ir kai kuriuos vyrus-politikus; jis tarė, kad to paties pasieksiąs dabar ir su Napoleonu.

Bendras derybų pamatas — pasaulio viešpatavimo padalinimas, sąjunga kovai prieš bendrąjį priešą — anglus, nes dabar jais ir caras buvo nusivylęs.

Po to dar sykį matėsi ant keltuvo, o šeip susieidavo ir tardavos pačiame mieste. Derybų laiku Tilžė buvo neutralizuota, padalinta į Rusų ir Prancūzų dalis, bet tikruoju šeimininku buvo Napoleonas, caras ir rusai — tai tik jo svečiai. Buvo rimtų darbų, kalbų, derybų. o iš kitos pusės keliamos vaišės, pietūs, puotos.

Aleksandro ir Napoleono planai. Aleksandras ir Napoleonas turėjo katras sau atskirus tikslus, rūpinos savo plačių planų įkūnijimu ir, žinoma, stengėsi vienas antrą apvilti.

Napoleonas siūlė Rusams politinių jų sapnų išpildymą tik Rytuose, leido jiems įsivyrauti Konstantinopolyje. Tuo laiku Turkuose įvyko perversmas, tai Napoleonas, ką tik gavęs žinią apie tat, pasiūlė rusams išvyti turkus, arba bent padalinti jų valdas ir išvaduoti graikus. Carui patiko tas planas, užsisvajojo apie būsimą galybę, tikėjosi, kad jis galėtų tapti tikrenybe.

Napoleonas iš tikrųjų varė kitą, savo tikrąją, politiką. Norėdamas įkurti savo hegemoniją Europoj, užtikrinti Europos

---

[1] Prūsų karalius pabėgo iš Berlyno ir slapstėsi rytų provincijose, tai Karaliaučiuje, ilgiausiai Klaipėdoj, ar tai Pietų Prūsuose. Visą turtą su savim vežės ar buvo nusiuntęs.

Iš tų laikų galima paminėti šį epizodą. Prūsų karalius, besislapstydamas nuo prancūzų, dalį turto siunčia į Lietuvą (Rusų pusėje). Zubovas, Šiaulių Ekonomijos valdytojas, pasiūlė priimti į mitybas jo žirgyną, patalpino Saugeliškiuose ir Kairių dvaruose. 1807 m. sausio mėn. buvo 191 arklių ir keletas mulų bei asilų. Už tai jam turi mokėti.

Karalius parašė jam padėkos laišką iš Klaipėdos 1807 m. I. 11. (H r y s z k i e w i c z. Ekon. Szawelska p. 53 — 54.).

[2] *Loret*, 61—5.

kontinente taiką, laikinai sutinka valdyti pasaulį bendrai su rusais, tik vargu norėjo lygybės; rusai, jo manymu, turėtų tarnauti jo politikai. Napoleonas per rusus skynė sau kelią į tolimus rytus; leido rusus į Konstantinopolį, bet rūpinos atstumti juos nuo Viduržemio jūros.

Sutiko abu viešpačiu, kad Europa turi būti padalinta tarp jų dviejų. Bet tuoj kilo klausimas. Ar jų valdos turi susieiti ar turi būti padarytas užvaras? Caras norėjo užvaro, o Napoleonas ne; del to jisai visai norėjo išnaikinti Prūsus. Carui reikalaujant sudaryta užvaras — palikta Prūsų karalystė, sukurta nauja Varšuvos kunigaikštija.

Prūsų valdžia derybų laiku. Ant keltuvo Nemune buvo susiėję Napoleonas ir Aleksandras, kalbėjo apie taiką, apie Prūsų likimą, o Prūsų karalius rimojo ant arklio prie Nemuno, žiūrėjo į keltuvą ir laukė, kol jį pakvies, žiūrėjo ten, kur sprendė jo likimą, bet sprendė be jo.

Tik kitą dieną caras tepristatė jį Napoleonui. Šis su panieka priėmė jį, su panieka žiūrėjo ir toliau, rodė tat viešai ir paskui dargi nekvietė į pietus, kvietė vieną tik carą.

Prūsų valdžia dar nesuprato savo būklės, tarė, jog jų nesunaikinsią, atvirkščiai, stengėsi uždirbti.

Kancleris Hardenbergas iš Kidulių atsiuntė savo išdirbtą sumanymą taikos reikalu; tenai jis rodo prancūzams, kaip reikėtų teisingai išspręsti lenkų ir rytų klausimas. Hardenbergas siūlė apkarpyti turkus, būtų padarytos naujos jų dalybos, o Prūsai gautų Saksoniją, saksų karalius už tat taptų Lenkų karalium.

Napoleonas neįsileido į derybas Prūsų karaliaus, o Hardenbergo nė matyti nenorėjo, dargi pareiškė reikalavimą, kad Prūsų karalius nuo jo atstotų[1]. Napoleono nurodymais derybomss buvo paskirtas Kalckreuth'as. Jisai ir savo karaliui patiko: buvo tai pikčiausias Prūsų junkeris, menkos galvos, todel karaliaus mylimas. Kalckreuth'as pasitikėjo savim, tarė, jog šį tą padarysiąs, bandė duoti nurodymų, kaip turėtų elgtis karalius, kuris diplomato darbui netiko; berods, su juo, kaip ir su kitais Prūsų atstovais, Napoleonas nė kalbėti nenorėjo. Tai savo iniciatyva, tai Kalckreutho nurodymais, o iš dalies

[1] *Loret*, 66—8, *Handelsmann*, Studyja Hist., 134.

ir Napoleonui pareiškus norą, įsikišo į diplomatinį darbą Prūsų karalienė Luizė. Gavus žinią, jog gali būti priimta, ji tuojau atvyko į Tilžę (VII. 4), kreipėsi į Napoleoną su graudingais prašymais pasigailėti jos ir Prūsų. Napoleonas žiūrėjo į tat kaip į teitrą, į Luizł, kaip į artistę (VII. 6). Ji tarė ką nors padarysianti. Iš tikrųjų nepadarė nieko, nors jai rodėsi, jog jos kokietavimas, gražumas paveiks, kad ji padarius įtakos Napoleonui; iš tikrųjų jau kitą dieną (VII. 7) taikos sąlygos buvo išdirbtos, nustatytos[1].

Prūsų likimas. Abu viešpačiu, Aleksandras ir Napoleonas, norėjo vienas antrą apgauti. Įvairūs abiejų pusių buvo planai del Prūsų. Napoleonas norėjo galutinai juos išnaikinti, caras būtinai reikalavo užvaro, tuo užvaru turi būti Prūsai. Galų gale Napoleonas sutinka palikti Prūsus, bet stengiasi sumažinti plotą, o Aleksandras — padidinti ir tai tik vakaruose, o iš rytų ramiai karpo savo naudai. Palikdamas Prūsus, Napoleonas norėjo juos tik sumažinti, kad negalėtų nieko sverti Europos politikos gyvenime.

Greta šito užvaro atsirado kitas, — tai nauja Lenkų valstybė, apie kurią Napoleonas dar nebuvo aiškiai pasisakęs. Lenkų valstybė būtų prancūzų, Prūsai — Rusų caro įtakoj.

Prancūzų - rusų Tilžės dermė. Taikos dermė tarp Prancūzų ir Rusų pasirašyta 1807 m. liepos 7 d. (sen. st. birž. 25 d.). Ji susidaro iš 3 dalių: 1) viešosios, 2) slaptosios ir 3) dalies apie sąjungą.

Pirmoji, tarp kitko, be rusų - prancūzų taikos santykių, nustato Prūsų karalystės sienas, lenkams skelbia Varšuvos kunigaikštijos įkūrimą po Saksų karalium. Derybose del naujųjų Prūsų sienų, del Varšuvos kunigaikštijos įsteigimo tedalyvavo rusai ir prancūzai, nesiklausė nei Prūsų, nei lenkų, nei lietuvių.

Prancūzų - prūsų dermė. Napoleono tikslas buvo sustiprinti prancūzų būklę Vokietijoj, Europos rytuose. Prūsams neturi nė vieno gero žodžio. Viešojoj sutarty aiškiai pažymėta, jog apskritai Prūsai palikti „tik atsižvelgiant į Jo Majestotą visų Rusijų Imperatorių“.

---

[1] *Driault*, Tilsit 196—7; *Dživilėgov*, 89—124.

Prūsai gavo tas pačias valdas, kurias turėjo iki 1772 m. Berods, šiur tur buvo padaryta išimčių; abipus šis tas atimta ar pridėta, sulyginus su anomis sienomis[1].

Dabar buvo sugriautas Frideriko Didž. darbas. „Juodasis Prūsų erelis, tariant istoriko M. Vandalio žodžiais, turi aplaužytu abu sparnu". Vieną sparną gavo Saksų karalius pietuose, kitą Vestfalijos kunigaikštis. O kas liko, tai priminė griuvėsius.

Per Šlėziją eina karo kelias iš Saksų į Varšuvos kunigaikštiją. Iš visų pusių galima prieiti prie Prūsų. Caras pripažino visą tą, ką Napoleonas įgijo Europoj. Prancūzų įtaka Europos centre siekia nuo Reino per Saksus iki Nemuno. Napoleonas valdė visą senovės Vokiečių Imperiją, bet nepadarė caro Rytų Imperijos viešpačiu[2].

Prūsams Tilžės taikos sąlygos padiktuotos po to, kai buvo pasirašyta su rusais. Prūsus liečia straipsnis pamatinis 4, tik iš dalies mini 5, 6, 7, 8.

Napoleonas pasikvietė Prūsų užsienių ministerį grapą v. Goltz'ą, Hardenbergo įpėdinį, ir pasakė: „Pabaigęs savo darbus su imperatorium Aleksandru, visai nebeturiu noro derėtis su Prūsais. Jūsų karalius, jeigu ką turi, tai visa tat turi iš Rusų Imperatoriaus Aleksandro prisirišimo, be jo karalius dinastija būtų pražudžius sostą, ir aš būčiau atidavęs Prūsus savo broliui Jeronimui. Šitokioms aplinkybėms esant, Tamstos suverėnas privalo priimti, kaipo mano malonę, jeigu aš dar palieku šį tą jam valdyti".

Goltz'as, išklausęs tokį Napoleono paskelbimą, nuėjo prie Talleyrand'o, kuris davė jam paskaityti dermės tekstą, padiktuotą imperatoriaus. „Jo Majestotas, pridėjo Talleyrand'as, nepadarys jokių nuolaidų. Jisai ketina grįžti į Paryžių kiek galint greičiau, ir dermė turi būti pasirašyta poryt"[3].

Ir tikrai, liepos 9 d. pasirašyta taikos dermė tarp Prancūzų ir Prūsų. Pasirašė iš Prūsų pusės Kalckreuth, A. Goltz, iš Prancūzų pusės C. M. Talleyrand'as. Tenai nustatyta politinės Prūsų sienos. Iš tų visų žemių, kurias yra gavę Prūsai po 1772 m., sudaroma atskira Varšuvos kuni-

---

1 *Martens*, XIII. p. 276—331.
2 *Driault* Tilsit. 196—7; *Vandal* I; *Bourgeois* III, 118.
3 *Driault*. Tilsit. 196—7.

gaikštija. Gedonys (Dancigas) daromi savarankišku miestu Prūsų ir Saksų protektorate, Varmės sritis palikta Prūsams, rytuose Baltstogės apyg. atimta ir atiduota Rusijai. Atitinkami archyvai grąžinami prideramoms valstybėms[1].

Skyrium dar liepos 12 d. pasirašyta konvencija, paremta 28 dermės str. apie laikinę prancūzų okkupaciją, apie mokėtiną kontribuciją. Pasirašė iš Prūsų pusės gr. Kalckreuth ir iš Prancūzų pusės Neufchatelio kunigaikštis (Berthier).

Šitąja konvencija prancūzai apsiėmė išeiti iš Prūsų, ketino dargi pradėti tuojau ir pabaigti evakuaciją iki 1807 m. XI. 1. Bet trukdė šitą išpildyti viena sąlyga, prancūzų įnešta: kol išmokės kontribuciją. O iki tol visos valstybės pajamos eis į prancūzų kasą, prancūzų kariuomenė bus maitinama ir čia pasiliks. Kariuomenės skaičius dermės nenustatytas, jis pareis nuo Napoleono valios. Taip pat nebuvo iš karto nustatyta, kokio didumo bus kontribucija. Iš pradžių, rašydamas konvencijos punktus, Napoleonas buvo taręs pareikalauti 73 mil. frankų, paskui pastatė 80, vėliau pakėlė iki 120, o įgaliotiniams prisakė reikalauti 200 mil., jeigu galima gauti, o jeigu ne, tai bent 154 mil. Šitą sumą Prūsai vėliau išmokėjo[2].

Lenkų ir lietuvių klausimas Tilžėje. Rusų ministerio Čartoryskio planas Lenkijai atstatyti einant su Rusų caru prieš Napoleoną, buvo šitoks: iš pradžių reikia sumušti Prūsus, po to susitarti su Austrais, išderėti Galiciją ir po to atstatyti Lenkiją po Rusų caru. Taip manė Čartoryskis, įteikdamas carui Pulavuose šitą savo planą. Bet, kaip minėta anksčiau, caras pakeitė tarytum jo jau pasirinktąjį kelią: jis nuėjo į Berlyną.

Kelias pasirodė klaidingas: Napoleonas sumušo Prūsus. Reikėjo grįžti prie plano, kurį nesenai jam buvo siūlęs priimti Čartoryskis. Dabar caras pats įgyja noro tapti Lenkų karalium, ir pavedė tam pačiam Čartoryskiui derėtis tuo reikalu su Lenkais, o pats kreipėsi į legionininkų emigrantų vadą gen. Kniazevičių ir Wawrzeckį ir pakvietė pas save į Tauragę tartis.

---

1 *Mylius*, t. XII., d. 2. 1807 m.
2 *Mehring*, Tilsit, 18—19. *Bornhak*, Preussen, p. 55—58.

Del to tai Bartiškiuose (Bartenstein) Bennigsenas jau buvo besiruošiąs pats paskelbti carą Aleksandrą Lenkų karalium[1].

Caras tuomet dar nesutiko.

Napoleonas, kaip minėta, taip pat neketino kurti Lenkijos, nei didelės nei mažos.

Susitikęs su Lobanovu, kalbėdamas apie paliaubas, Napoleonas sakė, kad Vysla turėtų skirti abiejų valdas, vadinasi, visi Rytų Prūsai dešinėj Vyslos pusėj atitektų Rusams. Bendrų sienų caras nenorėjo, reikalavo plataus užvaro. Reikėjo tuomet palikti apkarpytus Prūsus ir sukurti Lenkiją.

Napoleonas tikrai, besiderėdamas su caru del taikos, staiga pasiūlė jam netikėtą dalyką: visą Lenkų dalį (taigi ir Užnemunę) atimti iš Prūsų, padaryti valstybę ir atiduoti ją carui, ji bus unijoj su Rusija, caras priimtų Lenkų karaliaus titulą.

Napoleonas, be abejo, neketino tuo stiprinti Rusijos. Tai buvo nemažas plotas, reikia jis organizuoti naujai; naujoji valstybė veiktų rusų politikos nustatymą, varžytų ją daugely dalykų, be abejo, trukdytų Rusų ekspansiją. Rusai del šito tuojau susikivirčytų su Prūsais, o vėliau su Austrais. Taigi Napoleonas laimėtų[2].

Aleksandras suprato Napoleono dosnumą, atrodė tat pavojinga danajų dovana, del to ją atmetė. Iš savo pusės caras pasiūlė, atėmus lenkų žemės iš Prūsų, padaryti Saksų - Varšuvos viešpačiu Jeronimą, Napoleono brolį.

Šitas atrodė nepatogu Napoleonui, tektų susikivirčyti su ištikimu vasalu Saksų karalium, o savo broliui turėjo numatęs kitą vietą, tai ir jis atmetė caro dovaną.

Išsprendė klausimą kitaip. Aleksandro pasiūlymu sukurta Varšuvos kunigaikštija, bet neminimas nei Lietuvos nei Lenkijos vardas. Tas dar aiškiau matyti iš Tilžės traktato § 5 pirmojoj redakcijoj. Taigi ne Napoleonas sukūrė Lenkiją, o rusų caras[3], norėdamas turėti gerą pylimą nuo jo.

---

1 *Loret*, 72—5.
2 *Loret*, 69—75.
3 *Loret*, 75—77.

Rusija apkarpė Varšuvos kunigaikštiją, atsiėmus Balstogės apygardą[1].

Einant derybоms tarp Napoleono ir Aleksandro, kalbant apie N. Rytų Prūsų likimą, apie lenkų ir lietuvių žemes, nepasiklausta nė sykio tų šalių atstovų, dargi jų neinformuota. Nežinojo apie tat nei Lenkų valdomosios Komisijos atstovai, Batovskis ir Potockis, nei Lietuvos atstovas Sierakauskas, atvykęs į Tilžę. Be lenkų, be lietuvių sprendė jų likimą. Naujoj valstybėje nesurinkti visi lenkai: dalis liko Prūsuose, kita Austruose, trečia Rusuose, Lietuvių vieną dalį valdė rusai, kitą Prūsai, o trečią — Užnemunę atidavė lenkams, iš jos atėmė rusų carui Baltstogės apygardą[2].

Tilžės dermės įvertinimas. Rodos, gautieji Tilžėje laimėjimai liudija, kad Napoleonas yra pasiekęs savo galybės viršūnių, rodos, iš čia eis dar toliau, bus pasaulio viešpačiu. Bet taika su despotu pražudė jį. Revoliucijos laimėjimų aureolė, apsupusi Napoleoną, nyksta, jo galybė ir įtaka slinksta žemyn. Iš šitos dermės susidarė lizdai naujoms kovoms. Rusai negalėjo eiti prieš anglus; nes negali apsieiti be anglų prekybos ar turi žūti. Ir greitai vėl iškilo kovos su rusais, kuriose galų gale pražuvo Napoleonas[3].

Atsisveikinimas. Prūsų karalius, atsisveikindamas su savo valdiniais, išleido keletą atsisveikinimo raštų. Tarp jų 1) 1807. VII. 24 atsišaukime į gyventojus sako, jog juos atleidžiąs nuo valdinių pareigų; 2) VII. 24. — į karininkus ir kariūnus, jog atleidžiąs nuo tarnybinių pareigų; 3) VII. 29. paskutiniame, jog atleidžiąs visus valdininkus, kurie buvo tose provincijose. Juose visuose skamba graudūs tonai, jaučiamas liūdnumas[4].

---

1 *Martens,* XIII— Tilžės traktato str. 9.
2 *Handelsmann,* Pomiędzy Prusami a Rosją, p. 7—9.
3 *Mehring,* Tilsit.
4 *Mylius.* XII—2 pusė Nr. Nr. 9, 12 13, 14.

TURINYS.

ANTROJI DALIS.

Užnemunė po Prūsais. (1795 — 1807.)

Pusl.

TREČIOJI DALIS.

Kaip Prūsai neteko Užnemunės.

NAUJIEJI RYTŲ PRŪSAI 1795-1807

RYTŲ PRŪSAI

NAKARŲ PRŪSAI

PIETŲ PRŪSAI

NAUJIEJI RYTŲ PRŪSAI

Jurbarkas
Tilžė
Nemunas
Sudargas
Ragainė
Plokščiai
Šakiai
Vilkija
Baptai
Neries upė
Nevėžis
KAUNAS
Rumšiškės
Panemunė
Zapyškis
Griškabūdis
Žiežmariai
Naumiestis
Šešupė
Jūra
Pilkalnis
Marės
Labguva
Pilviškiai
Vilkaviškis
Puenai
Uta
Birštonas
KARALIAUČIUS
ĮSRUTYS
Tepliava
Stalupėnai
Virbalis
MARIAMPOLĖ
Balbieriškis
BRANDENSBURG
Vėluva
GUMBINĖ
Vištytis
Punia
Liudvinavas
KALVARIJA
Friedland
Darkiemas
Simnas
Alytus
Aismarės
Vižainis
Metelis
BRAUNSBERG
Pr. Yluva
Galdapė
Liubavas
Nemunaitis
Tiesaslis
Punskas
Lazdijai
Seirijai
DANZIG
Bartai
Merkinė
Elbing
Bakalareva
SUVALKAI
SEINAI
Veisėjai
Leipalingis
Vygriai
Liškiava
RASTENBURG
MARIENBURG
Lötzen
Ražkos
Beržininkas
Alna
Kapčiamiestis
Rhein
Elkas
Augustavas
Sapackinė
Eižerai
Allenstein
Arys
Alinka
Lipskas
Rajgrodas
Grajavas
Štabinas
DOMBRAVA
Naujadvaris
GARDINAS
Skidelė
Vysla
Yluva
Johannisburg
Ščučinas
Osovecas
Suchovolia
Sydra
GONIONIS
Radilovas
Korčinas
Nemunas
Kolna
Stavičkiai
Jasionovka
Sokolka
Bebra
NEIDENBURG
Knišynas
STRASSBURG
Soldau
Janov
Novogrodas
Vizna
Vasilkava
Supraslis
Krinkai
ŁOMŽA
Tykocinas
Choroščia
BALTSTOGĖ
Jalovka
MŁAWA
Gródek
PRZASNYSZ
OSTROLĘKA
Sniadów
Zablūdava
Torunis
Zambrów
Suražas
Narvis
Narvies upė
Wysokie
Maków
Różan
Čižavas
Sierpc
Ciechanów
Ostrów
Brianskas
BIELSKAS
LIPNO
Rudkas
Arlia
Pultusk
Sąchocin
Nurcas
Ciechanowiec
Bokai
Brok
RADZIEJÓW
Vysla
Dobrzyn
Wyszków
Grodzisk
Narevas
Brześć
PŁOCK
Nasielsk
Siemiatycz
Wierzchowice
KOWAL
Serock
Zegrze
Grodek
Drohiczyn
Wysokie
Zakroczym
Radzymin
Sokołów
Kamieniec
GOSTYŃ
Wyszogrod
(Dargužeina)
VARŠUVA
Praga
Vysla
Błonie
Siedlce
Sochaczew
Liet. Brasta